

Encyklopedický slovník českých dějin 1938 – 1945

ÚVODEM

Elektronická podoba první verze slovníkové příručky k českým dějinám za druhé světové války je zkušebním výstupem projektu Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, který probíhal s podporou Grantové agentury (GA409/99/0873 – hlavní řešitel Jaroslav Hrbek). Tato verze představuje větší část hesel, další text bude průběžně doplňován.

Česká odborná i laická veřejnost nemá zatím k tomuto nesporně klíčovému období našich novodobých dějin k dispozici souhrnný výklad. Polistopadový projekt syntézy českých dějin zahrnující léta 1938 – 1945 se nepodařilo realizovat; ostatně podobný osud stihl i první pokus o něj v šedesátých letech minulého století.

Předkládaná elektronická publikace si klade za cíl zpřístupnit dosavadní výsledky bádání o českých dějinách za druhé světové války, zobecnit dílčí studie a také představit nové výsledky výzkumu pramenné základny k různým oblastem české válečné reality. Příprava výkladových hesel vážících se k tomuto období, s ambicí poskytnout veřejnosti spolehlivou faktografickou příručku a do určité míry zacelit mezeru vzniklou dosavadní absencí širší monografie, si vyžádala vytvoření badatelského týmu, soustřeďujícího odborné pracovníky z různých vědeckých a pedagogických pracovišť, archívů či muzeí.

Spolupráce s poměrně širokým okruhem autorů přinesla vypracování rozsáhlých výkladových hesel, která nejen bilancují a upřesňují dosud známé poznatky o významných událostech, fenoménech, institucích či organizacích ve sledovaném období, ale v řadě případů předkládají původní, dosud nepublikovaná zjištění.

Rozsah předkládaných hesel umožňuje přehledný a ucelený výklad často složitých otázek spjatých se životem české společnosti v letech nacistické okupace, s československým domácím i zahraničním odbojem, dějinami okupační a protektorátní správy a její represivní funkcí.

A-B Aktion (Ausserordentliche Befriedungsaktion); nacistická akce „mimořádné pacifikace“.

Byla zaměřena na izolaci a hromadnou likvidaci příslušníků polské inteligence na území okupovaného Polska, jež zasáhla i Poláky na Těšínsku. Uvádí se, že v rámci této akce bylo zavražděno asi 3500 vedoucích představitelů polské inteligence, mezi nimiž bylo i několik set obětí z Těšínska. Zatímco na území Generálního gouvernementu byla akce A-B zahájena až v květnu 1940, na území včleněném do Říše probíhala už od počátku okupace, s prudkým zesílením na jaře roku 1940. Např. statistika osob zatčených z politických důvodů, dochovaná v hlášení obecní správy v Karviné, uvádí nejvyšší počty zatčených v únoru, březnu a dubnu 1940. Podobně tomu bylo i v dalších obcích Těšínska, takže celkový počet zatčených zde přesáhl tisíc osob. Zpočátku byli zatýkáni hlavně polští důstojníci a odesíláni do zajateckých táborů, postupně k nim přibývali představitelé veřejného života, učitelé, duchovní, lékaři, právníci, obchodníci, podnikatelé apod. Akce zde vyvrcholila v dubnu 1940, kdy bylo hromadně pozatýkáno téměř tisíc osob. Po krátké internaci v provizorním vězení ve staré Kohnově továrně na nábytek v Českém Těšíně (u dnešního autobusového nádraží) byli všichni zatčení deportováni přímo do koncentračního tábora v Dachau (později též do Mauthausenu, vězni z Polska též do Sachsenhausenu a Osvětimi).

Někteří polští a ruští badatelé se domnívají, že německá akce A-B mohla být koordinována se sovětskou akcí zaměřenou ve stejné době stejným směrem: v rámci tzv. katyňského zločinu došlo v Sovětském svazu v dubnu - květnu 1940 k povraždění více než 20 tisíc Poláků, většinou zajatých důstojníků a dalších příslušníků polské inteligence. Nasvědčují tomu nejen tajné dohody v rámci paktu Ribbentrop-Molotov, zaměřené na spolupráci policejních orgánů gestapa a NKVD při potírání polského odporu, ale i konkrétní schůzky těchto orgánů ve Lvově, Krakově a Zakopaném, po nichž bezprostředně následovaly deportační a likvidační akce.

meb

Aerial, operace britského Královského námořnictva na záchranu spojeneckých vojáků z Francie a severní Afriky.

Probíhala od 18. do 25. 6. 1940 z přístavu v jižní a jihozápadní Francii (Marseille, Sète, Bordeaux, Nantes aj.). Byla pokračováním operace *Cycle*, při níž byli od 10. do 18. 6. 1940 z přístavů v severozápadní Francii (Le Havre, Cherbourg, St. Malo, Brest) evakuováni britští a francouzští vojáci. V rámci těchto dvou operací odvezly britské lodě z různých francouzských přístavů celkem 191 870 vojáků a letců (144 171 britských, 18 246 francouzských, 24 352 polských, 4 938 československých a 163 belgických) a přibližně 50 000 civilních osob.

Tyto záchranné akce navazovaly na známou operaci *Dynamo*, tj. evakuaci britských a francouzských vojáků od Dunkerque, při níž od 20. 5. do 4. 6. 1940 bylo přes Lamanšský průliv do Anglie převezeno celkem 366 162 mužů, z toho 123 000 Francouzů. Zatímco britští vojáci zůstali na ostrovech, francouzští byli z přístavu Portsmouth neprodleně přepraveni do Cherbourgu a Brestu, odkud byli posláni k posílení fronty na řekách Sommě a Aisně.

Literatura

Hrbek, J.: *Salvy nad vlnami*. Praha 1993

Akce národní obnovy (ANO), později Svaz národní obnovy; fašistická "intelektuální" organizace.

Hnutí mladých nespokojených intelektuálů, zvláště právníků a lékařů, kteří v reakci na mnichovskou katastrofu reagovali radikálními požadavky na celkovou změnu dosavadního politického establishmentu. Na veřejnost vystoupili prohlášením z 30. 10. 1938 uveřejněném v *Národní politice* a podepsaném advokáty, zástupci akademického světa a průmyslu.

Demokracie, která zklamala, měla být podle představ činitelů ANO nahrazena totalitním státem a bývalí politikové měli odejít ze společenského života. Odtud i požadavek na rozpuštění Národní strany práce. Návrat "zpět" měl směřovat až k obnově úlohy historické šlechty mj. navrácením majetku podléhajícímu pozemkové reformě, titulů a predikátů. Odsuzováno bylo "*nezdravé humanitářství*" (vedoucí činitelé ANO chtěli své odpůrce umístit do koncentračních táborů), politické "*kšeftaření*" (vázané kandidátní listiny, reversy a obecně celý předchozí politický systém).

K politické demagogii přistupovala i sociální demagogie, což byl spojovací článek s ostatními, mnohem méně intelektuálními až vulgárními fašistickými tendencemi. Ve snaze získat i dělný lid navrhovali jednoznačná etatistická řešení, např. vytvoření jednotné odborové organizace pod státním vedením, sjednocení sociálního a starobního pojištění, uzavření domácího trhu, zavedení Nejvyššího hospodářského poradního sboru a zajištění vlivu státu v kulturní oblasti.

Spolu s těmito požadavky postulovali antisemitská, většinou stavovsky zacílená diskriminační opatření, která byla alibisticky odůvodněna zmenšením státního prostoru, jenž měl být vyhrazen domácímu lidu a židé se měli uplatnit jen recipročně, v jejich početním poměru k Čechům. Jednalo se zvláště o místa v advokacii a částečně v medicíně, kde počet židovských "konkurentů" byl pro mladé začínající adepty tíživý. Na úkor židovského obyvatelstva tak měl být řešen problém nezaměstnanosti vysokoškoláků, což byl v ČSR obzvláště tíživý problém. Tento a ostatní sociální problémy měly být řešeny zavedením stavovského zřízení, které mělo znemožnit "vysávání" drobného lidu velkokapitálem a dosažena tak sociální rovnost.

Jako každému aktivistickému fašizujícímu nebo přímo fašistickému spolku šlo i této "intelektuální" výzvě také o majetek, především pak o majetek židovský. V

Národní politice byl 22. 1. 1939 uveřejněn inzerát, v němž ANO vyzývala ke spolupráci "*schopné nacionalisty, árijce, pro funkce pozorovatelů do židovských podniků.*" Poměrně dosti zájemců při této příležitosti podepsalo přihlášku do ANO. Podle jednoho ze zakladatelů (iniciátorů) ANO Miroslava J. Hlávky (synovce známého českého mecenáše) mělo toto opatření zabránit odlivu židovského majetku a zlata do zahraničí. V informaci o cílech ANO se mj. opakuje: „*Budiž drakonickými tresty znemožněn útek židovského kapitálu do ciziny, zaveden dohled do židovských podniků a podporováno podnikání našich mladých lidí.*”

Pro příliv nového členstva byl zaveden zvláštní systém "multilevelu", kdy každý člen, který by získal 10 nových členů, měl obdržet stříbrný odznak, a kdo by získal 100 členů, zlatý odznak.

Kromě zmíněného M.J. Hlávky, tajemníka Spolku zbrojařských průmyslníků, se ve vedení akce angažoval Jan Lobkovicz, jako představitel české historické šlechty a předseda svazu velkostatkářů, F. Macalík, JUDr. J. Mimra, inspirátor radikálních tendencí mezi advokáty, dr. Bohumír Polland, prof. Mentl, který ve funkci předsedy nahradil prof. K. Domina, a také gen. Šnejdárek.

Těsně před 15. 3. 1939 vyvrcholila politická aktivita ANO nezdařeným pokusem o ovlivnění německé politiky ve prospěch zachování Československa a proti odtržení Slovenska po dohodě s prezidentem E. Háchou a J. Havelkou jednáním v Berlíně, kde byli (Hlávka, Mimra) přijati, spíše však formálně, říšským ministrem hospodářství W. Funkem a dalšími německými prominenty. Na jejich memorandum, které navrhovalo řešení situace nastolením otevřeně fašistické vlády v Praze nebo připojením Slovenska přímo k říši při zachování samostatnosti českých zemí, již nebyl brán zřetel. Poté činnost hnutí stagnovala a ANO vystupovala jako Novočeská beseda, nepolitický kulturní spolek. Někteří představitelé, jako např. M. J. Hlávka, byli později zatčeni gestapem pro ilegální činnost (napojení na M. Bondyho v Budapešti).

Tisk: *Znova*, vydavatel a nakladatel Evropské vydavatelstvo Lídy Jelínkové-Bačkovské, šéfredaktor Harry Jelínek, odpovědný redaktor J.J. Chlubna, 1938-1943, týdeník, měsíčník.

Aktion Sokol (Akce Sokol); preventivní zatýkací akce zahájená v noci ze 7. na 8. října 1941 z podnětu zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, s cílem maximálního narušení vrcholných struktur ČOS.

Podle připravených seznamů byli zatčeni nejdůležitější funkcionáři předsednictva, náčelnictva mužů a vzdělavatelského sboru. Na celém území protektorátu došlo k zatčení župních náčelníků, ev. místonáčelníků, na Ostravsku pak i činovníků jednot. V první fázi bylo zatčeno více než 900 sokolů, z toho 49 členů výboru ČOS, 19 členů předsednictva, 17 členů náčelnictva mužů, 9 členů předsednictva vzdělávacího sboru a 216 župních činovníků (30 starostů, 33 místostarostů, 27 náčelníků, 23 jednatelů).

Celkem bylo zatčeno téměř 1 500 členů ČOS, z nichž drtivá většina nastoupila cestu přes Malou pevnost v Terezíně přímo do koncentračního tábora v Osvětimi. Mezi významné zatčené funkcionáře z ústředí ČOS patřili bývalý starosta S. Bukovský a úřadující starosta J. V. Keller místonáčelník A. Benda a členové předsednictva vzdělavatelského sboru L. Jandásek a J. Pelikán. Spolu se zatčením vedoucích představitelů byly likvidovány i oficiální struktury ČOS. Podle hlášení SD pro RSHA bylo s podobným úderem okupačního aparátu ze strany ČOS počítáno a byly proto podniknuty adekvátní přípravy. Akce Sokol představovala, hned vedle procesu s ministerským předsedou A. Eliášem, jeden z prvních výsledků nového politického kurzu, nastoleného R. Heydrichem.

jbu

Aktivističtí novináři; skupina představitelů programového aktivismu v českém žurnalismu.

Ještě před ukončením vojenské správy v Protektorátu Čechy a Morava se propagandistické složky okupačního aparátu pokusily získat ke spolupráci představitele českých žurnalistů. V první fázi byly úspěšné především u antisemitsky zaměřených periodik, k nimž patřily *Vlajka*, *Arijský boj* a *Štít národa*. Aktivní spolupráci nabídli např. M. A. Brikcius, J. Hallmann, H. J. Jelínek, R. Novák, J. Opluštil, F. Peiger, O. Polívka nebo J. Šourek.

Představitelé novinářského aktivismu vycházeli z přesvědčení, že české země budou trvale spojeny Německem a v drtivé většině případů proto z oportunistických důvodů proklamovali českou iniciativu ve smyslu vytvoření vzájemné důvěry a korektní spolupráce obou národů ve společné říši. Špičky aktivistických novinářů představovaly homogenní, dobře manipulovatelnou a snadno ovlivnitelnou skupinu, která se nejpozději od druhé poloviny roku 1940 plně věnovala propagaci nacionálněsocialistické ideologie. V počáteční fázi války se vymezovali především vůči pasivitě autonomních reprezentačních orgánů - protektorátní vládě a NS, čímž nepřímo napadali linii státního prezidenta. Za první programově zaměřené aktivistické statě lze označit články Vladimíra Krychtálka „*Cesta knížete Václava – vše pro národ*“ a Jaroslava Křemena „*Nový český aktivismus*“, které byly publikovány v polovině července 1939.

Vedle těchto propagátorů programové kolaborace se počali výrazně aktivisticky projevovat Emanuel Vajtauer, Karel Lažnovský a především mimořádně nadaný publicista a novinář Emanuel Moravec. Opory se jim dostalo především ve vedoucím skupiny pro tisk úřadu říšského protektora, Wolfgangu Wolframovi von Wolmarovi, jehož úřad představoval rozhodujícího politického činitele pro veškerý legální český tisk. Von Wolmar se zasloužil nejen o posílení pravomoci šéfredaktorů významných periodik, ale především o rozšíření jejich zodpovědnosti, která se zahrnovala nejen stránku redakční, ale i tiskárenskou, administrativní a expediční. Úkolem těchto šéfredaktorů bylo „*tvorit veřejné mínění a vésti je cílevědomě a jednotně směrem, který je dán životními zájmy říše, protektorátu a tím i českého národa, včleněného do*

rámce říše“. Pro šéfredaktory a pro politické a národohospodářské redaktory byly zavedeny povinné tiskové konference, které určovaly jejich obsah. Šéfredaktoři byli rovněž instruováni, jakým způsobem komentovat konkrétní politické dění. Poslání tisku bylo vymezeno utajovanou směrnicí, tzv. Souborným přehledem pokynů pro tiskovou přehlídku. Bylo nařízeno eliminovat jinotaje a dvojsmyslné výklady. Výslovně zakázáno pak bylo otiskovat materiály, které by mohly posilovat národní vědomí českého obyvatelstva.

Iniciativním aktivistům byl umožněn radikální vzestup. První skupina „perspektivních“ byla zformována pro zájezd do Polska, k němuž došlo koncem září 1939. Vybráni byli V. Crha, H. J. Jelínek, A. J. Kožíšek, J. Křemen, K. Lažnovský, F. Paulus, J. Pelíšek, K. Režný a V. Ryba. S podporou státního tajemníka K. H. Franka počala stoupat hvězda E. Moravce, s nímž počali úzce spolupracovat K. Werner a E. Vajtauer. Moravec se – spolu s A. Křížem a H. Tuskánym – počal znovu prosazovat i v rozhlasovém vysílání. V letech 1940 – 1941 vytvořili výše jmenovaní aktivisté kompaktní skupinu, která se s definitivní platností počala odpoutávat od oficiální linie české politické protektorátní reprezentace a stala se jedním z jejich nejtvrdějších kritiků. První významný útok vedl v srpnu 1940 proti NS, které bylo shledáno pasivním a neschopným „*převychovat národ v proněmeckém duchu*“.

V březnu 1941 byla v Praze ustavena tzv. sedmička vedoucích žurnalistů, šéfredaktorů největších deníků, k níž patřili K. Lažnovský, (*České slovo*), E. Vajtauer, (*Večerník České slovo*), J. Křemen (*A-Zet*), V. Ryba (*Národní práce*), V. Crha (*Národní politika*), K. Werner (*Polední list*) a pozdější šéfredaktor Venkova V. Krychtálek. Ke konci srpna 1941 počali tito aktivisté vyvíjet na protektorátní vládu důrazný nátlak s cílem posílení vlastní prestiže. Podle Lažnovského vláda „...*po celé dva roky neučinila téměř nic, aby pozvedla autoritu novinářů, a neuznala, že aktivističtí novináři jsou jediní z intelektuální vrstvy, kteří se staví pozitivně k současnému vývoji.*“ Když Vajtauer a Werner žádali o vládní podporu proti vysílání londýnského rozhlasu, který nabádal k bojkotu protektorátního tisku, ministerský předseda A. Eliáš ji striktně odmítl. Negativně se stavěl rovněž k udělení audience, k níž

došlo až po nátlaku, 18. září. Zasedání - jehož podstatou byla snaha aktivistů přimět vládu k přijetí zásadního prohlášení o tom, že žurnalisté mají její podporu - však kromě několika vágních formulací nepřineslo konkrétních výsledků. V obecnou známost však – jako tzv. chlebičková aféra – vešlo poté, co Lažnovský, Vajtauer, Křemen a Krychtálek onemocněli 24. 9. "chřipkou", jejímž následkům šéfredaktor Lažnovský 10. 10. 1941 podlehl. Podle pitevní zprávy zemřel na tyfus. (Po Eliášově odsouzení nechal zastupující říšský protektor R. Heydrich záležitost obsáhle vyšetřovat a interpretovat ji jako politickou vraždu. Podle poválečných výpovědí zainteresovaných lékařů byly skutečně některé chlebičky podané aktivistickým novinářům infikovány bakteriemi tyfu, o čemž samozřejmě nemohl ministerský předseda nevědět.) Po Lažnovského smrti se do čela „šestky“ postavil V. Krychtálek, jež byl 17. 2. 1942 jmenován vedoucím Národního svazu novinářů. Nejradikálněji prosazoval novinářský aktivismus ministr školství a lidové osvěty E. Moravec, jemuž po nástupu do vlády podléhal veškerý legální český tisk.

Za vrchol českého novinářského aktivismu je možno označit reakce na atentát na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha v květnu 1942 a na A. Hitlera v červenci 1944, kde se „vyznamenali“ především E. Moravec a K. Werner, V. Crha, A. J. Kožíšek a V. Ryba. Žádný z nich si nenechal ujít příležitost, aby znovu zdůraznili svou věrnost Vůdci, Říši a nové Evropě. Prakticky ze všech jejich článků je však již možno vyčíst obavy z následného vývoje, které téměř úplně izolovaná skupina aktivistů musela nesporně pociťovat. Tato skutečnost představovala s největší pravděpodobností jeden ze základních popudů k ještě výraznějšímu formulačnímu zdůraznění významu osudového boje. Překvapivě tvrdě reagoval také regionální tisk, jenž se uchýlil k revokacím nadějí spojených s Hitlerovým přežitím, smíšených současně se špatně skrývanými hrozbami. Ve srovnání s německým protektorátním tiskem lze konstatovat, že čeští aktivističtí novináři byli o krok napřed. Zatímco po 4. červnu 1942 musel na smrt zastupujícího říšského protektora R. Heydricha povinně reagovat i čistě odborný, nepolitický český tisk, po 20. 7. 1944 nic podobného nenásledovalo. Veškeré zdůraznění fatálního rozcestí, na němž se vůdce a říše ocitli, proto spočinulo v rukou

aktivistů, kteří od 21. 7. počali s uveřejňováním řady článků, jejichž cílem bylo vyzdvižení role Adolfa Hitlera jako jediného, zcela nenahraditelného garanta boje za nový evropský řád, ohrožovaný ničivým bolševismem. Důležitou roli sehrálo zdůrazňování vůdcova slibu z roku 1939, jímž Hitler prezidentu Háchovi osobně zaručil nerušený vývoj českého národa. Opětovně bylo poukázáno na klid protektorátního zázemí a stranou pochopitelně nezůstaly ani nezbytné antisemitské výpady.

Důležitou součástí projevu aktivistů bylo tvrzení, že atentátníci dosáhli vlastně opaku, neboť po jejich likvidaci se ozdravená říše měla ještě těsněji semknout kolem vůdce. Vedle otevření druhé fronty byl atentát dalším podnětem k nebývale otevřeným projevům loajality nacistickému režimu, za jehož přímé exponenty lze aktivistické novináře, publicisticky participující na 20. 7., označit. Reakce českého protektorátního tisku na 20. 7. 1944 vystihuje především atmosféru před blížící se bouří, již významní pronacističtí exponenti čelili pomocí mimořádně loajálních proklamací a výzev. Překvapivá byla jistě angažovanost regionálních aktivistů. Český protektorátní tisk rozhodně nepromarnil poslední velkou příležitost, aby vyjádřil absolutní sounáležitost s myšlenkou nacionálního socialismu. Nic o tom nesvědčí tak dobře, jako právě dikce a četnost článků, týkajících se atentátu.

Podle poválečné statistiky bylo před mimořádné lidové soudy a Národní soud postaveno 84 žurnalistů. K trestu smrti byli odsouzeni R. Novák, A. J. Kožíšek, A. Kříž, V. Krychtálek, K. Werner a J. Křemen (změněno na doživotí), v nepřítomnosti pak E. Vajtauer a O. Polívka. V. Crha byl odsouzen na doživotí, vysokým trestům odnětí svobody neušli G. Dörfl, E. Šourek a V. Ryba. Ze Svazu českých novinářů bylo vyloučeno 35 žurnalistů.

jbu

Literatura

BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 - 1945, Praha 1999

PASÁK, T.: Aktivističtí novináři a postoj generála Eliáše v roce 1941. In: ČSČH, roč. XV/1967, č. 2, s. 173 - 192

PASÁK, T.: Český periodický tisk na počátku okupace ve světle cenzury a jejích opatření. In: AUC - Philosophica et historica 5/1975 - Z pomocných věd historických III, s. 147 - 178

PASÁK, T.: Pod ochranou říše, Praha 1998

PASÁK, T.: Problematika protektorátního tisku a formování skupiny aktivistických novinářů na počátku okupace. In: Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, č. 1, s. 52 - 80

PASÁK, T.: Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 - 1945, Praha 1980

UHLÍŘ, J., B.: 20. červenec 1944 v českém protektorátním tisku. In: Moderní dějiny, č. 8/2000, s. 83 – 104

Arijská pracovní fronta (APF); regionální antisemitská organizace s působností ve východních Čechách.

Liší se tím od ostatních fašistických skupin, které měly většinou ústředí v Praze nebo v Brně, odkud pocházela většina členů a kde se odehrávala i značná část jejich aktivit. Podobnou skupinou lokálního charakteru byla např. Nacionálně sociální garda státních aktivistů (NSGA), která působila na části Českomoravské vrchoviny.

APF byla založena v listopadu 1939 v Hradci Králové nedostudovaným technikem Bedřichem Opletalem, který byl postupně členem NOF, Strany národní jednoty a Národní Arijské kulturní jednoty. Se všemi organizacemi se postupně rozešel, což je rovněž typický jev českého fašismu. Cílem tohoto "politického a sociálního hnutí" bylo vyřešení židovské otázky, dozor nad dodržováním protizidovských opatření a spolupráce s Němci. Hnutí prohlásilo svým jediným vůdcem Adolfa Hitlera a jako odznak užívalo zdeformovaného hákového kříže. Hnutí, které bylo úřady zpočátku ponecháváno v klidu, vyvíjelo činnost v politických okresech Hradec Králové, Pardubice, Litomyšl, Vysoké Mýto, Náchod, Chrudim a Kolín. V červenci 1940 ústřední vedení žádalo protektorátní ministerstvo vnitra o schválení organizace jako politické strany. Organizace byla založena na vůdcovském principu, nižší složky byly jmenovány ústředním vedoucím, jímž byl B. Opletal. Ideálně měla existovat krajská a okresní vedení, místní jednoty a důvěrníky. Členové hnutí byli rozdělení do 4 skupin: čekatelé, členové, členové gard hnutí a činovníci hnutí.

Základní programové body ztotožnily hnutí a jeho cíle s programem A. Hitlera. Čechy a Morava byla proklamovány za nedílnou součást říše (jedním z požadavků APF v r. 1941 bylo zrušení protektorátu a začlenění českých zemí přímo do říše), tomu měla napomoci i unifikaci zákonů. APF dále nabízela utvoření dobrovolnických oddílů, které by bojovaly ve svazku s německou armádou. Židé měli být odvedeni na nucené doživotní práce a sterilizováni. Členové měli sestavovat soupisy židů a "bílých" židů. Zabavený židovský majetek měl být požit ke snížení vnitřního dluhu a na kulturní a sociální potřeby. Zbytek měl být převeden do českých a arijských rukou za čtvrtinu odhadní ceny. Hnutí bylo opravdu ryze kořistnické. Židům měla být znemožněna veškerá veřejná činnost a odejmuty jim koncese pro výkon lékařského povolání, advokacie, apod. V těchto bodech v podstatě kopírovali protektorátní skutečnost. *"Uvedená opatření jsou*

trestem za zločiny, které židovstvo páchalo na arijských národech (rituální zločiny, hospodářské, kulturní a mravní zničení národů), za štvavou agitaci a politiku, která prostřednictvím židovské loutky, dra. Beneše, chtěla uvrhnout svět do války a proměnit Čechy a Moravu ve světové bojiště."

Protižidovská opatření v důsledku domýšlení židozедnářské teorie se měla vztahovat na všechny přední politiky všech bývalých politických stran bez výjimky, zednáře a všechny jejich mecenáše k hospodářským kruhů, dále na všechny tvůrce a šířitele židovských a židofilských idejí, marxismu, bolševismu, benešismu, masarykismu, agrarismu apod.

Činnost APF se vybíjela v těchto denunciacích a v konání přednášek na obdobná témata. V pozvánkách a oznámeních o konání těchto akcí bývala uvedeno, že obce, které nezajistí dostatečnou účast se vyřazují z národní pospolitosti a budou považovány "za odpůrce Adolfa Hitlera". Nicméně ani tento nátlak nepomáhal a např. na začátku r. 1941 řada přednášek odpadla pro nízký počet zájemců. Nejčastějším řečníkem byl B. Opletal, který přednášel o současné politické situaci a postavení českého národa, zhoubném vlivu židozедnářství apod.

APF, resp. B. Opletal se snažil zasahovat také do vysoké politiky. V návrhu říšskému protektorovi z května 1939 navrhl rozpuštění Národního souručenství a vytvoření nové reprezentaci z výhradně proněmeckých osob. B. Opletal se chtěl zásadně vypořádat s odkazem první republiky. Osobám, které se aktivně angažovaly pro politiku T. G. Masaryka a E. Beneše, měla být znemožněna veřejná činnost a dány pod dozor, vyšší úředníci, kteří s touto politikou sympatizovali (mělo jich být 90 procent) navrhoval propustit. Fašisté měli zvláště spadeno na učitele jako nositele a šířitele demokratických idejí. Ti měli být ve věku do 30 let dáni *"nejméně na tři měsíce do výchovných táborů."* Denní program se měl sestávat z tříhodinové práce na stavbě silnic (jedná se o období zamýšlených ambiciózních projektů dálnic), tří hodin politické výchovy a dvou hodin sportu. Zbytek času měl být věnován kultuře a zotavení *"pod dozorem spolehlivých lidí"*. Učitelé starší 30 let měli být propuštěni, *"starší musí být v táboře nejméně rok, aby zde ztratili svůj fanatismus."*

O myšlenkovém rozměru této skupiny svědčí i požadavek na postoupení francouzských a anglických kolonií (v hodnotě 20 miliard korun) českému národu náhradou za vojenské výdaje, které ČSR vynaložila jako spojenec těchto mocností. Kolonie měly rovněž sloužit jako trestanecká území, do nichž měli býti

posláni předáci a členové židofilských organizací. Ti měli *"v Africe stavěti silnice. Proto APF podle svého programu požaduje kolonie, aby tam tyto škůdce českých arijců mohla vyvéstí"*. V tomto duchu APF vítala zásahy proti českým národním organizacím, jako např. rozpuštění Sokola. Míra odcizení od národa je snad nejlépe vyjádřena v tiskové Korespondenci. *"Není sedm miliónů Čechů, nýbrž sedm miliónů různých bastardů a arijců, kteří mluví česky."* A dále: *"Arijská pracovní fronta řídí se rasovým poznáním. Proto její činnost patří výslovně několika stům tisícům čistých krevně a upřímných českých arijců, z nichž mnozí nesou stopy německé krve. Nikdy činnost APF nebude patřiti sedmi miliónům různým mnohdy židovským míšencům mluvících česky a domnívajících se proto, že tvoří český národ."*

Sociální demagogie, typická pro fašismus, našla v APF vyjádření v požadavku, aby byly vyvlastněny všechny podniky s neúměrnými zisky. Vyšší příjmy nad 60 tisíc korun měly být rovněž vyvlastněny a přerozděleny chudým lidem. *"Bude uzákoněno právo na práci a minimální osobní příjem a bude zavedena všeobecná pracovní povinnost."* Ozdraven měl být rovněž systém nemocenského a starobního pojištění.

Ve svém renegátství APF dále navrhovala zřízení organizace českých fašistů, kterou by řídili členové NSDAP ovládající češtinu a kteří by vystupovali na veřejnosti pod českými jmény jako Češi. Izolace skupiny v české veřejnosti vedla k požadavkům APF na vyčlenění z kompetence českých úřadů a získání říšské příslušnosti, a tím jejich oddělení od českého národa. Podobně jako tomu bylo i u jiných fašistických skupin, vyvíjely jistou činnost také bojůvky APF, které se občas scházely ke cvičení či k demonstraci síly, většinou ve večerních hodinách na silnicích a křižovatkách.

V hnutí časem došlo k rozkolu, když byl B. Opletal obviněn z finanční zpronevěry a některé okresy mu vyslovily nedůvěru (Pardubice, Chrudim, Skuteč, Hlinsko). Na konci r. 1940 byl spolu s dalšími činovníky za tuto zpronevěru zatčen.

APF vyvíjela činnost i v r. 1941, aniž by byla uznána za politickou stranu. Zoufalství z izolace, do které se čeští fašisté dostali, vyjadřuje dopis zastupujícímu říšskému protektoru R. Heydrichovi z října 1941, kde upozorňují, že žít dále *"bez cenně"* v protektorátu je pro členy APF nesnesitelné; 13. 4. 1942 se R. Bienert v dopise R. Heydrichovi vyjádřil negativně k žádosti APF o uznání za politickou

stranu pro nízký počet členů a špatnou pověst vedoucích činitelů.

APF byla vystavena výsměchu a ignoranci ze strany veřejnosti, což vedlo k rozhodnutí zastavit činnost jak představitelé APF sdělili K.H. Frankovi 18. 6. 1942. Německé orgány se ve prospěch APF jako nedůležité organizace, jejíž představitelé byli lidé nevalné pověsti, nikterak dále neangažovaly.

V jedné z nejtěžších dob existence českého národa, 10. 6. 1942, podali představitelé APF trestní oznámení proti E. Benešovi

Počet členů byl dobově udáván na 5 tisíc; jako u mnoha dalších fašistických uskupení se zřejmě jednalo o značně nadsazený údaj.

Pro členy byla vydávána cyklostylovaná *Korespondence*.

Árijský pozdrav, též Německý pozdrav (Deutscher Gruss)

Prováděl se vztyčením napjaté pravé paže do výše očí doprovázeným zvoláním „Heil Hitler!“ Původně vznikl v NSDAP jako výraz v ní uplatňovaného vůdcovského principu a po roce 1933 začal být používán jako běžný veřejný pozdrav na celém německém území. Zvláštní předpisy platily pro wehrmacht (ve služebním styku zprvu prováděn pouze bez pokrývky hlavy, jinak používán jen jako pocta vůdci), všeobecně v něm byl zaveden až po atentátu na A. Hitlera v roce 1944.

Z protektorátních činitelů jej veřejně poprvé použili E. Hácha, J. Krejčí a J. Kamenický na slavnostním zasedání vídeňské Jihovýchodoevropské a Německé hospodářské společnosti v Čechách a na Moravě, jež se konalo 17. 12. 1941 na Pražském hradě. Následovala rozsáhlá kampaň v aktivistickém tisku, která árijský pozdrav označila za pozdrav všech národů hlásících se k myšlenkám „Nové Evropy“. Ještě v témže měsíci byl pozdrav zdviženou pravicí zaveden jako oficiální pozdrav Národního souručenství a v srpnu 1942 bylo jeho používání nařízeno všem veřejným zaměstnancům v protektorátu při hymnách a vzdávání pocty nacistickým a státním symbolům.

V masovém měřítku se árijský pozdrav uplatnil při různých veřejných shromážděních zejména v letech 1942 – 1943, kdy byl považován za povinný výraz loajality vůči Říši. V českém, ale i německém prostředí se árijský pozdrav však současně stal i vděčným námětem různých vtipů a průpovědek (např. „Heil Hitler!“ – „Drei Liter!“).

Bitva o Británii

Když 22. 6. 1940 kapitulovala Francie, zůstala Velká Británie poslední zemí, která vzdorovala nacistickému Německu. Poté, co si nacistické Německo v průběhu několika málo měsíců podmanilo takřka celou severozápadní Evropu, měl Adolf Hitler v úmyslu eliminovat Británii před svými dalšími plánovanými výboji, protože se chtěl vyhnout válce na dvou frontách. Nabízelo se několik řešení: invaze na britské ostrovy, totální letecká válka s cílem zničit britský vojenský potenciál a podlomit morálku civilního obyvatelstva, dále přerušení jeho zásobování námořní bloádou a oslabení, případně likvidace britského postavení na periferiích, tj. ve Středomoří a na Blízkém východě.

Ve svých původních válečných plánech Hitler na invazi do Anglie vůbec nepomýšlel. Očekával, že po pádu Francie nezbude Velké Británii nic jiného než uzavřít příměří. Nebude-li ochotna, donutí ji k tomu leteckou a ponorkovou válkou. Myšlenka na invazi, o níž bylo v německých kruzích uvažováno jako o poslední a nejriskantnější možnosti ke zlomení britské vůle k odporu, přišla poprvé na přetřes v době, kdy se rýsovalo obklíčení britských vojsk u Dunkerque. Tehdy však ještě stále Hitler věřil v možnost uzavření kompromisního míru. 17. 7. 1940 ve svém projevu v říšském sněmu naposledy vyzval Velkou Británii ke smíru: *V této hodině považuji před svým svědomím za povinnost apelovat ještě jednou na zdravý rozum Anglie... nevidím žádné důvody pro pokračování v této válce...*

Jenže Britové měli poprvé po dlouhých letech vládu, jíž byly cizí jakékoli ústupky protivníkovi a která byla odhodlána dovést válku - i přes dočasné porážky - k vítěznému konci. Ministerským předsedou nebyl již totiž od 10. 5. 1940 ústupný mnichovan Neville Chamberlain, nýbrž muž krize, Winston Churchill. Při svém nástupu do funkce britského ministerského předsedy v koaličním kabinetu nemohl svému lidu nabídnout *nic než krev, pot a slzy*. Dobře věděl, že jakýkoliv smír s Hitlerem je vyloučen. Stal by se počátkem konce Britského impéria. *...My necouváme a neselžeme. Půjdeme až do konce...*, odpověděl Churchill, *budeme se bít na mořích a oceánech, budeme se bít s rostoucí silou ve vzduchu, budeme hájit svůj ostrov, budiž cena*

jakákoli, budeme se bit na pobřeží, budeme se bit na přístávacích plážích, budeme se bit na polích a v ulicích, budeme se držet v horách. Nikdy se nevzdáme!

Jako odpověď na britskou tvrdošijnost tedy Adolf Hitler podepsal směrnici č. 16 o přípravách invaze do Anglie. Mimo jiné se v ní pravilo: *...Protože Anglie přes své beznadějně vojenské postavení neprojevila dosud ochotu vyjednávat, rozhodl jsem se připravit invazní operaci proti Anglii... Cílem této operace je vyřazení britské metropole jako základny, z níž může být vedena válka proti Německu, a bude-li to třeba, úplně ji okupovat...* Operace dostala krycí název Seelöwe. Za rozhodující podmínku její realizace bylo uvedeno zničení britského letectva a dosažení nadvlády ve vzduchu. *Nebude-li výsledek letecké války uspokojivý, pak přípravy na invazi zastavíme*, oznámil Hitler svým generálům. *Jestliže nabudeme dojmu, že Angličany rozdrtíme, a po určité době se objeví účinky, pak zaútočíme.* Splní-li Luftwaffe tento úkol do osmi až deseti dnů, měla invaze začít 15. 9. 1940.

Zmíněnou směrnici č. 16 pak Hitler 1. 8. 1940 upřesnil směrnicí č. 17, v níž se pravilo: *Jednotky letectva všemi dostupnými silami zlomí odpor anglického letectva tak rychle jak jen to bude možné. Nálety budou směřovány především proti leteckým jednotkám, letištím a jejich pozemnímu zařízení, logistickému zajištění, leteckému průmyslu a průmyslu produkujícímu protiletadlové zbraně. Po získání určité časové a místní letecké převahy je nutno pokračovat v letecké válce proti přístavům se zvláštním zřetelem k zásobám ve vnitrozemí...*

Po porážce Francie, kdy Hitler konsolidoval své síly a ještě snad doufal v mírové řešení, promeškala německá armáda tu nejvhodnější dobu, kdy se britská armáda teprve vzpamatovávala z porážky na kontinentě. Čím více času zůstávalo Britům k posílení obrany ostrovů, tím více naopak ubývalo šancí na úspěšnost invazní operace. Byl to obrovský hazard, o to větší, že plánovači německé pozemní armády, pokládající invazi ze severofrancouzských přístavů na druhý břeh průlivu La Manche jen za něco podobného *přechodu jen trochu širšího vodního toku*, si nebyli vědomi potíží a problémů spojených s tak náročnou a komplikovanou obojživelnou operací. Prozíravější velitel Kriegsmarine velkoadmirál Erich Raeder se netajil tím, že

pokus o invazi s sebou nese obrovské riziko ztráty celé výsadkové armády. Tváří v tvář britské převaze na moři totiž jeho Kriegsmarine nebyla schopna invaznímu loďstvu poskytnout náležité krytí, což by s největší pravděpodobností způsobilo jeho zničení. Bylo zřejmé, že provedení vylodění bude možné pouze za situace, kdy bude Královské námořnictvo neutralizováno a zbaveno vzdušného krytí. Za situace, kdy toho nebyla schopna Kriegsmarine, dostala tento úkol Luftwaffe. Měla zničit stíhací letectvo RAF a získat tak převahu ve vzduchu, což by připravilo podmínky pro provedení invazní operace. Velitel Luftwaffe říšský maršál Hermann Göring sebevědomě prohlašoval, že je to reálné. Právě britské RAF tedy mělo unést hlavní tíhu nastávajícího boje o ostrovy. Pokud by bylo v letecké bitvě poraženo, nestálo by invazi prakticky nic v cestě.

Nebylo toho mnoho, co proti ní mohla Velká Británie postavit. Nejhuře na tom byla pozemní armáda, na níž by leželo hlavní břemeno odražení případné německé invaze na Britské ostrovy. Naprostou většinu své nejkvalitnější těžké bojové techniky totiž Británie musela zanechat ve Francii po heroické evakuaci svých expedičních sil od Dunkerque. Počátkem července mohla britská armáda postavit do boje necelých 200 pěchotních a středních a kolem 300 lehkých tanků, 786 polních a 167 protiletadlových kanónů. Navzdory markantnímu oslabení britské pozemní armády však německým pozemním jednotkám stál v cestě na ostrovy Lamanšský průliv čili Kanál, odvěký *nejlepší protitankový příkop*, který dělil ostrovy od útočníků z kontinentu. A Kanál brázdily lodi dosud takřka netknutého Královského námořnictva, které sobě - na rozdíl od RAF - tehdy jen těžko hledalo soupeře.

Ve 30. letech Britové usilovně budovali svůj důmyslný, a jak se v roce 1940 ukázalo, i výkonný systém protivzdušné obrany. Velitelství britského stíhacího letectva (*Fighter Command*) bylo územně rozčleněno na několik skupin (*Group*), které se dělilo na několik sektorů (*Sector*), disponující sítí několika letišť, na nichž sídlily i tři stíhací perutě. Britský systém včasné výstrahy se opíral o síť radiolokačních stanic a o akustické a vidové hlásky, disponující vlastní telefonní sítí. Všechny informace o zachycených nepřátelských letounech se sbíhaly jak do příslušných sektorů a skupin, tak

především do podzemního bunkru v Bentley Priory u Stanmoru, kde se nacházelo velitelské stanoviště *Fighter Command*. Na obrovském stole s mapou Britských ostrovů a okolí, na níž byly zaznamenány stále aktualizované údaje, tak měl velitel *Fighter Command* A/C/M Hugh C. T. Dowding dokonalý přehled o celkové letecké situaci. Podle potřeby pak mohl vysílat proti vyhodnoceným protivníkům adekvátní formace svých stíhaček. Dobře propracovaný systém protivzdušné obrany by však byl jen málo platný bez dalších nezbytných obranných prvků. Jím byl odpovídající počet výkonných stíhacích letounů a dobře vyškolených a motivovaných pilotů stejně jako výborně zorganizovaný systém letecké výroby a servisních a opravárenských středisek.

Pokud jde o letouny byla situace *Fighter Command* po skončení bitvy o Francii doslova kritická. V průběhu čtyřiceti dramatických dní ztratilo RAF ve Francii celkem 959 letounů, z toho 509 stíhacích. To činilo plně dvě třetiny sil RAF na počátku války! Současně s tím padly tři stovky dobře vyškolených stíhacích pilotů, což byla pro *Fighter Command* ohromná rána. Když se ministrem pro leteckou výrobu v Churchillově kabinetu stal lord Beaverbrook, problém nedostatku letounů přestával být problémem. Pod řízením tohoto dynamického manažera velké letecké závody, ale i malé továrny rozesté po celých ostrovech začaly produkovat letouny - především stíhací - na plný výkon a až do konce války nezůstal jediný měsíční plán produkce letounů nepřekonán. Například v červnu, červenci a srpnu 1940 byla naplánována výroba 292, 329, respektive 282 stíhaček. Ve skutečnosti montážní haly jich opustilo 446, 496 respektive 476.

Po ztrátách utrpených ve Francii však velitele *Fighter Command*, A/C/M Hugh C. T. Dowdinga nepřestával skličovat nedostatek vycvičených stíhacích pilotů. Do řad pravidelných jednotek RAF byla začleněna celá řada jednotek Pomocného letectva (Auxilliary Air Force), složených z tzv. víkendových pilotů, kteří se před válkou školili ve svém volnu. Navíc po pádu Francie řady *Fighter Command* museli posílit i piloti od jiných velitelství - od *Bomber Command* a od *Army Co-operation Command*. Vzhledem k jejich dosavadní odbornosti však vyžadovali doškolení, aby dostáli požadavkům, kladeným na stíhací piloty. Část svých vyškolených pilotů uvolnila i

admiralita, která rovněž disponovala leteckou složkou, *Fleet Air Arm*. Značnou posilou byli i piloti z okupované Evropy, kteří na Britské ostrovy dorazili v poměrně značných počtech: Poláci, Čechoslováci, Belgičané či Francouzi. Šlo o velmi cenné posily, neboť většina z nich nepostrádala bojové zkušenosti ze západoevropské kampaně. Jejich hlavním handicapem však byla většinou neznalost služebního jazyka, tedy alespoň zpočátku. Jednak posílili personálně vybité britské jednotky, jednak z nich byly formovány přímo jejich národní jednotky.

Ani německá Luftwaffe nebyla ušetřena obdobných problémů, neboť ztráty, které utrpěla v západoevropské kampani rozhodně nebyly malé. V bojích musela odepsat 1 284 letounů a stovky příslušníků létajícího personálu. Zásadním problémem Luftwaffe v nastávající bitvě o Británii však nebyl ani nedostatek letounů či personálu, nýbrž sama doktrína. Jakkoli se Luftwaffe na západoevropském bojišti představila jako vynikající zbraň pro taktické operace ve spolupráci s pozemními jednotkami, nebyla připravena na vedení strategických leteckých operací. A bitva o Británii byla bitvou strategickou. Po zkušenostech ze Španělska byla totiž Luftwaffe budována jako taktická letecká síla. Scházely jí bombardovací letouny s velkou nosností pum a s dlouhým doletem a její stíhací letouny měly rovněž jen malý dolet, který postačoval maximálně ke krytí pozemních jednotek na frontě, nikoli však k operacím hluboko v týlu protivníka.

Navzdory uvedeným nedostatkům však dosud neporažená Luftwaffe vzbuzovala svou silou náležitý respekt. Na počátku bitvy o Británii, konkrétně k 13. 8. 1940, kdy byl zahájen proslulý *Adlerangriff*, disponovaly její Luftflotte 2, 3 a 5, dislokované v okupované Francii, Belgii, Nizozemsku, Dánsku a Norsku impozantní silou 3 705 letounů (z nichž 2 751 bylo bojeschopných), z toho 1 847 bombardovacích a 1 311 stíhacích. K 1. 8. 1940 proti nim britské *Fighter Command*, na němž ležela tíha obrany britských ostrovů, mohlo postavit jen 905 stíhaček první linie (Hurricane, Spitfire, Defiant a Blenheim), z nichž 649 bylo bojeschopných. Dalších 147 mělo v záloze. Současně disponovalo 1 103 stíhacími piloty, z nichž však jen 830 plně vycvičených se nacházelo u bojových jednotek. Zbylí se doškolovali ve výcvikových střediscích, která každý týden opouštělo průměrně dvacet pilotů Hurricanů a

šest pilotů Spitfirů. V průběhu nastalé bitvy o Británii, charakterizované zejména masovými vzdušnými boji nad jižní Anglií, se britským stíhačům se podařilo ubránit se náporu Luftwaffe, které se tak nepodařilo vytvořit nezbytnou podmínku pro uskutečnění uvažované invaze, tj. nedosáhla nadvlády ve vzduchu, a navíc přitom utrpěla neúměrně vysoké ztráty.

Na tomto místě je nezbytné krátce se zastavit nad vlastní periodizací bitvy o Británii, která není tak jednoznačná, jak by se mohlo zdát. Britská historiografie její trvání ohraničuje daty 10. 7. až 31. 10. 1940. Německá je však diametrálně odlišná. Začíná 13. 8. 1940 a končí až 16. 5. 1941. I vnitřní členění jednotlivých "národních" periodizací není pochopitelně jednotné.

Britové bitvu rozdělují do pěti fází. První podle nich začala 10. 7. a skončila 7. 8. 1940. V tomto období probíhaly útoky na britské konvoje, intenzivní průzkum a zkoumání britské obrany. Druhá je ohraničena daty 8. a 23. 8. 1940 a vyznačovala se silící aktivitou německého letectva, zaměřenou na podlomení síly britského stíhacího letectva a na útoky proti konvojm a přístavům. Třetí fáze, trvající od 24. 8. do 6. 9. 1940, byla podle britských historiků vůbec nejtěžší zkouškou, neboť je charakterizována těžkými nálety, zaměřenými na vybojování nadvlády ve vzduchu včetně útoků na letecké továrny. Čtvrtá fáze, od 7. do 30. 9. 1940, probíhala především ve znamení těžkých náletů na Londýn a pátá, od 1. do 31. 10. 1940, je charakteristická především německými útoky za použití vysoko létajících stíhacích bombardérů.

Německá periodizace zná rovněž pět fází bitvy, ale zcela jinak vnitřně strukturované. První začala 13. 8. 1940, kdy Luftwaffe spustila operaci *Adler*, a skončila 23. 8. 1940. V průběhu těchto dní byly prováděny intenzivní útoky, zaměřené proti britskému stíhacímu letectvu, letištím a leteckým továrnám. Druhá fáze, trvající od 24. 8. do 6. 9. 1940, je charakterizována rozšířením těchto útoků až k hranicím Londýna. Třetí fáze, trvající od 7. do 19. 9. 1940 se vyznačovala intenzivními denními a nočními nálety na Londýn. Čtvrtá fáze, ohraničená daty 20. září a 13. 11. 1940, se vyznačovala denními i nočními nálety s těžištěm nad Londýnem a především intenzivně nasazovanými německými stíhači, provádějícími samostatné akce nad jižní Anglií. Pátá a poslední fáze, charakterizovaná tím, že byly prováděny takřka

výhradně noční nálety na cíle po celé Anglii, začíná podle německých vojenských historiků 14. 11. 1940, kdy Luftwaffe vybombardovala Coventry, a končí až 16. 5. 1941 posledním velkým nočním náletem na Velkou Británii. Poté se začala Luftwaffe stěhovat ze západní Evropy na východ k podpoře připravované války se Sovětským svazem.

Jak je tedy zřejmé, ve skutečnosti neexistuje jednotné a výstižné označení, které by jednoznačně charakterizovalo nepřehledné, mnohdy improvizované, každopádně však velmi rozhořčené boje mezi Luftwaffe a RAF v období od léta 1940 do jara 1941. Každá z uvedených periodizací má své přednosti i nedostatky. Každopádně lze konstatovat, že vůbec nejtvrdí denní letecké boje nad Velkou Británií probíhaly mezi 13. 8. 1940, kdy Luftwaffe zahájila *Adlerangriff*, a 17. 9. 1940, kdy po neúspěchu hromadných denních náletů byl nucen Hitler odložit invazi na neurčito; tato myšlenka pak již nikdy nepřišla vážně na přetřes.

Bitvy o Británii se velice úspěšně zúčastnili i čs. stíhači, především příslušníci 310. a částečně i 312. čs. stíhací peruti, jakož i menší skupinky dalších čs. stíhačů u britských a polských jednotek. Z řad československých stíhačů získalo statut jejího účastníka celkem 89 stíhačů (tento statut získal každý stíhací letec RAF, který v období od 10. 7. 1940 do 31. 10. 1940 vykonal v rámci letecké obrany britských ostrovů alespoň jeden bojový let; byl současně spojen s udělením kampaňového vyznamenání Hvězda 1939-1945 se sponou bitvy o Británii - *The 1939-1945 Star with Battle of Britain Clasp*). V tomto období sestřelili 56 nepřátelských letounů jistě, 15 pravděpodobně a 10 poškodili. Sami ztratili osm pilotů. V dobách největší tísně tak svou měrou přispěli k odražení Luftwaffe, tím i k odvrácení invaze do Británie a tudíž i k první velké porážce nacistického Německa, kterému se do té doby dařilo pohlcovat jednu evropskou zemi za druhou. I na ně se proto vztahují památná prorocká slova Winstona Churchilla, který již 20. 8. 1940 prohlásil, že ... *Ještě nikdy v dějinách lidských bojů nevděčilo tak velké množství lidí takové hrstce jedinců.*

Velitel *Fighter Command*, A/C/M Sir Hugh C. T. Dowding ve své oficiální zprávě, zpracované o rok později, jejich podíl zhodnotil následovně: *Musím přiznat, že jsem měl zpočátku určité pochybnosti o zkušenostech polských a*

českých pilotů, kterých nabyli v jejich vlastních zemích a ve Francii. Moje pochybnosti však rychle zmizely, neboť všechny tři [jejich] perutě se vrhly do bojů s nepopsatelným entuziasmem. Inspirovala je jejich horoucí nenávisť k Němcům, která z nich činila smrtelně nebezpečné protivníky. První polská stíhací peruč [303.] v 11. skupině v průběhu jediného měsíce sestřelila více Němců než jakákoli jiná britská jednotka. Také další Poláci a Češi, sloužící po skupinkách v britských perutích se drželi statečně...

Československý stíhač Sgt Josef František, bojující v řadách Dowdingem zmíněné polské 303. stíhací peruti, byl jejím nejúspěšnějším střelcem a současně jedním z nejúspěšnějších spojeneckých stíhačů v bitvě o Británii.

Při líčení bitvy o Británii se však často zapomíná na britské bombardovací (*Bomber Command*) a pobřežní letectvo (*Coastal Command*). Je jisté, že klíčovou roli v obraně Británie hráli sehraji piloti *Fighter Command*, nicméně tři stovky osádek *Bomber Command*, ztracených v útočných operacích od července do prosince 1940, nelze jen tak pominout. Ve svazku *Bomber Command* tehdy působila mj. i 311. čs. bombardovací peruč, která se stala první spojeneckou bombardovací jednotkou, operující v řadách RAF. Kromě toho, že britské *Bomber Command* tehdy zahajovalo svou strategickou leteckou ofenzívu, připadla mu i důležitá role v útocích na přístavy severní Francie a Belgie, kde se tehdy shromažďovalo loďstvo, určené k vyloďovací operaci na Britských ostrovech. Bombardovacím letcům se tehdy podařilo potopit asi 10 % celkové tonáže lodí, které byly určeny k přepravě vojsk. K historii bitvy o Británii tedy činnost *Bomber Command* neodmyslitelně patří.

jr

Literatura

Balke, U.: *Der Luftkrieg in Europa. Teil 1*. Koblenz 1989

Dowding, H. T. C.: *The Battle of Britain*. London 1941

Hillgruber, A.: *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940 - 1941*. ???

Churchill, W.: *Druhá světová válka*.

Jacobsen, H.-A.: *1939-1945. Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Zweiten Band - Krieg gegen Grossbritannien 1940/1941.* München - Wien - Basel 1968

Mason, F. K.: *Battle over Britain.* London 1969

Payne, L. G. S.: *Air Dates.* London - Melbourne - Toronto 1957.

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940).* Praha 1999

Zieliński, J.: *Lotnicy polscy w Bitwie o Wielka Brytanie.* Warszawa 1998.

Cenzura rozhlasového vysílání

Již v období mnichovské krize vzrostla důležitost cenzury rozhlasového vysílání. Samotná cenzura (předběžná i dodatečná) některých rozhlasových pořadů byla nicméně aplikována vždy (byla jednou z výslovných součástí opakovaně prodlužované licence na vysílání) a provádělo ji ministerstvo vnitra. Podle licence prodloužené společnosti Radiojournal k 27. září 1938 delegovalo ministerstvo vnitra výkon cenzurního a dohlédacího práva na policejní ředitelství v sídlech vysílacích stanic. Radiojournal jim byl povinen oznamovat nejméně 48 hodin předem podrobné programy vysílacích stanic a směl vysílati „zejména jen takové přednášky, jichž celý text byl přednášejícím několik dní napřed předložen a společností Radiojournal zaslán nejméně 48 hodin napřed policejnímu ředitelství k cenzuře“. Případné výjimky vynucené nutností pružné činnosti povolovala policejní ředitelství. Od předložení celého textu přednášky mohlo být upuštěno jen tehdy, jednalo-li se o přednášku čistě vědeckého nebo odborného rázu a přednášející byl osobou policejnímu ředitelství známou a „naprosto spolehlivou“. Společnost dále musela učinit opatření, „aby text přednášky byl při vysílání sledován“, a zajistit, že pokud by došlo k odchylce, bude vysílání ihned přerušeno. Celý mechanismus fungoval vcelku bezproblémově, a to i po podepsání mnichovské smlouvy. Radiojournal začátkem října 1938 ujistil ministerstvo vnitra, že učinil nutná opatření, aby „cenzura byla prováděna se zvýšenou pečlivostí a zevrubností tak, jak to nynější poměry vyžadují“, a i z dalších materiálů je zřejmé, že tyto cenzurní procesy byly oběma stranami vykonávány, resp. dodržovány přinejmenším do března 1939. Kromě toho byla už od 20. let sledována i spolehlivost a bezúhonnost hlasatelů.

V období okupace začala od 17. června 1939 platit nová cenzurní praxe, která se vztahovala na všechny programové odbory, redakce a oddělení; ta musela mluvené i zpívané texty předkládat k předběžné cenzuře cenzurnímu oddělení, a to zpravidla (zejména s výjimkou aktualit apod.) ještě před vytištěním programu. Zpravodajství ČTK a zprávy krátkovlnného vysílání byly podrobeny německé cenzuře. Bylo zakázáno vysílat jakýkoli text, který by nebyl nějakou formou cenzury schválen a opatřen příslušným razítkem či podpisem. Oběžníkem programového ústředí z listopadu 1939 byla pak

stanovena povinnost připravit dostatečné množství tzv. „rezervních čísel“, tedy schválených pořadů, jež měly být vysílány v případě cenzurního zásahu.

Na konci prosince 1939 pak došlo k podrobnému rozpracování procesů praktického výkonu cenzury a styku a kompetencí německé a české cenzury, jakož i kontroly při vysílání (poslechová kontrola) a následné archivace textů. Základní pravidla se přitom nezměnila (cenzuru rozhlasových pořadů obstarávalo nadále cenzurní oddělení Českého rozhlasu a německá rozhlasová, v některých případech i německá tisková cenzura).

Nová cenzurní praxe a následné podrobné pokyny určovaly proces vnitrorozhlasové cenzury, obecná pravidla byla určena Souborným přehledem pokynů pro tiskovou přehlídku, který byl vydán 30. června 1939.

Dne 31. srpna 1939 byl vydán dekret předsedy vlády, který upravil politický dohled nad veškerým vysíláním rozhlasu. Byl jím pověřen Miloš Kareš (tehdy vedoucí programové služby, pozdější šéf programové intendantury). V této funkci mu mělo příslušet určování rázu rozhlasových pořadů a rozhodování o otázkách, které se týkají jejich tvoření a vysílání. Podléhali mu všichni ředitelé rozhlasu. Politický dohled měl obstarávat tiskový odbor prezidia ministerské rady, jehož pokynů musel Kareš dbát.

Rozhlasová cenzura byla zpřísněna zavedením programové intendantury v březnu 1940, která řídila a kontrolovala rozhlasový program. Za ochranu a uplatňování „ideově–politických zájmů“ byl zodpovědný intendant (M. Kareš). V rámci programové intendantury existovalo nadále cenzurní oddělení a v každém programové odboru byl cenzurní referent (kontrolor, důvěrník), jenž měl tomuto oddělení pravidelně referovat o „každém připraveném programu i o veškerých programových změnách“. Cenzurní oddělení pak mělo posuzovat všechny programy z hlediska jejich všestranné (tj. politické, náboženské, mravní atd.) nezávislosti. V dalších letech byly opět vydávány upřesňující nařízení – např. Statut cenzurního oddělení a Prováděcí nařízení určující způsob, jak je prováděna cenzura pro mluvené slovo a pro hudbu živou i mechanickou z května 1941 (tehdy byla v důsledku incidentu z počátku měsíce zřízena zvláštní cenzura hudebních skladeb).

Česká kinematografie za okupace

Ve druhé polovině třicátých let byla čs. kinematografie plně rozvinutým odvětvím zábavního průmyslu schopným samostatné moderní existence. Disponovala výrobním zázemím na evropské úrovni, roční produkce přesahovala čtyřicet titulů celovečerních hraných filmů a dvě stě krátkých filmů dokumentárních (po Německu největší objem filmové výroby ve střední Evropě). Čeští výrobci (v oblasti hraného filmu šlo každoročně o více než sedmdesát subjektů) samozřejmě usilovali o export svých filmů, který posilovali i výrobou cizojazyčných, především německých verzí českých filmů (z 306 zvukových hraných filmů z let 1930 – 1938 jich měla cizojazyčnou verzi více než jedna pětina). V zásadě však byli producenti zvyklí spoléhat se na výnosy z odbytu v tuzemsku (na rozdíl třeba od producentů rakouských) a případné ztráty kompenzovat zisky z distribuce zahraničních filmů. V oblasti dovozu filmů ze zahraničí působilo kolem padesáti distribučních společností, které zajišťovaly přes tři sta premiér ročně (včetně filmů domácích). Síť kin se v průběhu třicátých let již stabilizovala – na sklonku první republiky bylo na území státu přibližně 1850 kin, která skýtala domácímu filmovému průmyslu a obchodu dostatečné množství hracích termínů.

Organizace filmového oboru. V roce 1935 začal při ministerstvu průmyslu, obchodu a živností pracovat Filmový poradní sbor složený ze zástupců centrálních úřadů a stavovských filmových organizací. Rozhodoval o subvencích pro domácí filmové projekty, udílel dovozní povolení pro zahraniční filmy a pečoval o celkový rozvoj filmového oboru. Konstituováním tohoto prvního centrálního orgánu byl v čs. kinematografii zahájen integrační a centralizační proces, jehož první fáze kulminovala uspořádáním oboru za protektorátu, druhá etapa pak vyústila krátce po osvobození k zavedení státního monopolu, tj. v zestátnění celého odvětví. Je zcela zřejmé, že k jisté formě centralizace zrála kinematografie již v posledních letech první republiky, ale mocného impulsu k takovému směřování se oboru dostalo teprve mnichovskou dohodou.

Šok z krachu první republiky akceleroval ve filmové branži práce na nové organizaci celého odvětví. Ve hře byla mimo jiné i idea filmové komory jako střešního oborového orgánu, na který by stát přenesl část svých dosavadních pravomocí. Vládní návrh zákona o filmové komoře byl připraven ještě před okupací.

Zánik Československa, resp. zrod Protektorátu Čechy a Morava ochromil sice legislativní práce, zato však posílil spontánní vůli k vnitřní integraci oboru. Hned v květnu 1939 se v reakci na okupaci země ustavilo Ústředí filmového oboru (nazývané „filmová pětka“), které prostřednictvím jednotlivých zmocněnců sdružovalo Ústřední sbor kinematografů (Josef Horčíčka), Svaz filmové výroby (Miloš Havel), Svaz filmového průmyslu a obchodu (Frank Ivan Kubišta), Sdružení filmového dovozu (Josef Hlinomaz) a odborovou organizaci Česká filmová unie (Václav Binovec).

Tato centrální organizace prošla v dalších měsících několikerou transformací, do které ovšem již výrazně zasáhla i okupační moc. Z příkazu filmového pověřence Úřadu říšského protektora Hermanna Glessgena muselo Ústředí filmového oboru v červenci 1939 jmenovat plnomocníky pro jednotlivé úseky (kina, výroba, obchod, ateliéry, laboratoře, krátký film, tvůrčí pracovníci, později ještě kinotechnika, tisk a árijský rejstřík). Tato forma zastoupení vedla ke vzniku nové střešní organizace Filmové ústředí pro Čechy a Moravu (FÚ, předseda Emil Sirotek, jednatel Karel Feix), tentokrát však již s povinným členstvím pro všechny v oboru podnikající subjekty. V listopadu 1939 se FÚ změnilo na tzv. Výbor plnomocníků (předsedou opět Emil Sirotek), na jaře 1940 se pak české filmové organizace soustředily ve Filmovém studiu, které se v květnu 1940 transformovalo znovu ve Filmové ústředí pro Čechy a Moravu (za předsednictví Emila Sirotky). Smyslem všech těchto forem centrální oborové instituce byla jednak pevnější vnitřní organizace oboru a jednak jeho ochrana navenek. Zároveň ovšem jejich existence Němcům svým způsobem usnadnila realizaci okupační politiky v oblasti filmu a bezpečnou regulaci domácí kinematografie.

I když idea filmové komory byla i v počátcích protektorátu stále aktuální a na přípravě příslušného zákona se pracovalo, uskutečnil se nakonec celý projekt v německé režii. Nařízením říšského protektora z 26. 10. 1940 vzniklo dne 15. 2. 1941 Českomoravské filmové ústředí / Böhmisch-mährische Filmzentrale (ČMFÚ), česko-německá veřejnoprávní korporace s povinným členstvím pro všechny podnikatele, obchodníky i filmové tvůrčí pracovníky. Předsedu (Čech) a místopředsedu (Němec) jmenoval říšský protektor, tři zástupce zde měla protektorátní vláda (předsedou ČMFÚ se stal Emil Sirotek, od července 1943 František Bláha). Na tento vrcholný orgán zájmové samosprávy stát delegoval řadu svých dřívějších pravomocí, takže ČMFÚ kinematografii reálně řídilo, a to až do

května 1945, kdy předalo agendu Národnímu výboru českých filmových pracovníků. Jeho čtyřleté působení tvoří důležitý článek ve vývoji k centrálně řízené kinematografii po jejím zestátnění v srpnu 1945. Zřízení ČMFÚ také přineslo zásadní změnu právního rámce oboru, když de facto ukončilo platnost min. nař. č. 191 z 18. 9. 1912, do té doby klíčové oborové právní normy.

O kompetence v oblasti filmu se z dob první republiky dělily dva centrální úřady – ministerstvo vnitra (filmová cenzura a udílení licencí pro kina) a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (vše ostatní, např. přidělování podpor na výrobu a deviz pro dovoz filmů, udílení filmových cen apod.). Filmovou cenzuru převzali dnem 1. 9. 1939 Němci – byla převedena pod Úřad říšského protektora, kde podle německého vzoru vznikla „filmová zkušebna“ (Filmprüfstelle). O druhou kompetenci (kinolice) přišlo ministerstvo vnitra zřízením ČMFÚ. V důsledku reorganizace centrálních úřadů se film dostal v lednu 1942 pod ministerstvo lidové osvěty.

Filmová výroba. Osud českého filmového průmyslu za protektorátu symbolicky předznamenal dvě události – 16. 3. 1939 byl jako člen správní rady společnosti AB (vlastníka barrandovských ateliérů) vymazán z obchodního rejstříku jediný její člen židovského původu Osvald Kosek a téhož dne proběhl neúspěšný pokus českých fašistů o zabor Barrandova. Ovládnutí výrobního zázemí české kinematografie bylo od počátku základním cílem německých okupantů na poli filmu. Hlavním nástrojem k tomu se jim stalo stejně jako v jiných odvětvích nařízení říšského protektora z 21. 6. 1939 o židovském majetku, které odstartovalo proces arizace.

V červenci 1939 vznikl v Praze arizační úřad pro celý filmový obor. Při tomto úřadu byl vzápětí zřízen rejstřík rodového původu (tzv. árijský rejstřík), kde se vydávalo osvědčení o árijském původu, jímž bylo podmíněno další setrvání v oboru. Povinnost předložit toto osvědčení vedoucímu arizačního úřadu do 30. září 1939 se vztahovala na vlastníky firem, členy správních rad a představenstev, na jednatele, ředitele a prokuristy, dále pak na licencionáře, provozovatele a ředitele kin a na filmové pracovníky zúčastněné na filmové tvorbě (včetně asistentů režie, vedoucích produkce, zvukařů apod.). Osvědčení nemuseli předložit kancelářští zaměstnanci, dělníci a kompars, ale jejich zaměstnavatelé byli povinni přesvědčit se o jejich árijském původu. Židé měli být z podniků propuštěni do 15. srpna 1939, takže do nové sezóny 1939/1940 vstupovala již česká kinematografie bez židovských spolupracovníků.

Na Barrandov (červenec 1939) a do ateliérů Host v Hostivaři (listopad 1939) přišel jako treuhänder Karl Schulz. Zejména jeho přičiněním se postupně všechny tři pražské ateliéry dostaly do německých rukou: majoritní akcionář společnosti AB Miloš Havel byl na jaře 1940 donucen svůj podíl odprodat Němcům; ateliéru v Hostivaři se musela vzdát společnost FAB (Filmové ateliéry Baťa), která jej měla v pronájmu, a v červenci 1940 jej předala do správy společnosti AB ovládané již Němci; konečně majitelku ateliérů Foja v Radlicích přiměl Karl Schulz k jejich prodeji v březnu 1942 a radlické ateliéry tak přešly do majetku společnosti Prag-Film, německého nástupce AB na Barrandově. Jen o několik dní dříve došlo i na zlínské ateliéry firmy Baťa, která ustoupila tlaku německého koncernu Tobis – jako jeho součást zde vznikla společnost Böhmisch-mährische Schmalfilmgesellschaft orientovaná mj. i na kreslený a loutkový film.

Ovládnutí výrobní základny české kinematografie představovalo první krok na cestě k plánované likvidaci české filmové výroby. K tomu sice nikdy v úplnosti nedošlo, ale i tak jsou výkazy domácí produkce z let protektorátu alarmující. Roční produkce hraných filmů klesla z 41 filmů v roce 1939 na 9 filmů v roce 1944. V letech 1943 – 1945 už je směly produkovat jen dvě české společnosti – Nationalfilm a Havlův Lucernafilm. Čeští výrobci byli v nových poměrech zcela odkázáni na přiděl výrobních kapacit ze strany Prag-Filmu, přičemž do nejmodernějších ateliérů – na Barrandov – pronikali jen zřídka a obtížně. Za protektorátu bylo na Barrandově vyrobeno pouze 23 českých filmů (z toho v letech 1941 – 1945 jen 11), zato však 42 filmů německých. Většina filmů se natáčela v menších a hůře vybavených ateliérech v Hostivaři a v Radlicích. V období 1939 – 1945 vzniklo celkem 124 českých celovečerních hraných filmů a 1230 filmů ostatních. Výroba filmů dokumentárních a zpravodajských zůstala co do objemu víceméně nedotčena, téměř o polovinu se ovšem snížil počet výrobců. Průměrné náklady na celovečerní hraný film stouply od roku 1939 z 800 000 Kč na 6 100 000 v roce 1944. Paralelně s českou filmovou produkcí se na území protektorátu rozvíjela také německá filmová výroba, na níž se podíleli i čeští režiséři, kameramané a herci. K tomuto účelu transformovali Němci na sklonku roku 1941 společnost AB v akciovou společnost Prag-Film, která se stala součástí říšského filmového koncernu Ufa. Logicky, a přece paradoxně naopak ustala výroba německých verzí českých filmů pěstovaná po celá třicátá léta, a to právě ve chvíli, kdy byly české země vtaženy do německojazyčného prostoru. Praha s barrandovskými ateliéry hrála v kinematografických plánech Němců zjevně

důležitou roli, což dosvědčuje nejen výstavba dalšího ateliéru na Barrandově z Goebbelsova podnětu (Nové haly), ale kupříkladu i založení Filmového symfonického orchestru (FYSIO) v roce 1943.

Česká filmová výroba 1939 – 1945								
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945 ¹⁾	CELKEM
celovečerní hrané filmy	41	31	21	11	10	9	1	124
ostatní	179	258	196	173	195	178	51	1230
výrobci hraných filmů	17	14	7	4	2	2	1	
výrobci ostatních filmů	36	37	36	24	22	21	8	

¹⁾ Do 30. 4. 1945.

Distribuce. Rozsáhlých změn doznal za protektorátu také filmový obchod. Po 15. březnu 1939 došlo velice rychle k zásadní revizi dosavadní distribuční nabídky. Byla zakázána celá řada českých, amerických, anglických a francouzských filmů a všechny filmy sovětské. Začátek války v září 1939 přinesl zákaz všech zbývajících anglických a francouzských filmů a přivodil i další redukci filmů amerických, jejichž zbytek pak zůstal v omezené míře na zdejším trhu až do vstupu USA do války. I když byl tento úbytek částečně „kompenzován“ dovozem téměř celé německé produkce, hovoří statistická data o poměrně dramatickém útlumu filmového obchodu. Počet premiér klesl do roku 1944 prakticky o dvě třetiny (z 242 v roce 1939 na 87 v roce 1944). Jednoznačným hegemonem trhu se stalo Německo, jehož filmy představovaly v letech 1940 – 1944 celkem 55 % – 69 % každoroční nové nabídky; z německých filmů se k českému publiku vlastně nedostaly jen vybrané propagandistické filmy, u nichž hrozilo, že by mohly české obyvatelstvo protektorátu iritovat (např. DIE GOLDENE STADT Veita Harlana prezentující Prahu jako německé město). Zastoupení domácí produkce kolísalo v roční nabídce mezi 10 % – 17 %.

Útlum filmového obchodu provázela i redukce počtu subjektů činných v této oblasti. Ve třicátých letech zajišťovalo filmovou distribuci v ČSR kolem 40 půjčoven. Ještě v roce 1939 jich bylo 30, do roku 1943 však v rámci prováděného soustředění

filmového obchodu klesl jejich počet na 7 (9 v roce 1944). Napomohla tomu i významná změna v jejich právním postavení. Filmový obchod patřil vždy mezi svobodné živnosti, od rok 1941 však bylo provozování této živnosti již vázáno na povolení vydávané filmovou komorou, tedy ČMFÚ.

Na počátku protektorátu se v českých zemích exploatovaly čtyři týdeníky – domácí Aktualita ve dvou vydáních, týdeník německé Ufy (česky a německy) a dva americké, Foxův týdeník (česky) a Paramount (česky a německy). Ty byly oba v roce 1940 zastaveny, takže ve zbývajícím období se v kinech na území protektorátu hrály jen týdeníky Aktualita a Ufa, oba cele ve službách německé válečné propagandy. Jejich uvádění v kinech bylo povinné a předmětem kontrol se stal i příchod diváků do sálu skutečně před představením a nikoliv teprve před hlavním filmem. Z potřeby aktuálnosti se také postupně snižovala doba jejich oběhu z 28 na 16 týdnů v roce 1940 a poté na 10 týdnů v roce 1941.

Potřebám propagandy sloužil za protektorátu od roku 1942 rovněž predikát „film zvláštní hodnoty“. Takto označený film musel být povinně uveden v každém místě, kde bylo kino. Vesměs šlo o filmy, jimž se v Německu dostalo predikátu „státně politicky hodnotný film“. Tohoto systematického plošného šíření se dostalo celkem 16 celovečerním hraným filmům (jsou mezi nimi např. BISMARCK, DIESEL, REMBRANDT, ROBERT KOCH, VELKÝ KRÁL, ŽID SÜSS) a 10 filmům krátkým.

Celovečerní hrané zvukové filmy v české distribuci 1939 – 1945								
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945 ¹⁾	CELKEM
Protektorát Čechy a Morava	41	31	21	11	10	9	1	124
Německo	92	98	74	69	65	58	14	470
USA	89	33	6	–	–	–	–	128
Francie	8	–	–	–	11	2	–	21
Anglie	7	–	–	–	–	–	–	7
Itálie	5	12	17	27	5	8	–	74
Maďarsko	–	–	2	1	2	4	–	9
Švédsko	–	–	9	3	–	3	–	15
Dánsko	–	–	2	1	–	2	–	5
Holandsk	–	–	1	2	–	–	–	3

o								
Mexiko	–	–	1	–	–	–	–	1
Španělsko	–	–	1	–	1	–	–	2
Finsko	–	–	–	–	–	1	–	1
Japonsko	–	–	–	1	–	–	–	1
CELKEM	242	174	134	115	94	87	15	861

¹⁾ Do 30. 4. 1945.

Kina. Odtržením Sudet v důsledku mnichovské dohody se počet kin na území republiky snížil z 1850 na 1279 a po zániku republiky odpadla ještě kina slovenská a podkarpatoruská, takže na počátku protektorátu disponovaly české země celkem 1115 kiny. Zatímco počet kin od roku 1933 do září 1938 již v podstatě stagnoval, vzrostl jejich počet v období 1939 – 1944 o téměř 12 %, až na 1244 kin. Síť kin měla v Čechách i na Moravě poměrně vyrovnanou hustotu (oproti několikanásobně nižší vybavenosti Slovenska, o Podkarpatské Rusi ani nemluvě). V roce 1944 byla kina celkem v 930 obcích (v 565 v Čechách a v 365 na Moravě) z celkového počtu 7775 obcí; od roku 1939 tedy přibylo kino v dalších 90 obcích. K zvláštnostem období protektorátu patří budování stálých kin na úzký film, kterých od roku 1941 vzniklo 77. Zajímavá je rovněž nová „konjunktura“ dlouhodobě upadajících kin cestovních, jejichž historická role se již ve třicátých letech chýlila ke konci. V období protektorátu se počet cestovních kin vrátil na úroveň první poloviny třicátých let, ale jejich hospodářský význam byl zcela zanedbatelný a kulturní význam podružný. (Cestovní kina oběhávala starý repertoár, často ještě z němé éry.)

Právní podmínky pro provozování kin se změnily zcela zásadním způsobem. Licenční systém platný od 1. 1. 1913 byl k 31. 7. 1941 zrušen a nahrazen zpočátku prostým členstvím v ČMFÚ a od 30. 7. 1943 zavedením kinematografických koncesí vázaných na odbornou způsobilost, které udílelo již nikoliv ministerstvo vnitra jako do roku 1941, nýbrž ČMFÚ. Paradoxně tedy teprve za protektorátu – ovšem v deformovaných souvislostech – se kinematografisté dočkali toho, o co marně usilovali od počátku desátých let. Podstatnou proměnou prošla také struktura provozovatelů kin, když byla Sokolu, nejvýznamnějšímu provozovateli disponujícímu více než polovinou kin (692 kin k 1. 1. 1945), zastavena na jaře 1941 činnost. V roce 1942 vznikla za účelem provozování sokolských (a legionářských) kin

Českomoravská kinematografická společnost s německou správou a vedením. Podobný osud stihl po zastavení činnosti katolické tělocvičné jednoty Orel v roce 1942 i kina orelská, která nadále spravoval zvláštní treuhänder (Treuhänder des beschlagnahmten Orel-Vermögens).

Návštěvnost kin vykazuje za protektorátu trvalý vzestup – přes 127 milionů diváků za rok 1944 je o neuvěřitelných 132 % více, nežli tomu bylo v roce 1939. Tento strmý růst má samozřejmě více příčin. Především svědčí o tom, že česká společnost přijímala film jako autonomní kulturní fenomén a v časech vzedmutého kulturního života jej proto zahrnuje adekvátním zájmem. Zcela zřejmě sehrálo podstatnou roli zachování a také zkvalitnění české produkce, která se těšila mimořádné divácké přízni, ale podceňovat nelze ani ryze zábavní, ba únikovou funkci filmu. Vzrůst návštěvnosti v čase hegemonie německé produkce na trhu ostatně znamená, že se české obyvatelstvo protektorátu rozhodně nevyhýbalo ani německému filmu silně orientovanému právě na zábavu a oddech. Pozici kina jinak posilovala také postupná redukce jiných druhů zábav vrcholící v létě 1944 uzavřením divadel.

Kina na území Protektorátu Čechy a Morava 1939 – 1945							
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945 ¹⁾
stálá kina v Čechách	667 (237 757) ²⁾	726 (252 842)	710 (251 331)	714 (276 006)	718 (282 315)	767 (290 973)	
stálá kina na Moravě	434 (119 813)	455 (128 348)	447 (126 034)	467 (148 871)	477 (152 121)	477 (153 256)	
Protektorát Čechy a Morava	1101 (357 570)	1181 (381 190)	1157 (377 365)	1181 (424 877)	1195 (434 436)	1244 (444 229)	
cestovní kina	45 (31/14) ³⁾	58 (34/24)	146 (115/31)	247 (203/44)	184 (142/42)	171 (136/35)	
návštěvnost (v mil. osob)	54,72	62,93	65,61	75,79	93,54	127,15	37,1
počet obcí se stálým kinem	820 (487/333) ⁴⁾	865 (516/349)	885 (535/354)	879 (519/360)	889 (524/365)	930 (565/365)	

¹⁾ Do 30. 4. 1945.

²⁾ Počet míst v kině.

³⁾ Čechy / Morava.

⁴⁾ Čechy / Morava.

Funkce filmové kultury. Koncem roku 1939 se dle pamětníků uskutečnila v pražském Mánesu bouřlivá diskuse několika desítek spisovatelů, filmařů a herců, v níž se střetla dvě zásadní stanoviska – zda se snažit i v omezených a nesvobodných podmínkách dál udržovat a rozvíjet českou kinematografii, či zda vyklidit pozice a počkat až na poválečnou dobu. Shromáždění dospělo (ovlivněno mj. i vystoupením Vladislava Vančury) k závěru, že je třeba zachovat každou možnost kontaktu umělecké fronty s veřejností, a formulovalo tři základní principy protektorátní filmové tvorby – filmy (zejména se současnou tematikou) nesmí vyznívat kolaborantsky, měly by podporovat rezistentní nálady českého obyvatelstva (zejména posilováním národního vědomí prostřednictvím odkazů na kulturní a historické tradice) a mělo by dojít k celkovému zvýšení kvality domácí produkce. Tato předsevzetí se v podstatě podařilo naplnit.

V područí nacistické propagandy zůstávalo samozřejmě protektorátní filmové zpravodajství, tedy Aktualita, ostatní oblasti filmové tvorby již byly rozvíjeny relativně samostatně a staly se zřetelnou platformou nacistické ideologie jen v několika zcela ojedinělých případech. (Nejznámější a nejdiskutovanější příklad představuje odpudivě prezentovaná postava židovského krčmáře v heimat-filmu Františka Čápa JAN CIMBURA /1941/.) Pro protektorátní filmovou tvorbu zejména z období 1939 – 1941 je naopak typické posilování rezistentního postoje u publika akcentem na národní kulturní a historické tradice. Došlo ke zfilmování řady klasických českých autorů (B. Němcová, J. K. Tyl, J. Arbes, J. V. Rais, K. M. Čapek Chod, V. Hálek ad.), široký prostor dostala česká národní hudba (Vltava ze Smetanovy Mé vlasti při koncertu České filharmonie s Rafelem Kubelíkem ve filmu Martina Friče JINÝ VZDUCH /1939/, průřez Smetanovou operou Prodaná nevěsta ve filmu Jiřího Slavíčka PANTÁTA BEZOUŠEK /1941/, Dvořákovy skladby jako ústřední hudební motiv ve filmech HUMORESKA Otakara Vávry /1939/ či BARBORA HLAVSOVÁ Martina Friče /1942/, Kmochovy písničky v životopisném filmu Vladimíra Slavínského TO BYL ČESKÝ MUZIKANT /1940/). Stejně tak se i ve filmu projevil kult Prahy (např. pražská sekvence v JANU CIMBUROVI) a byly opěvovány krásy české země. Tuto tematiku široce rozvíjela i tvorba dokumentární. Takto zaměřené filmy spolehlivě rezonovaly, aniž zakládaly důvodu k cenzurnímu zákazu. Adaptaci románu B. Němcové BABIČKA Františka Čápa (1940) vrcholící „národní přísahou“ věrnosti české zemi a Slavínského film TO BYL ČESKÝ MUZIKANT uváděla zpráva gestapa o českém kulturním

úsilí v roce 1940 jako příklady filmů vzbuzujících v kinech spontánní národní demonstrace. Naopak se neustálým protahováním přípravných prací podařilo českým filmařům odvrátit realizaci hraného velko filmu o svatém Václavovi v intencích nacistické interpretace svatováclavské tradice.

Vedle filmů pracujících se symbolikou národních motivů ovšem v prvních letech protektorátu pokračovala v neztenčené míře i produkce ryze zábavních titulů často problematické úrovně. Zužování prostoru pro domácí filmovou výrobu stimulovalo u výrobců, ale i u státních úřadů zvýšený zájem o kvalitu české filmové tvorby. Pozornost se soustředila zejména na péči o proces literární přípravy filmu, vzrůstala proto role filmové dramaturgie. Z podnětu ministra obchodu Jaroslava Kratochvíla vznikl například v listopadu 1940 Sbor filmových lektorů, který posuzoval náměty a scénáře a v němž pod vedením Karla Smrže působili Vladislav Vančura, František Kožík, Vilém Werner a Miroslav Rutte. Jako okázalá manifestace vyspělosti české filmové kultury vyzněly dva ročníky první přehlídky domácí filmové tvorby pořádané s podporou ministerstva obchodu ve Zlíně v letech 1940 a 1941 pod názvem Filmové žně. (Přípravě dalšího ročníku již Němci zabránili.)

K dějinám protektorátní kinematografie neodmyslitelně patří i záhy zahájené přípravy na její poválečné uspořádání, které ovlivnila i čerstvá zkušenost s mimořádně významnou rolí kultury v nesvobodných časech. Zestátnění oboru projektovali přibližně od roku 1941 filmoví odborníci různé politické orientace, kteří sdíleli přesvědčení, že film je v prvé řadě fenoménem kulturním, a proto že by péči o něj měl převzít stát. K názoru, že by se měla v kinematografii posílit role státu však dospěly i státní orgány, jak dosvědčuje projekt zestátnění kin připravený v roce 1944 exilovou vládou v Londýně. Kinematografie byla zestátněna dekretem prezidenta republiky č. 50/45 z 11. 8. 1945 jako vůbec první odvětví národního hospodářství v osvobozené republice.

ik

Literatura:

Doležal, Jiří: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. NFA, Praha 1996.

Havelka, Jiří: *Filmové hospodářství v zemích českých a na Slovensku 1939 až 1945*. ČSFN, Praha 1946.

Klímeš, Ivan: *Stát a filmová kultura*. Illuminace 11, 1999, č. 2, s. 125-136.

Česká liga proti bolševismu (ČLPB); aktivistická organizace zřízená na základě přímé německé objednávky.

Byla formálně ustavena na shromáždění 23. 1. 1944 a v praxi řízena ministerstvem školství a národní osvěty E. Moravce, osobně sekčním šéfem Adolfem Leitgebem. V průběhu ustavujícího shromáždění byl ustaven výbor a předsednictvo v čele s Josefem Drachovským (předsedou České Národní rady) a místopředsedy (Josef Bartoň z Dobenína, rolník František Zmeškal, předseda závodního výboru českomoravských strojíren Karel Röhlich a doc. Josef Kliment, politický sekretář kanceláře prezidenta E. Háchy). Za členy výboru byli určeni významní reprezentanti českého národa jako Josef David, náměstek generálního tajemníka ústředního svazu soukromých pojišťoven, Jan Dvořáček, vrchní ředitel Živnobanky, Karel Chalupa, pověřenec Sociální pomoci pro Čechy a Moravu, Otokar Kruliš-Randa, generální ředitel Báňské a hutní společnosti, bývalý ministerský předseda Jan Malypetr, Vojtěch Mastný, předseda Správní rady Živnobanky, známý fotbalista dr. Karel Pešek-Káďa, generál Robert Rychtrmoc, ústřední vedoucí Českého svazu válečníků, primátor Prahy Alois Říha, tajemník NOÚZ v Ostravě Josef Salač, historik Josef Šusta, dirigent Václav Talich, Adolf Vamberský, generální ředitel Škodových závodů, Karel Veit, předseda Svazu řemesel.

Základní manifest byl publikován 25. 1. 1944. V Provolání se uvádí, že vznik Ligy je reakcí na násilnosti páchaných na územích, která padla do rukou SSSR (Pobaltí, Besarábie), aniž autoři uvádějí, že se tak stalo ve srozumění a na základě dohod s nacistickým Německem na sklonku 30. let. V očekávání sovětské ofenzívy a dalšího postupu sovětských vojsk, se tak Liga na základě těchto zkušeností snažila nastítnit všem vrstvám společnosti jejich možné postižení (kolektivizace selského stavu, vykořisťování dělnictva apod.).

Vzniku organizace předcházel veřejný projev 15. 12. 1943 v pražské Lucerně, který uspořádalo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Půdu této "shora" nadirigované organizaci, jež vznikaly na příkaz německých orgánů i v dalších okupovaných zemích, připravoval také štědrovečerní projev státního prezidenta Háchy a tentýž den, 24. 12. 1943, článek šéfredaktora Českého slova K. Wenera, který také svolal ze Leitgebovy režie na 17. 1. 1944 přípravnou schůzi. V úvodním slovu K. Werner zmínil strategii budování organizace, když uvedl, že všem vedoucím osobnostem vědeckého, uměleckého, kulturního a

hospodářského života bude adresován dopis s výzvou k jejich přistoupení, který byl podepsán všemi účastníky této schůzky (mj. prof. R. Dominik, prof. Miroslav Hýsek, doc. Tomáš Krejčí, gen. R. Rychtrmoc, František Teuner, Hugo Tuskány aj.). Tyto osoby měly zároveň doprovodit svou přihlášku stručným zdůvodněním svého kroku.

ČLPB nebyla spolkem a její ustavení nebylo povoleno správním úřadem, neměla písemné stanovy, ale řídila se spolkovým zákonem a byla uznána, ačkoliv k tomu žádný výnos. Jednalo se o volnou organizace vyvolána v život ministerstvem lidové osvěty E. Moravce a jeho sekčního šéfa A. Leitgeba, čestného spolupracovníka SD a hlavního tvůrce ČLPB. Tím se ČLPB nechtěně stávala zpravodajskou sítí SD (prostřednictvím H. Tuskányho)

ČLPB až do jara 1944, do příchodu Karla Korpa, který se stal jejím generálním tajemníkem, nevyvíjela v podstatě žádnou činnost. Korp byl dříve šéfredaktorem tisku Národní odborové ústředny zaměstnanecké a po roztržce s Wolfgangem Wolframem von Wolmar na jeho pokyn z odborů odstraněn.

Právě on byl hybnou silou celé organizace. Po jeho příchodu začala vycházet *Korespondence ČLPB* jako její oficiální tiskový orgán. Tento několikastránkový množený text přinášel četné zprávy o poměrech v SSSR, varoval před proniknutím bolševismu do Čech, o povinnostech k "nové" Evropě apod., které byly dodávány z oficiálních německých míst (říšské ministerstvo propagandy). Těžiště činnosti ligy spočívalo v pořádání přednášek manifestačních shromáždění (uvádí se, že bylo uskutečněno na 231 veřejný projev) a výstav (Bolševismus nikdy) , na objednávku ČLPB byl vydán též známý plakát Antonína Hradského "*Zachvátí-li tě zahyneš,*" s pařátem vznášející se nad staroslavnými Hradčany. Pro vybuzení patřičného antikomunismu a antisovětiismu liga využívala i osoby, které dříve pobývaly v SSSR, činovníci ligy chtěli "*zaznamenat pro věčnou paměť jejich zkušeností a zážitky.*"

Po zatčení J. Drachovského se stal předsedou ligy A. Liška, dělník z ČKD, který byl známý jako autor článků v *A-Zetu*. Do funkce byl instalován spolu s novým předsednictvem na slavnostním zasedání 23. 1. 1945 v pražské Lucerně k ročnímu jubileu založení ligy. Tato akce měla internacionální charakter (vytvořit evropskou ligu proti bolševismu, jež byla proponována, se nezdařilo), zúčastnili se ji mj. zástupce národů bojujících za osvobození Ruska z "*bolševického jha*" plukovník Meandrov, zástupce Antikominterny, představitel baltských národů a

další.

ČLPB se jako i jiné aktivistické organizace vybíjela v mnohdy fantastických představách o významu své činnosti. U příležitosti stého projevu v Jílovém u Prahy v květnu 1944 bylo v 64. čísle *Korespondence* uvedeno: *"Stem projevů, které obsáhly v pravidelném sledu Čechy a Moravu, byla vytvořena základní síť, k níž budou navázány další projevy, které tuto síť vydatně zhustí a propracují, takže v protibolševickém akci budou zapojena i malá místa našich zemí"*. V jejím 79. čísle čteme, že projev Moravce v Prostějově vyslechlo několik desítek tisíc lidí ukázněně *"a manifestovalo za kulturní Evropu bojující o své lepší příští v široké a spravedlivé pospolitosti všech evropských národů"*. Podle jiných zdrojů, tato nejmasovější akce ČLPB, které se zúčastnilo na 20 tisíc nadirigovaných posluchačů, skončila naprostým fiaskem a veřejným odmítnutím představitelů kolaborace.

Protože ČLPB neměla vlastní aparát, od budování místních skupin bylo pro naprostou nereálnost upuštěno a tak pro své projevy využívala aparátu Veřejné osvětové služby a mnohé přednášky pořádaly ve spolupráci. Okresní a místní vedení VOS vyzývaly své spolupracovníky k dobrovolnému přístupu k ČLPB. Členové neplatili příspěvky, činnost ligy hradilo Moravcovo ministerstvo částkou 200 tisíc korun měsíčně. Na projevy, kterých se mnohdy formálně účastnily tisíce lidí, byli účastníci doslova nakomandováni, starostové obcí dostávali přesnou kvótu lidí, která se musela projevu účastnit. Venkovské projevy byly honorovány částkou 500 korun spolu s jízdenkou a přidělovými lístky, takže pro mnohé přednášející, kteří absolvovali za den dvě a více přednášek, se stal jednou z cest obohacení. Prominenti, kteří konali přednášky v Praze, inkasovali až 3000 korun. V jarním běhu přednášek v Praze v r. 1944 vystoupil např. E. Vajtauer (Marxismus, leninismus, stalinismus), R. Dominik (Sovětská ústava), Fr. Teuner (mládež v SSSR), K. Werner (Po stopách bolševismu) aj.

ČLPB se snažila o proniknutí mezi dělnictvo závodními srazy, které se konaly v továrnách a na nichž vystupovali osvědčení aktivisté (A. Liška).

Mnozí členové a funkcionáři byli do ČLPB formálně zapsáni mnohdy bez svého vědomí, žádnou činnost nevyvíjeli a neúčastnili se nikterak na práci této organizace, někteří proti svému jmenování protestovali. Činnost ligy byla bojkotována, její plakáty a letáky strhávány a zesměšňovány.

Česká národní rada (ČNR), vrcholný orgán domácího hnutí odporu vytvořený v závěru 2. světové války.

Formovala se v několika etapách od podzimu 1944 do května 1945. Po předběžných jednáních mezi Radou tří, Ústřední radou odborů a IV. prozatímním ústředním vedením KSČ vzniklo 24. 2. 1945 pracovní předsednictvo, které připravovalo vlastní konstituování tohoto orgánu. K oficiálnímu ustavení České národní rady došlo 29. 4. 1945, kdy tento orgán zahájil svoji pravidelnou činnost. V čele ČNR stál předseda prof. Albert Pražák, generální tajemník Josef Kubát ÚRO a pětičlenné předsednictvo složené ze zástupců politických stran: Josef Smrkovský za KSČ, Josef Kotrlý za sociální demokracii, Jaromír Kafka za tzv. hnutí zemědělců, Otakar Machotka za národní socialisty a Vilém Schaffer za Čsl. stranu lidovou. Plénum ČNR již nebylo politicky strukturováno a do vypuknutí Pražského povstání je tvořilo dalších 25 osob zastupujících významnější odbojové skupiny, nově vznikající nebo se obnovující společenské organizace a některé sociální vrstvy obyvatelstva. Strukturu ČNR dotvářely pracovní komise, z nichž se v průběhu povstání významně uplatnily především vojenská v čele s kapitánem Jaromírem Nechanským, tisková řízená Lumírem Čivrným a zdravotní vedená Augustou Müllerovou.

Jako celek byla ČNR vyhraněným levicovým orgánem, v němž rozhodující postavení zaujímali komunisté a levicoví sociální demokraté. Její politický program požadoval vytvoření ústavodárného shromáždění prostřednictvím národních výborů, nejužší spolupráci se Sovětským svazem, rychlé potrestání kolaborantů a válečných kořistníků lidovými soudy, direktivně řízené hospodářství spolu se znárodněním důležitých výrobních odvětví (veškeré podniky průmyslu kovodělného, chemického, potravinářského a stavebních surovin, nerostné bohatství, peněžnictví, soukromé pojištění a lesní majetky, důležité podniky výroby, dopravy, obchodu, a velkých zemědělských celků), náležité sociální zabezpečení pracujících a všestrannou péči o výchovu mládeže a rozvoj kultury.

Paralelně s formováním ČNR probíhaly vojenské přípravy na vojenské vystoupení v závěru války, za které zodpovídal především kapitán Jaromír Nechanský. Jednalo se především o zajištění výzbroje pomocí leteckých dodávek zbraní, podchycení jednotlivých, zpravidla izolovaně působících odbojových organizací a napojení ozbrojených formací protektorátní správy (vládní vojsko,

uniformovaná policie, finanční stráž, četnictvo ap.). Mimo strukturu ČNR zůstávala Ústřední rada odborů, která koncem dubna 1945 začala vytvářet po dohodě s ilegálním vedením KSČ vlastní nezávislé dělnické jednotky.

Po vypuknutí Pražského povstání 5. 5. 1945 přiměla ČNR předsedu protektorátní vlády Richarda Bienerta, aby uznal její autoritu, a vydala prohlášení, v němž oznámila, že se jako zmocněnec košické vlády ujímá moci výkonné a vládní na území Čech, Moravy a Slezska. Dále pak podnikla řadu kroků, které směřovaly k získání kontroly v centrálních správních úřadech a ve sdělovacích prostředcích, k úplnému podřízení vrcholných vojenských velitelství, jež od 3. 3. 1945 byla prostřednictvím pplk. Antonína Sameše napojena na její vojenskou komisi, a k vyřazení vlivu těch ilegálních skupin, které mohly ohrozit její vedoucí postavení. Ve večerních hodinách 5. 5. 1945 byla autorita ČNR rovněž podpořena ministrem Hubertem Ripkou v pravidelném československém rozhlasovém vysílání z Londýna.

V průběhu povstání její úloha spočívala především ve vyjednávání s politickými a vojenskými představiteli okupační správy o ukončení bojů v Praze a podmínkách německé kapitulace v hlavním městě. Tato jednání úspěšně skončila teprve 8. 5. 1945 odpoledne podepsáním protokolu o volném odchodu německých jednotek z Prahy. Přestože tato dohoda nijak neporušovala ustanovení remešské kapitulace, stala se po válce předmětem sovětské kritiky ČNR a politické diskriminace některých jejích členů. Obdobně bylo kritizováno i jednání ČNR s představiteli Ruské osvobozené armády o podmínkách, za jakých vlasovci poskytnou vojenskou pomoc Praze. Po svém návratu do Prahy košická vláda přiměla ČNR, aby odešla z politické scény a 11. 5. 1945 vytvořila základ budoucího Zemského národního výboru v Praze jakožto nejvyššího správního úřadu pro české země. Tento krok byl ve skutečnosti namířen proti Slovenské národní radě a jeho hlavním cílem bylo vyloučit nebezpečí vzniku federativního upřádání ČSR.

Česká obec sokolská (ČOS); nástupnická organizace Československé obce sokolské (zanikla 14. 12. 1938 následkem rozpuštění Slovenského Sokola) a největší spolková organizace Protektorátu Čechy a Morava (k 31. 12. 1938 je počet členů odhadován na 600 000).

Název Česká obec sokolská (ČOS) byl oficiálně používán od ledna 1940. Likvidace ČOS probíhala ve dvou fázích - 12. 4. 1941 pozastavil její činnost říšský protektor K. von Neurath, 11. 10. 1941 pak byla ČOS rozpuštěna výnosem zastupujícího říšského protektora R. Heydricha. Vztah ČOS, německých představitelů okupační správy a českých aktivistů, byl trvale napjatý a toto napětí vzrůstalo úměrně s počtem členů ČOS, zatčených v souvislosti s rezistencí. Ačkoliv série direktivních opatření odkázala ČOS ještě během roku 1939 do role pouhé tělovýchovné organizace, její mimořádný vliv na široké vrstvy obyvatelstva okupační aparát nepodceňoval; současně se vznikem protektorátu se ČOS, jako potenciální zdroj neklidu a odporu, stala předmětem intenzivního zájmu gestapa i SD. Zdání loajální spolupráce měla proto podpořit účast šesti představitelů ČOS ve výboru Svazu pro spolupráci s Němci. Bylo rovněž rozhodnuto o výměně nejvyšších funkcionářů. Volby starosty, jeho tří náměstků, náčelníka, náčelnice, vzdělavatele, dalších 27 členů předsednictva a dalších orgánů, proběhly 15. 7. 1939. Uprázdňené místo po S. Bukovském zaujal J. Truhlář, odstoupivšího náčelníka M. Klingera nahradil A. Pechlát. Náměstky starosty se stali Jan V. Keller, K. Šauer a J. Stolz; vzdělavatelem byl zvolen A. Krejčí. 26. srpna 1939 byli z ČOS na základě výnosu říšského protektora z 21. 6. 1938 vyloučeni židé. Akce Albrecht der Erste, zahájená 1. 9. 1939, postihla i sedm členů předsednictva ČOS.

Dne 6. 2. 1940 byl zatčen starosta J. Truhlář. Výbor ČOS se rozhodl jeho funkci zakonzervovat a řízením organizace prozatímně pověřil dosavadního I. místostarostu J. V. Kellera. Správa ČOS byla přizpůsobena organizaci Říšského tělovýchovného ústavu a rozčleněna do tří skupin - styk ústředí se župami, hospodářskou a finanční problematiku a odbory předsednictva. Župa plukovníka Švece musela změnit název na Sokolskou župu v Třebíči, župa Denisova pak na župu Cidlinskou. Na základě nařízení říšského protektora proběhla 1. 9. 1940 doplňovací volba nového starosty, jímž se stal J. V.

Keller. Podle tehdejšího hlášení SD pro RSHA nemohly ojedinělé loajální pokusy ze strany ČOS setřít celkový dojem pasivního odporu proti všemu německému.

Dne 12. 4. 1941 vydal říšský protektor, zastoupený státním tajemníkem K. H. Frankem, přípis o zastavení činnosti ČOS, adresovaný ministerskému předsedovi protektorátní vlády A. Eliášovi. Tento krok byl zdůvodněn jednoznačně nepřátelským postojem ČOS vůči Německu a značným počtem zatčených rezistenčních pracovníků z řad ČOS. Ihned byla zamezena tělovýchovná a organizační činnost; povolena byla pouze správa nemovitostí. Vedení ČOS se přesto podařilo zajistit ekonomickou kontinuitu a nadále plnit nejvýznamnější finanční závazky; nezastavily se ani stavební práce. Byla rovněž provedena konzervace sokolského muzea v Tyršově domě, archivu Sokola Pražského a archivů regionálních. 18. 4. 1941 správy majetku ČOS ujali úředníci pražského policejního ředitelství; 26. 4. 1941 uzavřela ČOS a Protektorát Čechy a Morava nájemní smlouvu na Tyršův dům. (Od 15. 11. 1943 sloužil jako německý vojenský lazaret.)

V noci ze 7. na 8. 10. 1941 byla z podnětu zastupujícího říšského protektora zahájena Akce Sokol. Dne 8. 10. podepsal Heydrich úřední výměr o rozpuštění ČOS. Její majetek, přesahující 600 mil. K, byl zabaven a prohlášen za propadlý ve prospěch Německa. Nařízení, odůvodněné tím, že organizační aparát ČOS sloužil v masovém měřítku opozičnímu hnutí, vešlo v platnost 11. 10. 1941. (V této souvislosti Heydrich zdůraznil, že v řadách zatčených členů ČOS bylo odhaleno spojení na exilovou vládu v Londýně a poukázal spolupráci ON a OSVO, jmenovitě pak styky gen. H. Vojty a náčelníka A. Pechláta.) Dalším výměrem oznámil zastupující říšský protektor, že správou veškerého propadlého majetku byl pověřen Nationalsozialistischer Reichsbund für Leibesübungen (NSRL); až do předání za něj zodpovídaly protektorátní dozorčí úřady. Později byla část sokolského majetku předána rovněž Kuratoriu pro výchovu mládeže, Deutsche Arbeitsfront (DAF), Kraft durch Freude (KdF) a Nadaci R. Heydricha.

Literatura

FIALA, A.: Stručné dějiny sokolstva 1912 - 1941, Praha 1948

FIKAR, A.: Stručné dějiny sokolstva 1912 - 1941, díl III., Praha 1948

UHLÍŘ, J.-B. - WAIC, M.: Sokol proti totalitě 1938 - 1952, Praha 2001

Českomoravská zemědělská společnost (Böhmisch-Mährische Landgesellschaft, dále jen ČMZS); označení pro pobočku berlínské Německé osídlovací společnosti (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft) v Protektorátu Čechy a Morava.

ČMZS byla jedním z aktivních segmentů - nacistickou terminologií řečené - „prostorové“ germanizace. Součástí nacistických plánů na ovládnutí českého prostoru byla i německá kolonizace, jež byla bezprostředně spojená s otázkou půdy. Vnucená správa uvalená na rozsáhlé pozemkové majetky nacisty ovládaným Pozemkovým úřadem (Bodenamt für Böhmen und Mähren) (dále jen PÚ) měla být jen počátečním stádiem kolonizačního procesu, na jehož konci mělo být převzetí zabraných majetků do vlastnictví říše či německých obyvatel. Dosažením tohoto stavu měl být splněn hlavní úkol Německé osídlovací společnosti (dále jen DAG).

Vznik pobočky DAG - Českomoravské zemědělské společnosti (dále jen ČMZS) v Protektorátu Čechy a Morava tedy velice úzce souvisel se znovuoobením činnosti PÚ. V této souvislosti není náhodným datum založení ČMZS, 24. 4. 1942, jež se shodovalo s datem znovuoobením PÚ. Shodná byla i adresa sídla ČMZS, v Praze II, Smečky 30. Činnost obou organizací doplněná o spolupráci s Hospodářskou skupinou německých osídlenců (Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren) (dále jen HSNO), byla víceméně těsně provázána. Uvedené organizace navzájem tvořily řetězec, ve kterém zjednodušeně připadala PÚ funkce konfiskátora nemovitého majetku jako jedinému formálně k tomu oprávněnému úřadu, ČMZS převzala zabraný majetek do zatímní správy a připravila je (např. vybavením živým i mrtvým inventářem) pro německé kolonisty a HSNO se stal zájmovou organizací osídlenců, jimž byla půda přidělena do vlastní režie.

Na první valné hromadě, konané již 24. 4. 1942, byl jednatelem ČMZS zvolen Dr. Heinz Aengenheister, jinak člen představenstva DAG v Berlíně. Prokuristou a stálým zástupcem Aengenheistera se stal dipl. agronom Eugen Mangold. Druhá valná hromada, která se sešla 23. 9. 1942, zvolila šestičlennou dozorčí radu s K. H. Frankem jako předsedou; bylo na ní usneseno, že ČMZS bude sice navenek vystupovat samostatně, ve vnitřních záležitostech se však bude pokládat za jednu z odboček DAG v Berlíně. Tím se ČMZS stala fakticky přímým nástrojem říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums), stejně jako jím byl i protektorátní PÚ. Po celou dobu svého fungování ČMZS úzce spolupracovala s osídlovacím štábem (Ansiedlungsstab) hlavního

rasového a osídlovacího úřadu (Rasse- und Siedlungs-Hauptamt) SS v Berlíně (RuSHA).

Rozsah působnosti ČMZS byl zpočátku malý, vztahoval se na pomoc při vyklizování oblastí pro vojenské cvičiště a z ostatních oblastí to bylo jen osídlovací projekt v okolí Košátek u Mělníka. Postupně byly tyto osídlovací plány rozšířeny na rozsáhlé území severně od Prahy, které se společně s nacisty zabraným vojenským prostorem v Milovicích staly součástí úvah o zřízení tzv. územního mostu (deutsche Landbrücke) Praha –Mělník – Litoměřice. Postupně byly přibrány další osídlovací obvody (Verfahrensgebiete): Olomouc, Brno, jako součásti uvažovaného územního mostu Brno – Vyškov – Olomouc a obvod České Budějovice. Z praktických důvodů se obvody dělily se na menší správní celky, tzv. Beratungsbezirk a Wirtschaftsberatungsstelle. Odbočka Praha – sever jich měla 15, brněnská odbočka 8, olomoucká 6 a budějovická, nejmenší z odboček, měla pouze jeden správní celek. Původní plány na tzv. uzavřené osídlování (geschlossenen Ansiedlung) celých vytýčených oblastí (koridorů) musely od druhé poloviny roku 1941, vzhledem k omezení vyplývajících z válečného hospodářství a ze zákazu většiny stavebních prací, ustoupit tzv. plánu roztroušeného osídlování (Streusiedlung). Plán spočíval v usazení vždy jen několika málo německých rodin ve vytipovaných vesnických lokalitách. Tyto rodiny měly sloužit jako určitý zárodek pro pozdější rozšíření německé národnosti. Privilegované postavení novoosídlenců v postižených obcích mělo zapůsobit jako stimul k přestupu českého obyvatelstva k německé národnosti.

K přesídlení na vybraná území v protektorátu byli vybráni tzv. Volksdeutsche - etničtí Němci ze Sedmíhradska, Besarábie, Bukoviny, Dobružky. I přes veškerou snahu nacistů přilákat osídlence do nové domoviny nebyl jejich počet po celé období nacistických stěhovacích akcí nikdy dostačující. Hlavní proud etnických Němců proudil do oblastí Gdaňska - Západního Pruska, do Vartské župy, Horního Slezska, případně do jihovýchodního Pruska. Při výběru a usazování osídlenců spolupracovala ČMZS s organizací Volksdeutsche Mittelstelle (VOMI) zprostředkovatelským úřadem mezi Říší a etnickými Němci. K roku 1943 se podařilo v osídlovacích oblastech ČMZS usadit ve 1 223 objektech 6 097 osídlenců, hospodařících na ploše 26 430 ha.

Objekty postupované PÚ zůstávaly v zatímní správě ČMZS po dobu zpravidla 1 – 2 let. ČMZS v rámci svých úkolů prováděla četné úpravy budov (přestavby, přístavby a výstavby nových budov), obstarávala nákup náradí, hospodářských strojů, dobytka,

osiva, a umělých hnojiv, opatřovala pro kolonisty nábytek a živnostenské zařízení, proplácela účty řemeslníkům, stavitelům, elektrárnám a jiným dodavatelům, uzavírala pojištění (požární, úrazové, proti vloupání a povinné ručení) a platila i daně a předepsané veřejné dávky z nemovitostí.

Práce prováděné ČMZS narážely v době válečného nedostatku materiálu na potíže materiálové i personální. ČMZS je však překonávala všemi možnými prostředky. Vymáhala přednostní práva při náboru pracovních sil, dosahovala častých výjimek ze zákazu staveb a do hospodářství i domácností přesídlenců dodávala za nízkou cenu zařízení po Židech i po Češích, vystěhovaných z oblastí vojenských cvičišť (např. Benešovsko) nebo jinak potrestaných, (např. Lidice). Hospodářské podniky určené pro přesídlence byly většinou ponechány v dosavadním rozsahu. Někde došlo buď k výměně parcel za účelem zaokrouhlení pozemků (arondace) mezi kolonisty, příp. i mezi zatím nevysídlenými sedláky, nebo ke scelování vlastních usedlostí a vytváření větších celků podle nacistických zásad o rentabilitě a největším možném výnosu, (což bylo zvláště důležité v době válečného nedostatku potravin). Ve své původní rozloze byly zpravidla ponechávány i velkostatky či větší statky a byly proměněny na tzv. velkopodniky (Grossbetriebe) a opěrné statky (Stutzpunktbetriebe), které měly jednak sloužit za vzor ostatním řadovým statkům, jednak jim měly vypomáhat v předepsaném plnění zemědělských úkolů, především půjčováním hospodářských strojů, výpomocemi v sadbě apod.

S majitelem nemovitosti ve vytyčeném území byla sepsána „dobrovolná“ smlouva o odprodeji jeho majetku i živého a mrtvého inventáře podle ocenění taxačního oddělení PÚ na základě směrnic jednotných pro celou Německou říši. Zaměstnanci taxačního oddělení nebyli ve službách ministerstva zemědělství, později PÚ, který jediný mohl provést vyvlastnění, nýbrž byli jmenováni a placeni DAG, respektive ČMZS. Kupní ceny měly být propláceny peněžními ústavami v blízkém okolí, ale jen zřídka docházelo k jejich zaplacení. Pro tyto transakce byla zřízena u vybraných peněžních ústavů zvláštní konta, na které příslušné částky uvolňovala buď ČMZS nebo přímo říšský komisař pro upevnění německví.

Celkem bylo činností ČMZS zasaženo 1 714 zemědělských objektů ve 430 katastr. obcích, 19 velkostatků, 58 domovních majetků a 48 živností o celkové výměře 31 125 ha půdy zemědělské a 5 175 ha půdy lesní. Podle odhadu z počátku června 1945 činila celková hodnota zabraného majetku 1 215 743 Kč.

Československá emigrace v SSSR 1939-1945

Po zániku Česko-Slovenska v březnu 1939 se i Sovětský svaz stal cílem československých uprchlíků. Již před válkou sem směřovali zejména členové Komunistické strany Československa, kteří obvykle přicházeli na přechodnou dobu působit ve strukturách Komunistické internacionály (nebo se ukrývali před hrozbou zatčení), a pak hlavně tak zvaná hospodářská emigrace. Pod vlivem hospodářských problémů totiž sovětská vláda lákala průmyslové a zemědělské přistěhovalce do země a slibovala jim daňové úlevy i další výhody. Od roku 1939 se charakter a rozsah emigrace do Sovětského svazu výrazně měnil. Prakticky mizela hospodářská emigrace a do SSSR směřovali lidé, kteří se snažili zachránit před nacistickým režimem. Odhaduje se přitom, že do Sovětského svazu odešly tři až čtyři tisíce Čechů a Slováků. Legálně mohli do Sovětského svazu přicestovat činitelé Komunistické strany Československa; moskevské ústředí strany utvořené v prosinci 1938 v čele s Klementem Gottwaldem přitom určovalo, kdo může přicestovat, přičemž okruh takto vyvolených byl jen malý. I když českoslovenští komunisté odsoudili rozbití ČSR v březnu 1939, jejich postoj k válce byl dán směrnicemi Komunistické internacionály, které označilo válku za oboustranně nespravedlivou. Moskevské vedení KSČ se podřizovalo sovětským zájmům, takže dokonce až tlumilo ideu obnovení Československa. Díky tomu se komunisté dostali jak v domácím, tak v zahraničním odboji do určité izolace. Změna nastala až po napadení SSSR Německem v červnu 1941.

Drtivá většina československých občanů se však do Sovětského svazu dostala nelegálně. První větší skupinou, která se vlivem válečných událostí ocitla na sovětském území, byl Legion Čechů a Slováků. Jednalo se o vojenskou jednotku čítající okolo 700 osob sestavenou z vojenských uprchlíků pod velením pplk. Ludvíka Svobody, jež vznikla na základě dekretu polského prezidenta Ignacy Moścického z 3. září 1939. Měla se zúčastnit bojů proti Němcům, avšak rychlá vojenská porážka Polska znemožnila, aby byli českoslovenští vojáci vyzbrojeni, vystrojeni a jako celek nasazeni na frontě. Když Rudá armáda začala 17. září 1939 na základě paktu Ribbentrop-Molotov obsazovat východní oblasti Polska, nacházel se legion nedaleko Tarnopolu, kde také nedaleko obce Sosnowice dne 18. září 1939 upadl do sovětské internace. Příslušníci Legionu byli přemísťováni do různých táborů (Olchovce,

Jarmolince, Oranki) a od léta 1940 byli ubytováni v areálu bývalého Spassko-jefimovského kláštera v Suzdal. V chaotických poměrech, kdy se sovětské orgány musely vypořádat s masou polských zajatců, nebyly podmínky internace jednoduché. Chatrné oblečení, špatné ubytovací podmínky a výživa způsobovaly onemocnění, jimž někteří příslušníci legionu podlehli.

Na Volyni se po porážce Polska vytvořila v Českém Kvasilově skupina (nazývaná též kvasilovská), jejímiž členy byli většinou českoslovenští letci, kteří sloužili v polském letectvu. K nim se postupně připojovali příslušníci legionu, kteří se při přesunech polským zázemím v chaotických poměrech ztratili; skupina čítala okolo 150 osob. Všichni pak pracovali u českých usedlíků, kteří jim za to poskytli střechu nad hlavou a stravu. Existenci skupiny však s nelibostí registrovaly sovětské orgány, kterým se nelíbilo, jak se českoslovenští vojáci pohybují po západní Ukrajině a v některých případech se i snaží nelegálně dostat do Rumunska. V březnu 1940 byla proto kvasilovská skupina připojena k vojákům pplk. Svobody.

Orgány NKVD prováděly mezi čs. vojáky intenzivní komunistickou propagandu a bedlivě sledovaly osoby, které se kriticky vyjadřovaly k sovětskému režimu. Údaje o komunistech, kteří v jednotce utvořili skupinu tak zvaných hvězdářů (podle rudých hvězdiček, které nosili na oděvu), prověřovalo moskevské vedení KSČ. Někteří byli pak povoláni do Moskvy. Do Moskvy bylo též odvezeno několik vojáků, většinou kritiků komunistů. Některé z nich sovětské orgány odsoudily k nuceným pracím (Karel Goliath, František Polák, Lubomír Písarský).

Sovětská zpravodajská služba též mezi vojáky legionu vybrala pět letců (Radoslava Seluckého, Jaroslava Lonka, Jana Vycpálka, Vladislava Bobáka a Miloslava Hůlu), kteří pak byli v únoru 1940 dopraveni do protektorátu. Jejich úkolem se stalo sbírat na jeho území informace o válečném průmyslu. Jejich výzvědnou síť se však gestapu podařilo odhalit a v březnu 1941 byla skupina zlikvidována.

Snahy Edvarda Beneše dosáhnout propuštění československých vojáků ze sovětské internace nebyly zpočátku úspěšné. Situaci ztěžoval fakt, že sovětská vláda vzhledem k přátelským vztahům s nacistickým Německem již nehodlala tolerovat činnost bývalého československého vyslance v Moskvě Zdeňka Fierlingera, který musel Sovětský svaz v prosinci 1939 opustit. Až na jaře a v létě 1940 povolily sovětské úřady odjezd 232 československých vojáků, kteří se pak připojili k československým jednotkám budovaným tehdy ve Francii a na Blízkém východě. Většina příslušníků legionu pak Sovětský svaz opustila na jaře 1941 a v tábore

v Suzdalu (kam byl zbytek legionu přemístěn v červnu 1940) zůstala necelá stovka vojáků v čele s pplk. Svobodou. Kolem této skupiny se po napadení Sovětského svazu Německem začala tvořit československá vojenská jednotka.

Největší část československé emigrace v Sovětském svazu však tvořili běženci z Podkarpatské Rusi, kteří do SSSR utíkali před povoláním do maďarské armády a chtěli bojovat za obnovu ČSR. Za nelegální přechod je však sovětské orgány odsuzovaly k několikaletým trestům do táborů nucených prací. Odhaduje se, že takto postižených obyvatel Podkarpatské Rusi bylo několik tisíc, některé prameny hovoří až o dvaceti tisících Rusínů.

Po napadení Sovětského svazu Německem byly znovu navázány diplomatické styky mezi československou exilovou vládou a SSSR a do Moskvy se jako vyslanec vrátil Zdeněk Fierlinger. Na základě dohody z 18. července 1941 a vojenské dohody z 27. září 1941 se v Sovětském svazu začaly formovat československé vojenské jednotky pod velení pplk. Svobody. V Moskvě začala fungovat též vojenská mise v čele s pozdějším generálem Heliodorem Píkou. Jádro nové vojenské jednotky tvořili bývalí příslušníci legionu, kteří zůstali v SSSR. Sovětské úřady přitom slíbily propustit z gulagů československé občany, zdaleka ne všichni se však do Buzuluku, kde se čs. jednotka formovala, dostali. Z původního praporu se postupně v Sovětském svazu podařilo vybudovat brigádu a posléze armádní sbor.

Význam moskevského vedení KSČ v čs. zahraničním odboji vstupem SSSR do války vzrostl a komunisté se snažili získat vliv v čs. vojenských jednotkách a na činnost vojenské mise a vyslanectví v Moskvě.

jfr

Česko-Slovenská národní rada; opoziční organizace Čechů a Slováků v exilu zaměřená proti Československému národnímu výboru (ČSNV) v Paříži.

Vznikla 28. ledna 1940 spojením Slovenské národní rady (SNR), vedené bývalým premiérem M. Hodžou, a tzv. přípravného výboru České národní rady, vedené poslancem F. Schwarzem. Předsedou a mluvčím ČSNR se stal M. Hodža, místopředsedou F. Schwarz a jednatelem P. Prídavok a V. Ležák-Borin. Z hlediska reprezentativnosti personálního složení včas ČSNR zůstala na okraji dění, neboť proti Benešovu vedení, které ve svých řadách vedle bývalého prezidenta zahrnovalo i řadu významných politických, diplomatických i vojenských činitelů, mohla v podstatě postavit jen jednu rovnocennou osobnost: M. Hodžu.

Programově ČSNR navazovala na SNR, což se týkalo zejména vztahu Čechů a Slováků. V tomto bodě se ČSNR odvolávala na stanovisko SNR k zásadám budoucího státoprávního uspořádání Československa z prosince 1939. Tento budoucí model Česko-Slovenska, tzv. třetí republiky vymezovala pravomocemi společných ústředních orgánů: Národního shromáždění, hlavy státu, Ústavního soudu a ústřední vlády. Ta měla mít společná ministerstva zahraničních věcí, národní obrany, dopravy, financí a pro přechodné poválečné období i hospodářství a finanční obnovy. Všechny ostatní resorty měly spadat do pravomoci krajských (zemských) vlád. Obdobně měla být omezena i zákonodárná činnost Národního shromáždění, kde měla být vyloučena jednostranná majorizace.

Hlavní pozornost se však v programu ČSNR věnovala organizaci čs. zahraničního odboje, kde vedle obecných zásad uplatňování demokracie a stanovení hlavního cíle – osvobození vlasti a obnovení republiky – byly stanoveny i konkrétní požadavky, z nichž hlavním bylo doplnění ČSNV o zástupce ČSNR, dále publikování deklarace o budoucím státoprávním postavení Slovenska v Česko-Slovenské republice i účast státu v plánované střeoevropské federaci. Celý projekt vycházel z představ M. Hodži, ať už se to týkalo poválečného střeoevropského uspořádání či postavení Slovenska v osvobozené republice.

Snahy o uznání ČSNR a splnění jeho požadavků však ČSNV v březnu 1940 jednoznačně odmítli. Otevřeného rozkolu mezi oběma organizacemi využila francouzská vláda na jaře 1940 k dalším průtahům při jednáních o uznání ČSNV jako čs. prozatímní vlády. Zároveň se však Francouzi postavili proti dalšímu rozkolu v čs. řadách, když zkonfiskovali tisk programového prohlášení ČSNR a zakročili i proti některým jejím členům, kteří se dostali pod dohled francouzské policie. V konečném

důsledku neuspěly ani snahy M. Hodži prostřednictvím memorand získat přízeň vlivných francouzských i britských vládních kruhů, byť Hodžova osoba byla využívána jako protiváha bývalému prezidentu E. Benešovi, který byl zejména pro francouzské appeaserské kruhy jen stěží přijatelný. To se pak týkalo zvláště politiky polské exilové vlády, která poskytovala Hodžovi a ČSNR podporu nejen morální, ale i finanční.

Členská základna ČSNR se po protiopatřeních Benešova zahraničního vedení radikálně snížila a řada členů SNR a ČSNR přes svůj původní podpis či podporu přešla do řad ČSNV (L. Szathmáry, gen. J. Šnejdárek, M. Sísová, P. Cibere, L. Brzický, M. Janota a další). Zbývající se stali terčem ostré kritiky pro svou předválečnou politickou činnost ať ve službách slovenského separatismu (P. Prídavok, J. Futák, V. Klein), či pro své aktivity v řadách českého fašistického hnutí (F. Schwarz, K. Locher).

Aktivity ČSNR skončily pádem Francie v červnu 1940, kdy se většina jejího zbývajících členů (s výjimkou J. Futáka a V. Kleina, kteří se vrátili na Slovensko) přesunula do Velké Británie, kde někteří členové ČSNV byli jako nežádoucí internováni. Zároveň se M. Hodža a J. Paulíny-Tóth zapojili na podzim 1940 do Benešova vedení čs. zahraničního odboje, kde M. Hodža přijal funkci místopředsedy Státní rady a Paulíny-Tóth se stal jejím členem. Navíc pro britské vládní kruhy přestala ČSNR hrát jakoukoliv významnější roli. Svou podporu v souvislosti s přípravou čs.-polského projektu poválečné spolupráce omezila na minimum i polská exilová reprezentace. To vše znamenalo paralyzování další činnosti ČSNR, která ji v původním rozsahu již nikdy neobnovila, a to ani po postupném propouštění jejích internovaných členů na svobodu. Jejimi nástupnickými organizacemi se v roce 1942 staly Česká národní jednota, vedená L. Prchalou, a Slovenská národní rada, vedená P. Prídavkem.

(134.) Československé stíhací křídlo (*Czechoslovak Fighter Wing*), první vyšší jednotka čs. letectva ve 2. světové válce, složená ze všech tří čs. stíhacích perutí RAF (č. 310, 312 a 313).

Vzniklo po devíti měsících plánování a příprav 1. 5. 1942, kdy všechny tři perutě splnily základní podmínky, tj. stejnou úroveň výcviku, bojových zkušeností a po nezbytné unifikaci výzbroje. Podle britských organizačních zvyklostí bylo křídlo pojmenováno podle sektorové základny, na níž se nacházelo jeho velitelství, neslo název *Exeter (Czechoslovak) Wing*. Toto úsilí, v jehož cele stál tehdejší velitel 312. čs. stíhací perutě, S/Ldr Alois Vašátko, se podařilo korunovat úspěchem na jaře 1942. Prvním velitelem křídla se 1. 5. 1942 stal W/Cdr Alois Vašátko. V exeterském sektoru, náležejícímu do 10. skupiny Velitelství stíhacího letectva, tak čs. stíhači nahradili polské stíhací křídlo (302., 306. a 308. peruť), které odtud právě odcházelo na odpočinek. Velitelství křídla se nacházelo v Exeteru, odkud od 7. 5. 1942 operovala i 310. peruť, ze satelitního letiště v Harrowbeeru vzlétala 312. peruť a z dalšího satelitního letiště v Churchstantonu zpočátku 154. (britská), kterou zde 8. 6. 1942 definitivně nahradila poslední československá, 313. peruť (později, 1. 10. 1942 se do Churchstantonu přesunula i 312. peruť). Od 8. 6. 1942 bylo tedy křídlo kompletně československé nejenom podle názvu, ale i podle složení jeho perutí. Nakonec k sektoru náleželo ještě předsunutě pobřežní letiště Bold Head, kde se jednotlivé perutě střídaly v držení hotovostí.

Pokud jde o vlastní, vesměs ofenzivní operační činnost, kterou křídlo vykonávalo, je zmíněna v heslech věnovaných 310., 312. a 313. peruti. Proto se nyní omezíme pouze na nejdůležitější personální a organizační změny. Poté, co 23. 6. 1942 první velitel W/Cdr Alois Vašátko, DFC, padl v boji nad Kanálem, převzal 26. června 1942 velení dosavadní velitel 313. perutě W/Cdr Karel Mrázek, DFC. Po jeho odchodu na odpočinek, k čemuž došlo 31. 3. 1943, pak po něm velení nad křídlem převzal bývalý velitel 310. perutě, W/Cdr František, Doležal, DFC.

Pod názvem *Exeter (Czechoslovak) Wing* působilo křídlo celý rok, než se ve dnech 24. až 28. 6. 1943 přesunulo do severních oblastí Velké Británie za

účelem operačního odpočinku. Tím přestalo křídlo užívat svůj původní název (převzaly jej britské perutě č. 66, 131 a 234, ovšem bez přídomku *Czechoslovak*), neboť jeho jednotlivé perutě byly po několik dalších měsíců rozmístěny na několika skotských základnách, spadajících do podřízenosti 14. skupiny *Fighter Command* (Skeabrae, Castletown a Peterhead a detašmány držely hotovosti v Sumburghu). V té době již nenesly žádný společný název a v československých archivních dokumentech jsou uváděny pod názvem Československá stíhací skupina, který pak byl užíván vždy, když všechny tři perutě nenesly žádný britský název. Funkce velitele křídla však byla zachována až do konce války i bez ohledu na tuto skutečnost.

Do ofenzivních operací nad okupovaným kontinentem se tři perutě vracely ze severních oblastí britských ostrovů postupně. První z nich byla 313. peruť, která se (i s velitelem křídla W/Cdr Františkem Doležalem, DFC) 20. 8. 1943 přesunula do jihoanglického Hawkinge. V kompletní sestavě se všechny tři perutě sešly až ve dnech 19. až 21. 9. 1943. Stalo se tak na jihoanglické sektorové základě Ibsley, situované v operační oblasti 10. skupiny *Fighter Command*. Odtud pramenil také nový název čs. stíhacího křídla - *Ibsley (Czechoslovak) Wing*.

Po dvou měsících obnovené ofenzivní operační činnosti nad nepřátelským územím čekalo na celý útvar několik organizačních změn, diktovaných především přípravami na vylovení na kontinentě. Zásadní změna nastala 8. 11. 1943, kdy se z perutí začal tvořit plně mobilní a soběstačný útvar, určený k operacím za polních podmínek na dobytém kontinentě. Dostal název *No 134 (Czechoslovak) Airfield* (134. čs. polní letiště). Změna spočívala v tom, že od všech tří perutí byl vyčleněn prakticky veškerý pozemní personál a vytvořil tzv. *Maintenance Wing* (dílnské servisní křídlo), určený k ošetřování a opravám letounů křídla za polních podmínek. Velitelem této pozemní části byl 8. 11. 1943 jmenován bývalý velitel 310. perutě W/Cdr František Weber, který v témže roce absolvoval stáž na severoafrickém bojišti, kde se prakticky seznamoval s chodem takového útvaru (dne 1. 4. 1944 byl vystřídán W/Cdr Janem Čermákem). Za britskou stranu jej dubloval bývalý britský velitel 310. perutě z dob bitvy o

Británii, W/Cdr George D. M. Blackwood. Těmto důstojníkům tedy podléhala veškerá činnost pozemního charakteru, jako byl pozemní personál, obrana letiště, logistické zabezpečení, administrativa apod. Touto novou organizací zůstali u jednotlivých perutí pouze jejich velitelé, piloti plus po jednom písaři, lékaři a mechanikovi. Velitelé perutí, měli tedy nyní volnější ruce a mohli se tudíž plně věnovat operačním úkolům. Velitelem křídla, který vodil perutě do akcí, zůstal i nadále W/Cdr František Doležal, DFC.

Takto zorganizovaný útvar zůstal až do 10. 4. 1944, kdy bylo zrušeno soustředění všech příslušníků pozemního personálu do *Maintenance Wingu*. Došlo k jejich rozdělení do tří Servicing Echelonů (jednotek pro údržbu a obsluhu), nesoucí čísla 6310, 6312 a 6313. Jak již vysvítá z číslování, každý byl určen k obsluze jedné z příslušných perutí.

K důležité změně u křídla došlo 7. 1. 1944, kdy bylo od 10. skupiny *Air Defence of the Great Britain* (15. 11. 1943 bylo *Fighter Command* přejmenováno na ADGB a nový název mu vydržel do 14. 10. 1944, kdy bylo ADGB opět přejmenováno na *Fighter Command*) předáno do podřízenosti 84. skupiny *2nd Tactical Air Force*, což byla britská součást Spojeneckého expedičního letectva (AEAF). V rámci 2nd TAF křídlo podléhalo 19. stíhacímu sektoru (*No 19 Fighter Sector*). K další změně, víceméně administrativního charakteru došlo krátce před vylodění, konkrétně 12. 5. 1944, kdy byla všechna polní letiště (*Airfield*) přejmenována opět na křídla (*Wing*): od té doby tedy útvar nesl název *No 134 (Czechoslovak) Wing*. Pod tímto názvem se zúčastnil invazní operace. Po odchodu W/Cdr Františka Doležala, DSO, DFC na odpočinek nastoupil 1. února 1944 na jeho místo bývalý velitel 312. perutě W/Cdr Tomáš Vybíral, DFC. Ten jej pak vedl zejména v období intenzivních operací na podporu spojenecké invaze v Normandii v červnu a počátkem července 1944.

Nedostatek vycvičených záloh byl hlavní příčinou rozpuštění křídla jako československé jednotky, k čemuž došlo 12. 7. 1944. Název *No 134 Wing* - opět již bez přídomku '*Czechoslovak*' pak převzaly britské perutě č. 33, 74 a 127.

Trojice československých stíhacích perutí se pak znovu odebrala na operační odpočinek do různých oblastí britských ostrovů - 310. peruť do Digby a Hutton Cranswicku v oblasti 12. skupiny ADGB, 312. peruť do Coltishallu taktéž v oblasti 12. skupiny ADGB a 313. peruť do Skeabrae a Sumburghu v oblasti 14. skupiny ADGB.

Následovalo několik měsíců, kdy se perutě sice účastnily totožných operací, ale roztržené na dvě části. Na společné základě se 310. a 312. peruť sešly opět 27. 8. 1944, kdy se přesunuly na sektorovou základnu North Weald, odkud pod názvem North Weald Wing operovaly do 3. 10. 1944, kdy se k nim připojila 313. peruť, která se právě vrátila z odpočinku. Ani poté však nepůsobily všechny tři perutě na společné základně, neboť 312. peruť se téhož dne přesunula do Bradwell Baye, kde se společně s britskými perutěmi č. 64 a 126 stala součástí Bradwell Bay Wingu, kterému velel W/Cdr Harold A. C. Bird-Wilson, DFC & bar. 310. a 313. peruť mezitím pokračovaly v operacích jako North Weald Wing pod společným vedením W/Cdr Tomáše Vybírala, DSO, DFC. Ten ve své funkci setrval až do 15. 11. 1944, kdy jej vystřídal bývalý velitel 312. perutě W/Cdr Jaroslav Hlaďo, DFC, který byl také posledním československým *wing leaderem*.

Všechny tři perutě se opět sešly na jediné základně, jímž bylo letiště Bradwell Bay, 29. 12. 1944, odkud se 27. 2. 1945 přesunuly na svou poslední válečnou základnu Manston, ležící také v oblasti 11. skupiny *Fighter Command*. Název *Manston (Czechoslovak) Wing*, který by mu logicky náležel, však není v dokumentech britské provenience užíván a objevuje se pouze výraz *Czechoslovak Wing*, kteréžto pojmenování mu vydrželo až do konce války.

K jeho faktickému rozpuštění z hlediska nomenklatury RAF došlo 7. 8. 1945, kdy všechny tři perutě opustily Manston a odletěly do vlasti, de iure pak až 15. 2. 1946, tj. současně se zrušením čs. perutí jako jednotek RAF. V Československu se staly organizačním základem pro vznik 1., 2. a 3. letecké divize.

Velitelé čs. stíhacího křídla	období
--------------------------------------	---------------

W/Cdr Alois Vašátko, DFC	3. 5. 1942 - 23. 6. 1942
W/Cdr Karel Mrázek, DSO, DFC	26. 6. 1942 - 31. 3. 1943
W/Cdr František Doležal, DFC	1. 4. 1943 - 31. 1. 1944
W/Cdr Tomáš Vybíral, DSO, DFC	1. 2. 1944 - 15. 11. 1944
W/Cdr Jaroslav Hladě, OBE, DFC	15. 11. 1944 ->
Velitelé 134. polního letiště	období
W/Cdr František Weber	8. 11. 1943 - 1. 4. 1944
W/Cdr George D. M. Blackwood	3. 1. 1944 - 12. 7. 1944
W/Cdr Jan Čermák	1. 4. 1944 - 12. 7. 1944

jr

Literatura

Rajlich, J.- Sehnal, J.: *Stíhači nad Kanálem*. Praha 1993

Rajlich, J.: *310. stíhací peruť*. Plzeň 1994

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942)*. Praha, Cheb 1999-2001

Československé letectvo ve Francii

Ještě předtím, než Francie vstoupila do války, soustředilo se na jejím území více než 520 čs. letců, z nichž naprostá většina tam dorazila několika lodními transporty z Polska, a to s podepsaným závazkem k pětileté službě v Cizinecké legii.

Mezinárodní právo totiž neumožňovalo v dobách míru přijímat do armády cizí státní příslušníky; francouzská místa proto nabídla československým dobrovolníkům vstup do jejích řad na základě dobrovolného závazku k pětileté službě. Dostalo se jim však verbálního ujištění, že v případě, že Francie vstoupí do války, bude jim umožněno předchozí závazek zrušit a vstoupit do francouzské nebo nově formované československé armády. Toto ujištění bylo posléze naplněno.

I po pádu Polska počty čs. letců, kteří dorazili do Francie, stoupaly. Jednalo se většinou o ty, kteří z vlasti unikli tzv. balkánskou cestou a pak také o letce propuštěné z internace v Rumunsku a později v Sovětském svazu. V lednu 1940 se jich ve Francii nacházelo již 584, v březnu 604, v dubnu již 786 a v květnu počet stoupl na 803 osob. Přes určité disproporce ve vnitřní odbornostní struktuře to byla síla, s níž bylo možné počítat pro výstavbu vyšších leteckých jednotek. Po vstupu Francie do války byli tito letci nejprve rozptýleni na výcvikových základnách jak v metropolitní Francii (zejména Chartres, Pau, Avord, Toulouse, později též Istres, Chateauroux aj.), tak i v zámoří (Blida, La Senia, později Tafaraoui aj.). Zde obnovovali své letecké návyky a přeškolovali se na francouzskou leteckou techniku.

Po vstupu Francie do války byly položeny nezbytné právní základy ke konstituování čs. zahraničního vojska včetně letectva. Dne 2. 10. 1939 byla sjednána Dohoda o obnovení československé armády ve Francii a 17. 11. 1939 byla jako doplněk k ní podepsána Dohoda o československých leteckých jednotkách. Podle ní měly být čs. letky před svým sloučením ve vyšší čs. jednotky přiděleny odděleně k jednotkám francouzským, aby se nejprve obeznámily s taktikou používanou na západní frontě (první čs. roje byly odeslány na frontu již 1. 12. 1939). Postavení vlastních vyšších čs. leteckých jednotek pak mělo být upraveno zvláštní úmluvou. Podstatně horší

však byla situace spojená s praktickou realizací těchto dohod, kterou byl pověřen III. (letecký) odbor ČSVS ve Francii, ve funkci jehož náčelníka se postupně vystřídali plk. let. Josef Berounský, brig. gen. RNDr. Karel Janoušek (od 1. 12. 1939) a nakonec brig. gen. Ing. Alois Vicherek, krycím jménem Josef Slezák (od 15. 3. 1940). Administrativní průtahy, liknavost francouzského ministerstva letectví, nedostatek leteckého materiálu, jakož i značné rozptýlení čs. letců na více než dvaceti místech ve Francii však nakonec způsobily, že většina ustanovení dohody zůstala jen na papíře.

Liknavost a organizační nedůslednost francouzských úřadů se citelně dotýkala i hmotných poměrů čs. letců. Naprostá většina z nich se dostala do Francie s podepsaným závazkem k pětileté službě v Cizinecké legii a tento závazek francouzská místa formálně dosud nezrušila. Letci tedy sloužili dosud v nízkých hodnostech a dostávali minimální služné. Tuto situaci měl řešit až tzv. československý statut, který francouzská vojenská správa akceptovala 24. 1. 1940. Tímto aktem se čs. vojákům přiznával charakter příslušníků československé armády. Výnosem ministrů války a letectví dostaly čs. vojenské osoby možnost zrušit svůj závazek vůči Francii (tj. předchozí závazek ke službě v Cizinecké legii), a to se zpětnou platností od 2. 10. 1939, kdy byla uzavřena zmíněná vojenská dohoda. Statut řešil mj. i palčivou otázku hmotného zabezpečení, neboť čs. vojákům a letcům měly být přiznány původní hodnosti a odpovídající služební požitky. Směrnice, jimiž se stanovovaly, vyšly až 2. 3. 1940. Statut a jeho prováděcí nařízení se však realizovaly jen velmi pozvolna. Značná část letců, včetně těch, kteří bojovali na frontě, proto byla nucena žít po další týdny a měsíce z dosavadního nízkého služného. Mnozí se úpravy svých finančních náležitostí nedočkali až do francouzské kapitulace.

Z československé strany se vzdušných bojů účastnili především stíhací piloti, kteří však neoperovali v rámci čs. jednotek, nýbrž v počtu pouhých 135 mužů byli rozptýleni u celkem 26 jednotek. I tak však tvořili plných 12 % celkového stavu francouzského stíhacího letectva nasazeného na frontě. Bojovali statečně a s nesmírným nasazením. Až do pádu Francie vykonala tato hrstka československých stíhačů kolem 3 000 bojových letů, při nichž ve vzduchu strávili přibližně 3 800 operačních hodin. Byly jim přiznány sestřely

(či podíl na sestřelení) 129 nepřátelských letounů, pravděpodobně sestřelili nebo se podíleli na pravděpodobném sestřelení dalších 25 strojů protivníka – podíleli se tedy na celkem 154 vzdušných vítězstvích (po algebraickém součtu "celých" sestřelů a jejich zlomků tedy sestřelili přibližně 78 letounů jistě a 14 pravděpodobně). Měli tedy ve skutečnosti 12 % podíl na celkových úspěších francouzského stíhacího letectva, což odpovídá i jejich procentuelnímu zastoupení u frontových stíhacích jednotek. Sami za to zaplatili ztrátou 18 padlých nebo nezvěstných a 30 raněnými druhy; další letci zahynuli při výcviku.

V podstatně menší míře se do bojů zapojilo i 26 československých příslušníků bombardovacího a bitevního letectva. Podle neúplných údajů podnikli celkem 134 bojových vzletů, při nichž nalétali přibližně 390 operačních hodin; šlo především o noční bombardování shromaždišť nepřátelských tankových jednotek a útoky na postupující nepřátelské kolony.

Bojové výkony československých letců odměnila československá i francouzská místa udělením řady vyznamenání: 83 Čs. válečnými kříži 1939, 19 Čs. medailemi Za chrabrost, 81 francouzskými Válečnými kříži (*Croix de Guerre*), pěti z nich byla udělena Vojenská medaile (*Medaille Militaire*) a sedmi se dostalo té cti, že jim byly uděleny rytířské stupně Řádu Čestné legie (*Légion d'Honneur - Chevalier*).

Úspěšné bojové vystoupení československých letců, rozptýlených po malých skupinkách u celé řady francouzských jednotek, uspíšily podepsání Dohody o zřízení samostatného československého letectva ve Francii (jako dodatek ke smlouvě ze 17. 11. 1939). Letecká dohoda byla signována 1. 6. 1940. Podle jejích ustanovení měly být ve Francii postaveny samostatné československé letecké jednotky, stíhací i bombardovací, pod vlastním velením, s čs. uniformami, hodnostmi a letouny označenými čs. znaky. Platově i požitkově bylo čs. letectvo postaveno na roveň francouzskému. Tato dohoda však zůstala pouze na papíře. Spád událostí byl příliš rychlý. Dříve nežli na jednotlivá velitelství došly příslušné prováděcí směrnice, Francie kapitulovala.

**Československý létající personál u bojových jednotek Armée de l' Air
od prosince 1939 do června 1940**

Jednotka	Počet čs. letců *	Přiznané sestřely		Vlastní ztráty		Používaná technika
		Jistě	Pravděp odobně	Padlí & Nezvěstní	Zranění	
GC I/1	6	1 1/2	1/2	2	2	MB- 151&152
GC III/1	3	1/7	-	-	-	MS-406
GC II/2	9	3 1/3	2/3	-	2	MS-406
GC I/3	3	1 2/3	1	1	1	D-520
GC II/3	6	10 1/4	-	2	3	MS-406, D-520
GC III/3	12	14 1/3	2 1/2	2	1	MS-406, D-520
GC I/4	5	1 1/3	-	-	2	H-75
GC II/4	4	4 1/6	-	-	1	H-75
GC III/4	5	-	-	-	-	NiD-622, D-510
GC I/5	9	13 1/3	1 1/3	3	3	H-75
GC II/5	8	9 1/4	3 1/2	-	2	H-75
GC III/5	2	-	-	-	-	NiD-622, D-510
GC I/6	19	12 1/3	1 1/2	4	4	MS-406

GC I/7	7	-	-	-	-	MS-406
GC III/7	9	-	-	2	1	MS-406
GC I/8	13	7 3/4	-	3	3	MB-151&152
GC I/9	5	-	1	-	-	NiD-622, D-510, MS-406
GC III/9	3	-	-	-	-	MB-151&152
GC I/10	3	-	-	-	-	BS-510, MS-406
GC II/10	3	-	-	-	-	MB-152
GC III/10	3	-	-	-	-	MB-152
GC I/145	1	-	-	-	1	MS-406, C-714, MB-152
GR 4/108	1	-	-	-	-	MS-406
ELD Chartres	16	1	-	-	2	MS-406, MB-151
ELD Chateaudun	3	-	-	-	1	MS-406, MB-151
ELD I/55	3	-	-	-	1	MS-406, MB-151, VG 33
ERC 571	5	-	-	-	-	NiD-622&629, BS-510,

						D-510
ERC 572	1	-	-	-	-	NiD-622&629, BS-510, D-510
ERC 574	1	-	-	-	-	NiD-622&629, BS-510, D-510
GB I/21	4	-	-	-	-	MB-210, Amiot 351&354
GB II/21	5	-	-	-	-	MB-210, Amiot 351&354
GB I/23	3	-	-	-	1	MB-210, Léo-451
GBA II/35	3	-	-	-	-	Bré 691&693
GBA II/54	2	-	-	-	-	Bré 691&693, Potez 633
blíže neurčené jednotky	9	-	-	-	-	
Celkem		78 3/4	14 1/10	19	31	

* někteří letci postupně bojovali v několika jednotkách

Nejúspěšnější čs. stíhači ve Francii

Hodnost a jméno	GC	Skóre *	Poznámka
kpt. Alois Vašátko	I/5	3+9 jistě, 0+2 pravděpodobně	zraněn 26. 5. 40, padl 23. 6.42
por. František Peřina	I/5	2+9 jistě, 2 pravděpodobně	zraněn 3. 6. 40
rt. Václav Cukr	II/3	3+5 jistě	zraněn 8. 6. 40, 4. 7. 43
npor. Tomáš Vybíral	I/5	1+6 jistě	
rt. Josef Stehlík	III/3	2+4 jistě, 0+1 pravděpodobně	
rt. František Chábera	II/5	3+2 jistě, 1+1 pravděpodobně	
npor. Jan Klán	II/5	2+3 jistě, 3 pravděpodobně	
škpt. Evžen Čížek	III/3	2+3 jistě	zahynul 26. 11. 42
rt. Ladislav Světlík	II/5	0+4 jistě, 0+3 pravděpodobně	
rt. Václav Jícha	I/6	2+2 jistě	zahynul 1. 2. 45
rt. Bedřich Krátkoruký	III/3	0+3 jistě, 1 pravděpodobně	padl 15. 1. 43
npor. Stanislav Fejfar	I/6	3 jistě	padl 17. 5. 42
npor. Svatopluk Janouch	I/6	3 jistě	zraněn 7. 6. 40
rt. Jiří Kučera	I/6	3 jistě	zraněn 11. 6. 40
rt. Eduard Prchal	I/8	2+1 jistě	zraněn 4. 7. 43
npor. František Doležal	II/2	1+2 jistě, 0+1 pravděpodobně	zraněn 11. 9. 40

čet. Václav Šlouf	III/3	1+2 jistě, pravděpodobně	0+1	
rt. František Glauder	I/3	1+2 jistě		padl 13. 9. 42
rt. Rajmund Půda	II/4	1+2 jistě		
rt. Stanislav Plzák	II/2	0+3 jistě		nezvěstný 7. 8. 41
čet. Jaroslav Šika	I/8	0+3 jistě		

* Údaj 3+9 znamená 3 sám + 9 ve spoluúčasti

jr

Literatura

Rajlich, J.: *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva. 1. a 2. část.* Ares, Praha 1998 a 1999

Janoušek, K.: *Ti, kteří dali nejvíce.* In. Rozlet, č. 6/1945, s. 4.

Československé letectvo ve Velké Británii

Až do roku 1940 neměly československo-britské letecké vztahy na institucionální bázi dlouhou tradici. Protože Československo bylo v meziválečném období vojensko-politicky orientováno především na Francii, v meziválečném období se letecké vztahy mezi Československem a Velkou Británií omezovaly prakticky pouze na výměnu leteckých přidělců. Za čs. stranu v Londýně působili postupně pplk. let. Alois Kubita a plk. let. Josef Kalla, za britskou v Praze pak G/Cpt Frank Beaumont. Všichni pak sehráli klíčové role v pozdější architektuře zařazení čs. letců do rámce RAF VR.

První čs. letci přibyli z Polska do Velké Británie již v květnu 1939. Šlo však o dobrovolníky, kteří nebyli v péči čs. konzulátu v Krakově, který většinu letců odesílal z Polska rovnou do Francie, kde se nacházelo jádro čs. vojenské akce v zahraničí. I tiito zmínění dobrovolníci, po zjištění, že Velká Británie je v čase míru nemůže přijmout do své armády, odpluli do Francie. Situace se radikálně změnila po francouzské porážce v červnu 1940, kdy se Velká Británie stala jedinou mocností nacházející se ve válečném stavu s Německem.

Vědoma si bezprostředního ohrožení Velké Británie, britská vláda, přes některé výhrady politického rázu, připravila exulantům z okupovaného kontinentu poměrně dobré podmínky pro vedení dalšího boje, tolik odlišné od chaotických kontinentálních, především francouzských poměrů. Z dosavadního i rýsujícího se průběhu války si byli Britové vědomi toho, že to budou právě letci, na nichž bude brzy záviset úspěch obrany Britských ostrovů. Učinili proto vše, co bylo v jejich silách, aby je a další spojenecké vojáky včas evakovali z poražené Francie na Britské ostrovy. V průběhu války bylo v nomenklatuře RAF postaveno celkem 44 perutí, složených z příslušníků národů okupované Evropy: 15 polských (nesly čísla 300 až 309 a 315 až 318), 12 francouzských (326 až 329, 340 až 347), 4 československé (310 až 313), 4 norské (330 až 333), 3 nizozemské (320 až 322), 2 belgické (349 a 350), 2 řecké (335 a 336) a 2 jugoslávské (351 a 352). Kromě toho ovšem příslušníci uvedených národů složili jako jednotlivci nebo v menších skupinkách přímo v rámci britských perutí, což se pochopitelně týká i letců, kteří národní jednotky pro malé počty nevytvořili, jako byli např. Dánové.

Mezi červnem a srpnem 1940 se z poražené Francie podařilo různými cestami, převážně na lodích vypravených z francouzských a severoafrických přístavů, evakuovat na Britské ostrovy celkem 932 československých letců, což bylo 97 % všech letců, kteří se koncem francouzské kampaně nacházeli ve Francii. Na Britských ostrovech se shromažďovali v karanténních táborech Warrington, Bridgnorth, Innsworth a Cholmondeley. Do konce roku 1940, kdy na britské ostrovy dorazila i část letců propuštěných ze sovětské internace a po doplnění stavů nábořem od čs. pozemní jednotky, stouply počty personálu československého letectva ve Velké Británii na 1 287 mužů. Podle dochovaných záznamů prošlo do roku 1945 evidencí 2 422 příslušníků čs. letectva (toto číslo může být v budoucnu ještě mírně korigováno směrem nahoru).

Způsob využití čs. leteckého personálu ve Velké Británii zpočátku postrádal formální právní rámec, neboť čs. vláda byla britskou stranou uznána až 18. 7. 1940 a mezivládní vojenská dohoda byla uzavřena až 25. 10. 1940. Hlavním čs. protagonistou architektury právního postavení čs. letců ve Velké Británii byl dřívější velitel čs. letectva ve Francii, brig. gen. RNDr. Karel Janoušek, který dorazil na Britské ostrovy již 21. 6. 1940, tedy s dvoutýdenním předstihem před svým formálním představeným, posledním velitelem letectva z Francie, brig. gen. Ing. Aloisem Vicherkem (Josefem Slezákem). Janoušek se při svých předběžných jednáních s britskou stranou mohl spoléhat i na další důstojníky s kontakty v RAF, zejména o pplk. Aloise Kubitu a plk. Josefa Berounského. Aniž se mohl opřít o československé politické či vojenské orgány (ty se teprve konstituovaly) začal již 24. 6. 1940 na vlastní zodpovědnost jednat s příslušnými britskými činiteli, zejména s G/Cpt Frankem Beaumontem (jenž byl do funkce britského vyjednavatele jmenován 2. 7. 1940), o způsobu zasažení čs. letectva na britské půdě. Vedla jej snaha, aby se čs. letci dostali co nejdříve do bojových operací, což pochopitelně konvenovalo snahám Britů, jejichž letectvo bylo po debaklu na kontinentě vážně oslabeno. Již 27. 6. 1940 Janoušek předložil britské straně svůj základní plán na organizování čs. letectva ve Velké Británii. Vycházel z československo - francouzské dohody sjednané 1. 6. 1940 ve Francii, předpokládající zřízení vlastních čs. leteckých jednotek. Odmítl tak původní britský záměr zařadit čs. letce do britských jednotek, a to jak z důvodů prestižních, tak věcných, zejména pro jazykovou bariéru. Došlo ke kompromisní, ale realistické dohodě o ustavení čs. leteckých jednotek, podřízených

vyšším britským velitelstvím. Čs. letci byli po dobu trvání války začleněni do Dobrovolnické zálohy Královského letectva (*Royal Air Force Volunteer Reserve*, RAF VR). Čs. letectvu, které tak získalo polonezávislý charakter, tak byl vtisknut osobitý charakter, který pak byl akceptován i v československo - britské vojenské dohodě podepsané 25. 10. 1940.

Po vyjasnění úvodních stanovisek neztráceli českoslovenští a britští vyjednavací čas a v poměrně rychlém sledu následovalo vydání rozkazů britského ministerstva letectví ke zřízení československých leteckých jednotek v rámci RAF. Již 10. 7. 1940 byl vydán rozkaz ke zformování 310. čs. stíhací perutě (*No 310 Czechoslovak Fighter Squadron*), 29. 7. 1940 ji následovala 311. čs. bombardovací peruť (*No 311 Czechoslovak Bomber Squadron*) a 29. 8. 1940 312. čs. stíhací peruť (*No 312 Czechoslovak Fighter Squadron*). Po dalších jednáních pak 10. 5. 1941 byla založena čtvrtá jednotka, 313. čs. stíhací peruť (*No 313 Czechoslovak Fighter Squadron*), která při nedostatku vlastních čs. zdrojů měla svůj pozemní personál takřka výhradně britský (číslování československých perutí vycházelo z britských organizačních zvyklostí). Po nezbytném přeškolení na britskou techniku, seznámení s britskou organizací a výukou základů angličtiny mohly tyto jednotky zakrátko zasáhnout do bojů. Řada dalších čs. letců byla přidělena přímo k jednotkám britským (a částečně polským) různého bojového určení - k denním a později i k nočním stíhacím, dále bombardovacím, dopravním, průzkumným, speciálním apod. Kromě těchto bojových jednotek vznikla 2. 8. 1940 výcviková a náhradní jednotka čs. letectva (*Czechoslovak Depot*), 16. 12. 1941 vznikla 1429. čs. operačně-výcviková jednotka (*No 1429th Czechoslovak Operational Training Flight*) a 2. 10. 1944 byl zformován čs. vojenský dopravní oddíl (*Czechoslovak Air Force Transport Pool*).

Podle pramenů čs. provenience byla data založení prvních tří čs. perutí poněkud odlišná: 12. 7. 1940 (310. peruť), 2. 8. 1940 (311. peruť) a 5. 9. 1940 (312. peruť). Rozpor v odlišném datování vzniku jednotky vyplývá ze skutečnosti, že britské prameny udávají data, kdy byl vydán rozkaz k založení jednotky, zatímco čs. prameny operují s datem, kdy vybraný personál přijel na první základnu nově zformované perutě.

Když 7. 7. 1940 konečně dorazil do Velké Británie poslední velitel čs. letectva ve Francii, brig. gen. Ing. Alois Vicherek (Josef Slezák), prosazující úplnou nezávislost čs. letectva, bylo prakticky již rozhodnuto. Na tomto místě je třeba poznamenat, že

koncepce plné nezávislosti čs. letectva měla řadu slabin, vycházejících z omezených čs. možností. Nezbytně musela totiž počítat s postavením vlastních výcvikových středisek, s opatrováním leteckého materiálu z vlastních prostředků, předpokládala rovněž vlastní pozemní personál (kterého byl ale citelný nedostatek), nutnost silnějších záloh apod. Navíc zůstala nevyjasněna klíčová otázka spolupráce a koordinace bojových akcí s RAF apod. Oproti tomu Janouškova koncepce polonezávislého čs. letectva byla realističtější a praktičtější. Rezignace na plnou nezávislost letectva byla totiž vyvážena tím, že řešení logistických problémů přešlo na nadřízené štáby RAF a na britské ministerstvo letectví. Krom toho britská uniforma skýtala podstatně větší záruku slušného zacházení s čs. letci, kteří upadli do německého zajetí, nežli uniforma československá, důsledně prosazovaná Vicherkem. V tomto případě by se totiž nacistická justice jistě nerozpakovala naložit s čs. zajatci jako s velezrádci na základě pověstného § 91a říšského trestního zákoníku. Navzdory tomu, že čs. letci byli tímto přímo podřízeni RAF se všemi povinnostmi a právy, Janoušek kromě ustavení čs. jednotek prosadil maximální možnou míru svébytnosti. Ta byla demonstrována především určitými vnějšími atributy, především tím, že československé letecké jednotky na svých základnách vztyčovaly československou státní vlajku, letci nosili na stejnokroji domovenku, československé jednotky měly československé velitele, jejich letouny nosily alespoň symbolická označení československé státní příslušnosti aj.

Ačkoli Janouškem a Beaumontem dohodnutá koncepce se později stala předmětem Janouškovy kritiky ze strany MNO, které nelibě neslo, že na čs. letce nemělo přímý vliv, zůstává Janouškovou historickou zásluhou, že to byl právě on, kdo - dokonce bez předběžného vládního schválení - navrhl a především prosadil utvoření čs. leteckých jednotek v rámci RAF VR, které se bezodkladně zúčastnily klíčové bitvy o Británii. Při obhajobě svého tehdejšího netradičního postupu Janoušek o dva roky později uvedl, že *"odlišné postavení československého letectva od československého pozemního vojska (na rozdíl od letectva byla čs. pozemní jednotka podle zmíněné smlouvy přímo podřízena přímo MNO) bylo provedeno vzhledem k tehdejší vojenské situaci (Battle of Britain), kdy anglická vláda měla na zřeteli okamžité zasazení československého letectva do bojové činnosti, a zvolila proto řešení, které zaručovalo nejrychlejší a nejúplnější využití československých výkonných letců, to jest přičlenění československých leteckých jednotek, doplněných*

v pozemním personálu anglickými příslušníky na místě chybějících československých příslušníků do rámce RAF VR. Zvolené řešení, které nepřihlíželo takřka vůbec k politickým hlediskům, jelikož v té době nebylo ještě jasné budoucí postavení československé vlády, bylo důsledkem nepatrného počtu československého pozemního personálu... u letectva bylo zajisté jeho tehdejší postavení, vzniklé pod tlakem vojenské situace, rozhodujícím činitelem při formulování vojenské dohody..."

Na druhou stranu je nezbytné poznamenat, že architektura začlenění čs. letců do rámce RAF VR, která byla poznamenána dobou svého vzniku, sice na jedné straně umožnila velmi dobré fungování čs. letectva, na druhé straně však byla oklestěna jeho samostatnost, takže s ním čs. vláda nemohla zcela volně disponovat, což se plně projevilo při pozdějších pokusech o uvolnění těchto perutí pro potřeby letecké podpory plánované převratové akce v Československu.

Prakticky celý rok po příchodu čs. letců do Velké Británie byl sváděn zápas o jednotnou zodpovědnost a vrchní velení nad nimi. Po konstituování a uznání vlastních čs. vládních a vojenských orgánů byl sice 24. 7. 1940 Vicherek jmenován opět velitelem čs. letectva, ale stal se tak prakticky "generálem bez vojska", neboť administrativně i operačně byli čs. letci podřízeni Britům. Jako nejvyšší orgán zastřešující čs. letectvo zřídili Britové již 12. 7. 1940 Inspektorát čs. letectva v čele s Janouškem, jemuž propůjčili hodnost Air Commodore (31. 12. 1940 Air Vice Marshal, 17. 5. 1945 Air Marshal). Dysfunkční dvoukolejnost "velitel letectva v československé a inspektor v britské uniformě" trvala několik měsíců, formálně až do 3. 8. 1941, kdy funkce velitele letectva zanikla a po celý zbytek války byl nejvyšším představitelem čs. letců jejich inspektor.

Alfou a omegou činnosti československého letectva ve Velké Británii a jedním z nejpálčivějších problémů československého letectva v rámci RAF byla chronická nenaplněnost tabulkových stavů jednotek a nedostatek vycvičených záloh z řad čs. personálu. Tento problém pronásledoval Inspektorát československého letectva již od léta 1940, naplno propukl na jaře 1941 a zápasilo se s ním až do konce války. Již v únoru 1941, kdy se jednalo o zřízení čtvrté (a poslední) československé peruti v rámci RAF (313. stíhací), byla situace, zvláště pak v nedostatku vlastního, československého pozemního personálu tristní. 310. i 312. československá stíhací peruč měly sice stavy létajícího personálu naplněny na 100 % i více (a další piloti

tudíž navíc ještě mohli sloužit u britských jednotek), ale pozemním personálem byly saturovány pouze z 85 % respektive z 50 %. Ještě horší byla situace u 311. československé bombardovací peruti, kde byl létající personál kryt jen z 66 % a pozemní z 80 %. Zbytek pozemního personálu poskytli Britové. Ačkoli krátce poté, v květnu 1941 byla z prestižních důvodů postavena ještě 313. československá stíhací peruť, jejíž létající personál byl téměř 100 % československý (jednalo se o ty piloty, kteří do té doby jako nadpočetní pro československé jednotky sloužili v jednotkách britských), pozemní personál z československých zdrojů pro ni již nebyl k dispozici a byl tedy takřka ze 100 % britský. Žádná z oněch čtyř československých perutí tedy nebyla úplně čistě československou.

Nábor a výcvik záloh pro československé jednotky byl tedy alfou a omegou existence a rozsahu bojové činnosti československého letectva ve Velké Británii po celou dobu války. Netýkalo se to pouze zoufalého nedostatku pozemního personálu, ale zakrátko (s přibývajících ztrátami) i personálu létajícího. Vedení Inspektorátu československého letectva tento nevyhnutelný trend pochopitelně a zároveň s velkými obavami předpokládalo. Proto již od roku 1940 provádělo prostřednictvím svých pověřenců organizovaný nábor krajanů k letectvu, a to především v Kanadě, USA a na Středním východě.

Je však třeba předeslat, že možnosti doplňků byly více nežli omezené. Československému letectvu, které vznikalo daleko za hranicemi okupované vlasti, totiž z pochopitelných důvodů scházela možnost standardního náboru na vlastním území. Zpočátku tedy muselo počítat pouze s těmi letci, jimž se za dramatických okolností let 1939-1940 podařilo ilegálně opustit okupovanou vlast a dostat se na území ovládaná spojeneckými úřady. Na rozdíl od situace z 1. světové války zde navíc takřka stoprocentně odpadla možnost náboru mezi zajatci, neboť Češi byli jediným národem okupované Evropy, jimž Hitler upřel možnost "*bojovat za novou Evropu*" v rámci německých ozbrojených sil. Zcela logicky a naprosto oprávněně se totiž obával "*opakování legionářské historie.*" Za této situace nezbývalo nežli čerpat doplňky z velice omezených zdrojů. Jednak z řad nepřiliš početné československé pozemní armády, jednak z omezených zdrojů krajských komunit, roztroušených po celém světě. Problém však byl v tom, že počet dobrovolníků pokulhával za celkovými československými potřebami a také v tom, že o většinu těchto mužů musel být mezi letci a pozemní armádou sveden velký boj. Inspektor

československého letectva A/V/M Karel Janoušek, KCB pochopitelně argumentoval aktuální větší "politickou důležitostí letectva" nežli pozemní jednotky, ale prosazovat se mu dařilo zpravidla až po zásahu nejvyššího arbitra, jímž byl prezident Edvard Beneš a potažmo jeho vojenská kancelář.

Po velmi složitých jednáních s MNO se několika náborovými akcemi z řad československých pozemních jednotek ve Velké Británii a na Středním východě podařilo získat pro letectvo celkem 537 respektive 227 osob, což byl svým způsobem kompromis, který pozemní armádu perspektivně velmi oslabil. Těchto 764 mužů čs. pozemní armády bylo nejvýznamnější "akvizicí" pro letectvo. Rozsáhlé náborové akce mezi krajany v zahraničí, především v severní a jižní Americe splnily očekávání jen z menší části. Podle dostupných údajů v nich bylo za celou válku pro letectvo získáno celkem 458 osob, z toho nejvíce dobrovolníků (95) narukovalo v Kanadě.

Teprve ve druhé polovině války a zvláště pak na jejím konci se dalo počítat i s přírůstky z jiných zdrojů. Jednalo se především o dezertéry z protektorátního vládního vojska, ze slovenské armády, o dezertéry a zajatce z řad Wehrmachtu (jednalo se většinou o syny ze smíšených manželství), o uprchlé pracovníky Todtovy organizace apod. Vzhledem ke skutečnosti, že tito muži museli projít poměrně přísnými prověrkami z důvodů státní spolehlivosti, dostala se jich do řad letectva jen o něco málo více než stovka, a to v drtivé většině až ke konci války.

Přírůstky československého letectva ve Velké Británii:

Položka	Období	Počet
Původní kádr letců evakuovaných z Francie a Afriky	1940	932
Dodatečně evakuováno z Francie a sev. Afriky	1941-1942	22
Návrat z internace v Sovětském svazu	1940-1942	100
Přemístěno od pozemní jednotky ve Velké Británii	1940-1942	537
Přemístěno od pozemní jednotky na Středním	1940-1942	227

východě		
Nábor v Kanadě, USA, Jižní Americe apod. *	1940-1944	458
Bývalí příslušníci Vládního vojska	1944-1945	64
Bývalí zajatci z Wehrmachtu	1943-1945	18
Bývalí příslušníci Slovenské armády	1943-1945	6
Uprchlíci z organizace Todt	1942-1945	17
Uprchlíci z pracovních a koncentračních táborů	1941-1945	13
Zařazení po skončení války	1945	28
Celkem zařazeno u RAF **	1940-1945	2422

* Ze zámoří nejvíce mužů k československému letectvu narukovalo v Kanadě (95 osob). Značná část dobrovolníků pocházela z řad zaměstnanců zahraničních filiálek čs. podniků, např. Škoda, Zbrojovka a zejména firmy Baťa, která měla své pobočky na všech kontinentech. U letectva jich za války sloužilo 80.

** Kromě těchto 2 422 československých letců se za války u čs. leteckých jednotek RAF v různých obdobích vystřídalo také celkem 1 141 příslušníků jiných národností, především Britů, kteří působili nejen jako instruktoři a spoluvelitelé, ale především nahrazovali chybějící specialisty, jež nebylo možné zajistit z československých zdrojů, a to převážně u administrativního a pozemního personálu.

Ztráty a úbytky československého letectva ve Velké Británii:

Položka	Období	Počet
Padlí, zahynulí, zemřelí, nezvěstní prohlášení za mrtvé	1940-1945	487
Zajatí	1940-1944	52
Odesláni od letectva,* superarbitrování a zběhové	1940-1945	133

Odesláni do SSSR	1941-1945	42
Odesláni k jiným letectvům **	1941-1945	47
Celkem	1940-1945	761

* Většinou k čs. pozemní jednotce ve Velké Británii nebo do čs. státní správy (MNO, MZV apod.).

** RCAF (27 osob), RAF (10 osob), USAAF (3 osoby) a FAFL (7 osob)

Průběh výcviku leteckého personálu byl závislý především na stupni kvalifikace a zkušeností, které si čs. letci s sebou přivezli na britské ostrovy. Výcvik těch, kteří v létě 1940 přišli plně vyškoleni a navíc s bojovými zkušenostmi z francouzské fronty se proto omezil prakticky jen na přeškolení na britskou techniku a seznámení s taktickými pravidly RAF. Zpočátku probíhal přímo u formovaných bojových jednotek, tj. u 310. a 312. čs. stíhací peruti s tím cílem, aby obě mohly co nejdříve zasáhnout do bitvy o Británii. Ostatní, stejně kvalifikovaní stíhači, pro něž však nepostačovala výcviková kapacita obou jednotek, absolvovali obdobné školení u Operačně výcvikových jednotek (*Operational Training Units, OTU*), od nichž odcházeli přímo k operačním perutím. Současně s těmito vycvičenými a zčásti i bojově zkušenými letci však do Velké Británie přicházeli i letci s neukončeným, minimálním nebo zcela žádným výcvikem a tedy pochopitelně bez bojových zkušeností. Podle stupně vycvičenosti tedy museli absolvovat celé britské výcvikové schéma, nebo alespoň jeho odpovídající část.

Nově přijatí muži do svazku čs. letectva ve Velké Británii zpravidla přicházeli k výcvikové a náhradní jednotce československého letectva (*Czechoslovak Depot*), která vznikla 2. 8. 1940 v Cosfordu, ale později působila ve Wilslow, St. Athanu a nakonec opět v Cosfordu. Jejím úkolem byl základní teoretický výcvik příslušníků čs. letectva; jednotka vedla i část kmenové agendy, kterou nemohl vykonávat Inspektorát československého letectva. Vlastní praktický letecký výcvik probíhal u specializovaných britských leteckých školských zařízení.

Základní pilotní výcvik probíhal v rozsáhlé síti elementárních pilotních výcvikových škol (*Elementary Flying Training Schools, EFTS*) a jeho osnova byla

společná jak pro budoucí stíhací či bombardovací piloty. Na britských ostrovech se čs. pilotní elévy školili především u 3. EFTS (sídlo Watchfield, od prosince 1941 Schellingford), 6. EFTS (Sywell), 15. EFTS (Kingstown), 22. EFTS (Cambridge), 28. EFTS (Wolverhampton), 29. EFTS (Clyffe Pypard) apod. K praktickému výcviku zde jednotně sloužily především dvouplošníky De Havilland DH-82A Tiger Moth Mk.II. V souvislosti s přesunem značné části výcviku RAF do geograficky odlehlé, bezpečnější a meteorologicky vhodnější Kanady v roce 1942, pak čs. žáci po absolvování krátkého základního kurzu u 3. EFTS (Shellington) prodělávali elementární pilotní školení zpravidla u 31. EFTS (De Winton, provincie Alberta), u nichž byly ke školení využívány dvouplošníky DH-82A a DH-82C Tiger Moth a North American PT-27 Stearman, nahrazené v roce 1943 jednotně americkými dolnoplošníky Fairchild Cornell.

Po ukončení elementárního pilotního výcviku pak čs. žáci přecházeli k pokračovacím pilotním výcvikovým školám (*Service Flying Training Schools*, SFTS), jejichž výcvikové schéma bylo diferencováno podle budoucí kvalifikace pilotů. Budoucí čs. stíhači tuto fázi školení prodělávali zpravidla u 9. SFTS (Hullavington), v menší míře též v Pokračovací pilotní výcvikové škole Koleje RAF (RAF College SFTS) v Cranwellu nebo v Ústřední letecké škole (*Central Flying School*, CFS) v Upavonu. Základním typem zde byly dvoumístné cvičné doplnoplošníky typu Miles Master Mk.I a Mk.III a ve finální fázi pokračovacího výcviku i vysloužilé stíhací Hurricany Mk.I. Po přesunu značné části leteckého výcviku do Kanady, budoucí stíhači od roku 1942 prováděli pokračovací výcvik převážně v tamních školách 34. SFTS (Medicine Hat, provincie Alberta), 39. SFTS (Swift Current, provincie Saskatchewan). U obou jednotek byl nosným výcvikovým typem proslulý North American Harvard Mk.II a Mk.IIB (AT-6 Texan). Po uzavření těchto škol v prosinci 1944 pak žáci přecházeli zpravidla k 13. SFTS (North Battleford, provincie Saskatchewan).

Po završení této fáze výcviku následoval odjezd zpět na britské ostrovy. Zde budoucí stíhači prošli nejprve nástavbovým kurzem u některé z pilotních pokračovacích leteckých jednotek (*Pilot's Advanced Flying Unit*, (P)AFU). Piloti se při něm vpravovali do létání ve specifických meteorologických podmínkách britských ostrovů (tj. zejména za mlhy či jinak nepříznivého počasí či bez vnější viditelnosti). Kurz u 5. (P) AFU (sídlo Ternhill) ve druhé polovině války absolvovali téměř všichni

noví čs. stíhači. K výcviku zde sloužily především cvičné letouny Miles Master Mk.I, Mk.II a Mk.III a také operačně odlétané Hurricany Mk.I, stažené od bojových jednotek. V září 1944 pak tuto mozaiku doplnily i Harwardy Mk.I a Mk.IIB z amerických dodávek.

Poté následovalo odeslání k finálnímu bojovému výcviku u některé z operačně výcvikových jednotek (*Operational Training Unit*, OTU), vnitřně členěných do tříd, později pěti až osmi letek, rozdělených podle charakteru své činnosti na letky základního, pokračovacího a střeleckého výcviku. V případě čs. stíhačů, převážně budoucích příslušníků 310., 312. a 313. peruti, se jednalo zpravidla o následující operačně výcvikové jednotky: 5. OTU (v listopadu 1940 přečíslována na 55. OTU) v Aston Downu (od března 1941 Usworth), 6. OTU (v listopadu 1940 přečíslována na 56. OTU) v Sutton Bridge (od března 1942 Tealing), 52. OTU (Debden, od srpna 1941 Aston Down), 53. OTU (Heston, od května 1943 Kirton-on-Lindsey), 57. OTU (Hawardenu, od listopadu 1942 Eshott), 58. OTU (Grangemouth) a 61. OTU (Heston, od dubna 1942 Rednal). K uvedeným účelům zde sloužily především starší verze Hurricanů (Mk.I a Mk.II) a Spitfirů (Mk.I, Mk.II, později Mk.V, podle toho jak jednotlivé verze mizely z výzbroje jednotek první linie) společně s nezbytnými dvoumístnými cvičnými stroji Master Mk.I a Mk.III. Od těchto jednotek pak další cesta budoucích stíhačů směřovala přímo k bojovým jednotkám. Určitý počet stíhačů ještě předtím prošel před přidělením k bojové jednotce i kursy vzdušné střelby u Ústřední střelecké školy (*Central Gunnery School*, CGS) v Sutton Bridge.

Pokud jde o čs. noční stíhače, určené především pro budoucí službu u 68. noční stíhací peruti, jednalo se většinou o velmi zkušené letce, kteří pro účely svého budoucího nočního nasazení absolvovali zpravidla jen kurs ve specializovaných operačně výcvikových jednotkách, kde se piloti kompletovali do dvoučlenných osádek se svými budoucími radarovými operátory. Jednalo se o 51. OTU (Cranfield) a 54. OTU (Church Fenton, od května 1942 Charter Hall). Obě jednotky používaly zpravidla z první linie vyřazené dvoumotorové letouny typu Bristol Blenheim Mk.IF a Mk.IV, později též Bristol Beaufighter Mk.IF, Mk.IIF a Mk.VIF, a nakonec i stroje De Havilland DH-98 Mosquito NF.Mk.II a NF.Mk.XII - podle toho, jak byly jednotlivé typy a verze postupně vyřazovány z výzbroje bojových jednotek.

Oproti stíhačům byl výcvik bombardovacích osádek, tj. budoucích příslušníků 311. čs. bombardovací peruti, podstatně složitější, neboť zde se jednalo o celou

řadu odborností - piloti, navigátoři, radiotelegrafisté, palubní střelci a později i radaroví operátoři, palubní mechanici atd. Piloti nejprve procházeli počátečním výcvikem v některé ze zmiňovaných EFTS a poté přecházeli k výcviku pokračovacímu. Ten zprvu absolvovali především u 2. SFTS (Brize Norton), kde k výcviku sloužily především dvoumotorové cvičné stroje Airspeed Oxford Mk.I a Mk.II. V případě kanadských výcvikových středisek se budoucí čs. bombardovací piloti školili většinou u 32. SFTS (Moose Jaw, provincie Saskatchewan), 37. SFTS (Calgary, provincie Alberta) a později u 4. SFTS (Saskatoon). U prvních dvou jmenovaných škol jim k výcviku sloužily dvoumotorové stroje Airspeed Oxford Mk.I a Mk.II, u třetí pak letouny Cessna Crane Mk.I a Mk.II (T-50 Bobcat). Protože v době, kdy se jejich výcvik přesunoval do Kanady (1942), již "cílová" 311. peruť operovala v rámci *Coastal Command*, tito letci po zdárném zakončení školení u 4., nebo 32., či 37. SFTS pak v dalším výcviku pokračovali u 31. GRS (*General Reconnaissance School* - Škola všeobecného průzkumu) v Charlottetownu na Prince Edward Island. Zde byly využívány dvoumotorové letouny Anson Mk.V.

Po absolvování této fáze výcviku následovalo zpravidla přidělení k operačně výcvikové letce 311. peruti či jejím organizačním nástupcům, kde se piloti kompletovali do osádek s dalšími odbornostmi - navigátory, radiotelegrafisty, palubními střelci, později též radarovými operátory a palubními mechaniky. Již od dob svého vzniku 311. peruť disponovala svou vlastní operačně výcvikovou letkou (*Operational Training Flight*, OTF), u níž probíhala finalizace celého výcvikového procesu. Výcvik byl dvoufázový a zahrnoval školení osádek nejprve u letky počátečního (bojového) výcviku (*Initial Training Flight*, ITF) a poté u letky pokročilého (bojového) výcviku (*Advanced Training Flight*, ATF). Operačně výcviková letka (OTF) používala jak Ansony Mk.I, tak především Wellingtony Mk.I, Mk.IA, Mk.IC a později i Wellingtony Mk.III. OTF sídlila zpočátku na mateřské základně 311. peruti v Honingtonu a od 16. ledna 1941 se postupně přesouvala do East Wrethamu, kde působila i výkonná část jednotky. Vzhledem k tomu, že výcviková kapacita OTF zpočátku nemohla pojmout do výcviku všechny letce, část příslušníků 311. perutě prodělávala od října 1940 operační výcvik na základně Basingbourne u specializované "bombardovací" 11. OTU, kde se čs. letci cvičili jak na strojích Avro Anson Mk.I, tak především na bombardovacích Wellingtonech verzí Mk.I, Mk.IA a Mk.IC.

Soustředění bojového výcviku přímo v rámci operační jednotky však přinášelo celou řadu obtíží organizačního řádu a navíc narušovalo vlastní bojovou činnost jednotky. V důsledku toho 311. peruč na přelomu let 1941 a 1942 disponovala nebývale vysokým počtem personálu i letounů Wellington, jichž bylo 23 operačních (z toho 7 v opravě) a 14 výcvikových, tj. celkem 37, čímž dosáhla tabulkových počtů téměř pro dvě perute. Proto se postupem času jevilo jako nezbytné operační a výcvikovou část 311. perute rozdělit. A tak ke dni 16. 12. 1941 vznikla na základně East Wretham samostatná jednotka nesoucí název 1429. československá operačně výcviková letka (*No 1429 Czechoslovak Operational Training Flight*, 1429. COTF). Výcvik u ní probíhal především na stávajících Wellingtonech Mk.IC, k nimž na přelomu let 1942/1943 přibyly rovněž stroje verze Mk.VIII, a také letouny Oxford Mk.I. Odtud k 311. peruti pravidelně proudily nově vycvičené a sešnané osádky. Velením 1429. COTF byl zpočátku pověřen S/Ldr Josef Šejbl, jehož 24. 4. 1942 vystřídal S/Ldr Jindřich Brejtnel, DFC. Ten v této funkci působil do 1. 2. 1943, kdy byl nahrazen S/Ldr Josefem Stránským, DFC, jenž letce velel až do jejího rozpuštění dne 10. 8. 1943. Instruktorový kádr tvořili operačně odlétaní příslušníci 311. peruti. Přestože v případě 1429. COTF šlo o operačně výcvikovou jednotku, podobně jako mnohé jiné jednotky obdobného zaměření vypomáhala čas od času i při bojových akcích. Mimo jiné se v nocích z 30. na 31. 5. 1942 a z 1. na 2. 6. 1942 podílela i na dvou prvních nočních náletech provedených za účasti tisíce letounů na Německo, při nichž byly napadeny Kolín nad Rýnem a Essen.

V souvislosti s přeložením 311. perute od *Bomber Command* do podřízenosti *Coastal Command*, k čemuž došlo 25. 4. 1942, se zmíněná 1429. COTF dne 30. 6. 1942 přesunula z East Wrethamu do Woollfox Lodge v hrabství Rutland a odtud 31. 8. 1942 do Church Broughtonu v hrabství Derbyshire, kde jako *No 5 Training Flight (Czech)* přešla do sestavy zde dislokovaného 27. OTU. Odtud byla 10. 11. 1942 odeslána do Thornaby-on-Tees v hrabství Durham, kde byla 1429. COTF v únoru 1943 formálně zrušena a byl z ní vytvořen *Czech Flight No 6 (C.) OTU*. V rámci této jednotky se letka 11. 3. 1943 přesunula na novou základnu v Sillothu v hrabství Cumberland. V té době čs. osádky cvičily jak na Wellingtonech verzí Mk.IC, Mk.VIII, Mk.X a Mk.XI, tak i na strojích Anson Mk.I, jakož i na Lysanderech TT.Mk.III, užívaných pro vleky terčů. Dne 10. 8. 1943, kdy "mateřská" 311. peruč už končila své přezbrojení na čtyřmotorové Liberatory, byla československá výcviková letka

zrušena. Školení nových osádek však mezitím pokračovalo jinde, neboť již od 21. 6. 1943 jej zajišťovala specializovaná 111. OTU v Nassau na Bahamských ostrovech.

Zlom v operačním výcviku budoucích osádek 311. peruti nastal v létě 1943 poté, co byla jednotka z dosavadních dvoumotorových Wellingtonů Mk.IC a Mk.X přezbrojena na již zmíněné čtyřmotorové stroje Consolidated Liberator GR. Mk.III. Zatímco dosavadní operační osádky 311. perutě se na tuto novou techniku přeškolily u 1. (C) OTU, působící na stejném letišti v Beaulieu, nové osádky měly absolvovat výcvik až v zámoří. Šlo o Bahamské ostrovy, kde od téhož roku fungovala specializovaná 111. OTU, určená k výcviku osádek na čtyřmotorové Liberatory. Na Bahamách, ležících poblíž východního pobřeží USA, mohl výcvik probíhat nerušeně, neboť oblast byla značně vzdálena od prostorů hlavních bojových operací. Dalším pozitivním faktorem, který vedl přenesení výcviku do tamní oblasti, byla skutečnost, že tam panuje subtropické podnebí s dlouhými dny, což výcvik usnadňovalo.

Základna 111. OTU ležela v Nassau na nevelkém ostrově New Providence, jednom z mnoha, které tvoří rozsáhlé Bahamské souostroví. První československé osádky sem připluly již v červnu 1943 a neprodleně zahájily výcvikový program. Ten se skládal z několika etap a prováděly ho celkem tři perutě 111. OTU. U 1. a 2. perutě na základně Oakes Field byl výcvik prováděn na dvoumotorových strojích North American Mitchell verzí Mk.I, Mk.II a Mk. III. V rámci 1. perutě létali většinou jen piloti, zatímco ostatní příslušníci osádek (navigátoři, radiotelegrafisté a střelci) měli teorii. Po skončení této fáze se zkompletované osádky přesunuly k 2. peruti, u níž probíhaly především navigační lety. U 3. peruti na letišti Windsor Field se už létalo na čtyřmotorových Liberatorech různých verzí - od GR.Mk.III přes GR.Mk.V a GR.Mk.VI až po GR.Mk.VIII. Ty sloužily již k vlastnímu bojovému výcviku a k simulaci všech možných činností a situací, které osádky očekávaly během vlastního nasazení 311. perutě v rámci *Coastal Command*. Jednalo se o rádiové spojení, vzdušnou střelbu, užívání palubního radiolokátoru, nácvik útoků na ponorky, spolupráce s konvojem, nácvik úniků nepřátelským stíhačům apod. Každý kurs byl uzavřen závěrečným cvičením.

Výcvik čs. osádek u 111. OTU probíhal poměrně plynule a téměř každý měsíc dostávala 311. peruť z Baham jednu i dvě vycvičené osádky. Od června 1943 až do července 1945 prošlo zdejším výcvikovým střediskem celkem 250 československých

letců včetně devíti instruktorů. Funkci čs. styčného důstojníka zastával nejprve od 4. 8. 1943 S/Ldr Bohumil Liška a po něm od 24. 6. 1944 S/Ldr František Janoušek, oba zkušení veteráni 311. perutě. Za totéž období zde bylo vycvičeno celkem 36 osádek, tj. 228 mužů. Po skončení války v Evropě byl na Bahamských ostrovech dokončen výcvik zbývajících čs. letců. Poslední z nich opustil toto souostroví, které se tak významně zapsalo do bohaté čs. letecké historie, dne 8. 8. 1945.

Výcvik dalších příslušníků létajícího personálu pro bombardovací perut' (před přidělením do operačního výcviku) se děl v síti specializovaných školských a výcvikových zařízení. Budoucí navigátoři (pozorovatelé, bombometčící) prodělávali výcvik ve školách leteckých pozorovatelů, navigátorů a bombometčičů (*Air Observers Schools, AOS, Air Observer & Navigator School, AO&NS, Bombing & Gunnery School, B&GS*). Na britských ostrovech se školili především u 4. AO&NS (Ansty), 4. AOS (West Freught), 5. AOS (Jurby), 9. AOS (Penrhos) a 10. AOS (Dumfries). K výcviku jim zde sloužily především dvoumotorové letouny Avro Anson Mk.I, Bristol Blenheim Mk.I a Mk.IV, Blackburn Botha Mk.I aj. Později v Kanadě (ve školách RCAF) se budoucí čs. navigátoři školili především u 8. AOS (Ancienne Lorette, provincie Quebec), 9. AOS (St. Johns), 6. B&GS (Mountain View, provincie Ontario) i u 9. B&GS (Mont Jolie). Používanou techniku představovaly stroje Avro Anson Mk.I, Mk.II a Mk.V (pro výcvik v bombardování), a Bristol Bolingbroke Mk.IV-T (pro nácvik vzdušné střelby). Pro účely nasazení ve specifických podmínkách Velitelství pobřežního letectva procházeli čs. navigátoři nástavbovým kurzem u *No 1 General Reconnaissance School* (Summerside, Prince Edward Island), kde užívali Ansony Mk.V. Po skončení tohoto výcviku zpravidla přecházeli k ke 111. OTU na Bahamské ostrovy, kde byly kompletovány a cvičeny osádky pro budoucí nasazení u 311. perutě.

Budoucí radiotelegrafisté se školili ve školách leteckých radiotelegrafistů (*Signal Scholls, SS, Radio Schools, RS*), a to především u 1. SS (Cranwell), 2. SS (Yatesbury) a 11. RS (Hooton Park). Výcvik zde probíhal především na letounech Proctor Mk.I a Mk.II, Dominie Mk.I, Anson Mk.I, Botha Mk.I apod.

Značnou potřebu palubních střelců kryla rozsáhlá síť škol leteckých střelců (*Air Gunners Schools, AGS a Bombing & Gunnery School, B&GS*). Budoucí příslušníci 311. peruti. procházeli nejčastěji výcvikem u 4. B&GS (West Freught), 7. AGS (Stormy Down), 8. AGS (Evanton), 9. AGS (Llandwrog) a 10. B&GS (Dumfries); část

palubních střelců výcvik absolvovala i u Ústřední střelecké školy (CGS) v Sutton Bridge. Střelecké školy užívaly k výcviku svých frekventantů celou řadu více nebo méně vhodných typů, většinou vyřazených z první linie, jako byly stroje Defiant Mk.I, Battle Mk.I, Lysander Mk.III Whitley Mk.I, Botha Mk.I apod.

Z hlediska vynaložených nákladů na jednotlivé členy osádek bombardovacího letounu byl výcvik palubních střelců nejlevnější, zvláště pokud se jednalo o muže, kteří měli za sebou již běžný pěchotní výcvik. Stačil jim proto jen asi šestitýdenní kurs, přičemž největší položkou výdajů byly ostré střelby ve vzduchu. Poněkud nákladnější byl výcvik radiotelegrafistů (4 až 6 měsíců), navigátora (9 měsíců) a nejdražší byl výcvik pilota (9 až 12 měsíců). Ve všech případech však šlo pouze o základní výcvik, na který pak navazovalo vlastní operační školení a také různé další nástavbové speciální kursy.

Pokud jde o operační výcvik budoucích čs. příslušníků dopravního letectva, ti se zpočátku rekrutovali především ze zkušených jednotlivců, kteří měli za sebou bohatou praxi ze služby u Československých státních aerolinií (ČSA), Československé letecké společnosti (ČLS), nebo od letecké flotily firmy Baťa, takže zpravidla nepostrádali výcvik v pilotáži vícemotorových letounů a jejich školení se prakticky omezovalo pouze na přeškolení na příslušný typ letounu přímo u jejich mateřských dopravních perutí. Postupem času se řady čs. letců u *Transport Command* rozrůstaly o další piloty, navigátory, radiotelegrafisty a palubní mechaniky. Ani v jejich případě nešlo o žádné elévy, neboť zpravidla za sebou měli bohatou operační činnost buď u stíhacích, nočních stíhacích a především u bombardovacích jednotek, které byly hlavním rezervoárem pro budoucí příslušníky vojenské letecké dopravy. Výcvik tříčlenných osádek (pilot, navigátor a radiotelegrafista) pro službu u dopravních perutí probíhal od listopadu 1943 u 105. (T)OTU na letišti Bramcote. Probíhal především za použití letounů Vickers Wellington Mk.IC a Mk.X. Létání podle přístrojů za snížené viditelnosti pak probíhalo u krátkých kursech u letek nebo škol BAT (*Blind Approach Training Flight*, nebo *Blind Approach Training School*), především u 1513. BAT Flightu přímo v Bramcote, nebo u 1. BAT School ve Watchfieldu, 1527. BAT Flightu v Prestwicku, 1528. BAT Flightu ve Valley a 1530. BAT Flightu ve Witteringu. U těchto letek, vybavených většinou Oxfordy Mk.I a Mk.II pochopitelně neprodělávali kursy pouze

budoucí dopravní letci, ale i téměř všichni vícemotoroví piloti - pokud ovšem obdobné školení neprodělali v rámci svých mateřských perutí.

Také příslušníci pozemního personálu různých odborností (letečtí mechanici, zbrojíři, radiomechanici, mechanici přístrojů atd.) procházeli výcvikem ve speciálních zařízeních, především ve školách technického výcviku (*Schools of Technical Training*, SoTT). V případě čs. letců šlo zejména o 1. SoTT (Halton), 2. SoTT (Cosford), 4. SoTT (St. Athan) a 12. SoTT (Melksham). Někteří čs. frekventanti však procházeli krátkodobými nástavbovými kurzy i u dalších výcvikových středisek, nebo přímo ve výrobních závodech. Kromě bojových a výcvikových jednotek celá řada čs. příslušníků RAF VR našla své uplatnění také u pomocných leteckých jednotek. Z největší části u nich sloužili především ti, kteří u nich trávili dobu svého předepsaného odpočinku mezi dvěma operačními turnusy, nebo letci, kteří pro zranění či vyšší věk již u operačních perutí sloužit nemohli. Tyto pomocné jednotky lze zhruba rozdělit do několika skupin.

V polovojenské organizaci Pomocné letecké dopravy (*Air Transport Auxiliary*, ATA) členové jejich pilotních přepravních oddílů (*Ferry Pilot's Pool*, FPP) zajišťovali přepravu letounů z výrobních závodů k technickým a dalším útvarům RAF, zejména k jednotkám technického servisu (*Maintenance Units*, MU). Několik čs. pilotů působil především u 2. FPP (Whitchurch), 3. FPP (Hawarden), 4. FPP (Kemble) a 15. FPP (Hamble).

Další čs. letci pak působili u zmíněných jednotek technického servisu (*Maintenance Units*, MU), podřízených Velitelství technického servisu RAF (*Maintenance Command*), které tyto jednotky na britských ostrovech řídilo prostřednictvím svých skupin (*Groups*) č. 40 až 43. U jednotlivých MU bylo letounům instalováno operační vybavení, poškozené, nebo havarované letouny zde procházely rozsáhlejšími opravami a následnými zálety. Několik desítek čs. letců zalétávalo tyto letouny především u 5. MU (sídlo Kemble), 6. MU (Brize Norton), 8. MU (Little Risington), 9. MU (Cosford), 10. MU (Hullavington), 13. MU (Henlow), 15. MU (Wroughton), 18. MU (Dumfries), 19. MU (St. Athan), 20. MU (Aston Down), 22. MU (Silloth), 24. MU (Ternhill), 27. MU (Shawbury), 29. MU (High Erroll), 30. MU (Sealand), 32. MU (St. Athan), 33. MU (Lyneham), 38. MU (Llandow), 39. MU (Colerne), 45. MU (Kinloss), 48. MU (Hawarden), 51. MU (Lichfield) aj. V rámci

Jednotek technického servisu létali čs. letci prakticky na všech typech letounů - bojových i nebojových - jimiž RAF za války disponovalo.

Mezi nejproslulejší zalétávací piloty jednotek technického servisu patřil F/Lt Václav Jícha, DFC, AFC. Působil u 9. MU Cosford a 45. MU Kinloss, ale největší proslulost mu vyneslo jeho působení zalétávacího pilota přímo ve výrobním závodě koncernu Vickers Armstrong (Supermarine) v Castle Bromwichi. V období od ledna 1943 do května 1944 zde otestoval celkem 1 287 stíhacích letounů Spitfire, převážně verzí Mk.V a Mk.IX, z toho 866 sám a 421 ve spolupráci s jinými piloty.

Přelétávání plně vyzbrojených a vstrojených letounů od jednotek MU k jednotkám bojovým pak náleželo příslušníkům Předávacích letek (*Aircraft Delivery Flights*, ADF nebo prostě *Delivery Flights*, DF). Několik desítek čs. pilotů působilo především u 1. DF (Hendon, od ledna 1942 Croydon, od července 1944 North Weald, od srpna 1944 Gatwick, od října 1944 Redhill, od února 1945 Odiham), 2. DF (Colerne, od července 1943 Cranfield), 3. DF (Hawarden, od ledna 1942 High Erroll, od července 1943 Detling, od září 1943 High Erroll, od října 1943 Catterick, od listopadu 1943 Acklington) a 4. DF (Grangemouth, od ledna 1942 Turnhouse, od července 1943 Heston, od září 1943 Detling, od října 1943 Odiham, od listopadu 1943 Acklington, od března 1944 Clifton). Všechny čtyři uvedené jednotky dopravovaly především stíhací letouny.

Zvláštní kapitolu tvořily transatlantické přelety letounů vyrobených na americkém kontinentu a přepravovaných vzduchem přes Atlantik na Britské ostrovy. Tento náročný logistický úkol zajišťovalo Velitelství letecké přepravy (*Ferry Command*), vyšší velitelství RAF vzniklé 20. 7. 1941 se sídlem v Montrealu s hlavní základnou v Dorvalu. Vzniklo z původní Organizace transatlantické letecké přepravy (*Atlantic Ferry Organisation*, ATFERO), dopravující vzduchem letouny z amerického kontinentu. Zaniklo 25. 3. 1943, kdy se transformovalo ve 45. skupinu (atlantické přepravy) Velitelství dopravního letectva (*Transport Command*). V rámci ATFERO působila především skupina čs. letců podílející se na životně důležité dopravě letounů vyrobených na americkém kontinentě přes oceán. Od 5. 4. 1942 do 20. 11. 1942 uskutečnili celkem 22 transatlantických přeletů různých typů letounů (Catalina, Ventura, Mitchell, Boston a Liberator) a stali se tak prvními čs. letci, kteří přeletěli Atlantik. Tři další čs. letci prováděli tutéž činnost v roce 1944.

První, a vůbec nejdůležitější kampaní, kterou prošli českoslovenští letci v RAF, byla bitva o Británii. Stejně jako v pozdějších kampaních se jí zúčastnili nejen v řadách vlastních československých perutí, ale menší skupinky bojovaly i v řadách britských a polských perutí. Během tří měsíců nejtvrdějších vzdušných bojů nad Britskými ostrovy se českoslovenští letci významně podíleli na odrazení německé Luftwaffe, která měla připravit podmínky pro vylodění na Britských ostrovech a vyřadit tak Velkou Británii z boje jako faktor ohrožující německou hegemonii na kontinentě. Nebyli rozhodně o nic horší nežli příslušníci dalších národů, které se účastnily této bitvy. Českoslovenští stíhači zařazení jak v československých, tak i v britských a polských jednotkách tehdy tvořili přibližně 4 % stavu celkového operačního personálu britského stíhacího letectva (*Fighter Command*) a získali i 4 % podíl na jeho úspěších.

Českoslovenští stíhači zařazení u bojových jednotek *Fighter Command* od srpna do prosince 1940

Jednotka	Počet čs. stíhačů *	Přiznané sestřely		Poškozené letouny	Vlastní ztráty personálu		Používaná technika
		Jisté	Pravděpodobné		Padlí a nezvěstní	Zranění	
310	511/	40 1/2	11	62/	43/	10	Hurricane Mk.I
312	584/	1 1/2	-	15/	1	-	Hurricane Mk.I
Čs. perutě celkem		42	11	7	5	10	Hurricane Mk.I
1	17	5/6	-	-	-	-	Hurricane

							Mk.I
17	5	2 1/12	-	1 1/2	-	-	Hurricane Mk.I
19	6	3 1/5	3	1	2	2	Spitfire Mk.I, Mk.II
32	6	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
43	9	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
46	4	2	1	1	-	-	Hurricane Mk.I, Mk.II
56	2	-	-	-	1	-	Hurricane Mk.I
73	1	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
79	2	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
85	6	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
111	8	1 1/6	-	2/3	-	-	Hurricane Mk.I
145	2	-	-	-	-	1	Hurricane Mk.I
151	3	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
238	4	2 1/2	-	3	1	1	Hurricane Mk.I
245	5	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I

253	2	-	-	-	-	1	Hurricane Mk.I
257	1	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I Hurricane Mk.I
258	2	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
303	2	17	1	-	1	-	Hurricane Mk.I, Mk.II
501	2	1	-	-	1	-	Hurricane Mk.I
504	3	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
601	9	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
605	6	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I, Mk.II
607	1	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
615	1	-	-	-	-	-	Hurricane Mk.I
Čs. stíhači u cizích perutí celkem		30 1/5	5	7 1/7	6	5	
Celkem		72 1/5	16	14 1/7	11	15	

* někteří letci postupně bojovali v několika jednotkách

1/ včetně 5 britských pilotů,

2/ včetně 11 sestřelených a 2 a 1/3 poškozených letounů britskými piloty čs. perutí,

3/ včetně 1 britského pilota,

4/ včetně 8 britských pilotů,

5/ včetně 1/2 dosaženého britskými piloty čs. perutí.

Nejúspěšnější čs. stíhači v RAF na konci roku 1940

Hodnost a jméno	perut'	Skóre *	Poznámka
Sgt Josef František, DFM & bar	303	17 jistě, 1 pravděpodobně	padl 8. 10. 40
F/Lt Jerrard J. Jefferies, DFC **	310	3+3 jistě, 1 poškozen	
P/O Emil Fechtner, DFC	310	4 jistě, 1 pravděpodobně, 1 poškozen	padl 29. 10. 40
Sgt Bohumil Fürst	310	4 jistě	
F/Lt Gordon L. Sinclair, DFC **	310	3 jistě, 1 poškozen	
Sgt Stanislav Plzák	19	2+1 jistě, 1 pravděpodobně	
P/O Stanislav Fejfar	310	2+1 jistě	
Sgt Eduard Prchal	310	2+1 jistě	zraněn 26. 8. 40

* Údaj 3+3 znamená 3 sám + 3 ve spolupráci, rozumí se sestřely dosažené v RAF do 31. 12. 1940

** Britský pilot přidělený k čs. peruti

Bitva o Británii je v souvislosti s činností československých letců za 2. světové války traktována oprávněně nejčastěji, ale ani po jejím skončení neustali v bojové činnosti a pokračovali v ní až do konce války. V rámci RAF se - úměrně svým počtům - zúčastnili všech dalších významných bojů na evropském kontinentě. Po skončení denní fáze bitvy o Británii se v následujících letech významně podíleli na další, především noční obraně Britských ostrovů, prováděli noční bombardování Německa a okupovaných území, s pozoruhodným úspěchem se zúčastnili bitvy o Atlantik, dlouhodobě prováděli útočné akce nad okupovaným evropským kontinentem v rámci non-stop letecké denní ofenzívy o nadvládu ve vzduchu, úspěšně se podíleli i na kombinované operaci u Dieppe, na invazní operaci v Normandii, na výsadkových akcích v Nizozemsku a na Rýně a na řadě dalších bojových aktivit.

Po skončení bitvy o Británii byly - kromě noční i denní obrany Britských ostrovů - hlavní bojovou náplní čs. stíhačů útočné operace nad okupovanou západní Evropou, zahájené na počátku roku 1941. Tato tzv. non-stop letecká ofenzíva měla za cíl získání úplné nadvlády ve vzduchu. Kromě ničení specifických cílů v pobřežním pásmu atlantického pobřeží tedy tato ofenzíva měla vysílit německou Luftwaffe a odčerpávat její síly z jiných front. Zpočátku byly nejčastěji podnikány operace typu *Circus*. Jejich koncept byl založen na vyslání malé skupiny lehkých bombardovacích letounů, doprovázených nad určitý cíl značným počtem stíhacích letounů. Primárním účelem však nebylo zničení cíle, ale vylákání nepřátelských stíhačů k protiakci s cílem ničit je ve vzduchu. V případě operace typu *Ramrod* šlo v podstatě o totéž, avšak prioritní bylo zničení daného cíle bombardovacími letouny, zatímco hlavním úkolem stíhačů bylo ochránit své bombardovací letouny před útoky nepřátelských stíhaček. V případě, že se takové operace zúčastnily pouze stíhací letouny, nazývala se *Fighter Ramrod*. Operace typu *Roadstead* byly zaměřeny na letecké napadání nepřátelských námořních cílů v pobřežním pásmu okupované západní Evropy, *Channel Stop* pak především proti cílům na volném moři, speciálně v Lamanšském průlivu. Akci obvykle prováděla malá skupina bombardovacích nebo bitevních letounů doprovázená stíhači. Pokud byla akce provedena výhradně stíhacími letouny, nazývala se *Fighter Roadstead*. Jinými ofenzívnými operacemi,

prováděnými výhradně stíhacími letouny, byly *Sphere* a později *Rodeo*, jejichž koncept byl založen na vylákání nepřátelských letounů do vzduchu, a to zpravidla za účelem jejich předčasného vzletu, aby se následná operace typu *Ramrod* či *Roadstead* odehrály bez nepřátelské letecké opozice. Dalšími samostatnými operacemi stíhačů byly *Mosquito*, později přejmenované na *Rhubarb*, a *Ranger*. Jednalo se útoky menších skupin stíhaček na nepřátelské pozemní cíle, a to v malé výšce, aby útočníci unikli detekci nepřátelskými radiolokátory; zpravidla bylo přitom využíváno i nízké oblačnosti, která měla útočníky chránit proti nepřátelské protiletadlové obraně. Zatímco operace typu *Rhubarb* byly zaměřeny proti cílům v pobřežním pásmu, operace *Ranger* byly prováděny zpravidla proti odlehlejším cílům. Specifickými ofenzivními operacemi byly *Night Intruder*. Spočívala v nočním hlídkování v blízkosti nepřátelských letišť a sestřelování nepřátelských letounů při startu nebo přistání. Nejvíce v nich proslul čs. stíhač, F/Lt Karel Kuttelwascher, příslušník britské 1. peruti.

Přestože vlastní československé perutě operovaly výhradně v Evropě, některé jednotlivce zařazené u britských jednotek zanesl válečný požár i na vzdálená severoafrická, středomořská a dokonce i dálnévýchodní bojiště. V bojových operacích setrvali českoslovenští letci až do uzavření příměří a hlídkové lety prováděli ještě několik týdnů poté.

V pozdějších obdobích války se jako limitující faktor činnosti čs. perutí stále častěji projevoval nedostatek záloh. Důsledkem pak bylo jejich nasazování na méně exponovaných úsecích, nebo omezení jejich operací na nejexponovanějších úsecích na kratší časové úseky. Například velké ztráty, které utrpěla 311. bombardovací peruť v rámci *Bomber Command* (rozuměj, že šlo o velké ztráty na "československé" poměry, jinak peruť utrpěla ztráty srovnatelné s ostatními britskými bombardovacími perutěmi), vedly v dubnu 1942 k jejímu přesunu do podřízenosti *Coastal Command*. Na druhou stranu je však nezbytné poznamenat, že v rámci klíčové bitvy o Atlantik pak 311. peruť při nižších ztrátách však nakonec sehrála pravděpodobně vojensky prospěšnější roli, nežli při problematickém strategickém bombardování Německa.

Nedostatek záloh ovlivnil i intenzitu operačního nasazení čs. stíhacího křídla (*Exeter Czechoslovak Wing*), zformovaného v květnu 1942 a složeného z 310., 312. a 313. stíhací peruti. Oproti dřívějším předpokladům nebyl zařazen do sestavy

nejexponovanější 11. skupiny *Fighter Command* v jižní Anglii, nýbrž u operačně méně vytížené 10. skupiny v jihozápadní Anglii, kde se předpokládaly nižší ztráty. Stejně tomu tak bylo i v případě pozdějšího nasazení křídla při podpoře spojenecké invaze do Normandie v červnu 1944 - v důsledku nedostatku záloh nemohl v červenci 1944 následovat spojenecké expediční letectvo na kontinent a byl stažen ke Vzdušné obraně Velké Británie (*Air Defence of Great Britain*, dřívější *Fighter Command*).

V této souvislosti je však nezbytné zmínit se také o tom, že kromě svých čtyř národních perutí nemálo československých letců bojovalo i v řadách cizích, především britských perutí různého určení. Jejich počet byl značně vysoký, neboť se jednalo celkem o 58 stíhacích, 6 nočních stíhacích, 12 bombardovacích, 9 dopravních, 9 pro spolupráci s armádou, dálkovou průzkumnou, 1 meteorologickou průzkumnou a 1 leteckou záchrannou peruť. U všech působily větší či menší skupiny čs. letců, nebo jednotlivci.

Nejvíce čs. letců, zařazeným k cizím jednotkám tvořili stíhači, a to zvláště v letech 1940-1942. Bylo to dáno především tím, že značné procento vycvičených stíhačů, kteří zpočátku nenalezli uplatnění u tabulkově zaplněných 310. a 312. čs. stíhací peruti, sloužilo dočasně, jako určitá záloha, v řadě britských stíhacích perutí, rozmístěných po celé Británii; jednotlivci se dokonce dostali i do Středomoří. Přidělování k těmto jednotkám bylo zahájeno již koncem srpna 1940 a kulminovalo na konci téhož roku, kdy se v jejich řadách nacházelo celkem 63 čs. stíhačů (u obou tehdejších čs. stíhacích perutí se jich nacházelo tehdy 66, tedy polovina). V řadách britských jednotek pak tvořili jakousi zálohu pro čs. perute, kam byli postupně podle potřeby přemísťováni, zvláště pak v létě 1941 po vzniku 313. stíhací peruti a na jaře a v létě 1942 po vzniku čs. stíhacího křídla. Poté v řadách britských stíhacích perutí zůstalo již jen několik málo jedinců, z nichž část zastávala velitelské funkce. Jiná situace panovala v případě čs. nočních stíhačů, bojujících v řadách britské 68. noční stíhací perute. Ti tvořili zhruba polovinu jejího stavu až do sklonku války.

Britské velení mnohdy v krátkých časových intervalech přesunovalo čs. stíhače od jednotky k jednotce, takže počet britských stíhacích perutí, u nichž čs. stíhači bojovali, tím logicky narůstal. V průběhu let 1940 - 1945 se u více než šesti desítek ne-československých stíhacích jednotek RAF vystřídalo celkem 181 čs. stíhačů. Uvážíme-li, že v průběhu války bojovalo v řadách RAF celkem 374 čs. stíhačů,

docházíme k závěru, že téměř každý druhý čs. stíhač prošel během své válečné služby v RAF nejméně jednou britskou stíhací perutí. Početně nejsilnější skupiny čs. stíhačů bojovaly v řadách 1., 19., 32., 43., 68., 111., 501. a 601. peruti. U 1. a 68. stíhací peruti bylo Čechoslováků dokonce tolik, že z nich byly zformovány čs. letky.

Podíl Čechoslováků, bojujících v řadách britských (a několika polských) stíhacích perutí, nebyl rozhodně zanedbatelný. Jasně to vysvětluje s výsledků jejich bojové činnosti, vyjádřených ve strohých statistických číslech. Českoslovenští stíhači, operující u cizích stíhacích jednotek provedli totiž plných 6 150 bojových letů v čase 7 320 operačních hodin a celkově jim bylo přiznáno 115 7/10 nepřátelských letounů sestřelených jistě, dalších 21 5/6 sestřelených pravděpodobně a 48 2/3 poškozených. Vlastní ztráty pak činily 46 padlých a nezvěstných, 31 zraněných a 5 zajatých. Tyto výsledky obzvláště vyniknou ve srovnání s výsledky všech tří čs. stíhacích perutí: Ty totiž vykonaly úhrnem 28 335 bojových letů v čase 46 905 operačních hodin a jejich příslušníci nárokovali 82 1/2 sestřelů jistých, 39 pravděpodobných a 62 letounů poškozených. To vše při vlastních ztrátách 82 padlých a nezvěstných, 55 zraněných a 12 zajatých pilotů.

Z uvedených čísel plyne, že na sestřelení jednoho nepřátelského stroje potřebovala čs. perut' 345 bojových vzletů, zatímco čs. stíhači, sloužící u cizích jednotek pouhých 53 bojových vzletů. Tento obrovský nepoměr pramení podle všeho ze dvou faktorů. Prvním je ten, že jádro čs. letců sloužilo u cizích jednotek především v první polovině války, tedy zhruba do jara 1942, kdy byl nepřátelských letounů nad Britskými ostrovy a okupovaným kontinentem relativní "dostatek" a tudíž o utkání nebyla nouze. Druhý důvod pak pramenil ze skutečnosti, že od roku 1943, kdy u britských jednotek sloužilo čs. stíhačů naprosté minimum, trpěly tři čs. stíhací perute chronickým nedostatkem létajícího personálu, což samo o sobě ohrožovalo jejich vlastní existenci. Proto musely být jednak nasazovány na úsecích, jež nepatřily k nejexponovanějším, jednak musely být čas od času vyjímány z útočných operací nad kontinentem a odesílány do "klidnějších" krajin. Tam sice rovněž prováděly bojovou činnost, ale příležitostí k utkání zde bylo podstatně méně. Ostatně přes poměrně intenzivní činnost čs. perutí v letech 1944-1945 byla vzdušná vítězství tehdy dosahována pouze ojediněle, a to především v důsledku celkového vyčerpání Luftwaffe na západoevropském bojišti.

Z uvedených čísel vyplývá i nepříliš překvapivá skutečnost, že vůbec neúspěšnější čs. stíhači nesloužili v řadách vlastních československých, nýbrž právě u cizích stíhacích perutí. Jména jako F/Lt Karel M. Kuttelwascher, DFC & bar (všechna svá vítězství dosáhl v řadách 1. peruti), Sgt Josef František, DFM & bar (303. peruť), S/Ldr Miloslav J. Mansfeld, DSO, DFC (111. a 68. peruť), S/Ldr Otto Smik, DFC (122. a 222. peruť, W/O Josef Dygrýn, DFM (1. peruť), F/O Ladislav Bobek, DFC (68. peruť), S/Ldr Josef Hanuš, DFC (600. peruť) a řada dalších měla mezi spojeneckými stíhači velmi dobrý zvuk. Všichni dosáhli většiny svých úspěchů právě v řadách cizích jednotek.

Stejně tomu tak bylo v případě čs. bombardovacího letce, který vykonal největší počet bojových akcí. Byl jím zcela neznámý Sgt (později F/Lt) Jan R. Alexander, DFC, DFM, jenž vykonával funkci navigátora u 83. a později 139. peruti *Bomber Command*. V průběhu dvou operačních turnusů vykonal celkem 70 operačních letů.

V zájmu objektivit je nutno poznamenat, že mnohým čs. letcům přemístění k britské jednotce nebylo nijak proti mysli, neboť u britských jednotek se z různých důvodů cítili lépe nežli u jednotek československých. Důvodů k přidělení k britské jednotce byla jistě celá řada, ale v zásadě lze říci, že čs. poddůstojníci takové řešení vítali především proto, že se dostali do podřízenosti spojeneckých velitelů, kteří byli v řadě ohledů liberálnější nežli důstojníci českoslovenští, pod nimiž by sloužili v československých perutích. Řada čs. důstojníků pak službě u britských jednotek dávala přednost i z toho důvodu, že u československých jednotek, u nichž byl důstojníků relativní přebytek, měli omezené možnosti hodnostního a funkčního postupu. Tak se například stalo, že celkem čtrnáct čs. stíhačů bylo ustanoveno do funkcí velitelů letek u britských perutí a třem se dokonce dostalo té cti britským perutím velet.

Celková válečná bilance početně poměrně nevelkého československého letectva ve Velké Británii, které v žádném období nedosáhlo většího početního stavu než 1 600 mužů, je poměrně impozantní. Českoslovenští letci v rámci RAF provedli celkem 40 370 bojových letů v celkovém čase 96 337 operačních hodin. Ve vzdušných bojích sestřelili 204 nepřátelských letounů jistě, 68 pravděpodobně a 131 poškodili; současně ve vzduchu zneškodnili i šest bezpilotních střel. Jen bombardovací letci shodili na nepřátelské cíle 1 218 tun pum trhavých a 92 925 kusů

zápalných pum a napadli - většinou úspěšně - více než sedm desítek nepřátelských ponorek a povrchových plavidel.

Bojové úspěchy vedly i k řadě oficiálních ocenění jednotek i jednotlivců. Všechny čtyři čs. perutě byly vyznamenány Československými válečnými kříži 1939. Jednotlivým letcům bylo v letech 1940 až 1945 uděleno celkem 989 Československých válečných křížů, 760 Československých medailí Za chrabrost a téměř tři stovky zahraničních, především britských řádů a vyznamenání.

Ani vlastní ztráty však nebyly malé. Téměř pět set československých letců padlo nebo zůstalo nezvěstných, téměř dvě stovky utrpěly různá zranění a více než pět desítek upadlo do německého zajetí. Hroby pěti stovek padlých československých letců jsou rozesety jak na Britských ostrovech, tak po celém západoevropském kontinentě, ale i v Kanadě, na Bahamských a Azorských ostrovech a ve všech přilehlých mořích a oceánech.

Nešlo však "jen" o jejich jistě vítaný příspěvek ke spojeneckému válečnému úsilí, nýbrž především o politický a propagandistický dosah činnosti celého československého letectva. V poměru k jejich nevelkému počtu byl totiž přínos československých letců v úsilí za prosazení "československé věci" značný. Dr. Edvard Beneš a celá československá exilová vláda toho skutečně neměli mnoho k podepření svých snah za uznání a znovuoobnovení ČSR v předmnichovských hranicích. Pozemní jednotka, respektive její trosky, evakuované do Británie v létě 1940 z objektivních důvodů vyčkávala na britské půdě a vlastních bojů se až do podzimu 1944 nezúčastnila. Pozemní jednotka na Středním východě si sice vydobyla uznání, ale v moři spojeneckých armád šlo o pouhou kapku. Jednotka na východní frontě se do bojů dostala až na jaře 1943. Za této situace to bylo právě permanentně bojující československé letectvo tím, čím československá exilová vláda v Londýně a osobně prezident Beneš vyvažovali nedostatek československých bodáků v první linii. Jejich permanentní přítomnost na evropském válečném nebi tak nemálo přispěla k naplnění cílů toho, čemu se tehdy říkalo "československá věc."

V podobném smyslu se krátce po skončení války vyjádřil i inspektor čs. letectva, div. gen. Karel Janoušek když uvedl: *"Uvědomíme-li si, že po léta bylo naše letectvo jedinou bojující složkou, uvědomíme si zároveň jak dalekosáhlý politický význam měla činnost našeho letectva v zahraničí. Přispěla nesporně k usnadnění a upevnění naší mezinárodně-politické pozice, jež vedla k uznání naší vlády na*

mezinárodním fóru. Vedle bojových úspěchů získali tudíž naši letci i tento nikterak bezvýznamný úspěch. Svojí ukázněností a svým úspěšným bojem nás postavili do první řady Spojených národů. Malé Československo, kdysi neznámé, a podle slov tehdejšího [britského] ministerského předsedy nehodné, aby kvůli němu byla rozpoutána válka, se zásluhou našich letců stalo známým." Jedním z potvrzení těchto tezí je dopis, který Janouškovi zaslal prezident Dr. Edvard Beneš dne 10. března 1945, krátce před svým odletem z Velké Británie do Sovětského svazu. Mimo jiné v něm zdůraznil: "... Víím dobře, a zdůrazňuji to, že můj návrat do vlasti je z velké části výsledkem obětavé práce našich letců, započaté již v roce 1939 ve Francii, ve které jste tak úspěšně od roku 1940 pokračovali ve Velké Británii."

Souhrnné výsledky činnosti československého letectva ve Velké Británii v letech 1940-1945

Jednotky	Období služby	Počet vykonaných operačních letů	Počet nalétaných operačních hodin	Přiznaná vítězství			Vlastní ztráty		
				Sestřely jisté	Sestřely pravděpodobné	Poškozene nepřetou ny	Padlí a nezvěštní	Zranění	Zajatí
310. čs. stíhací peruť	7/1940-8/1945	9 027	15 673	551/	20	33	332/	29	4
312. čs. stíhací peruť	8/1940-8/1945	10 364	17 472	16	10	17	213/	16	6
313. čs. stíhací peruť	6/1941-8/1945	8 944	13 760	124/	7	14 1/2	295/	10	2

Celkem čs. stíhací perutě	7/1940-8/1945	28 335	46 905	856/	40	64 1/2	82	55	12
Čs. letci u cizích stíhacích perutí	8/1940-4/1945	6 150	7 320	115 7/10 ⁷	21 5/6	48 2/3	46 ⁸ /	21	5
Čs. stíhači celkem	7/1940-8/1945	34 485	54 225	200 7/10	61 5/6	116 5/7	128	76	17
311. čs. bombardovací a pobřežní perutě	7/1940-10/1945	3 113	26 719	4	5	14	250 ⁹ /	89	34
Čs. letci u cizích bombardovacích perutí	1/1941-1/1945 ¹ 0/	169	764	-	-	-	5	-	1
Čs. letci u cizích pobřežních perutí	1/1941-9/1944 ¹ 1/	442	4 002	-	-	-	2	-	-
Čs. letci u cizích dopravních perutí	8/1940-3/1945	2 045	10 034	-	-	-	4	2	-
Čs. letci u cizích průzkumných perutí	8/1944-7/1945	72	279	-	-	-	-	-	-

Čs. letci u cizích speciálních perutí	8/1941- 1/1943	30	255	-	-	-	11	1	-
Čs. bombardov ací, pobřežní, dopravní, průzkumní aj. letci celkem	7/1940- 8/1945	5 871	42 053	4	5	14	272	92	35
Všechny čs. i cizí perutě všech určení celkem	7/1940- 8/1945	40 356	96 278	204 7/10	66 5/6	130 5/7	400	168	52
Výcvikové a pomocné jednotky	7/1940- 8/1945	14	59	-	1	-	90 ^{12/}	28	-
Pozemní personál, autonehody , bombardov ání, nemoci aj.	7/1940- 8/1945	-	-	-	-	-	15 ^{13/}	10	-
Celkem	7/1940- 8/1945	40 370	96 337	204 7/10¹	67 5/6	130 5/7	505¹ 5/	206	52

				4/					
--	--	--	--	----	--	--	--	--	--

1/plus čtyři bezpilotní střely V-1,

2/včetně 1 Brita, 1 Poláka a 2 letců, kteří se po sestřelení nad nepřátelským územím vyhnuli zajetí (S/Ldr Hugo Hrbáček and W/O Antonín Kamínek),

3/včetně 1 Brita a 3 letců, kteří se po sestřelení nad nepřátelským územím vyhnuli zajetí (F/Lt Otto Smik, F/Sgt Robert Ossendorf and F/Sgt Jindřich Konvička),

4/plus jedna bezpilotní střela V-1, 5/ včetně 4 Britů,

6/ počet bojových letů, operačních hodin a sestřelů dosažených velitelem čs. křídla (wingu) je započítán v souhrnu jednotlivých perutí, které velitel křídla v těchto akcích vedl (310. peruť 1/2 - 0 - 1 vítězství, 312. peruť 2 - 1 - 1 vítězství),

7/plus tři bezpilotní střely V-1,

8/včetně dvou letců, kteří se po sestřelení nad nepřátelským územím vyhnuli zajetí (S/Ldr František Fajtl and Sgt Rudolf Ptáček),

9/včetně 2 Britů,

10/včetně 5 letců u 96. BG USAAF,

11/včetně 14 letců u RCAF,

12/včetně 1 dezertéra (Sgt Augustin Přeučil),

13/včetně 2 Britů,

14/plus osm bezpilotních střel V-1,

15/včetně 10 Britů, 1 Poláka a 7 letců, kterým se po sestřelení nad nepřátelským územím podařilo vyhnout zajetí.

jr

Literatura

Bala, J.: *V boji od začátku až do konce*. Orbis, Praha 1945, s. 17.

Brown, A. C.: *The Czechoslovak Air Force in Britain 1940-1945*. Southampton 1998, s. 95-96

Halley, J. J.: *The Squadrons of the Royal Air Force*. Tonbridge, Air Britain 1980, s. 285-286.

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940-1945. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942).* Ares, Svět křídel 1999-2001.

Československé pozemní jednotky ve Francii; první čs. pozemní jednotky, které aktivně zasáhly do přímých bojů na západní frontě.

Jedním z významných center vznikajícího československého odboje se ihned po 15. březnu 1939 stala Paříž. Společně s vyslancem Štefanem Osuským, jenž nepředal vyslanectví a byl francouzskou stranou i nadále uznáván ve své funkci, se do práce zapojil i dosavadní česko-slovenský vojenský atašé plk.gšt. Václav Kalina. Vzhledem k rozšiřování francouzských ozbrojených sil měli Francouzi zájem především o československé důstojníky a po počátečních jednáních pro ně v dubnu 1939 vyhradili 30 míst v Cizinecké legii a 200 míst v koloniálních jednotkách; tento počet byl později rozšířen až na 4 000 míst. Do koloniálního letectva byli – bez početního omezení – přijímáni i zkušení letci. Významným právním podkladem se stal dekret „o přijímání důstojníků cizích armád do Cizinecké legie“ z 6. 6. 1939, přestože se netýkal pouze Čechoslováků. Podepsaný závazek k pětileté službě měl podle ústního slibu zaniknout v případě vypuknutí války. Poté byla za pomoci francouzských orgánů zahájena organizovaná přeprava dobrovolníků. Jednotlivé československé konzuláty ve Francii také na příkaz vyslance Osuského zahájily předběžnou registraci dobrovolníků do budoucího československého vojska.

Poté, co do Francie dorazil gen. Sergej Ingr, zahájila pod jeho vedením 2. 8. 1939 činnost Československá vojenská kancelář. V průběhu neoficiálních rozhovorů s činiteli francouzského generálního štábu došlo k předběžné dohodě o formování čs. jednotek v případě války.

Po jejím vypuknutí se 12. 9. 1939 ustavila Prozatímní československá vláda a ještě týž den i Československá vojenská mise, která 15. 9. 1939 odjela do určeného výcvikového střediska v Agde (departement Hérault). Dne 2. 10. 1939 podepsali vyslanec Osuský a francouzský premiér Daladier dohodu „o obnovení československé armády ve Francii“, a formování československých jednotek tak dostalo nezbytný právní základ. Plynulou organizaci však vážně narušoval fakt, že Francie odmítala přiznat československému politickému vedení statut prozatímní vlády. Kompromisem se stal vznik Československého národního výboru (Národní výbor československý), jenž převzal práva a povinnosti, vyplývající z dohody z 2. 10. Jako jeho zvláštní úřad pak z bývalé Čs. vojenské kanceláře vznikla i Československá vojenská správa (oficiální název Národní výbor československý – Vojenská správa), při níž působila pod vedením gen. Louis-Eugèna Fauchera

francouzská vojenská mise. Oficiálního uznání se však ČSNV dočkal až 17. listopadu 1939.

Budoucí příslušníci československé armády ve Francii přibývali postupně a v řadě různých skupin. Z Polska dorazilo ještě před vypuknutím války v několika lodních transportech téměř 1200 mužů, z nichž většina byla odeslána do výcvikových středisek v severní Africe. Poté, co Francie vyhlásila dne 3. 9. 1939 Německu válku, byli čs. vojenští příslušníci postupně z koloniálních jednotek a z Cizinecké legie propuštěni. První transporty vojáků ze severní Afriky dorazily do Agde ve dnech 23. a 26. 9. Počátkem října přišla skupina vojáků kpt. F. Divokého z Polského legionu, 11. 10. na 600 dobrovolníků z území Francie, 12. 11. dorazil první transport z Bejrútu, kde se po porážce Polska shromažďovali uprchlíci z protektorátu a dobrovolníci z Palestiny. Koncem roku 1939 čítaly čs. pozemní jednotky již 3293 vojáků.

Uznání ČSNV dne 17. 11. 1939 umožnilo vyhlásit s platností od 1. 12. mobilizaci, počítající i s nucenými odvody čs. státních příslušníků (ročníků 1899 až 1919). Na jejím základě vstoupilo do vojska celkem 8 169 mužů, převážně mezi lednem a březnem 1940; již koncem února 1940 čítala divize přes 8 500 mužů. Zpočátku dobrovolnický charakter jednotek se ovšem od ledna 1940 začal výrazně měnit, což platilo i pro národnostní či věkové složení. Původní více než dvoutřetinový podíl Čechů (z hlediska uváděné mateřské řeči) klesl na 45 %. Stejně hodnoty dosáhl i podíl Slováků, jejichž převážná část vstoupila do jednotek na základě odvodů. Výrazný byl podíl vojáků s německou mateřskou řečí, ať už Židů či československých Němců (zvl. sociálních demokratů a komunistů). Do vojska i nadále vstupovali další dobrovolníci, a to jak z území Francie (zvláště skupina asi 500 bývalých příslušníků španělské republikánské armády), tak i z Belgie a ze zámoří. V dubnu dorazil první transport vojáků bývalého Polského legionu, internovaných v SSSR, až do června přijížděly transporty z Blízkého východu. Koncem května dorazila i skupina dobrovolníků z Británie.

Celkem vstoupilo do čs. pozemních jednotek ve Francii více než 11 800 mužů, z toho přibližně 780 důstojníků. Počet mužstva k výstavbě uvažované divize nestačil. Značně různorodý původ vojáků navíc komplikoval výcvik. Vojáci se lišili věkem, fyzickou kondicí, vzděláním, úrovní prodělaného výcviku, politickým přesvědčením a zvláště osobní motivací, stejně jako národností a mateřskou řečí; nejkompaktnější skupinu po všech stránkách představoval důstojnický sbor. Dodatečnou komplikací se stala nutnost přizpůsobit se francouzským předpisům a řádům. Výcvik proto

postupoval jen zvolna a obtížně. Neuspokojivá byla otázka ubytování a platových náležitostí prostých vojáků. Mnozí z nich prošli velkou deziluzí, zvláště když velká část odvedenců měla k čs. odboji vztah dosti vlažný až nepřívětivý. Nejodhodlanějším jádrem divize zůstali dobrovolníci, uprchlí z protektorátu. Řada důstojníků a vojáků divize se ostatně v pozdějších letech války vyznamenala na mnoha bojištích.

Organizace čs. pozemních jednotek ve Francii úzce souvisela s problematikou celkové výstavby francouzských ozbrojených sil na počátku 2. světové války. Zatímco v případě pozdější čs. pozemní jednotky v Británii převažoval spíše politický faktor, Francie v letech 1939 a 1940 hledala především lidské zdroje. Jednotlivé fáze organizace čs. divize proto korespondovaly s širšími aktivitami francouzských orgánů při dalším budování koloniálního vojska a Cizinecké legie, formování dobrovolnických cizineckých pluků, rekrutování internovaných vojáků španělských republikánských sil či s organizací jednotek polské armády.

Zatímco politický odboj narážel z francouzské strany na značné překážky, formování vojenských jednotek probíhalo ze zásadního hlediska podstatně snadněji. Pro francouzskou stranu byly v dané chvíli významnější úzce vojenské možnosti čs. odboje.

Výstavba čs. jednotek probíhala na základě dobrovolného vstupu i nucených odvodů, a fyzická i mravní hodnota vojáků byla proto dosti různorodá. Vzhledem k nedostatečným stavům a nutnosti uceleného výcviku se s plnou pohotovostí divize počítalo až na konec léta 1940, což ostatně plně odpovídalo i příslušným vojenským předpisům. Vzhledem k nepříznivé situaci na frontě se však tento termín postupně zkracoval. Výcvik také kromě nedostatečného počtu schopných vojáků brzdil nedostatek moderních zbraní. Organizace jednotek čs. divize v její redukované podobě byla v zásadě ukončena v první polovině června roku 1940. Na potřebný výcvik a zvláště secvičení celého svazku však již nezbyl čas.

Formování československého vojska ve Francii probíhalo z právního hlediska na základě původního čs. branného zákona, s přihlédnutím ke konkrétním podmínkám. Organizace pozemních sil odpovídala s výjimkou nejmenších jednotek francouzským předpisům, výcvik probíhal podle československých i francouzských řádů a předpisů. Francouzskému dobrozdání podléhala jak samotná mobilizace, tak i jmenování velitelů od stupně oddílu výše a jmenování a povyšování generálů. Francouzská

strana také hojně využívala práva reklamovat povolance pro potřeby válečného hospodářství.

Jako první jednotka byl 28. 9. 1939 ustaven 1. československý náhradní prapor, o den později přetvořený v 1. pěší prapor. Dne 16. 10. byl zřízen 1. pěší pluk, 15. 11. pak 2. pěší pluk a kádry dělostřeleckých a dalších jednotek. Dnem 15. 1. 1940 byla zřízena 1. československá divize, jejímž velitelem byl ustanoven gen. Rudolf Viest (v červnu 1940 vystřídán generálem Bedřichem Neumannem), náčelníkem štábu plk.gšt. Alois Fišera. Divizní velitelství sídlilo v Béziers, 2. pěší pluk (velitel plk. Jan Satorie) a 3. pěší pluk, náhradní těleso a divizní protitankové jednotky v Agde, 1. pěší pluk (plk. Jan Kratochvíl) v Pézenas a Montagnaku, dělostřelecký pluk (plk. A. Liška) v La Nouvelle, Sigeanu a Portelu, smíšený přezvědný oddíl (plk.gšt. Josef Vrzáček) v Lapalme a Roquefortu. Spojovací, ženijní a protitankové jednotky odjely po absolvování základního výcviku do specializovaných francouzských výcvikových středisek v Montpellier, Avignonu a Granville.

Původní organizace vycházela z tabulek francouzské záložní divize typu „B“. Divize se měla skládat z velitelství, tří pěších pluků, smíšeného přezvědného oddílu, ženijního a spojovacího praporu a divizní protitankové roty. Dělostřelectvo bylo prozatím organizováno do jednoho pluku o dvou lehkých a jednom hrubém oddílu a protitankové baterii. Divize neměla formovat útvary služeb, počítalo se s přidělením francouzských. Zmíněné divizi typu „B“ odpovídalo i věkové složení (59 % příslušníků divize bylo starších 31 let), předpokládaná doba dosažení pohotovosti (šest měsíců) i výzbroj. Vzhledem k nedostatečným lidským zdrojům byla k 1. 4. 1940 nařízena reorganizace divize, která měla nadále čítat jen dva pěší a jeden smíšený dělostřelecký pluk a dosáhnout počtu 9 914 mužů (oproti 16 000, předepsaným pro záložní divizi typu „B“). Další reorganizace proběhla v květnu 1940 a byla již motivována tíživou situací na francouzsko-německé frontě. Divize nyní měla postavit vlastní útvary služeb. Výrazně se podle nových tabulek, podobných v té době urychleně formovaným francouzským lehkým pěším divizím, měla zvýšit úroveň motorizace. Celkem měla divize čítat na 10 000 mužů, 1 850 koní, přibližně 900 motorových vozidel, 24 lehkých polních a 46 protitankových kanónů a 36 minometů. Značně byl urychlen a zkrácen výcvik. Urychleně byl také dodáván chybějící materiál. K divizi byla přidělena i početná skupina francouzských styčných důstojníků.

Jednotlivé útvary měly postupně odjíždět do prostoru soustředění, kde měly být dozbrojeny a poté odeslány na frontu. Dne 1. 6. 1940 bylo vyčleněno tzv. Velitelství

čs. divizní pěchoty na čele s gen. Jaroslavem Čihákem, kterému podléhaly 1. a 2. pěší pluk. Ve dnech 6.–11. 6. se pak přesunuly do prostoru Montigny-sur-Aube (departament Côte d'Or). Ze speciálních výcvikových středisek dorazila i část spojovacích, ženijních protitankových jednotek. Na konci první dekády června byl k dispozici téměř plný počet materiálu a zbraní (s výjimkou nevelkého počtu motorových vozidel a poloviny protitankových kanónů), k alespoň minimální secvičenosti však chyběly přinejmenším čtyři týdny.

Zbraní se zprvu nedostávalo, podle výzbrojních předpisů obdrželi čs. vojáci v počáteční fázi formování pouze zastaralé cvičné zbraně, pušky systému Lebel vz.1886/93 a těžké kulometry Hotchkiss vz.14. K nim později přibyly pušky vz.07/15, jezdecko a přechodně dělostřelectvo užívalo karabin vz.1892/16. Dále byly ve výzbroji lehké kulometry vz.24/29 a těžké vz.14, 60mm minomety vz.35 a 81mm minomety vz. 27/31, protitankové kanóny ráže 25 mm vz.34 a vz.37 a ráže 47 mm vz. 37. Základní dělostřeleckou zbraní se stal 75mm kanón Schneider vz.1897, přechodně se ve výzbroji nacházela i 155mm houfnice vz.17. Šlo o účinné zbraně, v případě zbraní starších vzorů se však projevovala jejich zastaralost, především morální. Po dokončení organizace měla čs. divize být vcelku moderním a dobře vyzbrojeným svazkem s poměrně vysokým stupněm motorizace. Většinu moderních zbraní, dopravních prostředků a koní však jednotky obdržely pozdě, což se nepříznivě projevilo na úrovni výcviku. V poslední chvíli obdržely téměř plné tabulkové počty zbraní a materiálu, další část se k nim již nedostala.

Vzhledem k rapidně se zhoršující vojenské situaci Francie (10. 6. vypověděla Francii válku Itálie, a především došlo k prolomení spěšně organizované obranné linie) nezbyl čas ke kompletaci celé divize. Francouzské vrchní velení stahovalo k místům průlomů všechny dosažitelné síly, včetně dosud nevytvčených a nezorganizovaných jednotek. Čs. divizní pěchota dostala od velitele francouzské 7. armády rozkaz k okamžitému přesunu na frontu. Původně měla v podřízenosti 4. lehké mechanizované divize obranou řeky Grand Morin, asi 40 km východně od Paříže, podchytit ustupující svazky 7. armády, velitel XXIV. sboru ji však podřídil veliteli 23. pěší divize. Na přímý rozkaz velitele severozápadní fronty byl ze svazku divizní pěchoty vyčleněn 2. pěší pluk a společně s protitankovými jednotkami podřízen 239. lehké pěší divizi, bránící řeku Marnu u Coulommiers a zajišťující styk 7. a 6. armády. Přestože oba pluky bojovaly v nevelké vzdálenosti od sebe, celek

divizní pěchoty zůstal až do konce bojů rozdělen, její velitelství se nacházelo při prvním pluku.

Dne 12. 6. 1940 večer došlo u La Ferté-sur-Jouarre k prvnímu přímému bojovému kontaktu příslušníků 2. pěšího pluku s nepřítelem. Poté pluk ustoupil za řeku Grand Morin, 14. 6. pak k Rozoy-en-Brie. Následně ustoupil dále za Seinou do Montigny-sur-Aube. Dne 16. 6. dorazil do Gien na Loire, kde zorganizoval obranu. Po krátkých bojích následoval další ústup.

Vojáci 1. pěšího pluku zaujali dne 13. 6. obranné pozice na řece Grand Morin. Při ústupu za Seinou k Montereau utrpěl pluk velké ztráty. Po ústupu na Loiru se od 16. do 18. 6. bránil u Gien, poté ustoupil do prostoru Presly. V průběhu bojů utrpěly oba pluky těžké ztráty, především v nezvěstných (řada z nich padla či se dostala do zajetí). Vojáci na ústupu absolvovali řadu vyčerpávajících pochodů, někdy i více než 100 km za den. Z divizní pěchoty nakonec zůstalo jen 1 600 mužů.

Dne 17. 6. převzal vládu ve Francii maršál Philippe Pétain, jenž vzápětí požádal o příměří; 22. 6. pak francouzští zástupci podepsali kapitulaci. Vojenští i političtí činitelé čs. odboje ihned přikročili k pokusům o záchranu co největšího počtu vojáků. O evakuaci vojska vyjednával v Británii Edvard Beneš; zprávu pak předala stanice BBC. Gen. J. Čihák vydal rozkaz k odpoutání se obou pluků od nepřítele. Generál S. Ingr vymohl na francouzském ministru války souhlas s odsunem čs. pluků z frontového pásma a s evakuací, která měla podle podmínek příměří být ukončena do 25. 6. Velitelství divize vydalo rozkaz, podle něhož měli ve vojsku nadále zůstat pouze dobrovolníci. Zbylí, převážně odvedenci z území Francie, byli demobilizováni. Evakuace započala 20. 6. z přístavů Le Verdon a Bordeaux, kam se z prostoru soustředění přesunuly spojovací a ženijní jednotky. Ve dnech 23. a 24. 6. odpluli ze Sète vojáci většiny útvarů, ponechaných v jižní Francii. Příslušníci divizní pěchoty se zatím soustředili v Nontronu a pokoušeli se dosáhnout přístavů. To se jim v určeném termínu nepodařilo, a jejich další osud se stal nejistým. Vyjednávalo se o možném přechodu do Španělska, nakonec se dne 27. 6. vojákům podařilo opustit Sète na palubě egyptské, tedy neutrální lodi. Spolu s nimi odjel i gen. S. Ingr. Celkem v rámci evakuace opustilo Francii více než 3800 čs. vojáků, z toho přibližně 1500 příslušníků 1. a 2. pěšího pluku.

Československé rozhlasové vysílání v BBC

Bylo zahájeno v září 1939 a určeno pro obyvatele rozbitého Československa: jeho úkolem bylo přinášet objektivní informace o dění ve světě, a tak působit proti nacistické propagandě. Zároveň informovalo o exilovém čs. státním zřízení a jeho boji za osvobození. Cílem zahraničního vysílání BBC bylo udržovat morálku porobených národů, dodávat jim víru v porážku nacismu a posilovat jejich vůli vydržet. Vysílání podléhalo vedení a cenzuře BBC. Poprvé se čeština ozvala ve vysílání BBC 6. 9. 1939, kdy Josef Kosina přečetl prohlášení britské labouristické strany k českému a slovenskému lidu. Prohlášení vyzývalo obyvatele ČSR k odvaze a ujišťovalo je, že labouristická strana přijala za svou zásadu obnovení republiky a svobody jejího lidu. Na pokyn britské vlády bylo zároveň zřízeno vlastní čs. vysílání, které bylo zahájeno 8. 9. 1939. Prvním mluvčím byl Jan Masaryk a 11. 9. hovořil poprvé E. Beneš. Vysílaly se zejména zprávy o politických a vojenských událostech ve světě. Důsledně se dodržovala zásada objektivity a toho, že BBC nezasahuje do vnitřních záležitostí exilových skupin. Čs. vláda zároveň usilovala o vlastní vysílání, které bylo zřízeno v srpnu 1940 jako československé rozhlasové vysílání „Hlas svobodné republiky“.

Nejdříve se vysílalo 15 minut denně (česky a slovensky), ale od konce roku 1939 již třikrát denně po 15 minutách; v roce 1940 bylo vysílání rozšířeno celkem na 6 patnáctiminutovek denně. Vedoucí čs. vysílání se stala Sheila Grant-Duff a jejím zástupcem profesor slovanských studií na londýnské universitě Reginald Betts. Prvními zaměstnanci byli čs. novináři žijící v Londýně: J. Kodíček, G. Stern, J. Kosina, M. Papírník, J. Patzáková a další. Před zřízením čs. vládního vysílání zde často hovořili čs. představitelé, hlavně J. Masaryk, často také P. Drtina (pod pseudonymem Pavel Svatý). V únoru 1940 uspořádala BBC cyklus nedělních projevů „Pláč republiky Československé“. Od srpna 1940 se čs. vysílání v BBC věnovalo převážně zpravodajství, zatímco čs. vládní vysílání dávalo prostor zejména projevům a komentářům.

Obojí vysílání, které posluchači většinou nerozlišovali, bylo v protektorátu rozsáhle reflektováno. Projevy čs. představitelů byly prepisovány, rozmnožovány a šířeny v co nejširším okruhu lidí. Od počátku byly také přetiskovány v ilegálních časopisech, zejména v časopisu *V boj!* Zprávy BBC byly v protektorátu přijímány s nadšením a velkým očekáváním, ač přitom jejich posluchači riskovali život. Poslech zahraničního rozhlasu se zde trestal smrtí, z přijímačů byly odstraněny krátké vlny.

Po pádu Francie a se zahájením bitvy o Británii promlouvali ve vysílání čs. letci, přímí svědci a účastníci bojů, v den napadení SSSR vysílalo BBC ve všech svých relacích projev W. Churchilla, v němž slíbil veškerou pomoc SSSR v boji proti nacistům. Reflektovány byly povzbudivé události, jako bylo uznání čs. vlády, odůznání Mnichova, vstup USA do války. 28. 10. 1943 byl vysílán zvláštní pořad k 25. výročí založení republiky. Večerní vysílání bylo prodlouženo na 45 minut a podílely se na něm v přímém přenosu i New York, Montreal, Káhira a Moskva. Vysílalo se v češtině, slovenštině a angličtině. Z Londýna hovořili E. Beneš, publicista Wickham Steed, přečteno bylo poselství A. Edena, z New Yorku promluvil J. Masaryk, dále hovořili čs. vojáci a letci. Vysílání bylo doplněno i hudebním programem, o nějž se postaraly Londýnský symfonický orchestr a čs. vojenské hudební sbory. 6. 6. 1944 byla v poledním vysílání přenášena zpráva o invazi. V červnu ovšem také dopadla německá bomba na budovu rozhlasu, kterou těžce poškodila krátce před začátkem čs. vysílání. Přesto se toto vysílání uskutečnilo. V říjnu 1944 promluvila v BBC delegace Slovenské národní rady. Od 5. 5. 1945 se hlásilo o Pražském povstání a o dva dny později se vysílání ozývalo v Praze z ampliónů. Vysílal se i projev generála Vlasova, jehož jednotky šly na pomoc Praze. Následně ale Hlas svobodné republiky vysílající na stejných vlnách hlásil oficiální prohlášení čs. vlády zakazující České národní radě přijetí pomoci Vlasovových oddílů.

Dne 19. 5. 1945 se uskutečnilo simultánní vysílání Čs. oddělení BBC a pražského rozhlasu. Z Londýna hovořil Petr Zenkl a z Prahy předseda pražského národního výboru Rudolf Vacek.

Československé rozhlasové vysílání „Hlas svobodné republiky“; oficiální vysílání čs. exilové vlády na vlnách BBC.

Organizovalo ho exilové ministerstvo zahraničních věcí prostřednictvím rozhlasového oddělení své informační služby. V čele oddělení stál Josef Körbel. Vysílání byla ohlašována jako Hovory s domovem, posléze jako Hlas svobodné republiky (od 29. 3. 1943), a byla samostatná, Vysílalo se z budovy BBC, to na ně však měla jen malý vliv. Charakter vysílání byl politický, tlumočilo názory vlády a Státní rady, komentovalo situaci, odpovídalo na prohlášení a činy nacistů. Největší pozornost byla věnována vnitřnímu dění uvnitř exilového státního zařízení a dění v protektorátu a na Slovensku, podíl obecných zpráv byl mnohem menší. Náplň

vysílání se měnila podle situace. Později byly odsud dávány i pokyny k akcím proti nacistům, k tvoření národních výborů apod. Po vstupu SSSR do války získali značný prostor ve vysílání komunisté. Ve vysílání mluvili zejména E. Beneš, J. Masaryk, H. Ripka, P. Drtina, V. Clementis, V. Nosek, J. Valo, A. Hodinová-Spurná a další.

Poprvé se vysílalo 11. 8. 1940. jeho časy se měnily, nejdříve se vysílalo pouze v odpoledním čase, od února 1941 i večer. Po definitivním uznání čs. vlády jí BBC postoupila dvě vysílání: v 7.10 a ve 20.30 hod. V červnu 1942 přibyla další čtvrt hodinka v 15.00 hod. BBC ovšem rozhodlo, že bude věnována zprávám, které bude obstarávat sama. V této době se tedy vysílalo: odpolední hovory s domovem, noční komentáře a dělnické vysílání v neděli ráno. Pravidelně jednou týdně byly do vysílání zařazovány vojenské čtvrt hodinky zajišťované vojenským oddělením informační služby. Původním cílem bylo spojení čs. vojáků s domovem, k tomu posléze přistoupilo i jejich spojení s ostatními čs. vojenskými jednotkami v zahraničí a jejich vysíláním (tj. Káhira a Kujbyšev). Vřazena byla též odborná relace o vojenské situaci. Příležitostné projevy příslušníků armády byly zařazovány i do ostatního vysílání.

Obsah vysílání se řídil vývojem situace doma a vojenskými událostmi. V roce 1942 byl pod vlivem teroru v protektorátu přijat ostřejší tón. Vysílání vyvolávalo ostrou nenávistnou reakci nacistů a protektorátních představitelů. Kampaň proti němu a exilové reprezentaci byla vedena i na stranách protektorátního tisku. Zároveň stoupala jeho účinnost na Slovensku a slovenské vysílání, jehož vedoucím byl V. Clementis, bylo v tomto roce rozšířeno. V pondělí a ve čtvrtek byly pravidelné projevy a přednášky a další byly řazeny do odpoledních komentářů dle aktuálnosti. Noční vysílání obstarávali slovenští komentátoři dvakrát až třikrát týdně. V listopadu a na začátku prosince 1941 probíhala jednání s britským *Foreign Office* o povolení speciálního vysílání pro Podkarpatskou Rus. Britové vysílání povolili, ale s rezervou, že to neznamena žádný závazek pro příští hranice Československa. Vysílalo se rusky a ukrajinsky; první projev pronesl Pavel Cibere 13. 12. 1941. Krátce po odvysílání několika projevů na ně Budapešť nepřátelsky zareagovala.

Naopak se nepodařilo zahrnout do čs. vysílání také vysílání sudetoněmeckých sociálních demokratů (Jakschovy skupiny), kteří vysílali od června 1941 v německém vysílání BBC, a to zpočátku jednou týdně, později jednou za dva týdny. Britové argumentovali i v jejich případě tím, že se nehodlají vázat v otázce budoucích hranic. Možnost zahrnutí do čs. vysílání podmiňovali vzájemnou dohodou, ke které však

nedošlo. V červenci 1942, po atentátu na R. Heydricha a následných represích, Britové jejich vysílání po zákroku čs. vlády úplně zastavili.

Ke změnám ve vysílání došlo v roce 1944. Po odchodu Čs. samostatné obrněné brigády na frontu bylo zastaveno vysílání vojenských čtvrtodinek. Rozhlasové oddělení v této době také spolupracovalo s BBC na vysílání pro cizí dělníky pracující v Německu, které bylo v noci v neděli v 0.45 hod. V létě 1944 však byla spolupráce pro neshody ukončena. Po vypuknutí povstání na Slovensku vzrostla potřeba vysílacího času, čs. sekce BBC proto odstoupila vládnímu vysílání svůj čas v úterý, v sobotu a v neděli v 18.15 hod. Poté byla získána další čtvrtodinka a zahájena 28. 10. 1944 v 17.45 hod; tím se čs. vládní vysílání rozšířilo na 40 minut denně. Zároveň byla zřízena informační služba zásobující zprávami o Československu zahraniční tiskové agentury. V ranním vysílání bylo zavedeno i pravidelné zpravodajství pro svobodný slovenský tisk a ilegální čs. časopisy.

Také na poli rozhlasové propagandy se přešlo do ofenzívy. H. Ripka vytvořil po jednáních ve Státní radě pracovní rozhlasový sbor v čele s P. Drtinou, jehož dalšími členy byli V. Klecanda, J. Spurný, J. Čaplovič, J. Paulíny-Tóth, F. Hála, B. Laštovička a další. Tento sbor se pravidelně jednou týdně scházel se členy rozhlasového oddělení u H. Ripky a jednal s ním o celkové politické linii čs. vysílání. Na základě projevu E. Beneše ve Státní radě 3. 2. 1944, který se stal ideovou a politickou základnou vysílání, byla vypracována kampaň, v níž promluvilo na čtyřicet politických činitelů. Ve vysílání zazněly výzvy k sabotážím a odboji jako součást přípravy národa na povstání; počátkem října 1944 se však od těchto konkrétních výzev upustilo. J. Körbel dával každý projev, u něž byly určité pochybnosti, schvalovat gen. F. Moravcovi. Slovenské národní povstání mělo na vysílání velký vliv a byla mu věnována většina času. V rozhlase často mluvili slovenští ministři a členové delegace Slovenské národní rady. Intenzivní byl kontakt s BBC, které byly dodávány zprávy o povstání.

Vládní vysílání bylo zastaveno po osvobození asi 15. 5. 1945.

hv

Literatura

Volá Londýn. 50 let na vlnách BBC. Londýn, BBC World Service Publicity 1989.

Česko-slovenské vztahy v emigraci

Složitě válečné období prožívali Češi a Slováci v odlišných podmínkách, a proto i reflexe tohoto období byla u obou národů různá. Protektorát Čechy a Morava byl nezastřenou německou okupací, pro Čechy znamenal popření existence jejich státu a počátek nejtemnější éry v novodobých národních dějinách. Bez ohledu na výhrady, které jednotlivé politické skupiny měly k režimu Československé republiky, se proto přirozeným politickým cílem stalo její obnovení, které bylo chápáno jako osvobození od cizí nadvlády a obnova národního státu. Tento cíl si cela jasně vytýčila i česká politická emigrace vedená E. Benešem. Návrhy, aby byl po porážce Německa obnoven pouze český, a nikoliv československý stát, které se objevily krátce po okupaci a na počátku války na pravici domácího českého politického spektra, byly jen okrajové a postoje české emigrace neovlivnily.

Na Slovensku byla situace jiná. Jestliže poměr českého obyvatelstva k nové státoprávní realitě, tj. k protektorátu a německé okupaci, byl od počátku až do konce jednoznačně negativní, pak vztah Slováků k slovenskému státu byl mnohem diferencovanější; postupem času se přinejmenším u části obyvatelstva měnil. Bezprostředně po vyhlášení slovenského státu byl postoj obyvatelstva k němu spíše rozpačitý, ba negativní. Slovenský stát totiž vznikl náhle, bez přípravy a z potřeby nacistického Německa. Obyvatelstvo nebylo na takovou změnu připraveno. Ukázalo se, že vazby k Československu obecně a k Čechům zvláště jsou silnější, než se při zběžném pohledu zdálo. Slovenské obyvatelstvo se však především obávalo budoucnosti: německá armáda při okupaci českých zemí překročila moravsko-slovenskou hranici a obsadila území až po Váh, Maďarská armáda zase ve dnech 15. - 18. 3. 1939 anektovala Podkarpatskou Rus a zaútočila odtud proti východnímu Slovensku. Vznikly obavy, že Slovensko bude rozděleno mezi Německo a Maďarsko, případně mezi Německo, Maďarsko a Polsko. Tyto obavy se sice nenaplnily, avšak Slovensko bylo nuceno 23. 3. v Berlíně podepsat s Německem tzv. ochrannou smlouvu (*Schutzvertrag*), parafovanou již 18. 3. 1939 ve Vídni, která značně omezovala slovenskou suverenitu. Podle ochranné smlouvy se Slovensko zavázalo podřídit svou zahraniční politiku a obranu Berlínu, přičemž tajný dodatkový protokol rozšířil podřízenost Slovenska i na

hospodářskou oblast. Německo kromě toho získalo právo zřizovat v pásmu od Karpat po moravskou hranici bez omezení vojenské posádky.

Na druhé straně pro slovenské obyvatelstvo znamenal nový stát i nesporná pozitiva. Ty se týkaly především každodenního života. Ačkoliv byl v zemi již v období autonomie (6. 10. 1938 - 14. 3. 1939) nastolen totalitní režim Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSL'S), což potvrdila jak ústava z 21. 7. 1939, tak řada dalších zákonů, přesto zde byly poměry nesrovnatelně snesitelnější, než v Protektorátu Čechy a Morava, který byl okupován a z hlediska mezinárodního práva tvořil součást Německa. Měřeno poměry satelitních států a především okupovaných zemí byla Slovenská republika (jak zněl od 21. 7. 1939 oficiální název slovenského státu) zdánlivě ostrovem klidu a relativního blahobytu. Slovensko se sice hned v září 1939 připojilo k německé agresi proti Polsku, avšak na dalších válečných akcích Německa se až do nacistického útoku proti SSSR v červnu 1941 nepodílelo a mohlo tak vydělávat na válečné konjunktře. Persekuce politické opozice byla na Slovenska poměrně mírná a až do léta 1944 nebyl např. vykonán ani jeden politicky motivovaný rozsudek smrti. Není možno ani přehlédnout skutečnost, že pro mnohé Slováky se nový stát stal předmětem národní hrdosti a vyvrcholením dlouholetého boje za vlastní státnost, nehledě na to, že dal možnost širokého uplatnění slovenské inteligenci ve státní správě na místech, která dříve zastávali často Češi.

Podle vztahu k budoucímu státoprávnímu uspořádání je možné rozdělit slovenské obyvatelstvo do následujících skupin. Ľudáci - členové a sympatizanti HSL'S, tvořící zhruba jednu třetinu slovenského obyvatelstva -, pokládali existenci samostatného Slovenska za věc zcela přirozenou. Samostatné Slovensko mělo být zachováno i po válce, k čemuž měly být již za války vytvořeny mezinárodní předpoklady. Členství v HSL'S přitom vůbec nemusela znamenat a také často skutečně neznamenovalo podporu proněmeckého kurzu ľudácké vlády: skutečných germanofilů bylo naopak v HSL'S poměrně málo, většina ľudáků považovala spolupráci s Německem za otázku momentální nutnosti.

Druhou skupinu obyvatelstva tvořili někdejší slovenští agráři, počtem zhruba stejně početní, jako ľudáci. Ti byli spjati se státními a hospodářskými strukturami někdejšího Československa a proto nesouhlasili s jeho rozbitím.

Ľudácký režim odmietali nejen pro jeho totalitní charakter, ale často též z konfesijních důvodů: agrárikům-evangelíkům (luteránům) vadil na režimu HSĽS jeho vyhraněn katolický charakter. Avšak ani tato skupina neviděla svůj státoprávní cíl v prosté restauraci předválečného Československa. Jeho obnovu podmiňovala především oficiálním zřeknutím se oficiální ideologie jednotného československého národa (čechoslovakismu) ze strany českých politiků obecně a Edvarda Beneše zvláště a zajištěním buď federativní formy příštího Československa, anebo alespoň politické autonomie pro Slovensko v tom rozsahu, jaký existoval po 6. 10. 1938.

Zbývající třetina slovenského obyvatelstva byla z větší části státoprávně nevyhraněná a v otázce možné obnovy kolísala podle politické a vojenské situace. Do této skupiny je třeba zahrnout i slovenské komunisty, kteří podle potřeb Moskvy přešli postupně od požadavku obnovy Československa k myšlence samostatného socialistického Slovenska, a odtud pak přes návrh na zřízení sovětské svazové republiky zpět k Československu, ovšem na federativním principu. Skupina považující za žádoucí návrat k Masarykově první republice a uznávající autoritu E. Beneše, tedy jakýsi pendant většinového českého postoje, byla na Slovensku zcela marginální a rekrutovala se především z kruhů zakázané sociální demokracie, resp. ze zbytku Čechů, kterým bylo povoleno na Slovensku zůstat.

Uvedené rozdíly pokud jde o konečné cíle se samozřejmě musely projevit rovněž u Čechů a Slováků v emigraci. Postoj E. Beneše byl jednoznačný: prezident stál na pozici kontinuity Československé republiky, neplatnosti Mnichova a všeho co po něm následovalo, a tudíž i na neplatnosti nejen vzniku slovenského státu, ale také slovenské autonomie vynucené na ústřední vládě 6. 10. 1938. Tento postoj sice sdílela velká část českých politiků v emigraci, avšak jen velmi málo Slováků.

Po zániku Československa nebyla Benešova situace v exilu jednoduchá a jeho vedoucí postavení nebylo zdaleka všeobecně uznáváno. Otázka obnovy Československa především neměla mezinárodní podporu. Velká Británie, Francie, USA a SSSR sice odmítly uznat německou okupaci, ke vzniku samostatného Slovenska se však přímo nevyslovily, což umožňovalo různé interpretace. Dne 4. 5. 1939 uznala Velká Británie Slovensko *de facto* a 14.

7. učinila stejný krok i Francie. Po vypuknutí války sice oba státy stáhly své konzuly z Bratislavy, avšak ani potom se veřejně nevyjadřovaly k otázce případné příští existence samostatného Slovenska, kterému se naopak v této době (16. 9. 1939) dostalo oficiálního uznání ze strany SSSR. Benešova kontinuita Československa byla tak fakticky odmítnuta všemi velmocemi, a veřejně se pro ni nevyslovily ani USA, které nikdy Slovensko neuznaly v žádné podobě.

Po vzniku samostatného slovenského státu a okupaci Čech a Moravy odmítlo několik československých vyslanců uzavřít své mise v cizině s odůvodněním, že nový státoprávní stav neuznávají. Záleželo samozřejmě i na tom, zda je hostitelské státy byly ochotny i nadále považovat za zástupce fakticky již neexistujícího Československa. Rozhodující byla samozřejmě vyslanectví v těch státech, které připadaly v úvah jako protivníci Německa v příští válce: z pěti takových států (SSSR, Polsko, Francie, Velká Británie, USA) byly ve třech vyslanci Slováci: Juraj Slávik ve Varšavě, Štefan Osuský v Paříži a Vladislav Hurban ve Washingtonu. Pro další vztahy Čechů a Slováků v exilu bylo velmi důležité, že ani jeden z nich vyslanectví nevydal. To před spojeneckými vládami demonstrovalo skutečnost, že nový slovenský stát nemá podporu všech svých obyvatel, a že nesporně existují i Slováci, kteří vidí své cíle v obnově Československa. Tento postoj byl ještě umocněn tím, že po vypuknutí války vypověděli Bratislavě poslušnost další dva diplomaté - slovenský vyslanec ve Varšavě Ladislav Szatmáry a slovenský generální konzul v Londýně Milan Harminc. Oba se dali do služeb Benešovy zahraniční akce.

Zatímco Slávik a Hurban byli přesvědčenými Čechoslováky, Štefan Osuský se naopak stal silným protivníkem E. Beneše v prvním období exilu. Na rozdíl od E. Beneše byl československý vyslanec v Paříži pro tehdejší francouzskou vládu žádoucí osobou, což se projevilo i tím, že 2. 10. 1939 jménem doposud neexistující prozatímní československé vlády podepsal s francouzskou vládou dohodu o zřízení československé armády ve Francii. Osuský byl stoupencem tzv. vyslanecké teorie, podle které jedině českoslovenští diplomaté v zahraničí a československá vyslanectví představují po faktickém zániku Československa kontinuitu státu. E. Beneše považoval Osuský za soukromou osobu, neboť právoplatně 5. 10. 1938

abdikoval. Pokud jde o státoprávní uspořádání, požadoval Osuský záruky, že v příštím obnoveném Československu se Slovensku dostane zvláštního postavení, resp. že příští Československo bude federalizováno. Dát podobné záruky E. Beneš odmítal s formálním odůvodněním, že pro to nemá žádný mandát, a že uspořádání Československa bude řešeno teprve po osvobození. Takovýto přístup však Osuský odmítal, neboť se obával, že silnější česká většina by znovu prosadila centralistické uspořádání státu. Osuského přitom nebylo možné ze zahraniční akce eliminovat. Velká Británie a Francie odmítali vytvoření prozatímní československé vlády v exilu, protože se nechtěly do budoucnosti vázat v otázce státoprávního uspořádání střední Evropy, kde počítaly se vznikem nějaké širší federace národů. Spojenci byly ochotni uznat pouze Československý národní výbor jako reprezentanta Čechů a Slováků v zahraničí, avšak i takovéto uznání podmiňovala Paříž účastí Osuského. ČSNV byl ustaven 17. 11. 1939 v Paříži a téhož dne i uznán francouzskou vládou. ČSNV měl osm členů, z toho tři Slováci, avšak z nich dva (Juraj Slávik, gen. Rudolf Viest) byli přesvědčenými Čechoslováky a pouze Osuský zastával federalistickou pozici.

Dalším Benešovým politickým protivníkem v exilu byl slovenský agrárník Milan Hodža, zřejmě největší slovenský politik první poloviny 20. století. V době rozbití Československa pobýval Hodža ve Švýcarsku, odkud později přešel do Paříže. Hodža si nárokoval vedoucí postavení v československém odboji hned z několika titulů: byl nepochybně nejreprezentativnějším zástupcem Slováků v exilu a zastupoval i nejsilnější československou politickou stranu (agrárníky). Kromě toho argumentoval i tím, že je-li Edvard Beneš posledním legitimním prezidentem, potom je i Hodža posledním legitimním předsedou vlády. Hodža stál - podobně jako Osuský - na stanovisku československé federace. Když jej Beneš odmítl kooptovat do ČSNV, rozhodl se Hodža založit vlastní politickou organizaci.

Dne 22. 11. 1939 vznikla v Paříži Slovenská národní rada (SNR) a Hodža se stal jejím předsedou. Tajemníkem SNR se stal Peter Prídavok, někdejší redaktor Hodžových novin, mající prostřednictvím slovenského vyslance ve Vatikánu Karola Sidora spojení s umírněnými Ľudáky na Slovensku. Důležitými byli dále Ján Paulíny-Tóth, Ján Futák a Vojtech Klein (podle jiných zdrojů ještě Milan Janota). Zatímco Ján Paulíny-Tóth byl přímo vázán na

Hodžu, další dva členové byli jakýmsi neoficiálními zástupci protiněmecky exponovaného křídla HSL'S. Snažili se zajistit u Francie mezinárodní uznání existence Slovenska i po porážce Německa, a v případě, že by to nebylo možné, alespoň zajistit samostatné členství Slovenska (a nikoliv Československa) v plánované středoevropské federaci. Kdyby se i toto ukázalo jako nerealizovatelné, počítali alespoň s federalizací Československa. Obdobný program později převzal i Peter Prídavok.

SNR nabídla 5. 12. 1939 ČSNV spolupráci, avšak byla odmítnuta. Hodža proto zahájil jednání se skupinou českých politiků stojících v opozici proti Benešovi a sdružených v České národní radě. Dne 28. 1. 1940 se SNR a ČNR spojily v novou organizaci s názvem Československá národní rada (ČSNR), která se vyslovila pro federativní uspořádání příštího Československa. Milan Hodža představoval pro Edvarda Beneše potenciálně ještě větší nebezpečí, než Štefan Osuský. Hodža měl totiž značný vliv jak mezi Slováky doma, tak mezi slovenskou menšinou ve Vojvodině v doposud neutrální Jugoslávii. Mohl přitom poukazovat na nereprezentativní zastoupení Slováků v ČSNV, kde jediný Osuský představoval politickou osobnost. Benešovi, pobývajcímu v Londýně, se přitom nedařilo získat ze Slovenska pro svou akci žádného dalšího významnějšího politika, především ne z katolických kruhů. I ti slovenští politici, kteří do exilu ze Slovenska v letech 1939-1940 přišli, jako např. agrárník Ján Lichner, přitom odmítali myšlenku československého národa jako dávno mrtvou a představu obnovy Československa v předmnichovské podobě jako nemyslitelnou a nebyli tedy pro Beneše velkou posilou.

Situace se výrazně změnila po kapitulaci Francie v červnu 1940. ČSNR se prakticky rozpadla. Futák a Klein se vrátili na Slovensko, čímž skončily pokusy umírněných lůdáků mít své exponenty i v táboře Spojenců. Prídavok odešel do Velké Británie, kde později založil vlastní Slovenskou národní radu, která podávala Foreign Office různá memoranda požadující zachování samostatného Slovenska, aniž by ovšem na ně dostala nějakou dopověď. Ján Paulíny-Tóth se naopak plně připojil k Benešovi. Pro Velkou Británii byly po zhroucení Francie jedinými spojenci na kontinentě odbojové organizace Němci porobených národů, a tím stoupl význam exilových reprezentací. Proto se Velká Británie rozhodla uznat prozatímní československou vládu.

Měla však zájem na tom, aby se jednotlivé politické proudy sjednotily a proto uznání podmiňovala dosažením kompromisu mezi Benešem a Hodžou. V nových podmínkách byl ve výhodě nepochybně Beneš, který žil od roku 1939 v Londýně a vybudoval si přístup k britským vládním místům.

Osuský ztratil pádem Francie své dosavadní výsadní postavení v ČSNV. Pokud jde o rozhodování mezi Hodžou a Benešem, Beneš byl pro Brity větším přínosem, protože disponoval v okupovaných českých zemích stále ještě rozsáhlou zpravodajskou sítí. Aby Beneš vyhověl britskému požadavku na vytvoření jednotné exilové reprezentace, nabídl Osuskému místo ministra bez resortu v příští československé prozatímní vládě. Hodža byl odsunut do funkce místopředsedy nově zřízené Státní rady, jakéhosi prozatímního parlamentu.

Dne 21. 7. 1940 byla jmenována první prozatímní československá vláda pod předsednictvím Jana Šrámka, kterou ještě téhož dne Velká Británie uznala, aniž by se tím vážala v otázce příštích československých hranic. Ve třináctičlenném kabinetu bylo celkem pět Slováků: Ján Bečko, Štefan Osuský, Juraj Slávik, Rudolf Viest a Ján Lichner. Až na Osuského a částečně i Lichnera šlo o přesvědčené Čechoslováky. Funkce, které slovenští členové kabinetu zastávali, byli spíše podřadné: Ján Lichner byl podobně jako Osuský ministrem rez resortu, Juraj Slávik ministrem vnitra, což v podmínkách exilu mělo rovněž jen omezený význam a Ján Bečko i gen. Rudolf Viest byli pouhými státními tajemníky.

Vstup Slovenska do války proti SSSR v červnu 1941 mělo fatální důsledky pro další vývoj slovenské otázky: 18. 7. 1941 uznal SSSR československou exilovou vládu *de facto* i *de iure* a současně se vyslovil pro obnovení jeho hranic v předmnichovské podobě. Velká Británie rovněž uznala československou vládu *de iure* a nakonec se připojily i USA, které si do té doby udržovaly určitý odstup. Spojenci se vyslovily nejen pro obnovu Československa, ale i pro jeho původní územní rozsah. Šlo nesporně o politický úspěch Edvarda Beneše, který měl samozřejmě odraz i ve vnitropolitické scéně. Byl-li neplatný Mnichov se všemi důsledky, byla neplatná i autonomie Slovenska. Pozice obou slovenských federalistů v oficiální strukturách se tím ještě více oslabil. Dne 31. 3. 1942 podal Osuský demisi jako ministr a odešel do Ameriky. Rovněž Milan Hodža odešel

do USA, kde v roce 1944 zemřel. Odchod federalistů a především demise Osuského vedla k přesunům v exilové vládě: 12. 11. 1942 jmenoval Beneš novou vládu, jejímž premiérem byl opět Jan Šrámek. Slávik byl vedle vnitra pověřen také vedením ministerstva školství a národní osvěty, Ján Lichner se stal ministrem zemědělství a veřejných prací a Ján Bečko ministrem sociální péče pověřený rovněž vedením ministerstva zdravotnictví.

Otázka postavení Slovenska se však znovu dostala na pořad jednání exilové vlády v souvislosti s událostmi roku 1944. Od roku 1943 bylo již zřejmé, že Německo válku prohraje. Protože se na Slovensku běžně poslouchal londýnský i moskevský rozhlas, nebylo žádným tajemstvím, že Spojenci uznali československou exilovou vládu v Londýně a že tedy slovenský stát konec vojny nepřežije. Režim se dostal do hluboké krize. odbojové hnutí, které existovalo již od roku 1939, zesílilo. Koncem roku 1943 došlo k dohodě komunistů, sociálních demokratů a agrárníků o společném odbojovém programu a k vytvoření vrcholného orgánu odboje - Slovenské národní rady (SNR).

Dne 29. 8. 1944 vypuklo proti ľudáckému režimu a proti německé armádě, která začala obsazovat Slovensko, povstání. Moc na povstaleckém území převzala SNR a její výkonný orgán - Sbor pověřenců, který byl vlastně povstaleckou vládou. Slovenská národní rada sice vyhlásila obnovení Československé republiky, avšak zároveň sama sebe jmenovala trvalým nositelem veškeré zákonodárné, výkonné a vládní moci na Slovensku. Sama SNR měla rozhodnout po jednání s exilovou vládou, resp. příští českou politickou reprezentací, jaká část její politické moci bude odevzdána společným československým orgánům. Nový stát se měl zásadně lišit od předmnichovského Československa. Slovensko mělo být jen volně spojeno s českými zeměmi na bázi federace, která měla navíc silné konfederativní prvky. Autoritu exilové vlády a samotného prezidenta Beneše uznávala jen v zahraničně-politické oblasti, což bylo také jasně sděleno vládnímu delegátovi Františku Němcovi, který se dostavil do Banské Bystrice, aby zde jménem exilové vlády převzal od SNR moc. SNR naproti tomu vyslala k Benešovi 7. 10. 1944 tříčlennou delegaci (Ladislav Novomeský, Ján Ursíny, pplk. Mirko Vesel), která měla jednat o úpravě vzájemných vztahů. Jasně odmítnutí existence československého národa a požadavky na zvláštní

postavení Slovenska a především odmítnutí podřídit se exilové vládě jasně zazněly již na jednání delegace SNR v Londýně. Ze slovenských ministrů určité pochopení pro postoj SNR projevil pouze Ján Lichner.

Je pravděpodobné, že kdyby SNR uhájila celistvost povstaleckého území a vítala československou exilovou vládu z pozice „pána ve vlastním domě“, byl by exil a zejména exilový prezident Dr. Edvard Beneš, ve značně nevýhodné pozici. Protože však 27. 10. 1944 padla Banská Bystrica, kde bylo centrum povstání, do německých rukou, bylo Slovensko postupně osvobozováno Rudou armádou, která pak odevzdávala moc do rukou vládního delegáta Františka Němce a teprve ten ji odevzdával delegatuře SNR pro osvobozené území, která se ustavila počátkem roku 1945 nejprve v Trebišově a pak v Košicích. Pozice slovenských orgánů tak byla oslabena. Přesto však tato kusá SNR vyslala další delegaci k jednáním s představiteli exilové vlády, která se tentokráte uskutečnila v Moskvě 22. - 29. 3. 1945. Šlo vlastně o konzultace ohledně sestavení první domácí vlády Národní fronty, avšak v jednáních o postavení Slovenska vystupovala delegace SNR jako celek. Protože z taktických důvodů měla SNR dočasně podporu českých komunistů, kteří v londýnské vládě nebyli zastoupeni, podařilo se delegaci SNR prosadit většinu svých požadavků.

Moskevská jednání koncem března jsou poslední etapou řešení slovenské otázky v exilu. Zajímavé je, že slovenské ministry v exilové vládě delegace SNR nepovažovala za představitele Slovenska, ale jen za soukromé osoby, a že jim nedůvěřovala. Slovenští komunisté zejména odmítli účast Juraje Slávika v příští vládě, eliminován byl rovněž sociální demokrat Ján Bečko. Do první vlády Národní fronty se z exilové slovenské reprezentace dostal pouze Ján Lichner jako státní tajemník ministerstva zahraničního obchodu.

jry

Literatura

Jan Křen: *V emigraci*. Praha 1969, František Vnuk: *Slovenská otázka na Západe v letech 1939-1940*. Cleveland, Ohio 1974, Jan Rychlík: *Češi a*

Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava 1997,
Jan Kuklík - Jan Němeček: *sus Hodža.* Praha 1999.

Československo-britské vztahy 1938-45

Československo-britský vztah v letech 2. světové války byl vcelku přirozeně asymetrickým poměrem velmoci a exilové reprezentace malého státu. Oproti jiným vztahům velmocí s malými spojenci, jež se staly obětí německé agrese, se však tento vztah vyznačoval řadou specifických rysů. Souvisely jednak s událostmi v předvečer války a britskou úlohou v nich a rovněž se způsobem, jakým se na britské půdě konstitovala čs. exilová reprezentace. V britské vojenské a politické strategii nezaujímal čs. problematika nikterak klíčové místo. Důležitější byla jen potud, pokud se dotýkala podstatnějších otázek britských zájmů: tj. zejména původní snahy zajistit poválečnou stabilitu střední a jihovýchodní Evropy vytvořením konfederací, jež by byly schopny snáz odolávat dominantnímu německému vlivu, a později především úsilí vyjít vstříc sovětským zájmům v této oblasti a dosáhnout kýžené poválečné stability metodou spolupráce se SSSR.

Naopak pro čs. exilové představitele v čele s E. Benešem představovala Británie v prvních dvou letech jedinou velmocenskou oporu, kde našli útočiště pro své působení a relativně příznivé podmínky pro prosazování svých politických cílů, tj. především poválečné obnovy samostatné, nezávislé, demokratické Československé republiky v předmnichovských hranicích. Po vstupu SSSR do války se pro čs. diplomacii otevřela jiná cesta k prosazení svých cílů a dokonce pro uspíšení britského souhlasu s nimi. Jakmile však začalo být v závěru války patrné, že daní za sovětskou podporu a za samotný fakt, že Československo bude z velké části osvobozeno sovětskými ozbrojenými silami, je rostoucí sovětská ingerence do čs. záležitostí, stala se Velká Británie mocností, k níž se upínaly naděje prozápadně orientované menšiny čs. exilu. I vzhledem k výsledku války a také k postupně slábnoucí britské schopnosti prosazovat v závěru války své představy a zájmy v odlehlých oblastech však tyto naděje zůstaly z velké části nenaplněny.

Vzájemný vztah byl přitom po celé období 2. světové války, jakož i v letech následujících zásadním způsobem poznamenán událostmi léta a podzimu 1938, zejména pak britským podpisem pod mnichovskou dohodou. Přitom i tyto události samotné provázela řada závažných nedorozumění a jejich čs. a britská percepce a interpretace se lišily. Zejména v britských vládních kruzích prošlo vnímání „Mnichova“ pronikavými změnami.

Britská vláda premiéra Nevilla Chamberlaina pod tlakem německé expanze přistoupila k podstatným korekcím své zahraničně politické linie vůči Kontinentu, když byla ochotna moderovat, ne-li přímo organizovat, proměnu evropského uspořádání. Byla přitom připravena vyjít vstříc některým německým požadavkům na revizi versailleského systému, pakliže by k nim došlo pokojnou cestou. V pozadí této politiky *appeasementu* bylo vědomí vlastní vojenské slabosti, jakož i pochybnosti o skutečné síle francouzské armády, a také pochopitelná snaha vyhnout se válce necelých dvacet let po hekatombách Velké války, v níž zahynulo více než tři čtvrtě milionu britských vojáků v čele s jednou téměř kompletní generací britské *upper class*. V případě sudetské krize pak sehrával důležitou úlohu fakt, že Britové považovali za přirozené a oprávněné sudetoněmecké požadavky na větší míru autonomie v rámci Československé republiky a bez výjimky až do září 1938 neprohlédli spojení sudetoněmeckého předáka Konrada Henleina s nacistickou vládou v Berlíně. Henlein pak v průběhu svých čtyř návštěv v Londýně, z nichž poslední se konala v květnu 1938, velmi úspěšně šířil sudetoněmeckou propagandu a získal pro sudetoněmeckou věc podporu značné části britských politických kruhů a také většiny britského tisku.

Když v průběhu srpna a na počátku září 1938 selhala zprostředkovatelská mise lorda Runcimana, přistoupil Chamberlain ke snaze o osobní zprostředkování pokojného urovnání. Při schůzce s Hitlerem v jeho alpské horské rezidenci Berghof 15. 9. 1938 Chamberlain v principu souhlasil s vydáním oblastí s nadpoloviční většinou německého obyvatelstva, což potvrdila anglo-francouzská schůzka na nejvyšší úrovni o tři dny později. Důrazné doporučení čs. vládě, aby s tímto požadavkem souhlasila, provázela nabídka garance nové čs. hranice. Takový závazek „*ve středu kontinentální Evropy*“ byl slovy ministra financí Johna Simona považován za „*skutečně velmi vážnou záležitost*“ pro ostrovní říši, jejíž kontinentální závazky do té doby nepřekračovaly řeku Rýn. Nicméně Hodžova vláda souhlasila až poté, co jí byl 21. 9. „anglo-francouzský plán“ předložen ve formě ultimáta: v případě nepřijetí by se Francie necítila být vázána svým aliančním závazkem vůči Praze. Dopustivše se neústavního kroku v podobě souhlasu s územními změnami bez souhlasu parlamentu Hodžova vláda odstoupila, její rozhodnutí však zůstalo v platnosti. Chamberlain se zatím 22. 9. v lázních Godesberg znovu sešel s Hitlerem a byl konfrontován s novými

požadavky. Den nato sdělili vyslanci Francie a Velké Británie čs. vládě opatrně stylizované doporučení mobilizovat.

Po návratu z Godesbergu se Chamberlain setkal s rostoucí opozicí v řadách svých ministrů vůči dalším ústupkům Hitlerovi, což se týkalo i dosud nejbližšího spojence - ministra zahraničí lorda Halifaxe. Jakkoli se i nadále britský premiér snažil prostřednictvím názorově spřízněného velvyslance v Berlíně Nevila Hendersona a svého nejbližšího poradce Horace Wilsona o záchranu míru a řešení krize formou kompromisu, v následujících pěti dnech se zdálo, že běh událostí rychle spěje k ozbrojenému konfliktu, k opětovnému spuštění „aliančního domina“ a k nové evropské konflagraci. V tiskovém prohlášení z 26. 9. deklarovala britská vláda svou připravenost podpořit francouzské ozbrojené síly v případě, že se dostanou do války s Německem, jakmile by Češi odmítli Hitlerovo godesberské ultimatum a francouzská vláda následně dostála svým závazkům. Čelní britské deníky ve svých úvodnicích z 28. 9. očekávaly vypuknutí války během 24 hodin. Paradoxně nebyl osud obyvatel Británie nikdy dříve ani později natolik svázán s událostmi ve „vzdálené zemi“ obývané lidmi, o nichž Britové - alespoň slovy premiéra z rozhlasového vystoupení 27. září večer - „*nic nevěděli*“. Distribuce plynových masek a hloubení zákopů v londýnském St. James's Park a na mnoha dalších místech se hluboko vryly do paměti několika generací a pro většinu obyvatel Británie sehrály důležitou psychologickou úlohu na cestě k uvědomění si nadcházející hrozby a nutnosti nových obětí. Všeobecný pocit úlevy v britském parlamentu po Chamberlainově oznámení Hitlerova pozvání na mnichovský summit čtyř evropských mocností a následné frenetické přivítání premiéra Chamberlaina v ulicích Londýna poté, co v bavorské metropoli zajistil domnělý „*mír pro naši dobu*“ a ještě spornější „*mír se ctí*“, znamenaly pro Británii jen důležité zastávky na této cestě. Tím spíše, že opojení z míru a všeobecný pocit úlevy záhy vystřídaly rostoucí pochybnosti ve stále sílící části britských vládních kruhů - zvláště poté, co vešly ve známost skutečné podmínky mnichovského urovnání, včetně rozsahu páteho pásma, jež bylo načrtnuto na jednání zástupců čtyř mocností a Československa v Berlíně v první říjnové dekádě a s nímž Němci získali doslova vše, co požadovali.

Českoslovenští politici a naprostá většina veřejnosti naproti tomu od počátku smýšlela o Mnichovu v kategoriích „věrolomnosti“ a „zrady“, a to nejen ze strany spojenecké Francie, ale rovněž „proradného Albionu“. Výsledkem bylo poněkud

prvoplánové poučení o tom, že na Západ nelze spoléhat, neboť jeho politika se vyznačuje nezájmem o osud území na východ od Německa, kterážto fixní idea se v příštím desetiletí stala jedním z pilířů čs. zahraniční politiky, na němž se víceméně shodli komunisté s převážnou částí demokratických politiků. Fakt, že v prvních dvou letech války byla Velká Británie jedinou mocností, která akceptovala československou otázku jako jedno z témat pro poválečné uspořádání Evropy, na tom v dlouhodobé perspektivě sotva co změnil...

Podle dodatku k mnichovské dohodě Britové, stejně jako Francouzi, potvrdili svou nabídku z 19. 9. ohledně mezinárodní garance nových čs. hranic proti nevyprovokované agresi. Chamberlain po návratu z Mnichova potvrdil při jednání vlády, že britská a francouzská garance „*vstoupily v platnost okamžitě*“, což 4. 10. veřejně potvrdil v parlamentu ministr pro koordinaci obrany Thomas Inskip. Ve skutečnosti však následné kroky britské vlády směřovaly k popření či odmítnutí této garance. Čím více bylo zřejmé, že se Československo stává německým satelitem a přáním Berlína se podřizuje doslova ve všem - od zahraniční politiky, přes harmonizaci silniční a železniční sítě, až po počínající perzekuci Židů - tím silnější byla tato tendence. Totéž však platilo i naopak: čím zřetelnější byla britská rezervovanost vůči zmrzačenému státu, tím pevnější bylo odhodlání zejména ministra zahraničí Chvalkovského nespoléhat nadále na „chiméry a fantazie“ a zajistit státní existenci (jakkoli limitovanou) maximální vstřícností, až servilitou vůči Berlínu. V rozhovoru s britským vyslancem Newtonem 10. 12. 1938 Chvalkovský otevřeně prohlásil, že budoucnost Československa záleží především na německé garanci, zatímco britská by byla pouze „potvrzujícím a ujišťujícím“ gestem.

Slovy lorda Halifaxe bylo v zájmu Británie vyhnout se situaci, kdy by stála společně s Francií a snad Ruskem proti Německu a Itálii - na obranu státu, který nebyla schopna efektivně chránit. Počínaje britsko-francouzským jednáním na nejvyšší úrovni na Quai d'Orsay dne 24. 11. 1938 proto Britové prosazovali, aby mezinárodní garance nových čs. hranic vstoupila v platnost pouze se souhlasem tří ze čtyř „mnichovských mocností“. Pro tuto myšlenku se sice záhy podařilo získat Francouze, ovšem Mussolini zaujal při návštěvě Chamberlaina a Halifaxe v Římě v polovině ledna zdrženlivé stanovisko a garanci podmínil novými požadavky včetně čs. neutrality, zatímco Berlín až 2. 3. 1939 přímo odmítl měsíc starou anglo-francouzskou demarši vyzývající k tomu, aby čtyři „mnichovské

mocnosti“ nyní veřejně deklarovaly společnou garanci. V odpovědi byla oblast střední Evropy bez obalu označena za sféru německého vlivu.

Mezitím se Černínský palác odhodlal k překvapivému kroku, který se měl stát na dlouhých šest poslední zahraničněpolitickou iniciativou podniknutou z čs. území. Čs. zastupitelé v Berlíně, Římě, Paříži a Londýně byli 21. 2. 1939 instruováni, aby připomněli vládám, u nichž jsou akreditováni, že veškeré předběžné podmínky pro mezinárodní garanci už byly splněny a že v souvislosti s garancí je čs. vláda připravena deklarovat čs. neutralitu. Jak vysvětlil šéf Chvalkovského kabinetu Hubert Masařík britskému chargé d'affaires Johnu Monro Troutbeckovi, proponovaná deklarace neutrality byla zamýšlena coby iniciativa k rozptýlení německých pochyb o čs. loajalitě. Troutbeck čs. diplomata neinformoval o tom, že při nedávné návštěvě Říma premiér Chamberlain odpověděl na Mussoliniho požadavek čs. neutrality, že právě takový byl vždy názor britské vlády. Foreign Office byl podstatně skeptičtější; podle něj by podmínkou čs. neutrality bylo vypovězení veškerých smluvních závazků - především smluv s Francií a Ruskem, členství v Malé dohodě a do jisté míry i ve Společnosti národů. Nicméně v centru britské diplomacie zavládlo přesvědčení, že by nebylo vhodné aspirovat na roli právního poradce čs. vlády, a tak bylo rozhodnuto prozatím na čs. iniciativu oficiálně nereagovat. Stejně tak Foreign Office nepovažoval za smysluplné vyvracet Berlínu jeho „*stěžní upřímné či čestné mínění*“ argumenty. Podle Sargenta nezbývalo než nechat otázku garance padnout, „*pokud a dokud nám nějaký nový vývoj neumožní ji znovu vznést za nových podmínek*“. Stále však platilo říjnové prohlášení Thomase Inskipa v Dolní sněmovně. „*Obávám se, že v tomto je třeba, abychom byli cyničtí,*“ uzavíral debatu stálý státní podtajemník pro zahraniční záležitosti sir Alexander Cadogan, „*a abychom uznali, že s postupem času garance ztrácí stále více na svém opodstatnění, ať už bylo jakékoli. Jestliže jsme v září až říjnu loňského roku nemohli uchránit Československo před tím, co mu bylo způsobeno, je zřejmé, že nebudeme schopni jej uchránit od následujících důsledků.*“ Podle konceptu Halifaxova telegramu do Paříže ze 14. 3. 1939, který měl přispět ke koordinaci anglo-francouzského postoje v otázce garance, ale vzhledem k následujícím událostem nebyl nakonec odeslán, bylo Inskipovo prohlášení učiněno k překlenutí „přechodného období“ po dobu jednání o čtyřstranné garanci. „*Taková smlouva se nyní ukázala být nemožnou a vzhledem k tomu není Vláda Jeho Veličenstva ve*

změněných podmínkách připravena být donekonečna vázána tím, co byla připravena přijmout jako přechodný závazek.“ Události na Slovensku téhož dne umožnily Chamberlainovi, aby toto krkolomné vysvětlení odložili *ad acta* a ve svém prohlášení v Dolní sněmovně následujícího dne odmítl jakýkoli britský závazek vůči Česko-Slovensku, neboť jeho existence byla *de iure* ukončena vnitřním rozpadem.

Britská zahraniční politika se po Mnichovu snažila čelit německému vlivu v Podunají a na Balkáně nikoli formou politických či vojenských aliancí, nýbrž podporou obchodu, průmyslu a kapitálových investic. Halifax doufal, že touto metodou bude v konečném důsledku možné zajistit na Balkáně britský politický vliv. Na přímé politicky motivované půjčky však byl parlament ochoten vyčlenit (a teprve v únoru 1939 definitivně schválit) celkem 10 milionů liber, z čehož Balkánu připadly 3 miliony, rozdělené v poměru 2:1 mezi Řecko a Rumunsko. Nic nepomohla ani listopadová návštěva rumunského krále Karla, při níž monarcha žádal o půjčku astronomické částky 30 milionů liber. V této souvislosti je pozoruhodná míra finanční výpomoci, již Británie poskytla pomnichovskému Československu a která překvapivě vysoko převyšovala míru přímé britské pomoci kterékoli jiné zemi ve světě. Vyslanec Jan Masaryk žádal krátce po Mnichovu o stejnou částku jako král Karel – na řešení problému uprchlíků z území odstoupeného Německu, jichž byl údajně očekáván celý milion, a rovněž na obnovu ekonomického života země, všestranně ochromeného ztrátou bohatého pohraničí. Chamberlain na jednání vlády 3. října vcelku realisticky zapochyboval nad odhadovaným počtem uprchlíků, nicméně finanční pomoc byla podle něj v souladu s nejlepšími britskými tradicemi, a tak kabinet poměrně hladce rozhodl o uvolnění kreditu ve výši 10 milionů liber, který měl být čs. vládě k dispozici v Bank of England. Britská vláda byla zpočátku připravena uvolněnou částku ještě podstatným způsobem navýšit, přičemž expertní tým a posléze jednání s francouzskou a čs. stranou měly rozhodnout o tom, jak velkou část pomoci bude představovat nevratný dar a jak velkou výhodná půjčka.

Z říjnového předběžného jednání v Londýně o míře britské pomoci se předseda čs. delegace Dr. Vilém Pospíšil, ředitel Pražské městské spořitelny, vrátil pln optimismu. Jak ovšem narůstala patrná čs. závislost na Berlínu, rostl také odpor některých vládních kruhů vůči navýšení poskytnuté částky, když zejména vysocí činitelé Foreign Office nepochybovali o tom, že britské peníze nakonec skončí

v německých rukou. Ještě v polovině listopadu byla britská vláda připravena považovat polovinu dosavadního kreditu (10 milionů liber) za dar a společně s Francouzi navíc poskytnout desetimilionovou půjčku. Francouzský „dar“ by potom představovalo vymazání dluhu 700 milionů franků, poskytnutých v roce 1932, ovšem splatných až v průběhu let 1937-42 (!). Situace se změnila na začátku prosince, kdy vládní výbor pro zahraniční politiku na naléhání Foreign Office doporučil redukovat výši daru o milion a společnou britsko-francouzskou půjčku o čtyři – na celkem 6 milionů. Oznámení těchto změn při dalším kole jednání v Londýně představovalo pro čs. delegaci studenou sprchu. Společný tlak čs. vyjednávačů, britského vyslance Newtona a paradoxně též doporučení britského ministerstva financí však nakonec vedly i přes odpor Foreign Office k navýšení britsko-francouzské půjčky na 8 milionů liber (obě země se o ni měly podělit rovným dílem), přičemž britský dar zůstal na úrovni 4 milionů, měl být vyčleněn na zvláštním kontě a použit výhradně na pomoc uprchlíkům. Reálná západní pomoc Československu tak dosáhla výše 12 milionů liber, společně s odpuštěným dluhem Francii pak ještě zhruba o 4 miliony liber více. Trojstranná smlouva byla podepsána 27. 1. 1939, přičemž britský zákonodárský proces, jenž teprve umožnil její plnění, byl ukončen až poslední únorový den roku 1939. Vlivem následujících událostí však nedošlo k naplnění smlouvy ani jednou ze smluvních stran... Odsouhlasená míra britské pomoci tak nakonec zůstala za očekáváním čs. představitelů, nicméně ve srovnání s britskou pomocí dalším zemím či v porovnání například s britským exportem do Československa (2 287 000 liber v roce 1938) byla až překvapivě vysoká.

Informace britských vládních kruhů o Hitlerově chystané anexi českých zemí se ještě počátkem března 1939 pohybovaly na úrovni předpokladů a dohadů. První skutečně alarmující informace o masovém soustředění německých jednotek v blízkosti čs. hranice poskytla MI5 dne 11. 3. 1939. Britská strana však i nadále tápala ohledně data případného německého vpádu do Československa a ještě 13. 3. vedení Foreign Office nebylo schopno vládě ani říci, zda k němu skutečně dojde. Na druhou stranu fakt, že britská zpravodajská služba s takovou eventualitou už delší dobu počítala a zároveň měla zájem o pokračování dosavadní spolupráce s čs. zpravodajskými důstojníky, umožnil styčnému důstojníkovi SIS v Praze majoru Haroldu Gibsonovi zorganizovat na 14. března odlet jedenácti čs. zpravodajských důstojníků v čele s plk. Františkem Moravcem

do Londýna. Tato operace *Transfer* znamenala počátek více než šestileté plodné zpravodajské spolupráce.

Ve slovenské otázce se britská diplomacie rozhodla zdržet jakékoli iniciativy. 14. 3., když už Foreign Office z několika zdrojů věděl, že německé jednotky zahájí následující noci obsazování českých zemí, bylo na schůzce vedení Foreign Office v Halifaxově pracovně rozhodnuto, že Británie se musí zdržet „prázdných hrozeb“, jelikož kvůli Československu nehodlá bojovat – stejně jako kvůli Gdaňsku, zatímco za *casus belli* by považovala jakýkoli útok proti Švýcarsku, Belgii, Nizozemí či Tunisu. Zároveň bylo rozhodnuto zastavit nadcházející návštěvu ministra obchodu Olivera Stanleyho v Berlíně. Ve Foreign Office zatím vznikala memoranda zdůrazňující, že Británie není k Česko-Slovensku smluvně vázána a neposkytla mu žádnou garanci. Nicméně pod vlivem atmosféry v parlamentu byl velvyslanec v Berlíně Neville Henderson instruován tlumočit následujícího rána německé vládě demarši předem odsuzující jakoukoli akci ve Střední Evropě, jež by znamenala konec „*uvolnění napětí a nárůstu obecné důvěry*“. V nové situaci se však Henderson rozhodl demarši pouze odeslat a upustit od osobního setkání.

Dne 15. 3. 1939 předstoupili Chamberlain a Halifax v obou komorách britského parlamentu s prohlášeními, v nichž se sice konstatovalo, že poslední „*události se nemohou nestát příčinou narušení mezinárodní situace,*“ zároveň však odmítala jakýkoli britský závazek vůči Česko-Slovensku, jehož existence se završila vnitřním rozpadem. Po určitou dobu se zdálo, že tato otevřená německá agrese, v jejímž důsledku byla poprvé zabrána území obývaná výhradně neněmeckým obyvatelstvem, vyvolá v Londýně pouze chabý protest a nebude mít větší vliv na celkové směřování britské zahraniční politiky.

Na Halifaxovo naléhání a v zájmu samotného přežití stávající vlády však premiér už o dva dny později, na schůzi konzervativní asociace v Birminghamu, hovořil jinak: přestože hájil svou dosavadní politiku appeasementu, poukázal na všechny Hitlerovy závazky, jež byly nyní pošlapány, a položil řečnickou otázku, zda se nejedná o krok na cestě k ovládnutí světa silou. Poprvé veřejně nadřadil válku porážce a ústupnému ponížení, hovořil rovněž o národní bezpečnosti coby hlavním cíli a kritériu britské politiky a odmítl představu, že Británie není zainteresována na situaci v jihovýchodní Evropě. Toto vystoupení bývá označováno za počátek revoluční změny britské politiky, jež je lemována britskou garancí Polsku, Rumunsku, Turecku a Řecku, zahájením aliančních jednání se

Sovětským svazem a nakonec vyhlášením války Německu 3. 9. 1939. Den po Chamberlainově vystoupení předali velvyslanci Velké Británie a Francie v Berlíně protesty svých vlád, kde označili německou akci za porušení mnichovské dohody a odmítly jí přiznat legalitu.

Za „novou vlnu appeasementu“ označovala dosavadní historiografie domnělý souhlas britské vlády s transferem 23 tun čs. zlata, uloženého v Bank of England na účtu Banky pro mezinárodní vyrovnání (*Bank for International Settlements* – dále BIS) údajně přímo do Německé říšské banky (ve skutečnosti šlo o přesun na jiné konto, odkud pak bylo zlato v sérii clearingových operací během třetí březnové dekády přesunuto do Německé říšské banky). Přestože tato operace byla v britském parlamentu opakovaně ostře kritizována od okamžiku, kdy informace o ní prosákla v polovině května do britského tisku, dokumenty uložené v archivu Bank of England a Public Record Office potvrzují, že k transferu došlo bez souhlasu britské vlády a zdá se, že žádný z členů vlády včetně ministra financí Simona o něm nebyl ani informován. Management Bank of England považoval transfer za čistě technickou operaci, tím spíše že měl od BIS k dispozici jen neoficiální informaci o skutečném vlastníku zlata, a obecně nepřipouštěl, aby politické úvahy ovlivňovaly jeho „hladkou práci“. Z pozdějších interních vyjádření Lorda Halifaxe i Johna Simona je zřejmé, že si nepřáli, aby zlato skončilo v německých rukou, a považovali situaci pro vládu za nanejvýš škodlivou, nicméně cítili se být vázáni povinností respektovat mezinárodní smlouvy o nezávislosti BIS, a neuvažovali proto o vládním zásahu, který stejně mohl přijít až příslovečných pět minut po dvanácté.

Při řešení četných konkrétních problémů, které pro britskou diplomacii rezultovaly z rozbití Československa, se zpravidla střetával praktický přístup jednotlivých úředníků zainteresovaných ministerstev (a jistě i určitá setrvačnost předchozí politiky) s politickou citlivostí takových záležitostí. Vláda bezprostředně rozhodla o povolání britského velvyslance ke konzultacím a odmítla uznat německou okupaci *de iure*. Nicméně už na počátku dubna zvažoval Foreign Office uznání nové situace *de facto* – a sice tak, že by zažádal v Berlíně o nové *exequatur* pro britského generálního konzula v Praze. Foreign Office rovněž autorizoval ministerstvo financí, aby zahájilo jednání s Němci o platebních a obchodních problémech, jež mělo v optimálním případě vyústit v uvolnění finančních aktiv čs. občanů a společností, zablokovaných v Británii bezprostředně

po 15. 3., výměnou za pohledávky britských občanů, firem a v neposlední řadě britské vlády vůči protektorátu. Jedním z důvodů těchto kontaktů byla snaha získat prostředky na podporu uprchlíků z Československa, neboť dosud nespotřebovaná většina z téměř čtyřmiliónové půjčky určené na podporu uprchlíků byla spolu s dalšími čs. účty v Británii zablokována nejprve rozhodnutím ministra financí a posléze též zákonným opatřením z 27. 3. 1939.

Cadogan navrhoval vyhnout se uznání *de iure* jednoduše ponecháním jména chargé d'affaires Karla Lisického na seznamu diplomatů. Ten se na rozdíl od řady svých kolegů v jiných zemích odmítl podvolit německému diktátu a předat legaci Němcům. S postupem času však narůstalo ve Foreign Office přesvědčení, vyjádřené na konci června ministrem Halifaxem, že by se britský postoj měl změnit, neboť „Československo přestalo existovat coby nezávislý stát a vzhledem k tomu pan Lisický nikoho nereprezentuje“. Začátkem července však Berlín odmítl předchozí britskou žádost o udělení *exequatur* pro generálního konzula v Praze (které prezentovalo uznání německé okupace českých zemí *de facto*) a podmínil jej britským uznáním okupace *de iure*. Foreign Office v tom okamžiku nemínil ustupovat takovému vydírání, nicméně úvahy o zrušení čs. legace pokračovaly. Až v polovině srpna, vzhledem k silícímu mezinárodnímu napětí, bylo rozhodnutí v této věci odloženo o měsíc a celý nápad byl definitivně opuštěn s vypuknutím války. Také předběžné konzultace s německými vyjednavací ve věci platebních a obchodních problémů nevedly k žádnému výsledku, a tak situaci britských věřitelů, jejichž aktiva byla zablokována v protektorátu, vyřešil až zákon z 31. 1. 1940, podle něhož byly prostředky potřebné na odškodnění britských občanů a firem získány z nespotřebované a po 15. březnu zablokované části britské půjčky Československu.

Britové přirozeně měli dostatečné informace o česko-slovenských rozporech v předmnichovské i pomnichovské republice, přesto však nově vzniklý slovenský stát od počátku považovali za loutkový, jako v první řadě výsledek realizace Hitlerových velmocenských záměrů. Žádost slovenského ministra zahraničí Ferdinanda Ďurčanského o uznání Slovenské republiky ze 14. 3. 1939 britská strana odmítla, když názory ve Foreign Office se pohybovaly v rozmezí neuznat Slovensko „v současnosti“ a neuznat ho vůbec. K určité modifikaci však britskou stranu přiměly praktické problémy, jež by pokračování kategorického postoje znamenalo pro zajišťování britských zájmů na Slovensku – od závazků bývalé

ČSR, přes britské obchodní a finanční zájmy až po otázku udělování víz potenciálním uprchlíkům. Výsledkem byla žádost britského konzula v Bratislavě Petera Parese o udělení *exequatur* ze 4. 5. 1939, kterou však britská strana doprovázela výslovným upozorněním, že znamená pouhé uznání *de facto*, nikoli *de iure*. Až do vypuknutí války Britové neučinili nic, co by svědčilo o jejich ochotě tento postoj modifikovat. Změnu v opačném směru přinesla až slovenská účast na německém tažení proti Polsku. S poukazem na to, že německé jednotky útočily od jihu ze slovenského území, dospěl Foreign Office k závěru, že je třeba Slovensko považovat za území okupované Německem, a vnímat ho tudíž jako území nepřátelské, jakkoli Spojené království a Slovensko nebyly ve válečném stavu. Na tomto postoji se až do konce války nic nezměnilo, a to ani po slovenském vyhlášení války Velké Británii v prosinci 1941. Vzhledem k tomu, že Británie neuznávala Slovensko coby samostatný stát, nemohla se s ním octnout ve válečném stavu.

V průběhu celého roku 1939 panoval z britské strany patrný chlad vůči člověku, který ze Spojených států svými protestními dopisy proti likvidaci Československa, odeslanými F. D. Rooseveltovi, N. Chamberlainovi, E. Daladierovi, V. M. Molotovovi a generálnímu tajemníku Společnosti národů Josephu Avenolovi, dal signál k zahájení exilové akce, bývalému prezidentovi Edvardu Benešovi a jeho snahám. Byl to lord Halifax, kdo 23. 5. 1939 spolu s Avenolem zabránil tomu, aby byl Benešův dopis protestující proti německé okupaci českých zemí a maďarskému obsazení Podkarpatské Rusi a části jižního Slovenska přečten na jednání Rady Společnosti národů. Bývalý čelný protagonist a po léta vysoký představitel Společnosti národů byl nyní považován za soukromou osobu, a jeho protest byl tudíž seznán irelevantním. Povolení pro Benešův pobyt v Londýně, a to jak v říjnu 1938, tak po návratu ze Spojených států v červenci 1939, bylo doprovázeno upozorněním, že jakákoli jeho politická činnost by byla nežádoucí. Benešova konstrukce o právní kontinuitě předmnichovského Československa a rovněž jeho prezidentské funkce byla pro právní experty Foreign Office stěží přijatelná, přičemž v interních materiálech FO byla často citována jeho slova z 5. 10. 1938 o tom, že „ke svému rozhodnutí rezignovat na prezidentskou funkci dospěl svobodně a z důvodu svého osobního přesvědčení“. Mnoha britskými politiky i úředníky byl považován za muže minulosti, který se dopustil četných chyb, a jeho aspirace na vedení vznikajícího zahraničního odboje zdaleka nebyly

vnímány jako přirozené. V interních materiálech Foreign Office lze dokonce nalézt termín „stádo“ coby označení pro Benešovy spolupracovníky. Určitou satisfakci představoval pro Beneše v tomto období snad jen oběd dne 27. 7. 1939 s prominentními kritiky současné vlády a několika přáteli Československa. Vedle hostitele, Winstona S. Churchilla, se jej dále zúčastnili Anthony Eden, lord Robert Cecil, sir Archibald Sinclair, Arthur Henderson, Harold Nicholson, Robert Seton-Watson a Wickham Steed. Se slzami v očích tehdy Churchill prohlásil: *„Nevím, jak se věci vyvinou a nemohu říci, zda půjde Velká Británie do války za Československo. Víím jen, že mír, který se bude v budoucnu dělat, se nebude dělat bez Československa.“*

Jestliže až do léta 1939 to byli Britové a zejména Foreign Office, kdo určoval tón a kvalitu anglo-čs. vztahu, pak s vypuknutím války se iniciativy chopili českoslovenští exiloví představitelé v čele s Edvardem Benešem. Je třeba předeslat, že metodou soustavného předkládání „československé otázky“ pozornosti britských vládních představitelů a šikovnou propagandistickou prací v britském tisku a při nesčetných veřejných vystoupeních, na nichž se vedle Beneše dále podíleli zejména Masaryk, Ripka, Feierabend a někteří další exiloví představitelé, se v průběhu nadcházejících šesti let podařilo dosáhnout britského souhlasu s naprostou většinou čs. požadavků.

Postoj britské administrativy vůči Benešovi a jeho zahraniční akci se začal velmi zvolna proměňovat s vypuknutím války. Benešovo vyjádření podpory Čechů a Slováků boji britského lidu za osvobození Evropy v dopise Chamberlainovi ze 4. 9. 1939 bylo opětováno veřejným ujištěním z 10. 9., zformulovaným Halifaxem, podle něhož Britové nezapomněli na utrpení českého národa a hleděli k okamžiku, kdy v souladu s principy, pro něž sáhli po zbraních, bude český lid zbaven cizí nadvlády. S podobným prohlášením vystoupil premiér 15. 9. v parlamentě, a tak se *„osvobození českých národů (Czech peoples) z cizí nadvlády“* implicitně stalo jedním z britských válečných cílů. To se však netýkalo restaurace Československa, ať už v jakýchkoli hranicích, jak 19. září v prvním vzájemném rozhovoru upozornil Halifax Beneše s tím, že britská vláda se zatím nechce zavazovat k žádným konkrétním cílům, vyjma porážky Německa. K druhému Benešovu požadavku, tj. aby Britové poskytli právní bázi pro vznik exilové vlády (s Benešem v čele), se Halifax sám podle vlastního vyjádření na jednání vlády stavěl kladně. Při další schůzce s Benešem dne 29. 9. však už akceptoval mínění

zainteresovaných úředníků FO: nejprve je třeba se ujistit, že taková centrální organizace bude skutečně reprezentovat český národ. Benešova ujištění o tom, že je ve spojení s protektorátní vládou, která – až na jednoho člena – podporuje jeho aktivity, a že sám nyní „*rozhodně reprezentuje celý český národ*“ si přitom Foreign Office přál mít ověřená z jiných zdrojů... Benešovo memorandum, ve kterém britskou vládu informoval o „interně konstituované československé vládě“ ve složení Beneš, Osuský, Ingr a Outrata, zůstalo bez odpovědi.

Ve věci vzniku čs. jednotek v zahraničí, jež měly v dlouhodobé perspektivě stejně jako v 1. světové válce sehrát důležitou úlohu při prosazování politických cílů čs. zahraničního odboje, vystihl britská očekávání už týden před vypuknutím války J. M. Troutbeck, v té době úředník Centrálního departmentu Foreign Office: „*Češi by pravděpodobně mohli, pokud k tomu budou povzbuzeni, způsobit Německu tolik škody, kolik škody dokázali Habešané způsobit Itálii.*“ Britské ministerstvo války však na podzim 1939 neuvažovalo o vytvoření českých jednotek v rámci britské armády a navrhovalo směřovat všechny Čechy se zájmem o vojenskou službu do Francie. Foreign Office navíc podezříval Beneše z toho, že jeho návrhy na vytvoření čs. jednotek v Británii jsou vedeny především snahou dosáhnout svých politických cílů. Z pochopitelných důvodů byli mnohem aktivnější Francouzi; 2. 10. 1939 podepsali premiér Daladier a vyslanec Osuský – s Benešovým posvěcením a „*jménem prozatímní vlády Republiky československé*“ – v Paříži „Dohodu týkající se obnovení československé armády ve Francii“. Foreign Office vyjádřil v dopise velvyslanci Ericu Phippsovi ze 4. 10., jehož obsah měl tlumočit francouzské vládě, nad dohodou a jejími politickými implikacemi podiv, varoval před dosažením Benešových politických cílů touto postranní cestou a přidal výčet míst, pro něž je Dr. Beneš naprosto nepřijatelný: Slovensko, české pravicové strany, sousední země v čele s Maďarskem a Polskem. Centrální orgán čs. emigrace by měl být co možná nejreprezentativnější a jeho případné uznání by měly Londýn a Paříž předem konzultovat. Tento dopis přispěl nemalou měrou k tomu, že Benešova říjnová cesta do Paříže skončila naprostým debaklem a bývalý prezident se rozhodl nadále orientovat svou zahraniční akci v maximální možné míře na SSSR, USA a – poněkud paradoxně – především na Velkou Británii.

Dne 17. 10. 1939 byl v Paříži ustaven Československý národní výbor v následujícím složení: Beneš, Ingr, Outrata, Ripka, Šrámek, Viest. Pro

francouzskou vládu však bylo podmínkou pro uznání výboru urovnání československých rozporů, jež měla potvrdit účast Osuského. K ní došlo až počátkem listopadu. Výměnou dopisů z 12. a 13. 11. uznala francouzská vláda Čs. národní výbor, který byl podle ní „*kvalifikován reprezentovat československý lid v zahraničí*“ a také starat se o čs. armádu ve Francii. Přes veškeré obavy z reakce okolních zemí v čele s Maďarskem bylo Britům jasné, že budou muset postupovat stejně – nechtějí-li, aby Češi v exilu hledali oporu v Moskvě. Beneš se nejprve snažil o vylepšení litery britského uznání tak, aby posláním výboru bylo pokračovat v boji za osvobození ČSR, avšak Cadogan jej od takových změn odradil. V klíčovém bodě se naopak Foreign Office podařilo do textu vpašovat formulaci „*qualified to represent Czechoslovak peoples*“, tj. cosi jako „československé národy“. Důvodem této změny byl podle Halifaxova prohlášení při jednání vlády 11. 12. fakt, že v budoucnu si Češi a Slováci nemusí přát být znovu sjednoceni v jednom státě. Beneš proti změně překvapivě nic nenamítal, přestože britská strana byla v tomto bodě ochotna ustoupit. K formální výměně dopisů mezi Benešem a Halifaxem došlo 20. 12. 1939.

Stykem s Čs. národním výborem byl pověřen Robert Bruce Lockhart, v té době pracovník departmentu politického zpravodajství, který ve 20. letech strávil v Československu několik let na postu obchodního atašé. Styk s Benešem a jeho kolegy zprostředkoval už od poloviny září a jeho volba byla pro Benešovu zahraniční akci opravdovou výhrou. V následujících měsících totiž Lockhart zásobil Foreign Office bezpočtem memorand ospravedlňujících či spíše propagujících Benešovu politiku a snahu po maximální míře uznání, přičemž tento příliv písemností měl pochopitelně svůj vliv. Už 27. 9. 1939 Lockhart napsal pro své představené: „*Ačkoli jsem vždy rozpoznával určité defekty v charakteru Dr. Beneše, a odtud též určité limity jeho popularity, svou odvahou a schopnostmi je bezpochyby nejvýznačnějším Čechem dneška.*“ Beneš rovněž těžil značný kapitál ze svých tajných kontaktů (zprostředkovaných Moravcem) s protektorátní vládou a ujištění, tlumočených rovněž Lockhartem, že Hácha je připraven abdikovat, jakmile si to Beneš bude přát. Benešovu popularitu v protektorátu na jaře 1940 potvrdili dva uprchnuvší ministři protektorátní vlády, Jaromír Nečas a Karel Ladislav Feierabend, který veřejně prohlásil, že obyvatelé protektorátu si přejí vytvoření exilové vlády v čele s Benešem.

Naopak Benešovu pozici oslabovaly aktivity jeho politických rivalů v čele s Milanem Hodžou, pod jehož vedením se 22. 11. 1939 ustavila Slovenská národní rada. Jejím sloučením s Českou národní radou, soustředěnou kolem bývalého Prchalova poradce Františka Schwarze, vznikla 14. 1. 1940 Československá národní rada. Britové v čele s Lockhartem nepřikládali tomuto tělesu a jeho protagonistům větší váhu – s jedinou, ovšem velmi podstatnou výjimkou, a tou byl Hodža sám. Bývalý premiér si úspěšně nárokoval pozici jediného reprezentanta slovenského národa v zahraničí, jakkoli byli členy Čs. národního výboru hned tři Slováci. Nemalé části Foreign Office Hodža konvenoval svými rozličnými projekty středoevropské federace či plány na hospodářskou unii s Rakouskem a Polskem. Lockhart se snažil Beneše přesvědčit, aby Hodžu přizval do rozšířeného národního výboru, ale uspěl až v červnu, kdy Beneš nabídl Hodžovi funkci místopředsedy národní rady, později přejmenované na Státní radu, tj. kvaziparlamentu s pouze konzultativními pravomocemi, kde měli nalézt uplatnění politikové, které Beneš z různých důvodů nechtěl či nemohl nominovat do vznikající exilové vlády.

Beneš usiloval o její uznání v průběhu zimy a jara 1940, ale bez výsledku. Část Foreign Office měla stále jisté pochybnosti ohledně Benešova postavení mezi exilovými představiteli, a zejména na Slovensku. Vyšší míra uznání pro Benešův výbor mohla podle nich zkomplikovat vztahy s Maďarskem a rovněž s polskými exilovými představiteli. A v neposlední řadě se Britové v této fázi války nechtěli zavazovat k poválečné obnově Československa, kterýžto program Beneš ztělesňoval. Proti dalšímu uznání se pak jednoznačně stavěla britská dominia. Nicméně Benešova pozice se postupně zlepšovala s tím, jak si Foreign Office uvědomoval, že odbojové akce v protektorátu mohou přispět k základnímu cíli, tj. vyhrát válku, a proto je třeba podpořit hlavního exilového představitele Čechů. „*Neexistuje žádný důkaz, že nám mohou nebo chtějí pomoci Slováci,*“ psal už v březnu Frank Roberts z Centrálního departmentu FO.

Zásadní změnu britského postoje však přinesl až pád Chamberlainovy vlády 10. 5. 1940 a zejména francouzský kolaps a britský ústup z kontinentu. Už 14. 6. naléhal Lockhart na vedení FO, aby urychleně přistoupilo k uznání čs. vlády, jinak se záhy mohou vytratit sympatie obyvatel Československa vůči spojencům (i v souvislosti s válečnou situací), střední třída se může orientovat na Německo a dělnická třída na Rusko. Beneš byl přítom podle něj „*jediný možný vůdce pro-*

spojeneckého hnutí z řad Čechů a Slováků“. Troutbeck připomněl odhodlání obyvatel Československa bojovat na podzim 1938, jež přišlo nazmar díky naléhání Británie, a zároveň současnou pomoc čs. vojáků a zejména letců. *„Nepotřebujeme brát dále ohledy na Maďary. Slováci si sami díky sobě zaslouží jen malou pozornost a v každém případě není pravděpodobné, že by se bránili znovusjednocení s Čechy.“* Také šéf Centrálního departmentu FO Roger M. Makins nyní souhlasil s uznáním na základě toho, že *„naše vlastní pozice se změnila k horšímu a majíme méně co ztratit, můžeme si snad dovolit vsadit na Čechy“*. Dne 21. 6. předložil Beneš ve Foreign Office návrh prozatímního státního zřízení a při rozhovoru s jedním z podtajemníků FO, Williamem Strangem, předestřel další argumenty pro uznání – zejména rostoucí příliv vojáků a letců, jakož i dalších uprchlíků přicházejících do Anglie; podle Beneše mělo být v britském zájmu uznat vládu, která by se zabývala jejich záležitostmi. K uznání došlo formou výměny dopisů podepsaných Benešem a Halifaxem z 9. a 18. 7. 1940. V souladu se stanoviskem právního poradce FO sira Williama Malkina však britské uznání obsahovalo závažná omezení: vláda byla uznána pouze jako prozatímní, navíc reprezentující *„české a slovenské národy“* (nikoli Československo coby stát), britská vláda ponechávala otevřenou otázku budoucích hranic ve střední Evropě, neakceptovala čs. teorii nepřetržité existence (předmnichovské) ČSR a ani nepřiznala nové vládě jurisdikci nad čs. občany a jejich majetkem, což byl ústupek zejména sudetským Němcům a také českým a slovenským politikům v opozici vůči Benešovi. Beneš měl být podle Strangova vyjádření titulován *„president Beneš, hlava česko-slovenské prozatímní vlády“* nebo *„česko-slovenský president“*, případně *„president republiky“*, nikoli však *„president Česko-Slovenska“*. Lockhart se stal *„britským reprezentantem u čs. prozatímní vlády“* a čs. hymna se zařadila mezi spojenecké hymny hrané ve vysílání BBC každou neděli večer. Když liberální poslanec Geoffrey Mander 23. 7. položil v parlamentu otázku, zda existují rozdíly znevýhodňující postavení čs. vlády ve srovnání s vládou polskou, měl W. Churchill podle návrhu FO odpovědět, že existují *„určité technické rozdíly“*. Premiérovi se však tato formulace očividně nelíbila, a tak sněmovnou zaznělo: *„...nejsou žádné rozdíly.“*

Dosáhnuv konečně britského uznání seznamoval Beneš během podzimu 1940 britské představitele se svou vizí poválečného Československa a jeho místa ve střední Evropě: Slovensko mělo samo rozhodnout o svém osudu, ale v případě

federace s českými zeměmi neměla nastat situace, v níž by Slováci získali svrchovanost a ještě politickou nadvládu v Praze. Budoucí stát měl být národnostně co nejhomogennější, přičemž z třímilionové německé menšiny měly být dvě třetiny částečně odsunuty a částečně předány Německu i s příhraničními pásy čs. území. Interní stanoviska expertů Foreign Office byla vůči této myšlence překvapivě vstřícná – např. podle mínění Williama Stranga „*nový český stát nedosáhne míru, dokud odtamtud nebude vymetena německá menšina*“. S ještě vřelejším přijetím se setkaly přípravné práce na čs.-polské (kon)federaci, která odpovídala britským plánům na vznik středoevropských federací, jež by snáz čelily německé či ruské hegemonii. Lockhart dokonce doufal, že se úzká polsko-čs. spolupráce stane jedním z britských válečných cílů. Na druhou stranu britský velvyslanec u polské exilové vlády sir Howard Kennard, který už v letech 1935-39 působil coby velvyslanec ve Varšavě, se k projektu a jeho realizovatelnosti stavěl značně skepticky, když mj. vnímal řadu polských předsudků vůči státnímu svazku s Čechy. Strang mu dal zapravdu v tom, že Britové se mnohdy až příliš snaží zasahovat do vnitropolitických problémů spojeneckých exilových vlád; bylo rozhodnuto obě strany „*klidným způsobem povzbudit*“, ale nic více. Tuto linii nakonec Britové zastávali po celou dobu čs.-polských jednání o konfederaci – i v době, kdy klíčovou roli v celé záležitosti začal sehrávat Sovětský svaz a Beneš pod vlivem jeho nevole postupně ztratil o užší spojení s Poláky zájem. Jak později, 27. 9. 1942, uvedl Christopher Warner z Centrálního departmentu FO: „...co se *týče východoevropských konfederací, nemůžeme je příliš ‚tlačit‘ dopředu do té míry, jež by popudila Rusy, ani se nesmíme Rusy nechat odradit, aby tak přišlo nazmar i to málo, čeho bylo dosaženo.*“

Pro Beneše byla práce na přípravě státního spojení s Poláky pokud ne přímo účelovým prostředkem, pak přinejmenším dobře kalkulovanou výhodou při snaze o dosažení svých hlavních cílů vůči Velké Británii: plného uznání pro svou exilovou vládu, britského odůvodnění Mnichova a souhlasu s radikálním řešením národnostní otázky v poválečném Československu. Prvého dosáhl v létě roku 1941 a opět až podpora z nejvyšších míst pomohla překonat průtahy Foreign Office. Dne 19. 4. 1941 vykonal Winston Churchill se svou chotí návštěvu u čs. jednotek v Leamingtonu, při níž mu Beneš předal memorandum, ve kterém předestřel své argumenty pro plné uznání čs. vlády coby reprezentanta Československa. Podle Lockharta to mělo skvělý účinek a Churchill dal

následujícího dne pokyn Edenovi: „*Nevidím důvod, proč bychom neměli dát Čechům stejné uznání, jaké jsme dali Polákům, a povzbudit Spojence, aby následovali našeho příkladu. V žádném případě bychom se neměli vázat k teritoriálním hranicím.*“ Eden souhlasil, nicméně trvalo ještě tři měsíce, během nichž Beneš přistoupil k několika dalším intervencím, než Foreign Office vše „připravil“ k plnému uznání.

Katalyzátor přitom přišel opět zvenčí: stala se jím prakticky okamžitá ochota Sovětského svazu po jeho vstupu do války uznat londýnskou vládu coby vládu ČSR, Beneše coby jejího prezidenta, a dokonce předmnichovské hranice ČSR. Pod tlakem ohlášeného sovětského uznání rozhodla britská vláda o uznání narychlo 17. 7. 1941 – s tím, že bude oznámeno následujícího dne, a to bez ohledu na přetrvávající váhavé stanovisko všech čtyř britských dominií. Přes Benešova upozornění na nevhodné politické důsledky takové situace se však Sovětský svaz stal 18. 7. alespoň na čtyři hodiny jedinou mocností, která uznávala vládu ČSR. Britské uznání „*vlády Československé republiky*“ a „*presidenta Československé republiky*“, předané Masarykovi odpoledne téhož dne, však nadále obsahovalo klauzuli, podle níž se Británie nezavazovala podporovat stanovení jakýchkoli budoucích hranic ve střední Evropě a otázku kontinuity ČSR se rozhodla ponechat „*pro pozdější úvahu ve vhodné chvíli*“. Původní verze přitom obsahovala odstavec, jímž britská vláda vyjímala „*určité skupiny bývalých československých občanů*“ (sudetské Němce) z pravomoci čs. vlády. Beneš tuto klauzuli odmítl přijmout a žádal opravu, která o několik dnů později skutečně přišla i s Edenovou omluvou. Phillip Nichols byl jmenován mimořádným zplnomocněným vyslancem u Dr. Beneše jako prezidenta ČSR, zatímco vyslancem v Británii se stal Dr. Max Lobkowicz. Obě jmenování byla určitým překvapením, neboť za přirozené pretendenty na tyto posty byli považováni R. B. Lockhart a K. Lisický. Zatímco však Lockhart povýšil do pozice zástupce státního podtajemníka pro zahraniční záležitosti a záhy stanul v čele vládního výboru pro politickou propagandu (*Political Warfare Executive*), v Benešově rozhodování o osobě K. Lisického podle některých svědectví patrně sehrály úlohu jeho předchozí intenzivní kontakty se Štefanem Osuským...

Britové se přinejmenším do roku 1942 drželi obecné doktríny, podle níž měla o přesných hranicích ve střední Evropě rozhodnout až mírová konference. Nicméně premiéru Churchillovi osobně nečinilo – na rozdíl od řady britských diplomatů –

větší problém vypovědět mnichovskou dohodu, a tak už 30. 9. 1940 prohlásil ve vysílání BBC, že ji Británie považuje za zničenou německou agresí. Podle FO však ani toto prohlášení neznamenal, že britským cílem je opětovné začlenění Sudet do budoucího česko-slovenského státu. Stanovisko FO shrnul v den 22. výročí čs. samostatnosti A. Cadogan, podle něhož bylo určitě možné prohlásit, že mnichovskou dohodu odmítlo Německo, a proto už není platná: *„Mnichovské hranice byly odsouhlaseny coby podmínka k zastavení německé agrese. Hitler šel dál, a tak zmizel základ pro mnichovskou dohodu. Nemyslím si ale, že je dobré to zdůrazňovat Dr. Benešovi.“*

K obratu došlo v létě roku 1942, po více než půl roce Benešovy diplomatické ofenzívy, odstartované týden po vstupu USA do války a provázené sérií jednání s Edenem a Nicholsem. Znovu to však byly vedle Benešových diplomatických snah především válečné události, co přimělo britskou stranu ke změně postoje – konkrétně vlna teroru rozpoutaná po atentátu na R. Heydricha. Dne 6. 7. 1942 schválila britská vláda memorandum ministra zahraničí, navrhuující, aby deklarovala, že v otázce hranic nebude vláda Jeho Veličenstva ovlivněna výsledky mnichovské dohody. Zároveň memorandum postulovalo závazek ustoupit od předchozí výhrady ohledně pravomoci čs. vlády ve vztahu k Sudetským Němcům, jakmile bude zajištěno jejich zastoupení ve Státní radě. Eden dále získal souhlas kabinetu s tím, aby v následujících debatách s Dr. Benešem a představiteli Sudetských Němců dal najevo, že britská vláda *„v principu schválila v opodstatněných případech poválečný transfer německých menšin ze střední a jihovýchodní Evropy do Německa“*. Následujícího dne o těchto závěrech Eden s Nicholsem informovali Beneše, Masaryka a Ripku. A. Eden se podělil se svými partnery o své dojmy z jednání kabinetu o Mnichovu: díval se *„na Simona, King Wooda a ostatní, kteří dělali Mnichov. Vyměnil si pohledy s Churchilllem a dobře si porozuměli.“* President – vědom si toho, že nelze dosáhnout britského odzvánění Mnichova od samého počátku – přijal v klíčovém bodě navrhovanou formulaci, ale rozhodně odmítl druhý paragraf, zejména proto, *„že se jím klade nám podmínka, za jakých okolností britská vláda je ochotna odvolat rezervu o jurisdikci, týkající se sudetských Němců“*. Otázka Němců byla podle něj interní věcí čs. a navrhl připravit kompromisní formuli. 9. 7. ji předestřel Ripka v rozhovoru s Nicholsem: měla konstatovat, že britské výhrady nyní pominuly a *„ve vhodný okamžik vstoupí adekvátní reprezentace této kategorie československých občanů do Státní rady“*.

Taková formulace samozřejmě nedávala Britům žádné záruky, že se tak skutečně stane. Ripka sám poté *de facto* potvrdil, že čs. strana nemá o zastoupení Sudetských Němců ve Státní radě zájem. Výhodnější podle něj bylo, aby zůstala tato otázka neřešena. Výsledná britská deklarace, omezující se pouze na otázku hranic ve vztahu k Mnichovu, byla publikována 5. 8. 1942. V cirkulární depeši čs. diplomatickým zástupcům uvedl Masaryk velmi nadsazeně, že formulace v nótě je *„skoro rovnocenná uznání hranic předmnichovských, rozumí se jí v tom smyslu, že německé kraje v Čechách a na Moravě a maďarské na Slovensku budou vráceny“*.

Vlnu nedorozumění v čs.-britském vztahu, a dokonce určité následné odcizení, přinesl rok 1943. Po návratu ze své cesty do USA Beneš hned ve dvou bodech přinejmenším nepřesně informoval své britské partnery o postojích dalších dvou velmocí, přičemž shodou okolností si v obou bodech přál změnu britského postoje. První záležitost se týkala odsunu Němců: 7. 6. 1943 Beneš v závěrečném rozhovoru získal ve Washingtonu souhlas amerického prezidenta s odsunem, načež Roosevelta informoval, že také Anglie a SSSR vyjádřily souhlas s transferem. O devět dnů později v Londýně Beneš informoval Edena, Nicholse a Stranga, že na otázku týkající se odsunu sudetských Němců *„Sověty zatím neodpověděly, zřejmě proto, že čekají na stanovisko Ameriky a Anglie k Německu,“* což podle svých slov řekl také Rooseveltovi. Beneš přitom usiloval o jednoznačný a veřejný britský souhlas s transferem.

Druhým sporným momentem byla otázka spojenecké smlouvy se Sovětským svazem. Při Molotovově návštěvě Londýna v červnu 1942 se Eden ostře postavil proti plánu na uzavření sovětsko-jugoslávské smlouvy a navrhl závazek tzv. *self-denying ordinance*, jíž by se velmoci zavázaly neuzavírat v průběhu války s ostatními spojenci spojenecké smlouvy týkající se poválečného uspořádání, aby se tak předešlo nevíтанé soutěži vlád menších spojenců. Sovětská vláda po Molotovově návratu do Moskvy souhlasila. Benešův plán na uzavření podobné smlouvy, jenž předestřel v rozhovorech s Edenem a představiteli Foreign Office po svém návratu ze Spojených států, tak znamenal průlom do výše uvedené tacitní úmluvy (o níž ovšem Beneš nevěděl) a logicky se u britských představitelů setkal se značnou nevolí. Hned při prvním rozhovoru s Edenem po návratu z USA se 16. 6. 1943 Beneš navíc pochlubil *„úplným souhlasem“* ze strany Roosevelta, ministra zahraničí Hulla, státního tajemníka Sumnera Wellese i jeho zástupce Adolfa Berla nejen s *„konceptí o nutnosti kolaborace s Ruskem, jakož i speciálně o jeho*

koncepti spojenecké spolupráce mezi Ruskem a Československem a o tripartitním paktu rusko-polsko-československém“.

Pro Brity a Edena osobně byl údajný americký souhlas s uzavřením čs.-sov. smlouvy velkým překvapením. Na přímý dotaz velvyslance Halifaxe 28. 6. však Welles vyloučil, že by byl s Benešem o smlouvě vůbec hovořil, a uvedl, že Beneš jej informoval pouze o svém cíli dosáhnout u Stalina „*understanding*“ ohledně postavení Československa v poválečné Evropě. Zmínku o připravované smlouvě neobsahovaly ani detailní záznamy o Benešových rozhovorech s Hullem či Berlem. Eden v této věci následně připravil Benešovi nejednu horkou chvíli, přičemž prezidentova překotná „vysvětlení“ nebyla nikterak přesvědčivá... Britové verbálně podporovali Benešovu snahu o porozumění se SSSR, byli ochotni přistoupit na uzavření trojstranné smlouvy s účastí Polska, ale odmítali dvoustrannou smlouvu čs.-sovětskou. Britský válečný kabinet nejprve na Edenovo naléhání schválil usnesení, podle něž se měla britská diplomacie snažit odradit čs. a sovětskou vládu od podpisu a 5. 7. dokonce rozhodl upozornit Molotova, že Británie očekává, že Sovětský svaz dodrží dohodu neuzavírat smlouvy s menšími spojeneckými státy. Eden přesvědčoval Beneše a Ripku, že smlouva by byla negativně přijata v Británii i USA a Československo by svou stávající neobyčejně výhodnou pozici spojence všech tří velmocí vyměnilo za jednostrannou závislost na Moskvě. Jako východisko navrhl Strang Benešovi pouhou deklaraci. Ač nerad, sondoval Beneš v Moskvě i takovou možnost, ale Moskva v tom případě o návštěvu neměla zájem. Jsa mezi dvěma mlýnskými kameny Beneš na sovětský návrh návštěvu odložil na podzim, myšlenky se však nevzdal. Až na výjimky byla většina ministrů i členů Státní rady myšlenkou smlouvy přímo posedlá, na čemž se 8. 10. shodli Eden s Masarykem. Tomu, podle jeho slov, krátce předtím ministři Stránský a Ingr oznámili, že „*spojenecká smlouva musí být podepsána, i kdyby to mělo znamenat úplný rozchod s Velkou Británií a Amerikou*“.

Průlom v britském postoji však přinesla až říjnová konference ministrů zahraničí tří velmocí v Moskvě. Eden na ni odjížděl vybaven mj. memorandem Foreign Office s názvem „*Žádoucnost třístranné sovětsko-polsko-československé dohody, pokud možno s britskou účastí*“. Avšak poté, co jej Molotov 24. 10. seznámil s navrhovaným zněním dvoustranné čs.-sov. smlouvy, shledal ji britský ministr zahraničí vcelku nezávadnou a zcela o své vlastní vůli prohlásil, že proti ní nemá námitek. Eden byl každopádně příjemně překvapen protokolem ke smlouvě,

umožňujícím přistoupení ke smlouvě třetí zemi sousedící s některou ze smluvních stran (Polsku). Určité vysvětlení překvapivého obratu poskytuje deník Edenova tajemníka Olivera Harveyho: *„Nemůžeme nic namítat proti znění samotnému, ačkoli se nám opravdu nelíbí princip takovýchto smluv mezi velmocemi a malými zeměmi. Avšak nepodařilo se nám tomu zabránit a svou snahou jsme jen způsobili sovětskou nevrlost.“* Nicméně Edenův souhlas byl velkým překvapením pro Foreign Office a Cadogan v interních záznamech upozornil na to, že jeho představený jednal v rozporu s předchozím rozhodnutím válečného kabinetu. Cadogan soudil, že důvodem změny Edenova postoje byly patrně *„širší úvahy vplynuvší z moskevských rozhovorů“*. Foreign Office zároveň dospěl k závěru, že Beneš se rozhodl spojit svůj osud s Ruskem, neboť věří, že Sovětský svaz bude po válce ve střední Evropě dominovat, ovšem *„s mentální výhradou, samozřejmě, podle níž v nepravděpodobném případě, že západní mocnosti ukáží svou vůli mít ve střední Evropě své slovo, bude připraven znovu přispěchat nazpět“*. Eden sám nebyl výsledkem celé kauzy nadšen a z Moskvy telegrafoval: *„Mám za to, že nebudeme Benešovi blahopřát. Zdá se, že jeho úloha v této záležitosti spočívala v tom říkat polopravdy na všechny strany a v důsledku toho způsobovat spoustu zbytečných rozbrojů.“*

Jestliže až do té doby mělo Československo v Edenovi jednoho z předních zastánců nejen na britské politické scéně, ale vůbec v Londýně coby válečném centru spojenecké diplomacie, pak jeho postoj k čs. politickým snahám je od konce roku 1943 zdrženlivý až chladný. Když byl „malý intrikán“, jak Eden Beneše nazval, na zpáteční cestě z Moskvy pozván, aby navštívil v Marrákeši Churchilla, který se tam právě zotavoval z málem fatálního zápalu plic, shodli se Eden s Harveyem, že si Beneš *„bude o sobě myslet bůhvíco“*. Britský premiér však byl v tomto směru prost jakýchkoli předsudků a s Benešem, který s sebou přivezl mapu se Stalinovým nákresem budoucí sovětsko-polské hranice, se v mnohém shodl. *„Beneš byl tady,“* psal Churchill 6. 1. 1944 Rooseveltovi, *„a je pln nadějí ohledně ruské situace. Může být navýsost užitečný ve snaze přivést Poláky k rozumu a usmířit je s Rusy.“* A tak se také stalo; v následujících týdnech Beneš ochotně sehrával úlohu předvoje britské nátlakové kampaně na polské exilové představitele v čele s Mikolajczykem, aby souhlasili s takovou podobou polských hranic, jak je odsouhlasili Stalin s Churchilllem v Teheránu (Curzonova linie a územní kompenzace ve Východním Prusku a Slezsku).

V určité euforii, která na straně západních spojenců zavládla po teheránské schůzce, však Foreign Office hodnotil čs.-sovětskou smlouvu nečekaně optimisticky: v depeši pro velvyslanectví ve Washingtonu ze 13. 12. 1943 se praví, že před dosažením dohod z Moskvy *„mohla být tato smlouva brána jako tendence k podpoře rozdělení Evropy na dva tábory, ale dnes již toto nebezpečí neexistuje“*. Nicméně dojem, že čs. vláda se jednostranně a dobrovolně přimkla k Moskvě, v britských politických kruzích a pod vlivem části tisku též v zainteresované části veřejného mínění přetrval.

Míra britského angažmá ve střední a jihovýchodní Evropě v závěrečné fázi války byla limitována hned několika faktory: rostoucí převahou SSSR v této oblasti, naopak slábnoucí schopností Británie ovlivňovat strategické rozhodování v rámci anglo-amerického spojení a rovněž celkovou vyčerpaností britských zdrojů po pěti letech války. Britská politika vůči Sovětskému svazu byla přitom vedena snahou zachovat spolupráci velmocí i v poválečném světě, a usilovala tudíž o to neudělat nic, co by mohl chronicky podezíravý Stalin hodnotit jako ohrožení životních sovětských zájmů. Britové sami se současně stále více zaměřovali na vlastní prioritní oblasti – západní Evropu a Řecko. I nadále sice usilovali o uchování vlastního vlivu ve střední Evropě, ovšem jen v míře odpovídající vlastním možnostem a také přijatelné pro SSSR. Ve vztahu k Československu vystihl britskou pozici 29. 5. 1944 šéf Centrálního departmentu FO Frank Roberts. Základním cílem politiky Dr. Beneše byla podle něj snaha zachovat rovnováhu mezi Východem a Západem, přičemž *„nijak netouží zůstat sám v sovětské společnosti“*. Proto se Beneš a čs. vláda od podpisu čs.-sovětské smlouvy usilovně snažily zlepšit své vztahy s Británií a *„získat od nás nějaké konkrétní gesto našeho pokračujícího zájmu o Československo“*. Podle Robertse bylo v britském zájmu podpořit tuto *„zdravou tendenci české politiky, samozřejmě za předpokladu, že nám to nepřinese nějaké nežádoucí závazky nebo nějaké potíže s Rusy“*. Za „nežádoucí závazky“ ve střední Evropě přitom Britové považovali vše, co by jim svazovalo ruce pro poválečné rozhodování velmocí o podobě této oblasti. Tyto postuláty se pak bezesbytku promítly do britských reakcí na čs. diplomatické iniciativy a události na čs. území v závěru války.

Čs. diplomacie si byla vědoma, že jakákoli snaha o uzavření politické smlouvy s Británií na způsob čs.-sov. smlouvy by nutně k ničemu nevedla, a tak se v polovině března pokusila dosáhnout alespoň symbolického gesta ze strany Britů

a Američanů v podobě podpisu dohody upravující vztahy mezi čs. orgány civilní správy a spojeneckými velitelstvími v době osvobození Československa. Na jaře 1944, tj. ještě před invazí do Normandie, však Britové a Američané považovali za téměř vyloučené, že by jejich vojska mohla dosáhnout čs. území, a tak z praktických důvodů iniciativu v květnu zdvořile odmítli. Stejně skončil též návrh na vyslání britského styčného důstojníka k čs. delegátovi, jehož vyslání na čs. území osvobozené sovětskou armádou se chystalo. V tomto případě rozhodla obava, že britský důstojník by se *de facto* stal zástupcem u místního sovětského velitele a především že by sovětská strana mohla recipročně pro sebe požadovat vytvoření téhož institutu v západoevropských zemích osvobozených anglo-americkými vojsky.

Centrální department FO si byl vědom, že vytrvalé odmítání čs. iniciativ může na opačné straně vyvolat dojem britského nezájmu o Československo a jen posílit jeho vazby na východního spojence. Za nejvhodnější, a navíc nikterak nezavazující gesto bylo koncem května seznáno parlamentní prohlášení ve formě odpovědi na předem připravenou interpelaci. Celý plán však pozdrželo nečekané a nikým nekonzultované rozhodnutí čs. vlády uznat De Gaullův Výbor národního osvobození za francouzskou prozatímní vládu. Ani s odstupem však nebyl Eden příliš nadšen, když poukazoval na to, že Československo momentálně není ve sněmovně příliš populární a Beneš je mnohými považován za Stalinova šakala. Až po opakované Nicholsově intervenci potvrdil Eden 2. 8. 1944 v Dolní sněmovně v odpovědi na písemnou interpelaci (tj. bez následující debaty) „*vřelý*“ zájem britské vlády o budoucnost Československa a přání navázat na „*úzké a přátelské vztahy, jež nyní existují mezi ní a vládou Dr. Beneše*“, jakmile Československo „*znovu získá své oprávněné místo nezávislého státu a bude opět přispívat ke stabilitě a prosperitě střední Evropy*“.

O necelý měsíc později se však v souvislosti s událostmi na Slovensku opět ukázaly výše naznačené limity britského zájmu. Foreign Office sice verbálně přivítal vypuknutí Slovenského národního povstání; Frank Roberts jej dokonce označil za „*nejpotěšitelnější vývoj v Československu od dob Mnichova*“. Tento postoj však nebyl z britské strany následován činy, a to hned z několika důvodů: jako všechna rozsáhlá povstání, jejichž termín nebyl a ani nemohl být předem domluven se spojeneckými plánovači, vyžádala by si i účinnější podpora SNP okamžité změny britských operačních plánů včetně přerozdělení limitované

bombardovací a dopravní kapacity atd. Tyto potíže technického rázu byly navíc v případě Slovenska umocněny blízkostí sovětských vojsk, díky čemuž bylo Slovensko v polovině roku 1944 už jednoznačně považováno za součást blíže nespécifikované „sovětské operační sféry“. Britsko-sovětské spojenecké vztahy byly přitom v té době středobodem britské politické strategie a Británie nebyla připravena je poškozovat vlastními nekonzultovanými zásahy v oné sovětské operační sféře. Když tedy v červenci 1944 obdrželi českoslovenští představitelé v Londýně od podzemní organizace ve slovenské armádě plán na revoltu spolu s požadavkem na dodávku zbraní a českoslovenští vojensští představitelé tlumočili 13. 7. 1944 tento požadavek SOE, převládly politické ohledy: Přestože se jednalo o pouhých 32 tun materiálu a SOE se k požadavku stavěl vstřícně, Foreign Office pomoc kategoricky podmínil sovětským souhlasem. Žádali o něj na sklonku července náčelník čs. vojenské mise generál Heliodor Píka a také britský velvyslanec Archibald Clark Kerr, dočkali se však jen vyhýbavé sovětské odpovědi následované dlouhým mlčením, které ve svém důsledku znamenalo konec nadějí.

Stejně se Britové postavili k žádosti čs. vlády (tlumočené všem třem velmocím) o pomoc už vypuknuvšímu povstání dodávkami zbraní, bombardováním vojenských cílů na Slovensku a uznáním povstalců za válčící stranu. Podle stanoviska Foreign Office a Výboru náčelníků štábů mohla účinná pomoc přijít jen ze sovětské strany a jejím plným souhlasem s povstáním měly být podmíněny také případné britské shozy válečného materiálu. Rovněž v otázce uznání povstalců za válčící stranu měla iniciativa patřit sovětské vládě. Moskva však na britské dotazy ohledně jejích záměrů neodpovídala. Bez jejího souhlasu se Britové z iniciativy Útvaru zvláštních operací (SOE) a po osobním Edenově zásahu alespoň v polovině září odhodlali shodit na Slovensko omezenou dodávku zdravotnického materiálu. Další pak následovala počátkem října: 9. 10. přiznala Velká Británie odbojovým silám na Slovensku statut válčící strany. Stalo se tak až tři týdny poté, co tak učinil Sovětský svaz, jenž se ani neobtěžoval o tom Británii informovat. Na sklonku října převládlo ve Foreign Office mínění, že další nečinnost poté, co zbraně na Slovensko dodali Sověti i Američané, může poškodit britskou pozici v Československu a výbor náčelníků štábu (*Chiefs of Staff* – COS) byl požádán, aby zmocnil SOE k dodání menšího množství vojenského materiálu a zbraní podle požadavků povstalců. COS však dospěli na svém zasedání 27. 10. – tj. v den, kdy německé jednotky dobyly zpět Banskou Bystricu – k závěru, že

efektivní pomoc by si vyžádala nasazení 100-200 letadel, což bylo nad možnosti celého středozezemního operačního prostoru. Také podle oficiální verze tlumočené čs. straně v polovině listopadu 1944 zabránily britské pomoci slovenskému povstání pouze a jen vojenské ohledy.

Britové si byli dobře vědomi i politického významu povstání pro československý vztah. Považovali povstaleckou Slovenskou národní radu za reprezentativní orgán slovenského národa a se zájmem sledovali návštěvu její delegace (J. Ursíny, L. Novomeský a M. Vesel) v Londýně v říjnu a listopadu 1944. Na jednu stranu považovali za potěšitelný fakt, že SNR podporuje obnovení ČSR a prezidenta Beneše, na druhou stranu si ve Foreign Office dobře všimli změny vnějšího postoje čs. představitelů k otázce budoucího postavení Slovenska. Jestliže ještě v létě zejména Beneš a Ripka hovořili o unitárním čs. státě, nyní provedli podle Robertse *„obrat o 180 stupňů přijetím principu víceméně federálního československého státu“*. Ve Foreign Office dávali tuto změnu také do souvislosti se sovětským přístupem k polské otázce a obavou čs. vlády, že Sovětský svaz by mohl dát podnět ke vzniku slovenského či podkarpatského výboru podle lublinského vzoru. V každém případě Benešův přístup k této otázce označili vysocí představitelé Foreign Office za *„velmi moudrý“*. Samotné vypuknutí povstání a následná dohoda SNR s čs. exilovou vládou rozptýlily zbytky pochybností o správnosti rozhodnutí velmocí obnovit po válce Československou republiku a kritikům tohoto rozhodnutí (P. Prídavok a částečně též Š. Osuský) zároveň přisoudily už definitivně roli naprostých outsiderů bez jakéhokoli vlivu na britskou politiku.

Čs. vláda v závěrečné fázi války přicházela rovněž s iniciativami, jež se týkaly připravovaného příměří s Německem a Maďarskem. Těmito otázkami se zabývala Evropská poradní komise (*European Advisory Commission – EAC*), v níž měli zastoupení vlády tří velmocí a Francie. Čs. vláda předložila své požadavky v rozsáhlém memorandu z 24. 8. 1943, přičemž jeho dvěma klíčovými otázkami byl jednak územní rámec pro výkon pravomoci čs. vlády po uzavření příměří s Německem a jednak čs. plán masového vysídlení Němců z Československa. V první otázce byla Británie jedinou z velmocí, která si i po vypovězení Mnichova v srpnu 1942 ponechávala rezervu v tom, že definitivní vymezení hranice stanoví až poválečná mírová smlouva. Čs. vláda se nicméně snažila získat i od Britů potvrzení, že může okamžitě po osvobození vykonávat svou pravomoc na území

vymezeném předmnichovskými hranicemi. Britská vláda s tím v jednáních, probíhajících od září 1944 do března 1945 v zásadě souhlasila, ovšem se dvěma výhradami: 1) z principiálních právních důvodů navrhoval Foreign Office formuli o administrativní kontrole území, nikoli o suverenitě; 2) otázku správy Těšínska měla podle původního britského stanoviska řešit dohoda mezi dvěma spojeneckými vládami – čs. a polskou. V druhé výhradě vyšel nakonec Eden v lednu 1945 vstříc čs. stanovisku – vzhledem ke způsobu, za jakých okolností Poláci obsadili v roce 1938 Těšínsko. První sporný bod pak řešila kompromisní formulace z 20. 3. 1945, podle níž čs. vláda měla ode dne bezpodmínečné kapitulace Německa vykonávat „úplnou politickou pravomoc“ (*full political authority*) nad územím v rámci čs. hranic před 31. 12. 1937. Nicméně konečnou podobu hranic měla podle britského stanoviska určit až mírová konference.

Plán vysídlení německé menšiny byl rozpracován v rozsáhlém memorandu datovaném 23. 11. 1944, které Cadogan označil za „*terrible file*“ a jež mj. stanovilo, že v Československu by po válce nemělo zůstat více než 800 000 Němců. I na toto memorandum reagoval Foreign Office vyhýbavě s tím, že vznáší otázky spojené s celkovým řešením německého problému, které je britská vláda nucena nejprve konzultovat se svými hlavními spojenci. U tohoto stanoviska Britové setrvali až do konference v Postupimi, přičemž v únoru a březnu 1945 soustavně vyvíjeli tlak na čs. představitele, aby v této věci neučinili žádné rozhodnutí bez souhlasu velmocí a neprohlásili nic, co by velmoci předem zavazovalo. Dokonce i při obědě na rozloučenou 24. 2. 1945, krátce před Benešovým odletem do Moskvy, tlumočil Winston Churchill Edvardu Benešovi obavy Foreign Office, aby prezident nevyhlašoval bez konzultace s velmocemi svůj program řešení otázek menšin.

Britská úloha při osvobození Československa byla pochopitelně ve srovnání s dalšími dvěma velmocemi méně významná, nicméně i její podíl je provázen několika pozoruhodnými postoji a iniciativami. Velká Británie nehodlala v závěru války podpořit přípravy velkého povstání ani v českomoravském prostoru, což bylo v patrném rozporu s představami čs. ministerstva národní obrany. Nicméně jeho představitelé byli na tento britský postoj opakovaně upozorňováni. 7. 10. 1944 projednávali COS žádost generála Ingra o konkrétní vojenskou pomoc případnému budoucímu povstání a po dalších konzultacích bylo výsledkem v podstatě odmítavé stanovisko ze 16. 10. 1944. Ve světle tragédie varšavského

povstání dospěly COS, FO i SOE ke společnému stanovisku, podle něhož bylo povstání civilního obyvatelstva takřka nevyhnutelně odsouzeno k zániku, pokud by jej nepodpořila postupující spojenecká armáda, tj. za dané konstelace jediné armáda sovětská. SOE však byla připravena poskytovat v souladu s direktivou COS materiální a zbraňovou podporu odbojovým skupinám pro provádění sabotážní činnosti.

Nicméně ani tento program, prováděný ve spolupráci s americkým Úřadem strategických služeb (*Office of Strategic Services* – OSS) nebyl příliš úspěšný: Od prosince 1944 do května 1945 bylo ze základen v Bari avizováno podle dostupných pramenů bezmála 120 operačních letů do oblasti protektorátu, nicméně zejména v důsledku mnohdy nefungujícího spojení s odbojovými skupinami a nedostatečného zajištění příjmových ploch ze strany českých odbojářů byla úspěšná jen asi šestina těchto operací. Na území protektorátu bylo při nich shozeno zhruba 20-25 tun zbraní. Tristní bilanci podtrhuje odhad, podle něhož odbojové organizace převzaly jen asi jednu třetinu shozených leteckých dodávek. Roztrpčení zavládlo jak na straně posádek letounů, které jako by byly vysílány na špatně zabezpečené, hazardní mise, aniž by v naprosté většině případů z domluvených míst shozu zaregistrovaly jakýkoli signál, tak v řadách českého odboje, kde bylo navíc provázáno přesvědčením, že Západ opět nechává Čechy na holičkách.

Velvyslanec Philip Nichols předestřel v rámci svých příprav na přesun do Československa svou vizi britské politiky pro poválečné měsíce a roky: Základními cíli mělo být podle Nicholse: 1) zajistit, že se Československo nestane výlučně sovětským satelitem, ale bude spolupracovat jak se západními mocnostmi, tak se SSSR, přičemž v otázkách bezpečnosti a obnovy poválečného světa se bude řídit politikou spojeneckých velmocí; 2) pokusit se dosáhnout předválečné úrovně hospodářských vztahů, 3) zaujmout vedoucí kulturní pozici zastávanou dříve Francií. Program byl sice ve Foreign Office považován za dosti ambiciózní, avšak zároveň vůči němu v této době nikdo nepostavil konstruktivní alternativu. Limity pro jeho realizovatelnost však záhy velmi tvrdým způsobem naznačila sovětská strana: 28. března, doslova několik hodin před odjezdem západních diplomatů do Košic a v okamžiku, když už byla jejich zavazadla naloděna, informovalo sovětské velvyslanectví u exilových vlád v Londýně H. Ripku, že sovětská strana nepovolí západním diplomatům přesun do Košic, kde se měli připojit k nové čs. vládě. Toto

stanovisko, chabě zaštitěné „vojenskými“ a „ubytovacími důvody“, se sice setkalo s nepříznivou reakcí FO, ale veškeré protesty nevedly ke změně sovětského postoje.

Postup amerických jednotek k čs. hranicím vedl nejvyšší britské představitele ke snahám směřujícím k urychlení postupu americké armády do Československa. První iniciativa vzešla přímo od Edena, který nechal 12. 4. 1945 Foreign Office zvážit, zda by nebylo politicky žádoucí, aby americká armáda, která byla v té době 40 mil od čs. hranic a o šest dní později je překročila, postupovala až do Prahy. Podle následné analýzy FO z pera Cadoganova zástupce Orme Sargenta, určené přímo premiérovi, by *„osvobození Prahy a co největší části západního území Československa Američany zcela změnilo poválečnou situaci v Československu a mohlo by ovlivnit i poměry v zemích s ním sousedících“*. V opačném případě Sargent varoval, že se země může snadno vydat jugoslávskou cestou. Churchill reagoval opakovanými intervencemi v tomto smyslu u prezidenta Trumana i nejvyššího spojeneckého velitele Eisenhowera, Eden se o totéž snažil na zakládající konferenci v San Franciscu. Přestože s britským hodnocením souhlasil i State Department, rozhodnutí zůstalo na generálu Eisenhowerovi, který odmítal při svém strategickém rozhodování akcentovat jakékoli politické argumenty.

Jako první z Britů dosáhl Prahy několik hodin po osvobození šéf středoevropské sekce SOE plk. Harold B. Perkins, jenž měl podle původního plánu koordinovat spolupráci parašutistických skupin vysazených v předchozích měsících v protektorátu v rámci programu zvláštních operací, s postupujícími americkými jednotkami. Záhy se vrátil do Plzně, aby však byl 25. 5. 1945 a z rozhodnutí Foreign Office a po formální žádosti čs. vlády jmenován britským chargé d'affaires. Jmenování předcházelo následující Sargentovo zdůvodnění: *„Bude samozřejmě velmi vhodné mít v Praze někoho, kdo nám řekne, co se děje na druhé straně železné opony...“* Také úvodní Perkinsovy zprávy byly prodchnuty skepsí ohledně perspektiv čs. demokracie, když upozorňovaly na okupační rysy sovětského osvobození. Tento tón se začal měnit na přelomu května a června 1945; podle Perkinse a také velvyslance Nicholse, který do Prahy dorazil 2. 6., se začala situace postupně „normalizovat“. Mírně optimistické hodnocení čs. pozice ve zprávách britského velvyslance a do jisté míry i analýzách Foreign Office pak vydrželo přinejmenším do poloviny roku 1947. Dokonce ještě v lednu 1948 v dokumentu nazvaném Přehled sovětské politiky informoval státní tajemník Ernest

Bevin své kolegy v labouristické vládě, že stupeň eliminace opozičních stran a vůdců se v zemích s dominantním sovětským vlivem různí, ale jen v Československu lze hovořit o efektivní a aktivní opozici komunistům. O necelé dva měsíce později se však měl naplnit Perkinsův prorocký soud vyneseny v dopise z 21. 5. 1945: „Češi nyní vcelku otevřeně hovoří o své nelibosti a znechucení zapříčiněných osvobozením z Východu, ale nemyslím si, že bychom si měli být jen na chvíli namlouvat, že v tomto směru cokoli podniknou. Stejná psychologie, která jim bránila v tom provádět akce proti bošům, nastoupí znovu a výsledkem bude ochablé podvolení se.“

vs

Literatura:

Brandes, Detlef, *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939-1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*, München, R. Oldenbourg Verlag 1988.

Bruegel, Johann Wolfgang, The Recognition of the Czechoslovak Government in London, *Kosmas - Journal of Czechoslovak and Central European Studies*, Vol. 2, 1983, No. 1, pp. 1-13.

Cornwall, Mark, The Rise and Fall of a 'Special Relationship'?: Britain and Czechoslovakia, 1930-1948, In: *What difference Did the War Make*, eds. B. Brivati - H. Jones, Cambridge, Cambridge University, pp. 130-150.

Dockrill, Michael, The Foreign Office, Dr Eduard Benes and the Czechoslovak Government-in-Exile, 1939-41, *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 6, 1995, No. 3, p. 701-718.

Hanak, Harry, Prezident Beneš, Britové a budoucnost Československa, *Historie a vojenství*, 1995, No. 1, p. 13-39.

Kuklík, Jan, *Londýnský exil a obnova československého státu za druhé světové války*, Praha, Karolinum 1998.

Kuklík, Jan, The Recognition of Czechoslovak Government in Exile and its International Status 1939-1942, *Prague Papers on History of International Relations*, Vol. 1, 1997, p. 173-205.

Prečan, Vilém, British Attitudes towards Czechoslovakia, 1944-45, *Bohemia*, Vol. 29, 1988, No. 1, pp. 73-87. [česká verze: Vztah Britů k Československu v letech 1944-45, In: *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993*, Brno, Doplněk 1994, p. 38-59].

Prečan, Vilém, Britové, Sověti a povstání, In: *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993*, Brno, Doplněk 1994, p. 78-98.

Smetana, Vít, Británie a československé zlato. 'Case study' britského appeasementu?, *Soudobé dějiny*, Vol. 8, 2001, No. 4, p. 621-658.

Smetana, Vít, Mise Plukovníka Perkinse v kontextu britské politiky vůči Československu a pomoci jeho odbojovému hnutí na sklonku 2. světové války, *Historie a vojenství*, Vol. 50, 2001, No. 3, p. 692-736.

Šťovíček, Ivan (ed.), Velká Británie a československo-sovětská smlouva z r. 1943, *Historie a vojenství*, 1994, No. 1, p. 161-172.

Tejchman, Miroslav, Otázka vstupu amerických vojsk na území Československa na jaře 1945 a britská zahraniční politika. *Slovanský přehled*, 1990, p. 143-150.

Československo-francouzské vztahy

Čs.-francouzské vztahy se zdály být oporou mezinárodního postavení Československa v duchu versailleského uspořádání po první světové válce, avšak demokratické a humanitní ideály byly v oné době nekompromisně zpochybňovány internacionálním bolševickým světem a současně i revizionisty v čele s evropskými fašisty, resp. nacisty, vzývanými autoritativními režimy, ostatně i v sousedících státech (Polsko, Maďarsko).

Po anglo-francouzském vzrůstajícím nátlaku na Prahu, aby se vzdala území, na kterém žilo více než 51% německého obyvatelstva, appeasementská vstřícnost k nacistickému Německu vyústila do ujednání v Mnichově z 29. 9. 1938. Francie k tlaku na Prahu využila i výhrůžky nečinností v uplatňování smlouvy o spojení z ledna 1924, resp. vojenské dohody z Locarna (1925), později doplněné o navazující čs.-sovětskou smlouvu (1935). Ve Francii nakonec pouze 12% poslanců hlasovalo proti ratifikaci Mnichovské dohody. Tím byly dosavadní nadstandardní vztahy mezi Francií a ČSR vážně narušeny. ČSR se mezinárodně ocitla v bezpodmínečném vleku Německé říše, a nic na tom nezměnila ani francouzská garance čs. pomnichovských hranic. Postoje Francie a Velké Británie považovala čs. veřejnost za zradu, čs. legionáři, bojující po boku Francie za světového válečného konfliktu, vraceli vyznamenání, náčelník francouzské vojenské mise, gen. Louis-Eugène Faucher, mj. československý armádní generál, se nabídl ČSR na protest k postoji francouzské vlády zcela k dispozici. Dostalo se mu důtky od generalissima Gamelina a v prosinci 1938 byl tento vytrvalý přítel Čechoslováků odvolán do vlasti.

Při jednání s Maďarskem o předání části československého území se při arbitráži ČSR na Francii (a na Velkou Británii) již ani neobrátila. Zklamání nad francouzským postojem u veřejnosti bylo nepřehlédnutelné, pobočky *Alliance Française* ztrácely podporu a členy, stejně jako odbočka Pařížské university, Institut Ernesta Denise v Praze. Navíc řada podobných institucí na předaném území zanikla. Příliš pozdě vyhlášoval Georges Duhamel, jenž se nepřipojil k protestu francouzských intelektuálů proti Mnichovu, "linii morálního opevnění", kterou nazval v obavě ze zavržení francouzského duchovního světa po září 1938 Descartesovou linií.

Paradoxně určitou obnovu sympatií zaznamenala Francie a její kultura až po zániku čs. 2. republiky v březnu 1939, kdy se vyslanectví proměnilo v generální konsulát. Francie tak de facto uznala situaci po německých zákrocích, přestože berlínský velvyslanec Coulondre odevzdal 17. 3. 1939 německé vládě nótu, Jíž

francouzská vláda odmítla uznat legitimitu kroků ze 14., resp. 15. 3. 1939. Zastoupení ČSR zůstávalo - trpěno - pod vedením Benešova kritika, tituláře Štefana Osuského, jenž - po téměř dvacetileté působnosti v Paříži - odmítl legaci přes opakované pokyny rezortního exministra Františka Chvalkovského předat Němcům. Pražské zastoupení Francie přerušilo činnost 4. 9. 1939.

Po vyhlášení slovenské nezávislosti usilovala Bratislava o oficiální uznání francouzskou vládou. Reakce Quai d'Orsay na informaci o vzniku nového státu (již 16. 3. 1939) ale byla zdrženlivá. Konzulát v Bratislavě přerušil styky s Prahou, byl přímo podřízen Paříži. Až na britský nátlak se francouzská vláda odhodlala 14. 7. 1939 potvrdit znovujmenováním konzula Milona de Peillon, působícího na Slovensku od roku 1935. Požádal o exequatur 4. 8., ale již 1. 9. byl konzulát z popudu Francie uzavřen. Plány slovenské vlády zřídit v Paříži nejprve generální konzulát, a později vyslanectví s působností i pro všechny francouzské kolonie, Švýcarsko a Belgie, doplněné o konzuláty v Marseille a Le Havru, zůstaly oslyšeny.

Po porážce Francie nejevilo Vichy o diplomatické styky s Bratislavou zájem. Odmítalo i poskytovat slovenskému zástupci pomoc, kterou při repatriaci Slováků umožňovala německá správa v okupované části Francie. A naopak, po době benevolence ke slovenskému záměru k navázání styků s Vichy Němci na možnost jejich realizace zanevřeli, přestože vichystická vláda na jaře učinila kroky k uznání Slovenska.

Daladierova vláda nebyla příliš nakloněna pokusům Čechů a Slováků o udržení, resp. o obnovu československého státního zřízení v zahraničí. Daladierovu odporu vůči poraženému outsiderovi, abdikujícímu prezidentu Benešovi, nahrával emigrační spor o vedoucí postavení v exilu, v pařížském případě podkreslený dlouhodobou nevůlí mezi rodinami Beneše a Osuského, navíc vyjádřený i v rozdílném výkladu následnictví po ČSR: odstoupivší Beneš se hlásil k předmnichovské republice jako řádně zvolený prezident, Osuský opíral svou legitimitu o pozici vyslance 2. republiky. Pokus o nápodobu exilového centra, kterým se v roce 1916 stala pro Českoslováky Paříž, nebyl francouzskou vládou příznivě přijímán, pro ni i Daladiera byl Beneš persona non grata a byly mu odmítány audience. I Benešův comeback na mezinárodní scénu protestním dopisem z 13. 5. 1939 z Pittsburgu proti okupaci zbytků bývalé ČSR, v němž uvedl, že Československo právně existuje dál, nebyl příznivě přijat, jak Mnichovanem, francouzským ministrem zahraničí Georgesem Bonnetem, tak i generálním sekretářem Rady Společnosti národů, Francouzem

Josephem Avenolem, jenž odmítl telegram od Beneše jako "soukromé osoby" předložit k jednání.

Beneš, povolán svým intimem Hubertem Ripkou, přibyl do Paříže 6. 10. 1939. Po zániku ČSR se mohli českoslovenští dobrovolníci nabídnout jen do služeb Cizinecké legie. Již 2. 10. 1939 francouzská vláda přistoupila k podpisu (Daladier-Osuský) smlouvy o utvoření československé národní armády ve Francii. Ta měla být podřízena provizorní československé vládě, jejíž zřízení by logicky mělo být očekávaným dalším krokem, u kterého neměl Beneš chybět. Tomu však nebyli ani francouzští, ani britští Mnichované nakloněni. Exulanti si navzájem vyčítali, kdo z nich měl být bezprostřední příčinou, proč francouzská vláda v jednáních o slíbenou provizorní vládu nepokračovala. Ani pozice Beneše jako přirozeného vůdce odboje nebyla samozřejmá.

Beneš tak získal jen příležitost sejít se v Paříži s některými stálými příznivci ČSR, mj. s ministrem vnitra Georgesem Mandelem, Yvonem Delbosem, Paulem Reynaudem, Léonem Blumem, Edouardem Herriotem, bývalým pražským vyslancem Léonem Noëlem či gen. Faucherem. Hlavním vyjednavatelem s "oficiálními" Francouzi se stal k Benešovi loajální Msgre Jan Šrámek, jehož partnerem byl státní tajemník na Quai d'Orsay Auguste Champetier de Ribes. Pokud v úvahu nepřicházela provizorní vláda, bylo nutno spokojit se s utvořením jen tak řečeného Národního výboru československého v Paříži, v jehož čele by Francie ráda viděla Milana Hodžu, nebo Osuského. /Ti stáli za vznikem konkurenční "Národní rady"./ Benešovo předsednictví výboru nebylo schůdné, problémem bylo i jeho samotné členství. Do čela byl tedy v rámci kompromisu postaven jako úřadující místopředseda vyjednaváč Šrámek, členy se stali, kromě Beneše, Eduard Outrata, Ripka, Juraj Slávik, Osuský, a vojáci spjatí s budováním ozbrojených složek: gen. S. Ingr a Slovák R. Viest. Francouzská vláda uznala Národní výbor československý 17. 11. 1939.

Po kapitulaci Francie se situace změnila v otázce vůdcovství exilu ve prospěch Beneše, Osuský se dostal na druhou kolej, navíc na legaci ve vyklizené Paříži se dostaly do rukou Němců nezlikvidované dokumenty. Řada krajanů, dlouhodobě pobývajících ve Francii, uvítala vývoj situace, a řady vojska opustila, ve Francii jich zůstalo na 35 tisíc, z toho 15 tisíc v okupované zóně. Mnozí z nich se zapojili do odboje, podle politické orientace, část z nich neunikla táborům pracovního nasazení (Drôme, Isère, Aveyron).

Chargé d'affaires u vlády ve Vichy bylo 8. 9. 1940 potvrzeno, že styky mezi Francií a ČSR nutno považovat za přerušené. V neokupované Francii a v zámořských teritoriích s vypětím sil, zkoušejíce trpělivost lokálních autorit, pracovaly v naprosto nevyhovujících podmínkách nepředané československé konsuláty. Centrem organizace Čechoslováků, uprchlíků i demobilizovaných, se stala Marseille s konzulem Lavičkou, pověřeným později londýnskou vládou k zastupování čs. zájmů v neokupované Francii. Působilo tu i *Centre d'Aide Tchecoslovaque* – po německé okupaci v podmínkách ilegality až do roku 1944. Samostatnou kapitolou byl poměr vichystické Francie ke Slovenské republice: až 25. 4. 1942 Vichy uznalo existenci slovenského státu, německá neochota však neumožnila slovenským diplomatům reálně navázat styky s Francií. Postavení slovenských dělníků (zvláště horníků) v okupované zóně ale bylo odlišné od přistěhovalců, kteří se hlásili k čechoslovakismu, ještě mnohem horší bylo postavení československých Židů, a to zvláště uprchlíků hledajících azyl ve Francii. Novou kapitolu vzájemných styků podnítilo vystoupení státního tajemníka na ministerstvu obrany ve vládě Paula Reynauda, která vystřídala 20. 3. 1940 Daladierovu, brigádního generála Charlese de Gaulla, jenž neprodleně přešel do Londýna a rozhlasovým projevem 18. 6. 1940 se postavil do čela Svobodných Francouzů (Národní výbor Francie bojující).

Beneš spatřoval v osobě de Gaullově "muže, jenž bude ve vojenském obnovování Francie hrát velkou roli a aspoň po jistou dobu bude výrazem Francie poválečné" (Paměti). Tento svůj názor hájil i před britskými politiky a F. D. Rooseveltem, kteří netrpěli přehnanými sympatiemi vůči svéráznému francouzskému generálu. Na paměti měl Beneš postupné odčinění mnichovské dohody, kterého chtěl dosáhnout postupně ode všech signatářů. Již 8. 8. 1940 Beneše navštívil de Gaulle a vyložil mu své názory na osud Francie, ale i na Mnichov. Po Benešově oplátce návštěvy a Ripkově pokynu pro A. Steigerhofa neúředně navázat styk z francouzských skupin v Londýně v první řadě s de Gaullovými Svobodnými Francouzi následovalo jmenování "styčné mise" (Černý, Steigerhof, Kalina). Pak již nic nebránilo výměně dopisů mezi ministrem čs. prozatímní vlády v exilu Janem Masarykem s generálem de Gaullem ve dnech 18. - 21. 12. 1940. Bylo uznáno pověření Georsege Monoda za vedoucího zvláštní spojovací mise, po němž následovalo jmenování Františka Černého čs. zástupcem u generála de Gaulla. Dne 1. 5. 1941 se Steigerhofovi dostalo pověření stát se konzulem pro francouzská území ovládaná de Gaullovou správou. Beneš,

vědom si obtíží uznání čs. vlády, v té době dosud jako vlády jen prozatímní, vynaložil mnoho úsilí pro uznání de Gaullova výboru za skutečnou vládu všech Francouzů.

Po dekretu, prohlašujícím 24. 9. 1941 pověření Francouzského národního výboru v Londýně správou veřejné moci až do té doby, kdy Francie bude moci svobodně zvolit své zástupce, následujícího dne informoval komisař Dejean o novém složení Svobodné Francie ministra Masaryka. Ten jménem čs. vlády projevil připravenost k projednávání všech otázek společného spojeneckého zájmu, zvláště pak pokud se týkají území podřízeného autoritě Národního výboru. Program spolupráce shrnul ve svém dopise de Gaulle 9. 10. 1941. Jeho jádro tvořilo spolupodílnictví se Svobodnou Francií v boji na zničení německého imperialismu, až ke konečnému vítězství. Pokračující spolupráce s Francií bude následovat - v duchu tradičního přátelství obou národů při organizaci míru a bezpečnosti v Evropě, jakož i při ekonomické obnově Evropy, v souladu se společným spojeneckým prohlášením ze 24. 9. 1941, v souladu s Atlantickou chartou.

K otázce odzúdnání Mnichova ze strany Francie přistoupil Beneš hned po britském odmítnutí platnosti dohody, zdůrazněném projevem ministra A. Edena v Dolní sněmovně 5. 8. 1942, ovšem s tím, že "mnichovská dohoda byla zničena Němci". Hned v den následující po projevu si Beneš pozval k rozhovoru komisaře pro věci zahraniční Maurice Dejeana a vyzval jej, aby francouzský Národní výbor Británii následoval. Po de Gaullově souhlasu, který Dejean tlumočil 24. 8. 1942 v Aston Abbots, byli dalším jednáním z československé strany pověřeni Ripka a Masaryk. Podařilo se jim dosáhnout vyjádření o naprosté neplatnosti dohody od samého počátku ("*les traités nuls et non-avenus*"), čímž nebylo dále nutné rozvíjet zneuznání dalších aktů, ke kterým došlo v důsledku Mnichova (což se týkalo i otázky zachování hranic ČSR). Dopis předsedovi čs. vlády Šrámkovi zaslal předseda Národního výboru de Gaulle ke čtvrtému výročí neblahého mnichovského podpisu 29. 9. 1942, spolupodepsal jej Dejean. Na dopis odpověděli Šrámek s Masarykem. Po vpádu Němců do dosud neokupované Francie 11. 11. 1942, a po tragické sebezáhube flotily v Toulonu vyzdvihl Masaryk heroické gesto francouzských námořníků. Odsoudil "loutkovou" vládu ve Vichy, která tvrdě zaplatí za hříchy, kterými zatížila francouzskou duši, stejně jako Hitler těžce zaplatí za flotilu, která nejen uhájila, ale i posílila slavnou tradici francouzských námořníků. Vyzdvihl, že v současné době obě země, okupovány odvěkým nepřítelem, s důvěrou očekávají vítězství a osvobození.

V odpovědi de Gaulle 30. 11. 1942 vysoce ocenil projevenou účast československé strany, spatřoval v jejich sebezáhubném kroku přihlášení ke společné věci Spojenců.

Francouzský výbor národního osvobození, jenž se konstituoval již na francouzské půdě v Algeru 3. 6. 1943, převzal dosavadní závazky vyplývající z dohod s čs. vládou. Nyní již mohly obě strany přistoupit k navázání řádných diplomatických styků, k čemuž došlo odevzdáním pověřovacích listin vyslance Černého 2. 11. 1943 (do rukou generálů Girauda a de Gaulla), a vyslance Dejeana o dva dny později. Beneš při návratu z Moskvy, kde podepsal smlouvu o přátelství a poválečné spolupráci s SSSR, přijal de Gaullovo pozvání k oficiální návštěvě Alžíru, kde byl uvítán 2. 1. 1944. De Gaullův výbor již měl dobudovánu celou administrativu a choval se jako vláda. V očekávání invaze do metropolitní Francie oznámil de Gaulle spojencům vytvoření provizorní vlády Francouzské republiky. Uznání, notifikované čs. vládě vyslancem Dejeanem dne 8. 6. 1944, se mělo stát příležitostí pro deklaraci, která by učinila konečnou tečku za Mnichovem. 8. 6. v Londýně navštívil de Gaulle Beneše, a dohodli se na zásadním znění textu. Po schválení ministerskou radou 9. 6. mohla být nóta uznávající plnou francouzskou autoritu předána (s datem 10. 6.) Dejeanovi 12. 6. 1944. Čs. vláda tak učinila jako jedna z prvních spolu s Belgií. Text deklarace, podepsané až 22. 8. 1944 de Gaullem a Šrámkem, resp. Dejeanem a Masarykem, po opakovaném odmítnutí platnosti Mnichovské dohody obsahoval potvrzení, že "styky mezi oběma státy jsou obnoveny tak, jak byly před podpisem řečených /:mnichovských:/ dohod".

René Massigli odpověděl kladně již 15. 7. 1944 na čs. žádost o pravidelný měsíční příspěvek /půjčka 400.000 Frs/ na udržování čs. diplomatického zastoupení v Alžíru. Podle další zprávy z 13. 2. 1945, konstatující, že reprezentací u čs. vlády je pověřen vyslanec M. Dejean, eventuálně zastupovaný J. E. Parisem, proplácená částka, určená na provoz vyslanectví a konsulátů v Alžíru, Paříži, Lille, Strasbourgu a Marseille, stoupla na 2 miliony franků měsíční zálohy.

Akta londýnského exilového ministerstva zahraničí naznačují jistý zmatek v přehledu o dalším průběhu vzájemných styků. Do již osvobozené Paříže, kde zakotvila de Gaullova úřadující provizorní vláda, byl jmenován novým vyslancem Jindřich Nosek (od 18. 11. 1944). V únoru 1945 však je zaznamenáno na aktu čs. ministerstva zahraničí, že "Francouzové nám v nějaké formě oznámili, že dosavadní diplomatická mise mění se v řádné vyslanectví. Prozatím, zdá se, že se tak děje pouze via facti...".

V posledních dnech války francouzská vláda přistoupila k povýšení svého zastupitelského úřadu u čs. vlády na velvyslanectví. Správou byl v Paříži pověřen zprvu jako chargé d'affaires Nosek, jenž měl být podle dubnové depeše Vlada Clementise z Moskvy do Londýna do hodnosti povýšen až vláda dostihne Prahy. Noskovo jmenování je ale spjato s datem 4. 5. 1945. Také na francouzské straně nedošlo ke změně zástupce, zůstal jím jako jeden z mála ve 4. republice nově jmenovaný Ambassadeur de France - Dejean. Funkce velvyslance v Praze, do níž byl jmenován 7. 9., se však ujal až 4. 12. 1945.

mn

Literatura: Beneš, Edvard, *Paměti*, Praha, Orbis 1947; Feierabend, Karel Ladislav, *Politické vzpomínky I-III*, Brno, Atlantis 1994; *Z historie Francouzského institutu v Praze*, Praha, Francouzský institut 1993; Lacaze, Yvon, Edouard Benès et la France Libre a la lumière des documents diplomatiques français, *La revue d'Histoire diplomatique*, 1983, nos. 3-4; Mucha, Jiří, *Oheň proti ohni*, Praha, NV 1970.

Československo-jugoslávské vztahy

Přestože jugoslávské úřady oficiálně uznaly zánik Československa v březnu 1939 a zastavily činnost čs. vyslanectví v Bělehradě, jugoslávské hlavní město se stalo důležitým střediskem počátečního období československého zahraničního odboje. Po pádu Polska právě tudy procházela značná část uprchlíků z bývalé ČSR na své cestě do emigrace, s přáním aktivně bojovat za obnovení samostatnosti. V Jugoslávii hledali pomoc a možnost dalšího přechodu na Střední Východ a do západní Evropy. Od demokraticky a antifašisticky smýšlející části jugoslávské společnosti se jim této pomoci dostalo.

Jugoslávská Cvetkovicova vláda, v poměru k nacistům programově opatrná, si vzhledem k celkové situaci v zemi nemohla dovolit jiný než tolerantní přístup k československé akci. A tak již v květnu 1939 informoval bývalý vyslanec dr. Jaroslav Lípa Edvarda Beneše, že získal souhlas bělehradské vlády k neoficiální činnosti. Jugoslávské orgány nejenže tolerovaly činnost emigrace, ale často jejím představitelům také poskytovaly konkrétní pomoc, např. vydáváním pasů a poskytnutím policejní ochrany před německými agenty. Přitom se jugoslávská vláda nikdy nepokusila čs. odboj nějak ovlivňovat, na rozdíl od vlády polské. Od počátku roku 1940 mohla v Bělehradě aktivně působit vojenská skupina, kterou vedl „vojenský pověřenec“ pařížského Národního výboru československého pro Jugoslávii pplk. Hieke-Stoj.

Po útoku nacistického Německa a jeho spojenců na Jugoslávii 6. 4. 1941 a její následné kapitulaci se oficiální vztahy československo-jugoslávské dále rozvíjely v emigraci. Ještě krátce po dubnové válce došlo k první neoficiální dohodě. Představitel československé vlády v Jeruzalémě dr. Kadlec koncem měsíce navrhl neoficiálně ministrovi zahraničí jugoslávské vlády, která byla na útěku do emigrace, aby uznala prozatímní vládu československou a vyměnila si s ní vyslance. Ministr Ninčic návrh přijal „velmi srdečně a slíbil věc dát do pléna, jakmile přijedou ostatní ministři“. Šlo o neoficiální akci čs. diplomata, protože prozatímní vláda v Londýně zastávala názor, že je na Jugoslávii, aby učinila první krok. A skutečně také již 23. 5. 1941 sdělil ministr Ninčic Kadlecovi, že královská jugoslávská vláda považuje dočasné přerušování diplomatických vztahů za likvidované *ipso facto* kontaktem s ním, oficiálním představitelem Československa. Současně se oba dohodli, že formálně bude vše dojednáno po příjezdu celé jugoslávské vlády do Londýna. Ještě v červenci čs. prozatímní vláda informovala královskou vládu jugoslávskou, že vedením

jugoslávské sekce na čs. ministerstvu zahraničních věcí byl pověřený dr. Josef Korbel, bývalý tiskový atašé při vyslanectví v Bělehradě.

Dne 28. 6. 1941 navštívil jugoslávský premiér generál Simovic předsedu čs. prozatímní vlády Jana Šrámka, aby osobně s ním dohodl úplnou obnovu vzájemných vztahů a budoucí spolupráci. Nejprve 3. 9. 1941 na základě zmocnění prezidenta Beneše a v souladu s dispozicemi ministra zahraničních věcí Jana Masaryka navštívil vyslanec Jaroslav Lípa jugoslávského ministra zahraničí Ninčice v souvislosti s pokračováním svého poslání jako diplomatického zástupce u jugoslávské královské vlády v Londýně. Ministr při této návštěvě potvrdil, že jugoslávská vláda uznává kontinuitu jeho původní akreditace. O měsíc později, koncem října, předal dr. Benešovi své pověřovací listiny dr. Vjačeslav Vilder, nový vyslanec jugoslávské vlády. Obnova diplomatických vztahů byla tak formálně dokončena.

Zhruba do léta 1942 byl vztah čs. zahraniční reprezentace k jugoslávské královské vládě určován především postojem, který k této vládě měly velmoci, především Velká Británie. Britové se nejprve snažili smířit dvě soupeřící části jugoslávského odboje, tedy nacionalisticky velkosrbsky orientované četniky Draži Mihailovice a komunistické partyzány Josipa Broze Tita. Když se to nepodařilo a naopak stále častěji docházely zprávy o kolaboraci části četníků hlavně s italskými okupanty, vsadili Britové na komunistické partyzány. Postupně začali omezovat podporu četníkům, aby nakonec přešli k přímým kontaktům s Titem.

Nový vztah čs. exilové reprezentace ke královské vládě se formoval zhruba od poloviny roku 1942. Nejvíce jej samozřejmě ovlivnila britská politika, svým způsobem však i vlastní zkušenosti. Zejména kriticky čs. politikové vystupovali proti sporům mezi chorvatskou a srbskou částí jugoslávské emigrace, proti separatismu Chorvatů a velkosrbským náladám srbských politiků. Českoslovenští politikové také měli výhrady ke stykům polských a jugoslávských představitelů, za kterými se v podobě rozličných konfедераčních plánů skrývaly krajně pravicové a povětšinou protisovětské aspirace, odporující úsilí čs. politiky o dobrý vztah se SSSR. Zvláště kritický byl vztah prezidenta Beneše, který se postavil proti tomu, aby se nový jugoslávský premiér během své cesty do Moskvy angažoval ve prospěch sovětsko-československé spojenecké smlouvy. Puric se Benešovi „revanšoval“: když se prezident vracel ze SSSR a chtěl mluvit s králem Petarem, ten nebyl k nalezení. S definitivním odmítnutím Mihailovičovy akce to však jednoduché nebylo, neboť ještě

v prosinci 1942 ministr Ripka odmítal informace o kolaboraci četníků jako „neodůvodněné“.

Když se počátkem roku 1943 přemístila jugoslávská vláda do Káhiry, aby byla blíže k vlasti v souvislosti se spekulacemi o „balkánské variantě“ spojenecké invaze, byl za ní vypraven jen vojenský přidělenec mjr. Podhora, zatímco Lípa zůstal v Londýně a byl pověřen jinou funkcí. Původně se počítalo s tím, že jakmile to bude možné, bude Podhora vysazen do Jugoslávie k Mihailovicovu štábu. Hned po příjezdu do Egypta Podhora požádal o přijetí u Purice, narážel však na „až nápadnou zdrženlivost“. Ještě koncem roku si stěžoval, že Puric na něj dosud neměl čas. Kontakty s oficiální jugoslávskou emigrací se pak stále více omezovaly na pouhé prostředkování styků jejich jednotlivých skupin s domovem. Šlo spíše o poskytování služeb osobám spjatým předválečnými politickými svazky s jednotlivými čs. politiky. Takové služby byly prokazovány zejména slovinským klerikálům a představitelům Chorvatské selské strany. Československá exilová vláda přitom dodržovala striktně zásadu nevměšovat se do vnitřních jugoslávských záležitostí a rozhodně odmítala předávání zpráv a vzkazů, které by mohly být v rozporu s touto zásadou.

Záporný vztah čs. reprezentace pokračoval v roce 1944. Když v únoru Puric informoval prezidenta Beneše o kongresu Sjedenčené demokratické mládeže Jugoslávie a Kongresu představitelů antikomunistických stran a skupin v Ba, v okupovaném Srbsku, odkud byl také čs. prezidentovi odeslaný pozdravný telegram, Beneš nereagoval...

Spolu s tím, jak postupně chladl poměr ke královské vládě, byly stále intenzivnější dosud neoficiální vztahy k Jugoslávii Titově. Protifašistický postoj přivedl Beneše a jeho skupinu v otázce bezprostředních cílů války a národně osvobozenického boje blíže k partyzánům. Nicméně nelze tvrdit, že by Beneš souhlasil s jejich představami o vnitřním uspořádání země po osvobození. Z dobových dokumentů jasně vyplývá, že si byl dobře vědom toho, že v závěrečné fázi války nemůže situace v Jugoslávii skončit jinak, než plným ovládnutím země Titovým hnutím. Když koncem roku 1943 přijela do Káhiry první vojenská mise Národně osvobozenické armády, vedená plukovníkem Velebitem, setkal se s některými jejími členy třikrát i čs. vojenský představitel mjr. Podhora. Jugoslávci požadovali od československé vlády uznání Jugoslávie za spojenecký stát a vyslání vojenské mise. Pochopitelně šlo o první a na delší dobu ojedinělý kontakt. Ostatně představitelé jugoslávských partyzánů se

v místech, kde působily čs. orgány, neobjevovali často a když přijeli, tak je Britové obvykle izolovali od ostatních spojenců.

Až z března 1944 pochází další zpráva o kontaktech Podhory s jugoslávskými představiteli v Káhiře. Když pak počátkem května přijela mise generála Velebita do Velké Británie, setkali se s ní ministr Ripka, plukovník Moravec a dr. Korbel. Následovaly další ojedinělé kontakty především ze strany Josefa Korbela. Pravidelný styk mohl být navázán až po odeslání československé vojenské mise k jugoslávské Národně osvobozené armádě. Ještě 14. 1. 1944 se obrátil vyslanec u britské vlády Maxmilián Lobkowicz na Foreign Office s oficiální žádostí čs. vlády, aby britské vojenské úřady ve Středomoří zajistily přepravu dvoučlenné čs. vojenské mise na ostrov Vis a pak k partyzánskému Hlavnímu štábu. Zástupce britské mise hned upozornil na obtíže, na které nepochybně československá žádost narazí. Britská vláda rozhodně neměla v úmyslu zvýšit politickou prestiž komunistických partyzánů, v kterých sice viděla cenného spojence pro vedení války, ale i poválečného protivníka. Zamítavé stanovisko k příjezdu další spojenecké mise k NOA měly i britské vojenské úřady ve Středomoří, obávající se, aby Tito nevyužil „přítomnosti československé mise pro vlastní politické účely“. A tak Britové odjezd Čechoslováků do Jugoslávie alespoň zdržovali.

Koncem dubna 1944 byl velitelem mise oficiálně jmenován plk Hieke, který se okamžitě přesunul do Bari. Tam měl vejít ve styk s velitelem partyzánské základny Velebitem a projednat s ním způsob přesunu na osvobozené území. Mise již byla pětičlenná. Titův představitel Hiekeho informoval, že Jugoslávci hodlají odeslat svou vojenskou misi k československé vládě. Na ostrov Vis, kam Titův štáb přesídlil, misi dopravili Britové ze základny v Bari. Stalo se tak 9. 7. 1944 a po britské, sovětské a albánské se jednalo o čtvrtou spojeneckou misi u Hlavního štábu.

Plk. Hieke hned po příjezdu navázal styk s jugoslávskými představiteli a byl přijat Titem. Přijetí nebylo příliš srdečné a v některých maršálových narážkách se odrážela zatrpklost jugoslávské strany z jednání československé vlády a zejména prezidenta Beneše. Výtky směřovaly především k faktu, že českoslovenští představitelé dlouho odmítali uznat Národně osvobozené hnutí a naopak stále udržují styky s královskou vládou v Káhiře - reakcí československé vlády bylo okamžité odvolání mjr. Podhory.

Těžké boje probíhající v celé Jugoslávii v létě 1944 však větším aktivitám československé mise nepřály. Nemohl být realizován ani jugoslávský záměr vyslat

vojenskou misi k čs. vládě. Když se počátkem listopadu 1944 přesunula mise do právě osvobozeného Bělehradu, bylo možné vytvořit podmínky pro normální práci. Mise se usadila v budově bývalého vyslanectví a především se starala o záležitosti krajanů a bývalého československého majetku. Stále více se však ukázvalo, že kontakty na úrovni vojenské jsou nedostačující. A tak ještě koncem listopadu navrhlo ministerstvo zahraničí, aby do jugoslávského hlavního města byla vyslaná nevojenská delegatura.

Rozhodnutí československé vlády urychleně normalizovat politické styky s Titovou Jugoslávií bylo nesporně urychleno zprávami o záměru Francie vyslat do Bělehradu vojensko-politickou misi. Rovněž Angličané nyní vřele doporučovali československé politické zastoupení v Bělehradě. V cestě však stály složité otázky mezinárodněpolitické. Jugoslávie, podobně jako Polsko, měla dvě vlády. Jednu v emigraci, bez reálné autority a vojenské síly, o niž by se mohla opřít, druhou na svém území, za níž stála mnohasettisícová armáda. Osud Jugoslávie i Polska byl předmětem četných jednání velmocí, která vyústila v konkrétní dohody až v Jaltě. Následně byla definitivně dořešena mocenská otázka v souladu s už předchozím vítězstvím komunisty řízené Národně osvobozené armády (NOA) v občanské válce a faktickým uznáním NOA za spojeneckou ze strany velmocí antihitlerovské koalice.

Když počátkem března 1945 vytvořil Tito novou jugoslávskou vládu, mezi prvními, které ji uznaly, byla i vláda ČSR (28. 3.). V té době přijel do Bělehradu vyslanec Lípa. Dne 29. 4. 1945 předložil regentům pověřovací listiny. Nato 11. 5. 1945 byl zvláštním výnosem regentů jmenován prvním zplnomocněným vyslancem v Československu dr. Darko Černež, dosavadní šéf politické sekce jugoslávského ministerstva zahraničních věcí. Své pověřovací listiny předložil prezidentu Benešovi 9. 7. 1945.

tej

Československo–polská konfederace, přípravná jednání o vytvoření společného státního svazku, probíhající mezi čs. a polskou vládní reprezentací v exilu od konce roku 1939 do jara 1943.

Jednání byla zahájena zprvu na neoficiální úrovni navázáním kontaktů mezi Edvardem Benešem, předsedou Československého národního výboru (ČSNV) a z polské strany předsedou exilové vlády Władysławem Sikorským a velvyslancem Edwardem Raczyńským v listopadu a prosinci 1939. Polští představitelé přišli s iniciativou, která vycházela vstříc vizi britské vlády, aby došlo k jednání o vytvoření východoevropské federace spojující Polsko, Československo a Maďarsko. Základní překážkou pro pokračování čs.–polských jednání až do pádu Francie v červnu 1940 však byla neochota polské vlády uznat ČSNV. Polské vládě bylo proti myslí i Benešovo úsilí o uznání čs. prozatímní vlády, proti kterému polská strana protestovala i u Foreign Office. Teprve po britském uznání v červenci 1940 schválila i polská vláda 29. července 1940 uznání čs. prozatímní vlády v čele s Msgre. Janem Šrámkem.

Teprve tento krok, který do značné míry vyrovnal postavení obou exilových reprezentací na mezinárodní scéně, se mohl stát předpokladem pro skutečné zahájení vyjednávání o bližším státním spojení. Série jednání z konce srpna až října 1940 mezi vrcholnými představiteli čs. a polského exilu vyvrcholila 10. listopadu 1940 podepsáním čs.–polské deklarace, v níž obě vlády vyhlásily, že „jsou rozhodnuty po ukončení této války vstoupiti jakožto nezávislé a suverénní státy do užšího politického a hospodářského sdružení, které by se mohlo státi základnou nového řádu ve střední Evropě“. V druhé části pak deklarace odsuzovala německou perzekuci na okupovaných územích obou států. Teprve po vyhlášení deklarace došlo k částečné normalizaci v diplomatických vztazích, kde byl Alexandr Zawisza jmenován *chargé d'affaires* u čs. vlády, zatímco čs. vyslanec u polské vlády Jan Skalický byl jmenován po průtazích na polské straně až 26. června 1941.

Významným předělem v diskusi nad připravovaným státním svazkem bylo Benešovo memorandum o výměně názorů na čs.–polskou spolupráci po válce z 1. listopadu 1940, v němž čs. prezident navrhoval vytvořit „*confédération sui generis*“, v níž by nebyla dotčena suverenita obou zemí, byly zachovány oddělené hlavy obou států, vlády, parlamenty i armády. Omezení suverenity by se týkalo pouze hospodářských věcí, obchodní politiky a také celní a měnové unie, společná by byla také zahraniční politika a byla by koordinována i výzbroj a výstroj obou armád.

Společnými orgány by podle Benešova návrhu měla být Rada, složená z delegátů obou států, která by řídila celkovou zahraniční i vojenskou politiku konfederace a koordinovala by zásady politiky hospodářské, obchodní, měnové a dopravní. Usnesení Rady by byla schvalována a prováděna oběma vládami. Společnými orgány by byly i společný hlavní štáb, výbor obou parlamentů a hospodářská a obchodní rada. V další části Beneš navrhoval konkrétní předpoklady k realizaci svého návrhu i konkrétní formy okamžité spolupráce. Jeho návrh vyvolal širokou odezvu na polské straně, kde se k memorandu obsáhle vyjádřili všichni členové polské vlády, kteří viděli problémy ani ne tak v otázce čs.–polských hranic, jako spíše v hospodářském vyrovnání obou zemí, kde takřka jednotně vyjadřovali obavy z převahy čs. průmyslu. Z této obavy vycházela i odpověď premiéra Sikorského, v níž se zdůrazňovala vedle otázek hospodářských i neměnnost a trvalost polských nároků na polsko–sovětskou hranici podle stavu před 1. září 1939. Především je v ní však patrná polská snaha prosadit užší svazek obou zemí, než jak byl navrhován Benešem, byť Sikorski přistoupil na Benešův termín konfederace *sui generis*.

V organizační práci na polské straně sehrál nejvýznamnější roli Politický komitét ministrů, který pracoval na programu týkajícím se vybudování společného čs.–polského svazku a připravoval vedení vzájemných politických jednání. Na čs. straně zůstávala tato úloha zejména na prezidentu Benešovi a na čs. vládě, zejména na státním ministru Hubertu Ripkovi. Další vzájemná jednání probíhala v první polovině roku 1941 formou rozhovorů mezi představiteli obou zemí, reprezentovaných na čs. straně E. Benešem, H. Ripkou, J. Slávikem a J. Masarykem, na polské straně W. Sikorským, E. Raczyńským a A. Zaleským. Posléze byly pro přípravu konfederace zřízeny dva základní druhy výborů:

- a) Výbory pro stálou spolupráci, kam spadaly výbor koordinační, výbor politicko–právní, výbor hospodářsko–finanční, výbor sociálně politický, výbor vojenský a výbor pro kulturní spolupráci.
- b) Výbory pro běžnou spolupráci, kam spadaly tzv. smíšené výbory: diplomatický, vojenský a informační.

Na jaře 1941 zahájily práci všechny výbory, nejčilejší aktivitou se však vyznačoval výbor koordinační (jenž poprvé zasedal 31. ledna 1941), který byl zastřešujícím a – jak z názvu vyplývá – koordinujícím orgánem pro všechny ostatní výbory. Hlavním cílem prvních zasedání bylo stanovit úkoly pro rozvoj spolupráce obou zahraničních odbojových hnutí. Problémy, které se daly očekávat v otázkách čs.–polských hranic,

zejména na Těšínsku, i v odlišném pojetí konfederace na obou stranách, které Benešův termín „*sui generis*“, „svého druhu“ (přijatý polskou stranou) odsouval jen na pozdější dobu a dovoloval různý výklad pojmu.

Stále větším problémem ve vzájemných jednáních se stávala otázka polsko–sovětské hranice, kde Sikorski naléhal na čs. podporu ve věci polských nároků na hranice před 1. září 1939. Čs. zahraniční vedení si však bylo vědomo ožehavosti polských nároků, vůči kterým i britská vláda zůstávala přinejmenším krajně zdrženlivou. Otevřeně se to projevilo po vstupu Sovětského svazu do války po německém útoku 22. června 1941.

Nebyl to však jediný problém ve vzájemných vztazích. Dalším byl poměr k Maďarsku, se kterým Polsko udržovalo v prvním období války přinejmenším korektní vztahy. Zde naopak čs. strana narazila při svých nárocích na restituci předmnichovských čs.–maďarských hranic na velmi rezervovaný postoj polské vlády.

Obě strany si byly také vědomy zásadního čs.–polského rozporu v otázce hranic na Těšínsku, takže při počátečních jednáních na podzim 1940 otázka vzájemných hranic ustupovala do pozadí. Avšak již v únoru 1941 polský premiér zdůraznil prezidentu Benešovi, že polská vláda pevně trvá na hranicích v podobě před 1. září 1939, tedy včetně těch částí čs. území, které Polsko získalo na podzim 1938.

Po německém útoku na SSSR čs.–polská jednání o konfederaci ustoupila poněkud do pozadí, protože obě exilové reprezentace se musely vyrovnat s novou situací. Jednodušší to bylo na straně československé, kde již necelý měsíc po vstupu SSSR do války byla 18. července 1941 podepsána čs.–sovětská smlouva. Naopak na straně polské přinesl konečný úspěch v podobě podepsání obdobné polsko–sovětské smlouvy 30. července 1941 krizi v polském vládním táboře. Tato krize však pro další jednání byla do určité míry přínosem, protože díky ní odstoupil dosavadní ministr zahraničních věcí August Zaleski a z vlády také odešel ministr Stanisław Kot, tedy lidé, kteří nepatřili k velkým příznivcům čs.–polského dorozumění mezi exilovými vládami. Navíc Zaleského nahradil ve funkci ministra zahraničních věcí (byť jen ve funkci správce ministerstva) velvyslanec Edward Raczynski, který od počátků v roce 1939 po celou dobu války otevřeně a iniciativně podporoval projekt čs.–polského spojení.

To se projevilo i na podzim 1941, kdy se znovu rozeběhlo další kolo vzájemných jednání. Dalším krokem ve vzájemných jednáních bylo společné prohlášení obou vlád k Atlantické chartě, které v duchu deklarace z 11. listopadu 1940 vyhlášovalo, že

čs. a polská vláda jsou rozhodnuty „v duchu úzké a přátelské spolupráce“ pomáhat při realizaci základních cílů Roosevelt–Churchillovy deklarace při zabezpečení světa proti třetí světové válce a při zajištění ekonomické prosperity, zejména pak zabránit Německu v opětovné realizaci jeho agresivních plánů. Toto prohlášení přednesl Jan Masaryk na mezispojenecké konferenci, která se konala 24. září 1941 v londýnském Saint James' Palace, kde se k Atlantické chartě připojily i vlády Sovětského svazu, Jugoslávie, Norska, Holandska, Lucemburska, Belgie, Řecka a de Gaullovy Svobodné Francie.

Zároveň pokračovala i výměna dopisů a memorand o čs.–polské spolupráci mezi nejvyššími představiteli obou zemí – Sikorského, jehož pozice se po reorganizaci vlády v létě 1941 ještě upevnila, a Beneše, který fakticky určoval další směřování čs. zahraniční politiky. Diskuse probíhala zejména na téma čs.-polských hranic, které se ukazovaly jako komplikovaný a těžko řešitelný problém. Přesto obě strany dále zdůrazňovaly nutnost poválečné spolupráce. Konkrétně se to projevilo při zasedání koordinačního výboru 4. listopadu 1941, kde polská strana předložila svůj plán pod názvem Ústavní teze konfедераčního svazu Polska a Československa, tedy návrh, který byl po dlouhých diskusích přijat na zasedání polského Politického výboru rady ministrů již 21. května 1941 a jehož projednávání se v důsledku událostí z léta 1941 odsunulo až na podzim.

Jde o dokument, který blíže specifikuje poválečné spojení obou zemí. Polsko a Československo mělo podle něj vytvořit svaz, na který by přenesly část svých suverénních práv. K tomuto svazu by mohly přistoupit i další (blíže však nespecifikované) země. Společnými záležitostmi, které měl svaz zastupovat, byla vnější reprezentace, zahraniční politika, obrana, věci hospodářské a finanční. Vrcholným orgánem měla být Nejvyšší svazová rada (zřejmě jakýsi svazový parlament), složený „v rovné míře“ ze zástupců států, tvořících svaz. Výkonná moc měla náležet svazové vládě, která by byla jmenována Nejvyšší svazovou radou. Schvalování rozpočtu svazu mělo spadat do pravomoci Svazového shromáždění, přičemž nebylo blíže specifikováno, podle jakého klíče toto shromáždění mělo vznikat a jaké jiné pravomoci mělo mít. Všechny další body totiž hovořily již jen o pravomocích svazové vlády. Pro oblast zahraniční politiky bylo klíčové ustanovení, podle něhož by zahraniční smlouvy byly uzavírány buď jménem svazu nebo jménem jednoho anebo několika států v případě, kdy by šlo o výlučné zájmy onoho státu, resp. států. V případě války mělo vrchní velení být v rukou společného svazového

vrchního velitele. Ve sféře hospodářské je nesporně zajímavé přechodné období na cestě ke sjednocení cel. Měla se zavést přechodná vnitřní cla, což odráželo jednu z hlavních výtek polských ministrů, kteří se obávali dominance čs. průmyslu. Návrh nepředpokládal sjednocení národních měn, ale výměnný kurs měl být stálý. Výstavba komunikačních sítí (železnice, silnice, vodní cesty, letecká doprava) měla být prováděna plánovitě, přičemž se počítalo se zavedením jednotné tarifní politiky. V oblasti zákonodárství se počítalo s odstraněním předpisů, které si navzájem odporovaly. V rámci svazu měl existovat volný pohyb pracovních sil se všemi náležitostmi, tedy absence pasů a víz v rámci svazu, svoboda pobytu a výdělečné činnosti, kterážto podmínka byla pochopitelně výhodnější pro průmyslově méně rozvinuté Polsko, odkud by pracovní síly mohly odcházet za prací zejména do Čech. Daňová politika měla být koordinována, aby se vyrovnalo zatížení jak z titulu daní přímých, tak i daní nepřímých. V závěru byly uvedeny svobody, zajištěné v rámci svazu: svoboda svědomí, svoboda osobní, svoboda vyučování, svoboda slova a tisku, svoboda shromažďovací a spolková, dále nezávislost soudů a kontrola vlády národním zastupitelstvem.

Čs. strana připravila koncem listopadu 1941 odpověď na polské ústavní teze a předala polské vládě návrh základních principů konfедераční asociace Československa a Polska. Zásadním rozdílem je terminologické označení: na rozdíl od polského svazu navrhovala čs. strana pojem konfедераční asociace. V oblasti zahraniční politiky, kde polský návrh nechával poměrnou volnost uzavírání smluv států konfederace samostatně s dalšími státy, čs. návrh předpokládal uzavírání těchto smluv po dohodě s ostatními státy konfederace. Také zachovával samostatnou zahraniční politiku a diplomatickou službu a předpokládal zachování samostatných armád jednotlivých států konfederace, ovšem s jednotnou vojenskou politikou a přípravou obrany. Sama polská strana hodnotila čs. návrh jako mnohem propracovanější, když v polském návrhu zůstala řada myšlenek nevysvětlena – např. obrana svazku. Oba návrhy se zcela držely dosavadní linie obou stran: polské, která tíhla spíše k užšímu pojetí budoucího svazku, a československé, která spíše směřovala k volnějšímu pojetí „konfederace *sui genesis*“.

Ve stejné době se prezident Beneš ve svém projevu na univerzitě v Aberdeenu 10. listopadu 1941 vyjádřil k poválečnému uspořádání Evropy. Základem nové organizace střední Evropy se podle něj měla stát konfederace polsko–československá, k níž by se mohlo přidružit Maďarsko, Rakousko, popřípadě i

Rumunsko, pokud by se nerozhodlo spíše pro účast v bloku balkánském. Je však třeba, aby se do této nové evropské spolupráce plně zařadil Sovětský svaz, a vytvořila se tak nová evropská rovnováha, jež by byla vyjádřena v dohodě Sovětského svazu s polsko-čs. konfederací.

Další jednání se přenášelo spíše na bedra jeho realizátorů, E. Raczyńského a H. Ripky, když hrozilo, že otevřené projednávání některých otázek na schůzích koordinačního výboru by mohlo přinést nepříjemné komplikace na politické scéně, zejména na polské straně. Ze záznamů jejich vzájemných rozhovorů vyplývají i další problémy, které se objevovaly v průběhu přípravných prací. Především to byla stále živá historická polská snaha zařadit do společného státního svazku také Litvu, což ovšem vzbuzovalo stále hlasitější odpor Sovětského svazu, na čs. straně to byla naopak snaha zařadit do konfederace také Rakousko, především z důvodů hospodářských.

Přes tyto problémy dospěla jednání na přelomu roku 1941/1942 k dalšímu kvalitativnímu kroku: k podpisu čs.–polské deklarace z 19. ledna 1942, která v 18 bodech obsahovala základní principy, na nichž měla být konfederace založena. Text deklarace vycházel z předchozích návrhů obou stran a byl vlastně jejich výslednou kombinací a doplněním. Obě vlády v prohlášení konstatovaly, že je třeba, aby konfederace zahrnovala také jiné státy „té evropské oblasti, se kterou jsou spjaty životní zájmy Československa a Polska“. Byla to formulace velmi mlhavá, která dovoľovala oběma stranám si ji vyložit po svém, ale byla zřejmě jedinou cestou, jak deklarovat otevřenost konfederace pro připojení dalších zemí, aniž by se to dotklo zájmů jedné či druhé země a také velmocí, zejména Sovětského svazu. V dalších bodech návrhu byly konkretizovány jednotlivé body společné politiky: otázky zahraniční, vojenské, hospodářské a finanční, sociální, komunikací, pošt a telegrafů. Byla konstatována nutnost koordinace v oblasti zahraničního obchodu, měnové politiky a dalších, stejně jako doplnění ústavy všech zemí konfederace o svobody svědomí, osobní, nauky, slova a tisku, shromažďovací a spolkové, dále o rovnost občanů před zákonem, volný přístup všech občanů k vykonávání všech funkcí ve státě, o nezávislost soudnictví a o kontrolu vlády národním zastupitelstvem, svobodně zvoleným. Deklarace byla schválena oběma exilovými vládami a poté 23. ledna 1942 zveřejněna.

Posledním společným prohlášením čs. a polské vlády v otázce konfederace byla deklarace koordinačního výboru ze 3. června 1942, v níž bylo zdůrazněno, že obě

země „pokládají přesto za jeden z předních a základních cílů své zahraniční politiky za války a po jejím skončení konfederaci Polska a Československa“.

Na jaře 1942 se však stále zřetelněji začínal objevovat odmítavý postoj Sovětského svazu, pro který byla myšlenka jak čs.–polské konfederace, tak i obdobně připravované jugoslávsko–řecké unie nepřijatelná. Zprvu šlo jen o diplomaticky opatrné projevy sovětských představitelů vyjadřující nedůvěru k těmto jednáním, které byly však brzy – po sovětsko-britských jednáních na počátku léta 1942 a podpisu sovětsko–britské dohody – vystřídány otevřeným projevem nesouhlasu s přípravou konfедераčního svazku obou zemí v červenci 1942. Čs. straně – byť pro ni byl sovětský velmocenský postoj prvním velmi trpkým soustem od vstupu SSSR do války – nezbylo než sovětský postoj akceptovat. Čs. představitelům bylo jasné, že sovětské veto je pro ně nezměnitelným faktem. Navíc do čs.–polských vztahů negativně zasáhla další věc: úspěšné úsilí čs. zahraničního vedení o odznamenání Mnichovské dohody, završené 5. srpna 1942 nótou britského ministra zahraničních věcí Anthony Edena, která znamenala distancování se od Mnichova v politickém smyslu, a dále pak i ještě otevřenějším odmítnutím Mnichova francouzským Národním výborem Charlese de Gaulla 29. září 1942. Polská vláda proti těmto aktům protestovala, protože se obávala jejich dopadu na možnou restituci čs.–polských hranic návratem k předmnichovskému stavu.

Všechny tyto události ve svém výsledku znamenaly zmrazení čs.–polských jednání o konfederaci. Proto se nesečkala s odezvou ani polská nabídka z 24. září 1942 na uzavření čs.–polské dohody, která by navazovala na obě předchozí deklarace. Článek 3) návrhu dohody totiž deklaroval: „Až do založení konfederace se obě vlády zavazují k dorozumění ve všech mezinárodních otázkách, životně důležitých pro jejich země. Mimo to budou podporovat svou činností své vzájemné zájmy a nebudou podnikat nic, co by mohlo poškodit ustavení konfederace“. Toto ustanovení likvidovalo doposud oboustranně deklarovaný princip neutrality ve vztahu k problémům druhého státu, tedy neutralitu čs. vlády ve vztahu k sovětsko–polským sporům a polskou neutralitu k problémům čs.–maďarských vztahů. Polský návrh kromě tohoto ustanovení neznamenal žádný kvalitativní krok vpřed ve vzájemných vztazích a pro čs. stranu byl očividně nevýhodný, neboť čs. podpora v polsko–sovětském sporu znamenala mnohem více, než podpora polská ve sporu maďarsko–československém, kde Maďarsko (na rozdíl od SSSR) stálo v táboře nepřátelském a dalo se očekávat pozdější mírové řešení výhodné pro ČSR. Z těchto důvodů oficiální

odpověď na polský návrh nepřišla. Naopak Beneš začal uvažovat o modifikaci čs.–polské konfederace na čs.–polské společenství, fixované vzájemnou spojeneckou smlouvou. Dne 20. listopadu 1942 navrhl pak Jan Masaryk Edwardu Raczyńskému jako odpověď na polskou nótu ze září 1942, týkající se čs.–polské dohody, uzavření spojenecké smlouvy mezi čs. a polskou exilovou vládou na 20 let. Čs. návrh byl však polskou stranou hodnocen jako nepostačující.

Vzájemná jednání o této dohodě narážela na stále živější problém Těšínska ve vztazích mezi oběma zeměmi, kde obě strany neústupně trvaly na svém: polská na tom, že nelze připustit restituci čs.–polských hranic k září 1938, čs. na tom, že záležitost Těšínska byla vyřešena arbitráží z roku 1920, která vymezila čs.–polské hranice po I. světové válce.

Polská strana si sovětské veto i čs. reakci na něj jasně uvědomovala. Zároveň se však stále zhoršovaly vztahy mezi polskou exilovou vládou a Sovětským svazem, které vyvrcholily roztržkou na jaře 1943 po německém ohlášení nálezu zavražděných polských důstojníků v Katyňském lese. Poté, co se polská vláda obrátila na Mezinárodní červený kříž s žádostí o prošetření této kauzy, následovalo 25. dubna 1943 sovětské přerušení diplomatických vztahů s polskou exilovou vládou. Roztržka se odrazila i v čs.–polských vztazích. Československá Státní rada 19. května 1943 přijala rezoluci, která zněla až nediplomaticky ostře a znamenala ve svém důsledku zmrazení čs.–polských jednání. Závěrečný odstavec rezoluce deklaroval, že „jestliže dnes je Státní rada nucena vysloviti svou nespokojenost s postojem polské politiky vůči nám, a nemůže-li do nekonečna mlčet k tomu, že znesnadňuje vzájemný poměr, pak i nadále je přesvědčena, že i přes svůj nesouhlas s dnešní polskou politikou, dojde po skončení této války k upřímné a trvalé spolupráci národa československého s národem polským“. Rezoluce Státní rady tak – i když to nebylo *verbis expresis* vyjádřeno – víceméně odsouvala další jednání o až na dobu poválečnou, a tedy přerušovala již beztak pozastavená vzájemná čs.–polská jednání. Přišla i okamžitá polská odpověď v podobě oficiální rezoluce polské Rady Narodové, která konstatovala neměnné polské stanovisko v otázce hranic: obě strany, čs. i polská, se dopustily v minulosti chyb a měly by je napravit. Nicméně polská rezoluce – i přes nesouhlas Sovětského svazu – nadále trvala na pokračování vzájemných jednání.

Výměna rezolucí obou národních rad je v podstatě faktickou tečkou za jednáním o čs.–polské konfederaci.

Čs.-polská konfederace byla jedinou reálnou možností přípravy poválečného státního svazku za daného stavu věcí v dané době v oblasti střední Evropy. Ostatní země střední Evropy se pohybovaly od neutrality až po spojenectví se zeměmi Osy v roli satelitů anebo vstoupily do tábora Spojenců až v době pozdější.

Problémy ve vzájemných jednáních existovaly od samého počátku, nicméně je třeba říci, že jejich původcem byly obě strany. Nešlo tu jen o otázky hraniční, šlo tu i o zatím opomíjený fakt, že polská vláda – bez ohledu na stav jednání mezi oběma vládami – po celou dobu války více či méně skrytě podporovala českou a slovenskou opozici proti oficiálnímu exilovému vedení, ať už to byla osoba Milana Hodži, gen. Lva Prchaly, Petera Prídavka či později Štefana Osuského. Nešlo tu jen o podporu morální, ale i finanční, která opozici umožňovala zejména propagandistickou činnost.

Je jisté, že politika čs.–polské spolupráce byla politikou účelovou: Pro obě strany mělo spojenectví nepochybně velký význam, stejně jako v případě jiných velkých státních svazků, neboť mohla oběma zemím dodávat sílu k prosazování jejich zahraničněpolitických požadavků. To si uvědomovali zejména Poláci, zápasící s problémem polsko–sovětské hranice, kde hledali podporu u čs. strany. Jak polské, tak i čs. vedení chtělo při svých rozhovorech s představiteli spojeneckých velmocí vystupovat s mandátem od druhé strany. Příčinou nerealizování tohoto projektu však nebyli – přes velké názorové diference obou stran – českoslovenští či polští politici. Byla to velmocenská politika Sovětského svazu, a politika „sfér vlivu“ vůbec, která znamenala rozbití federačních koncepcí ve střední Evropě.

Jednání o čs.–polskou konfederaci však – po „chladných“ vztazích v období meziválečném – znamenalo zcela nepochybně vrchol snah o čs.–polské sblížení za celou první polovinu 20. století, a po roce 1943 lze sledovat jen postupné ochlazování a konečnou roztržku čs. vztahů s polskou exilovou vládou, stejně jako s později uznanou „lublinskou“ prozatímní vládou.

jn

Československo-sudetoněmecké vztahy

Výchozí pozice vzájemných vztahů předurčovaly již odlišné okolnosti utváření exilových komunit. Sudetští Němci patřili původně k emigraci hledající v cizině nové domovy, nikoliv k politickému či vojenskému exilu. Naproti tomu Češi a Slováci (poněkud jiná byla pozice části židů) odcházeli do zahraničí až po rozbití státu a okupaci českých zemí, aby v exilu bojovali za osvobození Československa. E. Beneš při formulaci cílů druhého zahraničního odboje v měsících před vypuknutím druhé světové války důsledně hovořil o všech národech v republice, které se na novém boji měly podílet. Zahrnutí sudetských Němců do jakýchkoli budoucích plánů mělo svůj význam pro teorii právní kontinuity čs. státnosti a neplatnosti Mnichovské dohody. Oproti tomu W. Jaksch jako hlavní představitel a mluvčí sudetoněmeckých sociálních demokratů i další sudetoněmečtí zástupci (Egon Schwelb, de Witte, Katz) vycházeli z neexistence Československa a z platnosti Mnichovské dohody. Na podzim 1939 mezi nimi postupně vykrystalizoval požadavek práva sudetských Němců na sebeurčení, tedy jejich vlastního rozhodnutí o budoucím setrvání v Československu v postavení autonomní jednotky, případně zda se stanou součástí demokratického Německa. Ve společném státu s Čechy chtěli příští poměr dvou nezávislých celků (českých zemí a Sudet) postavit na smluvní základ. Pro sebe požadovali autonomii s vlastní zemskou vládou a parlamentem. Svůj program vtělili do tzv. holmhurstské rezoluce z 10. 3. 1940. Zároveň ale dali najevo, že by uvítali vytvoření širší středoevropské federace, jejímž členem by mohlo být i Německo.

E. Beneš se zpočátku snažil se sudetoněmeckými představiteli dohodnout a byl ochoten k dalekosáhlým ústupkům týkajících se budoucího uspořádání republiky. S W. Jakschem se poprvé setkal 3. 8. 1939. Hovořili o budoucím uspořádání bez toho, aby se k něčemu vážali. Jakschova skupina ovšem nebyla vnitřně jednotná, což se projevilo okamžitě po vypuknutí druhé světové války, kdy hned 2. 9. 1939 napsali tři její členové Fritz Kessler, Robert Wiener a Franz Kögler E. Benešovi dopis, v němž se vyslovili pro zrušení Mnichova a obnovu Československa ve federalistické podobě. E. Beneš v odpovědi jejich stanovisko uvítal s tím, že v obnovené republice budou mít svou národní existenci zajištěnou. Od jejich iniciativy se ovšem ostře distancovalo druhé křídlo skupiny vedené E. de Witte a F. Katzem. K nim se připojil i W. Jaksch, který byl v okamžiku vypuknutí války ve Švédsku. E. Benešovi zaslali dopis, ve kterém ho informovali o tom, že k této akci došlo bez vědomí strany, která se od ní distancuje. Budoucí podobu čs. státu a přítomnost Sudet v ní pokládali za

otevřenou otázkou. Všichni ale shodně ve svých dopisech oslovovali E. Beneše jako prezidenta.

Dne 3. 10. 1939 poslalo dopis E. Benešovi opoziční křídlo odborářů. Vyslovili se pro obnovu Československa v předmnichovských hranicích. Od podzimu 1939 se jedním z klíčových problémů stala neochota členů Jakschovy skupiny ke vstupu do čs. armády, před níž dávali přednost armádě britské. Tato otázka byla předmětem mnoha oběžníků skupiny i následných jednání s čs. představiteli.

Sudetoněmečtí sociální demokraté v čele s W. Jakschem se nechtěli bez výhrad připojit k čs. odboji a podříditi se jeho vedení. Zpočátku proto ani nereagovali na zřízení Československého národního výboru. Svůj postoj k němu nastínili až po jeho uznání britskou vládou. Došli k názoru, že na ně svou pravomoc vztahovat nemůže. Skupina měla podle nich zůstat na ČSNV nezávislou, i když s ním sympatizuje a zaujmout k němu vyčkávací stanovisko. W. Jaksch prohlásil, že snaží dorozumění bylo, kdyby ČSNV vyzval skupinu ke spoluúčasti na budoucím přebudování státu. V reakci na to požádal Brity, aby ho uznávali jako sudetoněmeckého představitele na stejné úrovni jako E. Beneše a navrhoval zřídit Sudetoněmecké byro pro svobodu a autonomii (1. 2. 1940), které by zastupovalo sudetské Němce stejně tak jako Čechy a Slováky zastupoval ČSNV. Výbor by měl zároveň připravovat demokratizaci v Sudetech po pádu nacismu. Jeho iniciátory byli vedle W. Jaksche S. Taub a E. de Witte. Britové to však odmítli. Zároveň dali v interních materiálech najevo, že W. Jaksch reprezentuje jen velmi malé procento sudetských Němců.

Ve dnech 9.-10. 3. 1940 se konala schůze představenstva Jakschovy skupiny v Loughtonu, na níž byla přijata tzv. holmhurstská rezoluce podmiňující spolupráci s čs. odbojem dohodou o budoucím uspořádání ČSR a postavení sudetských Němců v ní. Rezoluce znamenala prohloubení rozporu ve skupině, protože pročeskoslovenské křídlo s ní nesouhlasilo. V reakci na ni založilo exilovou odborovou organizaci (Landesgruppe England der deutschen freigewerkschaftlichen Arbeiter- und Angestelltenorganisationen in der Tschechoslowakischen Republik) v čele s J. Zinnerem, J. Lenkem, I. Kirpalovou a navázalo kontakty s čs. představiteli.

E. Beneš holmhurstskou rezoluci neodmítl, byl ochoten ji považovat za platformu jednání. Na dohodě s W. Jakschem jako oficiálním představitelem skupiny měl eminentní zájem. Zapojení sudetských Němců do jednotného čs. odboje bylo nesmírně důležité pro argumentaci pro právní kontinuitu ČSR a neplatnosti Mnichovské dohody. Jejich dohoda by z tohoto důvodu výrazně usnadnila pozici čs.

odbojové akce a její postavení vůči Britům. Britská vláda na jejich vzájemnou dohodu naléhala. Podmiňovala jí jak uznání exilové vlády tak posléze přiznání jurisdikce nad všemi občany bývalé ČSR.

Ostatní čs. představitelé ale Jakschovy požadavky sudetoněmecké autonomie a smluvního základu obnoveného státu většinou odmítali a začali orientovat na styky a spolupráci s křídlem skupiny, které stálo vůči W. Jakschovi v opozici. Zvláště četné vztahy s nimi udržovali ministr František Němec a Jaromír Nečas. Obzvláště nepříznivé stanovisko vůči W. Jakschovi měli vojenští představitelé a samotní vojáci. Pozice sudetských Němců, kteří vstoupili do čs. armády, nebyla jednoduchá. Důstojníci v jednotkách často zakazovali používání německého jazyka a i jinak je diskriminovali. Vojenský atašé J. Kalla upozorňoval na nepřátelský vztah vojáků k sudetským Němcům a na radikální názory na řešení německé otázky po válce. Zároveň ale doporučoval, aby i přesto, že se sudetští Němci a W. Jaksch změnili, byli získáni pro spolupráci, aby se tím legalizoval požadavek navrácení Sudet.

Další setkání E. Beneše s W. Jakschem se uskutečnilo krátce po pádu Francie 4. 7. 1940. W. Jaksch řekl, že nyní nepožaduje žádné prohlášení ohledně budoucnosti, neboť je prioritní vyhrát válku. Nato mu E. Beneš nabídl spolupráci a místa ve Státní radě. Zároveň začal rozpracovávat nový model budoucího uspořádání státu na bázi oddělených národních prostorů, který vycházel výrazně vstříc požadavkům Jakschovy skupiny.

V červenci bylo postavení čs. představitelů posíleno uznáním čs. prozatímní vlády a zároveň E. Beneše jako prezidenta. Čs. vláda ovšem nezískala právo jurisdikce nad sudetskými Němci. Na britské uznání reagovala Jakschova skupina v srpnu brožurou *Zur Anerkennung der Tschechoslowakischen Regierung in England*, v níž vycházela z reality druhé republiky. Jejím autorem byl právník Egon Schwelb. Ve studii tvrdil, že dle čs. právního řádu je sice Mnichov neplatný, ale zároveň si ČSR smlouvami se sousedními státy v letech 1938-1939 vybudovala právní řád na jeho základě. Za problematickou považoval i otázku právní kontinuity a kontinuity prezidentského úřadu E. Beneše. Zdůraznil také, že mezi britským a čs. stanoviskem je rozdíl a britská strana nestojí na pozici čs. právní kontinuity. Čs. vláda by dle něho neměla odvozovat svou pravomoc z právního řádu první republiky, protože je zde též zákonodárství druhé republiky, ale měla by své hnutí označovat za revoluční, jako boj českého národa za národní a státní samostatnost. Z této teorie pak také vycházelo přesvědčení, že pohraničí je volné a je tedy nutná dohoda o budoucím

státoprávním uspořádání. Zároveň i jejich tvrzení (podpořené i Brity), že čs. vláda nemá právo jurisdikce nad občany z odtržených území. Z toho následně vyplývala i další skutečnost, a to že neměli povinnost vstupovat do čs. armády. Jakschova politika ovšem vyvolávala stále větší nesouhlas nejenom u ostatních sudetoněmeckých skupin, ale i v jeho vlastní.

Přímá jednání o spoluúčasti Treuegemeinschaft na exilovém státním zřízení zahájil E. Beneš s W. Jakschem v říjnu 1940. Nabídl mu šest míst ve Státní radě, z nichž jedno bylo pro místopředsedu. Předsednictvo Treuegemeinschaft s tím v zásadě souhlasilo, ale důsledně trvalo na požadavku vyjasnění otázek vzájemného soužití ve společném státě na bázi federace. Vůči čs. vládě chtěli vystupovat jako rovnoprávní partner. Oproti tomu čs. vláda stále požadovala bezvýhradný kladný postoj k čs. odboji a obnovení ČSR. Vstup Němců do ovšem ostře odmítl domácí odboj. E. Beneš v tomto okamžiku neustoupil ani domovu, 11. 12. ve Státní radě řekl, že němečtí spoluobčané se její práce v dohledné době zúčastní, ani Treuegemeinschaft, jejíž požadavek federalizace země odmítl. Domáčímu odboji poslal depeši z 26.-27. 11., v níž mu vysvětlil své plány a záměry. Odpověď již byla o něco smířlivější, ale i tak odmítavá.

E. Beneš následně o nepříznivém postoji domova informoval W. Jaksche a dohodli se spolu, že vstup Němců do Státní rady na nějakou dobu odloží. V této době již byla Treuegemeinschaft početně oslabená odštěpením pročeskoslovenského křídla, k čemuž došlo 18. 10., kdy z něho vznikla nová tzv. Zinnerova skupina. Tato skupina navázala spolupráci s čs. zástupci a vůči ČSR vystupovala loajálně. Jako i ostatní sudetoněmecké skupiny, ale v této době nesouhlasila s odsunem.

I přes to však E. Beneš jednání s W. Jakschem nepřerušil. V této době se s ním scházel i H. Ripka. 3. 1. 1941 informoval W. Jaksch prezidenta o podmínkách, které mají pro vstup do Státní rady. Požadovali: 1) vyjádření čs. vlády, zda bude vyřešen vzájemný budoucí vztah Čechů a sudetských Němců ve společném státě, 2) prohlášení Státní rady, že bude uděláno vše pro to, aby bylo zamezeno občanské válce po osvobození, 3) místa ve státním zřízení, 4) vstup do vlády. E. Beneš vzal jejich požadavky na vědomí s tím, že se k nim později vyjádří.

Ve svém úsilí dohodnout se s nimi pokračoval prezident i na jaře 1941. Na Jakschův požadavek zaměstnání některých jeho příslušníků ve státních orgánech a v budoucnosti snad i členství někoho ve vládě však byli čs. představitelé ochotni přistoupit jen v případě jejich naprosté loajality. Jednání proto postupně vedla do

slepé uličky. Čs. vláda se na jaře zároveň postavila proti možnosti sudetoněmeckého vysílání v BBC. Britové toto vysílání ovšem podpořili s tím, že nemohou ignorovat sudetoněmecký element a kromě toho nejsou vázáni povinností radit se s Čechy o své propagandě vůči sudetským Němcům. Jakschova skupina pak vysílala od června 1941 do července 1942 v rámci německého vysílání. Čs. vláda následně požadovala, aby toto vysílání bylo alespoň zařazeno do čs. vysílání, což bylo zamítnuto. Zároveň Britové stále naléhali na jejich shodu a spolupráci.

Pozice čs. vlády byla posílena britským definitivním uznáním. Jeho nedostatkem ovšem bylo to, že ani teď nebyla čs. vládě přiznána jurisdikce nad sudetskými Němci a stejně tak nebylo učiněno prohlášení ohledně hranic. Čs. vláda tak stále nemohla přimět sudetské Němce ke vstupu do čs. armády. Otázka armády byla důležitá. Vedení Treuegemeinschaft odmítalo vstup do ní, dokud nebude poměr mezi Čechy a sudetskými Němci smluvně vyřešen. Svě členy proto nabádala, aby vstupovali do armády britské, případně do britských pomocných pracovních sborů.

E. Beneš se s nimi stále snažil dohodnout a opět otevřel otázku jejich členství ve Státní radě. Znovu ale zasáhl domácí odboj. V srpnu došly z protektorátu depeše s protesty proti tomuto plánu. E. Beneš se setkal s W. Jakschem 22. 9. 1941 a zase se dohodli na odložení. Ani v exilu nenašel prezident pro své úsilí podporu. Vojáci v září po zprávách, že by sudetští Němci měli přijít do Státní rady a armády ostře protestovali. Argumentovali tím, že sudetské Němce v exilu v čele s W. Jakschem nelze považovat za reprezentanty těch, kteří zůstali doma a slouží K. Henleinovi. Za celé dva roky nepřinesli důkazy loajality k ČSR a prezidentu E. Benešovi. Loajální Němci šli do čs. armády hned a slouží bez podmínek. Podle zprávy Ministerstva obrany hrozilo rozštěpení armády, z níž by se proti vládě postavilo 80-90 % vojáků. Údajně hrozily i jejich odchody k Polákům nebo Rusům. Podobně se proti spolupráci se sudetskými Němci stavěly i mnohé čs. spolky ve Velké Británii. Například Spolek československých žen, Sokol a čs. krajanská kolonie ve Velké Británii spolupráci s Němci důsledně odmítaly. Naopak největší čs. ženská organizace v Anglii, Rada československých žen, sdružovala čs. ženy všech národností a svou důslednou otevřeností a integrací sudetoněmeckých žen se dostala s některými složkami čs. exilu do sporu. Většina čs. exilu však byla proti spolupráci s W. Jakschem, kterému vytýkala jeho nejasnou politiku a neloajální politiku.

Dne 28. 9. 1941 se konala 1. zemská konference, na níž se hovořilo o rozporech mezi politikou skupiny a exilové vlády. Zároveň zde však byla deklarována snaha

pokračovat ve spolupráci ve společném boji proti nacismu. Konference také přijala protest proti teroru v protektorátu, který vzrůstal po nástupu R. Heydricha k moci, což zároveň znamenalo zvýšení protiněmecké nenávisti. 5. 10. se konala konference Zinnerovy skupiny, na níž byly přijaty dvě rezoluce proti nacistickému teroru ve vlasti a deklarováno, že mají stejný cíl jako Češi: zničení společného nepřítele - nacismu.

Na konci roku 1941 již byli Jakschovi sudetští Němci připraveni vstoupit do Státní rady bez podmínek. E. Beneš se v tomto okamžiku ovšem opět dohodl s Jakschem na tom, že nynější podmínky (perzekuce ve vlasti a vzrůst protiněmecké nenávisti) a odpor domova i exilu (hlavně vojáků) nedovolují vstup jeho lidí do Státní rady. Naopak příhodná situace byla po vstupu SSSR do války k přijetí komunistů. Proto byl 5. 11. jmenován členem Státní rady komunistou Karel Kreibich. Při této příležitosti E. Beneš připomněl, že se počítá s každým občanem ČSR, který stojí proti nacismu a je loajální k republice a exilovému státnímu zřízení. Státní rada prezidentovi odpověděla v březnu 1942. Podle ní by účast sudetských Němců na její práci byla možná pouze, kdyby se bez výhrad přihlásili k čs. programu obnovení ČSR v předmnichovských hranicích.

Stále tak proti sobě stál otevřenější postoj prezidenta a rezervovanější čs. politické a vojenské reprezentace. Pod vlivem válečných událostí se však tento rozdíl začal postupně stírat. V první polovině roku 1942 se E. Beneš stále snažil o dohodu s W. Jakschem a jeho lidmi. Věděl, že o tuto dohodu mají eminentní zájem Britové. Jakschovo uznání čs. vedení by čs. exilu velmi ulehčilo jeho pozici a zjednodušilo jeho jednání s velmoci o odznamenání Mnichova a o poválečném uspořádání. Čs. odboj a jeho úsilí o obnovu ČSR a boj proti fašismu by tím byl výrazně posílen. Ostatní exiloví představitelé z tohoto důvodu k W. Jakschovi tak smířliví nebyli. Žádali ho o jasné prohlášení sudetských Němců věrnosti republice. Jinak s nimi spolupracovat odmítali. Jakschovy požadavky považovali za nehorázné a jednat o nich nehodlali. Zároveň také vždy trvali na rozhodnějším řešení sudetoněmecké otázky, masovějším odsunu a předmnichovských hranicích bez jakýchkoli ústupků a vnitřního členění republiky. Na konci listopadu 1941 H. Ripka důrazně žádal, aby bylo sudetoněmecké rozhlasové vysílání v BBC převedeno z německého do československého. V jednáních pak bylo pokračováno v lednu 1942. Britové však čs. požadavek odmítli s tím, že by to znamenalo nepřímo uznání, že sudetské území náleží k ČSR, což zatím uznáno nebylo. Otázka Mnichova se také v této době stala nejaktuálnějším problémem čs. diplomacie. V první polovině roku 1942 začali čs. představitelé

intenzivně jednat o jeho odzúnnání. Sudetoněmecké vysílání bylo nakonec v červenci po zákroku čs. vlády úplně zakázáno.

V lednu 1942 se E. Beneš opět setkal s W. Jakschem. Bylo to v době, kdy se vypracovávalo memorandum o hranicích, v němž již byly obsaženy požadavky na obsáhlejší redukci německého obyvatelstva v Československu. W. Jakschovi prezident přestřel plán na odsun fašistů, buržoazie atd. stále v kombinaci s výměnou části území s Německem. W. Jaksch to odmítl. Neshodli se ani v náhledu na rozdělení německého obyvatelstva. Zatímco E. Beneš diferencoval a chtěl odsun fašistů, W. Jaksch pojímal sudetské Němce jako celek a pokládal se za zástupce všech. To bylo ovšem v rozporu se skutečným rozvrstvením politických sil v pohraničí, kde byla jeho příznivců jen velmi malá část.

Oproti tomu ostatní sudetoněmecké skupiny s čs. reprezentací spolupracovaly a posílaly své lidi do čs. armády. Taktéž ovšem odmítaly odsun. Chtěly se však podílet na společném osvobozovacím boji a spolurozhodovat o budoucím uspořádání. Na jaře 1942 nabídly tyto skupiny W. Jakschovi dohodu o společném sudetoněmeckém bloku. W. Jaksch to odmítl. Ostatní skupiny tak vytvořily bez něho

Negativně zapůsobil na čs.-sudetoněmecké vztahy atentát na R. Heydricha a následné represe. Prezident se s W. Jakschem setkal znovu krátce po atentátu 29. 5. W. Jaksch na této schůzce již přiznal, že se mýlil, když očekával krátkou válku a německou revoluci. Měl zájem na pokračování jednání o spolupráci. To teď bylo ale důsledkem nacistického teroru ztíženo.

Teror v protektorátu sudetští Němci v exilu shodně odsoudili. W. Jaksch přečetl protest za svou skupinu i v rádiu. Zároveň se ale představenstvo skupiny na své schůzi 7. 6. ostře vyslovilo proti transferu a odvolávalo se na Atlantickou chartu. 22. 6. poslal W. Jaksch E. Benešovi dopis, ve kterém ho informoval o této schůzi. E. Beneš mu na tento dopis odpověděl až 1. 12. Zároveň byla ve vedení skupiny oživena myšlenka na zřízení ozbrojených úderných oddílů Republikanische Wehr určených k zajištění pořádku a zatknutí nacistů v Sudetech po osvobození. Na schůzi 7. 6. to bylo v zásadě dohodnuto a bylo rozhodnuto, aby byly oživeny již v emigraci. To vyvolalo prudký odpor exilové vlády, která se o tomto záměru okamžitě dozvěděla.

Po atentátu na R. Heydricha začala Jakschova skupina ztrácet. Nacistický teror v protektorátu vyvolal mezi jejími členy zděšení, pochopili, do jak těžké pozice se dostali a jak ztíženo bude jejich jednání. Britové však stále při jednáních o odzúnnání

Mnichova trvali na tom, že dokud nebudou čs. reprezentace a sudetští Němci spolupracovat a zástupci sudetských Němců nevstoupí do Státní rady, nebude čs. vládě přiznáno právo jurisdikce nad nimi. Jednání byla těžká a nakonec dospěla k tomu, že H. Ripka doporučil, že je výhodnější vzdát se práva jurisdikce nad sudetskými Němci než riskovat hluboký otřes, který by členství Jakschových lidí ve Státní radě znamenalo v emigraci a hlavně v protektorátu. V srpnu tak byla Brity oduznána Mnichovská dohoda. Čs. vláda nezískala jurisdikci nad sudetskými Němci a nemohla je tudíž ani v budoucnu přimět ke vstupu do čs. armády a podřízení se čs. vedení. Na druhou stranu znamenalo oduznání Mnichova ještě těsnější spolupráci loajálních sudetoněmeckých skupin spojených v jednotném výboru s čs. vládou. Všechny tyto skupiny narozdíl od Jaksche oduznání Mnichova přivítaly. W. Jaksch proti tomuto aktu protestoval i u kanadské a americké vlády a zároveň si šel stěžovat do Foreign Office.

Na 17. 9. k sobě pozval E. Beneš W. Jaksche. Žádal po něm zejména vysvětlení jeho postoje k oduznání Mnichova. Zároveň mu zopakoval, že čs. vláda jejich teorii o sebeurčení nepřijme a upozornil ho na to, že se svým postojem dostali do izolace. Na Jakschovu žádost se setkali znovu 25. 9. Prezident mu sdělil, že po tom co se stalo a nyní hlavně po řádění Němců v protektorátu je s plány na jakékoliv územní uspořádání sudetského území konec. Každé další jednání a spolupráce závisí na jejich bezvýhradném přihlášení se k čs. odboji. 2. 10. se pak konalo poslední jednání prezidenta s celou delegací Jakschovy skupiny. Stále ještě byli nakloněni spolupráci. Čs. vláda byla vůči nim ve výhodě i díky tomu, že byla přesně informována o veškerém dění uvnitř skupiny. V Jakschově skupině měla četné informátory z přímého okolí W. Jaksche, kteří dodávali zprávy i o schůzích představenstva skupiny. Zároveň od nich získávala veškeré dokumenty. Sledováním aktivit W. Jaksche (ale i dalších oponentů čs. vlády) byl pověřen zvláštní odbor exilového Ministerstva vnitra.

Na říjen následně svolal W. Jaksch 2. zemskou konferenci své skupiny. Na konferenci došlo k dalším rozporům. Jaksch zde nezískal jednoznačnou podporu pro své stanovisko, jak předpokládal. Do popředí opět vystoupilo sudetoněmecké dilema: být loajální k čs. vládě a ČSR a spoléhat na to, že se budou moci podílet na budoucím uspořádání a podaří se jim zmírnit transfer, nebo se postavit proti čs. vládě a odsunu. W. Jaksch se rozhodl pro druhou alternativu. Konference potvrdila

Jakschovu linii a krátce po ní došlo ke konečné roztržce mezi skupinou a čs. vládou a osobně mezi prezidentem E. Benešem a W. Jakschem.

12. 11. se o sudetoněmecké otázce zmínil E. Beneš ve svém projevu ve Státní radě. Řekl, že ti Němci, kteří zůstali republice věrni a kteří spolupracují s čs. odbojem, budou po válce pokládáni za rovnoprávné občany republiky. Zároveň dal najevo ochotu spolupráce s Němci v exilu, kteří čs. odboj podporují. E. Beneš také 1. 12. odpověděl na Jakschův dopis s usnesením představenstva jeho skupiny ze 7. 6. V tomto velmi dlouhém dopise zdůraznil, že od počátku postupoval ke všem občanům stejně a žádal spolupráci všech bez rozdílu národnosti nebo politického přesvědčení. Kdyby v letech 1939-1940 všichni jeho nabídku přijali, byla by odbojová akce a uznání exilového zřízení probíhaly mnohem rychleji. Oproti tomu byly činěny podmínky pro zapojení se do akce, které E. Beneš odmítal, ať přišly z jakékoliv strany. Vycházel a vychází ze zásady, že ve věci přináležitosti ke státu a povinností vůči němu v boji proti nacismu se podmínky nekladou. ČSR nezanikla a žádný její občan nebyl zbaven svých povinností vůči ní. Mohly se klást běžné politické požadavky, ale v žádném případě otázka, zda ano či ne a za jakých podmínek bude ten či onen ke státu přináležet. Stejně tak se vůbec neměla klást otázka, zda má být vykonávána vojenská povinnost ke státu a boji za jeho osvobození. Dále podotkl, že vláda ještě žádné usnesení ohledně transferu nevydala a kromě toho je transfer záležitostí celoevropskou. Opět odmítl právo sebeurčení sudetských Němců bez ohledu na Čechy a území bez něhož nemůžou žít a jehož provedením by byli v rukou Říše a sami tak zbaveni práva sebeurčení. Sebeurčení pro národní menšiny, které už své národní státy mají, by podle něj znemožnilo bezpečnost a mír ve střední Evropě. Dále zdůraznil, že do Státní rady nejmenoval ani nikoho z ostatních sudetoněmeckých skupin, aby tak nezasahoval do jejich vzájemných sporů. K. Kreibich byl jmenován jako komunista ne jako sudetský Němec.

Konečnou tečku vzájemným vztahům E. Beneše a W. Jaksche učinil dopis prezidenta z 10. 1. 1943. V něm W. Jakschovi oznámil, že není možné jmenovat do Státní rady nebo přijmout mezi úředníky exilového zřízení někoho, kdo se ještě veřejně za čs. občana neprohlásil, kdo odmítá plnit své občanské povinnosti a svou přináležitost k ČSR něčím podmiňuje, přičemž si nechává volnost pro jiné stanovisko v budoucnosti. W. Jaksch na tento dopis odpověděl 3. 4. Zopakoval v něm prezidentovi stanovisko své skupiny.

Jejich jednání byla přerušena, do konce války se již nesetkali. Tak byla Treuegemeinschaft vyřazena ze spoluúčasti při plánech na reformy v poválečné republice a postavení Němců v ní. Kontakty a spolupráce s čs. představiteli byly přerušeny a ona odsunuta do pozadí. Její vliv stále klesal, o své na počátku války relativně silné postavení u Britů a zejména u Labour Party postupně přišla. Počet jejích britských příznivců byl stále menší. Ocitla se v izolaci a masovou podporu neměla ani doma.

Od 1. 4. 1943 vstoupil v platnost britský zákon o vojenské službě příslušníků spojeneckých států. Zákon byl britskou vládou přijat již 6. 8. 1942. Čs. vláda ho však odmítala přijmout, protože jí nepřiznával jurisdikci nad sudetskými Němci. Souhlasila s ním s výhradami až 22. 10. 1942. Představenstvo Treuegemeinschaft se na své schůzi 17.-18. 4. 1943 rozhodlo doporučit svým členům, aby vstupovali do britské, ne však do čs. armády. Zdůvodnili to tím, že každý má právo vědět, za co bojuje. Oni nemohou bojovat za hromadné vyhnání svých krajanů. Na počátku května vydali oběžník, v němž informovali své členy o rozhodnutí nevstupovat do čs. armády ale do britské a informovali je ztroskotání spolupráce s čs. vládou. Zároveň W. Jaksch zahájil v tisku propagandistické tažení obviňující čs. vládu ze ztroskotání jednání. V roce 1943 se také do popředí jejich zájmu a činnosti dostala otázka odsunu a boje proti němu. Na útoky na čs. vládu a další přiosření vztahů se rozhodl veřejně reagovat ministr Juraj Slávik – učinil tak 2. 6. 1943 ve Státní radě, kde kritizoval Jakschovy nepřijatelné požadavky. W. Jaksch na to odpověděl zvláštním spisem, v němž zdůraznil, že každý stát musí být budován na základě vnitřní shody. Myšlenku odsunu odmítl.

Čs. vláda naopak zpracovala první návrh dekretu o zániku státního občanství a úspěšně jednala s velmocemi o schválení odsunu.

Ve dnech 16.-17. 10. se konala zemská konference německých antifašistů, která se bez výhrad přihlásila k ČSR. Konference se zúčastnila i řada čs. politiků včetně H. Ripky. Oproti tomu se 7. 11. konala třetí zemská konference Jakschovy skupiny, na níž byly zopakovány již mnohokrát zmíněné teze. Zároveň Jakschova skupina pokračovala v přípravách na obnovení polovojenské organizace Republikanische Wehr.

Britské úřady tyto plány zamítly. Naprosto odmítavě reagovali na tyto pokusy, které jim měly být utajeny, čs. představitelé. Čs. vláda se nyní začala zcela orientovat na spolupráci ostatních sudetoněmeckých skupin, které byly loajální a stály bez

výhrad na pozici ČSR. S vládou byly ochotny spolupracovat bez podmínek pro budoucnost. S výhradami postupně souhlasili s částečným odsunem fašistů a doufaly, že budou mít možnost podílet se na odsunových plánech a zachránit co se dá. Po podpisu čs.-sovětské smlouvy v prosinci 1943 vyslovili s odsunem souhlas i komunisté. Trvali ovšem na důsledném vyjmutí antifašistů a na jejich spoluúčasti na celé akci.

W. Jaksch vytvořil v říjnu 1943 orgán *Auslandsrepresentation der Sudetendemokratie*, který byl uveden memorandem Užití Atlantské charty v případě sudetského problému. Žádáno bylo spoluurčovací právo ohledně Sudet a federace. Orgán ovšem nezískal mnoho pozornosti a ostatními sudetoněmeckými skupinami, čs. i britskou vládou byl odmítnut. Stejně tak na něj navazující *Democratic Sudeten Committee* ze začátku srpna 1944. Pod jeho jménem žádal W. Jaksch účast na rozhodnutí o osudu Sudet. Ve Státní radě tentokrát na výbor reagoval 30. 8. 1944 i ministr H. Ripka, který označil Jakschovu činnost a politickou orientaci nového orgánu za výslovně protistátní a neslučitelnou se základními požadavky na obnovu ČSR.

Konečnou tečkou za čs.-sudetoněmeckým soužitím byl odsun většiny sudetských Němců z ČSR. Většina členů Jakschovi skupiny se do osvobozené ČSR vůbec nevrátila. Na území republiky nesměli vkročit bez povolení čs. vlády a raději tak zůstali v emigraci. Sudetoněmečtí antifašisté se mohli do ČSR vrátit a nepodléhali odsunu. Velká část z nich ale pod jeho vlivem odešla do emigrace.

hv

Literatura:

BACHSTEIN, M. K.: *Die Politik der Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten als Hauptrepräsentanz des Deutschen Exils aus der Tschechoslowakischen Republik*. In: *Das Jahr 1945 in der Tschechoslowakei*. München - Wien, R. Oldenbourg Verlag 1971; týž: *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie*. München - Wien, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum Band. 29, R. Oldenbourg Verlag 1974; BRANDES, D.: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939-1943*. München, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum Band. 59, R. Oldenbourg Verlag 1988; BRÜGEL, J.W.: *Tschechen und Deutsche 1939-1946*. München, Nymphenburger Verlagshandlung 1974; *Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938-*

1947. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1992; *Češi a sudetoněmecká otázka 1939-1945*. Ed. J. Vondrová. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994; *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*. Ed. L. Otáhalová - M. Červinková. 2 sv. Praha 1966; KURAL, V.: *Místo společenství konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké Říši a cesta k odsunu (1938-1945)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994.

Československý Červený kříž v zahraničí (ČSČK); ústřední humanitární organizace zřízená čs. exilovou vládou pro zdravotní a sociální péči o čs. uprchlíky, uznávaná Mezinárodním Červeným křížem (MČK) jako zástupce Československa.

ČSČK byl zřízen rozhodnutím čs. exilové vlády 1. 9. 1940 v Londýně poté, co byl nacisty v protektorátu rozpuštěn domácí Červený kříž. MČK za této situace povolil vznik zahraničního subjektu jako zástupce Československa a oficiálního partnera pro jednání, i když jej po celou dobu války uznával pouze *de facto*. Organizace získala stejný statut jako ostatní spojenecké ČK obsazených zemí, které rovněž zahájily svou činnost v Londýně. ČSČK převzal jmění i agendu Československé pomoci. Nepodařilo se mu to naopak v případě Československého komitě při Francouzském ČK.

ČSČK podléhal kontrole Ministerstva národní obrany a Ministerstva sociální péče (MSP) v exilu. Finance pro svoji činnost získával ze státních dotací, od čs. a jiných spolků, z příspěvků svých členů, dobrovolných darů a sbírek krajanů z celého světa i z vlastních dobročinných akcí. Řídil se mírovými stanovami ČSČK z roku 1919, doplněnými některými paragrafy platnými po dobu působení společnosti v zahraničí. Spolek reprezentovaly tyto orgány: Předsednictvo, Výkonný výbor, Hlavní stan a Shromáždění delegátů. Jeho protektorem byl prezident E. Beneš, čestnou předsedkyní Hana Benešová a předsedkyní Alice Masaryková, jejíž funkce však byla formální. Prvním úřadujícím předsedou byl gen. Jaroslav Čihák - Znamenáček, který rezignoval v únoru 1943. Jeho nástupcem byl jmenován gen. ing. Alois Vicherek - Slezák, jenž v této funkci setrval až do konce války a krátce i po ní. Místopředsedové byli zpočátku dva a od roku 1943 čtyři. Předsednictvu bylo přímo podřízeno tiskové oddělení, které se staralo o propagaci. Vlastní práce probíhala v pěti specializovaných odborech: sociálním, zdravotním, ošetřovatelském, kulturním a dorostovém.

ČSČK měl kromě vlastní ústřední organizace i odbočky, delegáty a pomocné spolky. V Anglii působily dvě odbočky v Leamingtonu a v East Tilbury, další existovaly v Palestině, na francouzském mandátním území v Sýrii - Libanonu, v Indii a v Mexiku. V ostatních státech byli jmenováni delegáti a důvěrníci. V roce 1943 došlo k reformě struktury ČSČK, po níž zůstaly pouze dvě odbočky - v Anglii (East Tilbury) a v SSSR. Ostatní byly zrušeny a přeměněny v delegatury, jichž bylo k 31. 12. 1943 celkem 14 a o rok později 27. V jednotlivých zemích zastupovaly ústředí a udržovaly kontakty s čs. krajaný. V jejich čele stáli čs. diplomaté, kteří zde zůstali,

anebo jejich manželky či zástupci krajanů. Delegáti měli za úkol zejména získávat finance a materiální pomoc. V zemích, do nichž se uchýlovali uprchlíci, zajišťovali rozdělování pomoci ČSČK a pomáhali i sociálně slabým krajanům. Pomocnými organizacemi byly krajské spolky, které zásobovaly ČSČK peněžními a věcnými dary a působily v jeho prospěch i propagačně. Kontakty byly navázány i s cizími humanitárními organizacemi včetně zahraničních Červených křížů.

V Anglii vykonával ČSČK doplňkovou péči o ty, které nepodporovalo MSP nebo *Czech Refugee Trust Fund*. Finanční podpory vyplácel jen výjimečně např. jako první výpomoc v nouzi nebo uprchlíkům, jimž ještě nebyl vyměřen vyživovací příspěvek MSP. Civilním uprchlíkům poskytoval i oblečení, pomáhal při hledání ubytování a zaměstnání. Velká pozornost byla věnována těhotným ženám, matkám malých dětí a dětem. ČSČK se staral i o čs. školy a od roku 1943 i o čs. jesle v Londýně. Vydával dětské knihy a časopis *Poupě*, jehož náklad dosahoval 1 000 výtisků měsíčně a dětem byl rozesílán zdarma, dokonce i mimo Anglii.

Civilním uprchlíkům, kteří nebyli podporováni CRTF, poskytoval ČSČK v dohodě s anglickými úřady lékařskou péči. Na přelomu let 1940-1941 byly pro ně zřízeny lékařské ordinace: všeobecná, oční a zubní. Později přibyla i dětská ordinace a byl zakoupen rentgen. Zároveň byly školeny zdravotní sestry. Stejně tak zajišťoval ČSČK lékařskou péči i čs. armádě. Zřídil posádkové ošetřovatelny, ambulance a vydržoval čs. oddělení v anglických nemocnicích ve městech Warwick a Stratford, později vlastní vojenskou nemocnici v Hammersmith (získána byla v roce 1943), ozdravovnu v Castle Mead u Windsoru (od roku 1943 v Bucklebury Place Auxiliary Hospital u Readingu) a podporoval jednotlivé pacienty rozmístěné v anglických zdravotních zařízeních. ČSČK zasílal do všech institucí čs. příslušníkům potravinové balíčky, různé osobní potřeby a cigarety. Čs. vojenské nemocnici byly poskytovány i pravidelné měsíční finanční příspěvky. Armáda dostala od ČSČK několik vojenských ambulancí (do roku 1944 jich bylo 12), většinou šlo o dary krajanů z Ameriky, množství lékařských potřeb - materiálu, nástrojů a léků připravených pro případ válečného nasazení.

Vedle zdravotní péče pomáhal ČSČK vojákům ošacením, osobními potřebami, dokonce i s cigaretami a drobnými dárky k svátkům a jubileím. Částečně se staral o jejich kulturní vyžití. Posílal jim knihy, časopisy, sportovní náčiní, hry, gramofony, rádia apod. Zprostředkovával také tzv. akce kmoter, v jejichž rámci byl vojákům umožněn korespondenční styk s „kmotrami“ v Anglii nebo Americe, které jim posílaly

dárky a ve Velké Británii je zvaly na návštěvy např. v době dovolených. ČSČK se staral i o čs. vojenské jednotky na Středním východě a v SSSR. Čs. generální konzul v Palestině Josef M. Kadlec založil již v dubnu 1940 Sdružení ČSČK v Palestině, které se stalo odbočkou ústřední organizace. Pro čs. příslušníky v SSSR bylo 2. 3. 1942 založeno Komité ČSČK v Kujbyševě, v jehož čele stála žena vyslance Olga Fierlingerová. Po vstupu SSSR do války se většina pomocných akcí a sbírek orientovala právě na něj.

Na území Velké Británie přejal ČSČK kromě civilní emigrace a armády i péči o čs. internované. Vybavoval je osobními potřebami a v nutných případech i oblečením. Všechny zdejší internační tábory byly pod dohledem Britského ČK a Mezinárodního ČK (MČK).

Nejdůležitějším úkolem spojeneckých ČK byla péče o válečné zajatce a internované uprchlíky před fašismem, kteří zůstali uvězněni v okupované Evropě. V čele s MČK, jedinou celosvětově spolehlivě fungující organizací, se společně s židovskými organizacemi ujaly organizování rozsáhlých humanitárních akcí na záchranu těchto lidí. Podle Ženevské konvence z roku 1929 se ČK měly starat především o válečné zajatce, nyní však bylo nutno rozšířit pomocné akce i na civilní internované, jejichž podmínky byly nesrovnatelně horší. ČK se zabývaly i zjišťováním padlých a nezvěstných.

V průběhu druhé světové války vznikla v Evropě řada internačních, pracovních a zajateckých táborů, v nichž byli soustředěni uprchlíci z různých zemí a spojenečtí váleční zajatci. Zástupci ČK se snažili dostat do táborů, což se jim podařilo pouze na „neněmeckém“ území. Povolení vstoupit do nacistických koncentráků nikdy nedostali. Během války se pravidelně konaly schůze a porady zástupců spojeneckých ČK a MLČK, na nichž se projednával společný postup pomoci internovaným. Propuštění většího počtu lidí se nepodařilo dosáhnout. Jediným možným řešením jejich svízelné situace byla organizace rozsáhlé balíčkové akce směřující do Itálie, jižní Francie, Španělska a do zajateckých táborů na územích obsazených Německem.

Do této akce byl od počátku zapojen i ČSČK. V polovině roku 1941 měl v evidenci oficiálně pouze čtyři čs. vojáky, zajaté při ústupu ve Francii v roce 1940. Ostatní se nacházeli v civilních internačních táborech a vzhledem k tomu, že udali francouzskou státní příslušnost i národnost, se o ně starali Francouzi. Dále se jednalo o sestřelené čs. RAF: do německého zajetí jich během války padlo celkem

51. Jejich životní podmínky byly relativně dobré. Válečným zajatcům bylo možno zasílat čtyři druhy balíčků: potravinové, s prádlem, případně i s knihami a cigaretami. Potraviny posílal zajatcům ČSČK anonymně prostřednictvím Britského ČK jednou za měsíc a oblečení jednou za čtvrt roku.

Mnohem složitější bylo postavení civilních osob. MČK je zpočátku ani nezahrnoval do pomocných akcí, až po četných intervencích spojeneckých ČK (včetně ČSČK) se rozhodl pro jejich zařazení. ČSČK se společně s čs. vládou snažil o zajištění evakuace těchto lidí buď přímo do Anglie, nebo do zámoří (USA, Kanada, jihoamerické státy). Pro Židy byla stále prioritní Palestina, která postupně začala přijímat přistěhovalce i nad kvóty původně stanovené Brity. Situace v jednotlivých evropských zemích byla různá. Evakuovat uprchlíky bylo možno ze Švédska, kam se také postupně přesunuli i uprchlíci z Dánska a Norska, a odkud odjížděl velký počet emigrantů do amerických států, příznivé podmínky byly i ve Švýcarsku a Portugalsku. Složitější poměry panovaly v jižní neobsazené části Francie, ve Španělsku a v Itálii. V těchto zemích bylo mnoho internačních a pracovních táborů, v nichž končila většina cizinců a válečných zajatců. Odjet přímo odtud bylo prakticky nemožné. Další byli internováni v severní Africe (Alžírsku, Maroku, Tunisku), odkud se později dostali až po úspěšných taženích Spojenců. Skupina uprchlíků byla internována i na ostrově Mauritius.

Vzhledem k nepříliš úspěšné evakuaci byla zahájena tzv. balíčková akce. MČK povolil expedici zásilek jen do vybraných táborů, tzv. *authorised camps*, a to pouze v rámci předem stanovené kvóty pro válečné zajatce. MČK se vymezením oblastí a táborů snažil předejít možnosti expedice zásilek ve prospěch nepřátelských mocností.

Často bylo velmi obtížné zjistit počet internovaných Čechů a Slováků a místo jejich nuceného pobytu nutné pro adresné vyslání pomoci. Čs. diplomaté, delegáti ČSČK a krajané v té které zemi se snažili zjistit všechny čs. občany, ať již byli internováni, nebo žili na svobodě, aby jim mohli sami nebo jejich prostřednictvím ČSČK a čs. vláda pomoci. Neodmyslitelná byla i činnost MČK, který evidoval internační tábory a údaje o zajatcích poskytoval jednotlivým ČK. Nejdůležitější osobou, od níž se rozbíhaly nitky informací a vlastní pomoc, byl čs. delegát u Společnosti národů v Ženevě Jaromír Kopecký. Obraceli se na něj i samotní uprchlíci a byly mu adresovány peníze na nákupy balíčků i na podporu akcí v dalších zemích. J. Kopecký zajišťoval rozdělování zásilek a jejich distribuci. V jeho rukou se

shromažďovaly i peníze od krajanů z Ameriky, přicházející od pomocného výboru *United Czechoslovak Relief USA*.

Nejpalčivějším problémem byly nacistické koncentrační tábory a ghetto Terezín. Jednání byla velmi složitá a až po vytrvalém úsilí židovských představitelů a jednotlivých ČK byl ještě v roce 1942 v rámci MČK zřízen židovský referát, který měl pomáhat při zjišťování adres deportovaných pro adresné zasílání pomoci. Balíčkovou akci vedl z Lisabonu Světový židovský kongres a později i přímo MČK. Akce byla převážně pokusem, neboť nemohlo být spolehlivě zjištěno, zda internovaní skutečně pomoc obdrželi, i když zprávy o doručení docházely, a to zejména z Terezína. Čs. vláda poukazovala peníze J. Kopeckému, který zajišťoval nákup potravin a jejich dopravu na místo určení. Pouze do Terezína byl v červnu 1943 umožněn přístup delegaci Německého ČK, která podala relativně objektivní svědectví o neuspokojivých poměrech v táboře, ale zároveň i ujištění o tom, že zásilky docházejí. Balíčková akce se postupem času pro postoj nacistické moci omezila pouze na ghetto Terezín.

Důležitou součástí práce ČSČK v Anglii bylo shromažďování potřebných věcí pro poválečnou republiku. Zásoby určitého zboží začal ČSČK zajišťovat již v roce 1942. Šlo hlavně o léky, vitamíny, šatstvo a některé druhy potravin. Nejvíce při tom pomáhali američtí krajané. Ve velkém pak byla tato "akce pro domov" zahájena v roce 1943, kdy Výkonný výbor ČSČK uvolnil na nákupy 12 000 liber, které pak měly být k dispozici pro následující roky. Bylo uspořádáno i několik velkých finančních sbírek. Důležité místo v tomto úsilí zaujímal Fond pro oběti gestapácké perzekuce, založený počátkem roku 1942 předsedou ČSČK gen. J. Čihákem - Znamenáčkem. V jeho čele stálo čtyřčlenné kuratorium - ministr František Němec, gen. J. Čihák - Znamenáček, Prokop Drtina a plk. gšt. Bohumil Boček - Chodský.

Po osvobození východních částí ČSR byla zřízena delegatura ČSČK v Chustu na Podkarpatské Rusi v čele s místopředsedou ČSČK kpt. Vladimírem Žuffou, která byla později převedena do Košic. V této době bylo rozhodnuto vyslat do vlasti zdravotnická vozidla a větší část zboží ze skladišť. Toto zboží bylo většinou dopravováno přes Moskvu společně s pomocí, která přicházela od UNRRA. Úkolem delegáta bylo jeho rozdělování na osvobozeném území. Měl zjišťovat poměry a informovat ústředí ČSČK o potřebách čs. občanů ve vlasti.

V druhé polovině března 1945 bylo rozhodnuto o likvidaci ČSČK v zahraničí. Jeho povinnosti převzaly repatriační mise a zastupitelské úřady, péči o vojáky a jejich

rodiny vojenské mise. Ordinace měly svou činnost skončit do 15. 5. 1945. ČSČK se začal orientovat na pomoc domovu. V průběhu května až července 1945 byla agenda ústředí i zahraničních delegatur postupně likvidována a převáděna do Prahy.

hv

Literatura

ŠVEJNOHA, Jaroslav: *80 let činnosti Českého červeného kříže 1919 - 1999*. Úřad ČČK 1999; VELECKÁ, Hana: *Československý Červený kříž v zahraničí v období druhé světové války (1939-1945)*. In: *Historie a vojenství* 2, 2000, s. 378-405.

Českoslovenští letci v Polsku

Zhruba v průběhu jednoho roku - od března 1939 do května 1940 - uprchlo různými cestami z vlasti do zahraničí přibližně 1 270 letců různých odborností, aktivních, délesloužících a v menší míře i záložních. Byla to více než polovina mírového stavu čs. vojenského letectva. Jejich "export" zajišťoval většinou pololegálně působící Svaz letců RČS se sídlem v ulici Na Poříčí 37 v Praze (předseda pplk. gšt. Vítězslav Rosík, sekretář kpt. v zál. Josef Malý, škpt. let. Josef Hamšík, kpt. v zál. Jan Popelák, kpt. v zál. Vladimír Černý ad.), a to po dohodě a ve spolupráci se zástupci vojenského odboje, zejména Obrany národa (mjr. Jaroslav Hájíček, škpt. Kašpar a prap. Ladislav Vosyka).

První úniková trasa letců směřovala nejprve do Polska, kam se do srpna 1939 dostalo více než 700 z nich (vedle více než 3 000 příslušníků pozemního vojska). Jejich bezpečný přechod do Polska zpravidla zajišťovala síť převaděčů údolím Morávky od Moravské Ostravy až po Bílý Kříž. Pro naprostou většinu z nich však Polsko představovalo jen jakousi přestupní stanici v další cestě na Západ. Bylo tomu tak nejen kvůli tomu, že polské úřady o čs. vojáky a letce zpočátku neprojevovaly žádný zájem, ale i proto, že o polské schopnosti obstát tváří v tvář německé válečné mašinérii panovaly oprávněné pochybnosti. Celkem 520 letců bylo proto sedmi lodními transporty dopraveno do Francie (jeden transport přes Velkou Británii).

V Polsku organizovaně zůstalo celkem 190 letců. Zčásti to byli ti, kteří na pozdní výzvu polských orgánů ještě před začátkem války vstoupili na smluvním podkladě do řad polského letectva (93 mužů), zčásti se jednalo o ty, kteří vzhledem k přiosťující se mezinárodní situaci na konci srpna 1939 již neměli možnost lodního transportu do Francie a dleli v táborech Bronowice Male (25 mužů) a Leszna u Baranowicz (72 mužů).

Ti, kteří vstoupili do polského letectva, byli soustředěni na jedné z největších leteckých základen v Deblině, která byla 2. 9. 1939 zničena německým bombardováním. Vzhledem k časové tísní nebyli zařazeni k jednotkám první linie, ale většina z nich se stala příslušníky improvizovaně postavených jednotek druhé linie. Přibližně 60 z nich se soustředilo v

Československé průzkumné letce (*Czechoslowacka Eskadra Rozpoznawcza, CzER*), která vznikla 4. 9. 1939 na letišti Góra Pulawska poblíž Pulawy, kde se po bombardování soustředilo jádro letců z vybombardovaného Deblina. CzER se tak stala první čs. let. jednotkou za 2. světové války. Velitelem byl jmenován špkt. let. Bohumil Liška a funkci polského styčného důstojníka plnil por. Adolf Nowak z deblinského *Centra Wyszakolonia Lotnictwa Nr 1*. Jednotka disponovala přibližně 60 muži létajícího i pozemního personálu a dostala k dispozici 11 kusů zastaralých pozorovacích letounů Potez XXV a RWD-8. Po zkompletování osádek a vykonání 2 až 3 přezkušovacích letů se přesunula na letištní plochu Krzywda poblíž Radzyna Podl.

Operační činnost zahájila 7. 9. 1939 ze svého nového letiště Belzyce poblíž Lublinu, odkud její osádky vykonávaly průzkumné a spojovací lety do 9. 9., kdy se přesunula na letištní plochu Wola Galezowska poblíž Bychawy, odkud v těchto akcích pokračovala. Poté ustupovala na plochy Piaski Luterskie, Radziechów a Lubomla. V důsledku ohrožení letiště dostala 15. 9. 1939 rozkaz k přesunu na přistávací plochu Kiwerce poblíž Kowelu, ale pro nepříznivé počasí tři osádky při přeletu havarovaly v mlze. Zbylé pod vedením por. Adolfa Nowaka odletěly do Lucka, kam se postupně přesunul i pozemní personál. Při přistání v Lucku byl jeden letoun omylem sestřelen polskou protiletadlovou obranou (rtm. Josef Murcek byl zraněn). Zbylé osádky vykonaly ještě několik průzkumných letů ve prospěch velitelství obrany města (gen. bryg. Piotr Skuratowicz) a potom odletěly 17. 9. 1939 do prostoru Tarnopolu, kde byly internovány postupující Rudou armádou.

Pět dalších čs. pilotů (mezi nimi např. později proslavený des. Josef František) našlo od 7. 9. 1939 uplatnění u I. oddílu cvičné letky pozorovatelů (*Pluton Nr 1 Eskadry Cwiczebnej Obserwatorów*), sestavené z personálu a letounů právě evakuované Škole aspirantů letectva (*Szkola Podchorazych Lotnictwa*) v Deblinu (letce velel kpt. Jan Hryniewicz, I. oddílu disponujícím 15 zastaralými či neozbrojenými letouny typu RWD-8 a PWS-26 por. Zbigniew Osuchowski). Oddíl se tehdy nacházel na přistávací ploše Wielkie Sosniewice. V důsledku chybějících rozkazů a následkem tlaku nepřítele jednotka několikrát změnila základnu. Mezi 16. a 18. 9. 1939 prováděla průzkumné a spojovací lety ve prospěch velitele obrany Lucka a mezi 18. a

22. 9. 1939 konala totéž pro *ad hoc* zorganizované operační skupiny gen. bryg. Stefana Strzemienského, plk. Kazimierze Halického a plk. Kuleszy-Hanky. V několika případech její neohrožené osádky ze svých neozbrojených cvičných letounů prováděly na postupující nepřátelské jednotky dokonce hloubkové útoky za použití ručních granátů (!), což je v případě čs. letců doloženo 19. a 20. 9. 1939 v prostoru Kamionka Strumilowa. Po zhroucení polské obrany odletělo zbylých šest letounů 22. 9. 1939 do Rumunska, kde byly jejich osádky (včetně čs. letců) internovány.

Podle kvalifikovaných odhadů vykonali čs. letci v Polsku celkem 400 letů v celkovém čase 1 500 hodin. Vlastní ztráty činily čtyři padlí (tři při bombardování základny Deblin 2. 9. 1939 a jeden omylem zastřelený polským četnictvem u Belzyce 7. 9. 1939), šest zraněných (z toho čtyři při bombardování, jeden při havárii a jeden při sestřelení letounu polskou obranou).

Kromě oněch 93 letců, kteří vstoupili do řad polského letectva před zahájením války, zůstalo v Polsku ještě dalších 97 letců, z toho 25 v táboře Bronowice Male u Krakova a 72 v táboře Leszna u Baranowicz. Po vypuknutí války skupina vedená pplk. pěch. Ludvíkem Svobodou opustila 11. 9. 1939 tábor Leszna a ustupovaly na jihovýchod, přičemž většina skupiny byla 17. 9. 1939 v prostoru Podhajcy zajata Rudou armádou. Skupina z tábora Bronowice Male pod vedením škpt. čet. Divokého ustupovala do Leszna, ale zdejší tábor našla (12. 9.) již prázdný. Dne 19. 9. 1939 pak překročila hranici s Rumunskem, kde byla internována. Letci internovaní v Rumunsku a v Sovětském svazu - pokud se jim nepodařilo uprchnout v prvních dnech a týdnech internace - byli postupně uvolňováni a několika transporty byli dopraveni do Francie, resp. po její porážce do Velké Británie.

Polská porážka zároveň znamenala změnu útekových tras dalších letců z protektorátu do zahraničí. Další letci tedy směřovali na Západ zpravidla tzv. balkánskou cestou, tj. přes Slovensko a Maďarsko a odtud s pomocí francouzského konzulátu přes Jugoslávii, Řecko a Libanon do Francie. V této fázi se Svaz letců RČS napojil na zpravodajskou organizaci Dr. Miloše Bondyho, pracujícího v Budapešti pro francouzskou zpravodajskou službu a spolupracujícího při vypravování letců do zahraničí. Po Bondyho zatčení (19.

2. 1940) pak následovalo další zatýkání, mj. i v řadách Svazu letců RČS - kpt. v zál. Vladimír Černý (23. 2. 1940), škpt. let. Josef Hamšík (7. 3. 1940), por. let. Josef Žampach (4. 4. 1940) a další (Černý, Žampach a Hamšík byli odsouzeni k smrti a 8. 4. 1943 popraveni v Berlíně). Poté následoval i urychlený ilegální odchod do zahraničí i hlavních organizátorů "exportu", tedy sekretáře Svazu letců kpt. v zál. Josefa Malého a prap. Ladislava Vosyky, jimž se 2. 5. 1940 podařilo překročit slovensko-maďarskou hranici. Malého skupina dorazila do Palestiny 13. 7. 1940, tj. až po francouzské kapitulaci. Odtud se pak dostali lodním transportem do Velké Británie, kam dorazili až 27. 10. 1940. V té době sice Svaz letců RČS sice formálně existoval dál, ale v následujícím roce byl na příkaz okupačních úřadů spojen se stále ještě existujícím Českým aeroklubem, který ještě téhož roku zanikl.

jr

Literatura

Pawlak, J.: *Polskie eskadry w Wojnie obronnej - Wrziesien 1939*. (2. vyd.). WKL, Warszawa 1991.

Borovan, V.: *Po zavátých stopách. Historie Svazu letců ČR*. AVIS, Praha 1998.

Český a Slovenský legion v Polsku; první čs. vojenská jednotka v zahraničí za 2. světové války.

Hlavní proud emigrace z českých zemí po 15. 3. 1939 směřoval vzhledem ke společným státním hranicím do Polska. Tamní oficiální místa nepovažovala zpočátku za užitečné a politicky únosné povolit organizování čs. vojenské jednotky na svém území; trpěla pouze činností čs. vyslanectví ve Varšavě a čs. konzulátu v Krakově, jež se podřídily E. Benešovi. Prvními organizátory čs. vojenské skupiny v Polsku, resp. v Krakově byl ppor. děl. Rudolf Slíva, který přešel hranice dne 7. 4. 1939 a začal kolem sebe seskupovat bývalé čs. vojáky, a od 13. 4. také por. děl. Josef Kaleta. Oba důstojníci se dohodli na spolupráci: Slíva zůstal v Katovicích a Kaleta odjel do Krakova, aby z čs. emigrace vybírali především ty jedince, z nichž by se mohla vytvořit vojenská jednotka. Již 20. 4. se z iniciativy ppor. Slívy sešli čs. emigranti v restauraci domu „Povstalců“ v Katovicích, kde byl pořízen první soupis všech, kteří chtěli vstoupit do čs. zahraniční armády. Krátce na to, 26. 4., přijel do Krakova npor. let. Jiří Král a ppor. děl. JUDr. Oldřich Maláč, kteří se spolu s dalšími připojili k organizaci jednotky.

Počet zájemců každým dnem vzrůstal. Jejich společné ubytování spolu s politickými uprchlíky „stávalo se nesnesitelným jednak pro materiální nedostatky, jednak pro stálé výčitky politických uprchlíků, že vojáci mezi ně nepatří, protože jim žádné nebezpečí nehrozilo a tudíž nemuseli utíkat apod.“. Bylo rozhodnuto ubytovat vojáky odděleně, a to na náklady čs. konzulátu. Výbor Sdružení čs. emigrantů (ustanovený dne 4. 4. 1939) se na schůzi dne 28. 4. 1939 usnesl, aby se „čs. vojenská emigrace“ přestěhovala ze společných ubikací do Domu Turystycznego na Rynku Głównym č.28. Vojenská skupina byla do té doby rozmístěna téměř po celém Krakově, a to na Varšavské 17, v Albertinu u Krakovské vysílací stanice i v soukromých bytech. Na shromáždění důstojníků - dr. V. Henzla, npor. J. Krále, por. J. Kalety, por. M. Teplého a ppor. dr. O. Maláče - v místnostech čs. konzulátu 30. 4. 1939 bylo rozhodnuto „říditi se při organizaci vojenské jednotky podle platných předpisů čs. branné moci“. Na čs. konzulátu se shromáždilo 27 exulantů, kteří přicházeli v úvahu pro zařazení do vytvářené vojenské skupiny čs. exilu; jejím vedením pověřil konzul Znojemský por. Kaletu.

Situace se vyhrotila požadavky politického exilu, k nimž patřila možnost volit si velitele a dosadit do skupiny politického komisaře. Výbor politických uprchlíků, zejména však komunisté, nesouhlasili se statutem vojenské skupiny, v níž se prý

projevovaly ideje falešné apolitičnosti, nacionalismu, čechoslovakismu a antisemitismu. Konzul Znojemský delegaci politických zástupců 1. 5. sdělil, že jmenoval velitelem skupiny npor. let. Jiřího Krále jako nejstaršího důstojníka; odmítl jmenování politického komisaře, neboť to odporovalo platným předpisům čs. branné moci a příslušníci přijatí do vojenské skupiny museli podepsat závazek, že se podrobí kázní zavedené velitelem ubikace.

Již 30. dubna 1939 přišlo do Domu Turystycznego šest vojáků: npor. J. Král, por. J. Kaleta, por. M. Teplý, R. Slíva, ppor. O. Maláč a čet. M. Kruml; 1. 5. bylo přijato šest dalších dobrovolníků, o den později již třináct, včetně čtyř důstojníků: kpt. let. Jana Veselého, por. pěch. Otto Šachra, por. děl. v zál. Otto Grüna a ppor. děl. dr. Bruno Steinera. Velitelem ubikací a výcviku byl 3. 5. určen kpt. J. Veselý. „Nálada mezi čs. skupinou velmi dobrá,“ zaznamenal kronikář skupiny, pak „pokud jde o kamarádského ducha a dobrovolnou kázeň. Několik příslušníků je dosud v pozorování a nemůže jim být dosud projevena důvěra“. Avšak již následující den byli „pro hrubé porušení kázně“ z vojenské skupiny vyloučeni čtyři muži a další dva odešli z vlastního rozhodnutí. „S vyloučením rozkladných elementů souhlasili všichni, neboť záleželo na tom, aby se naše vojenská formace reprezentovala jako těleso ukázněné a schopné...“

Situace čs. vojenské skupiny se v květnu 1939 zkomplikovala příchodem ambiciózního arm. gen. Lva Prchaly, který usiloval o získání vedoucího postavení v čs. zahraničním odboji, a proto mimo vlastní štáb založil i Ústřední výbor Čechů a Slováků. Začal také vyjednávat s Poláky, aby umožnili postavit české nebo čs. vojenské jednotky; v tomto směru nepochybně spoléhal na náčelníka polského generálního štábu gen. Wacława Stachiewicze, se kterým se znal ze studií na Vysoké škole válečné v Paříži. Domácí odboj, reprezentovaný především Obranou národa, ve shodě s politickým vedením v zahraničí dospěl k názoru, že nejvhodnější podmínky pro vytvoření zahraniční armády jsou v dané době na Západě - především pro nejisté postavení Polska mezi Německem a SSSR. Jednání gen. Prchaly v Polsku je proto zaskočilo, a proto bylo rozhodnuto uspíšit odchod div. gen. Sergeje Ingra za hranice. Oba generálové se pak setkali ve Varšavě a podle pozdějšího Ingrova svědectví měl Prchala „přehnané mínění o vojenské hodnotě Polska a nadšeně obdivoval tehdejší polskou, podle jeho názoru jedinečnou a úspěšnou politiku, uváděje ji jako protiklad naší pochybné politiky. O Západě se vyjadřoval s despektem a naše akce na Západě neměla podle něho smyslu. Jen od Polska jsme

podle něho mohli očekávat pomoc a spásu“. Dne 7. 8. polský generální štáb oznámil čs. vojenskému atašé ve Varšavě plk. Prokopu Kumpoštovi, že „je rozhodnut povolit stavění československých legií v Polsku“, s dovětkem, že jejich organizací a velením bude pověřen gen. Prchala jako muž, „který požívá jejich důvěry“. Později se gen. Prchala sice formálně podřídil E. Benešovi, ale po příchodu do Francie byl postaven mimo činnou službu a čs. vojenského odboje se neúčastnil. Dne 30. 5. se čs. vojenská skupina (13 důstojníků a 44 mužů) rozdělila na 2 čety; 20. 6. převzal její velení pplk. pěch. Ludvík Svoboda a následujícího dne byly položeny základy k organizaci jednoho pěšího praporu, jednoho dělostřeleckého oddílu, letecké peruti, roty tanků, spojovací, minometné čety a čety PÚV (proti útočné vozbě).

Dne 30. 6. poskytla polská vojenská správa skupině větší ubytovací prostory ve výcvikovém táboře v Malých Bronowicích u Krakova. Zde byla začátkem července vytvořena nová organizace čs. vojenské skupiny (123 důstojníků, 14 rotmistrů, 404 mužů, tj. celkem 541 osob): velitelství (velitel a 2 pobočníci), pěší prapor (velitel praporu byl současně zástupcem velitele skupiny) o 2 rotách, dělostřelecký oddíl (2 baterie), peruč (3 letky) a náhradní oddíl. Skupina svou strukturou v podstatě plnila funkci jakéhosi náhradního tělesa čs. armády v zahraničí. V době zostření politické situace v Evropě a nebezpečí útoku ze strany nacistického Německa Polsko poněkud změnilo svůj postoj k čs. vojenské skupině a koncem července nabídlo vstup do polské armády čs. vojenským specialistům (protiletadlovým dělostřelcům, ženistům, telegrafistům) a letcům. Na základě smluv vstoupilo do polské armády 93 čs. letců, kteří byli soustředěni na letištích v Deblině a Pulawě. Polské úřady tehdy dostaly pokyn, aby vůči Čechoslovákům „bylo postupováno se vši šetrností, starají se o jejich ubytování, vydaly pokyny pohraničním orgánům, aby českoslovenští příslušníci zadrženi při ilegálním přechodu hranic, nebyli vráceni, nýbrž odesílání přímo československému konzulátu do Krakova“. Tato opatření byla přijata na základě požadavku polského velení, které mělo zájem na zprávách od čs. uprchlíků.

Bezprostředně po zahájení německého útoku na Polsko byla čs. vojenská skupina reorganizována do kádrových jednotek, z nichž měla být utvořena smíšená brigáda o 5 praporech z nových sil z Volyňska a Těšínska, tzn. 4 pěší roty s kulometnými četami, technická rota, pomocná rota s náhradním tělesem, dělostřelecký oddíl a letecká skupina. Prezident Polské republiky Ignacy Moscicki zároveň vydal 3. 9. 1939 dekret následujícího znění:

"1) V době napadení slovanských národů odvěkým nepřitelem a v pochopení velké tragédie českého a slovenského národa, zřizují se česká a slovenská legie, aby byla dána možnost osvobození národů Čechů a Slováků.

2) Legie budou částí armády polské a budou bojovati v jejím svazku, což však nemá zmenšovati jejich národní neodvislost.

3) Do legie české a slovenské mohou vstupovati též příslušníci polští české národnosti, přičemž služba v legiích nemá a nebude míti pro jejich státní příslušnost žádných následků.

4) Provedení tohoto dekretu pověřuji ministra války."

Dekretem byla dosavadní čs. vojenská skupina prohlášena za „Český a Slovenský legion v Polsku“ a získala oficiální charakter. Jednotku měli postupně vytvořit dobrovolníci soustředění v Malých Bronowicích a v Leszné; současně měla být doplňována z Čechů a Slováků, žijících v Polsku. Počítalo se zejména s českými kolonisty na Volyni a s dobrovolníky z Těšínska, obsazeného Poláky v době Mnichova. Velitelem „čs. vojska v Polsku“ jmenoval vrchní velitel polské armády maršál Rydz-Smigly arm. gen. L. Prchalu. Ten však do dalšího osudu legionu podstatně nezasáhl, neboť po vpádu Rudé armády do Polska se i se svým štábem dostal do Rumunska, odkud potom odjel do Francie. Faktickým velitelem vojáků v Leszné tak zůstal pplk. L. Svoboda.

Čs. vojenská skupina v Polsku se postupně stala základem tří čs. zahraničních vojenských jednotek. Dobrovolníci, kteří se přihlásili do Cizinecké legie, vytvořili jádro 1. čs. divize ve Francii. Ti, kteří padli po porážce Polska do sovětského zajetí, se stali základem pro čs. vojenské jednotky na Středním východě a později i v SSSR. Od svého vzniku věnovala čs. vojenská skupina pozornost především organizaci, výcviku a zabezpečení transportů dobrovolníků do Cizinecké legie. Na základě dohody čs. diplomatů ve Francii o dobrovolném vstupu čs. státních příslušníků do Cizinecké legie odjelo během léta 1939 z čs. vojenské skupiny v Polsku v šesti transportech 1159 příslušníků, včetně 477 letců (čs. konzulát evidoval celkem 3872 čs. státních příslušníků, Krakovem však prošlo asi 10000 čs. emigrantů). Tehdejší zákonodárství Polska, podobně jako ostatních evropských států, neumožňovalo budovat na jejím území vojenské jednotky cizích státních příslušníků. Proto jediným řešením pro čs. dobrovolníky v Polsku byl pětiletý závazek v Cizinecké legii s příslibem, že při vypuknutí války budou uvolněni pro čs. zahraniční armádu. Byly to tvrdé podmínky a k jejich přijetí, jak zaznamenal kronikář skupiny, „bylo zapotřebí

velké sebekázně, sebezapření a ideálního nadšení pro osvobozovací zápas. Všichni si totiž představovali řešení československého národního vojska jinak... Sám fakt, že toliko čtyři odmítli tyto podmínky podepsat, svědčí o vysokém mravním stavu vojenské skupiny ...“

Ve dnech všeobecné polské mobilizace se 30. 8. 1939 čs. vojenská skupina v počtu 623 osob přemístila do tábora v Leszné u Baranoviči, kde se měla vyzbrojit a vystrojít polskými uniformami s rozlišovacím čs. znakem na čepici; to se pro napadení Polska již neuskutečnilo. V bronowickém táboře pak zůstala „přijímací komise“ kpt. F. Divokého spolu se specialisty, kteří se rozhodli vstoupit do polské armády. Z 93 letců, kteří podepsali smluvní závazek s polským letectvem, se bojů na německo-polské frontě zúčastnilo jen několik jedinců (např. J. František, V. Kosař, O. Kestler, M. Pavlovič a J. Balejka). Při německém náletu na letiště v Deblinu padli první čs. vojáci ve 2. světové válce: npor. Š. Kúrka, por. Z. Rous a por. O. Šándor. Ostatní čs. letci pak byli evakuováni spolu s polskými letci přes polní letiště v Góře Pulawské, Belżyce, Bychawu u Lublina do míst, kde ještě pokračoval polský odpor. Po nouzovém přistání u vesnice Kivercy nedaleko Lucku se zúčastnili čtyřdenní obrany města Brest a 17. 9. se většina z nich pěšky vydala vstříc Rudé armádě. V Sarnech požádala o možnost žít na Volyni, kde pracovali u řady tamních českých osídlenců (bývalým příslušníkům legionu stál po tu dobu v čele por. B. Lomský).

Naopak skupina kpt. Divokého odešla z bronowických kasáren a civilním vlakem dojela do Tarnova, odkud musela pokračovat pěšky. Vojenským transportem se po železnici dostala do Lublina, kde zažila německé bombardování, při němž zahynul stržm. F. Leskota a několik dalších příslušníků skupiny bylo zraněno. Pěšky pokračovali do Leszna, ale tamní čs. vojenský tábor byl již prázdný. S polským vojenským transportem pak odjeli směrem na Lvov, avšak při německém náletu Brodu zůstali někteří příslušníci skupiny na místě a dále postupovali s polskými vojenskými transporty až na Volyň. Ostatním se pod velením kpt. Divokého podařilo 18. 9. překročit rumunské hranice a poté se dostat do Francie.

Skupině v Leszné vydalo polské vrchní velení 11. 9. rozkaz ke spěšné evakuaci čs. tábora; celá jednotka s pracovníky čs. konzulátu a vyslanectví odjela v noci směrem na východ (Rovno-Lvov). Po třech dnech se vlak zastavil před Tarnopolem a nakonec byl vrácen do stanice Hluboczek Wielki. 14. 9. vyslal pplk. L. Svoboda na žádost polského velení 3 palebné jednotky těžkých kulometů pod velením por. P. Styka k zajištění protiletectvé obrany Tarnopolu. Zde byl druhý den při německém

náletu těžce zraněn člen protiletadlové obrany kulometčík čet. asp. dr. Vítězslav Grünbaum. Čs. skupina se poté z Tarnopole stáhla do oblasti Volyně. Dne 17. 9. vpadla Rudá armáda do Polska, bojujícímu zoufale s německým nepřítelem. Sověti okupovali západní Ukrajinu a Bělorusko. Toto rozdělení Polska mezi hitlerovské Německo a stalinský Sovětský svaz, dohodnuté v paktu Ribbentrop - Molotov, zasadilo Polsku smrtelnou ránu. Pod dojmem zpráv, které zaznamenával z radiového přístroje kpt. Jakub Koutný, požadoval štáb legionu na polském velitelství v Tarnopolu, aby potvrdil jeho rozhodnutí o odchodu z Hluboczku směrem na jih k rumunským hranicím. „Po 16.00 hodině se vrátil podplukovník Svoboda z Tarnopolu, dal jednotky obrátiti k pochodu v nařízeném směru na Jeziernou. Hodina vyražení v 17,00 hodin. Důvody: Náčelník štábu sboru v Tarnopolu přesvědčil podplukovníka Svobodu o tom, že je nutno jíti západněji z těchto důvodů: ruská vojska vyrazila na západ a mají dosáhnouti dnes svého 1. postupového cíle, na němž se zastaví. Je to řeka Seret. Zatím budou míti polské jednotky čas dostihnouti rumunských hranic. Je proto nutno přesunouti se západně od Seretu a pak pochodovati na jih, aby skupina došla na rumunské hranice. První náš cíl má býti Horodiscze.“

Dne 18. 9. pplk. L. Svoboda předjel se svým štábem kolonu, aby připravil přijetí legionu sovětskými jednotkami. Tuto etapu své válečné pouti skončila čs. vojenská jednotka v noci z 21. na 22. 9. 1939, kdy u městečka Husiatina přejela v několika autobusech a nákladních autech bývalé polské hranice a byla NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennych děl – Lidový komisariát vnitra) odzbrojena. Následujícím pochodem se dostala do vojenských kasáren v Kamenci Podolském, kde se pokračovalo ve výcviku a byl zaveden „běžný“ vojenský režim. Rovněž započala výuka ruštiny, příslušníci legionu byli fotografováni pro vydání cestovních dokladů apod. Obtížný ústup absolvovalo i 189 osob z vojenského tábora v Malých Bronowicích, které se od 4. 9. do 19. 9. složitě přemísťovaly po trase Lublin-Lesnaja-Rovno-Hluboczek Wielky-Delatyn-Nižní Berezevo-Kuty k rumunským hranicím. Čs. letci z této skupiny byli urychleně přemístěni do Francie, ostatní odjeli do Sýrie, kde se začalo utvářet nové středisko čs. zahraničního odboje.

valz

Český kurýr (ČK); vedle časopisu *V boj* zřejmě nejrozšířenější ilegální časopis.

Založení *Českého kurýra* (ČK) lze interpretovat jako bezprostřední reakci na události 28. 10. 1939. Jeho název měl evokovat „*posla, pronikajícího se zprávami nepřátelskou frontou*“. Vydávala jej skupina, soustředěná kolem redaktora *Lidového deníku* Rostislava Korčáka a středoškolského profesora Miroslava Satrana, která se původně konstitovala výhradně z řad členů vinohradského sboru Českobratrské církve evangelické a vinohradského Sokola. ČK vycházel od 10. 11. 1939 do 30. 9. 1941 v nákladu od 200 do 1000 kusů. Celkem bylo vydáno 25 čísel. Každé z nich neslo v podtitulku heslo prezidentské standarty „*Pravda vítězí*“.

Materiální zabezpečení časopisu a jeho technický provoz (opatřování papíru, rozmnožovacích blan, přepisování rukopisů, rozmnožování na cyklostylu, výstavba distribuční sítě) zajišťoval M. Satran, za obsah zodpovídal R. Korčák. První číslo ČK, jehož výhradním autorem se stal právě R. Korčák, bylo připraveno k výročí Bílé hory. Od počátku roku 1940 se na tvorbě ČK významnou měrou podíleli rovněž novináři a publicisté R. Mareš, R. Řezníček, V. König, M. Kohák, J. Jelínek, F. Bauer, A. Pešl, F. Votruba a J. Fischer. Při tiskařské práci pomáhali M. Satranovi především poštovní úředník V. Dvořák, zřízenec YMCA J. Unger a středoškolská profesorka M. Hornofová. Na vydávání a distribuci ČK bylo zainteresováno asi 80 – 100 lidí. Z konspiračních důvodů bylo upuštěno nejen od redakčních rad a kolektivního posuzování příspěvků, ale i od společného projednávání ideové náplně časopisu. Vydavatelé ČK, kteří spolupracovali nejen s významnými rezistenčními skupinami první odbojové garnitury, ale i s ÚVODem, poskytovali v prvních měsících všem přispěvatelům bez rozdílu politického zaměření možnost publikování necenzurovaných příspěvků. Později byl však ČK, pod vlivem R. Korčáka a některých komunistů (F. Votruba, K. Vronský), orientován stále více doleva – „*myšlenka lidové demokracie a sociální přestavby počala nabývat vrchu nad pojmem tzv. masarykovské demokracie*“. Podle R. Korčáka tak ČK „*neustrnul na politických pozicích, které zastávala převážná část tehdejších skupin nekomunistického odboje, ale propracoval se ke správnějšímu politickému stanovisku*“. Hlavními přepážkami pro distribuci ČK se vedle Prahy staly Brno

a Přerov, vedlejšími pak Kolín, Česká Třebová, Tábor, Olomouc a Moravská Ostrava.

Po příchodu R. Heydricha do protektorátu bylo rozhodnuto o dočasném pozastavení vydávání ČK, jehož další číslo bylo plánováno k Novému roku 1942. Dne 20. 12. 1941 však byli zatčeni nejen hlavní vydavatelé ČK R. Korčák a M. Satran, ale i značná část jejich spolupracovníků. Satranovi se sice po deseti dnech podařilo uprchnout, v červenci 1942 byl však znovu zatčen a při pokusu o útěk smrtelně raněn. Poslední číslo ČK, které R. Korčák sepsal ve vyšetřovací vazbě především za účelem zmatení gestapa, bylo v nevelkém nákladu ve formě letáku rozhozeno počátkem roku 1942 na pražských veřejných prostranstvích. Z dosud ne zcela jasných příčin nebyla skupina ČK postavena před soud. Korčák, který po šesti týdnech vazby oslepl, byl vězněn až do května 1945.

jbu

Literatura

JELÍNEK, J.: Politické ústředí domácího odboje. Vzpomínky a poznámky novináře, Praha 1947

KORČÁK, R.: „Český kurýr“ a lidé kolem něho. In: Z počátků odboje, Praha 1969, s. 303 – 375

Český rozhlas v období protektorátu

V důsledku okupace Čech a Moravy došlo k několika bezprostředním změnám ve struktuře rozhlasové sítě. Německá správa převzala pobočky v Moravské Ostravě, Brně (byly napojeny na Vratislav, později vysílaly polovinu programu česky, Brno bylo k 1. květnu 1939 vráceno Radiojournalu s tím, že muselo vysílat 30 % programu německy, ostravská stanice vysílala v češtině) a v Mělníku (tato pobočka vysílala od května do října 1938 program určený především pro německou menšinu v ČSR. Krátkovlnná poděbradská stanice vysílala po 15. březnu 1939 v noci, a to především zpravodajství ČTK a hudební program.

Se zrušením ministerstev obrany a zahraničních věcí byli konsekventně odstraněni i jejich zástupci v jednatelském sboru. V tomto orgánu naopak přibyl zástupce ministerstva dopravy (A. Burda). Předseda společnosti Dobiáš byl zatím ponechán ve funkci. Správně rozhlas podléhal skupině pro rozhlas v oddělení kulturní politiky při Úřadu říšského protektora. Vedoucím skupiny pro rozhlas se roku 1939 stal Lothar Scula. Později (nejpozději od jara 1943) byl rozhlasový referát rozdělen na oddělení rozhlasové organizace a nasazení a na oddělení rozhlasového hospodářství a techniky. Od roku 1943 byl rozhlasový referát veden Ferdinandem Thürmerem. Valná hromada konaná 10. června 1939 změnila název rozhlasové společnosti na Český rozhlas (v mezidobí od 15. března užíval rozhlas znovu název Radiojournal). Čtyři místa v nyní šestičlenném (v případě potřeby až sedmičlenném) jednatelském sboru připadla protektorátní vládě. Předsedou jednatelského sboru byl v květnu 1940 místo Jindřicha Dobiáše jmenován dr. Hubert Masařík. Ještě v průběhu jara 1940 proběhly v rozhlase personální čistky, během nichž byli propuštěni zejména pracovníci „neárijského původu“.

Nová společenská smlouva, která přinesla další zásadní úpravy v organizaci rozhlasového vysílání, byla podepsána 27. září 1940 (úpravy vstoupily v platnost od 1. října). Předcházela jí tajná syndikátní smlouva, upravující poměr mezi říšskou a protektorátní vládou ve věcech rozhlasu a zajišťující vliv říše (25. září 1940).

Syndikátní smlouva stanovovala, že „ve všech záležitostech, které překračují rámec autonomní české kulturní práce anebo se dotýkají bezprostředně zájmů říše, rozhoduje při usnesení ve valné hromadě, ve správní a dozorčí radě společnosti hlas říše, případně Říšským protektorem jmenovaných členů správní a dozorčí rady. Kdyby vznikly pochybnosti, zda některá otázka do této kategorie spadá, rozhoduje Říšský protektor“. Toto opatření se vztahovalo především na rozhodování a otázky politického významu a dosahu a na možné vzdání se podílů na společnosti ze strany vlády protektorátu. Také jakékoli jmenování a odvolání jednatelů vládou protektorátu bylo vázáno na dohodu s říšským protektorem.

Následná společenská smlouva určovala úkol Českého rozhlasu jako „obsahové (i umělecké), hospodářské a technické vytvoření rozhlasu a televize v Protektorátu“. Rozhlasová společnost měla sloužit českým kulturním potřebám v rámci Velkoněmecké říše a měla přitom „prováděti zvláštní příkazy jí udělené Říší, zastoupené říšským protektorem“. Společnost byla nadále vlastněna pouze říší a protektorátní vládou: kmenový kapitál ve výši 510.000 Kč (51 %) zůstal v rukou protektorátu (prostřednictvím protektorátní vlády) a 490.000 Kč (49 %) získala říše, zastupovaná říšským protektorem. Ke 30. září museli z rozhlasu vystoupit všichni soukromí podílníci, jejich kmenové podíly byly částečně úplatně převedeny na protektorát (menší část na předsedu vlády, který převzal od ministerstva dopravy i vedení záležitostí společnosti Český rozhlas, po stránce finanční a majetkové bylo stále zodpovědné ministerstvo financí).

Byli jmenováni noví členové dozorčí rady a správní rady, která nahradila jednatelský sbor. Ve správní radě měli být tři jednatele. Dva měli být stanoveni protektorátní vládou, jeden říšským protektorem. Protektorátní vládu zastupovali H. Masařík a L. Šourek, který se však funkce v březnu 1941 vzdal (v říjnu 1941 byl Masařík obviněn z činnosti Říši nepřátelské a vzat do vazby státní policie). Říšský protektor jmenoval jednatelem Němce J. Scurlu.

K další zásadní změně došlo v březnu 1942, kdy veškerý kapitál (tj. 1.000.000 Kč) Českého rozhlasu přešel do majetku říšské rozhlasové společnosti (Reichsrundfunkgesellschaft, RRG) a české a německé vysílání

na území protektorátu (stanice v Praze, Brně a Moravské Ostravě) bylo organizačně sloučeno a úplně včleněno do německé rozhlasové organizace jako Sendergruppe Böhmen und Mähren (Vysílací skupina Čechy a Morava). Tuto skupinu vedl Němec Ferdinand Thürmer, vedoucí oddělení rozhlasu při Kanceláři říšského protektora v letech 1940-45. Správního ředitele společnosti jmenovala a odvolávala RRG.

Další organizační změny měly za cíl posílení centralizace a kontroly programu. Už v březnu 1939 vzniklo programové ústředí složené z ústřední redakce rozhlasových pořadů a podpůrného oddělení programový provoz. Ústřední redakce v podstatě řídila činnost všech odborů tak, aby program tvořil jednotu, a měla vyvažovat poučnou, zábavnou, informativní a uměleckou složku programu a zároveň dbát na hospodářskou prosperitu rozhlasu. V ústřední redakci byl soustředěn veškerý proces tvorby programu. Jednou týdně byly svolávány schůze všech programových oddělení. Provozní oddělení (samostatně vzniklo už počátkem roku 1939) mělo pak zajišťovat spíše organizační a technické nároky na spád a dochvilnost. Byli v něm soustředěni hlasatelé a inspektoři programové služby.

Na jaře roku 1940 došlo k dalšímu přebudování programové struktury. Byla zřízena programová intendatura, jíž bylo podřízeno programové ústředí (mělo i nadále zajišťovat, aby pořady tvořily „organickou jednotu“) a správa rozhlasového provozu, která se starala o provozní záležitosti. Programová intendatura, v jejímž čele byl dr. Miloš Kareš, měla úzce spolupracovat s úřadem říšského protektora a určovala směrnice veškerého programu. Strukturu programového oddělení nyní tvořily hudební odbor (pro vážnou i lehkou hudbu), slovesný odbor (literární a dramatický referát), vzdělávací odbor (přednáškový referát a rozhlas pro ženy) a odbor pro reportáže a odborné rozhlasové. Zvláště byly organizovány školský rozhlas (při vzdělávacím odboru) a náboženský rozhlas (řízen přímo intendaturou).

Od roku 1942 byl Český rozhlas organizován podle berlínského vzoru. Byly ustaveny dva základní odbory – umělecký (vedený dr. J. Z. Morávkem) a politický (vedený Horstem Pabelem), kterému podléhaly redakce školského rozhlasu, přednáškové oddělení, odborné rozhlasové, reportážní oddělení a

redakce pro regionální pořady a oddělení politických přednášek (vedené Al. Křížem).

Co se samotného programu týče, nedošlo v prvních měsících po okupaci k výrazným změnám, rozhlasové vysílání však bylo podobně jako ostatní média veřejné komunikace podřízeno cenzuře. Z hlediska posluchačů hrály ve vysílání rozhlasu velkou roli zejména hudební a literární pořady. Snahou společnosti bylo vysílat co nejvíce české hudby a poezie, přednáškové pořady se v období po okupaci snažily posilovat lásku k vlasti, poznání rodné země a víru v budoucnost, aniž by se však věnovaly přímo politickým otázkám.

Rozhlas považoval za svůj cíl zdůrazňovat soběstačnost a kvalitu české kultury, a pomoci tak posluchačům přestát období okupace: „Bylo třeba neustále udržovati posluchače u přijímačů, zabraňovat jim v malomyslnosti, ukazovat na příkladech vyjádřených básníky, že i ve vážných chvílích jsme vždy rostli a vnitřně zpevňovali, a kolik děl trvalých hodnot v různých osudových dobách vzniklo.“

Zavedení programové intendantury znamenalo posílení kontroly a cenzury programu a zvýšení jednotnosti vysílání. V roce 1940 byly zkráceny vysílací doby a program se měl více orientovat na myšlenku dávné spolupráce národa českého s německou říší a podporovat německou kulturu. Několikrát denně byly do vysílání vkládány „politické vložky“, které informovaly o aktuálním dění v Evropě. Zesílila také spolupráce s německým rozhlasem, což se projevilo především zvýšeným počtem přenosů a převzatých programů, např. zasedání říšského sněmu, projevů A. Hitlera a dalších hodnostářů, vládních prohlášení apod. Také hudební a umělecký program musel přinášet více děl německých a italských autorů. Rozhlasové vysílání bylo zároveň přímo využíváno ke germanizačním snahám a k propagaci kolaborantské politiky (např. projevy Em. Moravce).

Příprava programu byla sice obecně považována za věc „kulturní autonomie“ protektorátu, nicméně „v zájmu snížení cenzurní práce“ byla od počátku 40. let ve vzrůstající míře předmětem různých preventivních opatření (např. za účelem potlačení přítomnosti Národního souručenství a církve ve vysílání). K částečnému uvolnění programu došlo až v červenci 1944.

Součástí politiky německé okupační vlády byl i zákaz poslechu zahraničních stanic (podzim 1939) a další opatření směřující k jeho potlačení a vůbec k regulaci poslechu rozhlasu.

V průběhu dubna 1945 došlo ke spojení ilegálních rozhlasových skupin (první rozhlasový ilegální výbor, soustřeďující české programové i technické pracovníky a koordinující některé akce podzemního hnutí, vznikl již na jaře 1939). Byla vytvořena náhradní vysílací pracoviště v Husově sboru na Vinohradech, ve vinohradském Národním domě (Ústřední dům železničářů) a v sále Hajnovky na Vinohradské třídě. Ještě v dubnu 1945 vznikl také ilegální Národní výbor Československého rozhlasu.

Dne 4. května 1945 obsadili němečtí strážníci technická pracoviště rozhlasové budovy na Vinohradech v Praze 2. O den později začal boj o rozhlas: rozhlas vysílal od 6 hod ráno jen česky, v poledne byla vyvěšena československá a americká vlajka, došlo k průniku českých policistů do budovy rozhlasu (ve 12.32). Po poledni rozhlas vysílal volání o pomoc (12.33, trvalo do 13.15), kterým začalo Pražské povstání. V 17.45 německé jednotky v budově kapitulovaly, ale boje o udržení svobodného vysílání rozhlasu pokračovaly i v dalších dnech. Během nich byla torpédem zničena část budovy rozhlasu včetně vstupní dvorany. Rozhlas vysílal provizorně na vlně 415 m z budovy rozhlasu, z vysílače ve Strašnicích a z Husova sboru.

Od 9. května 1945 přešel rozhlas na normální provoz (v 19.00 hod bylo obnoveno vysílání z Vinohrad). Jeho řízením byl Českou národní radou pověřen profesor Otakar Matoušek. F.K. Zeman se stal šéfem nového rozhlasového zpravodajství. Byla vytvořena funkce šéfa generálního ředitelství, jež měla zajistit koordinaci mezi ministerstvem informací (V. Kopecký) a rozhlasovou společností.

V průběhu května zahajovaly vysílání regionální stanice (některé ještě jako „revoluční vysílání“). Počátkem května zahájilo vysílání Ústí nad Labem. Téhož měsíce začala vysílat Plzeň. Vzápětí byla podepsána dohoda mezi Českým rozhlasem a Revolučním výborem Plzeň o zřízení stálého rozhlasového studia pro plzeňský kraj. Plzeňské studio zpočátku připravovalo hlavně vstupy do pražského programu (lokální zprávy a hlášení pro

repatrianty). Koncem července byla stanice přejata do svazku regionálních stanic Čsl. rozhlasu v Praze. V květnu dále zahájilo vysílání Brno, Jihlava a Bratislava. Ještě roku 1945 vznikl vzhledem k nárůstu počtu regionálních stanic inspektorát odboček.

V období bezprostředně po osvobození sehrál rozhlas významnou roli jako organizátor veřejného života. Organizoval akce jako pozdravy rodinám, vzkazy osvobozeným vězňům, výzvy posluchačům, pátrací akce po pohřešovaných osobách, shromažďování léků apod. Hlavními akcemi byla repatriační a osidlovací akce. Později byly tyto akce soustředěny do odboru pro zvláštní úkoly.

Pro další vývoj rozhlasu v Československu byla rozhodující ustanovení košického vládního programu, podle nichž veškerá rozhlasová propaganda měla být v českých oblastech postavena pod státní kontrolu ministerstva informací, na Slovensku pod Povereníctvo SNR pre informácie. Rozhlas měl fungovat jako nástroj budovatelské politiky vlády národní fronty, programově sloužit novým politickým orientacím. Rozhlas byl ještě v květnu postaven pod kontrolu ministerstva informací a vrátil se formálně k původní organizaci z roku 1925. Členové jednatelského sboru byli jmenováni ministrem informací.

V rámci tohoto ministerstva vzniklo rozhlasové oddělení, které bylo po příchodu vlády do Prahy změněno na IV. odbor ministerstva informací pro kontrolu rozhlasové činnosti (měl pravomoc v oblasti programové, právní, organizační a technické). V jeho čele byl I. Olbracht, později M. Burian. Generálním ředitelem rozhlasu jmenován koncem května B. Laštovička, šéfem politického zpravodajství byl jmenován J. Hronek.

Český svaz pro spolupráci s Němci (ČSSN); oficiální aktivistická organizace.

ČSSN byl na rozdíl od mnoha živelných organizací českých fašistů namířených proti protektorátní vládě oficiální strukturou iniciovanou státním prezidentem E. Háchou a jeho okolím. Podle jeho iniciátora, politického referenta dr. Háchy doc. J. Klimenta tím mělo být zabráněno nekontrolovatelnému zakládání spolků, kterým by si monopolizovaly tento kontakt (např. Fr. Zelenka se pokusil o vytvoření Česko-německé společnosti, jež byla zemským úřadem v Praze v létě 1939 zakázána; její přípravný výbor pak živořil na periférii mezi různými fašistickými a aktivistickými skupinami a vytvořil s Národní arijskou kulturní jednotou, Fašistickými gardami a dalšími skupinkami Národní akční komitét). ČSSN byl vzat na vědomí výměrem ministerstva vnitra z 1. 8. 1939, zároveň jím byly schváleny stanovy. Ty však v podstatě nikdy nevstoupily en bloc v platnost, protože vedení spolku ustrnulo na bázi přípravného výboru zřízeného během ustavující schůze ČSSN.

Účelem spolku bylo vytváření přátelských vztahů mezi Čechy a Němci, položení základů k vytvoření důvěryhodných, otevřených, čestných a poctivých styků mezi oběma národy. Tomu měla přispívat např. turistika a cestovní ruch mezi *"oběma územími, za tím účelem, aby přímým a osobním stykem příslušníků obou národů docházelo jak k vzájemnému poznání, tak k navázání a vybudování přátelských vztahů."* Obdobně i další *"prostředky k dosažení účelu spolku"* byly spíše teoretické povahy.

Přípravný třicetičlenný výbor byl jmenován E. Háchou 18. 8. 1939 tak, aby v něm byli zastoupeni (podobně jako později např. ve výboru České ligy proti bolševismu) významní představitelé všech složek společenského a hospodářského života (mj. Josef Bartoň z Dobenína, gen. Otto Bláha, Otakar Kruliš- Randa, Jaroslav Preiss, František Havlena, gen. Bohuslav Kálal, Otakar Klapka, Jan Mertl, Roman Saturník, Emanuel Šlechta, Josef Šusta, Václav Talich, Karel Žalud aj.). Ustavující schůze se konala 30. srpna 1939 a byl na ní zvolen 13 členný výbor v čele s prof. ing. Vladislav Sýkorou (gen. ředitel Pražské železářské společnosti), s místopředsedy prof. J. Šustou a doc. Matouškem, který byl popraven téhož roku během razie proti vysokoškolskému studentstvu.

Dne 18. 5. 1940 byla vytvořena moravská zemská skupina a E. Háchou jmenován její výbor. Do jeho čela byl postaven Karel Belcredi, kterého bez jeho vědomí navrhl moravský zemský prezident dr. Caha. Rovněž došlo k určité

rekonstrukci české části přípravného výboru (počet členů přípravného výboru se tak zvýšil na 50 osob) a ke jmenování nového předsedy Jana Fouska, rytíře Řádu Marie Terezie. Spolek se projevoval navenek pořádáním politicky a národně nepřiliš závadných přednášek, kurzy německého jazyka a všestrannou propagací německé kultury (koncerty, recitační večery), dokonce i společenských akcí (dámský odbor okreskové skupiny Velká Praha pořádal party, v červenci 1941 se konal výlet parníkem na Zbraslav spojený s návštěvou Národní galerie). Ústředí vydávalo propagační knihovnu (autoři např. doc. Tomáš Krejčí, ústřední jednatel ČSSN, doc. Jan Mertl) a pořádalo přednášky (Kliment - Historický poměr zemí koruny české k říši u příležitosti zřízení protektorátu 31. 3. 1941 a řadu jiných na venkově, nejčastěji přednášel T. Krejčí o sociální politice říše, J. Mertl o nacionálním socialismu). Vedle ústředí působily okrskové skupiny, jejichž složení bylo jmenováno ústředím, své zástupce do nich delegovalo Národní souručenství, a to většinou veřejně činné a známé osoby. Okrsková skupina mohla být zřízena v místech, kde bylo alespoň 50 členů.

Informační a evidenční kancelář ústředí, které sídlilo v Praze 1, v dnes již neexistujícím paláci SIA (Spolek inženýrů a architektů) iniciovalo osobou O. Bláhy tzv. medailovou akcí pro vojáky první světové války; ta se po Bláhově odchodu z ČSSN stala základem Českého svazu válečníků. K Bláhově odchodu přispělo i zrušení intervenčního oddělení, které mělo na starosti v duchu zásad odsuzujících dřívější politický systém jako *"systém příštích výhod, které měly plynouti z příslušnosti k té které politické straně."* Podle oficiální Informace ČSSN okreskovým skupinám a členstvu České zemské skupiny z 19. 12. 1940 *"...Český svaz pro spolupráci s Němci má vedle svého hlavního i několik dalších velmi důležitých úkolů, které z něho vyplývají a které přímo vylučují tzv. činnost intervenční."*

ČSSN byl ze strany německých úřadů přezírán a přijímán s nedůvěrou jako jistá platforma levicově orientovaných a národnostně vyhraněných osobností, podezírán a napadán byl i fašisty a jejich spolky a veřejnost na něj pohlížela s nezájmem.

K ustavující valné hromadě nikdy nedošlo a spolek byl veden jmenovaným výborem. Na popud ministra Moravce, že ČSSN je již anachronismem a u vědomí nástupu VOS, se ústřední přípravný výbor 9. 9. 1942 usnesl na ukončení činnosti a rozejítí se spolku. Jeho pohledávky a deficit převzalo Národní souručenství,

jehož předsedou v té době byl právě J. Fousek (od 17. 5. 1941 do 6. 10. 1942).

Český svaz válečníků (ČSV); aktivistická organizace představující pokus o sjednocení válečných vysloužilců, především vojáků první světové války s vyloučením legionářů.

ČSV se částečně vymykal z typologie ostatních fašistických skupin - ty byly buď nepovolenými bojůvkami či stolními společnostmi, nebo naopak protektorátními místy pěstovanými institucemi (VOS, ČLPB, Kuratorium). Podobně jako Národní arijská kulturní jednota měla schválené stanovy, jednalo se o povolený spolek, který vyvíjel určitou aktivitu až do konce protektorátu. Záměr sjednotit válečné veterány byl spojen se snahou zmocnit se majetku bývalých vojenských spolků a sdružení; prvek ideový s prvkem pekuniárním v českém fašismu a tedy i v této organizaci vždy splýval.

V předmnichovské ČSR existovaly desítky vojenských spolků (nejvýznamnější byl Svaz čs. důstojnictva a obdobný svaz rotmistrovský), které měly být po svém "očišťení" od legionářského živelu sloučeny v jednotnou organizaci. Jedním z krystalizačních center byl Český svaz pro spolupráci s Němci a hlavním iniciátorem - v době protektorátu do generálské hodnosti povýšený - plukovník četnictva Otto Bláha. Ten byl v přípravném výboru ČSSN pověřen intervenční činností u německých úřadů a pod záminkou získání pamětních medailí centrálních mocností (hovoří se někdy o "medailové akci") získal přihlášky několika tisíc vojáků první světové války. Souběžně s touto akcí převzal vedení Svazu vojáků z fronty, maje k vytvoření jednotné organizace podle říšskoněmeckého vzoru schválení z nejvyšších míst (K. von Neurath, K.H. Frank) a 5. 7. 1940 byl jmenován ministerstvem vnitra komisařským vedoucím tohoto svazu, kam převedl žadatele o medaile. Po zrušení Bláhova oddělení v ČSSN v létě r. 1940 došlo k secesi skupiny frontových bojovníků.

Přes všechny urgencye u státního prezidenta Háchy se mu však nepodařilo získat prezidentský souhlas a jmenování vedoucího celonárodní organizace frontových vojáků. Paralelně probíhala akce generála B. Kálala, který a priori ze svých úvah nevyklučoval legionáře a výsledkem bylo vytvoření Ústředního svazu sdružení bývalých vojáků v Čechách a na Moravě v r. 1942, jehož kolektivními členy se staly všechny dosavadní spolky a sdružení bývalých vojáků a na určitou dobu dokonce i ČSV.

Stanovy ČSV byly ministerstvem vnitra schváleny 20. 4. 1941. Úkoly sdružení byly jednak spolkové (k tomu přistupovaly i ryze veteránské momenty jako

pěstování vojenské tradice a podporování vojenských ctností, kamarádství apod.), charitativní a podpůrné, nevyhnuly se však i aktivismu v pěstování kamarádství a styků s obdobnými organizacemi v říši a jejích satelitech a německými vojáky ("ovlivňování členstva v duchu kladného postoje k myšlence říšské."). Nezbytně přistupovaly i antisemitské prvky Základní jednotkou byla tzv. kamarádství, čítající minimálně 20 členů. Ta měla být zastřešována krajskými vedoucími, kteří podléhali zemským velitelům. Taková organizace jako u dalších fašistických spolků, však byla spíše jen formální a instituce zemských velitelů trvala jen krátce.

Na valném shromáždění 12. 6. 1941 byl O. Bláha zvolen ústředním vedoucím ČVS. Protože se nepodařilo zmocnit legionářského majetku, ani např. sokolského majetku, o který O. Bláha rovněž usiloval a z členských příspěvků nemohla být organizace v podstatě životaschopná, O. Bláha dotoval její činnost z vlastních prostředků, které mu byly uhrazeny protektorátní vládou až po mnoha jeho urgencích. Za rok po svém nástupu do funkce se však dostal do rozporu s většinou poradního sboru (Moštěk, Mareček, Stehlík aj.), kteří mu vyčítali přílišnou intervenční činnost ve prospěch různých osob na rozdíl od organizátorské činnosti a vybídli ho k rezignaci; jednalo se o projev širšího mocenského boje inspirovaného z prostředí ČNST Vlajka. Do celé záležitosti se vložily německé orgány (konkrétně šéf BdS dr. E. Weinmann), které ztratily důvěru v Bláhovu budoucnost a vyzvaly jej k odstoupení. Vedení svazu převzal k 1. 8. 1941 generál Robert Rychtrmoc, když se do celé záležitosti vložil ministr E. Moravec. Z prostředků jeho ministerstva také plynul ČSV pravidelný čtvrtletní příspěvek ve výši 75 tisíc protektorátních korun.

Zřejmě nejvýznamnější akcí, kterou ČSV ve spolupráci s ÚSBV spolupořádal, byla oslava pětiletého jubilea zřízení protektorátu v březnu 1944 na pražském Žofíně za účasti několika tisíců osob. V oblasti fantazie zůstaly Bláhovy a Rychtrmocovy nabídky mobilizace českých mužů (Rychtrmoc hovořil ve svém plánu o 15 ročnících) a jejich zasazení na frontě. Oba generálové, kteří stanuli jako první před Národním soudem v r. 1946, byli odsouzeni k trestu smrti a popraveni.

Počet členů ČSV se pohyboval kolem několika tisíc sympatizantů (údaje kolísají od 2 do 16 tisíc), skutečně aktivních osob bylo, jako v každém spolku, mnohem méně.

Tiskovým orgánem ČSV byl časopis *Kamarádství* vydávaný Jaroslavem

Hornofem a za Rychtrmocova působení v čele svazu byl jeho redaktorem Gustav Mohapel.

Nejúspěšnější českoslovenští stíhači na všech frontách (bez ohledu na bojiště)

Hodnost a jméno	Celkové skóre	Poznámka
kpt. Karel M. Kuttelwascher	18+2 jistě, 2 pravděpodobně, 5 poškozeno	Zemřel 18. 8. 1959, Truro (Anglie)
čet. Josef František	17 jistě, 1 pravděpodobně	Padl 8. 10. 1940, Ewell (Anglie)
škpt. Alois Vašátko	4+11 jistě, 2+2 pravděpodobně 1 poškozen	Nezvěstný 23. 6. 1942, La Manche
kpt. František Peřina	3+9 jistě, 2 pravděpodobně, 1 poškozen	Žije v Praze
ppor. Otto Smik	9+2 jistě, 1 pravděpodobně, 3 poškozeny (& 3 V-1 zničeny)	Padl 28. 11. 1944, Zwolle (Nizozemí)
kpt. Josef Stehlík	3+7 jistě, 2+1 pravděpodobně, 1 poškozen	Zemřel 30. 5. 1991, Slavičín
npor. Miloslav J. Mansfeld	8+2 jistě, 1+1 poškozeny, (& 2 V-1 zničeny)	Zemřel 22. 10. 1991, Londýn (Anglie)
por. Leopold Šrom	5+3 jistě, 1+1 pravděpodobně, 0+1 poškozen	Zahynul 11.10.1968, Kladno
npor. Václav Cukr	3+5 jistě	Zemřel 24. 10. 1989, Nový Zéland
kpt. Stanislav B. Fejfar	6+1 jistě, 2 pravděpodobně, 1 poškozen	Padl 17. 5. 1942, Guines (Francie)
npor. Otmar Kučera	5+2 jistě, 1 pravděpodobně, 1 poškozen	Zemřel 6. 6. 1995, Brno
ppor. Stanislav Plzák	3+4 jistě, 1 pravděpodobně	Nezvěstný 7. 8. 1941, La Manche
npor. Václav Jícha	3+4 jistě, 1 poškozen	Zahynul 1. 2. 1945,

		Drem (Skotsko)
mjr. Tomáš Vybíral	1+6 jistě	Zemřel 21. 2. 1981, Londýn
mjr. František Doležal	3+3 jistě, 3+1 pravděpodobně, 4 poškozeny	Zahynul 4. 10. 1945, Bučovice
rtm. Josef Dygrýn	5+1 jistě, 1 poškozen	Nezvěstný 4. 6. 1942, La Manche
npor. Eduard M. Prchal	4+2 jistě	Zemřel 4. 12. 1984, St. Helena (Kalifornie)
npor. František Chábera	3+2 jistě, 2+1 pravděpodobně	Zemřel 21. 10. 1999, Litoměřice
mjr. Jan Klán	2+3 jistě, 3 pravděpodobně	Zemřel 10. 12. 1986, Tucson (Arizona)
ppor. Josef Příhoda	4+1 jistě, 2 pravděpodobně, 3 poškozeny	Nezvěstný 6. 3. 1943, Brest (Francie)
npor. Ladislav Světlík	1+4 jistě, 0+3 pravděpodobně	Žije ve Warkwoku (Nový Zéland)
kpt. Ladislav Bobek	5 jistě, 1 pravděpodobně, 3 poškozeny	Zemřel 14. 12. 1981, Hradec Králové
kpt. Bohumil Fürst	5 jistě, 0+1 pravděpodobně	Zemřel 2. 1. 1978, Ledec nad Sázavou
kpt. Jiří V. Kučera	5 jistě, 2+1 pravděpodobně	Zemřel 24. 1. 1980, Plzeň
mjr. Josef Hanuš	4+1 jistě, 1 poškozen	Zemřel 21. 4. 1992, Anglie
mjr. Svatopluk Janouch	4+1 jistě	Zemřel 12. 4. 1966, New York (USA)
ppor. Bedřich Krátkoruký	2+3 jistě, 1 pravděpodobně	Nezvěstný 15. 1. 1943, La Manche
mjr. Evžen Čížek	2+3 jistě	Zahynul 26. 11. 1942, Cardiff (Wales)
kpt. Rajmund Půda	1+4 jistě	Žije v Henley-on-Thames (Anglie)
mjr. Karel Mrázek	3+1 jistě, 1 pravděpodobně, 3 poškozeny	Zemřel 5. 12. 1998, Jablonec nad Nisou

npor. Emil Fechtner	4 jistě, 1 pravděpodobně, 1 poškozen	Padl 29. 10. 1940, Whitlesford (Anglie)
kpt. Josef Kepřt	1+3 jistě, 0+1 pravděpodobně, 1 poškozen	Zemřel 29. 7. 1976, Brno
mjr. František Fajtl	1+3 jistě, 1+1 poškozen	Žije v Praze
npor. Jaroslav Šika	1+3 jistě	Zemřel 26. 1. 1976, Brno
ppor. František Mareš	1+2 jistě, 0+2 pravděpodobně	Žije v Yelvertonu (Anglie)
npor. Václav Šlouf	1+2 jistě, 0+1 pravděpodobně	Zemřel 13. 4. 1976, Somerset (Anglie)
mjr. Emil A. Foit	2+1 jistě, 4+1 poškozen	Zemřel 18. 6. 1976, Newquay (Anglie)
npor. Karel Pošta	0+3 jistě, 2 poškozeny	Zemřel 8. 1. 1960, Kinkskerwel (Anglie)
por. František Běhal	1+2 jistě	Padl 11. 5. 1941, Sanderstead (Anglie)
ppor. František Glauder	1+2 jistě	Zahynul 13. 9. 1942, Coltishall (Anglie)

Bojové výsledky československých stíhačů na všech frontách za celou válku

Rok	Země	Počet vítězství dosaž. v leteckých bojích			Ztráty stíhačů u bojových jednotek		
		jisté sestřely	pravdě podob. sestřely	poškoz. nepř. letouny	padlí a nezvěst	zranění	zajetí
podle roků							
1939-1940	Francie	78 3/4	14 1/10	-	19 ^{1/}	31	-
1940	Británie	72 1/5	16	14 1/7	11	15	-
1941	Británie	38 1/2	18 1/2	23	31 ^{2/}	15	2
1942	Británie	52 1/4	18 1/3	56 1/2	37 ^{3/}	17	8
1943	Británie	26	6	16	22 ^{4/}	7	2
1944	Británie	11 ^{5/}	2	7	23 ^{6/}	11 ^{7/}	6 ^{8/}
1944	Sovětský svaz & Slovensko	19	2	5	6 ^{9/}	5	1
1945	Británie	-	1	-	5 ^{10/}	7 ^{11/}	-
1945	Sovětský svaz	-	-	2	3	1	-
Celkem	1939-1945	297 3/4	78	123 5/7	157	109	19
Podle bojišť'							
Francie	1939-1940	78 3/4	14 1/10	-	19	31	-
Británie	1940-1945	200	61 5/6	116 5/7	129	72	18
Sovětský svaz & Slovensko	1944-1945	2	7	9	6	6	1
Celkem všechn y fronty	1939-1945	297 3/4	78	123 5/7	157	109	19

1/ včetně jednoho, který se vyhnul zajetí a vrátil se,

2/ včetně jednoho Brita, jednoho Poláka a včetně dvou pilotů, kteří se vyhnuli zajetí,

3/ včetně jednoho, který se vyhnul zajetí

4/ včetně dvou Britů,

5/ plus osm střel V-1,

6/ včetně pěti, kteří se vyhnuli zajetí,

7/ včetně jednoho Brita,

8/ včetně jednoho Brita,

9/ včetně jednoho, který se vyhnul zajetí,

10/ včetně jednoho Brita,

11/ včetně jednoho Američana

Dekrety prezidenta republiky

Dekrety prezidenta republiky z let 1940-1945 jsou spojeny s obnovou Československa v předmnichovských hranicích a s mimořádnou situací, do které se čs. stát dostal po Mnichovu a 15. březnu 1939. Prezidentské dekrety a otázky, které upravovaly, se v zásadě nelišily od norem jiných exilových reprezentací států okupovaných Německem. Jednalo se však zároveň o právní normy, které byly spojeny se zajištěním obnovy hospodářského a politického systému Československa v bezprostředně poválečném období. Dekrety tvořil soubor 142 norem (z toho 98 vydaných na osvobozeném území), které řešily velmi rozmanitou problematiku od otázek prozatímního státního zřízení, přes obnovení právního řádu, retribuice, konfiskace, znárodnění, až po problematiku národních výborů. Ve vydávání dekretů existovaly dvě poněkud odlišná období – londýnské (říjen 1940 - březen 1945) a období vydávání dekretů na osvobozeném území (duben 1945 – 28. říjen 1945).

I. Dekrety londýnského období 1940-1944

Dekrety prezidenta republiky začaly být vydávány po uznání čs. prozatímní vlády Velkou Británií v červenci 1940. Situace, do které se Československo po březnu 1939 dostalo, lze nazvat stavem ústavní nouze, který čs. ústava nepředvíдалa a který byl řešen s využitím zkušeností s takovouto situací u ostatních exilových vlád, zvláště vlády polské. Takovou legislativu exilových vlád výslovně podle vyjádření Foreign Office z ledna 1941 uznávala i Velká Británie. Po uznání prozatímní vlády se na britské půdě ustavilo prozatímní státní zřízení tvořené prezidentem, exilovou vládou a Státní radou – exilovým quasi parlamentem. Vzhledem k nemožnosti svolat Národní shromáždění vydávali v exilu právní normy prezident republiky a vláda. Zavázali se maximálně šetřit ústavně zaručená práva občanů a do ústavy zasahovat jen v nezbytné míře. Deklarovali i zásadu, že se dekrety podrobí dodatečnému poválečnému schválení. Prezidentské dekrety nebyly záležitostí nějaké libovůle E. Beneše. Jednalo se o normy, které byly prezidentem vydány na návrh mezinárodně uznané vlády a za spolupodpisu ministrů pověřených jejich provedením. Od roku 1942 se na tvorbě dekretů podílela i Státní rada, což rozšířilo politickou odpovědnost za jejich obsah, a od roku 1943 i Právní rada, jež byla zřízena jako exilová obdoba Nejvyššího správního soudu.

Dekrety vydané v letech 1940-1944 zpočátku řešily problémy prozatímního státního zřízení a do předmnichovského práva příliš nezasahovaly. Týkaly se např. státních rozpočtů či vojenských jednotek. Obsah dekretů se začal měnit od počátku

roku 1944. V souvislosti s vývojem mezinárodní situace nabyly na intenzitě práce na přípravě poválečného zákonodárství a na obnově ústavního, politického a hospodářského systému.

Přípravné práce se týkaly čtyř hlavních okruhů:

1. Právně vyjádřit teorii continuity ČSR a vyřešit vztah předmnichovského a pomnichovského právního řádu.
2. Vypracovat retribuční dekret, který by řešil trestnost jednání proti republice a mezinárodní otázky související s potrestáním válečných zločinců.
3. Připravit sérii dekretů o zajištění nepřátelského majetku a o hospodářské obnově Československa.
4. Přijetím dekretu o ztrátě čs. občanství připravit transfer příslušníků německé menšiny

Koncepce obnovy Československa připravovaná v Londýně vycházela z tzv. teorie právní continuity formulované E. Benešem. Obnovovaný čs. právní řád navazoval na předmnichovský vývoj a na Ústavu z roku 1920. Bylo však jasné, že sociální a politické změny, které přinesly Mnichov a 2. světová válka, si vyžádají celou řadu zásadních reforem. Ty zahrnovaly vznik národních výborů coby prozatímních orgánů státní moci, vyřešení vztahu ke Slovensku, zjednodušení politického systému, zajištění nepřátelského majetku, provedení retribucí, znárodnění, provedení revize pozemkové reformy a změny sociálního zákonodárství. Londýnským exilem prosazovaná podoba obnovení Československa však byla ovlivňována i vývojem mezinárodní situace. Nejdůležitějším mezinárodněpolitickým faktorem se stala čs.-sovětská smlouva uzavřená 12. 12. 1943. Vnitropoliticky se od počátku roku 1944 začaly stále zřetelněji projevovat názory moskevského vedení KSČ tak, jak rostly vojenské a diplomatické úspěchy Sovětského svazu.

K zajištění obnovy Československa byla v roce 1944 vydána série dekretů: nejprve ústavní dekret o dočasné správě osvobozeného území a ústavní dekret o obnovení právního pořádku ze 3. 8. 1944 a poté ústavní dekret o národních výborech a Prozatímním Národním shromáždění ze 4. 12. 1944. Právě v tomto smyslu jsou dekrety úzce spojeny s právním zakotvením obnovy čs. státu a jeho právního řádu. Klíčovým se stal dekret o obnovení právního pořádku. Prohlásil Ústavní a jiné čs. právní předpisy vydané do Mnichova za čs. právní řád, zatímco předpisy vydané od tohoto data až do skončení tzv. doby nesvobody nebyly součástí čs. právního řádu, protože nebyly vydány ze svobodné vůle čs. lidu. Na přechodnou dobu však mohly

být používány ty, které se svým obsahem nepříčily ústavě. Konec doby nesvobody byl stanoven na 4. květen 1945. Tento ústavní dekret také znovu potvrdil zásadu, že všechny prezidentské dekrety budou podléhat dodatečnému ústavnímu schválení – ratihabici. Jeho další části se týkaly individuálních správních rozhodnutí a soudních rozsudků, fungování správních orgánů a předpokladu pro provedení restituce konfiskovaného majetku.

Dne 22. 2. 1945 byl vydán ústavní dekret o výkonu moci zákonodárné v přechodném období, ačkoli se objevily i návrhy vládnout prostřednictvím nařízení vlády. Zmocňoval prezidenta pokračovat po jmenování nové vlády i na osvobozeném území ve vydávání dekretů, a to až do doby, než se ustaví Prozatímní Národní shromáždění. Právě on se stal základem pro vydávání prezidentských dekretů od dubna do října roku 1945. Na počátku února 1945 byl přijat dekret prezidenta republiky o mimořádných opatřeních pro zajištění hospodářského života na osvobozeném území a 5. 3. 1945 dekrety o finančních a měnových opatřeních v době přechodné. Všechny tyto prezidentské dekrety měly zajistit obnovu ekonomických a měnových poměrů v bezprostředně poválečné době. Dekret o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života umožňoval jak provedení restituce majetku, jehož převod proběhl pod tlakem rasové, politické a národní persekuce, tak i zajištění veškerého nepřátelského majetku na území Československa. V této souvislosti se objevil pojem správy majetku, který byl ve vlastnictví nebo správě "státně nespolehlivých osob." Při zajištění nepřátelského majetku se čs. vláda odvolávala zejména na britské a americké zákony o zajištění a konfiskaci německého majetku na jejich území a na následná mezinárodní jednání o reparacích.

Dne 28. 2. 1945 byl vydán dekret o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, který se měl stát základem celostátně provedeného potrestání jak válečných zločinců, tak i domácích kolaborantů. Tento retribuční dekret pro československé právo vyhradil potrestání jak "nacistických válečných zločinců", kteří nebyli souzeni jinými spojenci, tak i "domácích" pachatelů - tzv. zrádců a kolaborantů. Vycházel přitom z obdobných principů, jaké přijaly i další exilové vlády, zejména polská již v roce 1943 či francouzská, která ostatně s prováděním retribuce začala již v průběhu roku 1944.

Faktický průběh obnovy Československa přinesl ve výše zmíněné „londýnské“ koncepci změny. Jednalo se především o vývoj na Slovensku, o výsledek jednání o

programu nové vlády a o proces obnovy státních hranic. Na Slovensku se totiž oproti londýnskému prozatímnímu zřízení prosadila za povstání jako nejvyšší zákonodárný orgán Slovenská národní rada. Ta pokládala exilovou vládu za reprezentanta Československé republiky v zahraničí, avšak postavila se proti Benešově pojetí právní kontinuity ve vnitrostátním měřítku. Další vývoj na Slovensku ve svém důsledku způsobil, že na území Slovenska nebyla řada dekretu aplikována.

Mezinárodněprávní stránka Benešovy teorie obnovy Československé republiky v předmnichovských hranicích se nenaplnila zcela ani v otázce hranic. E. Beneš a poté vláda byli již na jednáních se sovětskými představiteli v březnu 1945 v Moskvě nuceni akceptovat odtržení Podkarpatské Rusi od Československa a její připojení jako Zakarpatské Ukrajiny k SSSR.

II. Dekrety v bezprostředně poválečném období

Podobu prezidentských dekretů zásadním způsobem proměnily moskevské rozhovory o podobě první poválečné vlády. Dosavadní exilová vláda opustila v březnu 1945 spolu s E. Benešem Londýn a odletěla do Moskvy, kde ji čekaly nejen důležité rozhovory se sovětskými představiteli, ale i klíčová vnitropolitická jednání. Reprezentanti obnovovaných stran - národních socialistů, sociálních demokratů a lidovců se v jednáních o složení nové vlády střetli s představami a požadavky moskevského vedení KSČ a SNR. Po složitých jednáních, která se týkala jak složení nové vlády, tak státoprávního postavení Slovenska, došlo 29. 3. 1945 k dohodě o podobě vlády a o jejím programu. KSČ a KSS (vzniklá sloučením slovenských komunistů se sociálními demokraty), národně socialistická strana, československá strana sociálně demokratická, československá strana lidová a Demokratická strana na Slovensku vytvořily "Národní frontu Čechů a Slováků".

Dne 3. 4. 1945 přijel E. Beneš s designovanou vládou na osvobozené území do Košic. První vláda Národní fronty 5.4. 1945 vyhlásila tzv. Košický vládní program, jenž obsahoval základní zásady vládní politiky a právě prezidentské dekrety jej měly pomoci realizovat. Týkalo se to požadavku nahrazení dosavadního státního aparátu národními výbory, provedení potrestání válečných zločinců a kolaborantů či znárodnění. Vládní program se však týkal i německé a maďarské menšiny. Podle článku VIII. se tyto menšiny "z velké části staly povolným nástrojem dobovačné politiky proti republice zvenčí". Zároveň však vláda prohlásila, že "nechce a nebude postihovat své loajální německé a maďarské občany, a zejména ne ty, kteří i v dobách nejtěžších zachovali k ní věrnost, s viníky však bude postupovat přísně a

neúprosně." Prostředkem, který měl tento úkol řešit, bylo odejmutí československého státního občanství. V článku X. a XI. navrhovala vláda zajištění majetku u občanů nepřátelských států, osob německé a maďarské národnosti, které se provinily proti československému státu jakož i u zrádců a kolaborantů, a to formou národních správ. U pozemkového majetku výše uvedených osob měla být provedena konfiskace zemědělské půdy jako počátek nové pozemkové reformy. Vláda ve svém programu potvrdila též zásadu navrácení majetku odňatého za druhé světové války v důsledku národní, politické či rasové persekuce.

Přijetím vládního programu a zákonodárnou činností SNR se změnila i role prezidentských dekretů. Dekrety vydávané na osvobozeném území se od londýnského období odlišovaly. Byly vydávány do ustavení Prozatímního Národního shromáždění a oproti „Londýnu“ se podíl E. Beneše na přípravě dekretů zmenšoval; naopak narůstal vliv a zároveň politická odpovědnost stran Národní fronty a vlády. Nově byl upraven vztah dekretů a SNR, když ve vztahu k věcem celostátní povahy vykonával zákonodárnou moc prezident "po dohodě so Slovenskou národnou radou".

Nejdůležitějším úkolem vlády v bezprostředně poválečném období bylo obnovit výkon státní moci nad celým územím republiky a započít s celkovou obnovou státu. Právě prostřednictvím prezidentských dekretů došlo k výrazným změnám předmnichovského zákonodárství a především ústavního, politického a ekonomického uspořádání ČSR. 98 dekretů vydaných na osvobozeném území mělo různorodý charakter. Zahrnovaly rozsáhlou oblast sahající od retribučních dekretů, dekretu o změnách v Ústavě, dekretu o zajištění obnovy a následných proměn národního hospodářství a státních financí, vzniku nových vysokých škol či norem dotýkajících se pracovního práva a postavení státních zaměstnanců, soudní soustavy, až po dekrety znárodňovací, dekrety upravující řízení výroby a zahraničního obchodu a dekrety řešící osud německé a maďarské menšiny v ČSR. Některé z nich zásadním způsobem zasáhly do Ústavy z roku 1920, jiné, jako například dekret o opětném zavedení středoevropského času, měly jen epizodní charakter. Z hlediska vztahu dekretů k problematice německé menšiny je největší pozornost zaměřena na čtyři skupiny dekretu. Jedná se o dekrety, které se týkaly majetku a státního občanství příslušníků německé a maďarské menšiny v ČSR, znárodnění, retribucí a ratihabice.

II. I. Dekrety prezidenta republiky týkající se německé a maďarské menšiny

Ve vztahu dekretu k odsunu německé menšiny z ČSR je možno konstatovat, že dekrety se dotýkaly otázek státního občanství a majetku osob německé a maďarské národnosti. K vlastnímu provedení transferu byla užita vládní nařízení a předpisy ministerstev vnitra a národní obrany i některé předpisy recipované ještě z Rakouska. Žádný dekret prezidenta republiky, který by striktně vzato odsun právně upravil vydán nebyl. Pro vymezení osob, kterých se odsun měl týkat, byl klíčový ústavní dekret z 2. 8. 1945 č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Vycházel z teorie, že státní občanství československé u osob německé a maďarské národnosti přetrvalo po celou dobu války a teprve tímto dekretem je ČSR propustila ze státního svazku. Jako osoby zbavené československého občanství bylo možno provést jejich transfer do okupačních zón v Německu. Do transferu však samozřejmě byla zařazena i velká část tzv. říšských Němců, kteří se na konci války ocitli na území ČSR.

Československé právo totiž neuznávalo ani pomnichovský právní vývoj ani právní stav nastalý po 15. 3. 1939, na jehož základě se většina československých občanů německé národnosti stala říšskými občany. Dekret vycházel z toho, že státního občanství mají být zbaveny ty osoby, které se po Mnichovu či po 15. 3. 1939 staly státními občany Německé říše a Maďarska, neboť se staly občany států, se kterými bylo Československo od září 1938 ve válečném stavu. Na druhou stranu od počátku diskusí o tomto dekretu byla zdůrazněna nutnost vymežit okruh osob, na které by se ustanovení o ztrátě občanství nevztahovala, pokud šlo o občany, kteří zůstali československému státu věrni, popřípadě bojovali za jeho osvobození. Uvedený ústavní dekret konstatoval, že československými občany nejsou ty osoby německé nebo maďarské národnosti, které podle předpisu cizí okupační moci nabyly státní příslušnosti německé nebo maďarské, a to zpětně od doby, kdy se tak stalo. Ústavní dekret o obnovení právního pořádku totiž vyloučil platnost předpisu o státním občanství, které byly přijaty v době nesvobody.

Oproti tomu byla dekretem vymezena skupina osob, jimž československé občanství zůstalo zachováno a skupina osob, které mohly o československé občanství znovu požádat. Zachováno zůstalo občanství těm osobám, které prokázaly, že ČSR zůstaly věrny - například se účastnily bojů proti nacismu v československých i spojeneckých jednotkách nebo v domácím odboji. Za prokázání věrnosti československému státu se pokládala i činnost v emigraci, financování odboje apod. O zachování občanství rozhodovalo z úřední povinnosti ministerstvo

vnitru. Občanství zůstalo zachováno i Němcům a Maďarům, "kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili v úředním hlášení za Čechy nebo Slováky". Kromě právní konstrukce mající mezinárodně i vnitrostátně právní aspekty je však třeba připomenout i hledisko praktické proveditelnosti a rychlosti rozhodování v konkrétní situaci bezprostředně po válce, které při uvažování československých orgánů převládlo.

Požádat o navrácení občanství mohli ve lhůtě 6 měsíců od dne publikace vyhlášky ministerstva vnitru i další němečtí antifašisté, a to na základě posudku zvláštních komisí. Do této kategorie osob byli zařazeni jako "antinacisté" či "antifašisté" například ti, kdož byli z rasových či politických důvodů vězněni. Žádosti o navrácení občanství nesmělo být vyhověno, pokud žadatel porušil povinnosti československého státního občana. Pro účely dekretu se provdané ženy a nezletilé děti posuzovaly samostatně. Žádosti o navrácení československého státního občanství, které podávaly manželky a nezletilé děti československých občanů, měly však být podle ustanovení dekretu posuzovány blahovlnně a až do rozhodnutí o žádostech byly považovány za československé státní občany. Lhůta pro podání žádosti o navrácení československého státního občanství u okresního národního výboru byla stanovena od 10. 8. 1945 do 10. 2. 1946. Dekret postihoval ztrátou občanství i Čechy, Slováky a příslušníky jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli nuceni nátlakem nebo zvláštními okolnostmi.

Zásahu do majetkových poměru osob německé a maďarské národnosti se týkaly především následující dekrety:

- dekret č. 12 /1945 Sb., z 21. 7. 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa
- dekret č. 5/ 1945 Sb. z 19. 5. 1945 o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.
- dekret č. 28 / 1945 Sb. z 20. 7. 1945 o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.
- znárodňovací dekrety č. 100 - 103 / 1945 Sb. z 24. 10. 1945.
- dekret č. 108 / 1945 Sb. z 25. 10. 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a o Fondech národní obnovy.

Uvedené dekrety se netýkaly pouze "Němců a Maďarů", ale všech osob, které byly označeny buď za "zrádce a kolaboranty" či za "osoby státně nespolehlivé". V tomto ohledu byly uvedené dekrety přímo spojeny s retribučními předpisy. Nekonfiskoval se však například majetek těm Němcům a Maďarům, kteří se "aktivně zúčastnili boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky" nebo spadali do obdobně vymezených kategorií osob loajálních k republice. Dekrety také nedopadaly pouze na jednotlivce, ale jejich primárním účelem bylo postihnout majetek německého a maďarského státu a těch právnických osob, které se podílely na vedení války či sloužily nacistům. V jednotlivých dekretech byly kategorie osob stanoveny různě, jejich aplikace však byla sjednocena podle kritérií uvedených ve výše zmíněném dekretu o občanství.

Konfiskace majetku německých a maďarských právnických a fyzických osob byly již od londýnského přípravného období spojovány s československými reparačními nároky za škody způsobené německou okupací a druhou světovou válkou. V tomto smyslu musí být srovnávány nejen s obdobnými opatřeními státu okupovaných Německem ale i Velké Británie a USA, které proti německému majetku zasáhly již v době druhé světové války.

Aplikace dekretů se v jednotlivých úrovních řídila správním řízením, v zásadě bylo možné se odvolat a dokonce přezkoumat rozhodnutí Nejvyšším správním soudem a to ještě několik měsíců i v řízeních po roce 1948.

Výše uvedené dekrety také řešily různorodou problematiku. Tak Dekret č. 5/1945 Sb. z 19. 5. 1945 "o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavu" nevalil jen národní správu na nepřátelský majetek a na majetek státně nespolehlivých osob. (Za osoby státně nespolehlivé považoval: osoby národnosti německé nebo maďarské a „osoby, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svéstí hleděly a záměrně odporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty."

Jednalo se například o členy Vlajky, Hlinkovy gardy, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu mládeže, Hlinkovy slovenské lidové strany, Hlinkovy mládeže či Národní odborové ústředny zaměstnanecké. Za státně nespolehlivé právnické osoby se pokládaly ty, "jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo

maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům". Dekret ale zároveň prohlásil, že majetkové převody a jednání movitého, nemovitého, veřejného i soukromého majetku jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. 9. 1938 „pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce". Jednalo se tedy o zakotvení principu restituce. Že spojení institutu národní správy a restituce bylo účelné potvrzují zkušenosti s Národní správou majetkových podstat německých majetkových fondů, kam plynul zejména židovský konfiskovaný majetek za okupace.

Časově posledním byl Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. z 25.10.1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy; konfiskoval bez náhrady movitý a nemovitý majetek i majetková práva (jako pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná), které byly ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace ve vlastnictví 3 kategorií osob: a) Německé říše, Maďarského království, veřejnoprávních korporací, NSDAP, maďarských politických stran a dalších německých a maďarských právnických osob včetně majetkových fondů, b) fyzických osob národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokázaly, že zůstaly věrné Československé republice, c) fyzických osob, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky a dalších osob ve smyslu § 18 velkého retribučního dekretu.

Z konfiskace byla vyňata ta část movitého majetku, kterou bylo nevyhnutelně potřeba k uspokojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání těchto osob a jejich rodin (jako oděv, peřiny, prádlo, potraviny a nástroje). Další kategorie osob, na něž se konfiskace neměla stanovit, mohla stanovit vláda (využila toho ve vztahu k maďarské menšině a některým dalším kategoriím neodsunutých Němců). Konfiskaci nepodléhal též majetek, který v době po 29. 9. 1938 pozbyli českoslovenští občané pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce. Konfiskovaný majetek spravovaly Fondy národní obnovy.

Znárodňovací dekry upravovaly znárodnění podniků patřících německým subjektům bez náhrady. V této souvislosti je však nutno zmínit problematiku tzv. náhradových jednání, v nichž nejen znárodnění, ale i národní správa a pozemková reforma, které se dotkly státních občanů jiných států než Německa (zejména Švýcarska, VB, USA, Belgie či Nizozemí a později i Rakouska) byly vypořádány dvoustrannými mezinárodními smlouvami.

Retribuční dekry

Dekrety prezidenta republiky upravující státní občanství, konfiskace či znárodnění majetku používaly pojmy souvisejících s retribučními založenými již londýnským retribučním dekretem. Ten byl s drobnými změnami nahrazen v osvobozené republice stejně nazvaným dekretem č. 16/ 1945 Sb. z 19.6.1945 (velký retribuční dekret). Na Slovensku z politických důvodů vyplývajících z odlišné povahy retribučních představitelů válečného slovenského státu platilo nařízení SNR č. 33 o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zločinců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví. Dne 27. 10. 1945 byl přijat dekret č. 138 / 1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti (malý retribuční dekret). Velký retribuční dekret stanovoval pro dobu zvýšeného ohrožení republiky, tj. od 28. 5. 1938 do 31. 12. 1946, přísnější trestní sazby pro v dekretu uvedené trestné činy, které byly s několika výjimkami trestné i podle předmnichovského práva, zejména podle zákona na ochranu republiky či podle recipovaných rakouských trestních zákonů. Pro jejich rozhodování zřizoval dekret v sídle krajských soudů mimořádné lidové soudy. Ty soudily v pětičlenných senátech, v jejichž čele stál profesionální soudce, dalšími soudci byli soudci z lidu navrhovaní okresními národními výbory. Obžalobu předkládal soudu veřejný žalobce. Československé pojetí potrestání válečných zločinců a domácích kolaborantů včetně jejich zpětné působnosti se příliš nelišilo zejména od francouzských, belgických, lucemburských, nizozemských či norských retribučních, a to včetně využití mimořádných soudních orgánů a obdobně definovaných trestných činů. Situace na Slovensku může být zase srovnána se státy, které patřily mezi satelity Německa, jako bylo např. Bulharsko.

Mezi nově trestané skutky podle československého velkého retribučního dekretu patřilo například členství a výkon vedoucích funkcí v nacistických či fašistických organizacích (nejen německých, ale i českých, slovenských, maďarských či polských jako byla Vlajka, Český svaz pro spolupráci s Němci, Hlinkova garda, Svatoplukova garda apod.), propagace fašistického či nacistického hnutí či rozvracení hnutí směřujících k osvobození republiky v cizině. Zvláštní trestné činy byly spatřovány i v majetkových jednáních ve prospěch Německa či v udavačství, které mohlo být trestáno i smrtí, pokud mělo za následek ztrátu lidského života. Kromě trestu odnětí svobody mohl soud uložit i ztrátu občanské cti a zařazení do zvláštních nucených pracovních oddílů. Ve prospěch státu mohlo být vysloveno i propadnutí majetku. Za nejtěžší zločiny mohl mimořádný lidový soud uložit trest smrti.

V retribuční na Slovensku bylo do května 1947 podáno 20 500 žalob a odsouzeno

8 058 osob. Národní soud v Bratislavě a lidové soudy v 55 případech vynesly rozsudky smrti, z toho ve 29 případech byl trest vykonán. 127 osob bylo odsouzeno k trestu odnětí svobody na 20-30 let a 202 osob do vězení od 5 - 10 let. Z odsouzených bylo 3 722 Maďarů, 1 609 Slováků, 559 Němců a 77 příslušníků jiných národností.

Celkem bylo odsouzeno 21 342 osob, jimž bylo uloženo 713 trestů smrti, 741 trestů doživotního žaláře; 19 888 osob bylo odsouzeno k trestům žaláře přesahujícím v průměru trest 10 let. V 745 případech bylo od potrestání upuštěno a 9132 osob bylo osvobozeno. Velká část, celkem 11 654 retribučních vězňů, bylo zařazeno do zvláštních nucených pracovních oddílů.

Ratihabice

Po provedeném dodatečném schválení Ústavodárným národním shromážděním se již nehovořilo o dekretch prezidenta republiky, ale o ústavních zákonech a zákonech ČSR.

Dne 25. 8. 1945 podepsal E. Beneš ústavní dekret prezidenta republiky č. 47/1945 Sb. o Prozatímním národním shromáždění. To se sešlo ke své první schůzi 28. 10. 1945. Potvrdilo na ní E. Beneše ve funkci prezidenta republiky. Vlastní jednání parlamentu Beneš otevřel obsáhlým poselstvím prezidenta republiky, v němž shrnul dosavadní nejvýznamnější změny v právním řádu a vyzval parlament ke schválení prezidentských dekretů – tzv. ratihabici. Ta byla založena na zásadě, že všechny významné změny, zejména v Ústavě, musí být předloženy řádným ústavním orgánům obnovené ČSR. Dodatečné schválení aktu jak prozatímního státního zřízení, tak i první poválečné vlády a prezidenta republiky mělo význam nejen striktně právní, ale i politický a morální. Poslanci tu měli vyslovit svůj souhlas se zásadními kroky zahraniční československé reprezentace za druhé světové války i s poválečnou orientací obnovovaného státu. Ratihabicí se zabýval ústavněprávní výbor Prozatímního národního shromáždění a jeho subkomise. Ratihabice byla projednána i v plénu, které první verzi ústavního ratihabičního zákona schválilo již 28. 2. 1946. Po jeho novém projednání byla 28. 3. 1946 přijata definitivní verze ústavního zákona č. 57/1946 Sb., kterým se schvalovaly a prohlašovaly za zákon dekry prezidenta republiky. Článek 1 stanovil, že Prozatímní Národní shromáždění schvaluje a prohlašuje za zákon ústavní dekry a dekry prezidenta republiky, vydané na základě ústavního dekretu z 15.10.1940 o prozatímním výkonu moci zákonodárné, a to včetně uvedeného dekretu. Veškeré dekry prezidenta republiky bylo nutno

považovat od jejich počátku za zákon, a ústavní dekrety pak za zákon ústavní. Byl tím dovršen proces začlenění prezidentských dekretů do poválečného právního řádu Československé republiky.

jk

Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (Německá osídlovací společnost - NOS); jedna z německých společností podporující osídlování a kolonizaci nových prostor německým obyvatelstvem zprostředkováváním pronájmů, prodeje a koupě realit.

Problém osídlování a kolonizace byl v Německu právně řešen říšským osídlovacím zákonem (Reichssiedlungsgesetz) z 11. 8. 1919 a jeho pozdějšími doplňky, k němuž se 14. 7. 1933 připojil zákon o vytváření nového německého selského stavu (Gesetz über die Neubildung deutschen Bauerntums). Osídlovací společnosti, vystupující pod hlavičkou různých obchodních a akciových společností, sehrály důležitou úlohu v rozšiřování německého "životního prostoru" na úkor místního neněmeckého obyvatelstva. V letech druhé světové války se staly důležitým článkem nacistické expanze, neboť přicházely do nově obsazených území ihned za armádou spolu s okupačními správními orgány, aby dokonaly vlastní válečný cíl: dobytý prostor rychle přeměnit i po stránce etnické v německé území.

Na území Sudet vznikla pobočka NOS bezprostředně po okupaci se sídlem v Karlových Varech a s filiálkami v Žatci a pro opavský vládní obvod v Šumperku. Do oblasti vládního prezidenta v Ústí n. L. a v Opavě zasahovaly ještě dvě další obdobné společnosti (Saské selské osídlení (Sächsische Bauernsiedlung G. m. b. H.) se sídlem v Drážďanech a Slezská zemědělská společnost (Schlesische Landgesellschaft m. b. H.) se sídlem ve Vratislavi. Základ pro činnost NOS a dalších osídlovacích společností vytvořilo nařízení o "*ochraně ohroženého pozemkového majetku v sudetoněmeckých územích*" z 12. 11. 1938 vydané Hermannem Göringem, pověřencem pro čtyřletý plán, které zmocňovalo říšského komisaře pro sudetoněmecké území k uvalení nucené správy na zemědělské usedlosti, které nebyly řádně a včas obhospodařovány. Během nucené správy zanikla prakticky veškerá práva, ačkoli formálně nebyla zrušena. Řádně obhospodařovaná nemohla být ve smyslu tohoto nařízení žádná usedlost, pokud náležela Čechům nebo neárijcům (Židům). Cesta zvuče a germanizace byla otevřena, právně podložena a řádně motivována záchranou a ochranou sudetoněmeckého zemědělství. Výnosem z 22. 11. 1938 pověřil K. Henlein tyto osídlovací společnosti funkcí nuceného správce a předal jim správu nad zemědělským majetkem. Osídlovací společnosti se staly generálním nuceným správcem (Treuhänder).

Svých funkcí se společnosti ujaly ihned. NOS vybudovala svou pobočku v Karlových Varech koncem ledna nebo počátkem února 1939. O statky a zemědělské usedlosti se staraly vrchní inspektoráty (v Mostě, Žatci, Podbořanech a Stříbře) a vrchní správy statků. Jejich úkolem nebyla jen inspekční a dozorčí činnost, ale i odborné řízení. V čele pobočky NOS pro Sudety stál až do května 1945 Dr. Friedrich Eugen Wirth. Počet vrchních správ se měnil; na území Čech kolísal mezi 30-40. Měnily se i jejich obvody a tím i zařazení statků. NOS byla vlastně výkonným orgánem říšského komisaře pro upevnění němectví; a proto se ve své konkrétní činnosti řídila jeho předpisy a prováděcími pokyny. Dále pro ní platily rovněž všechny právní předpisy a nařízení říšského ministerstva výživy a zemědělství a říšského komisaře a později místodržícího pro sudetoněmecké území. Uvalení nucené správy znamenalo fakticky uchvácení zemědělské usedlosti NOS, která je obhospodařovala několikerým způsobem: buď na nich hospodařila ve vlastní režii, nebo je celé nebo jen z části pronajímala, ale také za určitý poplatek svěřovala německým kolonistům. Odkoupení i odprodej mohl být uskutečněn jen se souhlasem úřadu říšského místodržitele v Liberci. Nucená správa byla jen prvním stádiem velkého kolonizačního procesu, nikoli však jediným zdrojem zisku majetkové držby, jehož konečným cílem byl přechod neněmeckého majetku do vlastnictví Říše nebo německých obyvatel. Dosažení takového stavu bylo hlavním úkolem NOS v dané oblasti. Způsobů, jakým toho dosáhnout, bylo více: zábořem, konfiskací nepřátelského majetku, donucením majitele k jeho prodeji, předkupním právem před soukromými osobami, nucenou dražbou a pozůstalostním řízením. Zábořem a konfiskací byly postihovány usedlosti emigrantů a osob vězněných v koncentračních táborech nebo odsouzených za nepřátelskou činnost. Tímto způsobem získaný pozemkový majetek se stával majetkem Říše a přecházel okamžitě pod správu úřadu Vrchního finančního prezidenta. Jeho obhospodařování svěřoval vrchní finanční prezident NOS, která mu byla za tuto činnost přímo odpovědná, především pomocí nucené správy (Treuhandverwaltung). Židovský majetek přešel skoro všechen na Říši na základě vynucených kupních smluv. Kupními smlouvami se Říše pojišťovala proti případným nárokům dědiců žijících v cizině a vytvářela zdání legality. Vzhledem k této rozsáhlé a mnohostranné činnosti NOS úzce spolupracovala s orgány státní správy. Ve své funkci přímo podléhala úřadu říšského místodržitele v Liberci. Při naplňování svých úkolů byla dále ve styku s nižšími články státní správy jako byli zemědělské úřady, měřičské úřady

atd., ale i orgány strany NSDAP. V oboru zemědělské samosprávy plnila NOS úkoly "Reichsnährstand", jehož územní členění na okresní svazy zemědělců (Kreisbauernschaft) přešla i pro svou práci.

Karlovarská NOS převzala na 1600 zemědělských usedlostí ve výměře asi 50 000 ha, přičemž není vůbec známý počet statků spravovaných šumperskou filiálkou, ani jejich výměra. Pro účely německé kolonizace disponovala karlovarská pobočka NOS také velkými finančními částkami, které získávala ze státních dotací i z vlastní činnosti. Finanční prostředky investovala na úpravu a zvelebení svěřených majetků, prováděla zde přístavby i novostavby budov, nakupovala zemědělské nářadí a stroje, doplňovala stav dobytka na jednotlivých usedlostech a opatřovala vnitřní zařízení pro domácnosti kolonistů, případně zařízení pro jejich živnosti a v neposlední řadě poskytovala novým hospodářům úvěry.

mh

Deutsche Volksliste (DVL), německý národní soupis, seznamy občanů německé národnosti ve východních oblastech včleněných do Německé říše po okupaci Polska (eingegliederte Ostgebiete).

DVL byly vedeny při úřadech vrchních vládních prezidentů příslušných žup či provincií a dělily obyvatelstvo do několika skupin s různě odstupňovanými právy a povinnostmi. Tato nejrozsáhlejší germanizační akce v historii zasáhla téměř tři miliony převážně polských obyvatel Pomoří (říšská župa Gdaňsk-Západní Prusko), Poznaňska a Lodžska (Vartská župa), jihovýchodního Pruska (vládní obvody Ciechanów a Suwałki) a Horního Slezska, kam byla za války začleněna i většina území českého Těšínska. Podle představ nacistů měli na území přiřčeném k Německé říši žít pouze Němci, kteří tu však tvořili jen nepříliš početnou menšinu. Hromadné vysídlení či fyzická likvidace neněmeckých obyvatel nepřipadaly prozatím v úvahu, protože jejich kvalifikovanou pracovní sílu nacisté nutně potřebovali pro válečné hospodářství Říše a sotva by ji mohli rychle a bez potíží nahradit německou kolonizací. Tím spíše to platilo o strategicky a ekonomicky mimořádně významném průmyslu na Karvinsku a Třinecku. Pokus o převedení části horníků z ostravsko-karvinského revíru do Porúří skončil neúspěchem, podobný návrh na převedení jihotyrolských horníků na Karvinsko se už nerealizoval ani jako pokus.

Schůdnější cestou se měla stát germanizace místních obyvatel, při níž nacisté využili zvláštností historického a politického vývoje Slezska. Vyšli z předpokladu, že vzhledem k nevyhraněnému národnímu vědomí značné části obyvatelstva se jim diferencovaným přístupem k jeho jednotlivým skupinám podaří úplně poněmčít ty vrstvy, které odpovídaly nacistickým kritériím rasovým, národnostním, politickým a duchovním, což podle jejich názoru byla většina zdejších obyvatel. Teprve ty skupiny obyvatelstva, které nacistickým podmínkám neodpovídaly nebo germanizaci otevřeně odmítaly, měly být likvidovány či vysídleny do Generálního gouvernementu a nahrazeny německými kolonisty.

Okupanti využili faktu, že značná část zdejších obyvatel se považovala za Slezany, "Šlonzáky", u nichž vědomí místního původu převažovalo nad vědomím národní příslušnosti. Mělo to své příčiny historické - vždyť během života jedné generace změnilo Těšínsko celkem pětkrát státní příslušnost i režim, což nemohlo zůstat bez následků. Část obyvatel se v obavách o svou existenci mnohdy raději přiklonila k vládnoucí moci i národnostně. Nacisté nakonec došli k závěru, že zdejší

"smíšené obyvatelstvo", přestože se neskládá jen z německých žvlů, je po staletí pod vlivem německé kultury a je schopno poněmčení.

První krok směřující k poněmčení obyvatel Těšínska byl učiněn ještě skrytě u příležitosti policejní registrace obyvatelstva (Einwohnererfassung) v prosinci 1939. Říkalo se jí lidově „palcůvka“, protože jeden výtisk formuláře, který nahrazoval osobní průkaz totožnosti, byl opatřen otiskem palce přihlašované osoby. Vysvětlivky k vyplnění formuláře nabádaly k uvedení takové národnosti, s níž se přihlašovaný cítí vnitřně svázán a k níž se hlásí. Za národnost pokládaly i Kašuby, Mazury, Hornoslezany, Wasserpoláky a Šlonzáky. Úřady tak chtěly předejít tomu, aby se většina obyvatel oblastí včleněných do Říše přihlásila ke své slovanské národnosti. Možnosti uvést „šlonzácký“ jazyk a národnost využila téměř polovina obyvatel Těšínska (z celkem 284 951 zaregistrovaných obyvatel okupačního okresu Těšín se přihlásilo 126 593 obyvatel k národnosti slezské, 66 788 k polské, 46 567 k české, 41 522 k německé, 1928 k židovské, 297 k ukrajinské a 1256 k jiné národnosti). Většinou se domnívali, že tak na okupanty vyzráli: nevystavili se nebezpečí postihu pro národnost polskou nebo českou, ani se nekompromitovali přijetím národnosti německé. Přiznání slezské národnosti bylo v atmosféře nátlaku a hrozeb do značné míry otázkou taktiky, snahy "zamaskovat se" a bez větší újmy přečkat na rodné půdě okupaci, v jejíž krátkodobost se ještě všeobecně věřilo. Takové rozhodnutí podporovala i katolická církev a prostřednictvím západního rozhlasu i polská emigrace. Také proto se v bývalém polském okrese Cieszyn přihlásily ke slezské národnosti téměř tři čtvrtiny obyvatel; na českém Těšínsku tomu tak bylo pouze na Jablunkovsku, zatímco v bývalých soudních okresech Bohumín, Fryštát a Český Těšín se za Slezany prohlásila jen pětina až třetina obyvatel.

Výsledky policejní registrace zanedlouho posloužily okupačním úřadům při již neskrývané germanizační akci, prováděné podle „Nařízení o německé volkslistě a německé státní příslušnosti ve včleněných východních územích ze 4. 3. 1941“, vydaného říšským ministrem vnitra W. Frickem, zástupcem vůdce R. Hessem a říšským vůdcem SS a říšským komisařem pro upevňování němectví H. Himmlerem. Nařízení bylo upraveno a doplněno dalšími úředními výnosy ze 31. 1., 9. a 16. 2. a 25. 4. 1942. Instrukce německé volkslisty však vznikla již na podzim 1939 ve Vartské župě a znamenala zásadní změnu právních předpisů o národní a státní příslušnosti. Dosavadní kritéria - jazyk, původ, národnost, bydliště apod. přestala platit, o definitivním zařazení obyvatel do příslušné skupiny měly rozhodovat stranické a

bezpečnostní orgány Říše. Zkušenosti získané s uplatňováním nacistické národnostní politiky ve Vartské župě se staly podkladem pro vznik obecných zásad pro řešení státní a národní příslušnosti obyvatel ve všech včleněných územích, i když specifickým podmínkám Horního Slezska a zvláště Těšínska v mnohém ohledu neodpovídaly.

První instancí pro zápis do tohoto soupisu byly pobočky zřízené při úřadu landráta, proti jejichž rozhodnutí existovala možnost odvolání ke třem nadřazeným instancím. V Těšíně byla „Zweigstelle DVL“ ustavena v dubnu 1941, ale vlastní akce zápisů tu byla zahájena až v prosinci 1941. K zápisu do seznamu nestačilo jen přihlášení se k německé národnosti, ale bylo zapotřebí podat důkaz o německém původu, rase a politickém postoji. Nacisté předpokládali, že se jim podaří získat pro velkoněmecký národ většinu obyvatel. Když ale přihlášky do volkslisty přibývaly příliš pomalu, byl stanoven jako poslední termín k podání přihlášky 31. 3. 1942. Docházelo k častým projevům úředního nátlaku a mnohde i teroru vůči osobám, které se odmítaly zapsat, přestože podle mínění úřadů byly německého původu. Šlo především o občany, kteří při policejní registraci uvedli slezskou národnost. Mnozí z nich se nyní odmítali hlásit jako Němci a vraceli se ke své polské nebo české národnosti. Zvláště Polákům však za odmítnutí zápisu hrozilo věznění, vysídlení, deportace do koncentračního tábora a jsou známy i případy jejich fyzické likvidace. Tato atmosféra nejistoty, strachu a donucovacího teroru hrála významnou roli při rozhodování o podání přihlášky, nejednotná praxe místních úředních činitelů zase ovlivňovala jednání o jejím přijetí.

Volkslista dělila do ní zapsané osoby na čtyři skupiny s různým právním postavením.

Do první skupiny byli zařazeni ti, kdo vystupovali už před začátkem okupace jako Němci. Museli prokázat, že již tehdy byli členy německých organizací, že se aktivně proněmecky projevovali (např. veřejným užíváním němčiny, odmítnutím služby v československé či polské armádě). Získali německou státní příslušnost se zpětnou působností od 26. 10. 1939.

Do druhé skupiny patřili ti, kteří před okupací sice nevystupovali aktivně proněmecky, ale zachovali si německou národní příslušnost, pokud se ovšem nestýkali s Poláky a nebyli např. členy polských organizací. Vztahovaly se na ně stejné právní normy jako na první skupinu, získali okamžitě nejen německou státní příslušnost, ale i práva říšských občanů. Do NSDAP však směli být přijati jen

příslušníci I. skupiny. Osoby obou skupin, pokud měly slovansky znějící jména a příjmení, musely si je změnit na jména německá.

Do třetí skupiny patřily:

- a) osoby německého původu, ovlivněné stykem s Poláky, ale schopné stát se opět "plnohodnotnými" příslušníky německého národa;
- b) osoby neněmeckého původu, které žily ve smíšeném manželství s osobou německé národnosti, jež ale musela mít v manželství prokazatelně rozhodující vliv;
- c) osoby z národnostního hlediska nevyhraněné, většinou nemluvící německy, ale přiklánějící se k německé kultuře a místním rodovým původem. Sem patřili všichni ti, kteří při policejní registraci uvedli slezskou národnost, ale v jiných oblastech včleněných do Říše také Hornoslezané, Kašubové nebo Mazuři. Pokud se někteří z nich přihlásili k německé národnosti už před okupací, mohli být zapsáni do skupiny první nebo druhé. Pokud se ale projevovali protiněmecky, byli ze zápisu do volkslisty vyloučeni.

Volkslistářům třetí skupiny nebyla zprvu přiznána německá státní příslušnost, teprve nařízením ze 31. 1. 1942 jim byla propůjčena na zkušební dobu deseti let. I když jim tato výhoda mohla být kdykoliv odebrána, přece jim přinesla určitý pocit jistoty: návrat vlastnického práva a zrušení komisařské držby jejich majetku. Tajné plány nacistů však počítaly s jejich přesídlením do čistě německého prostředí „staré říše“, kde teprve měl být proces jejich nového poněmčení dokončen.

Do čtvrté skupiny patřili obyvatelé německého či "slezského" původu, kteří politicky splynuli s Poláky, byli členy polských organizací a vystupovali protiněmecky. Patřili sem i někteří Poláci, u nichž se nepočítalo s germanizací. Německá státní příslušnost jim mohla být přiznána jen zcela výjimečně zvláštním právním aktem na zkušební dobu deseti let, do obdržení státního občanství však byli pokládáni za „chráněnce“ Říše bez státní příslušnosti (Schutzangehörige). Byl jim zkonfiskován majetek, rasově vyhovující děti jim byly odebírány k poněmčení. Měli být internováni v pracovních táborech a v případě odporu likvidováni.

V červnu 1943 byly shrnuty první výsledky zápisů do volkslisty v katovickém vládním obvodu. Bylo podáno již 1 300 000 přihlášek, z toho 900 000 bylo zařazeno do III. skupiny. Pro okres Těšín se dochovaly údaje z 1. října 1943: z celkem 297 400 obyvatel okresu bylo do DVL přijato 205 300 osob, tj. 69 % (z toho I. skupina 3000, II. skupina 22 000, III. skupina 180 000 a IV. skupina jen 300 osob), dosud nerozhodnuté byly žádosti 4900 osob. Ostatní obyvatelstvo okresu tvořilo 33 700

Poláků, 14 100 Němců a říšských Němců, 890 německých osadníků a 38 500 příslušníků jiných národností (tj. především Čechů).

Osoby zapsané do volkslisty obdržely úřední potvrzení, jež kromě písemného sdělení již svým zabarvením naznačovalo, do které skupiny volkslisty byl žadatel přijat. Volkslistáři I. a II. skupiny měli doklady v barvě modré, III. skupina měla doklady v zelené a IV. v červené barvě. Těmto dokladům se začalo lidově říkat „volkslista“. Pro mnohé místní občany bylo potvrzení o zápisu do volkslisty mimořádně důležité, neboť mohlo někdy rozhodnout i o jejich právu na život (např. při odvetné likvidační akci gestapa v obci Životice byli zastřeleni všichni dospělí muži - Poláci a Češi, kteří se nemohli prokázat potvrzením o zápisu do volkslisty). Přijetí volkslisty bylo mnohem častější u osob, jimž v případě odmítnutí zápisu hrozilo vyvlastnění majetku, ztráta koncese či jiné ohrožení životní existence jejich rodin (patřili sem zvláště zemědělci, obchodníci, živnostníci, důchodci). Naopak neúspěšněji germanizaci vzdorovali dělníci ze závodů s důležitou válečnou výrobou a horníci, za které nebylo rovnocenné náhrady z jiných zdrojů pracovních sil.

Naprostá většina volkslistářů patřila do třetí skupiny. Oproti Polákům a Čechům měli některé dílčí výhody - mohli např. vlastnit rozhlasový přijímač, dostávali vyšší přiděly potravin atd. Jejich postavení bylo přesto značně nejisté. Majetek jim měl být definitivně vrácen až po uplynutí oněch deseti let podmíněčně lhůty pro přiznání státní příslušnosti. Nesměli být přijímáni do NSDAP, mohli se však stát členy SA, SS a ostatních stranických složek. Měli závazek jednoho roku povinné práce pro Říši, nesměli zastávat vedoucí místa či úřední funkce, nemohli bez předchozího povolení studovat vyšší školy aj. Manželství mohli uzavírat jen s Němci nebo s osobami ze své skupiny, v žádném případě s příslušníky jiných národností, tedy ani s Čechy nebo s Poláky.

Nejtěživějším závazkem volkslistářů byla povinnost vojenské služby ve wehrmachtu, na niž doplatily stovky místních mladých mužů svými životy. Nacisté měli zájem na rychlém doplňování svých frontových jednotek, proto tak pospíchali s dokončením akce volkslisty. Někteří branci byli odvedeni již na základě své „slezské“ národnosti, dávno před výnosem o volkslistě. Mnohým z nich nebyla později volkslista vůbec přiznána, nebo padli na frontě ještě před rozhodnutím o jejím přiznání. Proto se odvedenci, kteří obvykle získali národnost po otci, snažili vyhnout nástupu vojenské služby (nebo si vymoci propuštění z vojenské služby po dosažení plnoletosti) tím, že se přihlásili k české či polské národnosti, což však obvykle mělo

za následek přísný trest (vysídlení, nucené práce, předání gestapu, koncentrační tábor). Propagační akce nacistů, spočívající v udělování definitivních občanských práv vybraným příslušníkům III. skupiny volkslisty v odměnu za hrdinství na frontě a za vojenské zásluhy o Německou říši zůstávaly bez větší odezvy. Naopak se množily případy dezerce i se zbraní během vojenských dovolenek a útoky k „zeleným kádrům“ v beskydských horách, stejně jako přeběhnutí přes frontu do spojeneckých vojsk.

Okupanti se postupně přesvědčovali, že souhlas s germanizací daný zápisem do volkslisty byl u mnoha obyvatel Těšínska jen předstíraný. Kromě odporu k vojenské službě v německé armádě a stále rostoucí dezerce to dokazovalo i masové zapojení volkslistářů do domácího odboje proti nacismu. Rozborem dochovaných spisů vězňů těšínské věznice, jež sloužila i jako vazební věznice gestapa, se podařilo zjistit, že volkslistáři zde tvořili čtvrtinu z celkového počtu osob vězněných za odbojovou činnost. Jejich předstíraný souhlas s germanizací jim umožňoval lépe odhalovat úmysly nacistů, poskytoval jim potřebný prostor pro odbojovou činnost a zároveň umožňoval její úspěšné krytí. Byli např. důležitým prostředníkem ústní agitace jako jedné z forem odporu, protože směli vlastnit rozhlasové přijímače a šířili zahraniční zprávy mezi Poláky a Čechy. Mnozí z nich podporovali válečné zajatce a rodiny vězněných odbojářů a ve značném množství se sami zapojovali do činnosti odbojových skupin. Nacisté proto takové zjištěné případy tvrdě trestali, zbavovali volkslistáře propůjčených výhod a soudili je nikoliv podle německého práva, ale podle ztřeštěných zákonů pro Poláky a Židy.

Přihlášení se k německé příslušnosti prostřednictvím volkslisty na Těšínsku se tedy značně lišilo od podobného kroku učiněného v protektorátu nebo od situace v Sudetech či na Hlučínsku, kde byla otázka státní příslušnosti řešena již v roce 1938 jednorázovým úředním aktem. Také proto nepatřilo přijetí volkslisty k činům po válce trestným podle retribučního dekretu. V rehabilitačním řízení se většina z asi sto tisíc bývalých volkslistářů z českého Těšínska přihlásila ke své původní české nebo polské národnosti a byla jim vrácena československá státní příslušnost.

meb

Literatura:

Izdebski, Z.: Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku. Katowice-Wrocław 1946.

Pallas, L.: Nacistická národnostní politika na Horním Slezsku v letech 1939-1945.

Slezský sborník, 79, 1981, s. 27-66.

Dopravní oddíl československého letectva (*Czechoslovak Air Force Transport Pool, CAFTP*)

U britského dopravního letectva se dostalo uplatnění především těm nejzkušenějším letcům, a to buď, kteří již měli odlétán operační turnus, nebo těm, kterým již vyšší věk nedovoloval uplatnění u bojových jednotek. První z nich přišli k dopravní peruti (č. 24) již v srpnu 1940, tedy ještě v období, kdy zformování zastřešujícího velitelství *Transport Command* bylo v nedohlednu. Postupně přibývali další. Jejich činnost v rámci tohoto velitelství byla poměrně rozsáhlá a bohatá. Kromě zajišťování běžné dopravy materiálu, zbraní, munice, vojska, zraněných, evakuovaných a VIP je nezbytné vyzdvihnout především letecké zásobování ostrova Malta v letech 1942-1943. Jen do 30. 3. 1945 čs. letci v rámci *Transport Command* vykonali celkem 2 035 operačních letů v celkovém trvání 9 988,35 hodin. Toto číslo však skutečnost vystihuje pouze částečně, neboť se vztahuje pouze k letům provedeným kompletními československými osádkami, nikoli tedy jednotlivci létající ve smíšených osádkách.

Fakticky již 15. 7. 1944, ale formálně až 2. 10. 1944, byla ustavena Československá dopravní skupina (*Czechoslovak Air Force Transport Pool*), s níž se počítalo pro letecké spojení s osvobozenými oblastmi ČSR a se zajišťováním poválečné letecké dopravy. Šlo však pouze o administrativní opatření. Čs. dopravní letci sice kmenově spadali pod CAF TP (k 30. 4. 1945 měla CAF TP na předepsaný tabulkový stav 151 osob pouze 111 mužů), ale i nadále působili u různých jednotek a velitelství britského *Transport Command*. Hlavním důvodem byla absence vlastních strojů, neboť letouny hlavního uvažovaného typu - slavného Douglasu C-47 Dakota (Skytrain) se čs. vládě podařilo zakoupit až po skončení války. Prvními vlastními letouny CAF TP byly dva lehké dopravní letouny Avro Anson C.Mk.XII, které byly převzaty až ve dnech 5. - 10. 6. 1945 na letišti Croydon.

Literatura

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu*. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942). Praha, Cheb 1999-2001

Eutanázie; původně smrt z milosrdenství mající za účel ulehčení osudu nevyléčitelně nemocných.

V Německé říši byla tato myšlenka zneužita a tvořila součást programu na ochranu německé rasy. Nacistická eutanázie současně sledovala i ekonomické cíle, které nabývaly na významu zejména v období totální války. Likvidací „neužitečných jedlíků“ měla být ušetřena nemocniční lůžka, sníženy léčebné náklady a uvolněn zdravotnický personál. Nacistická eutanázie tvořila nedílnou součást říšskoněmecké zdravotní a rasové politiky a směřovala především do dvou oblastí:

a) „Eutanázie“ dětí (*Kindereuthanasie*): Probíhala po celou dobu války (1939-1945); byla soustředěna na eliminaci „žití nehodného života“ v jeho samém počátku a byla prováděna v tzv. dětských odborných odděleních vybraných lékařských zařízení. Její součástí byl i „vědecký výzkum“ (například výzkum mozku).

b) „Eutanázie“ dospělých (*Erwachseneneuthanasie*): První fáze probíhala v letech 1939-1941 na základě Hitlerova zvláštního zmocnění, jež bylo antedatováno k 1. září 1939. Byla centrálně organizovaná a jejím hlavním cílem bylo hromadné vyhlazení dospělého „žití nehodného života“. Když byla v srpnu 1941 po protestech části německé veřejnosti zastavena, nastoupila druhá fáze, tzv. „divoká eutanázie“, někdy rovněž označovaná podle pověřence pro provedení „eutanázie“ a Hitlerova osobního lékaře Dr. med. Karla Brandta (1904-1948) jako „akce Brandt“ (*Aktion Brandt*). Ta pak probíhala decentralizovaně až do konce války v roce 1945. Její provádění bylo iniciováno z různých míst - jednotlivými župními vedoucími, řediteli ústavů či dokonce samotnými lékaři – vybraní pacienti byli likvidováni daleko rafinovanějšími, speciálně vyvinutými metodami. Vedle vyhladovění či úmyslného zanedbání péče se k usmrcování používalo i speciálních léků (trional, luminal). Oběťmi se stávali jak dlouhodobě hospitalizovaní pacienti, tak např. i němečtí vojáci, kteří v důsledku dlouhodobého nasazení na frontě trpěli duševními poruchami.

Na nejvyšší úrovni byli Adolfem Hitlerem pověřeni prováděním programu eutanázie již zmíněný Dr. med. Karl Brandt, vedoucí kanceláře Vůdce Philipp Bouhler (1899-1945) a vedoucí Hlavního úřadu II kanceláře Vůdce Viktor Brack (1904-1948). Po odborné stránce byli za celou akci zodpovědní prof. Dr. med. Werner Heyde (1902-1964) a později prof. Dr. med. Paul Hermann Nitsche (1876-1948). Pro realizaci eutanázie dětí byl již v první polovině roku 1939 zřízen tzv. Říšský výbor pro vědecké podchycení těžkých dědičně a vrozeně podmíněných

onemocnění (*Reichsausschuß zur wissenschaftlichen Erfassung erb- und anlagebedingter schwerer Leiden*).

Z důvodů utajení byla pro realizaci „eutanázie“ dospělých zřízena v Berlíně zvláštní ústředna. Jelikož od dubna 1940 sídlila ve vile v Berlíně-Charlottenburgu, Tiergarten č. p. 4, užívá se podle její adresy pro tuto fázi nacistické eutanázie v odborné literatuře rovněž označení „akce T4“ (*Aktion T4*). Berlínská centrála - současně Ústřední služební úřad NSDAP (*Zentraldienststelle NSDAP*) úzce spolupracující zejména se zdravotním oddělením Říšského ministerstva vnitra pod vedením státního sekretáře Dr. med. Leonarda Contiho (1900-1945) - měla až do svého zrušení celkem šest oddělení (lékařské, dopravní, hospodářské, personální, inspekční a kancelářské), jež byla navenek kamuflována do tří, tzv. obecně prospěšných společností a jedné ústřední zúčtovací kanceláře. Jednalo se o *Pracovní společenství léčeben a pečovatelských ústavů* (*Reichsarbeitergemeinschaft Heil- und Pflegeanstalten; RAG*), *Obecně prospěšnou nadaci pro ústavní péči* (*Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege*), *Obecně prospěšnou společnost pro převoz nemocných* (*Gemeinnützige Krankentransport GmbH; GEKRAT*) a *Ústřední zúčtovací úřad léčeben a pečovatelských ústavů* (*Zentralverrechnungsstelle Heil- und Pflegeanstalten; ZVST*). Berlínské centrále také podléhalo celkem šest vyhlazovacích (likvidačních) zařízení, která byla zřízena podle předem stanovených kritérií na území celého Německa. Právě v nich byli ve speciálně vyvinutých plynových komorách likvidováni nevléčitelně nemocní či práce neschopní dospělí pacienti, tzv. asociálové a političtí odpůrci nacistického režimu nebo „rasově“ nevyhovující jedinci. Jednalo se o ústavy v Hadamaru v Hessensku, Grafenecku v Bádensku-Württenbersku, Hartheimu v Horních Rakousích (jako jediný fungoval až do prosince 1944), Pirně-Sonnenstein v Sasku, Bernburgu v Sasku-Anhaltsku a Brandenburgu an der Havel v Braniborsku. Ke každému z nich byly rovněž určeny ústavy plnící úlohu jakýchsi „mezistanic“, z nichž některé se později samy likvidačními zařízeními (např. Ybbs pro Hartheim).

Do likvidačních zařízení byli transportováni pacienti z nejrůznějších ústavů, které vybrali na základě dotazníkové akce lékařští „experti“ berlínské centrály. Se sférou rasové politiky se program „eutanázie“ prolнул především v „akci 14f13“ (*Aktion 14f13; Sonderbehandlung 14f13*), označované někdy rovněž jako „eutanázie vězňů“ (*Häftlingseuthanasie*). Během ní byly pod gescí „lékařů“ z centrály T4 zbavovány koncentrační tábory těžce nemocných či práce neschopných vězňů. Po selekci

prováděné za spolupráce příslušných táborových velitelů, byli vybraní vězni odtransportováni do likvidačních zařízení spadajících pod berlínskou centrálu T4.

V Říšské župě Sudety byl program „eutanázie“ prováděn v obdobném rozsahu jako jinde v Německu. Již v roce 1940 bylo do dotazníkové akce berlínské centrály T4 na území Říšské župy Sudety zahrnuto celkem padesát šest zařízení zdravotní a sociální péče různé velikosti a příslušnosti. Selektovaní pacienti, pro něž byla jako likvidační zařízení určena Pirna-Sonnenstein, byli následně shromažďováni v župních ústavech Dobřany u Plzně a Opava. Transporty z dobřanské léčebny jsou prozatím doloženy pro období duben-červenec 1941 a z opavské léčebny pak pro měsíce prosinec 1940 a březen 1941. Zejména v Opavě vyvolaly tyto transporty mezi příbuznými i mezi širší veřejností vlnu protestů. Po roce 1941 se „divoká eutanázie“ týkala nejen nemocných, kteří byli dlouhodoběji hospitalizováni v jednotlivých ústavech (Dobřany, Kosmonosy, Opava), nýbrž i nově vytipovaných pacientů. Ti byli do jednotlivých ústavů umísťováni na základě podchycení zdravotními úřady, župní centrálou pro dědičně biologické určení (*Gauzentrale der erbbiologischen Bestandaufnahme*), místními správními a stranickými úřady a v závěru války (1944-1945) rovněž Německým červeným křížem. Vedle domácího obyvatelstva se oběťmi „divoké eutanázie“ stávali rovněž civilní uprchlíci z válečných oblastí, od roku 1944 soustředění v mnoha utečeneckých táborech právě na území Říšské župy Sudety.

Zcela odlišná situace panovala v Protektorátu Čechy a Morava. Podle oficiální zprávy berlínské centrály T4 ze září 1942 bylo provádění programu „eutanázie“ v protektorátu považováno nejen za „nemožné“, ale dokonce i jen za stěží „diskutovatelné“. Přesto však došlo k likvidaci pacientů židovského původu, byť se tak stalo především z rasových důvodů. Zhruba od první poloviny roku 1942 probíhalo jejich soustřeďování ve zvláštních odděleních léčebných ústavů, odkud pak byli hromadně odtransportováni, s největší pravděpodobností do vyhlazovacích táborů. Prokazatelně pak byli někdejší čeští pacienti židovského původu, mezi nimiž byla i řada politických vězňů, zařazeni rovněž do akce 14f13. Místem cílového určení byla v tomto případě zřejmě likvidační zařízení v Pirně-Sonnenstein a Hartheimu.

Program „eutanázie“ se však pacientů hospitalizovaných v ústavech na území protektorátu dotkl ještě v jiném ohledu. Pod záminkou opatření, jež si vyžadoval průběh války, docházelo k záměrnému snižování kapacity jednotlivých zařízení (Kroměříž 1942); bez náhrady byla rušeny i celé ústavy (Jihlava 1940). Zvláštní místo v nacistických plánech však připadlo především bývalé Zemské léčebně pro

duševně choré v Kosmonosech u Mladé Boleslavi. Hlavním důvodem byla její geografická poloha, respektive vymezení spádové oblasti, které tradičně zahrnovalo severočeské pohraničí. V letech 1939 až 1941 bylo učiněno vše pro to, aby zde napříště byli soustředěni pouze říšskoněmečtí pacienti pocházející zejména z Říšské župy Sudety (Vládní kraj Ústí nad Labem, Vládní kraj Cheb). Rovněž sem byli přesunuti říšskoněmečtí pacienti hospitalizovaní původně na psychiatrické klinice Německé Karlovy univerzity v Praze a v ústavu v Horních Beřkovicích; naopak původní čeští pacienti byli transferováni do protektorátních léčeben v Praze-Bohnicích, Horních Beřkovicích a Havlíčkově Brodě. To byl základní předpoklad pro vyjmutí kosmonoské léčebny pod novým vedením (Dr. med. Klemens Bergl) z kompetence protektorátních úřadů, k čemuž došlo někdy na podzim 1941. Do konce války se pak pravděpodobně stala důležitým místem pro provádění „divoké eutanázie“; vedle pacientů ze Šternberku na Moravě (transport 1941) a Dobřan (transport 1943) zde skončilo svůj život rovněž několik set pacientů z říšských německých ústavů v Neurupinnu (transport 1942), Groß-Schweidnitzu (transport 1944) a Hochweitzschenu bei Döbeln (transport 1944).

Literatura:

GANSSMÜLLER, Christian: Die Erbgesundheitspolitik des Dritten Reiches: Planung, Durchführung und Durchsetzung. Köln-Wien 1987.

KLEE, Paul: „Euthanasie“ im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens“. Frankfurt a. M. 1989.

SCHILTER, Thomas: Unmenschliches Ermessen. Die nationalsozialistische „Euthanasie“-Tötungsanstalt Pirna- Sonnenstein 1940/ 41. Leipzig 1999.

SCHMUHL, Walter: Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie. Von der Verhütung zur Vernichtung „lebensunwerten Lebens“ 1890-1945. Göttingen 1987.

Fuller, operace britského letectva a námořnictva proti německé eskadře, která se 11. – 13. 2. 1942 pokusila o průnik Lamanšským průlivem z Brestu do severního Německa v rámci německé operace *Cerberus*, již se pod velením viceadmirála O. Ciliaxe účastnily bitevní lodě *Gneisenau* a *Scharnhorst* a těžký křižník *Prinz Eugen* v doprovodu torpédoborců a řady menších plavidel a pod krytím silných stíhacích jednotek Luftwaffe. Strategickým cílem německé operace bylo přemístění těžkých lodí do Norska, jehož ohrožení bylo Hitlerovou fixní ideou.

Vlastní operace *Fuller* skončila pro Brity naprostým taktickým fiaskem. Německé eskadře se podařilo beztréstně proniknout Kanálem a britské letectvo přitom utrpělo značné ztráty. Ironií osudu zůstává, že vážnější, nikoli však fatální škody utrpěly německé lodě až po této kritické fázi. Až v 19.55 večer 12. 2. najel poblíž nizozemského Vlielandu *Gneisenau* na minu a zhruba po půldruhé hodině, ve 21.34 již podruhé inicioval výbuch miny i *Scharnhorst* plující odděleně od zbytku eskadry. V té době však již Britové kontakt s nepřítelem ztratili, takže nebyli schopni této situace využít. *Gneisenau* explozí utrpěl jen menší poškození a v doprovodu *Prinz Eugenu* doplul ráno 13. 2. 1942 do ústí Labe. Také *Scharnhorst* se po nejnutnějších opravách dovedl do Wilhelmshavenu. Německá eskadra tak při průniku Kanálem ztratila jen jeden torpédový člun a osm dalších plavidel utrpělo poškození různého rozsahu.

Proplutí německé eskadry v těsné blízkosti anglických břehů bylo dalším políčkem do tváře britskému sebevědomí. Poté, co se v únoru 1942 britské postavení v jihovýchodní Asii otřásloby dobytím Malajska a hrozícím pádem Singapuru a poté, co v severní Africe britská armáda před Rommelem znovu ustupovala, utrpěla Velká Británie další těžký debakl, a to dokonce přímo před vlastními branami. Ostatně od roku 1588, kdy tak učinila španělská Velká Armada, se o podobný průnik Kanálem nikdo nepokusil.

Na druhé straně však odplutí německé eskadry z Brestu znamenalo pro Němce vlastně strategický ústup. Nejenže se Britové namísto útoků na Brest mohli v rostoucí míře věnovat strategickému bombardování Německa, ale především zmizela vážná hrozba spojeneckým námořním komunikacím v

Atlantiku i ve Středomoří. Ostatně sám německý velkoadmirál Erich Raeder operaci hodnotil jako "*taktické vítězství, ale strategickou prohru.*"

Hitlerův záměr okamžitě přemístit tyto tři lodě do norských vod se nakonec nespínil. Již v noci z 26. na 27. 2. 1942 byl totiž při náletu na Kiel *Gneisenau* těžce zasažen pumou na přídi a následný požár způsobil explozi munice. Loď už na žádnou bojovou plavbu nevyplula a v roce 1943 Hitler nařídil její vyřazení ze služby. *Prinz Eugen* se sice do Norska vydal, ale již 23. 2. 1942 jej u Trondheimu torpédovala britská ponorka *Trident*, což jej donutilo k návratu do Německa k osmiměsíčním opravám. Do Norska již nikdy nedoplul. *Scharnhorst* se do severních vod dostal až více než po roce, v březnu 1943, kdy už byla situace úplně jiná.

Operace *Fuller* se zúčastnily i dvě čs. jednotky RAF - 311. čs. bombardovací a 313. čs. stíhací peruť. Jako první se do kontaktu s unikajícími plavidly dostaly Spitfiry Mk.VB od 313. čs. stíhací peruti, operující ze základny Southend (Rochford) pod vedením S/Ldr Karla Mrázka. Ve 13.15 peruť odstartovala k doprovodu bitevních Hurricaneů Mk.IIC od britské 3. peruti, která se uprostřed Kanálu pokusila o kanónový útok na zadní voj německého konvoje, tvořenou jedním torpédoborcem a dvěma protiletadlovými plavidly (tzv. *flak-ship*). Za bezprecedentně silné protiletadlové palby se do útoku zapojili i čs. stíhači, kteří nejenže obě protiletadlová plavidla poškodili, ale při návratu ještě zaútočili na ozbrojenou rybářskou loď. Za situace, kdy RAF jako celek utrpělo značné ztráty, bylo malým zázrakem, že žádný z čs. letounů nebyl sestřelen.

Později odpoledne 12. 2. 1942 se zapojila rovněž 311. čs. bombardovací peruť, která jinak se svými Wellingtony Mk.IC podnikala své operace výhradně v noci. V té době jí velel W/Cdr Josef Ocelka, DFC. Sedm jejích vyčleněných osádek odstartovalo ze základny Stradishall v 16.45, a to s úkolem zaútočit na německou eskadru, která se podle propočtů měla nalézat západně od nizozemského Zaandwoortu. V důsledku krajně nepříznivého počasí však akce skončila neúspěchem, neboť pro hradbu hustých dešťových mraků nebyly osádky schopny lodě nalézt a část z nich se svých pum zbavila odhozem naslepo do moře. Po nezdařené akci se 311. peruť vrátila ze Stradishallu do mateřského East Wrethamu.

Za krátkou zmínku stojí i účast dalších čs. letců, sloužících u jednotek britských, zejména u 1., 32., 111. a 124. stíhací peruti. Dva letci u prvních dvou perutí hlásili po svých bitevních náletech poškození čtyř plavidel, další tři u zbylých dvou perutí hlásili sestřelení jednoho a poškození dalších čtyř nepřátelských stíhacích letounů Bf 109.

jr

Literatura

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 3. část (1942)*. Cheb 2001

Darlington, R.: *Noční jestřáb*. Cheb 1993,

Hnutí za odtržení Podkarpatské Rusi, aktivity organizované 4. ukrajinským frontem a podkarpatoruskými komunisty v průběhu osvobození Podkarpatské Rusi (PR) Rudou armádou, s cílem připojit ji k Ukrajinské SSR.

Při svém příjezdu na osvobozené území PR byl vládní delegát pro osvobozená území František Němec přivítán nejprve příznivě. V Chustu se 29. 10. 1944 konal tábor lidu, z něhož byly zaslány pozdravné telegramy E. Benešovi a J. V. Stalinovi. Hlavní řečník, člen vládní delegace Ivan Turjanica, zde hovořil o obnově Československa jako státu tří rovnoprávných slovanských národů. Zároveň byl zvolen národní výbor v Chustu a na celém osvobozeném území PR začaly vznikat národní výbory, které rychle ovládli komunisté, jejichž postavení zde bylo velmi silné. Ti začali záhy s agitací pro připojení k SSSR. V jejím čele stál I. Turjanica a člen velení IV. ukrajinského frontu generál Lev Z. Mechlis. Již na počátku listopadu 1944 byl sovětskými vojenskými orgány v sovětské zóně zahájen dobrovolný nábor do Rudé armády, který ovšem na mnohých místech přerůstal v nucenou mobilizaci. Čs. představitelé proti takovému postupu protestovali, ale neúspěšně. Rušivě působila i málo citlivá politika vojenské části vládní delegace, která se dostávala do nejčastějších sporů s obyvateli PR a se sovětskými vojenskými zástupci.

Zároveň se již v první polovině listopadu začaly objevovat rezoluce pro spojení PR se sovětskou Ukrajinou a 12. 11. se po celém území PR konaly veřejné schůze, na nichž bylo jednáno o připojení k SSSR. I. Turjanica opustil vládní delegaci a odjel do Mukačeva, kde začal vydávat komunistické noviny Zakarpatská pravda, v nichž se otiskovaly i články a rezoluce pro připojení k SSSR a protičeské útoky. I když byla PR rozdělena na dvě zóny a čs. představitelé nesměli v sovětské vyvíjet žádnou činnost, I. Turjanica v ní mohl pořádat schůze a politicky agitovat. Zároveň připravoval sjezd národních výborů.

Hnutí eskalovalo 19. 11., kdy se konala první konference Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny. Byla na ní přijata rezoluce požadující spojení se sovětskou Ukrajinou. Dopisy byly zaslány J. V. Stalinovi a N. S. Chruščovovi. Předsedou strany byl zvolen I. Turjanica. Národní výbory se následně začaly od úřadu vládního delegáta odvracet. V Mukačevu se 26. 11. konal jejich sjezd, na němž byla zvolena Národní rada Zakarpatské Ukrajiny a přijat manifest žádající oddělení PR od Československa. Zároveň zde byly pronášeny protičeské projevy a zvolena delegace, která měla odjet do Moskvy jednat o spojení se SSSR. Důsledkem sjezdu bylo přerušování spolupráce národních výborů s vládním delegátem, který byl požádán,

aby se svými lidmi opustil území PR. F. Němec to odmítl a informoval velení 4. ukrajinského frontu, které dalo najevo, že jejich partnerem pro jednání je oficiální delegát čs. vlády. Národní rada pak zaslala dopis i E. Benešovi, kterého požádala, aby nebránil jejich úsilí o spojení se sovětskou Ukrajinou. Současně 5. 12. vydala Výnos o přerušení styků národních výborů s Úřadem vládního delegáta a Dekret o přenesení vlastnického práva z Uherského království a ČSR na Zakarpatskou Ukrajinu. Následně zakázala nábor do čs. armády a vyhlásila nábor do Rudé armády.

Po 26. 11. se rozběhla podpisová kampaň pro podporu manifestu. Do konce roku 1944 se podepsalo asi 250 000 lidí, některé podpisy však byly získány pod nátlakem. Ti, kteří se stavěli proti, byli diskriminováni. Situace byla taková, že asi třetina obyvatel byla pro připojení k SSSR, třetina pro setrvání v ČSR a třetina byla neutrální. I tato kampaň byla řízena komunisty. Jejich útoky proti ČSR a kampaň za spojení s SSSR dále sílila v prosinci. Vládní delegace se dostala do izolace a byla přinucena PR opustit. O jejím osudu bylo následně jednáno na nejvyšší čs.-sovětské úrovni.

hv

Literatura:

BRÜGEL, J.W.: *Případ Podkarpatské Rusi (sovětská agrese proti Československu 1944-1945)*. Londýn, Ústav dr. Edvarda Beneše 1954; KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha, Panorama 1990; NĚMEC, F.- MUDRY, V.: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*. Toronto 1955; NĚMEČEK, J. - NOVÁČKOVÁ, H.- SEDLÁKOVÁ, M.: *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*. In: Sborník archivních prací, 2000, č. 1, s. 121-201.

Ilegální Komunistická strana Československa; jedna z nejvýznamnějších odbojových organizací na území protektorátu, spolu s moskevským vedením KSČ a pařížským sekretariátem KSČ tvořila hlavní složky komunistických odbojových struktur. Hlavním tiskovým orgánem ilegální KSČ bylo *Rudé právo*, které vycházelo nepravidelně od srpna 1939 do května 1945.

Ilegální KSČ byla pokračovatelkou Komunistické strany Československa (KSČ), jejíž činnost byla úředně zastavena v českých zemích 20. 10. 1938, na Slovensku autonomní Tisovou vládou již 9. 10. 1938. Spolu se zastavením činnosti byl zakázán i tehdejší stranický tisk (*Rudé právo*, *Haló – noviny*, *Welt am Morgen*, *Rozsévačka*, *Tvorba* a další). KSČ tehdy vyhlásila tzv. „taktiku druhé linie“, jejímž hlavním smyslem byl boj proti fašismu a tzv. reakci uvnitř pomnichovské republiky za využití legálních institucí. KSČ tak vyzvala své členy ke vstupu do formující se Národní strany práce, v níž tak získala určitý vliv (členem výkonného výboru NSP se stal kupříkladu komunistický funkcionář František Vodsloň). Komunističtí zákonodárci pak hlasovali proti kandidatuře dr. Emila Háchy na úřad prezidenta a proti návrhu zákona o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi. Dne 27. 12. 1938 byla pak KSČ vyhláškou ministra vnitra rozpuštěna, její zákonodárci tak byli zbaveni mandátů a majetek strany propadl ve prospěch státu.

Dějiny ilegální KSČ se dříve dělily do etap podle jednotlivých ústředních výborů. Přesnější je ovšem rozdělení podle ideové orientace strany. Z tohoto hlediska můžeme rozčlenit působení ilegální KSČ do pěti období: první období (listopad 1938 – srpen 1939), druhé období (srpen 1939 – červen 1941), třetí období (červen 1941 – červen 1942) čtvrté období (červen 1942 – březen 1945) a páté období (duben 1945 – květen 1945).

Za první etapu lze označit dobu od přechodu strany do ilegality v listopadu 1938 do podepsání sovětsko – německého paktu v srpnu 1939. V období mezi zastavením činnosti strany a jejím rozpuštěním fungovala souběžně dvě stranická vedení – legální a ilegální ústřední výbor. Legální vedení ve složení Antonín Zápotocký, Jaromír Dolanský a Ladislav Kopřiva vystupovalo oficiálně vůči institucím druhé republiky. Ostatní členové vedení KSČ mezitím odešli do emigrace (Klement Gottwald, Jan Šverma, Václav Kopecký, Bruno Köhler a další). V Moskvě se tak zformovalo politické byro KSČ v emigraci (Gottwald, Kopecký, Slánský, Šmeral), které bylo uznáváno jako vedoucí orgán KSČ. Vedle domácího ústředního výboru mu

podléhal také zahraniční sekretariát KSČ, působící od května 1939 v Paříži (J. Šverma, V. Široký, B. Köhler a V. Clementis).

KSČ se začala transformovat do ilegality v listopadu 1938. Bylo při tom využito tzv. AG aparátu, vytvořeného v období tzv. poloilegality KSČ ve třicátých letech, a to jak po stránce kádrové, tak i technické. V čele ilegální KSČ stál jako řídicí orgán tzv. ústřední výbor KSČ. První ilegální ústřední výbor byl ustanoven v listopadu 1938 a tvořili jej Emanuel Klíma, Viktor Synek, Jan Zika a Eduard Urx. Jednalo se o mladší komunistické funkcionáře, nepříliš známé, přesto již před válkou velmi aktivní v komunistickém hnutí, a to především žurnalisticky. Někteří z nich měli zkušenosti z práce v ilegality ve 30. letech (Urx) nebo z práce v AG aparátu (Klíma). S výjimkou Viktora Synka, který od dubna 1939 pobýval v Moskvě, pracoval výbor v tomto složení až do září 1939. Ústřední výbor poté tvořilo užší vedení (tzv. trojka) a širší vedení (tzv. pětka). Nejdůležitějším členem „trojky“ byl politický vedoucí – od září 1939 do července 1940 tuto funkci vykonával Emanuel Klíma, poté až do likvidace 1. ÚV Viktor Synek. Dalšími členy „trojky“ a „pětky“, jejichž funkce se několikrát vystřídali, byli E. Urx, J. Zika a Oto Synek. U pozdějších ústředních výborů bylo již od schématu „trojky“ a „pětky“ ustoupeno.

Přechod strany do ilegality ztěžovaly perzekuční zásahy ze strany druhorepublikového režimu. Dne 13. 2. 1939 tak byly provedeny zevrubné domovní prohlídky u zhruba 600 komunistických funkcionářů, došlo i k několika zatčením (např. Oto Synek, Bohuslav Laštovička). Po okupaci zbytku Česko - Slovenska 15. 3. 1939 pak bylo v rámci Akce Gitter zatčeno asi 300 komunistických funkcionářů, z nichž někteří byli uvězněni v koncentračních táborech.

Z těchto důvodů pokračovalo budování ilegální struktury organizace pomalu a dokončeno bylo až v létě 1939. Území protektorátu bylo rozděleno ve stranické struktury na třináct krajů – devět v Čechách (Praha – město, Praha – venkov, Kladno, Plzeň, jižní Čechy, Německý Brod – Jihlava, Pardubice, Mladá Boleslav a Hradec Králové) a čtyři na Moravě (Brno, Moravská Ostrava, Olomouc a Hodonín). Spojení mezi ústředím a krajskými organizacemi zajišťovali tzv. instruktoři (každý z nich měl na starosti tři až čtyři kraje). Krajské funkcionáře pak řídili okresní organizace, které instruovaly jednotlivé buňky. Ty tvořily většinou 3-5 členů a vznikaly jak v místech bydliště, tak na pracovištích. Celkový počet členů ilegální KSČ v tomto období bývá odhadován na 12-20 tisíc.

V červnu 1939 bylo uvedeno v provoz radiotelegrafické spojení mezi Prahou a Moskvou. Pražská vysílačka byla umístěna v bytě Viléma Volmuta na Vinohradech, obsluhoval ji Josef Česák, absolvent Leninské školy v Moskvě. Na druhé straně byl československými komunisty využíván rádiový aparát Kominterny. Korespondence byla vedena v němčině – úředním jazyce Kominterny. Počátkem srpna vyšlo též první číslo ilegálního *Rudého práva*, které vydával zvláštní technický aparát, oddělený od vlastní stranické struktury.

Zásadním zvratem v dalším vývoji ilegální KSČ se stalo podepsání sovětsko-německého paktu z 23. 8. 1939. O změně v politice Kominterny bylo domácí vedení KSČ informováno formou instrukce, kterou obdrželo radiotelegrafickou cestou 8. 9. 1939. KSČ se podle nich měla distancovat od právě vzplanuvší „imperialistické války“ a zaměřit se na boj jak proti „zrádcovské politice“ sociální demokracie, tak proti demokratickému odbojovému proudu, uznávajícímu autoritu dr. Edvarda Beneše. O těchto instrukcích informovalo vedení strany podřízené organizační složky v polovině září.

Na místní úrovni však docházelo i nadále ke kontaktům mezi ilegální KSČ a pracovníky občanského odbojového proudu. Vedení KSČ dokonce s těmito složkami spolupracovalo na organizování masových protestních shromáždění k výročí 28. října, i když zároveň varovalo ve svých prohlášeních před „benešovským šovinismem“. Při protestních akcích pak komunisté nedokázali prosadit skandování hesel s jejich ideologickou náplní. Analýza těchto událostí, stejně jako vyjasnění poměru k občanskému odboji, se pak stalo náplní zasedání ústředního výboru KSČ v prosinci 1939. V následujících měsících se komunisté zaměřili na agitační činnost, která jim měla přinést nárůst členské základy. Zatímco v tiskovinách produkovaných ústředními orgány byl napadán především Edvard Beneš, nižší složky ilegální KSČ útočili spíše na představitele protektorátní správy. Ve straně se projevovaly rozdílné názory na přístup k instrukcím Kominterny, což bylo nakonec řešeno opakovaným vyžádáním stanoviska a dalšího rozboru od moskevského vedení KSČ.

V průběhu roku 1940 uskutečnilo gestapo několik zásahů do struktur ilegální KSČ. Začátkem roku 1941 však učinilo několik zásadních zjištění, která umožnila likvidaci 1. ilegálního ústředního výboru. V noci z 12. na 13. 2. 1941 byli zatčeni všichni jeho členové s výjimkou Jana Ziky. V následujících dnech padla do rukou gestapa též celá řada instruktorů KSČ včetně ústředního instruktora Václava Rezka.

Gestapo se zmocnilo též vysílačky a po dva měsíce udržovalo s Moskvou rádiovou protihru.

Druhý ústřední výbor ilegální KSČ se zformoval na jaře 1941 kolem Jana Ziky. Důležitou úlohu při jeho utváření sehráli pracovníci mládežnické organizace Komunistický svaz mladé generace, především Miloš Krásný, a dále též bývalí interbrigadisté, kteří se vraceli do protektorátu z Francie za pomoci Kominterny. Při řízení strany byl opuštěn „trojkový systém“ a ilegální KSČ tak vedl Jan Zika s nejbližšími spolupracovníky, k nimž patřili Julius Fučík, Cyril Šumbera, Václav Mařík, Jan Černý, Jan Pokorný a Václav Maixner. Jelikož výbor nedisponoval spojením s Moskvou, nebyli tito členové oficiálně moskevským vedením potvrzeni.

Brzy po ustanovení II. ÚV došlo k napadení SSSR, což zásadním způsobem změnilo ideovou orientaci ilegální KSČ. Ta se nyní přestala potýkat s nepochopením ze strany protektorátního obyvatelstva a naopak zintenzívnila svoji činnost. Byly navázány kontakty s nekomunistickým odbojem, které vedly až k samotnému jednání mezi ilegální KSČ a Ústředním vedením odboje domácího na podzim 1941. Výsledkem bylo vytvoření Ústředního národně revolučního výboru Československa, což měl být střešový orgán celého českého odboje na území protektorátu. Než mohl však tento orgán zahájit činnost, byla aktivita ÚVODu nacisty odhalena a většina jeho vedoucích pracovníků pozatýkána. Z celého projektu tak zbylo pouze společné provolání, které otisklo říjnové vydání *Rudého práva*. V uměleckých kruzích pak vznikla pod přímým vlivem KSČ odbojová organizace Národně revoluční výbor inteligence, v níž se angažovali přední čeští umělci jako Vladislav Vančura nebo Bedřich Václavek. Na přelomu jara a léta 1942 byla řada spolupracovníků II. ilegálního výboru KSČ pozatýkána. Jeho likvidace pak vyvrcholila dopadením Jana Ziky po atentátu na Heydricha 27. 5. 1942 a zatčením zbylých funkcionářů (C. Šembera, J. Pokorný, V. Mařík) v průběhu července 1942.

Ilegální KSČ byla poté roztříštěna do jednotlivých skupin bez centrálního řízení. Vedení pražského kraje se tak kupříkladu ujal František Prokop. Snahy o vytvoření centrálního vedení a podchycení izolovaných skupin začal vyvíjet od léta 1942 ústřední instruktor Josef Molák, který působil nejprve v Žalově poblíž Roztok u Prahy a na počátku roku 1943 přesunul těžiště své činnosti na Berounsko. V květnu 1943 se pod jeho vedením ustanovil ve Zdicích III. ústřední výbor ilegální KSČ, který dále tvořili Karel Aksamit, Karel Vydra, Antonín Vidim, Stanislav Brunclík, Josef Košťálek, Josef Špic a Václav Kúrka, funkci ústředního instruktora vykonával Jan Žižka a

posléze Emil Sirotek. Gestapo však práci III. ústředního výboru kontrolovalo prostřednictvím konfidenta Jaroslava Fialy, který byl zatčen v únoru 1943 a po příslibu spolupráce s nacisty propuštěn.

Protože od února 1941 bylo zpřetrháno přímé radiotelegrafické spojení ilegální KSČ s Moskvou, byly v březnu 1943 vysazeny na území Polska dva výsadky s úkolem toto spojení obnovit. Parašutistům, vedeným Rudolfem Vetiškou, se podařilo kontakt s Molákem navázat, nepodařilo se jim však obnovit rádiové spojení. V červenci 1943 tak byl na schůzce poblíž Hořovic reorganizován ústřední výbor, v jehož čele nyní stanuli vedle Moláka též Karel Procházka a Rudolf Vetiška. O měsíc později byl zatčen Karel Vydra a zastřelen Josef Molák. III. ústřední výbor se tak rozdělil na Vetiškovu skupinu, která působila v okolí Čelákovic, a Košťálkovo vedení, které se soustředilo na podporu partyzánského hnutí na Podbrdsku. Zatímco Košťálkova skupina byla zlikvidována v lednu 1944 v rámci zásahu proti partyzánskému bunkru v Újezdě, čelákovická skupina pracovala až do léta 1944, kdy byli její vedoucí činitelé prostřednictvím Jaroslava Fialy dopadeni.

V létě 1944 došlo ovšem k mohutnému rozmachu komunistického hnutí. V řadě míst protektorátu došlo k ustanovení komunistických či partyzánských skupin. Krystalizačním jádrem komunistického odbojového hnutí se stala mládežnická organizace Revoluční skupina Předvoj, která kolem sebe soustředila v průběhu roku 1944 celou řadu komunisticky orientovaných skupin bez napojení na centrální vedení. V prosinci 1944 pak bylo ustanoveno IV. prozatímní ústřední vedení ilegální KSČ, a to ve složení Josef Smrkovský, Jiří Hájek, Vladimír Koucký, Josef Knap, František Šiška, Lumír Čivný a Václav David. Jelikož vedení nedisponovalo přímým spojením na moskevskou centrálu KSČ, ani nemělo přímou kontinuitu vůči přecházejícím, Moskvou schváleným vedením, nazvalo se „prozatímním“. Počátkem roku 1945 navázalo toto vedení kontakt jak s ilegální Ústřední radou odborů, tak s *Radou tří* a dohodlo se s těmito složkami na vytvoření České národní rady. IV. prozatímní ústřední vedení ilegální KSČ se tak především věnovalo otázkám spojeným s organizací povstání v českých zemích a otázkou poválečného uspořádání osvobozené republiky. Jeho činnost byla narušena gestapem 7. 3. 1945, kdy bylo kompletní vedení pražského kraje v čele s Františkem Šiškou pozatýkáno. Koncem dubna 1945 se pak členové IV. prozatímního ústředního vedení ilegální KSČ podíleli na ustanovení *České národní rady*, jejímž místopředsedou se stal Josef Smrkovský.

Literatura

HÁJKOVÁ, Alena: *Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938-1942.*

Praha, 1975

HÁJKOVÁ, Alena: *Praha v komunistickém odboji.* Praha, 1984

FUČÍK, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce. První úplné, kritické a komentované vydání.* Praha, 1995

Inspektorát československého letectva (IČL, *Inspectorate of the Czechoslovak Air Force, Czechoslovak Inspectorate General, CIG*,); vrcholný řídicí, koordinační a styčný orgán československého letectva ve Velké Británii.

Byl zřízen britským ministerstvem letectví 12. 7. 1940 v Londýně (adresa 19-29 Woburn Place, London W.C.1.). Do jeho čela byl postaven brig. gen. RNDr. Karel Janoušek, jemuž Britové udělili hodnost *Air Commodore* (31. 12. 1940 povýšen do hodnosti *Air Vice Marshal* a 14. 5. 1945 do hodnosti *Air Marshal*). Jeho jmenování do funkce inspektora čs. letectva mělo přímou souvislost s jeho pragmatickým jednáním a vstřícností při realizaci britských představ o způsobu začlenění čs. letectva do rámce RAF. Tento akt proběhl bez předběžné konzultace s (dosud nekonstituovanými) čs. orgány a dlouho před uzavřením mezivládní vojenské dohody (25. 10. 1940), jejíž letecká část tak byla *fait accompli* již několik měsíců. Z hlediska československé vojenské správy však IČL oficiálně zahájil svou činnost až 7. 10. 1940, kdy se důstojníci - všichni již ve stejnokrojích RAF VR - odhlásili u velitele čs. letectva brig. gen. Aloise Vicherka (Josefa Slezáka) a nastoupili službu ve svých úřadovnách. Sám brig. Gen. Janoušek byl oficiálně ustanoven do funkce inspektora čs. letectva s platností až od 15. 10. 1940, a to teprve prezidentským dekretem z 18. 6. 1941.

IČL byl sice formálně podřízen MNO, ale vůči čs. leteckým jednotkám v RAF a vůči všem čs. letcům přechodně zařazeným k britským leteckým jednotkám byl v poměru nadřízeného orgánu. Plnil funkci spojovacího článku mezi MNO, čs. leteckými jednotkami a britským ředitelstvím pro spolupráci spojeneckého letectva u ministerstva letectví (*Director of Allied Air Co-operation and Foreign Liaison, DAFL*). Kompetence IČL stanovilo MNO až dodatečně 21. 6. 1941.

Ze zvláštního postavení IČL vyplynula i jeho vnitřní organizační struktura, která svým členěním odpovídala členění vyššího velitelství čs. armády, ovšem IČL postrádal operační oddělení, neboť neměl pravomoc čs. jednotkám operačně velet (tato kompetence náležela vyšším velitelstvím RAF, v jejichž svazcích byly čs. jednotky nasazeny). IČL zpočátku sestával

ze čtyř oddělení (osobní, zpravodajské, studijní a pro evidenci materiálu), později, jako reflexe aktuálních potřeb, přibyla další (výcvikové, zdravotní, dopravní, všeobecné, duchovní správa atd.). Řízením a koordinací jejich činnosti byl pověřen náčelník štábu IČL, který současně zastupoval inspektora. Od 22. 8. 1941 tuto funkci vykonával G/Cpt Josef Schejbal. Za situace, kdy československé letecké jednotky byly součástí dobrovolné zálohy RAF a z československé strany jim byl nadřízen IČL, se funkce velitele letectva a náčelníka III. (leteckého) odboru MNO, kterou vykonával brig. gen. Alois Vicherek, stala nadbytečnou a k 3. 8. 1941 byla zrušena.

IČL formálně zanikl 19. 10. 1945 společně s postupným začleňováním čs. letectva z Velké Británie do struktury nově budovaného čs. letectva v ČSR. Ještě poté však existoval IČL v likvidaci, který ukončil svou činnost v následujícím roce.

jr

Literatura

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942)*. Praha, Cheb 1999-2001 (doplnit)

Informační služba národního osvobození (ISNO), ilegální časopis vycházející od května do listopadu 1939, celkem vyšlo 20 čísel, dochováno 14, z toho 2 čísla ve dvou verzích. Náklad byl zpočátku 100 kusů, později byl zvýšen na 500-600 výtisků.

Časopis vydávala skupina mladých lidí z okruhu Národního hnutí pracující mládeže (NHPM), nelze jej však pokládat za tiskový orgán této organizace. Za zakladatele a hlavního organizátora ISNO je považován student právnické fakulty František Ošanec, který na schůzce v dubnu 1939 navrhl Ottovi Pohlovi, redaktorovi Rudé vlajky Peteru Lammelovi a Milanu Tesařovi vydávání ilegálního časopisu. Na redakční práci se dále podíleli Jaroslav Bílý, Vojtěch Eckstein (později Erban), Emanuel Pluhař a funkcionář NHPM Jiří Hájek. Do časopisu přispíval i komunistický novinář Kurt Konrad-Beer. Od května 1939 byli vydavatelé ISNO ve styku s vydavateli ilegálního časopisu V boj (tzv. Družstvo v prvním sledu). Od 11. čísla pak v ISNO začaly vycházet i některé články z tohoto časopisu a dá se předpokládat, že došlo k určitému propojení redakcí obou časopisů.

Články v časopisu se skládaly ze tří hlavních tématických okruhů - informací ze zahraničí, zpráv z protektorátu a pokynů pro obyvatelstvo. Zahraniční zprávy ISNO vycházely zejména ze zahraničních periodik, až do vypuknutí války volně přístupných v protektorátu, avšak pro jazykovou bariéru většině národa nepřístupných. Některé informace byly čerpány i z českých exilových periodik (např. chicagská Svornost, pařížské Československé zprávy). Informace z domova podávaly obraz o každodenním teroru a útlaku nacistického režimu, a to nejen z celého území protektorátu, ale i ze Slovenska. Tyto zprávy byly obrazem šeptané propagandy v protektorátu a lze těžko ověřit jejich autentičnost, neboť hlavním motivem autorů bylo povzbuzení obyvatelstva, tedy tzv. antipropaganda k oficiálnímu tisku. Výjimečné pro ilegální tisk byly praktické pokyny pro obyvatelstvo, jak provádět pasivní odpor a jak se chovat při zatčení gestapem.

Z ideového hlediska byla orientace časopisu levicová. Přestože mezi vydavateli působilo několik komunistů (Ošanec, Lammel, Konrad), ISNO se hlásila k Edvardu Benešovi a československé zahraniční akci. Komentáře se vyznačovaly kritikou kapitalismu, idealizací Sovětského svazu a vírou v proletářskou revoluci, která svrhne fašismus. Na druhé straně však redaktori časopisu nebyli příliš ideologicky zatížení - informovali např. o protifašistických akcích německého kléru.

Spojení s časopisem V boj přineslo vydavatelům ISNO jednak lepší technické zázemí a jednak rozšíření distribuční sítě. Distribuce ISNO probíhala dále přes Jiřího

Hájka po ilegální síti NHPM. Kromě Prahy tak byl časopis kolportován i v Plzni, Českých Budějovicích a Jindřichově Hradci. Distribuci na severní Moravě zajišťoval Otto Pohl, který před nebezpečím pronásledování uprchl z Prahy do Olomouce.

Likvidace skupiny kolem ISNO započala koncem srpna 1939 zatčením několika kolportérů. Tím došlo k prozrazení Františka Ošance, který byl zatčen gestapem a posléze propuštěn jako volavka za účelem vypátrání celé sítě. Ošancovi se však podařilo uprchnout do Velké Británie, kde vstoupil do československé zahraniční armády. ISNO poté s největší pravděpodobností přestala vycházet v Praze (poslední číslo 15), ale byla vydávána na Moravě (dochovalo se pouze 20. číslo ze 7. listopadu, které bylo zadrženo v Olomouci).

Zánik vydavatelské skupiny ISNO pak byl dovršen v listopadu 1939 zásahem proti NHPM.

pk

Literatura:

Hájek Jiří: Paměti, Praha 1997, str.67-77

Koutek Jaroslav: A národ se bránil, Praha 1987, str.63-64

Jubilee, kombinovaná operace britského pozemního vojska, námořnictva a letectva proti francouzskému přístavnímu městu Dieppe 19. 8. 1942 v rámci přípravy invaze na kontinent.

Měla být zkouškou taktiky a techniky obojživelné operace, útok kanadské 2. pěší divize, podporovaný speciálními jednotkami *commandos*, však ztroskotal pro nevhodné zvolení invazních pláží a operace skončila fiaskem.

Dobová spojenecká propaganda líčila operaci *Jubilee* jako spojenecké vítězství, avšak takové tvrzení je v optimálním případě jen částí pravdy. Ve skutečnosti totiž Spojenci museli spolknout několik velmi hořkých pilulek. Pozemním jednotkám se ani zdaleka nepodařilo dosáhnout všech vytčených cílů a utrpěly navíc neúměrně vysoké ztráty. Z přibližně 6 100 mužů nasazených do akce bylo ztraceno 4 260, tj. téměř 70 %. Celkem 1 179 vojáků prokazatelně padlo, dalších 891 bylo zraněno a 2 190 padlo do německého zajetí. Nejtěžší ztráty utrpěla kanadská 2. pěší divize - 3 363 padlých, nezvěstných a zraněných (tj. 67,7 % všech nasazených Kanadčanů). *Commandos* ztratili 247 mužů (20 %). Na hořícím pobřeží muselo být zanecháno také všech osmadvacet tanků Churchill. Královské námořnictvo přišlo o jeden torpédoborec (*HMS Berkeley* potopený leteckou pumou), 33 výsadkových člunů a 550 mužů. Oproti tomu Němci měli "pouze" 311 mrtvých a nezvěstných (někteří z nich byli odvečeni přes Kanál do zajetí) a 280 zraněných příslušníků pozemních jednotek.

Ani RAF, přestože si vedlo dobře, nedopadlo nejlépe. Vykonalo celkem 2 955 bojových vzletů (2 494 stíhací, 103 bombardovací letadla, 72 fotoprůzkum a 351 záchranná služba), ale ze svých stavů muselo odepsat 103 zničených a 59 poškozených strojů. Vycházíme-li z toho, že RAF nasadilo do akcí celkem 840 letounů (z toho více než 700 stíhacích), utrpělo tedy ztráty v rozsahu 19 %, z čehož 12 % byly ztráty nenávratné. Personální ztráty letectva činily 69 padlých a nezvěstných, 30 zraněných a 18 zajatých letců z celkem 1 179 nasazených letců.

Největší položku z toho tvořily ztráty stíhacích perutí RAF, které do akce nasadily 672 strojů a 730 pilotů. Přišly o celkem 87 zničených a 46 poškozených strojů, dále o 50 padlých pilotů, 20 zraněných a 13 zajatých -

jinými slovy, *Fighter Command* přišlo nad Dieppe téměř o tři kompletní křídla. Byla to dosud největší ztráta *Fighter Command* v průběhu jediného dne.

Oproti 2 955 bojovým vzletům RAF německá *Luftwaffe* vykonala celkem 945 operačních startů, z toho 800 stíhací (423 stroje JG 2 a 377 stroje JG 26) a 145 bombardovací letouny. Při zhruba třetinovém bojovém úsilí dosáhla velkého úspěchu, i když ani její ztráty nebyly zanedbatelné. Ačkoli spojenečtí letci v bitvě nárokovali 98 sestřelů jistých, 42 pravděpodobných a 185 poškozených německých letounů, skutečné německé ztráty nad Dieppe byly méně nežli poloviční: 48 zničených a 23 poškozených letounů. Polovina těchto ztrát, konkrétně 23 odepsaných letounů a 14 padlých pilotů, připadala na příslušníky stíhacího letectva (*Jagdwaaffe*). Zatímco Spojenci museli odepsat 103 zničených a 59 poškozených strojů, němečtí stíhači nárokovali 112 sestřelů, což je velice blízko skutečnosti i když uvážíme, že některé britské letouny určitě padly za oběť flaku (nárokoval 30 sestřelů) nebo osádkám bombardérů (nárokovaly 4).

Ačkoli německé ztráty (48 letounů) byly v absolutních číslech podstatně nižší nežli britské, i tak je možné je označit za těžké. Tvořily sice jen 3 % nasazených sil, ale 15 % všech dostupných letounů. Připočítáme-li ještě poškozené stroje, pak německé jednotky byly večer po bitvě na polovičních stavech. To po několik následujících dní silně limitovalo německé akce. Zdá se tedy, že i kdyby Němci stabilně dosahovali poměru ztrát 1:2 ve svůj prospěch, byli by vyhlazeni podstatně dříve nežli RAF. I při vší cyničnosti takových počtů je tedy zřejmé, že pravdu měl Churchill, který v lednu 1942 soudil, že poměr ztrát 1:2 v německý prospěch je svým způsobem pro RAF s jejími rostoucími zdroji perspektivně dobrá politika. Tento poměr byl nad Dieppe v zásadě "dodržen" (48:103) a Churchill v rámci výkladu a obhajoby celé akce před Dolní sněmovnou 8. září 1942 podotkl, že "*...tento nájezd kromě svého průzkumného významu vyvolal na Západě velmi uspokojivou leteckou bitvu, jakou by si Fighter Command přálo opakovat každý den.*"

Nájezd na Dieppe byl draze zaplacenou zkušeností Spojenců. Zcela jasně se prokázalo, že k úspěšnému zachycení na pevnině je nezbytné zajistit absolutní nadvládu ve vzduchu, rozsáhlejší podporu taktickým

bombardovacím letectvem a námořnictvem a v neposlední řadě je třeba zajistit lepší koordinaci mezi jednotlivými druhy vojsk. Ačkoli se někdy uvádí, že operace *Jubilee* byla předčasně vyzrazena, nebyli Němci ve skutečnosti o několikrát odložené operaci informováni nikterak konkrétně ani o jejím datu, ani o jejím místě. Obecný odhad ohrožení úseku u Dieppe však vedl ke zintenzívnění obranných opatření po celé délce atlantického pobřeží. V období od 10. do 19. srpna 1942, kdy měsíc i příliv byly příznivé pro vylodění, byla proto nařízena speciální předběžná opatření. Divize pověřená obranou úseku u Dieppe, o níž se britští plánovači původně domnívali, že je složena z pouhých 1 400 mužů nevalné kvality, byla navíc během července a srpna 1942 posílena a v době útoku operovala na plných stavech, takže měla nad útočícími spojeneckými vojáky početní převahu.

Operace *Jubilee* bývá někdy vydávána za jakýsi "*nácvik na vlastní invazi*", zkoušku, z níž Spojenci vytěžili cenné zkušenosti, které pak o dva roky později, úspěšně zúročili při operaci *Overlord* v Normandii. Přinejmenším z leteckého hlediska jde však o poněkud zavádějící omyl. Ve skutečnosti totiž pro spojenecké letce nebyla operace *Jubilee* z taktického hlediska ničím více nežli jakousi celodenní, ale přece jen běžnou ofenzivní operací typu *Rodeo* či *Circus*, které podnikali předtím i poté. Principy skutečné vzdušné nadvlády a taktické letecké podpory pozemních vojsk, které vyhrály bitvu v Normandii, se totiž nezrodily nad Dieppe, nýbrž až v následujících operacích ve Středomoří (v severní Africe a při vylodění na Sicílii a v Itálii). Teprve odtud je pak spojenečtí letečtí velitelé Eisenhowerova štábu, jako např. američtí generálové Carl Spaatz a James Doolittle či britští letečtí maršálové Arthur Tedder a Arthur Coningham úspěšně implantovali do západoevropských poměrů.

Podpory operace *Jubilee* se zúčastnili i čs. letci, příslušníci 310. a 312. čs. stíhací peruti, operujících od 17. 8. 1942 ze základny Redhill v hrabství Surrey pod vedením W/Cdr Karla Mrázka, DFC. Obě byly vyzbrojeny Spitfiry Mk.VB a Mk.VC stejně jako 313. čs. stíhací peruť, která byla po dobu operace ponechána v domácím exeterském sektoru, aby zajistila držení hotovostí v této oblasti. Ve prospěch operace provedly 310. a 312. peruť celkem tři bojové mise v prostoru bojů. Kromě nich se bojů nad Dieppe

zúčastnili i další dva čs. stíhači zařazení u britských perutí č. 111 a 611 (Spitfiry Mk.VB resp. Spitfiry F.Mk.IXC). Onoho hektického dne provedli všichni zúčastnění čs. stíhači celkem 80 operačních vzletů (z toho 72 startů provedla 310. a 312. peruť) v celkovém čase 134.42 h (z toho 122.02 h nalétaly 310. a 312. peruť). Po prověření vznesených nároků jim *Fighter Command* přiznalo celkem 23 vítězství, z toho 1 a 1/2 sestřelu jistého, 5 pravděpodobných a 15 letounů poškozených; navíc byl potopen jeden ozbrojený člun. Rozhodně nezanedbatelným faktem však bylo, že Čechoslováci nad Dieppe byli snad nejšťastnějším národem, neboť na rozdíl od jiných národních perutí tehdy zastoupených v RAF na Britských ostrovech v této bitvě neztratili ani jediného pilota.

Po skončení operace se 310. a 312. peruť vrátily zpátky do "domovského" exeterského sektoru, tj. na základny Exeter resp. Harrowbeer, aby pokračovaly v plnění svých bojových úkolů především v oblasti Bretaně.

jr

Literatura

Balke, U.: *Der Luftkrieg in Europa. Teil 2*. Koblenz 1990

Caldwell, D. L.: *The JG 26 War Diary. Vol. One (1939-1942)*. London 1996

Jak se připravovala invaze, Praha 1947

Churchill, W. S.: *Druhá světová válka. IV. (Karta se obrací)*. Praha 1994

Franks, N.: *Operace Jubilee. Dieppe 1942*. Plzeň 1997

Michulec, R.: *Elita Luftwaffe*. Gdynia 1999

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 3. část (1942)*. Cheb 2001.

Katyně; obec nedaleko Smolenska v Rusku, jež se stala symbolem válečného zločinu spáchaného v roce 1940 příslušníky sovětské bezpečnosti na polských důstojnících a policistech, mezi nimiž bylo též asi 500 mužů z území dnešní ČR.

Svět se o nález hromadných hrobů v lese u Katyně dozvěděl až v dubnu 1943, kdy tato část Ruska byla obsazena německou armádou, a zprávu o zločinu zprvu pokládal za výmysl nacistické propagandy. V osmi odkrytých hrobech ležely přes čtyři tisíce důstojníků polského vojska, zavražděných střelnou ranou do týla. Mezinárodní komise soudních lékařů potvrdila, a nezávisle na ní tak učinili i experti polského Červeného kříže, že k vraždám došlo už na jaře roku 1940, tedy více než rok před nacistickým útokem na SSSR. Při exhumacích byly nalezeny přes tři tisíce dokladů, umožňujících identifikaci většiny obětí. Bylo zjištěno, že jde o polské důstojníky zajaté sovětským vojskem, které na základě paktu Ribbentrop-Molotov v noci na 17. září 1939 vpadlo do Polska, zoufale se už třetí týden bránícího válečnému útoku německých okupantů. Vrchní velitel polské armády tehdy vydal rozkaz, aby se jeho vojska nestavěla Rudé armádě na odpor a snažila se projít do Rumunska. Přestože válečný stav mezi Polskem a SSSR nebyl vůbec vyhlášen, bylo zajato asi 250 tisíc polských vojáků, označených za válečné zajatce. Část zajatců byla vzápětí propuštěna a mnoha dalším se podařilo ze zajetí uniknout, avšak asi 180 tisíc zajatců bylo nakonec deportováno do táborů v hloubi SSSR. Počátkem roku 1940 byla korespondence zajatců s rodinami přerušena. V létě 1941 se v SSSR začalo organizovat polské zahraniční vojsko a zajatí vojáci byli na základě amnestie propuštěni z táborů, avšak většina zajatých důstojníků mezi nimi chyběla. Na opakované žádosti zástupců polské emigrační vlády o přijatelné vysvětlení osudu zajatců však sovětské činitelé neodpovídali. Teprve v Katyni byla nalezena část pohřešovaných.

Sovětské úřady obvinění ze zločinu rozhořčeně odmítly a za jeho pachatele označily německé okupanty, což mělo prokázat i šetření sovětské lékařské komise v lednu 1944, po dobytí Smolenska Sovětskou armádou. Snažily se za každou cenu zabránit tomu, aby zločin v Katyni šetřil Mezinárodní červený kříž. Obvinily dokonce polskou emigrační vládu ze spolupráce s Německem a nakonec s ní přerušily diplomatické styky. Katyně se tak stala vhodnou záminkou pro začlenění Polska do sféry sovětského vlivu, neboť záhy došlo ke zformování prosovětsky orientované polské vlády na Východě. Katyně ovlivňovala i vztahy mezi spojenci protihitlerovské koalice. I když západní mocnosti byly poměrně dobře informovány z vlastních i

nezávislých zdrojů o průběhu a skutečných pachatelích zločinu, v zájmu udržení spojenecké jednoty vědomě mlčely. Snažily se dokonce působit na polskou emigrační vládu, aby nekladla sovětským požadavkům odpor, což přispělo k postupné ztrátě jejího mezinárodního vlivu. Mlčely však i po ukončení války v Evropě, nejprve ve snaze získat sovětského spojence pro dokončení porážky Japonska, později zřejmě nechtěly ohrozit křehkou jednotu vznikající OSN a dohody, určující podobu poválečného světa. Přešly mlčením i pokus Sovětského svazu obvinít ze spáchání zločinu německé jednotky, k němuž došlo před Mezinárodním vojenským soudem v Norimberku v roce 1946. K soudu se dostavili též údajní pachatelé v roli svědků a žaloba byla odmítnuta jako neprůkazná. Skuteční pachatelé však označeni nebyli. Teprve po zkušenostech z korejské války a v nové politické situaci ve světě došlo ke změně pohledu na katyňský zločin. Zvláštní vyšetřovací komise Kongresu USA ve své závěrečné zprávě z roku 1952 po obsáhlém šetření potvrdila, že zločin se vší určitostí spáchali příslušníci sovětské bezpečnosti. V zemích socialistického bloku včetně Polska i Československa se proti zprávě amerického Kongresu rozpoutala obrovská propagandistická kampaň a pravda o pachatelích zločinu zde byla po téměř čtyřicet dalších let zamlčována či falšována podle sovětské verze případu. Až teprve pád totalitního komunistického režimu a uvolnění politických poměrů po roce 1989 umožnily zveřejnění objektivních informací.

K odpovědnosti za spáchaný zločin se ústy M. Gorbačova přihlásil Sovětský svaz až v dubnu 1990. Sovětské (a posléze ruské) úřady začaly zpřístupňovat, i když nepřiliš ochotně, archivní dokumenty o zločinu. Ukázalo se, že vraždy v Katyni byly součástí širšího záměru likvidace polských zajatců a že je provedli příslušníci sovětské bezpečnosti NKVD na příkaz politického byra ústředního výboru sovětské komunistické strany VKS(b). Protokol z jeho zasedání z 5. března 1940 s podpisem Stalina a dalších členů politbyra ukládal NKVD „projednat ve zvláštním řízení“ případy 14 700 osob zadržovaných v táborech pro válečné zajatce a dalších 11 000 osob vězněných v západních oblastech Ukrajiny a Běloruska, „s použitím nejvyššího trestu - zastřelení“. Jednání mělo proběhnout bez přizvání těchto „zavilých nepřátel sovětské moci“, kteří se neměli dovědět ani vznesená obvinění. V dubnu a květnu 1940 je z táborů a věznic svezli do nejbližších oblastních správ NKVD, ranou do týla zavraždili a zakopali do hromadných hrobů, obvykle na pozemcích rekreačních středisek NKVD. Za nejvěrohodnější údaj o celkovém počtu obětí se v současnosti považuje poznámka šéfa KGB A. Šelepina ze 3. března 1959, pořizená ke zprávě

pro N. Chruščova. Hovoří se v ní o zastřelení 21 857 osob „z bývalého buržoazního Polska“, přičemž 14 552 zastřelených tvořili zajatci tří největších táborů. Asi 4421 polských důstojníků z tábora v Kozelsku bylo zastřeleno ve Smolensku a v lese u Katyně, kde byli vhozeni do hromadných hrobů. Asi 3820 důstojníků z tábora ve Starobělsku na Ukrajině bylo zastřeleno v Charkově a zakopáno na předměstí „Pjatichatky“. Nejméně 6311 polských policistů, příslušníků pohraniční, finanční a celní stráže, zpravodajských a jiných státních služeb, vězněných v táboře v Ostaškově na Seligerském jezeře na horním toku Volhy bylo zastřeleno ve Tveru, tehdejším Kalininu, a zakopáno u obce Mednoje, kam za války němečtí okupanti vůbec nedošli, takže tento zločin jim se vši určitostí nemohl být připsán. Dalších 7305 vězňů bylo podle této zprávy zastřeleno ve vězeních Západní Ukrajiny a Běloruska. Byl již nalezen rejstřík 3435 polských občanů zastřelených na Ukrajině, jejich hroby se hledají u obce Bykovňa u Kijeva či u města Cherson poblíž Krymu. Lze předpokládat, že zbývajících 3870 osob bylo zastřeleno v Bělorusku, patrně v Minsku či v Hlybokém ve vitebském obvodu. Pokud jde o osud oněch necelých 4 tisíc osob, chybějících do celkového počtu zmiňovaného „ortelem“ politbyra, kloní se historici k možnosti deportace polských vězňů do gulagů u Vladivostoku, kam na jaře roku 1940 mělo směřovat asi 7 transportů, každý zhruba o tisíci osob, nebo hledají jejich hromadné hroby v souvislosti s dalšími deportacemi např. v Tomsku či v Tavdě na Uralu.

Katynské zločiny mají i své české a slovenské souvislosti. Zatímco za války Češi v protektorátu vesměs pokládali mohutnou protibolševickou kampaň ve věci Katyně, kterou nacisté rozpoutali též s cílem zakrytí nezměrných vlastních válečných zločinů, za pouhý trik goebbelsovské propagandy, Slováci měli v této věci poněkud objektivnější pohled, daný nepochybně větší mírou jejich tehdejší státní samostatnosti. Z obou zemí byli na žádost nacistů vysláni v dubnu 1943 do Katyně zástupci do mezinárodní komise soudních lékařů, která tam prováděla exhumaci expertizy. Protektorát zastupoval prof. F. Hájek z Karlovy univerzity v Praze, Slovensko prof. F. Šubík z Univerzity Komenského v Bratislavě. I když oba spolu s ostatními lékaři protokolárně potvrdili, že vzhledem ke stavu těl obětí došlo ke zločinu již v roce 1940, museli po válce svá tvrzení oficiálně odvolat. Na příkaz protektorátních úřadů byl s mezinárodní delegací spisovatelů do Katyně vyslán i tehdejší redaktor pražského rozhlasu F. Kožík, který po návratu zveřejnil několik reportáží. Po válce to bylo posuzováno jako kolaborace s nacisty a musel svá tvrzení

veřejně odvolat, zvláště v době sovětské kampaně proti šetření amerického Kongresu v roce 1952, do níž se spolu s F. Hájkem museli aktivně zapojit (F. Šubík v té době ilegálně opustil republiku). Pravdivé informace o zacházení s polskými zajatci v SSSR přinesli též jednotlivci, jimž se podařilo z SSSR uniknout. Zatímco asi deset takových svědků z Těšínska zveřejnilo své vzpomínky až po roce 1990, slovenský lékař A. Pardel z Chyžného na Oravě, který po záboru obce Polskem narukoval do polské armády, popsal své sovětské zajetí ve slovenském tisku již za války.

K obětem katyňských zločinů však patřilo i téměř 500 mužů z území dnešní ČR, kteří se zde narodili nebo v době vypuknutí války tu bydleli a pracovali. Většina obětí pocházela z oblasti českého Těšínska, v říjnu 1938 zabraného Polskem, ale asi 10 důstojníků pocházelo z Ostravy, další např. z Hranic, Olšan, Břeclavi, Vilémova, Vysokého Mýta či Domažlic. Podle statistik NKVD se jen několik zajatců hlásilo k české národnosti, např. K. R. Sýkora, rodák z maďarského Pětikostelí. V naprosté většině případů šlo o Poláky, kteří jako vojáci polské armády narukovali koncem léta 1939 na frontu proti hitlerovskému vpádu, nebo jako příslušníci policie, četnictva a jiných státních složek evakovali před frontou na východ Polska, kde byli spolu s vojáky zajati Rudou armádou a později zastřeleni. Dosud neúplné statistiky obětí uvádějí jmenovitě téměř 100 zajatců z tábora v Kozelsku pohřbených v Katyni, 30 zajatců z tábora ve Starobělsku pohřbených v Charkově, 340 zajatců z tábora v Ostaškově pohřbených v Medném u Tveru a asi 30 dalších mužů, kteří zahynuli v jiných táborech a věznicích po celém území bývalého Sovětského svazu, nebo se místo jejich smrti dosud nepodařilo přesně zjistit. Zavraždění důstojníci patřili ke špičkám místní polské inteligence, neboť šlo většinou o důstojníky v záloze, kteří v civilu byli právníky, učiteli, lékaři, podnikateli, inženýry apod.

K obětem Katyně patřili např. důlní úředník S. Burzyk z Karviné, lesní inženýr W. Chromik z Doubravy, učitel dějepisu a zeměpisu mgr. J. A. Filipowski z Ostravy-Michálkovic, major H. M. Niemiec z Horní Suché, hutní úředník dr. A. Rieger z Ostravy-Vítkovic, historik krakovské univerzity mgr. H. F. Wilczyński ze Slezské Ostravy. V Charkově zahynuli např. učitel L. Feber ze Stonavy, soudce okresního soudu v Jablunkově dr. J. Markiel z Orlové, lékař dr. K. Santarius z Poruby u Orlové, vojenský lékař pplk. dr. A. Wöllersdorfer z Mostů u Českého Těšína, inženýr R. Głąb z Hranic, pplk. A. Beseliak z Vysokého Mýta. Nejpočetnější skupinu obětí, pohřbených v Medném u Tveru, tvořili příslušníci Policie slezského vojvodství, kteří

těsně před válkou služebně působili v městech a obcích na českém Těšínsku. Známe však i dva policisty ze slovenských obcí Čierne a Skalité, jež byly před válkou rovněž přiřčeny k Polsku. Až na výjimky to byli většinou mladí muži, někteří se teprve nedávno vrátili z výkonu základní vojenské služby v československé armádě, několik jich dříve sloužilo též u československého četnictva a celní stráže. Na rozdíl od zajatých důstojníků byli většinou dělnického původu, ale sovětské úřady je přesto určily k likvidaci, neboť je pokládaly za zvláště nebezpečné politické nepřátele sovětského režimu.

Po téměř půl století se u nás falšovala na pomnících a pamětních deskách data o skutečné době smrti katyňských obětí a za pachatele zločinu byli vydáváni němečtí okupanti. Rodinní příslušníci obětí byli přesto pokládáni za politicky nespolehlivé občany a různými způsoby byli šikanováni a perzekováni s odůvodněním, že zavraždění polští důstojníci a policisté bojovali v září 1939 proti Sovětské armádě. Týkalo se to např. přiznání vdovských důchodů a jejich výše, zákazu vysokoškolského studia pro děti zavražděných a dalších možností společenského uplatnění. Nikdo z nich se dodnes nedočkal odškodnění či veřejné omluvy. Od roku 1991 u nás pečuje o památku obětí občanské sdružení Katyňská rodina v České republice, které volně navazuje na Federaci Katyňských rodin v Polsku. Sdružení sídlí v Českém Těšíně a jeho členy je asi 80 dosud žijících příbuzných obětí zločinu.

meb

Literatura

Borák, M.: Obyvatelé Těšínska oběťmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu), Slezský sborník, 90/1992, s. 108-120.

Borák, M.: Vraždy v Katyňském lese. Ostrava 1991.

Borák, M.: Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Praha 2000, s. 505-522.

Hájek, F.: Důkazy katyňské. Praha 1946.

Katyň. Dokumenty zbrodni. T. 1 - 2, Warszawa 1995 - 1998.

Krajanské hnutí 1939 - 1945

Podobně jako za první světové války sehrálo krajanské hnutí i v druhém československém odboji nezanedbatelnou úlohu. Po celém světě se okolo milionu našich krajanů, mužů a žen, různým způsobem zapojilo o odboje.

V Polsku, kde se v roce 1939 začínalo tvořit jedno z prvních středisek československé zahraniční akce, žila třicetitisícová česká menšina na Volyni, ve východní oblasti Polska. Jednalo se především o zemědělce, hmotně dobře zabezpečené. Vzhledem k tomu, že Volyň se nacházela ve velké vzdálenosti od centrálního Polska a tím také v určité izolaci, nezasáhli volyňští Češi výrazněji do formování čs. odboje v Polsku. O to důležitější roli však sehráli později, když po vojenské porážce Polska poskytli útočiště čs. vojákům, kteří se ve válečném chaosu oddělili od legionu pplk. Svobody. Aktivnější část krajanské obce v Polsku představovala Česká beseda ve Varšavě v čele s Karlem Waldmülerem, která uznala Edvarda Beneše za hlavu odboje. Vzhledem k rozporům v čs. odboji v Polsku se krajané chovali k odbojářům poněkud zdrženlivě a jejich pomoc se omezovala na finanční podporu.

K zemím, kde existovala početná komunita Čechů a Slováků, patřila Francie. Zhruba čtyřicet pět tisíc Čechů a Slováků, většinou dělníků, kteří před válkou odešli do Francie za prací, představovalo velkou podporu zejména pro československé vojenské jednotky, jež se začaly tvořit na základě dohody s francouzskou vládou z 2. října 1939. Francouzské úřady povolily mobilizaci československých občanů žijících na francouzském území, a tak se díky Čechům a Slovákům podařilo ve Francii zformovat 1. čs. pěší divizi.

Není pochyb o tom, že nejvýznamnější složkou krajanského hnutí byli Češi a Slováci ve Spojených státech amerických. Vzhledem k asimilaci však jejich počty klesaly a na začátku války žilo v USA 520 000 Čechů a 480 000 Slováků. Vedle nich zde žila i půlmilionová enkláva Karpatorusů, která však kvůli křehkým vazbám na čs. orgány a české a slovenské kolonie stála (až na jednotlivce) mimo krajanské hnutí. Část krajanů představovala již generaci, která se narodila ve Spojených státech a národní cítění u ní bylo pochopitelně slabší. Kromě toho v krajanské obci panovala roztržičnost, své organizace si tvořili zvláště Češi a Slováci. Již 21. a 22. října 1938 došlo v Chicagu k neúspěšnému pokusu o vytvoření Americké národní rady Čechů,

Slováků a Podkarpatorusů. Aktivizovala se zároveň Československá národní rada, bývalá ústřední organizace prvního odboje.

Až zánik Česko-Slovenska v březnu 1939 pomohl urychlit sjednocovací proces. Ve dnech 18. a 19. dubna 1939 byl na chicagských sjezdech Českého národního sdružení, Národního svazu českých katolíků a Slovenského národního sdružení stanoven úkol sjednotit americké občany českého a slovenského původu s cílem pomoci obnovit Československo; účastníci sjezdů vyjádřili svou podporu Edvardu Benešovi. K tomuto prohlášení se přihlásili krajané i z jiných zemí, například z Kanady, Francie, Austrálie, států Afriky a Latinské Ameriky. Výše zmíněné organizace měly své zástupce ve výkonném výboru Československé národní rady (ČSNR), později se k nim připojil i představitel Sdružení amerických Čechoslováků v Texasu a Národního svazu slovenských evangelíků. O rok později byl jako předsedící zván na zasedání výkonného výboru mluvčí Americké karpatoruské centrální konference. Mimo rámec ČSNR zůstala organizace slovenských katolíků Slovenská liga, která podporovala ideu samostatného Slovenska. Ve Spojených státech působila až do konce války politická kancelář Edvarda Beneše, kterou řídil Ján Papánek. ČSNR s ní spolupracovala.

Během války se však mezi krajaný v USA objevily některé rozpory, zejména kvůli slovenské otázce. Od října 1941 zaujímal odlišný postoj Národní svaz slovenských evangelíků, který prosazoval změnu státoprávního uspořádání Československa a podporoval federační plány bývalého československého premiéra Milana Hodži. Mezi hlavní představitele krajanického hnutí v USA patřili Jaroslav J. Zmrhal (předseda Československé národní rady), Josef Martínek, Jan Bartůněk, Karel M. Prchal, Adolf Kačer, Jan Voller a další.

Krajané se po celou dobu války snažili zasahovat u amerických úřadů ve prospěch Československa, pořádali sbírky na podporu čs. odboje a propagovali myšlenku obnovení Československa. Cenná byla také podpora čs. vojenských jednotek ve formě šatstva, léků a zdravotnického zařízení (československá brigáda ve Velké Británii například dostala od amerických krajanů ambulanci). Určité zklamání přinesl nábor mezi krajaný do čs. armády v zahraničí. Překážkou byly nejen americké zákony, ale také špatný zdravotní stav řady krajanů, Potomci přistěhovalců pak raději dávali přednost službě v americké armádě, protože americká vláda poskytovala jejich rodinám vyšší zabezpečovací příspěvky. V roce 1942 jich v americké armádě sloužilo okolo 60 000; někteří se s 3. americkou armádou dostali

v roce 1945 do západních Čech. V Německem okupované Evropě byli čeští a slovenští krajané často perzekvováni; mnozí se účastnili odboje, jako například ve Francii nebo v Jugoslávii, kde jich na 3000 bojovalo v partyzánských jednotkách.

jfr

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě; státní mládežnická organizace s povinným členstvím pro českou mládež ve věku od 10 do 18 let.

Kuratorium bylo založeno 28. 5. 1942 vládním nařízením o povinné službě mládeže a působilo až do zániku protektorátu. Jeho založení bylo výrazem změn v nacistické okupační politice po nástupu R. Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě v září 1941. Hlavní náplní činnosti organizace měla být výchova české mládeže v intencích nacionálně socialistických idejí. Kromě svého prvořadého výchovného poslání se ovšem kuratorium podílelo také na realizaci nacistické politiky sociální demagogie, mobilizaci společnosti v rámci totální války, mělo napomáhat nacistickým germanizačním plánům českomoravského prostoru a nezanedbatelná byla též jeho úloha propagandistická. Ačkoliv bylo kuratorium založeno v květnu 1942, svou činnost oficiálně zahájilo až 13. 3. 1943 slavností v městském divadle ve Slaném.

Na nejvyšší správní úrovni kuratoria stálo pražské ústředí v čele s generálním referentem, jemuž byly podřízeny oblastní organizace s hlavními pověřenci (celkem 11) a okresy s pověřenci okresními (celkem 80). Od první poloviny roku 1944 byla okresní struktura kuratoria rozčleněna ještě na tzv. pospoly. Do funkce generálního referenta byl v červnu 1942 jmenován bývalý člen Vlajky-ČNST František Teuner, který přímo podléhal předsedovi kuratoria, jímž se stal představitel programové kolaborace, ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec. Na nejnižší organizační úrovni pak kuratorium využilo dosavadní sítě mládežnických spolků, které současně pracovaly pod různými organizacemi, zejména však sportovními. Každý spolek měl povinnost žádat ústředí o povolení své další činnosti, jež měla být ovšem od jara 1943 prováděna již zcela podle instrukcí kuratoria. Spolky, které nehodlaly žádost podat, musely svou činnost ukončit. Z hlediska formování a tvorby administrativního aparátu oblastí a okresů probíhala výstavba kuratoria do konce roku 1943, ovšem z hlediska podchycení veškeré české mládeže ve smyslu nařízení z května 1942 nebyla do samého zániku protektorátu dokončena vůbec.

Povinná služba mládeže (PSM), jak byla výchova v kuratoriu nazývána, kterou na jeho nejnižší organizační úrovni zajišťovaly zmiňované spolky, se měla dělit na dvě části: tělovýchovnou a duchovně výchovnou. Spolkoví vedoucí, jež bezprostředně pracovali s mládeží, se měli při jejím provádění řídit přesnými instrukcemi, které jim byly sdělovány prostřednictvím jednou měsíčně vydávaného časopisu pro vnitřní potřebu organizace s názvem *Náš směr* (vydáván ve dvou verzích: od března 1943

do dubna 1945 pro chlapecké kuratorní jednotky, od října 1943 do dubna 1945 také pro dívčí).

Vedle řadových spolků staly se v průběhu existence organizace její součástí též zvláště zřizované útvary a instituce se speciálním zaměřením: Vzorné roje (od první poloviny roku 1944), Domoviny mládeže (od první poloviny roku 1944) a ZZ-oddíly, tj. oddíly zvláštního zasazení (od druhé poloviny roku 1944). Vzorné roje byly zamýšleny jako jednotky, v nichž měly být vychováváni budoucí vedoucí a instruktoři; Domoviny mládeže byly učňovské internáty, přímo podléhající kuratoriu; ZZ-oddíly se měly podílet na odstraňování následků spojeneckých náletů a současně byly jejich členové chápáni jako elita kuratoria z hlediska světonázorového. Jestliže se měla výchova mládeže v řadových spolcích řídit instrukcemi uveřejňovanými v Našem směru, Vzorným rojům pak byl z tohoto hlediska určen časopis Vzorný roj (vychází od listopadu 1944 do dubna 1945), učňovským internátům Služba domoviny (od listopadu 1944 do dubna 1945) a ZZ-oddílům Výcvikové směrnice ZZ (od října 1944 do dubna 1945). Instrukce pro školení, pořádaná jednou za měsíc pro spolkové vedoucí okresními pověřenci, byla sdělována prostřednictvím časopisu Cvičitel (od listopadu 1944 do dubna 1945). Kromě těchto periodik pro vnitřní potřebu vydávalo kuratorium ještě další časopisy s obsahem zacíleným na českou mládež: Zteč (1942-1945), Správný kluk (1943-1945) a Dívčí svět (1943-1944). Redakcím protektorátních novin a časopisů byl určen věstník Tisková služba české mládeže (vychází od dubna 1944 do dubna 1945), které na jeho základě pak měly tvořit vlastní články o činnosti kuratoria.

Všichni kuratorní funkcionáři a spolkoví vedoucí měli postupně projít školeními ve speciálně zřizovaných stálých výcvikových táborech, které se nacházely na Čeperce u Unhoště nedaleko Kladna, v Protivíně, v Prachovských skalách, ve Stříbrné Skalici, Světlé nad Sázavou a v Habrovanech. Příležitostně byla školení pořádána též na jiných místech protektorátu.

Vedoucí funkcionáři kuratoria se rekrutovali z různých skupin. Na jedné straně v něm pracovali kolaboranti fašistického smýšlení (např. František Teuner, Jan Nepomuk Pipota, Josef Victorin, atd.), kteří si činností v něm uspokojovali své politické a kariérní ambice, ale na straně druhé též zkušení specialisté (jako například tehdy známí sportovci Josef Maleček či Jan Bém), jež byli pro práci v kuratoriu získáni z různých důvodů. V redakci časopisu Správný kluk též působil v roce 1943 Jaroslav Foglar, který v jeho rámci organizoval Kroužky Správného

kluka, jež byly obdobou čtenářských klubů nacisty zastaveného časopisu Mladý hlasatel. Nicméně v aparátu organizace působila také celá řada administrativních pracovníků, kteří do něj byli přikázáni v rámci totálního nasazení.

Hlavní dohled nad činností kuratoria si samozřejmě ponechali nacisté. Zástupcem říšského protektora a později německého státního ministra pro Čechy a Moravu v kuratoriu byl jmenován SS-Obersturmbannführer Fischer. V jeho ústředí pak působili němečtí poradci - dohlážitelé, jež se rekrutovali zejména z řad Hitlerjugend, kterážto německá mládežnická organizace měla být pro kuratorium hlavním vzorem. Vnitřně byla jeho činnost samozřejmě ještě dále sledována sítí agentů nacistických bezpečnostních a zpravodajských složek. V plánech nacistů hrálo kuratorium také velice významnou úlohu z hlediska postupné germanizace českomoravského prostoru. Na přelomu let 1943/44 vypracoval v této souvislosti německý poradce Walter Gladrow plán, ve kterém navrhoval rozdělení příslušníků české mladé generace do několika skupin podle vhodnosti k poněmčení a stupně jejich indoktrinace nacistickou ideologií.

Vedle své základní výchovné činnosti kuratorium zaštiťovalo, spolupřádalo či samostatně organizovalo během své existence celou řadu podniků různého významu a zaměření: sportovní mládežnická mistrovství (např. Den mládeže 1943, Letní hry mládeže 1944), kulturní kampaně (Knihovna pro mládež, Umění mládeži, Kulturní péče o českou mládež), umělecké soutěže (Ukaž, co umíš), či rekreační akci pro učňovskou mládež (Odkaz Reinharda Hendricha), která byla pouze odnoží kampaně stejného ražení, jež pro české dělníky pod stejným názvem organizovala NOÚZ. Nejvýzdvihovanějším se z propagandistického hlediska stal Týden mládeže, probíhající na počátku července 1944, v jehož rámci proběhlo zakončení celé řady sportovních a kulturních podniků (Letní hry mládeže, Umění mládeži, Ukaž co umíš, atd.). Spoluprací na organizaci sběrů surovin, žňových táborů či nasazení mládeže na zákopové práce na přelomu let 1944/45 se pak kuratorium významnou měrou podílelo na mobilizaci sil Velkoněmecké říše v rámci vedení totální války. Ve znamení protibolševického propagandistického snažení organizovalo kuratorium v průběhu let 1943 a 1944 také celou řadu mládežnických manifestací. Na jedné z těchto akcí byla v prosinci 1943 v pražské Lucerně založena Liga proti bolševismu.

Na jaře 1945 byla z několika desítek činovníků kuratoria vytvořena tzv. Svatováclavská rota (pod vedením dosavadního vedoucího ZZ-oddílů Eduarda Chalupy), jež měla být nasazena na frontu po boku německých jednotek, bojujících

proti Rudé armádě. Její výcvik probíhal v areálu stálého tábora kuratoria na Čeperce u Kladna, nicméně německé armády kapitulovali dříve, než stačil být tento útvar přesunut na frontu.

Během své existence v letech 1942-1945 bylo kuratorium nuceno potýkat se s celou řadou problémů, jenž byly na jedné straně odrazem krizových válečných poměrů a na straně druhé odtažitostí velké části české společnosti. Kuratorium zejména trápil problém vhodných prostor a materiálního zázemí pro provádění povinné služby, a také chronický nedostatek spolkových vedoucích. Mnozí instruktoři také povětšinou opomíjeli provádění tzv. duchovní výchovy, v jejímž rámci mělo být mládeži vštěpováno nacionálně socialistické vidění světa. Mnohé spolky podávaly žádost o začlenění do organizační struktury kuratoria navíc pouze účelově, a to z obav o svou další existenci, nikoliv z nadšení, což se samozřejmě také odrazilo v jejich celkovém přístupu při práci s mládeží. Tyto i další faktory byly příčinou skutečnosti, že se do kuratorní organizace podařilo začlenit pouze zhruba polovinu z celkového počtu české mládeže ve věku od 10 do 18 let, nemluvě o nedosažení vytýčených edukačních cílů. I přes to však činnost kuratoria v letech 1942-1945 v žádném případě nebyla nepodstatná, a to jak z hlediska jeho dalších aktivit ve službách německé okupační politiky, tak i z hlediska role, jež hrálo v protektorátní každodennosti v druhé polovině druhé světové války.

jšp

Literatura

MOULIS, Miloslav: *Mládež proti okupantům*. Praha, Svoboda 1966, s.139-153.

MAINUŠ, František: *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939-1945*. Brno, Univerzita J.E.Purkyně 1970, s.91-94, 121-123.

MAINUŠ, František: *Totálně nasazení (1939-1945)*. Praha, Mladá fronta 1974, s.67-76.

GREGOROVIČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu: fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha, Lidové noviny 1995, s.130-149.

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha, Themis 1996, s.227-235.

PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha, Práh 1999, s.351-358.

STÁTNÍK, Dalibor: Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944-1945. In: *Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2.světové války: sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004*. Praha, Státní ústřední archiv 2004, s.82-100.

ŠPRINGL, Jan: Protektorátní vzor mladého člověka: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. In: *Soudobé dějiny*, roč.XI, č.1-2 (2004), s.154-177.

Market-Garden, krycí název kombinované vzdušné výsadkové a pozemní operace v Nizozemsku zahájené 17. 9. 1944, kterou se britská 21. skupina armád maršála Montgomeryho pokusila ovládnout přechody přes Rýn v prostoru dopravní křižovatky Eindhoven-Nijmegen-Arnhem. To mělo umožnit postup do Porúří a tažením na Berlín rozhodnout válku ještě v roce 1944. Nečekaně silný odpor německých vojsk vedl k porážce a masakru britské 1. výsadkové divize v bitvě u Arnhemu a celá operace skončila neúspěchem.

Podpory operace *Market-Garden* se zúčastnili i čs. letci, příslušníci 310. a 312. čs. stíhací peruti, operujících ze základny North Weald pod vedením W/Cdr Tomáše Vybírala, DSO, DFC (313. peruť se tehdy nacházela na odpočinku ve Skotsku). Obě jednotky byly vyzbrojeny stíhacími letouny Supermarine Spitfire F.Mk.IXC a HF.Mk.IXC. Prvního dne operace, 17. 9. 1944 obě vzlétly ve 12.15 z North Wealdu, aby tvořily součást stíhacího doprovodu ohromné armády 1 545 dopravních letounů vlekcoucích 478 kluzáků mířících do Nizozemska. Cestou 310. peruť postřelovala postavení nepřátelského dělostřelectva u Standaardbirish a 312. peruť útočila na podobné cíle umístěné v Haamstede. Po úspěšném splnění úkolu se obě jednotky vrátily v pořádku v 15.05 zpět do North Wealdu.

Od 17. do 26. 9. 1944 obě čs. peruti operovaly v prostorech Arnhem, Nijmegen a Eindhoven, kam doprovázely dopravní letouny a kluzáky vezoucí parašutisty a výzbroj a útočily na stanoviště nepřátelského flaku. Ve prospěch operace *Market-Garden* provedly celkem 152 operačních letů, přičemž ztratily jen jediného pilota, jenž byl po sestřelení flakem zajat.

jr

Literatura:

Rajlich, J. - Sehnal, J.: *Stíhači nad Kanálem*. Praha 1993

Millenium, první nálet britského RAF na Německo za použití více než tisíce bombardovacích letounů, podniknutý v noci z 30. na 31. 5. 1942 proti Kolínu nad Rýnem.

Po vypálení Lübecku (28./29. 3. 1942) a způsobení těžkých škod v Rostocku (26./27. 4. 1942) potřeboval velitel *Bomber Command* A/M sir Arthur T. Harris dosáhnout nějakého ještě nápadnějšího úspěchu, v čemž ho podporoval Winston Churchill i náčelník štábu letectva A/C/M sir Charles Portal. Svým potenciálním efektem, cíleným na představitivost veřejnosti a působícím nejen na vlastní politiky, ale i na americké a sovětské spojence, měl tento bezprecedentní útok splnit i další úlohy - na jedné straně ospravedlnit existenci nákladného strategického bombardovacího letectva a na druhé straně odrazit snahy o přesun další jeho části k podpoře bitvy o Atlantik.

"Tisícový" nálet však nebyl žádnou maličkostí uvážíme-li, že *Bomber Command* mělo tehdy u svých bojových jednotek k dispozici všeho všudy jen něco málo přes 400 bombardovacích letounů první linie a vycvičených osádek. Navíc tisíc letounů byl více než dvojnásobek počtu, vyslaného kdykoliv předtím na jeden cíl. Harrisovi tedy nezbylo nežli sáhnout až na samé dno svých sil. Musel totiž nasadit i některé stroje a osádky od svých operačně výcvikových (OTU) a přeškolovacích jednotek (HCU), zvláště pak ty, které disponovaly zkušenými instruktory a osádkami v pokročilé fázi výcviku. Ani to však nestačilo, takže se muselo sáhnout i do jiných velitelství, zvláště *Coastal Command*. Přes odpor admirality, která naprosto oprávněně argumentovala nepostradatelností svých letounů pro zcela klíčovou bitvu o Atlantik, mohlo toto velitelství poskytnout asi 250 bombardovacích strojů, zvláště pak od těch jednotek, které ještě donedávna tvořily součást *Bomber Command*. Menší kvótu mohlo nabídnout i *Flying Training Command*. Při sečtení všech těchto položek tedy vypadalo vše najednou jinak a mohlo být překročeno k ambicióznímu programu "tisícovek." Za situace, kdy nedávno byl zaveden navigační přístroj Gee, mohlo navíc dojít i na inovaci taktiky. Osádky nyní již neměly samostatně vyhledávat cíl, ale měla se zde uplatnit taktika tzv. bombardovacího proudu (*bomber stream*), kdy letouny letěly tam i zpět v jedné trase. Navíc svaz tisíce letounů měl provést bombardování cíle za

pouhých 90 minut. Nezanedbatelnou výhodou bylo, že bombardéry se podle propočtů britských plánovačů měly setkat jen s minimálním počtem nočních stíhaček. Tehdejší německý přepadový systém byl totiž založen na vázání jednoho nočního stíhače na jeden vymezený prostor. To podle spojeneckých plánovačů dovolovalo maximálně šest přepadů za hodinu. Pokud šlo o případné ztráty, Churchill v rozhovoru s Harrisem prohlásil, že je ochoten akceptovat ztrátu 100 vlastních letounů.

Poslední rozkazy k první "tisícovce" byly vydány 26. 5. 1942. Původně se jako o cíli uvažovalo o Hamburku, druhém největším německém městě s velkým přístavem a loděnicemi produkujícími asi stovku *U-Bootů* ročně, což by do určité míry uspokojilo britskou admirálnítu. Nepříznivé počasí však způsobilo, že den před zahájením útoku vybral Harris za cíl třetí největší německé město, Kolín nad Rýnem. Na startu čekalo neuvěřitelných 1 047 bombardovacích letounů, což lze považovat za velký logistický úspěch. Z tohoto počtu celkem 429 nasadily operační jednotky *Bomber Command*, dalších 367 náleželo k výcvikovým jednotkám *Bomber Command* a *Flying Training Command* a 250 jednotkám *Coastal Command*.

Samotný útok, hodnocený jako "*velmi úspěšný*," proběhl ve třech vlnách. Nálet byl propočítán tak, aby pomalejší letadla startovala o něco dříve nežli letadla rychlejší, aby cíl byl ve stanovenou dobu bombardován bez přerušení. První pumy dopadly na Kolín nad Rýnem v 00.38 ráno a těžko popsitelné inferno pokračovalo následujících 103 minut. Z celkem 1 047 vyslaných zaútočilo na město celkem 898 letounů, které svrhly celkem 1 455 tun pum, z nichž dvě třetiny byly zápalné. Osádky útočící v pozdějších vlnách zpočátku nebyly schopny pochopit ohromnou rudou zář na nebi před nimi. Některé si myslely, že začal hořet velký les, jiné zase, že Němci založili velký požár, aby odvedli jejich pozornost. Teprve když se přiblížily, poznaly krutou pravdu. Před nimi hořel úplně celý Kolín nad Rýnem; letci němě zírali na jasně rudé jádro města, rozpúlené stříbrnou stužkou Rýna. Po návratu hlásili, že město se doslova proměnilo "*v moře ohně*"; jeho zář byla viditelná ještě od nizozemského pobřeží.

Podle místních německých záznamů Britové zcela vypálili centrum tohoto historického katedrálového města a zničili 600 akrů veřejných budov, továren

a obytných domů. Podrobná statistika zaznamenala, že celkem 3 330 domů bylo zničeno, 2 090 vážně a 7 420 lehce poškozeno. Zcela zničeno bylo mj. 36 velkých průmyslových podniků, 7 administrativních budov, 14 veřejných objektů, 7 bank, 9 nemocnic, 17 kostelů, 16 škol, 4 univerzitní budovy, 10 poštovních a železničních objektů, 10 objektů klasifikovaných jako historické památky, dále 4 hotely, 2 kina atd. Přerušeno bylo vodovodní, plynové, elektrické i telefonické vedení. Jediným vyloženě vojenským objektem, jenž byl zničen byla kasárna flaku. Devadesát procent těchto škod nezpůsobily výbušné pumy, nýbrž požáry založené pumami zápalnými. Pokud jde o lidské ztráty, napočítali na německé straně kolem 5 500 obětí, z nichž 5 027 osob utrpělo zranění a 469 bylo zabito (z toho 58 bylo vojáků, zejména příslušníků flaku). To bylo dosud nejvíce mrtvých za jediný nálet na Německo a současně šlo o desetinásobek všech obětí způsobených všemi předchozími nálety na Kolín nad Rýnem. Dalších 45 132 osob přišlo o střechu nad hlavou. Vedlejším produktem náletu byla i skutečnost, že z celkem 700 000 místních obyvatel jich 135 000 až 150 000 město opustilo.

Britské ztráty - 41 letounů - byly sice nejvyšší, které dosud RAF při jediném náletu utrpělo, avšak vzhledem k počtu nasazených strojů - 1 047 - příliš těžké nebyly. Činily totiž "pouhých" 3,9 %, což se více než vešlo do počtu "*100 bombardérů*", o které byl Churchill "*ochoten přijít*".

Československá účast na operaci *Millenium* spočívala ve vyslání celkem osmi bombardovacích Wellingtonů Mk.IC a Mk.IA. Nepocházely však přímo ze sestavy 311. československé bombardovací peruti, neboť ta se v té době nacházela v Severním Irsku, kde se přecvičovala na nové nasazení v rámci *Coastal Command*. Všech osm Wellingtonů pocházelo od operačně výcvikových jednotek. Šest z nich nasadila 1429. československá operačně výcviková letka (1429. COTF), sídlící v East Wrethamu. Osádky, které měly brzy ukončit výcvik, vedli zkušení instruktoři. Zbylé dva Wellingtony pilotovali dva čs. příslušníci navigátorské školy 10. AOS ve skotském Dumfriesu, kteří se operace *Millenium* zúčastnili v narychlo sestavených osádkách přiřčených k 75. bombardovací peruti (*New Zealand*). Jeden z nich byl nad Německem sestřelen a W/O Oldřich Jambor se tak stal jediným československým letcem, jenž při operaci *Millenium* přišel o život.

Dva následující "tisícové" pokusy, které měly zopakovat úspěch nad Kolínem n. R., se uskutečnily v následujícím měsíci. Druhá "tisícovka" (nasazeno 956 letounů, z nichž bombardovalo 767) se o dvě noci později, v noci z 1. na 2. 6. 1942, zaměřila na srdce průmyslového Porúří - Essen. Třetí "tisícovka" následovala v noci z 25. na 26. 6. 1942, kdy z 1 006 vyslaných letounů zaútočilo na severoněmecké Brémy 904. Tentokrát se na základny nevrátilo 3,2 % resp. 4.3 % vyslaných strojů. Nálety na Essen a Brémy sice nebyly tak účinné jako ten první na Kolín n. R., ale svých hlavních cílů dosáhly: zvedly britské sebevědomí a nahlodaly to německé, především však uchránily *Bomber Command* jako strategickou sílu, která nyní dostala souhlas pro své další mohutné rozšiřování. Po těchto třech "tisícovkách" však musel A/M sir Arthur T. Harris ze svých ambiciózních nároků poněkud slevit, neboť při podobném tempu by narušil výcvikový program a celý logistický systém svého *Bomber Command*.

jr

Literatura

Harris, A.: *Bombardéry útočí*. Praha 1948

Middlebrook, M. - Everitt, Ch.: *The Bomber Command War Diaries*. Harmondsworth 1985

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 3. část (1942)*. Cheb 2001.

Webster, Ch. - Frankland, N.: *The Strategic Air Offensive against Germany 1939-1945*. London 1961

Nacionálně socialistická garda státních (někdy též nesprávně slovanských) **aktivistů Velkoněmecké říše** ("National Sozialistische Garde Staats Aktivisten des Grossdeutschen Reiches, Hauptkommando Bohmen-Mahren in Iglau, NSGA);

Na veřejnost toto uskupení vystoupilo provoláním 5. 10. 1941, ve snaze o "pozitivní" reakci na vyhlášení stanného práva a vážnost doby, způsobenou lidmi, kteří se nechali jinými, podle dikce těchto fašistů, štvát a svést do nesmyslných akcí.

NSGA byla založena 6. 11. 1940 Františkem Löfflerem, poštovním revidentem z Jihlavy namísto Národního fašistického tábora, odkud se rekrutovala většina členů. Jádro organizace tvořili bývalí frontoví vojáci. Sami se označovali za "politické hnutí s vojenským podkladem." Negativní vymezení členských podmínek jednoznačně ukazuje na charakter organizace (členem se nemohl stát legionář, židozedeň, rotarián, bílý žid, přísluhovač, židovský míšenec). Rovněž proponovaná, ale ve skutečnosti nenaplněná organizační nabubřelost je typická pro fašistická sdružení. V počátcích se uvažovalo o zřízení poboček pro Čechy pracující v říši (v Berlíně, Lipsku, Linci, tam ovšem byla její činnost gestapem zakázána). V protektorátu mělo působit na 70 župních, krajských, okresních a místních důvěrníků.

V rozkazu velitele Löfflera ze 6. 1. 1942 je obsažen 12 bodový program, podle něhož se NSGA bezpodmínečně hlásí k A. Hitlerovi, Velkoněmecké říši, všem jejím požadavkům s patřičným antisemitským akcentem. Autor si byl vědom okrajového postavení v české společnosti, odkud byli vyloučeni "co zrádci" českého národa pro příchylnost k říši. Nekompromisní zapojení a bezprostřední začlenění Čech a Moravy do říše mělo být z české strany potvrzeno i aktivním vojenským vystoupením, NSGA tak podobně jako např. Český svaz válečníků nabídlo nacismu české muže. Jednalo se o vysloveně protičeskou organizaci. Hnutí si vytklo za cíl "naprostou loyaltou, přísnou kázní, rozvahou a klidem svého členstva spolupracovati na výstavbě nové Evropy. Za tyto osobní kvality dostalo se členům českého hnutí NSGA práv rovných právům Němců."

Organizace nebyla povolena, byl trpěna a podporována německými úřady, i když podle informace Henleinova tajemníka Hermanna Neuburga nebyla německými orgány brána vážně. Zvláštní razítko, honosné názvy, které používal v Löffler v dopisech Hessovi a Bormannovi, v nichž se domáhal uznání, činily na

Neuburga dojem, že autor není normální. Činnost se do značné míry vybíjela v udávání gestapu, mnozí členové byli jeho konfidenty a pracovali především pro táborskou služebnu. Někteří dokonce spolupůsobili při pronásledování partyzánů na Českomoravském vrchovině.

Těžiště činnosti NSGA se nacházelo v části Českomoravské vrchoviny, v okolí Horní Cerekve (hlavní organizátor Fr. Policar) a podobně jako v případě Arijské pracovní fronty se jednalo o lokální, mimopražskou záležitost. Místní skupina v Praze, vedená J. Veselým, měla v roce 1941 pět členů, poté jejich počet stoupl až na osmdesát. Pro rozpory s ústředním vedením byla však v dubnu 1943 rozpuštěna.

V dopise K. H. Frankovi z 9. 7. 1943 Fr. Löffler oznámil likvidaci hnutí k 28. 6. 1943 pro ignoraci ze strany vlády a veřejnosti. Sám se s rodinou přihlásil k německé národnosti a od roku 1944 sloužil v německé armádě.

Národní arijská kulturní jednota (NAKJ); fašistický spolek.

Na rozdíl od většiny ostatních fašistických organizací se jednalo o spolek podle spolkového zákona 134/1897 říšského zákoníku (ř.z.): známe tak nejen datum založení, resp. schválení stanov, ale i datum formálního rozpuštění. Stalo se tak výměrem Ředitelství Národní bezpečnosti v Praze dne 25. 7. 1945 na základě ustavení § 4 odst. 1 dekretu č. 81/45.

Spolek navazoval prostřednictvím jednoho z hlavních iniciátorů protižidovského štvání, poštovního úředníka Františka Drázdy na Kruh slovanských arijců založený r. 1937. Tento "kroužek" vydával ilegální časopis *Poplach* a pořádal různé přednášky ve vinohradských restauracích. Pozdější čelní představitelé NAKJ jako MUDr. Šebestián Hněvkovský, JUDr. Jan Jílek, Emil Šourek aj. realizovali své myšlenky ve Svazu národního zdraví. V r. 1938 vznikla Drázdovým přičiněním Arijská fronta (nezaměňovat s Arijskou frontou při NOF, která vznikla již v r. 1935). Dne 6. 2. 1939 požádali Š. Hněvkovský, J. Jílek, F. Drázda, R.J. Henke, Jindřich Thun-Hohenstein a Josef Rozsévač ministerstvo vnitra o schválení stanov spolku NAKJ. Přípisy z 2. a 10. 5. 1939 se za povolení spolku postavil i říšský protektor. Protektorátní ministerstvo vnitra vzalo stanovы spolku "na vědomí", a tím fakticky povolilo jeho činnost výměrem z 24. 5. 1939.

Již při svém vzniku spolek provázely osobní spory, typické pro celý český fašismus. A tak 19. 5. 1939 své podpisy pod žádostí ze 6. 2. 1939 odvolali dva čelní protagonisté českého fašismu Thun-Hohenstein a J. Rozsévač. Nic nezmohlo ani vědomí a snaha po odstranění starých nepřátelství mezi "*dobrymi nacionalisty*", aby v organizaci nevládl duch "*nepřátelský, který by brzdil zdárnou činnost naší velké arijské organizace*".

Dne 12. 6. 1939 se konala ustavující valná hromada spolku za účasti asi 300 osob. Předsedou byl zvolen advokát z Horních Kralovic JUDr. Stanislav Babický, prvním místopředsedou F. Drázda. Ve vedení spolku zasedli např. B. Opletal, Š. Hněvkovský, Babka-Kasanda, Hugo Tuskány a další. 17. 6. 1939 spolek oznámil policejnímu ředitelství v Praze vydávání týdeníku *Arijská fronta* s odpovědným redaktorem Václavem Maříkem.

Spolek pořádal různé protižidovské přednášky na českém venkově, zpočátku i s jistým ohlasem. Činnost však byla nadále podvazována vzájemnými rozpory a roztržkami ve vedení. K 1. 7. 1939 byli vyloučeni Babka-Kasanda a H. Tuskány, v průběhu července a srpna se vzdali svých funkcí i někteří další antisemité (Š.

Hněvkovský, R. J. Henke) a v říjnu dokonce i F. Drázda, který vystoupil ze spolku i s Babickým, který později své vystoupení odvolal a ve spolku "udělal" jistou politováníhodnou kariéru.

Dne 11. 10. 1939 došlo k jednání mezi zástupci Vlajky, NAKJ, Národního tábora fašistického a Fašistických gard (FG), na němž bylo dohodnuto sloučení těchto složek v Český národně sociální tábor Vlajka pod vedením Ryse-Rozsévače. NAKJ měla v této organizaci tvořit kulturní odbor se samostatnými stanovami s tím, že členové NAKJ byli zároveň en bloc politicky organizováni ve Vlajce. Vydávání *Arijské fronty* mělo pokračovat. Do ústředního výboru vyslala každá složka 7 zástupců, NAKJ zastupovali mj. redaktor V. Maršík, B. Lain aj. Samotné sloučení však mělo v řadách NAKJ své oponenty, např. právě redaktora Maršíka, který byl spolu s dalšími vyloučen na valné hromadě 31. 3. 1940, kdy byl předsedou zvolen Jan Hanke, prvním místopředsedou L. Špitálník a druhým Š. Babický.

Maršík a spol. podali policejnímu ředitelství protest proti konání této valné hromady pro porušení vnitřních stanov. Policie tomuto vyhověla a valná hromada se svými závěry tak byla anulována. Správy spolku se ujal opětovně starý výbor, který přistoupil k zakládání venkovských odboček a přípravě nové valné hromady. Mezi tím však dospěla k vyvrcholení i krize ohledně tiskového orgánu, *Arijské fronty*. V českém fašismu kromě funkcí šlo v neposlední řadě i o peníze. Při vydávání tohoto plátku vložil B. Lain s příležitostným obchodníkem M. Pavyczem do začátku 15 000 K, načež jej Lain prodal za desetinásobek Václavu Novákovi, čímž by se dostal mimo vliv NAKJ. Vedení tedy od vydávání časopisu raději ustoupilo (oficiálně oznámeno 22. 1. 1940 policejnímu ředitelství) a den na to Novák oznámil vydávání časopisu vlastním nákladem. NAKJ získala platformu v *Moravskoslezském slově*, časopisu moravských fašistů, který se stal oficiálním listem Svatoplukových gard v Ostravě, které rovněž vystoupily z ČNST Vlajka.

Společenství fašistů dlouho nevydrželo a na schůzi výboru NAKJ 3. dubna 1940 bylo rozhodnuto o vystoupení z politického bloku ČNST Vlajka, v červnu pak výbor rozhodl o bezpodmínečném vystoupení členů z ČNST.

Další valná hromada se konala 22. 12. 1940, na níž nový předseda, hronovský soukromý "učenec" Fr. Lelek definoval NAKJ jako nepolitickou organizaci, neboť podle jeho názoru bude po válce veškerá politická iniciativa vycházet z říše. Fr. Lelek byl znovu zvolen předsedou i na valné hromadě v březnu následujícího roku

(30. 3. 1941). Sám se vyslovil v tomto smyslu: *"Moje linie má konjunkturu, prosté poučování národa bez politiky a za ochrany německých úřadů"*.

Aktivita spolku se vyvíjela v návrhu na vydávání plakátů "židovský obchod" a "židům vstup zakázán" v r. 1939, což bylo posléze protektorátními orgány zakázáno, v pořádání veřejné sbírky k postavení pomníku Anežky Hružové v Polné. V četných letáčích nabádali k přejmenování ulic a k odstranění soch TGM. Rozesílali dotazníky, v nichž slídili po počtu židovských obchodníků, lékařů, advokátů, politických zbohatlíků, ale také o stavu nezaměstnanosti, činnosti komunistů a marxistů. Jako některá další fašistická seskupení, se pokoušeli o "legislativní iniciativu" a vypracovali návrhy diskriminačních, od norimberských odvozených zákonů.

"Pozitivním" programem pak mělo být probuzení zájmu o českou národní kulturu, která byla dvacetiletým tlakem narijského modernismu desauována. K tomu mělo sloužit konání divadelních představení ("Česká chaloupka", "Jedenácté přikázání" v Praze) a různých osvětových přednášek, jejichž tituly mluví za sebe (Židozedenářství-metla lidstva, Židozedenáři-hrobaři národa, Židovské vlivy v literatuře a umění, Program strany NSDAP).

Od roku 1941 aktivita NAKJ upadala a spolek zřejmě jen živořil, což bylo způsobeno jednak vnějšími vlivy (odmítnutí ze strany české společnosti), jednak odchodem jeho představitelů. Š. Hněvkovský získal německou státní příslušnost a narukoval do německé armády, Fr. Lelek se stal redaktorem týdeníku *Der Stürmer*, když se mu nepodařilo získat jakékoliv zaměstnání doma, byl v neustálé finanční tísní, což podvazovalo jeho kabalistická a židovská studia.

Jakou pověst požíval tento spolek v české veřejnosti snad nejlépe dokládají ztráty poštovních zásilek NAKJ; spolu s tím se jedná o další doklad rezistence českých poštovních zaměstnanců. Např. ustavující valná hromada byla nedostatečně obeslána delegáty z venkova a podle *Arijské Korespondence* to bylo možno vysvětlit *"sabotáží poštovních úřadů"*. Ze stejné doby pochází odhad, že asi 60 procent korespondence NAKJ se *"na poštách záhadně ztrácí"*.

O duchovním horizontu NAKJ si uděláme nejlépe představu z jejich vztahu k Národnímu souručenství. NAKJ sice přivítalo útvar směřující k *"scelení"* národa, ale s výhradami proti jeho představitelům, kteří se podíleli na národní katastrofě. NS má být vedeno lidmi, *"kteří celá desetiletí pracovali proti mezinárodní židozedenářské bestii a nebojácně se hlásili do řad nejradikálnějších nacionalistů,*

kteří pro národní arijskou myšlenku obětovali majetek, čas i existenci".

Národní hnutí pracujících mládeže (NHPM); levicová mládežnická organizace vytvořená za druhé republiky, po okupaci transformovaná v ilegální odbojovou organizaci.

Kořeny NHPM sahají až do roku 1936, kdy byl levicovou mládeží vytvořen Československý ženevský výbor, inspirovaný zasedáním Světového mírového sjezdu mládeže v Ženevě v říjnu 1936. Výbor, který sdružil přes půl miliónu mladých lidí protifašistického smýšlení z nejrůznějších organizací, byl poté na jaře 1938 přejmenován na Československý výbor mládeže. V době záříjové krize do výboru vstoupili i představitelé pravicových mládežnických organizací a vytvořili tím jednotný mládežnický orgán na obranu republiky, nazývaný „Mladé Československo.“ Jeho představitelé pak deklarovali u nejvyšších politických představitelů pohotovost mládeže k obraně republiky. Po podepsání mnichovské dohody se hnutí přejmenovalo 5. 10. 1938 na „Jednotu mladého Československa“ a analogicky s budováním stranického systému druhé republiky se rozštěpilo na dvě složky - pravicovou, z níž později vznikla Mladá národní jednotka, a levicovou, ze které vzniklo Národní hnutí pracujících mládeže.

Ustavující schůze NHPM se uskutečnila 13. 11. 1938 v Lidovém domě za účasti představitelů sociálnědemokratické mládeže, komunistického Svazu mladých a pražské župy národně socialistické mládeže, která se odmítla podřídit příkazu vedení organizace a vstoupit do Mladé národní jednoty. Bylo vydáno společné svolání „První skutečná jednotka,“ které však nepodepsali představitelé komunistů, a zvolen desetičlenný ústřední přípravný výbor NHPM (4 sociální demokraté, 4 národní socialisté, 2 komunisté). Organizačně se NHPM členilo na 13 žup v čele s desetičlennými župními výbory.

Hlavním bodem programu NHPM, publikovaným v náborovém letáku „Tvoří se fronta pracujících mládeže“ (autor Jiří Hájek), byl důraz na hájení sociálních zájmů české dělnické mládeže spolu s národně uvědomělou prací pro republiku. Dále byla zdůrazňována nezávislost hnutí na politických stranách a odmítnutí jakéhokoliv diskriminačního principu. Ačkoliv někteří vedoucí činitelé Národní strany práce předpokládali, že NHPM bude jakousi mládežnickou odnoží jejich strany, představitelé NHPM se chovali poměrně autonomně a od počátku zaujímali nekompromisní postoj vůči Mladé národní jednotě.

Tiskovým orgánem NHPM se stal týdeník *Hlas Mladých*, jehož vydávání bylo zahájeno 19. 1. 1939 pod vedením šéfredaktora Blažeje Vilíma a odpovědného

redaktora Františka Rauše. Časopis se vyznačoval články útočícími na jednotlivé aspekty politiky tehdy vládnoucí Strany národní jednoty (např. kritika maločeského nacionalismu, rasismu, antisemitismu, obhajoba prvorepublikové levicové kultury). Vydávání časopisu podpořili svými příspěvky i básník František Halas a literární vědec Václav Černý. Poté, co redaktoři vydali druhé číslo *Hlasu mladých* bez ohledu na „doporučení“ cenzorského úřadu k vypuštění některých pasáží, bylo vydávání tohoto časopisu výměrem policejního ředitelství v Praze ze dne 30. 1. 1939 zastaveno.

Nejvýznamnější akcí pro veřejnost, kterou NHPM za druhé republiky zorganizovalo, byl tzv. Wolkerův večer. Uskutečnil se 30. 1. 1939 v pražském sálu Lucerna za účasti přibližně

4 000 mladých lidí. Další vzpomínkový večer, naplánovaný k výročí T.G. Masaryka na 6. 3. 1939, byl úředně zakázán. V průběhu února a března 1939 došlo k vybudování sítě místních organizací NHPM a členská základna hnutí dosáhla zhruba 22 000 členů. Ustavující sjezd, kde mělo být mimo jiné zvoleno řádné vedení a přijaty programové dokumenty hnutí, byl naplánován na 8. - 10. 4. 1939.

Po 15. 3. 1939 byla činnost NHPM policejním ředitelstvím zakázána a místo plánovaného ustavujícího sjezdu byla úřady povolena pouze likvidační schůzka ústředního vedení se zástupci krajských organizací. Na této schůzce, konané 8. 4. 1939 v Lidovém domě a v kavárně Monopol, bylo rozhodnuto o transformaci NHPM do ilegality, a to formou tzv. „trojek“ - tříčlenných hierarchicky uspořádaných orgánů, složených vždy ze zástupců sociálních demokratů, národních socialistů a komunistů, aby zůstala zachována parita jednotlivých složek NHPM. Dosavadní funkcionáři hnutí, u nichž se dalo očekávat monitorování ze strany policejních orgánů, se stáhli do ústraní a na řízení ilegální organizace se ve větší míře nepodíleli. Ústřední trojku, de facto ilegální vedení NHPM, tak vytvořili Antonín Zimmer za národní socialisty, Václav Holub za sociální demokraty a Oldřich Papež za komunisty. Systém trojek byl uplatňován na ústřední a krajské úrovni, na nižších úrovních již politická příslušnost nehrála roli. Důsledkem této snahy o zachování paritního principu v ilegální organizaci byly stále se prohlubující názorové rozpory mezi jednotlivými složkami hnutí. Ani paritní systém však nezabránil rostoucímu vlivu komunistických mládežníků, který je patrný i z ideového programu NHPM (později gestapem nazývaném „Program sedmi bodů“), který byl přijat v dubnu 1939.

Hlavní myšlenkou ilegálního NHPM byl aktivní boj proti okupantům za obnovení Československé republiky. Začal být prováděn spontánně v různých místech protektorátu a různými prostředky - od psaní protinacistických hesel přes účast na masových protestních akcích až po drobné sabotáže. Nejvýznamnější z těchto činností, které členové NHPM prováděli, byla práce v oblasti ilegálního tisku. V nových podmínkách zglajchšaltované protektorátní žurnalistiky, která se stala nástrojem goebbelsovské propagandy, sehrály letáky a ilegální časopisy, vydávané a kolportované členy NHPM, důležitou roli při informování obyvatelstva o politické situaci v prvních měsících okupace. V Mladé Boleslavi, Olomouci, Ostravě, Plzni, Táboře, Písku a řadě dalších míst byly tištěny protinacistické letáky právě členy NHPM. Skupina mladých studentů z okruhu NHPM pak vydávala v Praze ilegální časopis *Informační služba národního osvobození* (ISNO), který přinášel informace o protinacistických vystoupeních v jednotlivých regionech. Vedle ISNO byli distribuovány po ilegální síti NHPM ilegální časopisy *V boj*, *Signál* nebo *Rudé právo*. Při odbojové činnosti bylo využíváno technických prostředků Mladého národního souručenství, jehož někteří funkcionáři byli zároveň členy NHPM.

První průnik nacistických bezpečnostních orgánů do organizace NHPM se uskutečnil v souvislosti se zatýkáním odbojové skupiny kolem časopisu *V boj* a ISNO na podzim 1939. Spolu s redaktory ISNO (František Ošanec, Jiří Hájek) byli zatčeni jak někteří bývalí funkcionáři druhorepublikové NHPM (Vilím, Rauš), tak činitelé ilegální NHPM (Papež, Zimmer, Smělý). Vedení organizace se tak ujala náhradní „trojka“ ve složení Leopold Kaniok za komunisty, Jiří Růžička za sociální demokraty a Jiří Kačerovský za národní socialisty. Zatýkání však pokračovalo a do dubna 1940 bylo zatčeno celkem 31 pracovníků ilegální NHPM. Velkou zásluhu na likvidaci zejména moravských organizací NHPM měl jeho brněnský funkcionář František Šmíd, zatčený 14. 11. 1939 v Chrlicích u Brna, který poté vstoupil do služeb gestapa a stal se jedním z jeho nejvýznamnějších konfidentů (tzv. „Velký Franta“). Definitivní konec NHPM pak přinesla rozsáhlá zatýkácí akce gestapa 29. 5. 1940, při níž byli zatčeni všichni gestapu známí členové NHPM.

Soud s vedoucími funkcionáři NHPM se konal ve dnech 17. - 18. 12. 1940 u Lidového soudu v Berlíně. Z přípravy vlastizrady a rozšiřování ilegálních tiskovin byli odsouzeni: Jiří Hájek a Antonín Zimmer na 12 let, Oldřich Papež na 10 let, Jiří Kačerovský a Jiří Růžička na 8 let a František Rauš a Blažej Vilím na 6 let káznice.

Nižší funkcionáři NHPM, především krajští a okresní pracovníci, byli souzeni v březnu 1941 v Bamberku. Tresty se pohybovaly mezi 3 - 6 lety káznice.

pk

Literatura

Miloslav Moulis: Mládež proti okupantům, Praha 1966

Alena Hájková: Strana v odboji, Praha 1975

Jan Kuklík: Sociální demokraté ve druhé republice, Praha 1993

Jiří Hájek: Paměti, Praha 1997

Národní očista; dobový termín označující potrestání válečných zločinců, zrádců a kolaborantů s nacistickým režimem.

Myšlenka potrestání válečných zločinců, kolaborantů a zrádců se zrodila během 2. světové války v čs. exilu a domácím odboji. Nástrojem k provedení tohoto kroku se mělo stát retribuční soudnictví, které mělo umožnit rychlé odsouzení dopadených zločinců. Přípravné práce na tvorbě retribučního právního předpisu byly zahájeny v listopadu 1942 čs. exilovou vládou v Londýně a první osnovu retribučního dekretu, který měl mít povahu zákona (všechny prezidentské dekrety byly v roce 1946 dodatečně schváleny Prozatímním Národním shromážděním prohlášeny za zákony) předložil ministr spravedlnosti J. Stránský prezidentu Benešovi v červnu 1943. Spory a diskuse o návrhu byly ve vládě dlouhé a někteří politici předložili i pozměňovací návrhy. Také ve Státní radě, kterou prezident Beneš požádal o stanovisko, se projednávání osnovy dekretu neobešlo bez rušných debat, takže ministr Stránský musel nakonec text dekretu opravit a zjednodušit. Hlavní námitky se týkaly zejména zpětné platnosti, protože dekret postihoval i osoby, které se provinily proti státu již v době „*zvýšeného ohrožení republiky*“ před válkou. Terčem výhrad se stal i stanný charakter mimořádných lidových soudů (MLS) a skutečnost, že dekret nepřipouštěl žádný opravný prostředek proti výroku soudu.

Zastánci dekretu na druhou stranu tvrdili, že výjimečná situace vyžaduje výjimečná opatření, zejména s ohledem na mimořádnost válečných poměrů, kdy docházelo k těžkým a dříve nepředstavitelným zločinům proti lidskosti. Ministr Stránský také argumentoval tím, že činnost retribučních soudů bude časově omezená a poté se čs. stát opět vrátí k normálnímu právnímu životu. Avšak ani nová podoba návrhu retribučního dekretu, kterou ministr Stránský předložil na jaře 1944 vládě a Státní radě, nezískala všeobecnou podporu. Urychlení příprav dekretu si nakonec vyžádal rychlý postup Rudé armády, která již osvobodila první oblasti předválečného čs. území. Text poradní zprávy k osnově dekretu schválila Státní rada 28. 9. 1944, proti hlasovali zástupci agrárníků a slovenských demokratů. Časová tíseň způsobila, že bylo upuštěno od obvyklé praxe, aby text po odborné stránce přešla Právní rada. Vláda znění dekretu odsouhlasila 6. 10. 1944, proti hlasovali jen ministři K. L. Feierabend a J. Lichner. Dne 1. 2. 1945 jej podepsal prezident Beneš a 6. 3. 1945 nabyl dekret pod číslem 6/1945 právní účinnosti.

Londýnský dekret se však jako podklad celostátní retribuční normy nestal. Výrazem nové vnitropolitické situace se stal požadavek Slováků na vydání vlastní

právní normy, která by respektovala odlišnou situaci na Slovensku. Slovenská národní rada proto vydala 15. 5. 1945 vlastní nařízení č. 33/1945 Zb. n. SNR „o potrestání zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví“, jež se vztahovalo jen na území Slovenska. Původní dekret č. 6/1945 doznal také změn, které promítly do nového dekretu č. 16/1945 vyhlášeného 19.7. 1945, jež zejména nově postihoval udavačství.

Během moskevských jednání na jaře 1945 přišli komunisté s požadavkem na zřízení národních soudů. Odlišnost od MLS spočívala pouze v tom, že před Národní soud mohly být postaveny pouze osoby české národnosti, a to jen takové, které zastávaly významné funkce v politické, hospodářské či správní oblasti čs. státu a měly tudíž být svým vlasteneckým chováním ostatním občanům vzorem. Jednalo se o soud trestní i o soud čestný (mohl viníka zbavit aktivního i pasivního volebního práva, práva svolávat veřejná shromáždění a účastnit se jich, práva organizovat se ve spolcích a organizacích, práva vydávat tisk i do něj psát); mohl posuzovat, zda se zmíněné osobnosti chovaly v době zvýšeného ohrožení republiky jako věrní a stateční občané Československa, i když se třeba nedopustily trestních činů. To se týkalo v první řadě posledního čs. prezidenta E. Háchy a ministrů všech protektorátních vlád, vedoucích činitelů řady organizací, novinářů a řady dalších veřejně činných osob.

Záhy se ukázalo, že bude nutné potrestat i „menší“ viníky, na které retribuční dekret nepamatoval. Vyřešil to až dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. z 27. 10. 1945, jež bývá někdy označován jako malý retribuční dekret, a jehož úkolem se stalo „trestání některých provinění proti národní cti.“ Vztahoval se přitom jen na české země a stanovil trest do jednoho roku vězení nebo pokutu do výše jednoho milionu korun, případně veřejné pokárání či kombinaci nebo sloučení všech těchto trestů pro každého, kdo „nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení“. O výši trestu nerozhodovaly soudy, ale komise okresních národních výborů, které navíc nepodléhaly ministerstvu spravedlnosti, ale ministerstvu vnitra, což mělo své důsledky. Mnozí z domnělých či skutečných kolaborantů, kteří byli u MLS osvobozeni nebo se před něj vůbec nedostali, byli odsouzeni těmito komisemi (patřili mezi ně i někteří známí umělci jako V. Burian nebo L. Baarová). Díky vágní formulaci „malého“ dekretu byla tato právní norma často využívána k politickým manipulacím.

Mimořádné lidové soudy byly zřizovány v sídlech krajských soudů, v případě potřeby však mohly zasedat v kterémkoliv místě soudního obvodu. Národní soud pro české země sídlil v Praze. Na Slovensku byla poněkud odlišná situace. Soustavu lidových soudů tvořily Národní soud v Bratislavě, okresní lidové soudy a místní lidové soudy, zřizované v každé obci se sídlem místního národního výboru. Bratislavský národní soud měl posuzovat trestné činy bývalého prezidenta Slovenské republiky a dalších představitelů režimu vládnoucího na Slovensku po 14. 3. 1939.

Dvakrát prodlužovaná účinnost retribučních dekretů skončila 4. 5. 1947, na Slovensku retribuce pokračovaly až do konce roku 1947. Nevyřízené případy přecházely do agendy běžných soudů. Lidové soudy v českých zemích a na Slovensku celkem v letech 1945-1947 odsoudily 38 197 osob, z toho 843 k trestu smrti (na Slovensku byl tento rozsudek vykonán jen ve 29 případech z celkových 65). Národní soudy v Praze a Bratislavě odsoudily celkem 138 obžalovaných, z toho 35 k trestu smrti (ve třech případech byl trest milostí zmírněn). Je přitom zřejmé, že vedle skutečných zločinců byla potrestána i řada nevinných lidí, kteří se stali obětí vyřizování často i politických účtů. K obnovení retribuce v českých zemích došlo ještě jednou, a to od 2. 4 do 31. 12. 1948, avšak její výsledky v porovnání s předchozími léty byly mnohem horší.

Litaratura

BORÁK, Mečislav: Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Šenov u Ostravy 1998.

JECH, Karel – KAPLAN, Karel: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty. Část I-II. Brno 1995.

STANĚK, Tomáš: Perzekuce. Praha 1995.

TIGRID, Pavel: Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu. Praha 1990.

FEIERABEND, Karel Ladislav: Politické vzpomínky. Díl III. Brno 1996.

DRTINA, Prokop: Československo můj osud. Sv. II, kniha 1-2. Praha 1992.

Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ), jedna ze dvou protektorátních odborových ústředí.

NOÚZ byla vedle Ústředí veřejných zaměstnanců jednou ze dvou odborových centrál zastřešujících a sjednocujících odborové hnutí. Soustřeďování historicky vzniklých spolků, společků a organizací odborového charakteru, politických i nepolitických, reformistických i konformních k zaměstnavatelům, tzv. "žluťáckých", probíhalo v prvním období po okupaci českých zemí 15. 3. 1939. Ovšem již předtím, v době druhé republiky byla chápána nutnost přizpůsobit i strukturu tohoto významného segmentu společenského života požadavkům doby a jejím paradigmatům. Podobně jako v prostředí veřejných zaměstnanců, i v dělnických odborech a mezi soukromými zaměstnanci (jednalo se o úředníky, kvalifikované kancelářské a obchodní síly, tak jak byli definováni zákonem 154/1934 Sb., tedy o osoby *"které jsou ustaveny, aby převážně konaly služby vyššího druhu..."*) probíhal sjednocovací proces slučováním organizací odborového charakteru podle výrobních odvětví do tzv. Jednot.

Ty byly soustředěny do dvou Ústředí. Ústředí jednot dělníků (předseda J. Stříteský, místopředseda J. Tůma) podle stanov schválených ministerstvem vnitra 4. 7. 1939 zahrnovalo všechna průmyslová a výrobní odvětví: 21 vzniklých jednot bylo založeno podle *"hlavních tříd a skupin povolání"*, jako např. hornictví, kovoprůmysl, dřevoprůmysl, lučební průmysl aj. Ústředí jednot soukromých zaměstnanců (úřadující místopředseda V. Kříž, tiskový a propagační referent K. Korp) slučovalo celkem 5 jednot - zaměstnanců v zemědělství, zahradnictví a lesnictví, v průmyslu, v obchodě a živnostech, v peněžních a pojišťovacích ústavech a ve svobodných povoláních.

Obě Ústředí byla zastřešena zprvu volně Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou. Jejím prvním předsedou byl jmenován A. Zelenka, místopředsedy V. Slach, J. Urban, K. Suchánek a F. Bíl jako představitelé některých Jednot. Generálním tajemníkem se stal L. Votický a jeho prvním náměstkem A. Hais. Ústředí jednot byla likvidována 30. 4. 1941 a jednoty slučovány do odborových skupin (31. 7. 1941 jich bylo 11) a 23. 12. 1941 pak likvidovány definitivně.

V prvním období po 15. 3. 1939 si vedení odborů a převzetí jejich majetku a dalšího osudu nárokovalo Národní souručenství. Vznikající jednoty měly být jeho součástí bez zastřešující ústředny. To však narazilo na odpor všech

zúčastněných odborových pracovníků, kteří sjednocení odborů připravovali od doby druhé republiky. Jednání probíhala mezi nejsilnějšími odborovými ústředními z doby první republiky - sociálně demokratického Odborového sdružení československého a národně socialistickou Československou obcí dělnickou. Záhy se začalo prosazovat agrární křídlo odborového hnutí. V přípravním výboru bylo v březnu 1939 zastoupeno 10 dosavadních ústředí (kromě výše uvedených socialistických odborů dále Říšská odborová rada křesťanských odborových organizací, Odborový střed soukromých zaměstnanců, Exekutiva veřejných zaměstnanců, Český dělnický syndikát, Národní liga všeodborová aj.).

Dne 22. 6. 1939 bylo dosaženo dohody mezi Národním souručenstvím a NOÚZ, kterou byla tato uznána (za přispění A. Eliáše) za vrcholný útvar sjednocených odborů. Tento proces byl završen výnosem ministerstva vnitra z 30. 6. 1939, kterým byla NOÚZ uznána jako "nadstavba" nad oběma Ústředími jednot. K centralizaci a vytvoření silného NOÚZ však došlo až v období 1941-1943, kdy byly jednoty likvidovány. Původní stanovy z r. 1939, které ovšem ve své úplnosti nikdy nevešly v platnost a mnohé orgány a vztahy mezi nimi existovaly jen v ideální rovině, přece jen uvažovaly např. tradiční volitelnost orgánů. V r. 1942, s postupující centralizací došlo ke změně stanov, které místo volitelnosti již nastolují (tedy potvrzují stávající stav) princip jmenování a Jednoty byly nahrazeny odborovými skupinami.

Došlo i k personálním změnám na vedoucích místech. A. Zelenka, který v prosinci 1940 odešel na tzv. zdravotní dovolenou, byl na místě předsedy nahrazen V. Stočesem, který funkci vykonával do března 1943. Po jeho odchodu byla NOÚZ vedena dvěma ústředními tajemníky F. Kolářem a H. Březinou. Postupem času nabýval na převaze F. Kolář, který byl také 25. 1. 1944 jmenován generálním tajemníkem.

Činnost NOÚZ byla podvázána pro odborový život nepříznivými podmínkami okupace a totalitně řízeného hospodářství, reglementujícího bez ingerence zástupců zaměstnanců pracovní právní a mzdové poměry a vztahy. I když ještě na podzim r. 1939 Jednoty vedly jednání se Svazem průmyslu o mzdách a dovolených (ve stanovách Ústředí jednot dělníků je přímo uvedena, že Jednoty mají předkládat úřadům *"dobrá zdání k úpravě platových a pracovních poměrů dělníků a jich ochrany i sociálního pojištění"* a také *"spolupůsobiti při sjednávání*

hromadných smluv pracovních"), již za rok, na podzim r. 1940, byla toto jednání zakázána, stejně tak, jako uzavírání kolektivních smluv, která byla jejich výsledkem. Napříště měla být tato oblast řízena vládními vyhláškami.

NOÚZ tak zbývaly sociální a kulturní aktivity (odborníky vedly provoz několika divadel, např. v Praze na Vinohradech, v Brně a Ostravě, převzaly některé tiskárny a nakladatelství), podle německého vzoru (*Kraft durch Freude*) vzniklo při ústředí NOÚZ oddělení "Radost a práce", pořádání osvětových přednášek jako např. vysmívaný kurs zatápění v kamnech, ale i mnohem spornější, aktivistické až kolaborantské akce. S nástupem R. Heydricha do Prahy začala akce tzv. závodních apelů, kterých proběhlo na 500 a kdy různí závodní i jiní funkcionáři odborů přímo v továrnách referovali dělnictvu o jeho úkolech v této době.

Čeští lidé však nepracovali pro Říši jen v protektorátu, ale byli také totálně nasazeni do Německa. O jejich sociální poměry v ubytovacích táborech, vyřizování stížností a kulturní vyžití se měli starat pověřenci NOÚZ k německé pracovní frontě v jednotlivých německých průmyslových aglomeracích a městech. Pro české dělníky v Říši NOÚZ organizovala kampaňovité sbírky bot, šatstva, ale i gramofonových desek, knih a různých společenských her.

Získání dělnictva na stranu okupantů bylo jedním z prostředků, nikoliv cílů Heydrichovy a později Frankovy politiky eroze českého národa. Jednou z průvodních akcí byla tzv. zotavovací akce z odkazu R. Heydricha ("*Erholungsaktion*"), kterou prováděla od léta 1942 do roku 1944 NOÚZ. Jednalo se o poměrně široce zaměřenou rekreaci průmyslového a venkovského dělnictva v lázních a zotavovných protektorátu.

Na německé straně byla partnerem NOÚZ Německá pracovní fronta (DAF). Ta a německé úřady v protektorátu se snažily získat v NOÚZ vliv a určité rozhodovací pravomoci. K tomu účelu bylo na začátku r. 1941 zřízeno tzv. Spojovací místo Úřadu říšského protektora k odborům (*Verbindungsstelle des Reichsprotrektors zu den Gewerkschaften*), které bylo později přičleněno k německému státnímu ministerstvu. A. Eliáš se spolu s představiteli NOÚZ rozhodli raději této německé iniciativě vyhovět, aby neohrozili vůbec samu existenci českých odborů. V březnu 1941 byl tímto spojovacím úředníkem, který později šéfoval 20 člennému úřadu, jmenován ing. Wilhelm Köster, který se podílel na nacifikaci rakouských odborů. V r. 1944 byl nahrazen ing. Rudolfem Kasperem, sudetoněmeckým politikem SdP.

Péče o mladé dělníky a zaměstnance do 18 let vykonávala po určitých

jednáních Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Vedoucími činovníky NOÚZ byli vesměs dřívější odboroví funkcionáři vyšší ze sociálně demokratických řad. Někteří prošli i komunistickým obdobím, jako např. A. Hais. Tato skutečnost sloužila jako vítaná záminka rádooby odborovým projektům českého fašismu, hlavně aktivistům České pracovní fronty při Českém národně sociálním táboru Vlajka, kteří hlavně v období let 1940 a 1941 vedli tiskovou i intervenční kampaň proti "zakukleným" marxistům v protektorátních odborech; motivací byl též značný majetek odborů, jehož se čeští fašisté chtěli zmocnit.

Na sklonku okupace vzniklo v samotném ústředí NOÚZ ilegální hnutí (V. Cipro, E. Erban, J. Kubát, Fr. Jungmann), tzv. ilegální Ústřední rada odborů, která navázala spojení s partyzánskou skupinou Rada Tří. Spolu se zednářským obojem kolem bývalého předsedy Ústředí veřejných zaměstnanců Karla Koschina došlo k dohodě o poválečné podobě odborů vycházející z dosažené "jednoty" a slučující NOÚZ s ÚVZ v Revoluční odborové hnutí.

Po osvobození byli zaměstnanci, převzatí do této nástupnické organizace z NOÚZ, postaveni před Čestný soud ÚRO a vedoucí funkcionáři před soud podle dekretu prezidenta republiky. Před Národním soudem stanuli mj. V. Stočes, A. Hais, Fr. Kolář a H. Březina a všichni byli osvobozeni.

NOÚZ vydávala celoprotektorátní deník *Národní práce*, který od ledna 1939 nahradil dřívější *Právo lidu*. Od 31.3. 1939 se stal orgánem Národního souručenství a po vytvoření NOÚZ jej převzaly odbory. Vycházela v I. 1939-1945, šéfredaktor VI. Ryba, zodpovědní redaktoři postupně: Jar. Fischer, Jiří Síla, Bedřich Jahoda, VI. Líbal.

Zprávy Národní odborové ústředny zaměstnanecké, 1939-1945, týdeník, odpovědný redaktor J. Mička.

Žena v povolání, 1942-1944, měsíčník, šéfredaktoři postupně Jar. Kaldazarová, K. Korp, odpovědní redaktoři postupně: M. Kučerová, M. Grimichová, M. Kindlová.

Práce a hospodářství, 1940-1945, měsíčník. Vydavatel Josef Nedoma, šéfredaktor A. Hais, odpovědný redaktor Jaromír Hlaváček.

Pracovní právo, do r. 1945, měsíčník, vydavatel J. Nedoma, odpovědný redaktor J. Hlaváček.

Průmysl a prvovýroba, 1943-1944, měsíčník, odpovědný redaktor Jan Černý.

Rozhledy dělníků různých povolání, 1941-1943, měsíčník, odpovědní redaktoři postupně: Ant. Cibulka, K. Korp, L. Scheuter.

Pestrý týden, vydávalo oddělení Radost ze života, týdeník, navázal na stejnojmenný časopis vycházející od r. 1925. Šéfredaktor Karel Neubert, odpovědný redaktor Vladimír Rýpar.

NOÚZ dále vydávala řadu časopisů pro své odborové skupiny (a dříve Jednoty). Z názvu je patrné, pro jaké výrobní odvětví a zaměstnance byl určen (např. *Národní lučebník*, *Potravinář*, *Grafik*, *Kovodělník*, *Peněžní a pojišťovací zaměstnanec*)

Literatura

LEHÁR, Lubomír: Vývoj Národní odborové ústředny zaměstnanecké v prvních letech nacistické okupace. In: *Historie a vojenství*, 4, 1966. s. 584-619.

Národní souručenství (NS); od 6. 4. 1939 jediná česká politická strana Protektorátu Čechy a Morava.

Na vzniku NS (zvažoval se rovněž název Národní a sociální pospolitost) se bezprostředně podíleli osobní poradci státního prezidenta E. Háchy, ministr J. Havelka a J. Kliment. NS demonstrovalo snahu po sjednocení všech vrstev v jediném politickém hnutí, bez ohledu na dřívější politickou příslušnost, a od počátku vystupovalo jako jediný oprávněný reprezentant českých národních zájmů. Jeho nosnou ideu představovala národní pospolitost, sociální spravedlnost, mravnost a výchova v národním a křesťanském duchu. Ačkoliv mělo NS navenek působit dojmem totalitního, autoritativního a ke spolupráci s okupačním aparátem připraveného hnutí, bylo jeho cílem *"převést národ jako ničím a nikým neporušený celek do dob, kdy Evropa novou definitivní úpravou se bude vracet do normálních poměrů"*.

Řídícím orgánem NS se stal Výbor NS, který měl do jisté míry nahrazovat rozpuštěné Národní shromáždění. Významnou roli v něm hráli představitelé tzv. druhé garnitury předmnichovské vládní koalice (především agráři) a šlechty, byla však zastoupena i extrémně pravicová hnutí (ANO, NOF, Vlajka). Text slibu člena Výboru NS zdůrazňoval základní smysl existence NS: *"Sloužití národu a vlasti je první povinnost každého Čecha. Slibuji na svou čest a svědomí, že budu plnit jak tuto povinnost, tak i vůli vůdce našeho národa, státního prezidenta dr. Emila Háchy. Budu se řídit nařízeními, platnými na území Protektorátu Čechy a Morava. K tomu mně dopomáhej Bůh!"* Organizační struktura NS se na celém území protektorátu dělila na 18 krajů (Čechy 13, Morava 5), kterým podléhalo 213 okresů (Čechy 146, Morava 67) a 8 043 místních skupin. Do konce března 1939 se téměř všechny české deníky staly tiskovými orgány NS, za ústřední byly prohlášeny *Národní noviny* a *Národní listy*. Ideový program NS, vyhlášený v dubnu 1940, akcentoval tři základní okruhy působení – národně politický, sociální, hospodářský a kulturní. S postupnou stabilizací okupační moci přecházelo NS od proklamované loajality k otevřenému aktivismu. Jeho vliv na široké vrstvy obyvatelstva počal výrazně upadat od roku 1941, kdy se do jeho vedení prosazovalo stále více stoupenců programové kolaborace. Jako politická strana zaniklo NS v lednu 1943 a do května 1945 působilo již pouze jako kulturní a výchovná korporace.

Podle vládního usnesení se nejvyšším představitelem NS stala "*hlava Protektorátu Čechy a Morava*". Padesátičlenný Výbor NS byl po konzultacích s předsedy SNJ i NSP schválen Háchou 21. 3. 1939. V jeho čele stanul A. Hrubý, generálním tajemníkem se stal bývalý zpravodajský důstojník Š. Drgač, příslušník ON (zatčen 25. 8. 1939). Řada členů prvních Výborů NS byla buď přímo součástí odboje a nebo s ním udržovala úzké kontakty. NS se mělo stát bezprostřední oporou Eliášovy protektorátní vlády, která sledovala obranné, protigermanizační cíle. 24. 3. 1939, bylo Výborem NS rozhodnuto o vzniku řady komisí - výkonné, tiskové a propagační, soustředovací, programové, sociální, národohospodářské, zemědělské, kulturní, mládeže, tělovýchovné, finanční a zdravotní. Koncem března 1939 se SNJ a NSP rozpustily a vyzvaly své členy ke vstupu do NS; s jistým časovým odstupem tak učinily i NOF, ANO a Vlajka. K náborové akci přistoupil Výbor NS velkoryse; byly vytištěny tři miliony letáků a 100 000 plakátů. Pro vstup existovalo pět podmínek: členem NS se mohl stát každý bezúhonný, plnoletý (21 let) muž české národnosti árijského původu. Nábor do NS začal 2. 4. 1939. Celkové výsledky byly oznámeny o měsíc později, 3. 5. 1939. Na území protektorátu vstoupilo do NS 99,8% mužské populace. Počet přihlášek v Čechách dosáhl 100,7% všech mužů zapsaných ve voličských seznamech, neboť tyto seznamy vznikaly na podkladě údajů z první republiky (chyběli v nich nejen příslušníci armády a četnictva, ale především Češi z pohraničí, Slovenska a Karpatské Ukrajiny). Na Moravě se členy NS stalo 99,79% mužů. Vstupem do NS demonstrovala mužská populace zcela jednoznačný postoj k březnovým událostem roku 1939. Obdobně se k NS hlásili i příslušníci mladé generace; do řad Mládeže NS vstoupilo 97,79% osob, tzn. 272 697 chlapců a 255 576 dívek.

V květnu 1939 byl jmenován druhý Výbor NS. Z původní sestavy jej opustilo 13 členů, doplněn byl naopak o 31 nových jmen. Předsedou se stal opět A. Hrubý. (Tato reorganizace je dávana do souvislosti nejen s ukončením náboru, ale především se jmenováním Eliášovy vlády.) Nový výbor musel okamžitě čelit silnému tlaku českých pravicových extremistů, kteří mj. požadovali jeho rozšíření o dalších 30 míst ve svůj prospěch. 31. 7. 1939 vyvrcholily tyto rozpory vystoupením Vlajky z NS. 26.10. 1939 byl A. Hrubý ve vedení NS nahrazen J. Nebeským. V listopadu 1939 došlo k dočasnému zastavení činnosti NS v kraji Olomouc; gestapo zde odhalilo organizační síť, která významně participovala na ilegálních přechodech hranic. V únoru 1940 byl

Výbor NS rozšířen až na 91 členů, již 5. 6. 1940 jej však státní prezident rozpustil a jmenoval devítičlenný provizorní výbor, opět pod vedením předsedy J. Nebeského (tvořili jej býv. agráři a sociální demokraté). Říšský protektor K. von Neurath navrhoval Háchovi přeměnu NS ve stranu podobnou NSDAP, financovanou nikoliv z prostředků rozpočtu, ale členských příspěvků. Tento návrh jednoznačně směřoval k posílení NS a jeho další politizaci. Státní tajemník K. H. Frank se naopak svou skepsí netajil a prosazoval zásadní omezení aktivit NS (sociální a kulturní sféra). 6. 8. 1940 byla v souvislosti se zatčením představitele pražského kraje, spolupracovníka ON a PVVZ J. Nestávala, dočasně zastavena činnost v kraji Velká Praha. Tento krok byl odůvodněn tím, že NS krylo protistátní činnost živlů přátelských Anglii. Nastalé situace využila Vlajka k pokusu o sesazení vlády; její Svatoplukovy gardy přepadly 8. 8. 1940 ústřední sekretariát NS. Pod dojmem tohoto incidentu žádal K. H. Frank vůdce NS Háchu o doplnění Výboru NS proněmecky smýšlejícími osobami.

Třetí Výbor NS, v němž zasedalo 64 členů, byl jmenován 17. 8. 1940; v jeho čele setrval J. Nebeský. V souvislosti s Frankovým požadavkem se na podzim v novém vedení NS počali prosazovat aktivističtí novináři kolem V. Krychtálka, kteří trvali na nahrazení starých funkcionářů NS mladými vůdčími osobnostmi. Jejich zásluhou zahájilo NS akci k propagaci "*říšské myšlenky*". Krychtálek se rovněž zasadil o vydávání antisemitských výnosů, v nichž se členům NS zakazoval společenský kontakt se Židy; ohlašovalo se rovněž přezkoumání árijského původu funkcionářů NS. Protektorátní vládě byla určena řada návrhů k vydání protižidovských opatření a protižidovských zákonů. Po protestech řady významných spolků a katolické církve byl Krychtálek nucen rezignovat. 17. 5. 1941 nahradil J. Nebeského předseda ČSSN J. Fousek, který 26. 6. 1941 formuloval otevřeně pronacistickou linii NS. Usiloval především o podporu hospodářských a šlechtických kruhů, naprostou eliminaci představitelů někdejších politických stran v aparátu NS a jejich nahrazení okresními hejtmany nebo členy ČSSN. V červenci 1941 došlo k rozsáhlým změnám na úrovni krajských vedení NS. 21. 8. byl, opět pod vedením J. Fouska, jmenován čtvrtý Výbor NS, omezený na 40 členů (bezprostřední reakcí na jeho aktivismus bylo zastavení činnosti některých skupin NS).

Vzápětí bylo NS reorganizováno jako celek. 1. 5. 1942 zanikla instituce Výboru NS, jehož pravomoci převzalo ústřední vedení. 6. 10. 1942 nahradil J. Fouska T. Krejčí. Dne 15. 1. 1943 bylo NS jako politická strana likvidováno a přeměněno na

organizaci s kulturními a výchovnými úkoly, plně podporující nacistickou linii. Generálním tajemníkem byl jmenován nacionální socialista a funkcionář ČSV G. Mohapl. 3. 3. 1945 vystřídal T. Krejčího na místě ústředního vedoucího NS nejvyšší představitel ČSV, gen. R. Rychtrmoc. 15. 3. 1945 byla znovu obnovena činnost dočasně zastavených krajů NS Olomouc a Velká Praha.

jbu

Literatura

BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 - 1945, Praha 1999

GEBHART, J. - KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu, Praha 1996

GEBHART, J. - KUKLÍK, J.: "Počátky národního souručenství v roce 1939". In: ČČH, roč. 91/1993, č. 3, s. 417 - 441

TOMÁŠEK, D. - KVAČEK, R.: Obžalována je vláda, Praha 1999

PASÁK, T.: "Národní souručenství". In Reflex, roč. IV/1993, č. 34, s. 44 - 46

PASÁK, T.: Pod ochranou říše, Praha 1998

PASÁK, T.: "Vznik Národního souručenství". In: DaS, roč. 11/1969, č. 7, s. 39 - 42

TESAŘ, J.: "K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v roce 1939". In: HaV, roč. 1969, č. 1, s. 40 - 85

TESAŘ, J.: "Protiněmecká opoziční jednota na počátku okupace". In: Z počátků odboje 1938 - 1941, Praha 1969, s. 449 - 517

Nucené nasazení protektorátních občanů v Říši

V době 2. světové války pracovaly, převážně proti své vůli, v hospodářství nacistického Německa milióny občanů mnoha evropských zemí. Nahrazovaly zde německé muže, kteří byli odvedeni do wehrmachtu. Jednalo se o válečné zajatce, vězně z koncentračních táborů a také o civilisty přinucené nařízenými okupačních správ pracovat v Německu nebo na jím obsazených územích. Nedostatek pracovních sil pociťovalo německé hospodářství již před vypuknutím druhé světové války. Ještě na jejím počátku, kdy nacistické Německo dosahovalo výrazných úspěchů bez větších vlastních ztrát, byli využíváni pro nucené práce (*Zwangsarbeit*) především vězňové z koncentračních táborů a váleční zajatci.

Výrazné neúspěchy na východní frontě na přelomu let 1941/42 však přinutily nacistické vedení mobilizovat další materiální a lidské zdroje a pro udržení chodu válečného hospodářství ve stále větší míře čerpat pracovní sílu z řad civilního obyvatelstva na obsazených územích i ve svých satelitních státech. Ještě v květnu 1939 nepřesáhl počet zahraničních pracovníků v Německu 300 000 osob, o dva roky později v dubnu 1941 to již bylo přes 1, 5 miliónů osob. V roce 1942 opět znatelně stoupl počet odvedenců do wehrmachtu, v květnu 1942 se jednalo již o 8, 5 miliónů německých mužů. Nutnost zaplnit tuto mezeru si vyžádala reorganizaci celého systému získávání pracovních sil. Nejpodstatnější změnu znamenalo zřízení zvláštního Úřadu generálního zmocněnce pro pracovní nasazení, ke kterému došlo 21. 3. 1942. Do čela tohoto úřadu byl postaven dosavadní durynský gauleiter Fritz Sauckel. Do té doby spadala celá agenda pracovních sil do kompetence ministerstva práce a oddělení pro pracovní nasazení, jež existovalo při Úřadu pro čtyřletý plán. Nově vytvořenému úřadu, který byl přímo podřízen Hermannu Göringovi jako pověřenci pro čtyřletý plán, se dostalo značných pravomocí. Hitlerův tajný rozkaz z 30. 9. 1942 zmocňoval Sauckelův úřad „*podle svého uvážení podniknout na území Velkoněmecké říše, Protektorátu Čechy a Morava, Generálního gouvernementu a na obsazených územích všechna opatření, která za všech okolností zajistí spořádané pracovní nasazení pro německé válečné hospodářství*“. Úřad generálního zmocněnce pro pracovní nasazení fungoval prakticky až do konce války efektivně, k čemuž mu pomáhal i rozsáhlý represivní aparát. Již v srpnu 1942 pracovalo v Říši přes 3, 4 miliónů civilistů ze zahraničí, v únoru 1944 dosáhl jejich počet podle ne zcela úplných statistik více než 5, 45 miliónů.

Nucené nasazení do Německa a na jím okupovaná území zasáhlo samozřejmě i

české obyvatelstvo. Samotné najímání českých pracovníků začalo bezprostředně po okupaci českých zemí v druhé polovině března 1939. Do protektorátu bylo vysláno 34 německých odborníků, aby, rozdělení do šesti skupin (Praha, Plzeň, Kolín, Brno, Moravská Ostrava a Olomouc), prováděli nábor. Podle zprávy, kterou 4. 5. 1939 vypracovalo X. oddělení Úřadu říšského protektora (do zřízení úřadů práce pověřené získáváním pracovních sil), bylo odesláno do Německa do prvních květnových dní zhruba 27 000 protektorátních příslušníků. Do vypuknutí války to bylo asi 70 000 osob.

O práci v Německu byl zpočátku poměrně velký zájem, neboť v ní mnozí hledali řešení svých existenčních potíží. Lákadlem byly podstatně vyšší mzdy než v protektorátu, což bylo způsobeno také uměle nadhodnoceným kurzem marky vůči koruně. Počet dobrovolníků však postupně ubýval, neboť se množily zprávy o neplnění některých slibů ze strany německých podniků a o případech špatného zacházení s českými dělníky. Za této situace začal být vyvíjen značný nátlak především na nezaměstnané, kterým hrozilo v případě odmítnutí nástupu práce v Německu odnětí podpory a zařazení do pracovních táborů zřízených v říjnu 1938. Plynulost a organizovanost najímání narušovali také tzv. divocí verbíři, kteří byli posíláni některými říšskými podniky na území protektorátu, aby zde nelegálně získávali často kvalifikovanou pracovní sílu.

Etapa více či méně dobrovolného odchodu na práci do Říše skončila definitivně v roce 1942, kdy i samotná oficiální místa přestala hovořit o "dobrovolnosti" náboru. Organizační základnou celého systému nuceného nasazení se staly úřady práce existující od července 1939. V souvislosti se vznikem pracovních úřadů přijala protektorátní vláda 25. 7. 1939 nařízení o pracovní povinnost pro muže od 16 do 25 let. Toto nařízení se stalo právním podkladem pro budoucí vysílání desítek tisíc mladých Čechů do Říše. Pracovní povinnost měla být podle něho používána pro zabezpečení zvláště důležitých úkolů, povinnost pracovat na jednom místě byla na rok, mohla však být prodloužena až na dva roky. Podle nařízení říšského protektora z 25. listopadu 1939 byly oberlandráty oprávněny povolávat k nouzové službě všechny obyvatelé protektorátu ve věku od 15 do 60 let. Vedle případů různých neštěstí se mohlo jednat o pracovní mobilizaci k zajištění a udržení životně důležitých podniků nebo např. ke kopání zákopů.

Krach bleskové války na východě výrazně zasáhl německé hospodářství, potřebám vedení tzv. totální války se musely podříditi i okupované země. Výjimkou

nebyl ani Protektorát a jeho správní systém, jehož výrazná přeměna byl jedním z hlavních úkolů, s kterými přijel do Prahy na konci září 1941 zastupující říšský protektor R. Heydrich. Hlavní součástí jeho správních reforem byla hluboká reorganizace protektorátní vlády, ke které došlo ve druhé polovině ledna 1942.

Významným článkem Heydrichových správních reforem bylo vytvoření ministerstva hospodářství a práce. Do čela tohoto ministerstva, jehož vznik dotvořil celý organizační aparát sloužící k mobilizaci lidských a materiálních zdrojů na území protektorátu, byl postaven velice schopný úředník, říšský Němec dr. Walter Bertsch. Toto ministerstvo bylo pod permanentně se stupňujícím tlakem Saucklova úřadu. Jeho zplnomocněncem pro protektorát, R. Jung, byl členem tzv. ústředního hospodářského štábu, který v prosinci 1942 založil a od počátku též vedl státní tajemník K. H. Frank.

V květnu 1942 bylo přijato vládní nařízení č. 10/42, které umožňovalo úřadům práce vysílat svobodné muže a ženy v rámci tzv. služebních povinností na práci do Německa. V tuto dobu šlo ovšem mnohdy již o pouhou legalizaci existujícího stavu.

K získávání nových pracovníků byla využívána celá řada prostředků. Již od začátku války docházelo k rušení z hlediska potřeb válečného hospodářství méně důležitých podniků. Pracovní úřady stále důsledněji procesávaly různé úřady, instituce a závody, v nichž hledaly přebytečné zaměstnance, aby je povolaly k pracovní povinnosti. Takto bylo např. v roce 1942 získáno pro práci v Říši 15 000 železničních a poštovních úředníků. V březnu 1942 bylo rozhodnuto podniknout několik rozsáhlých razíí, které se měly zaměřit na kontrolu pracovního zařazení prověřovaných osob. Při těchto razíích, které probíhaly na ulicích, v restauracích, v kavárnách, barech, kinech, divadlech a jiných kulturních podnicích bylo jenom v Praze ve dnech 27. a 28. 3. 1942 zadrženo 203 osob bez pracovního poměru, v prvních pěti červnových dnech pak 869 osob. Zpřísněn byl i režim zdravotních prohlídek, což omezovalo možnosti českých lékařů vystavovat potvrzení o zdravotní nezpůsobilosti k nasazení v Říši. Když k tomu připočteme strach v české společnosti, jenž byl vyvolán vlnou represí po atentátu na Heydricha, není divu, že systém nuceného nasazení fungoval velice dobře. Za rok 1942 se podařilo úřadům práce vyslat do Říše 135 158 protektorátních občanů.

Stále větší nároky Saucklova úřadu však zvládalo ministerstvo hospodářství a práce a úřady práce jen s krajním vypětím. Východisko tak hledaly v plošném nasazování celých populačních ročníků. První konkrétní návrh na uskutečnění

ročníkové akce předložilo ministerstvo hospodářství a práce již počátkem září 1942. Na nucené práce mělo být podle něj do poloviny října 1942 vysláno 30 000 příslušníků ročníků 1923 a 1924. Tento plán byl také rychle schválen, pouze původně navrhované ročníky byly nahrazeny ročníky 1921 a 1922.

Do konce října 1942 vypracovaly okresní úřady seznamy, které daly k dispozici úřadům práce. Každá osoba měla přidělenou osobní kartu s údaji. Na jejich základě mladí (jedenadvacetiletí a dvaadvacetiletí) lidé předvolání před komisi, která se skládala z vedoucího úřadu práce nebo jeho zástupce, příslušníka zbrojní komise a lékaře. Tato komise rozhodovala o tom, kdo bude nasazen do Říše, kdo osvobozen úplně a kdo dočasně. Odvedení dostávali tzv. příkazovací výměr, který obsahoval údaje o době a místě odjezdu. Nerespektováním tohoto příkazovacího výměru vystavovali hrozbě potrestání a často i své blízké.

Nuceného nasazení byly zproštěny osoby zdravotně nezpůsobilé nebo ti, jejichž práce byla považována za nezbytnou pro chod válečného hospodářství. Od nuceného nasazení tak byli osvobozováni lidé zaměstnaní ve válečné výrobě, v hornictví, příslušníci drah, pošt, vládního vojska a policie, zemědělci s více než půlročním působením v tomto resortu a také pracovníci méně důležitých podniků, jejichž odchod by narušil jejich provoz. Úřady práce byly instruovány, aby postupovaly s co největší přísností, přesto však bylo brzy jasné, že se jim nepodaří splnit daný limit odvedených. Příčinou toho byly především četné intervence zaměstnavatelů, kteří se bránili odchodu svých pracovníků s odůvodněním, že by byl ohrožen provoz jejich podniků.

Na počátku listopadu 1942 proto ministerstvo hospodářství a práce přijalo rozhodnutí o rozšíření okruhu nasazených na ročníky 1918 - 1920. Aby byly zmírněny hospodářské ztráty protektorátních podniků a alespoň částečně otupeny jejich protesty, byla za odvedené z ročníků 1918 - 1920 poskytována náhrada. Ta byla ale většinou neplnohodnotná, neboť se jednalo o ženy nebo penzisty. Za příslušníky ročníků 1921 a 1922 nedostávaly poškozené podniky náhradu žádnou. Zároveň bylo rozhodnuto, že proběhnou revize zdravotních prohlídek těch z ročníků 1921 a 1922, kteří byli při předchozích odvozech shledáni zdravotně nezpůsobilými. I přes tato opatření se podařilo místo předpokládaných sta tisíc příslušníků ročníků 1918 - 1922 poslat do Říše od konce roku 1942 do konce února 1943 pouze něco málo přes 68 tisíc osob.

Na počátku letních prázdnin v roce 1943 byla uzavřena dohoda

mezi ministerstvem školství a lidové osvěty, které vedl Emanuel Moravec, a organizací Technische Nothilfe (TN), na jejímž základě bylo do Německa vysláno zhruba 2 000 studentů středních, především průmyslových škol. Byli mezi nimi i chlapci, kteří ještě nedosáhli sedmnácti let. To přinutilo prezidentskou kancelář k intervenci, která ovšem nebyla úspěšná. Kromě TN byli v průběhu války protektorátní občané nasazováni i do jiných vojenských a polovojenských organizací, jako byly např. Luftschutz a Organisation Todt.

Nejhlouběji zasáhlo „totální nasazení“ (Totaleinsatz) ročník 1924, z něhož byly nuceně nasazovány hromadně, oproti předchozím ročníkovým akcím, také dívky. Většina příslušníků tohoto ročníku byla určena pro práci v leteckém průmyslu, neboť nedostatek stíhacích letadel bránil účinnému narušování stále intenzivnějších bombardovacích akcí spojeneckých leteckých sil. Nasazování měli být jak na území Říše, tak v protektorátu. Na protektorátní území se totiž přesouvala podstatná část zbrojní výroby, neboť se mu až dosud rozsáhlejší bombardování vyhýbalo. Před nasazením do protektorátních závodů mělo ovšem mnoho českých chlapců a dívek projít rekvalifikačními kurzy v Říši.

Přípravy na odvedení ročníku 1924 začaly již v polovině roku 1943, první transporty se ovšem poněkud zpozdily a místo konce října 1943 byly odeslány až na počátku příštího roku. Při odvádění mladých chlapců a dívek narozených v roce 1924 se zatím nejostřeji střetly zájmy říšských institucí a domácích podniků. Ty se s plnou silou stavěly proti odchodu svých nezřídka vysoce kvalifikovaných pracovních sil s odkazem na možnost výrazného narušení výroby v často z vojenského hlediska významných provozech. Proti této bezohledné exploataci pracovních sil byly i samotné protektorátní úřady a okupační správa, neboť se odůvodněně obávaly narušení chodu hospodářství protektorátu. Odvody bylo poprvé výrazně dotčeno i zemědělství. Především na vyjmutí dívek z nasazení v Říši apelovala prezidentská kancelář.

Mladí lidé volili nejrůznější cesty pro to, aby se vyhnuli pracovnímu nasazení v Německu. Vedle intervencí zaměstnavatelů zasílali oni i jejich rodiče stovky žádostí prezidentské kanceláři. Množily se i případy simulace, jež byly často podporovány českými lékaři, kteří se tím ovšem vystavovali velkému riziku. Výjimkou nebyly ani případy sebepoškozování a předčasných operací, především slepého střeva. Jiní se snažili vyhnout odjezdu do Německa uplácením. Zcela účinná ochrana mladých žen před nasazením v Německu bylo otěhotnění. Jenom v Praze se ze 4 000 dívek

narozených v roce 1924 prokázalo asi 1 100 potvrzením o tom, že jsou v prvních měsících těhotenství (ne náhodou se ročník 1944 stal populačně jedním z nejsilnějších v naší historii.). Rostl též počet odvedených, kteří se nedostavili k transportům a po kterých musela pátrat policie.

Odjezd posledních zvláštních vlaků do Německa s příslušníky ročníku 1924 byl původně plánován na polovinu února 1944. Protože však měly úřady práce především s naplněním posledních transportů velké potíže, protáhlo se jejich vypravování až do března. Stanovená kvóta byla nakonec splněna a okolo 30 000 lidí bylo odesláno na přeškolení v leteckých továrnách v Německu. Stalo se tak ovšem i za cenu odeslání žen provdaných před 1. 9. 1943 a uskutečnění druhého kolo zdravotních prohlídek.

Původně se uvažovalo o tom, že k nucené práci v Německu budou povolány další ročníky, především ročník 1925. Nakonec však v Berlíně zvítězilo stanovisko podporované říšským ministrem zbrojní výroby Albertem Speerem, že je neefektivní odvádět pracovníky na práci do Německa z oblastí, které jsou ještě relativně bezpečné před bombardováním a které nejsou prozatím ohroženy ani blízcí se frontou. Mnohem ekonomičtější bylo podle tohoto názoru ponechat pracovní síly v protektorátu, než aby odcházely do Německa, kde byla výroba mnoha podniků značně narušena bombardováním. Z tohoto důvodu se po několika měsících začali domů vracet příslušníci ročníku 1924, kteří byli do Německa vysláni na přeškolení.

Nasazování Čechů sice úplně neustalo, a především lidé prchající před frontou z Německa byli často posíláni do Sudet, v druhé polovině roku 1944 také ještě relativně nezasazených bombardováním, většinou se však nucené nasazení omezilo již pouze na území protektorátu. Opět se však rozšiřoval okruh lidí, kterých se odvody dotkly. Do továren byli povoláváni herci, ženy v domácnosti, studenti vyšších tříd a ostatní mládež. Takto bylo např. tisíce českých chlapců narozených v letech 1927 a 1928 začleněno do organizací TN a Luftschutz.

Poslední velká vlna nuceného nasazení zasáhla české obyvatelstvo v zimě 1944/45. Okupační úřady poslaly na stavbu zákopů další tisíce mladých mužů, pracujících převážně v zemědělství. Vedení oddílů vyslaných na stavbu zákopů dostalo na starost Kuratorium pro výchovu mládeže, jejichž příslušníci zacházeli s těmito chlapci často s velkou tvrdostí. První vlna nasazených na zákopové práce o počtu asi 10 000 osob směřovala v prosinci 1944 do oblasti Nežiderského jezera v Dolním Rakousku, kde probíhalo budování tzv. Jihovýchodního valu. Naprosto

nevyhovující strava, tvrdé zacházení a velké mrazy způsobili mnohým trvalé zdravotní následky, kromě toho museli čeští chlapci čelit i reakcím vůči nim nepřátelsky naladěného místního obyvatelstva. V tomto případě na tom byli lépe ti, kteří byli vyslaní v druhé vlně zákopových prací, neboť jejich působištěm bylo převážně česko-slovenském pomezí. Do 20. 1. 1945 se jednalo o zhruba 40 000 osob. Počátkem dubna 1945 odjelo do Sudet a Horního Slezska asi 6 000 Čechů, jejich transporty však již většinou nedosáhly místa určení.

Životní a pracovní podmínky nuceně nasazených nebyly shodné. Lépe na tom byli občané západoevropských zemí. Na jejich úroveň byli přes svůj slovanský původ postaveni také Češi, a to díky statutu protektorátu. Čechů se nacistická národnostní politika dotkla v tom smyslu, že německé úřady dlouho bránily jejich nasazování do Sudet, neboť zde nechtěly posilovat českou menšinu. Pod tlakem místních podniků, které zápasily s nedostatkem pracovních sil, však musely od striktního uplatňování této zásady časem upustit. Ani postavení všech Čechů pracujících v Německu nebylo totožné. Lišilo se podle místa nasazení, druhu přidělené práce a v neposlední řadě záleželo také na tom, v kterém období v Německu pracovali. Obecně se dá říci, že průběhem války se postavení nuceně nasazených neustále zhoršovalo. Nešlo pouze o stupňující se nálety spojeneckých letadel, které si vybíraly svou daň i mezi zahraničními dělníky, stále menší a nekvalitnější byly přiděly jídla, klesala úroveň už i dříve nepřilíh kvalitní lékařské péče, horšily se hygienické podmínky a docházelo k prodlužování pracovní doby.

Není divu, že všechny tyto aspekty spojené s nenávisť k nacistům nikterak nepřispívaly k dobré pracovní morálce. Většina Čechů nechtěla podporovat nacistický režim vysokým pracovním tempem, s úspěchem se setkávala výzva „pracuj pomalu“. Stovky lidí z místa svého nasazení uprchlo. Tyto útoky ovšem byly velice obtížně proveditelné a končily vesměs neúspěšně. Běžným trestem pro uprchlíky bylo dočasné umístění do pracovně výchovných táborů, které byly spravovány příslušníky SS. Vinou krutého zacházení se mnoho z takto potrestaných vrátilo s podlomeným zdravím, někteří zde i zahynuli. Do pracovně výchovných táborů byli posíláni i ti, kteří se provinili proti pracovní disciplíně nebo jinak narušili výrobu. Čeští uprchlíci byli uvězněni také v koncentračních táborech. Stávalo se tak v tom případě, když se útek opakoval, nebo pokud probíhal za přitěžujících okolností, jakými bylo použití falešných dokladů nebo kladení odporu při zatýkání. Někteří protektorátní občané byli popraveni, nejvyšší trest byl vynášen např. za sabotáže.

Nucené nasazení na práci pro Říši se do vědomí českého národa vrylo jako jeden z hlavních projevů okupačního systému. Zasáhlo početné skupiny obyvatelstva ve všech společenských vrstvách, zvláště těžce pak mládež. Lidé, kterých se nucené nasazení dotklo, byli vytrženi ze svého přirozeného prostředí a přinuceni vykonávat profese, pro které většinou neměli kvalifikaci a kterou po válce nemohli upotřebit. Na dlouhou dobu se zastavil jejich odborný růst, tisícům mladých Čechů pak nebylo umožněno ani dostudovat. Neochota pracovat s plným úsilím pro Říši se projevila v nízké pracovní morálce, tento návyk se pak nezdědka přenášel i do poválečného období. Nejhorším výsledkem nuceného nasazení byly ovšem oběti na lidských životech. Ty si vyžádaly nejrůznější nemoci, které byly vyvolány nesnesitelnými životními podmínkami, smrtelné pracovní úrazy, často zapříčiněné hrubým porušováním bezpečnostních předpisů ze strany německých zaměstnavatelů a bombardování. Desítky nuceně nasazených Čechů také zahynuly ve věznicích a koncentračních a pracovně výchovných táborech. Odhady celkového počtu obětí mezi nuceně nasazenými se pohybují okolo 3 000 osob, mnohonásobně vyšší pak byl počet trvalých invalidů.

Paměti

Hiblbauer, Jan: Berlín 1943. Svědectví o zavlčení českých studentů z Pardubic do válečného Německa. Pardubice 1996

Zvěřinová, Jaroslava: Devatenáct nám bylo pryč ... (Totální nasazení dívčího ročníku 1924 trochu jinak). Úvod a doslov Jiří Jožák. Praha 2001

Literatura

Houser, Jaroslav: Nucené nasazení a okupantské právo; in: Právněhistorické studie, sv. 13/1967, s. 157 - 188

Konečný, Zdeněk - Mainuš, František: Die Nationalitätenpolitik der Nazis gegenüber den Kriegsgefangenen und Fremdarbeitern; in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1964, řada C 11, s. 157 - 194

Konečný, Zdeněk - Mainuš, František: Nasazení české mládeže při budování zákopových opevnění koncem druhé světové války; in: Sborník Matice moravské, r. 86/1967, s. 17 - 42

Konečný, Zdeněk - Mainuš, František: Pracovní nasazení Čechů v Německu počátkem druhé světové války (1939 - 1945); in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1968, řada C 15, s. 27 - 51

Konečný, Zdeněk - Mainuš, František: Pracovní nasazení Čechů v Německu před vypuknutím druhé světové války; in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1969, řada C 16, s. 121 - 142

Mainuš, František: Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 - 1945. Brno 1970

Obec sokolská v odboji (OSVO); jedna z nejdůležitějších odbojových organizací.

Obec sokolskou v odboji (OSVO) budovalo sokolské ústředí (Tyršův dům) na bázi župní struktury České obce sokolské (ČOS) od prvních jarních dnů roku 1939. Její základy položili starosta S. Bukovský a náčelník M. Klinger, které vzápětí vystřídali A. Pechlát a J. Truhlář. Jako preventivní opatření proti eventuálnímu rozpuštění ČOS vznikla Komise pro styk se župami, jejíž legální náplní bylo zlepšení komunikace ústředí s regiony a koordinace práce v nich; ve skutečnosti však představovala ilegální ústřední vedení OSVO. Do jejího čela byl jmenován náčelník župy Scheinerovy O. Klich, dalšími členy se stali L. Vaněk, B. Havel, F. Bláha, S. Svoboda, J. Plánička, E. Penniger a J. Pelikán. Zemským velitelem OSVO pro Čechy byl určen F. Pecháček a pro Moravu Š. Drásal.

V předválečných měsících se OSVO významně podílela na budování ilegálních přechodů do Polska, které zajišťovaly župy Západoslovácká, Moravskoslezská a Olomoucká. Při výstavbě regionální sítě se krajsí vedoucí orientovali především na náměstky župních náčelníků a členy náčelnictev, vedoucí brannosti a záložní důstojníky. V následném vřazení okrsků, obvodů a jednot do struktury OSVO, hrálo podstatnou roli podchycení spontánní, neorganizované rezistence (např. region severovýchodních a východních Čech). Tyršův dům rovněž programově navazoval spojení se členy ČOS, reprezentujícími další odbojové organizace. V ON to byli H. Vojta, V. Bílý a V. B. Luža, v PÚ P. Šámal, J. Jína, L. K. Feierabend a J. Nečas a v ZNV V. Groh a J. Uher.

23.8. 1939 zmocnilo předsednictvo ČOS starostu, aby provedl preventivní kroky, adekvátní další existenci Sokola v protektorátních poměrech. Pro případ rozpuštění ČOS a zatčení jejích představitelů byl konkretizován provoz sokolského ústředí; řízení mělo přejít na členy předsednictva. Vznikla rovněž tzv. ilegální pětka, která do značné míry zdvojovala vedení OSVO. Jejími členy se stali A. Pechlát, J. Truhlář, J. V. Keller, F. Bláha a E. Köppl. Pětka měla představovat centrální řídicí orgán OSVO s celoprotektorátním dosahem, do jehož pravomoci přímo spadalo zpravodajství a styk se

zahraničím, financování a vlastní orientace OSVO v rámci politických proudů ostatních rezistenčních organizací. Stala se tak nejvyšším ideovým vedením OSVO, zatímco Komise pro styk se župami se měla nadále soustředit na konkrétní realizaci rezistenční činnosti.

Do pádu první rezistenční garnitury udržovala OSVO v Čechách úzké styky především s PÚ, na Moravě pak se ZNV. Nejdůležitějšího strategického partnera však představovala ON. Zvláště v regionech byla personální unie OSVO a ON zcela přirozeným jevem. Přesto je třeba zdůraznit skutečnost, že na rozdíl od výrazně profilovaných organizací první rezistenční garnitury, se OSVO nesnažila o programové ukotvení svých odbojových cílů a zvláště ve vztahu s ON působila jako organizace "servisní".

Význam OSVO počal výrazně stoupat na sklonku jara 1940, při budování druhé rezistenční garnitury. V jejím rámci se OSVO v Čechách stále více orientovala na ON, na Moravě pak na PVVZ. Zaměřila se na zpravodajskou činnost, shromažďování zbraní a sabotáže. Tento trend pokračoval po celou Neurathovu éru. Počátkem února 1940 došlo k zatčení dvou členů ilegální pětky - J. Truhláře a E. Köppla; 1.9. 1940 byl starostou ČOS zvolen J. V. Keller. Koncem ledna 1941 se pod vedením F. Pecháčka konal v Lomnici nad Popelkou cvičitelský lyžařský kurz, na němž byla dohodnuta další rezistenční strategie OSVO. Zřejmě pod vlivem přesvědčení o brzkém zákroku proti ČOS byli vybráni potenciální odbojoví náhradníci pro vyšší posty OSVO, kteří měli ihned nahradit ev. zatčené. V polovině července 1941 byla vytvořena Sokolská revoluční rada (SRR) v čele s náměstkem starosty ČOS A. Hřebíkem, která navazovala na činnost Komise pro styk se župami. Dalšími členy rady se stali A. Benda, O. Klich a L. Vaněk; jediná schůzka SRR se konala 14. září 1941 na Zbraslavi. Kvůli zatčení náčelníka A. Pechláta (3.7. 1941) došlo k oddálení kontaktů špiček OSVO a PVVZ. Ačkoliv byli zemští velitelé OSVO na vertikální síť PVVZ napojeni až v srpnu 1941, přispěl tento kontakt ke vzniku zřejmě největší protektorátní rezistenční struktury vůbec.

Po nástupu zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, patřila OSVO k nejkompaktnějším a nejvitálnějším částem rezistence. Její činnost nabývala na intenzitě ještě během posledních týdnů roku 1941, v době trvání civilního výjimečného stavu, kdy vlna poprav a zatýkání dočasně paralyzovala drtivou

většinu ostatních odbojových struktur. Organizaci Jindra, která kontinuálně navázala na předchozí strukturu OSVO, vybudoval jeden z nejvýznamnějších představitelů sokolské rezistence a poslední představitel SRR, současně však i nejkontroverznější osobnost domácího odboje, L. Vaněk (Jindra). S rekonstrukcí poničené sítě OSVO počal nedlouho po Akci Sokol, v polovině listopadu 1941, kdy přešel do ilegality a trvale přesídlil z Brna do Prahy. Na vedoucích postech Jindry stanuli již dříve designovaní zemští velitelé OSVO v Čechách a na Moravě - F. Pecháček a Š. Drásal. Velitelem radikální odnože Jindry, skupiny Říjen, se stal J. Zelenka, pozdější hlavní ubytovatel londýnských desantů, které se podílely na atentátu na R. Heydricha. L. Vaněk disponoval rozsáhlými ilegálními kontakty, setkal se nejen s posledním představitelem Tří králů a zřejmě nejhledanějším mužem protektorátu, škpt. V. Morávkem, ale i vedoucím odbojové organizace Kapitán Nemo K. Nejedlým a rovněž se zástupci skupin Národního obranného svazu (NOS) a Svazu obcí střeleckých (SOS). L. Vaněk uvažoval o novém sjednocení demokratické rezistence a je velmi pravděpodobné, že pretendoval na vedoucí postavení. Na rozdíl od první, značně početné, a proto zranitelné sítě OSVO, představovala Jindra základní strukturu, na niž měly být připojovány další organizační útvary. V intencích PVVZ vznikla horizontální síť vytvořená kolem vlastního organizačního vedení; do konce roku 1941 byla v Čechách a na Moravě do značné míry uvedena v život i síť vertikální (14 krajů se 37 župami), která měla v konečné fázi pokrýt i Slovensko (2 kraje se 6 župami) a Podkarpatskou Rus (1 kraj - 1 župa). Zemským velitelům bezprostředně podléhali vedoucí krajů; nejvýznamnějším byl kraj pražský, reprezentovaný pražským pětižupím. Pro písemnou komunikaci mezi vedením přestal být používán otevřený text; byly sestaveny rozdílné šifrovací klíče, první byl číselný, druhý tvořily chemické prvky a sloučeniny. Vznikla nejen síť krycích adres, ale i krycích výrazů nejfrekventovanějších pojmů. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora byli hlavní reprezentanti Jindry zatčeni a plošně likvidováni. Jako jeden z posledních byl 4.9. 1942 dopaden i L. Vaněk. Pozdní jaro roku 1942 je interpretováno nejen jako vrchol sokolské rezistence, ale především jako vyvrcholení celého českého domácího odboje vůbec. Období spolupráce OSVO s londýnskými desanty druhé vlny je ovšem třeba

nahlížet kontinuálně a neoddělovat je od předcházející sokolské rezistence, jejíž význam v mnoha ohledech činnost spojenou s atentátem převyšoval.

Pokusy o restauraci původních struktur roztržité rezistence se ukázaly jako zcela neefektivní. Zbytky Jindry přestaly být v Čechách organizačně řízeny v říjnu 1942, na Moravě pak počátkem roku 1943. Atomizované sokolské skupiny, původně podřízené Tyršovu domu, v drtivé většině orientovaly na rezistenci regionální úrovně. Vedle částí PVVZ a ON se kontaktovaly nebo splynuly s kruhy bývalých legionářských svazů a hasičských spolků, církví a nově budovanými organizacemi, např. Severočeským revolučním národně podzemním hnutím (SRNPH). Jako příklad může sloužit známá personální unie, vzniklá mezi ON a PVVZ v regionu severovýchodních Čech, na níž měly struktury OSVO zásadní podíl. S výjimkou Rady tří (R 3), která se počala utvářet na podzim 1942, a na jejímž vedení se značnou měrou podílel V. B. Luža, se zbylé struktury OSVO dostaly do podřízeného postavení (např. PRNV).

Celkové ztráty ČOS z období Protektorátu Čechy a Morava byly zpracovány na podkladě odpovědí ze 77,71% sokolských jednot Čech, Moravy a Slezska. V letech 1939 - 1945 bylo vězněno 11 611 členů ČOS, z toho popraveno 1 212. Jinak zemřelo dalších 2 176. V květnovém povstání padlo 654 a raněno bylo 164 sokolů.

jbu

Literatura

KOUTEK, J.: A národ se bránil. K historii českého nekomunistického odboje v letech 1939 - 1945, Praha 1987

KURAL, V.: Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940 - 1943, Praha 1997

ŠPLÍCHAL, K.: Tělovýchovné organizace v protifašistickém hnutí a odboji, Praha 1981

UHLÍŘ, J.-B. - WAIC, M.: Sokol proti totalitě 1938 - 1952, Praha 2001

Z počátků odboje 1938 - 1941, Praha 1969

Okupace českých zemí; obsazení zbývajících území Čech a Moravy německou armádou, jímž bylo ve dnech 14.-16. 3. 1939 završeno rozbití pomnichovského Česko-Slovenska.

Plány na okupaci zbytku českých zemí začalo vedení nacistického Německa zvažovat prakticky ihned po obsazení pohraničních území, kterého se čs. vláda vzdala na základě výsledků Mnichovské konference. Po vyklizení tzv. páté zóny Adolf Hitler sice nakonec souhlasil se stažením značné části jednotek wehrmachtu z okupovaného pohraničí a s propuštěním starších ročníků do zálohy, avšak již 21. 10. 1938 podepsal směrnicí, která německé armádě nařizovala, aby byla kdykoli připravena rychlým přepadem obsadit české země a odříznout je od Slovenska. V závěru roku pak Hitler doplnil toto zadání o důležitý dodatek, který stanovoval, že operace se nesmí navenek jevit jako válečný podnik, a proto bude provedena bez mobilizace, pouze mírovými vojenskými silami.

Termín vojenské okupace zatím nebyl stanoven; nacistická diplomacie musela nejdříve mezinárodně izolovat Česko-Slovensko a současně i připravit formální odůvodnění této „pacifikační akce“. Hlavní pozornost patřila vývoji na Slovensku, kde sílily separatistické tendence vůči ústřední pražské vládě a současně panovaly obavy z opětovného připojení k Maďarsku v případě nového uspořádání evropských mocenských poměrů. Již na podzim 1938 se polní maršál Hermann Göring několikrát setkal s činiteli Hlinkovy Slovenské ľudové strany (HSL'S) Ferdinandem Ďurčanským a Alexandrem Machem, které ujistil, že nacistická politika je připravena akceptovat existenci samostatného Slovenska. Dne 12. 2. 1939 pak místopředseda HSL'S Vojtěch Tuka jednal přímo s Adolfem Hitlerem a oznámil mu, že vkládá osud svého národa do jeho rukou, protože slovenský lid od Hitlera „očekává plné osvobození“.

Vojenské přípravy k okupaci českých zemí probíhaly pod krycím označením Unternehmen Südost. Nástupní plán byl vrchním velitelstvím pozemní armády (OKH) dokončen 1. 2. 1939 a stanovoval, že operace se zúčastní tři skupiny armád. Dva operační svazky, 3. skupina armád generála Johannese Blaskowitze a 5. generála Wilhelma Lista, měly provést vlastní obsazení Čech a Moravy, zbývajících 2. skupina armád pak byla určena ke krytí francouzsko-německé hranice. Už 8. 3. 1939 Hitler v Berlíně na shromáždění nejvyšších nacistických představitelů označil situaci v Praze za nesnesitelnou a oznámil, že vydal rozkazy, aby „během několika dní, ale ne později než 15. března, bylo Česko-Slovensko vojensky obsazeno“. O dva dny

později pak OKH upřesnilo časový plán operace a ještě téhož dne rozeslalo jednotlivým sborovým velitelstvím příslušné rozkazy.

Mezitím události v Česko-Slovensku šly ke svému vyvrcholení. Pražská ústřední vláda měla dostatek informací o separatistických snahách uvnitř HSL'S a v zájmu zachování jednotného státu se proto rozhodla na Slovensku mocensky zakročit. Večer 9. 3. 1939 prezident Hácha odvolal autonomní vládu v čele s prezidentem Jozefem Tisem a výkonnou moc na Slovensku převzala čs. armáda. Praha sice hned jmenovala novou slovenskou autonomní vládu, ale ani německá diplomacie nezhálela. V noci na 13. 3. pozval Hitler sesazeného premiéra Tisa do Berlína a kategoricky mu oznámil, že Slováci buď vyhlásí samostatnost anebo Slovensko obsadí maďarská armáda. Současně byla aktivizována německá menšina v českých zemích, která měla v Praze, Brně a v dalších místech vyprovokovat srážky s čs. bezpečnostními silami a vytvořit tak záminku k vojenskému obsazení českých zemí. Když pak v poledne 14. 3. 1939 Slovenský sněm v Bratislavě podle Tisových pokynů skutečně deklaroval samostatný slovenský stát, přestalo Česko-Slovensko fakticky existovat. Teprve po tomto kroku Hitler souhlasil s přijetím prezidenta Háchy v Berlíně, který s ním chtěl už 13. 3. jednat o vzniklé situaci. Dramatické události se začaly odvíjet i na Podkarpatské Rusi, jejíž autonomní vláda ve snaze předejít maďarské okupaci telegraficky požádala Německo o ochranu a po vzoru Slovenska rychle připravovala vyhlášení nezávislosti. Tento pokus však byl již předem odsouzen k neúspěchu, protože 14. 3. 1939 maďarská armáda se souhlasem Berlína začala útok proti československým jednotkám na Podkarpatské Rusi.

Obsazování českých zemí zahajovaly jednotky VIII. sboru, které spolu s Leibstandarte SS Adolf Hitler překročily již 14. 3. 1939 v 17,30 hod státní hranici. Stalo se tak na přímý Hitlerův rozkaz, aby se tak předešlo případnému obsazení ostravsko-karvinské průmyslové oblasti polskou armádou. Ještě večer německé jednotky zajistily Moravskou Ostravu, Vítkovice, Frýdek-Místek a pokračovaly dále na jihovýchod. Přestože se jednalo o nevyhlášený vojenský útok, došlo k jedinému vážnějšímu střetnutí s čs. armádou, a to v Místku, kde III. prapor 8. pěšího pluku bránil své ubytovací prostory v bývalé Čajánkově továrně. Boj trval necelou hodinu a německá armáda v něm podle neověřených údajů ztratila 6 - 18 mužů, zraněni byli i 2 čs. vojáci. Ostatní německé jednotky zůstávaly 14. 3. 1939 i nadále ve svých nástupních prostorech. Hitler ještě čekal na Háchovu návštěvu v Berlíně, ale

její výsledek nemohl na připravované okupaci již stejně nic změnit. Pro hladký průběh operace však bylo důležité zajistit, aby čs. armáda nekladla odpor. Nacistická diplomacie současně potřebovala získat Háchův formální souhlas s okupací, aby na mezinárodním poli mohla argumentovat, že se nejednalo o akt jednostranné německé agrese.

Obsazování zbytku českých zemí bylo zahájeno v časných ranních hodinách. Postup německé armády vycházel z obdobného zámyslu, na kterém byl v září 1938 postaven plán Grün. Hlavní pozornost patřila především Praze, proti níž postupovaly útvary IV. sboru generála Viktora von Schwedlera (4. a 24. pěší divize) a XVI. sboru generála Ericha Hoepnera (3. tanková a 3. lehká divize). Dalším cílem bylo přefíznutí „moravského hrdla“, proti němuž ze severu přes Olomouc postupovaly hlavní síly VIII. sboru generála Ernsta Busche (5. tanková a 2. motorizovaná divize) a z jihu od Znojma a Břeclavi útvary XVIII. sboru generála Eugena Beyera (2. tanková a 45. pěší divize) a XVII. sboru generála Wenera Kienitze (4. lehká a 44. pěší divize). Zbývající dva sbory - XIV. generála Gustava von Wietersheima a XIII. generála Maximiliana von Weichse dílem prováděly vstřícný úder přes Pardubice (29. motorizovaná divize) a Jihlavu (4. tanková divize), dílem obsazovaly severovýchodní Čechy (28. pěší divize), Šumavu (10. pěší divize), Plzeň (46. pěší divize) a Příbramsko (2. lehká divize).

Německá armáda již nikde nenarazila na odpor. Vzhledem ke špatnému počasí se však její plánovaný postup protáhl v některých oblastech až do 16. 3. 1939. První jednotky wehrmachtu dorazily do Prahy v 9,00 hodin a ještě v podvečer 15. 3. 1939 sem přijel i Hitler, aby zde druhého dne nechal vyhlásit zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Německé jednotky (8. pěší divize, skupina Engelbrecht, SS- Standarte Der Führer) současně obsadily i část západního Slovenska až do hloubky 40 km. Po částečné redislokaci zůstala oblast na západ od Váhu jako tzv. ochranná zóna (Schutzzone) pod stálou správou německé armády. Její statut byl odvozen od smlouvy o ochranném poměru mezi Německou říší a Slovenskem z 23. 3. 1939 a upraven zvláštní smlouvou uzavřenou 12. 3. 1939. Existence ochranné zóny v bezprostřední blízkosti Bratislavy zajišťovala nejen nezbytný tlak na slovenskou vládu, ale současně měla i praktický vojenský význam při přípravě vojenské agrese proti Polsku.

Literatura

Kokoška, Stanislav: Unternehmen Südost: Okupace českých zemí v březnu 1939, Historie a vojenství, 1997/6, s. 134-150.

Mouliš, Miloslav: Osudný 15. březen, Praha 1979.

Pasák, Tomáš: Vstup německých vojsk na české území v roce 1939, Československý časopis historický, 1969/2, s. 161-184.

Tvarůžek, Břetislav: Okupace Čech a Moravy a vojenská správa, Historie a vojenství, 1992/3, s. 30-65.

Okupační politika

Základním dokumentem, od kterého se odvíjel nacistický okupační režim, se stal Hitlerův výnos o zřízení protektorátu ze 16. 3. 1939. V jeho preambuli se konstatovalo, že Čechy a Morava náleží historicky k německému území, po vzniku Československa, které bylo umělým státním útvarem, se staly ohniskem stálého neklidu, a nový režim má proto sloužit „*opravdovým zájmům národů sídlících v tomto životním prostoru, zajistit národní svébytnost německého a českého národa, prospět míru a sociálnímu blahu všech*“. Vlastní výnos tvořilo pouhých třináct článků. Uvádělo se v nich, že protektorát je součástí Velkoněmecké říše, avšak jsou mu přiznána práva autonomního území včetně vlastní správy, které musí být vykonávány v souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými zájmy říše. Dále se upřesňovalo, že říše poskytuje protektorátu vojenskou ochranu, přebírá jeho zahraniční záležitosti, vykonává jednotnou celní správu a má bezprostřední dohled nad resortem dopravy, pošt a telekomunikací. Z pravomoci autonomních úřadů byli ovšem vyňati příslušníci německé menšiny, kteří se stali přímými příslušníky říše a jako takoví podléhali, jak bylo výslovně zmíněno, německé justici. K ochraně říšských zájmů se současně zřizovala funkce říšského protektora v Čechách a na Moravě, který jako Hitlerův zástupce a zmocněnec říšské vlády pečoval o to, aby „*se dbalo politických směrnic vůdce a říšského kancléře*“. K tomu měl právo potvrzovat členy protektorátní vlády, nechávat se informovat o její činnosti, rušit zákony a další legislativní normy včetně úředních rozhodnutí a rozsudků autonomních soudů, a v případě potřeby vydávat i vlastní nařízení, jestliže by to bylo nutné ve společném, tj. v říšském a protektorátním zájmu. Poslední tři články Hitlerova výnosu byly věnovány legislativně správním otázkám. Říši se v ní přiznávalo právo vydávat právní předpisy s platností pro protektorát, převzít do vlastní pravomoci některé správní obory, pokud to bude vyžadovat společný zájem, a činit nutná opatření k zajištění klidu a pořádku. Československý právní řád, pokud neodporoval „*smyslu převzetí ochrany Německou říší*“, zůstával i nadále v platnosti. Závěrečný článek pak říšskému ministru vnitra umožňoval, aby ve shodě s příslušnými říšskými ministry doplňoval Hitlerův výnos o další potřebné právní a správní předpisy.

Autonomie protektorátu byla od samého počátku vnímána okupačním režimem jako pouhá zástěrka, která měla usnadnit rychlé začleňování českých zemí do říšského území. Už počátkem května 1939 zaznělo v této souvislosti na shromáždění vedoucích pracovníků Úřadu říšského protektora následující konstatování: „*Je nutné,*

aby Češi skutečně měli... možnost se spravovat. Nemáme ale žádný zájem, aby tuto možnost opravdu využili, protože všude tam, kde česká správa zklame, bude nutný německý zásah a německá úprava... Nikdy nesmíme zapomenout, že nad literou výnosu o autonomii stojí zájem německé říše a německého národa.“ Bezprostřední zájem okupačního režimu směřoval k využití ekonomického potenciálu českých zemí pro válečné účely. Pomocí arizace, tj. konfiskace židovského majetku, která postihla i podniky a společnosti jen s částečným podílem židovského majetku, se podařilo výrazně změnit majetkovou skladbu protektorátního průmyslu. Prostřednictvím protektorátních úřadů byl současně realizován přechod k řízenému hospodářství, jehož direktivní systém umožňoval začlenit domácí výrobu do zbrojních programů a přebytečnou část českých pracovních sil využít přímo v říšském průmyslu. Významným nástrojem ekonomické exploatace českých zemí se stala celní unie s Německem, která vstoupila v platnost 1. 10. 1940. Vedla nejenom ke zhoršení exportních možností českého průmyslu a k hromadnému vykupování některých druhů zboží, nedostatkových na německém trhu, ale i k zesílení inflačních tlaků, na kterém se podepsalo odčerpání devizových rezerv a velký nárůst pohledávek v říšských markách v důsledku clearingových a žirových operací na direktivně řízeném finančním trhu.

Ještě v létě 1939 se na pořad dne dostala i tzv. „česká otázka“, kterou se rozuměl problém, jak trvale začlenit do říše území s více než sedmi milióny neněmeckého obyvatelstva. První známý doklad pochází ze 14. 6. 1939, kdy dolnodunajský župní vedoucí Hugo Jury seznámil říšského protektora Konstantina von Neuratha se svým názorem, že protektorátní politika *„nemá sledovat brutální metodu potlačování a vyhlazení, ale musí spočívat v pozvolné, jistému cíli přizpůsobené germanizaci“*. Hlavním prostředkem měla být podle Juryho intenzivní kolonizace prováděná od hranic protektorátního území říšskými Němci. Z července 1939 pak pocházejí dva pamětní spisy, které dokládají, že „česká otázka“ se studovala i v Berlíně. První z nich zpracoval pro vrchní velení armády zplnomocněnec branné moci v protektorátu generál Erich Friderici. Konstatovalo se v něm, že za stávajících „normálních poměrů“ nelze počítat s možností fyzického vyhlazení domácího obyvatelstva. Proto se navrhovalo, aby byl problém vyřešen vystěhováním Čechů a jejich postupným pohlcením ve velkoněmeckém prostoru. Druhý pamětní spis vznikl v berlínském ministerstvu zahraničí a uvádělo se v něm, že Hitler stanovil za základ politické linie v protektorátu rozbití české vůle k vlastní

státnosti, zachování české národnosti a začlenění českomoravského prostoru do Velkoněmecké říše. Autor odhadoval, že „už v první - druhé generaci česká národnost klesne k bezvýznamnosti historické kuriozity (Bretonci ve Francii, Lužičtí Srbové v Lužici), čímž bude uskutečněno konečné včlenění českomoravského prostoru do říše.“

Hitler se k prvním návrhům na řešení „české otázky“ vyjádřil v prosinci 1939 za Neurathovy návštěvy v Berlíně. Podle jeho pokynů se zatím nemělo provádět osidlování českomoravského prostoru německým etnikem, protože přednostně měly být kolonizovány východní provincie, které říše získala po polské porážce. „S českým národem“, konstatuje se v Neurathově záznamu z jednání, „musíme být proto hotovi jinak. Evakuace českého obyvatelstva nepřichází za daných okolností v úvahu.“

„Česká otázka“ se znovu dostala na pořad jednání už v létě 1940, kdy Konrad Henlein a Hugo Jury předložili Hitlerovi návrhy na rozparcelování protektorátu a připojení jeho jednotlivých částí k sousedním župám. Nebezpečný byl především Juryho požadavek na připojení podstatné části Moravy k dolnodunajské župě, který byl podpořen tezí, že Morava je germanizovatelná snadněji než Čechy a že vytvoření německého národnostního mostu by odřízlo české etnikum od „velkoslovanského prostoru“. Říšský protektor K. von Neurath a státní tajemník K. H. Frank proto vypracovali svá vlastní memoranda, ve kterých shodně dokazovali, že začleňování českých zemí do říše, může být úspěšné jedině tehdy, když bude prováděno jednotně v celém českomoravském prostoru a řízeno z jednoho jediného centra. Shoda mezi nimi panovala i v tom, jakých má být použito prostředků. Za situace, kdy úplné vysídlení sedmi miliónů Čechů nebylo možné, už proto, že chyběl adekvátní počet nových německých kolonistů, oba navrhovali použít kombinaci následujících tří postupů - individuální poněmčování, vysídlení nebo fyzická likvidace rasově nevhodných nebo říši nepřátelských osob, příchod nových německých osídlenců. Hitler se k celému problému vyslovil ještě koncem září 1940. Rozhodl o dalším zachování protektorátu alespoň po dobu trvání války a současně ve shodě s pražskými memorandy stanovil pro okupační politiku i jasný cíl: „Poněmčení českomoravského prostoru germanizací Čechů, tj. asimilací... Z asimilace nutno vyjmout ty Čechy, proti nimž jsou rasové námitky nebo kteří se stavějí nepřátelsky k říši. Tyto kategorie je nutné vyhladit.“

Nedílnou součástí okupační politiky tvořilo i nelítostné pronásledování všech odbojových aktivit, ať již byly dílem organizovaného hnutí odporu, anebo jen projevem individuálního vlasteneckého cítění. Vedle poměrně zdlouhavého soudního řízení disponoval nacistický režim širokou škálou represivních prostředků, z nichž se za Neurathovy éry používaly zejména následující:

1. *Uvalení ochranné vazby (Schutzhaft)* - bylo aplikováno na základě nařízení říšského prezidenta z 28. 2.1933 o ochraně lidu a státu (tzv. Reichstagsbrandverordnung) a spočívalo v deportacích potenciálních odpůrců nacistického režimu do koncentračních táborů. V protektorátu bylo poprvé použito hned při okupaci českých zemí, kdy operační oddíly SD v rámci akce Gitter zadržely několik tisíc lidí zejména z řad německých emigrantů a českých komunistických funkcionářů. V souvislosti s vypuknutím druhé světové války gestapo uskutečnilo akci Albrecht I, v jejímž průběhu pozatýkalo asi 2 000 Čechů a jako potencialní odpůrce říše je nechalo dopravit do koncentračních táborů Dachau a Buchenwald. Ochranná vazba byla použita i při odvetných opatřeních, které následovaly po demonstracích při pohřbu studenta Jana Opletala. Na 1 200 studentů bylo 17. 11. 1939 zatčeno a dopraveno do koncentračního tábora Sachsenhausen. Preventivní zatýkání s následným uvalením ochranné vazby se používalo prakticky po celé protektorátní období. V říjnu 1941 například proběhla akce Sokol, která postihla asi 1 500 vedoucích funkcionářů a činovníků sokolských jednot. Podobný charakter měla i akce E (Emigranten) zahájená v září 1942. Byla zaměřena na rodinné příslušníky lidí, kteří působili v čs. zahraničním odboji. Celkem postihla 3 500 osob, které byly jako rukojmí dopraveny do internačního tábora ve Svatobořicích.
2. *Poprava bez soudního řízení (Sonderbehandlung)* - zavedena podle Zásad vnitřního zabezpečení státu v průběhu války z 3. 9.1939, které umožňovaly v případech sabotáže, pobuřování nebo rozvracení armády provést exemplární popravu bez soudního řízení. K tomu byl nutný pouze souhlas říšského vedoucího SS a šéfa německé policie Heinricha Himmlera. V protektorátu byl sonderbehandlung poprvé aplikován 17. listopadu 1939, kdy v jízdárně ruzyňských kasáren došlo k popravě devíti funkcionářů studentských spolků. Popravy bez soudního řízení se používaly až do konce druhé světové války. V roce 1943 začalo gestapo dokonce vytvářet zvláštní kartotéku (S-Kartei), která pro případné zavražďovací akce evidovala osoby zatížené protiněmeckou

politickou činností, rodinné příslušníky emigrantů a židovské míšence 1. stupně české národnosti. Poslední popravy na základě sonderbenadlungu se uskutečnily 2. 5. 1945 v terezínské Malé pevnosti, kde bylo zastřeleno 51 osob zejména z řad komunistického odboje.

3. *Odvetné opatření (Vergeltungsmassnahme)* - šlo o typický represivní produkt Neurathovy éry, který umožňoval německým civilním úřadům exemplárně trestat projevy odporu proti okupační moci a zastrašovat tak české obyvatelstvo. Jedno z prvních odvetných opatření bylo vyhlášeno říšským protektorem 8. 6. 1939 pro policejní obvod Kladno v souvislosti se zabitím příslušníka německé pořádkové policie Wilhelma Kniesta. Tvořily jej zákaz shromažďování, uzavření všech kin, divadel a veřejných místností, zastavení školní výuky pro údajnou štvavou činnost učitelského sboru, zákaz vycházení, sesazení kladenského starosty a městského zastupitelstva, dosazení německého vládního komisaře, zastavení činnosti české policie pro neplnění služebních povinností a uložení pokuty 50 000 marek, která měla postihnout hlavně židy a stoupence prezidenta E. Beneše. Odvetná opatření se však udělovala i za výrazně méně nebezpečné činy (rozbití oken německých úřadoven či vývěsních skříněk NSDAP, protiněmecké nápisy, rvačky s německými vojáky na tanečních zábavách apod.), kdy obvykle měla podobu předepsání finančních pokut. Nejbrutálnějším odvetným opatřením se stalo vyhlazení obcí Lidice a Ležáky, které bylo provedeno na základě zvláštního nařízení Adolfa Hitlera.

Neurathova politika byla dlouhodobě úspěšná pouze při zavádění řízené ekonomiky a ve sféře unifikace hospodářských poměrů podle německého vzoru. Říšskému protektorovi se však nepodařilo zlomit český odboj a zajistit stoupající výkonnost českého průmyslu. V létě 1941 došlo k sérii stávek a dalších protestních akcí, které pak v září 1941 vyvrcholily bojkotem protektorátního tisku. To bylo také hlavním důvodem, proč Hitler nakonec přistoupil k radikálnímu řešení. Neurath byl poslán na zdravotní dovolenou a na jeho místo nastoupil 27. 9. 1941 šéf hlavního úřadu říšské bezpečnosti Reinhard Heydrich. Jeho úkolem však nebylo pouze zlomit domácího hnutí odporu, ale současně i nalézt takový model okupační politiky, který by zajistil plnou výkonnost českého průmyslu a současně i urychlil srůstání protektorátu s říší.

Hned první den ve své nové funkci vydal Heydrich nařízení, jež přiznávalo říšskému protektorovi právo vyhlásit civilní výjimečný stav. V jeho průběhu se

zřizovaly stanné soudy, které mohly vynášet jen tři druhy jinak nenapadnutelných rozsudků: trest smrti, předání zpět gestapu, což v praxi znamenalo převezení do koncentračního tábora Mauthausen, a osvobození. První výjimečný stav byl podle tohoto nařízení vyhlášen hned následujícího dne a trval až do 20. 1. 1942. Za tuto dobu stanné soudy v Praze a Brně vynesly 486 rozsudků smrti a 2242 osob poslaly do Mauthausenu. Současně se i rozšiřoval okruh trestných činů, které bez ohledu na státní občanství spadaly pod německé soudy. Nově šlo o delikty týkající se pracovního míru a poškozování válečného hospodářství, čímž se hlavně myslel černý obchod a zatajování zásob, jakož i o přečiny proti zvláštním nařízením, které v zájmu zachování bezpečnosti a pořádku vydával říšský protektor.

Heydrichova politická koncepce, jak byla zformulována v polovině října 1941, počítala s tím, že českou společnost je třeba „odpolitizovat“, vnitřně rozdělit na jednotlivé sociální skupiny, plně zapojit do válečné výroby a postupně podle rasových hledisek začít germanizovat. Důležitou úlohu při realizaci tohoto plánu hrála správní reforma. Její základní myšlenkou se stalo odstranění správního dualismu na úkor české autonomní správy, které se provádělo pomocí právního institutu Reichsauftragsverwaltung (RAV) - správa z příkazu říše. Změna spočívala v delegování některých pravomocí okupační správy na protektorátní úřady, jež bylo spojeno s dosazováním německých úředníků na vedoucí místa. Současně došlo ke snížení počtu oberlandrátů a jejich funkce byla omezena na dozorování protektorátní správy. Zvýšenou pozornost Heydrich rovněž věnoval protektorátní vládě, do níž nechal jmenovat jako ministra školství a lidové osvěty známého kolaboranta E. Moravce. Ministrem hospodářství a práce se stal Němec Walter Bertsch, který v úřadu říšského protektora vedl oddělení pro hospodářskou politiku a finance. *„Protože česká vláda je nyní ochromena a slabá,“* prohlásil Heydrich na jedné z porad, *„musíme zůstat aktivní, aby se nestala zase nějakým způsobem intaktní... Na tom bychom neměli žádný zájem, zato ale máme zájem na dobře fungující české správě.“*

Významný prvek Heydrichovy politiky představovala sociální demagogie zaměřená na dělnickou třídu. Okupační moc prostřednictvím zglajšaltovaných protektorátních odborů uplatňovala podobné postupy, jaké se osvědčily v říši. Jednalo se o zavádění závodních apelů, na kterých měli dělníci přednášet své stížnosti, zřizování kantýn ve velkých podnicích, používání výkonnostních prémie

v podobě úzkoprofilového zboží či o zvýšení dávek tuků připadajících na dělnické potravinové lístky. Ve skutečnosti se postavení dělníků zhoršovalo, protože rostla inflace a docházelo k intenzifikaci výroby. Současně docházelo k rušení řady menších podniků, jejichž zaměstnanci byli převáděni do zbrojních podniků. Zvyšoval se i počet dělníků nasazených v říši: za dobu Heydrichova působení vzrostl o 35 tisíc. Okupační režim současně ostře postupoval proti tzv. porušovatelům pracovní smlouvy (*Arbeitvertragsbrüchtige*), tedy těm, kteří se pokoušeli vyhnout pracovní povinnosti. Už v březnu 1942 bylo rozhodnuto o zřízení pracovně výchovných táborů, v nichž si „odsouzenci“ na základě rozhodnutí trestních oddělení pracovních úřadů odpykávali několikátýdenní trest nucených prací.

Značná pozornost byla rovněž věnována české mládeži, která měla být podrobena převýchově v národně socialistickém duchu. V březnu 1942 Heydrich informoval státního prezidenta Háchu, že zamýšlí zřídit zvláštní výchovu mládeže ve věku 10 - 18 let, která by spadala do resortu ministra Emanuela Moravce a vedli by ji vedoucí vyškolení v říši. Nová organizace měla být vybudována podle vzoru Hitlerjungend, avšak s tou výjimkou, že ze své činnosti vypustí všechny branné prvky. Heydrichův záměr byl uveden v život vládním nařízením z 29. 5. 1942, kterým se zaváděla tzv. povinná služba mládeže. Její obsah určovalo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jež představovalo nadstavbovou organizaci nad všemi zájmovými spolky sdružujícími děti a mládež. Kuratorium svoji činnost zaměřovalo především na tzv. duchovní výchovu. Ve vůdcovských školách připravovalo instruktorský sbor, jehož členové pak působili v jednotlivých spolcích, vydávalo tiskoviny propagující říšskou myšlenku (čtrnáctideníky *Dívčí Svět*, *Správný kluk* a *Zteč*) a každoročně pořádalo megalomanské sportovní a kulturní akce, které měly demonstrovat „říšské uvědomění“ české mládeže.

Tato „politická linie“ zůstala v platnosti i po atentátu na Reinharda Heydricha. Bezprostředně po tomto činu sice došlo k nové vlně represí, avšak nacisté si jasně uvědomovali, že míru teroru je nutné držet v přiměřeném rozsahu a současně i zachovávat zdání legitimacy odvetných opatření. Už 28. 5. 1942 K. H. Frank ve vůdcově hlavním staně dokazoval, že hromadné zatýkání a popravy by hlavně nahrály nepříteli, protože protektorátní ekonomika zatím pracuje naplno, a masovými exekucemi by se nejenom posílila nepřátelská propaganda, ale „*sami*

bychom se vzdali cenných politických sil, které se nám nabízejí k pozitivní práci, ochromili bychom jejich spolupráci nebo bychom ji ponechali nevyužitou“. Hitler s touto argumentací nakonec souhlasil a schválil i další Frankovy návrhy. V nich se počítalo s tím, že nacistická odpověď na atentát bude kombinací demonstrace německé moci, cílených odvetných opatření, rozsáhlé propagandistické kampaně namířené proti prezidentu Benešovi a intenzivního tlaku na protektorátní vládu, která pod hrozbou zrušení autonomie měla mezi českým národem ještě aktivněji prosazovat myšlenku pozitivní spolupráce s říší.

V době nového výjimečného stavu, který trval od 27. 5. do 3. 7. 1942, vynesly německé stanné soudy v Praze a Brně 1 357 rozsudků smrti. Neobyčejně brutální akcí se stalo vyhlazení obcí Lidic a Ležáky. Do výčtu popravených je nutno zahrnout i tisíc židovských obyvatel Prahy, kteří byli mimořádným transportem deportováni do Generálního gouvornementu a zde i v zápětí povražděni. Pražský stanný soud pokračoval ve své činnosti i po zrušení výjimečného stavu a do počátku října 1942 odsoudil k trestu smrti dalších 300 osob, jež byly v příbuzenském poměru s čs. parašutisty nebo jim pomáhaly. Celkový počet obětí heydrichiády tak dosáhl bezmála tři tisíce lidí. Zrůdnost nacistického okupačního režimu ještě podtrhávalo následující hodnocení nového zastupujícího protektora, SS-Oberstgruppenführera Kurta Dalugeho: *„Zachování dosavadní linie, to znamená tvrdé zásahy, jednotlivá provedená politická opatření, námi uměle vyvolaná nálada a plánovitě udržované nervové vypětí Čechů, tedy vše, co vedlo k vystupňování strachu do té míry, že vznikly pověsti o chystaném decimování celého národa, ukázaly se správnými.“*

Poslední rozsáhlá reorganizace okupační správy proběhla v srpnu 1943. Pravomoci říšského protektora, kterým byl jmenován dosavadní říšský ministr vnitra Wilhelm Frick, byly omezeny na pouhé oficiální zastupování vůdce a udělování milostí. Novým nejvyšším okupačním úřadem se stalo Německé ministerstvo pro Čechy a Moravu, do jehož čela byl postaven K. H. Frank. Do praxe tak byla uvedena Hitlerova představa zformulovaná krátce pro atentátu na Heydricha, že Úřad říšského protektora má být napříště *„místem pro penzistu k naplnění závěru jeho života“* a jediným vykonavatelem okupační politiky se má stát *„skutečný znalec českého prostoru a problému“*, tedy Frank.

Pokud šlo o vlastní podobu okupační politiky, K. H. Frank se programově hlásil k odkazu R. Heydricha. Podle jeho vzoru proto hlavní důraz kladl na cílená

odvetná opatření, která současně demonstrovala nacistickou moc, a na rozvíjení českého aktivismu, jehož čelní představitelé měli mezi českým národem prosazovat myšlenku pozitivní spolupráce s říší. Hlavním represivním prostředkem Frankovy éry se staly zvláštní soudy. Formálně sice byly zřízeny již v roce 1939, svoji činnost však zahájily až o dva roky později a v protektorátu rychle nahrazovaly „řádné“ německé soudy, které se řídily říšským trestním řádem. Zvláštní soudy působící při německých zemských soudech v Praze a Brně rozhodovaly zejména ve věcech nedovoleného držení zbraní, poslechu zahraničního rozhlasu, přečinech proti válečnému hospodářství, rozšiřování letáků a ukryvání říši nepřátelských osob.

V létě 1944, v důsledku vojensko politických neúspěchů třetí říše, vstoupil okupační režim v protektorátu do období permanentní krize. Jejimi hlavními rysy se stal rozpad české aktivistické fronty, růst odbojných nálad mezi českým obyvatelstvem a defetismus, který se šířil mezi německým etnikem. Současně se rychle vyčerpával prostor pro provádění svébytné okupační politiky, která se formálně snažila zachovávat zdání autonomie českých zemí. V srpnu 1944 bylo i v protektorátu zavedeno totální válečné nasazení, které přineslo další intenzifikaci výroby. Jednalo se o celý komplex opatření, kterými se např. zaváděl šedesátihodinový pracovní týden, rušila se výuka na odborných školách, zakazovalo se čerpání dovolených či se uzavírala česká divadla a muzea. Na podzim 1944 byly rovněž zahájeny práce na opatřeních ARLZ, jejichž realizace měla zaručit, že Spojenci dobudou v případě svého úspěchu jen „spálenou zemi.“

V druhé polovině roku 1944 se rychle vytrácela iluze, že české země jsou díky „ochraně říše“ ušetřeny hrůz právě probíhající války. Na Slovensku se rozhořelo povstání, spojenecké letectvo provádělo denní nálety na průmyslové cíle v protektorátu a stále větší problém představovalo partyzánské hnutí. K. H. Frank si o dalším vývoji situace nedělal žádné iluze a věděl, že v případě pokračujících porážek wehrmachtu hrozí vypuknutí povstání. V dubnu 1945 se proto za pomoci některých říšských činitelů pokusil zahájit politická jednání s představiteli angloamerického velení. Vycházel při tom z představy, že spojenecká koalice se rozpadne a že Britové a Američané budou mít zájem na ovládnutí českých zemí. Současně připravoval i formální zrušení protektorátu, kterým chtěl vyventilovat vnitropolitickou situaci. Tyto plány však neměly naději na úspěch a ve svém konečném důsledku jen urychlily rozpad okupační moci. Počátkem května 1945

v českých zemích vypuklo ozbrojené povstání, které spolu s pražskou operací Rudé armády a postupem americké 3. armády znamenalo definitivní konec nacistické okupace českých zemí.

Literatura

Prameny:

Čelovský, Boris: So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933 - 1945, Ostrava 1995

Linhartová, Lenka - Měšťánková, Vlasta - Milotová, Jaroslava: Heydrichova okupační politika v dokumentech, Praha 1997

Literatura:

Brandes, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999

Kárný, Miroslav: Hlavní rysy okupační politiky Reinharda Heydricha, in: Kárný, Miroslav - Milotová, Jaroslava - Kárná, Margita: Protektorátní politika Reinharda Heydricha, Praha 1991, s. 5-60.

Kokoška, Stanislav: Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání, Soudobé dějiny, 2001, č. 4, s. 591-620

Kural, Václav: Místo společenství konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945), Praha 1994

Sládek, Oldřich: Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938.1945, Praha 1986

Organization Todt (OT; Todtova organizace); německá pracovní organizace ustavená 28. 5. 1938 pod vedením Dr. Ing. Fritze Todta, generálního inspektora pro německé silnice a dálnice.

Po jeho smrti při letecké havárii 8. 2. 1942 vedl organizaci až do konce války Albert Speer. Důvodem vzniku OT bylo Hitlerovo zadání vyprojektovat a postavit na západních hranicích Německa opevněné pásmo, "Západní val", který měl odstrašit západní spojence před útokem na Německo. Organizace obdržela status tzv. doprovodu říšské branné moci (Wehrmachtsgefolge). Od počátku druhé světové války OT projektovala a budovala opevněné linie, pozemní komunikace, protiletecké úkryty a další speciální stavby pro potřeby německé armády a válečného průmyslu téměř na všech Němci okupovaných územích.

Základní organizační jednotkou byla nasazená skupina (OT Einsatzgruppe). V roce 1942 existovalo sedm takových skupin: jedna u bojujících jednotek v SSSR, tři v zápolí východní fronty, jedna ve Skandinávii (OT Wiking), jedna v západní Evropě (OT West) a jedna na Balkáně (OT Südost). OT byla v říši největším zaměstnavatelem zahraničních dělníků, dobrovolníků i nuceně nasazených, včetně Čechů. V roce 1944 se fronta přiblížila opět k německému území. Výnos Alberta Speera ze 3. 9. 1944 nově organizoval jednotky OT na území Říše a části nasazených skupin stažené z vyklizených území. Říšské území bylo v obvodech zbrojních inspekcí (Rüstungsinspektion) rozčleněno na osm nasazených skupin (OT Einsatzgruppe I - VIII).

Protektorát a Říšská župa Sudety spadaly pod OT Einsatzgruppe VII (Deutschland 7) v obvodech zbrojních inspekcí VIb, VIIIa a VIIIb. Nasazená skupina VII se dále dělila na tři nasazené správy (Einsatzleitung), a to: Protektorát (podléhaly jí vrchní stavební správy v Praze, Brně a Roudnici nad Labem), Sudetenland (vrchní stavební správy Opava, Liberec, Teplice, Karlovy Vary a Most) a Ober- und Niederschlesien. S nasazenou skupinou OT VII v roce 1944 splynula také OT Einsatzgruppe Brugmann, vytlačená postupem východní fronty z Ukrajiny a Generálního gouvernementu, kde do té doby působila. Odtržená území jihozápadních a jižních Čech a jižní Moravy podléhala OT Einsatzgruppe VI (Deutschland 6) v obvodech zbrojních inspekcí VII, XIII a XVII.

Literatura

Pivcová, Zuzana, Organizace Todt a její dokumentace uložená ve Vojenském historickém archivu v Praze. Historie a vojenství XLII, 1994, č. 6, s. 158 - 167.

Seidler, Franz W., Die Organization Todt. Bernard & Graefe Verlag, Koblenz 1987.

Overlord, krycí název spojenecké vojenské operace otevírající západní frontu 2. světové války v Evropě.

Po jednodenním odkladu pro nepřízeň počasí zahájili Spojenci 6. 6. 1944 operaci *Overlord*, invazi do Normandie, která byla největší obojživelnou operací v dějinách lidstva. Pod vrchním velením amerického generála Eisenhowera shromáždili 3 miliony vojáků, z nichž 156 000 se vylodilo na normandských plážích prvního dne operace, 7 000 válečných a výsadkových lodí, 10 000 letadel. Námořní části invaze, označované jako operace *Neptune*, velel britský admirál Ramsay, zatímco britský maršál letectva Leigh-Mallory velel leteckým operacím, které zahrnovaly intenzivní bombardování místa přistání, jeho okolí i hlubokého zázemí.

Jako první vstoupili do akce v Normandii vojáci 3 spojeneckých vzdušných výsadkových divizí, kteří seskočili na padácích či přistáli v kluzácích. Jejich cílem bylo zajistit křídla námořního výsadku na 5 invazních plážích, kde se vylodovali američtí, britští a kanadští vojáci dalších 5 divizí spojenecké 21. skupiny armád pod velením britského generála Montgomeryho. Díky utajení, kterému napomohlo i nepříznivé počasí, dosáhly útočící jednotky momentu překvapení. Přesto narazili spojenečtí vojáci na mnoha místech, zejména na americké invazní pláži *Omaha*, na tvrdý odpor jednotek německé 7. armády generála Dollmanna. Spojeneckým vojskům se 6. 6. 1944 podařilo vytvořit v Normandii pevná předmostí, na která byly v následujících dnech a týdnech přisunovány další jednotky, pro odpor tankových záloh německé skupiny armád B maršála Rommela se jim však nepodařilo proniknout hlouběji do vnitrozemí. Přesto však vytvořilo úspěšné provedení invaze předpoklady pro postup anglo-amerických armád do Německa od západu.

Od úsvitu prvního dne operace *Overlord* se její podpory zúčastnili také čs. letci, zejména příslušníci 134. čs. stíhacího křídla (310., 312. a 313. čs. stíhací peruč), operujícího od 3. 4. 1944 z polního letiště Appledram v Sussexu pod vedením W/Cdr Tomáše Vybírala, DFC. Křídlo bylo jednotně vyzbrojeno Spitfiry LF.Mk.IXC, které v průběhu operace vyměnilo za stroje verze LF.Mk.IXE, lépe uzpůsobené k útokům na pozemní cíle.

Z Appledramu a (od 22. 6. 1944) také z Tangmere podnikali čs. stíhači zejména hlídkové lety nad bojištěm v Normandii a chránili invazní předmostí před případnými útoky Luftwaffe. Podpora operace pro ně znamenala dosud nejvyšší bojové úsilí, při němž padly všechny dosavadní rekordy operačních vzletů, neboť ani čtyři hlídky nad

Normandií denně nebyly žádnou výjimkou. Ve dnech 28. a 29. 6. 1944 pak všechny tři perutě operovaly přímo z dobytého území, konkrétně z polního letiště B-10 u obce Plumetot poblíž Caen, přičemž napadaly především pozemní cíle v blízkosti frontové linie. Úkoly v první a rozhodující fázi otevření druhé fronty splnili čs. letci úspěšně. Od 6. 6. do 3. 7. 1944 provedly všechny tři čs. stíhací perutě dohromady 1 877 bojových vzletů a nalétali při nich 3 622 operačních hodin. Za totéž období ve vzdušných bojích čs. stíhači vyřadili z boje třináct nepřátelských stíhaček (pět sestřelů jistých, jeden pravděpodobný a sedm letounů poškozených). Pokud se týká počtů dosažených vzdušných vítězství, jistě nejde o nijak závratná čísla. Je však třeba uvědomit si, že Luftwaffe již byla v úpadku a každé střetnutí se pomalu stávalo vzácností, neboť přesila spojeneckého letectva byla doslova drtivá. Nejúspěšnějším pilotem se stal pilot 310. peruti F/O Otto Smik, DFC s 2 a 1/2 potvrzenými sestřely. Při této příležitosti rovněž nelze opomenout ztráty způsobené nepříteli na bojové technice při útocích na pozemní cíle. V tomto případě padá na konto čs. stíhačů nejméně padesát zničených nebo poškozených vozidel, od štábních automobilů přes nákladní a obrněná auta až po tanky. Vlastní ztráty za totéž období činily pět pilotů, z toho tři padlí, jeden byl nezvěstný (později se vrátil) a jeden těžce zraněný. Je pozoruhodné, že za dobu svého působení u 2. taktické letecké armády (tedy od 7. 1. do 12. 7. 1944) utrpěly čs. perutě větší ztráty před otevřením druhé fronty (šest padlých, tři zajatí, dva nezvěstní (později se vrátili) a jeden těžce zraněný) nežli po vlastním Dni D.

V akcích, souvisejících bezprostředně s podporou operace, setrvalo 134. čs. křídlo do 3. 7. 1944, kdy bylo staženo od 2. taktické letecké armády zpět ke Vzdušné obraně Velké Británie (ADGB), tj. z fronty zpět na statickou základnu na Britských ostrovech. Toto opatření, které značně otřásl morálkou čs. letců, těšících se na postup směrem k vlasti, byl diktován především neuspokojivým stavem záloh pro čs. perutě. Pokud by totiž křídlo i nadále setrvalo u taktického letectva, vedlo by to s největší pravděpodobností k takovým ztrátám, které by si útvar pro své omezené doplňovací možnosti nemohl dovolit. Byla zde reálná hrozba, že by to vedlo k nutnosti zrušit jednu ze tří čs. perutí, s největší pravděpodobností 313. peruti. Zatímco totiž 310., a 312. peruti udržovaly plné stavy čs. pilotů, v případě 313. peruti se rozhodně nedalo mluvit o čistě čs. jednotce. Vždyť k 6. 6. 1944 z jejích 28 pilotů bylo deset Čechoslováků, čtrnáct Britů, tři Kanadčané a jeden Američan. O tři

týdny později, 30. 6. 1944 byla situace ještě nepříznivější. Z 26 pilotů bylo jen osm Čechoslováků. A to je zde řeč pouze o pilotech. Méně známý je totiž fakt, že pozemní personál 313. perutě byl - na rozdíl od 310. a 312. perutě - takřka výhradně britský již od počátku existence této jednotky.

V rámci tohoto opatření se 134. čs. křídlo 3. 7. 1944 přesunulo z Tangmere na základnu Lympne v hrabství Kent, kde bylo podřízeno 11. skupině ADGB. Zde předalo veškerou výzbroj v podobě Spitfirů LF.Mk.IXE, jakož i materiál a invazní výstroj britským perutím č. 33, 74 a 127, které pod vedením W/Cdr Raymonda H. Harriese, DSO, DFC převzaly 12. 7. 1944 i název 134. křídlo. Čs. perutě od nich výměnou převzaly Spitfiry F.Mk.IXC a HF.Mk.IXC, s nimiž až do konce války operovaly v rámci ADGB (respektive obnoveného *Fighter Command*). Jejich úkolem zůstávaly především dálkové doprovody silných svazů britských čtyřmotorových těžkých bombardovacích letounů na cíle ve Francii, Belgii, Nizozemí a Německu.

V souvislosti se spojeneckou invazí nelze rovněž nezmínit i další čs. leteckou účast v této operaci. Ne všechny složky RAF byly totiž bezprostředně podřízeny velení taktického letectva. Nicméně, po dobu rozhodujících bojů při invazi se podpory a zajištění této operace účastnily i tyto. V první řadě je třeba zmínit se především o příslušnících 311. čs. bombardovací perutě, která tehdy operovala v podřízenosti 19. skupiny Velitelství pobřežního letectva (*Coastal Command*). V té době byla vyzbrojena čtyřmotorovými letouny Consolidated Liberator verzí GR.Mk.III a GR.Mk.V, s nimiž operovala převážně proti německým ponorkám a hladinovým plavidlům v Biskajském zálivu. Změna pro ni nastala ve dnech 21. - 23. 2. 1944, kdy se pod velením W/Cdr Josefa Šejbla, DFC přesunula ze své dosavadní základny v Beaulieu na letiště Predannack v hrabství Cornwall na jihozápadě Anglie. Přestože *Coastal Command* nebylo bezprostředně organizačně včleněno do sestavy spojeneckého expedičního letectva, v rámci invazní operace mu připadl jeden z velmi důležitých úkolů. Jeho letouny měly totiž vytvořit uzávěru v průlivu La Manche, aby spojenecké invazní loďstvo nebylo ohrožováno německými ponorkami a torpédovými čluny.

Tohoto úkolu se příslušníci 311. perutě zhostili se ctí. V průběhu června 1944 jednotka vzlétla k celkem 131 bojovým letům a nalétala během 1 250 operačních hodin celkem 170 000 námořních mil. Obdobně jako tomu bylo u čs. stíhacích perutí, tento měsíční rekord až do konce války nepřekonal. Její hlídkující osádky

několikrát zaútočily na německé ponorky a jednu z nich prokazatelně potopily. Stalo se tak 24. 6. 1944 v Lamanšském průlivu. Obětí se stala *U 971* (typ VIIC) pod velením nadporučíka Waltera Zepliena. Úspěch byl přiznám společně čs. osádce F/O Jana Velly, DFC ve spolupráci s britskými torpédoorbci HMCS *Haida* a HMS *Eskimo*. V následujícím měsíci peruč vykonala ve prospěch operace dalších 102 bojových vzletů v čase 995 operačních hodin a nalétala přitom 130 000 námořních mil. Vlastní ztráty za dobu působení peruč na základně Predannack činily tři osádky tj. 26 mužů (z toho 17 mužů po Dni D). Ve dnech 7.-8. 8. 1944 byla 311. peruč odsunuta až do Skotska na základnu Tain do sestavy 18. skupiny *Coastal Command*. Odtud operovala proti německým ponorkám a hladinovým plavidlům až do konce války.

Kromě zmíněných čtyřech čs. peruč se podpory invazní operace zúčastnili i někteří jednotlivci, sloužící u britských peruč. Jednalo se zejména o 68. noční stíhací peruč (vyzbrojena letouny Beaufighter Mk.VIF a Mosquito NF.Mk.XVII), 21. stíhací-bombardovací peruč (Mosquito FB.Mk.VI) a 98. a 226. bombardovací peruč (Mitchell Mk.II).

jr

Literatura

Rajlich, J.: *Podíl československých letců na operaci Overlord*. In: Historie a vojenství

Rajlich, J. - Sehnal, J.: *Stíhači nad Kanálem*. Praha 1993

Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ); jedna z nejvýznamnějších organizací domácího protinacistického odboje.

Název PVVZ se vztahoval k manifestu "Věrní zůstaneme!", koncipovanému v květnu 1938 J. Fischerem a I. Sekaninou. Toto provolání, akcentující přísahu E. Beneše nad rakví T. G. Masaryka a vyzývající k obraně celistvosti státu, bylo z popudu Dělnické akademie publikováno v denním tisku 15. 5. 1938 a signovalo jej 308 předních osobností veřejného a kulturního života. Od 17. 5. 1938 koordinoval akci Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ), jemuž se do počátku září 1938 podařilo shromáždit více než milion podpisů.

Popud ke vzniku PVVZ jako rezistenční organizace vyšel z levicových opozičních proudů sociálně demokratických a národně socialistických intelektuálních kruhů. Jejím základem se stala skupina, shromážděná kolem Dělnické akademie a zástupců PVVZ, doplněná o představitele odborů, evangelického duchovenstva, YMCY, svobodných zednářů, ČOS, Ženské národní rady, Zemského ústředního spolku jednot učitelských, Svazu poštovních zaměstnanců, Unie železničních zaměstnanců a Svazu dřevodělníků. Oficiální název PVVZ nebyl užíván, od počátku se vžilo označení "Národní revoluční výbor" nebo "Odboráři". (O významu zkratky PVVZ se gestapo po celou dobu trvání protektorátu pouze dohadovalo; organizace byla nejčastěji označována jako "Widerstandsgruppe Odborari".)

Na rozdíl od ostatních relevantních organizací první odbojové garnitury se vedení PVVZ ustavilo s jistým fázovým zpožděním, na přelomu května a června 1939, kdy vznikly dvě komise - politická a organizační. Politickou komisi, která představovala faktické vedení PVVZ, tvořili J. Fischer, V. Čížek, J. Fukátko a styčný důstojník ON J. Čihák, komisi organizační pak V. Žižka, A. Tomas, B. Truksa, K. Bondy, V. Jankovec, J. Pešek, V. Housar, O. Wunsch, F. Andršt, J. Čihák a další zástupci ON - V. Velinský a J. Hájíček.

Cílem PVVZ, který zastával nekompromisně protiněmecký postoj, bylo obnovení státní samostatnosti a nezávislosti, vybudování demokratické, socialistické republiky a redukce počtu Němců v ní. PVVZ vyžadoval revoluci, nikoliv restituci. Odmítal návrat k prvorepublikovému systému neomezené vlády politických stran, počítal nejen s radikální očistou veřejného života, ale i

se zásadními reformami v hospodářské a sociální sféře. Jeho snahou bylo vybudovat podzemní lidové hnutí nikoliv pouze celoprotektorátního charakteru, ale s přesahem do odtrženého pohraničí a na Slovensko. Jako jediného vůdce zahraničního odboje uznával PVVZ E. Beneše.

Svou odbojovou síť budoval PVVZ na základě směrnic z července 1939 podle územního principu - horizontálně a vertikálně, což přes veškerou strukturální členitost představovalo jednak dostatečně přímé propojení mezi vedením a místními organizacemi, jednak relativní samostatnost přidružených složek (skutečně profilujícími se staly skupiny železničních a poštovních zaměstnanců). Ačkoliv se v některých případech sítě PVVZ a civilních skupin ON překrývaly (např. na Hradecku), patřil PVVZ na konci roku 1939 po prvním velkém úderu gestapa proti odboji k nejméně postiženým organizacím první odbojové garnitury. Jeho vrcholné vedení však bylo přesto postiženo velmi citelně. Mezi říjnem 1939 a únorem 1940 byli zatčeni nejen J. Fukátko, O. Wunsch, a V. Housar, ale i V. Žižka, V. Čížek, A. Tomas, B. Truksa a J. Šimsa. V únoru 1940 došlo proto k reorganizaci vedení. Vznikl tzv. akční komitét PVVZ, v němž byli politickým vedením skupiny pověřeni J. Pešek a V. Jankovec, organizačním K. Bondy a F. Andršt, ideovou problematiku řešil J. Fischer a vojenskou J. Churavý s K. Veselým-Štainerem; otázky odborářské připadly J. Sedlmayerovi. První garnituru PVVZ nahradila garnitura druhá, především pak její odborářská složka.

V rámci nejvýznamnějších odbojových organizací počal PVVZ nabývat na významu s počátkem jara 1940, kdy vznikla zastřešující organizace domácího odboje - ÚVOD, tvořená zástupci PÚ, PVVZ a ON. PVVZ reprezentovali nejprve K. Bondy a F. Andršt, později V. Jankovec a R. Mareš. Ti zde bezprostředně navazovali na přerušenu diskusi o společném politickém programu, kterou v létě 1939 vedl PVVZ s ON. S postupným oslabováním role ON a faktickou likvidací PÚ se ÚVOD stále více ztotožňoval s cíli PVVZ, což se projevilo nejen tím, že se představitelům PVVZ podařilo prosadit, aby se jejich program poválečného uspořádání ČSR "Za svobodu. Do nové Československé republiky" stal základem politického programu ÚVODu. PVVZ rovněž prosadil integrační tendence, jejichž výsledkem se stal návrh statutu Přípravného národního revolučního výboru, zpracovaný J. Fischerem. PNRV

měl podle představ PVVZ nahradit ÚVOD a sjednotit všechny rezistenční organizace v něm sdružené na bázi programu "Za svobodu" a poté se pokusit o iniciaci vzniku Ústředního národně revolučního výboru Československa, který by sdružil všechny složky odboje v protektorátu, včetně komunistické. Ačkoliv k přeměně ÚVODu nakonec nedošlo, ÚNRVČ vznikl v září 1941. Na jednáních s ilegální KSC reprezentovali ÚVOD výlučně představitelé PVVZ V. Jankovec, K. Bondy, J. Friedl, J. Churavý a J. Fischer.

Prioritu práce PVVZ představovalo nesporně politické zpravodajství. Zahraničním odbojovým centrům byly zprávy odesílány nejprve kurýrní cestou, později pak radiotelegraficky (vysílačka Sparta). PVVZ se rovněž významně podílel na organizování ilegálních přechodů do zahraničí, nepostižitelných sabotáží na železnici, technické a finanční podpoře a vydávání ilegálních tiskovin (tzv. detektivky, *Český kurýr*) a masových protinacistických demonstrací (28.10. 1939).

K výraznému oslabení činnosti PVVZ došlo po nástupu zastupujícího říšského protektora R. Heydricha. Mezi říjnem 1941 a lednem 1942 zasáhlo gestapo strukturu PVVZ natolik, že došlo k jejímu téměř absolutnímu zhroucení. Skutečně fatálních důsledků doznalo zajištění archivu PVVZ, obsahujícího mj. i systém krycích adres, k němuž došlo u blízkého spolupracovníka J. Friedla, J. Krásy, dne 18. 10. 1941. Na jeho základě mohlo gestapo likvidovat naprostou většinu organizační sítě skupiny. K již zatčenému F. Andrštovi přibyli J. Friedl, K. Bondy, V. Kaufman, A. Pollertová, J. Fischer, V. Jankovec, J. Pešek i J. Sedlmayer. Po částečné konsolidaci na jaře 1942 byl PVVZ znovu těžce postižen během druhého stanného práva. Jeho zbylé struktury přestaly být organizačně řízeny po dalším zatýkání, v září 1942. Nositeli jisté personální kontinuity se poté stali J. Grňa a K. Veselý-Štainer, kteří na podzim 1942 založili na troskách PVVZ organizaci R3, a zbylé skupinky, jež se v průběhu roku 1943 orientovaly buď na přeživší struktury ON a později na PNRV a odboj komunistický, nebo na nově vznikající organizace regionální.

jbu

Literatura

Brandes, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 - 1945, Praha 1999

Gebhart, J. - Kuklík, J.: Dramatické i všední dny protektorátu, Praha 1996

Janeček, O.: O programu Petičního výboru "Věrní zůstaneme" z let 1940 - 1941. In: Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, č. 4, s. 481 - 499

Kuklík, J.: K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939 - 1941, Praha 1976

Kural, V.: Cesta k programu nacionálního odboje. In: Revue dějin socialismu, roč. 1968, č. 1, s. 59 - 80

Kural, V.: Hlavní organizace nekomunistického odboje v letech 1939 - 1941. In: Odboj a revoluce, roč. 1967, č. 2, s. 5 - 160

Maršálek, P.: Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického režimu v českých zemích 1939 - 1945, Praha 2002

Na paměť prof. dr. Vojtěcha Čížka, Praha 1946

Pasák, T.: Pod ochranou říše, Praha 1998

Šimsová, M.: Odbojovní pracovníci z okruhu YMCA. In: Odboj a revoluce, roč. 1967, č. 3, s. 66 - 124

Věrní jsme zůstali. Účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji, Praha 1947

Vrabec, V.: Petiční výbor Věrní zůstaneme. In: Z počátků odboje 1938 - 1941, Praha 1969, s. 209 - 247, ed. O. Janeček a kol.

Vrabec, V.: Petiční výbor "Věrní zůstaneme". In: Odboj a revoluce roč. 1967, č. 2, s. 21 - 37

Vrabec, V.: Zmařené naděje. Antifašistický nekomunistický odboj, Praha 1992

Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939 - 41, Praha 1945, ed. K. J. Beneš

Polská armáda při osvobození Československa

Na osvobození Československa v roce 1945 se podílela i 2. polská armáda. Tento svazek byl součástí polských ozbrojených sil, které se začaly tvořit v Sovětském svazu v květnu 1943. Tehdy, po přerušení diplomatických styků s legální polskou exilovou vládou v Londýně, zahájil Stalin další kroky, které měly připravit cestu k ovládnutí Polska. Jejich součástí se stala výstavba polských prosovětských jednotek; které měly být svým způsobem protiváhou polských vojenských jednotek podřízených polské exilové vládě, konkrétně sboru gen. Władysława Anderse, jenž v roce 1942 po problémech se zásobováním a také kvůli nepřilíh dobrým vztahům se sovětskými úřady Sovětský svaz opustil. Vznikl také Svaz polských vlastenců (Związek Patriotów Polskich), jenž představoval kádr pro Polský výbor národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – PKWN vznikl 21. 7. 1944 v Moskvě, později se přesunul do Chełmu a pak do Lublinu – odtud termín „lublinské Polsko“), Sověty uznávaného představitele polské správy a zárodek pozdější prozatímní vlády vytvořené v lednu 1945.

Z původní divize Tadeusze Kościuszky tvořené Poláky, kteří ještě zůstali v SSSR, postupně vznikla 1. polská armáda, která svou bojovou cestu zakončila v Berlíně. 2. polská armáda se začala tvořit až na území osvobozeného Polska a hned od začátku se potýkala zejména s nedostatkem důstojníků. Ty musela často poskytnout Rudá armáda a také velitel armády gen. Karol Świerczewski, byť polské národnosti, byl původně sovětským důstojníkem a též aktivním účastníkem španělské občanské války. Bojový křest 2. armáda prodělal při bojích v Lužici v dubnu 1945, kde však utrpěla vysoké ztráty. Rozkaz, podle něhož její jednotky měly podpořit pražskou operaci, ji proto zastihl značně oslabenou. Úkolem polských vojáků bylo zahájit útok 7. 5. 1945 na německé pozice a postoupit co nejhluběji na území Československa. V prvním sledu postupovaly 5., 8. a 7. pěší divize, přičemž jako první dosáhly československého území jednotky 8. pěší divize. Ty vstoupily 8. 5. 1945 do obce Hilersdorf (dnes Severní) a začaly osvobozovat Šluknovský výběžek. I když němečtí vojáci kladli místy urputný odpor (např. u Mikulášovic nebo u osady Liščí), podařilo se jim brzy zlomit a Poláci postupovali na jih, narážejíce již jen na sporadický odpor. O den později, 9. 5. 1945, v oblasti Rumburku vstoupili do Československa příslušníci 7. pěší divize. Téhož dne překročila hranice u Hřenska i 5. pěší divize a postupovala proti proudu Labe.

Postup jednotek se však neobešel bez potíží. I když sporadicky narážely na odpor nepřítele, hlavním problémem se staly úzké silnice a členitý terén Šluknovského výběžku, jež postup zpomalovaly. Dne 9. 5. 1945 se na československé území přesunuly též 9. a 10. pěší divize, zároveň je dosáhli i tankisté 1. obrněného sboru gen. Kimbara, kteří měli zaujmout pozice na levém křídle, v prostoru 7. pěší divize. Rozkazem stanovenou linií Verneřice – Mukařov – Kravaře se jim však nepodařilo dosáhnout, protože těžká technika často uvázla na úzkých silnicích. Oddílům obrněného sboru se podařilo 10. 5. 1945 osvobodit Mělník. Protože nepřítel již nekladal odpor, vydal 10. 5. gen. Świerczewski rozkaz, aby bojové akce byly zastaveny; podřízené jednotky se měly soustředit v oblasti mezi Mělníkem a Benešovem nad Ploučnicí. Tento rozkaz však nezastihl některé oddíly 16. obrněné brigády a 28. pluku samohybného dělostřelectva. Tanková kolona pod velením kpt. Astapova (3 tanky T-34 a 4 samohybná děla SU-85) pokračovala v postupu směrem k Praze. Dne 11. 5. 1945 okolo osmé hodiny ranní polské tanky a samohybná děla této kolony narazily v okolí Ďáblic na skupinu německých vojáků. Při boji s nimi bylo poškozeno jedno polské samohybné dělo. Ještě téhož dne se Poláci z Prahy stáhli a také zbývající části 2. polské armády se začaly připravovat k odchodu z čs. území; byl zahájen 13. 5. 1945. V rámci pražské operace zahynulo 39 důstojníků, 72 poddůstojníků a 180 vojáků. Další 902 polských vojáků bylo zraněno.

Literatura

GAC Stanisław: Udział 2 Armii Wojska Polskiego w operacji praskiej. Warszawa 1962

GAC, Stanisław: 7 dywizja piechoty. Warszawa 1971

JUCHNIEWICZ, Mieczysław: Szlakiem 36 Łużyckiego pułku piechoty. Warszawa 1959

KACZMAREK, Kazimierz: Druga Armija Wojska Polskiego. Warszawa 1978.

KACZMAREK, Kazimierz: Polacy w walkach o Czechosłowację. Warszawa 1981

MAREK, Jindřich: Bojová činnost 2. polské armády na severu Čech v květnu 1945. Historie a vojenství, 2005, roč. 54, č. 2, s. 19-36.

Organizacja i działania bojowe ludowego Wojska Polskiego w latach 1943-1945. 4 sv. Warszawa 1958-65, Svazek 3, Warszawa 1965 –

RZEPSKI, Stanisław: Szlakiem 32 pułku piechoty. Z dziejów 32 Budyzsyńskiego Pułku Piechoty. Warszawa 1968

Pozemkový úřad (Bodenamt für Böhmen und Mähren, PÚ); složka protektorátní správy určená k postupnému převodu pozemkové držby v Čechách a na Moravě do německých rukou.

PÚ obnovil na nátlak nacistů svou činnost nařízením protektorátní vlády č. 241 Sb. z. a n. ze dne 24. 4. 1942. Na obnovený PÚ přešla působnost IX. odboru ministerstva zemědělství a lesnictví, který byl pověřen agendou bývalého státního pozemkového úřadu (zrušeného 25. 4. 1935), a převedena na něj byla i správa státních lesů a statků z VIII. odboru téhož ministerstva.

PÚ měl nacistům posloužit k revizi pozemkové reformy v rámci „nápravy křivd“ a k postupnému převádění veškerého půdního fondu v protektorátu do německých rukou. PÚ byl prohlášen za úřad ústřední, bezprostředně podřízený předsedovi protektorátní vlády. Právo vydávat právní a správní předpisy v rámci jeho příslušnosti bylo vyhrazeno jak předsedovi vlády tak vedoucímu PÚ. Fakticky byl úřad ovládnut výlučně nacisty. Rozpočet schvaloval říšský protektor a revize účtů příslušela Účetnímu dvoru Německé říše v Postupimi.

Již před faktickým zřízením PÚ měli VI. až IX. odbor ministerstva zemědělství nacisté plně ve své moci. Od března 1939 byly odbory pod dohledem gestapa. Následně na ně byla uvalena komisařská správa a v květnu 1939 byl do čela IX. odboru (již tehdy nazývaného PÚ) jako komisařský vedoucí jmenován na návrh K.H. Franka oberführer SS Curt von Gottberg, v té době vykonávající i funkci šéfa Rasse- und Siedlungs-Hauptamt SS (dále jen RuSHA) a zároveň působící jako předseda „Gemeinnützige Wohnungs- und Heimstätten G.m.b.H.“.

Tímto krokem byl odbor prakticky vyňat z pravomoci protektorátních úřadů a podřízen protektorovi, případně říšským orgánům. Gottbergovo jmenování vyvolalo kompetenční i osobní spory. Proti jeho jmenování se postavil říšský ministr výživy a zemědělství Walther Darré, který v tomto kroku spatřoval, ne nedůvodně, posilování moci SS na úkor resortu ministerstva zemědělství. Rázu osobního sporu se dostalo jmenování hlavně v souvislosti s rozdílnými pohledy von Neuratha a Franka. Von Neurath chtěl vést a realizovat osídlovací politiku „skupinou výživa a zemědělství“ při svém úřadu, K. H. Frank prosazoval zájmy RuSHA.

Gottbergovým nástupem došlo v IX. odboru k rozsáhlému propouštění a zatýkání českých zaměstnanců. Na jejich místo nastoupili příslušníci SS, SD a pracovníci RuSHA. Von Gottberg vypracoval návrhy pro novou organizaci, kde byly upraveny kompetence úřadů ve prospěch nacistů. Změny narazily na odpor říšského

protektora von Neuratha podporovaného říšským ministerstvem zemědělství. Von Gottberg se musel spokojit s existujícími kompetencemi a prostředky. Von Neurath nakonec na krátkou dobu promluvil do obsazení komisařského vedoucího. Von Gottberg byl odvolán a na jeho místo byl jmenován vedoucí skupiny pro výživu a zemědělství při úřadu říšského protektora Theodor Gross, který byl v té době zároveň předsedou Deutscher Reichsverein für Volkspflege und Siedlerhilfe (Německého říšského spolku pro péči o národ a pro osídlovací výpomoc). S Grossovým jmenováním se ovšem K. H. Frank a RuSHA nesmířili. Na podzim roku 1940 se jak K.H. Frank, tak i brigadeführer SS Otto Hofmann z RuSHA vyslovili pro Grossovo odvolání. Jako nový vedoucí byl navržen a posléze, po nástupu R. Heydricha, i prosazen hauptsturmführer SS Ing. Ferdinand Fischer, který PÚ vedl až do konce války.

R. Heydrich po svém nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora vytýčil jako hlavní úkol PÚ cíle osídlovací. Mělo dojít k rozrušení jednotného etnického celku českého národa násilným vytvořením německých jazykových ostrovů v nejhustěji zalidněných částech protektorátu, čímž mělo dojít ke zlomení odporu českého lidu. Heydrich prosadil rozšíření působnosti PÚ o úkoly, jež byly svěřeny do pravomoci říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums) Himmlera a úřad podřídil vyššímu veliteli SS a policie při Úřadu říšského protektora.

Řada zásahů nacistických protektorátních orgánů do pozemkové držby v Čechách a na Moravě a jejich počáteční legitimita byla umožněna nejen využíváním úřadů české státní správy, ale i zákony a opatřeními přijatými již v době fungování první a druhé republiky, jež měly československým vládám umožnit zásahy do soukromé držby v souvislosti s potřebami obrany státu, případně hospodářské obnovy okleštěného státu. Prvotně české normy zastíraly skutečné, protičeské a germanizační cíle, které nacistické protektorátní úřady sledovaly.

Jako zástěrka mělo sloužit i zdůvodňování změn v pozemkové držbě jako odčinění křivd prvorepublikové pozemkové reformy, případně nacisté zásahy odůvodňovali zřeteli trestně-hospodářskými.

První zákonnou normou využívanou PÚ byl zákon č.63 Sb. z. a n. z r. 1935 o vyvlastnění k účelům obrany státu. Zákon umožňoval v dalekosáhlé míře vyvlastnění nemovitostí za mobilizace a ve válce. Mimo to dovoloval vyvlastnění k účelům budování opevnění a jiných vojenských staveb, k vybudování podniků důležitých pro

obranu státu a v dalších případech, jež měla určit vláda. Nařízením říšského protektora ze dne 11. 4. 1940 byl obsah tohoto zákona recipován ve prospěch Německé říše v rámci převzaté ochrany nad Protektorátem Čechy a Morava.

Nacisté využili zákona k budování vojenských cvičišť i jiných válečně důležitých zařízení v ryze českých krajích. Vojenská cvičiště neměla být zřizována pouze pro obranu říše, nýbrž podle plánu, který byl schválen již v létě 1939, posloužila jako záminka pro vyvlastnění zákonnou cestou. Plány ke zřízení vojenského prostoru pro zbraně SS v prostoru Benešovska, Neveklovska a Sedlčanska byly předloženy již v létě roku 1939, k realizaci však došlo až právě po zřízení PÚ. Po pěti letech měli vojenské orgány prostory vyklidit a do vyprázdněných oblastí měli být nastěhováni němečtí osídlenci z východní, jihovýchodní a jižní Evropy i ze „staré říše“. To byl i jeden z hlavních důvodů proč byla cvičiště umístěna v ryze českých krajích s poměrně značnou hustotou obyvatelstva.

Druhou cestu, používanou PÚ k získávání pozemků bylo uvalení vnucených správ. V tomto případě nacisté zneužili některých vládních nařízení, vydaných v souvislosti s pozemkovou reformou, nařízení vynucených na protektorátní vládě a říšských zákonů, jejichž platnost byla rozšířena na území protektorátu. Vnucených správ bylo užito při arizaci židovských majetků, získávání majetků lidí vězněných a odsouzených a například i majetků lidí, kteří na vlastněné půdě nehosподаřili ve vlastní režii. Okupační správa prostřednictvím PÚ připravovala a z části i uskutečnila četné zásahy do pozemkové držby českých vlastníků v cílených oblastech, v Čechách na Mělnicku a Českobudějovicku, na Moravě v okolí Olomouce, Prostějova, Moravského Krumlova a Židlochovic, kde mělo být následně provedeno německé dosídlení.

Nacistické úřady používaly k dosažení vnuceného správce řadu uměle vykonstruovaných záminek, jako bylo špatné hospodaření, zásobovací přestupky, vyprovokovaná udání či politické delikty. Vnucené správy zemědělských podniků končily formou exekuční dražby a jelikož vnucené správy zřizované z příkazu PÚ podléhaly pravomoci německých úřadů a soudů, staly se takto zabavené majetky podle říšského osídlovacího zákona (Reichssiedlungesetzt) z 11. 8. 1919 vlastnictvím Německé osídlovací společnosti (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft), respektive její pobočky v protektorátu Českomoravské zemědělské společnosti, která je následně přidělila novým uchazečům z řad německých osídlenců.

PÚ celkově disponoval rozsáhlým pozemkovým majetkem, jež zahrnoval jak zbytky zabraného majetku po někdejší české pozemkové reformě a provozy ve vlastnictví státu, tak později i nemovitosti v nepřátelském nebo protistátním vlastnictví, pozemky původně židovských majitelů a provozy, na které byla z různých, často fiktivních důvodů uvalena nucená správa. PÚ se podílel na zabavování půdy i z důvodu plánovaných staveb dálnic, kanálů, přehrad, potrubního vedení, letišť, celnic apod. Pro zvláštní vojenské úkoly bylo zabráno ve 245 obcích přibližně 80 000 ha a evakuováno bylo téměř 80 000 obyvatel. Nucená správa za nacistické okupace postihla celkem 1 316 obcí a dolehla na více než 6 000 zemědělských a lesních podniků o plošné rozloze přibližně 150 000 ha půdy a 200 000 ha lesní půdy.

mh

Protektorátní vlády; spolu s úřadem státního prezidenta formálně nejvyšší orgán výkonné moci v rámci autonomní správy Protektorátu Čechy a Morava.

Jejich složení podléhalo schválení říšského protektora; poté byly oficiálně jmenovány státním prezidentem. V období od 27. 4. 1939 do 5. 5. 1945 byly jmenovány tři protektorátní vlády v čele s A. Eliášem, J. Krejčím a R. Bienertem, v nichž se dohromady vystřídalo 17 ministrů. Do 25. 4. 1939 stála v čele protektorátu (s výjimkou min. K. Sidora) vláda R. Berana, která nastoupila 1. 12. 1938. Její zřejmá dočasná působnost, překrývající se s obdobím vojenské správy, byla spíše formálního charakteru a personálním složením i zaměřením nevyhovovala ani záměrům vznikajícímu okupačnímu aparátu, ale ani zájmům státního prezidenta. S ukončením činnosti Beranovy vlády zanikla ministerstva zahraničních věcí a národní obrany, jejichž pravomoci automaticky přešly na adekvátní říšské úřady (AA, OKW). Činnost protektorátních vlád přecházela od důsledně prosazovaných obranných, protigermanizačních tendencí až k otevřenému aktivizmu.

Skutečnou první protektorátní vládou se stal kabinet ministerského předsedy A. Eliáše (do 27. 9. 1941), jmenovaný 27. 4. 1939 ve složení: J. Ježek (min. vnitra - od 1. 7. 1939, do té doby A. Eliáš), J. Kalfus (min. financí), J. Kapras (min. školství a nár. osvěty), J. Krejčí (min. spravedlnosti, od 26. 1. do 3. 2. 1940 pověřen řízením min. zemědělství, od 3. 2. 1940 náměstek předsedy vlády, od 28. 9. 1941 úřadující náměstek předsedy vlády), V. Šádek (min. průmyslu, obchodu a živností - do 3. 2. 1940, pak J. Kratochvíl), J. Havelka (náměstek předsedy vlády do 3. 2. 1940 a min. dopravy do 25. 4. 1941, pak J. Kamenický), D. Čipera (min. veřejných prací), L. K. Feierabend (min. zemědělství - do 26. 1. 1940, pak od 3. 2. 1940 M. z Bubna-Litic) a Vladislav Klumpar (min. sociální a zdravotní správy).

Tato vláda sice vykazovala - díky podstatné personální totožnosti s předchozím kabinetem - všechny rysy vlády úřednické, avšak vzhledem ke zcela mimořádnému postavení i úkolům na ni kladeným ji nelze označit za jeho kontinuální pokračovatelku. Eliáš považoval za hlavní úkoly své vlády "*...chránit existenci národa a zabraňovat jeho demoralizaci.*" Výsledkem této snahy byla úporná - a zpočátku nikoliv neúspěšná - zpomalovací taktika,

kteřou Eliáš charakterizoval takto: *"Dobřovolně se neřzdávat ničeho, neřdat ani píď a hájit všecko, co se uřájit dá..."* Vrcholem vládního odporu se v řířnu roku 1939 stalo nejřve protestní memorandum státního prezidenta proti porušování protektorátní autonomie, na jehoř obsahu se vedle předsedy vlády podílelo i několik ministrů (Havelka, Klumpar, Feierabend) a poté odmítnutí tzv. slibu věřnosti, k němuř Háču vřzval Berlín, a který vláda opakovaně nedoporučila. Podstatnou roli hrála i angařovanost jednotlivých ministrů v rámci rezistence. Ministerský předseda Eliáš, jenř je považován za spoluzakladatele a předního exponenta Obrany nářoda, byl po celou dobu výkonu úřadu ve spojení s exilovými představiteli, ministr Feierabend (v lednu 1940 donucen k emigraci) byl vrcholným činitelem Politického ústředí. Odboj dále neřzářve informovali ministři Havelka a Kalfus (Eliáš, Feierabend, Kapras, Klumpar a Šádek byli svobodnými zednáři). Eliáš byl zatčen v souvislosti s nástupem zastupujícího řířského protektora R. Heydricha 27. 9. 1941. Následujícího dne hlasovala vláda o abdikaci státního prezidenta a svém odstoupení; nerozhodný výsledek podstatně napomohl k jejímu setřvání. Eliáše (k trestu smřti odsouzen 1. 10. 1941, popraven 19. 6. 1942) dočasně zastoupil náměstek předsedy vlády Krejčí.

Dřhá protektorátní vláda *"pozitivních a aktivistických sil"* byla jmenována v rámci Heydrichovy správní reformy 19. 1. 1942 ve sloření: J. Krejčí (předseda a min. spravedlnosti), R. Bienert (min. vnitra, od 12.3. 1942 náměstek předsedy vlády), W. Bertsch (min. hospodářství a práce), E. Moravec (min. školství, od 15. 6. 1942 rovněž min. lidové osvěty), A. Hrubý (min. zemědělství a lesnictví), J. Kamenický (min. dopravy a techniky) a J. Kalfus (min. financí). Zrušením Úřadu předsednictva ministerské rady, jehoř agenda přešla na ministra vnitra, byla vládní působnost zásadně omezena a vláda jako kolektivní orgán prakticky zanikla. Byl snížen počet resortů a jednotlivá ministerstva se dostala pod přímou kontrolu příslušných oddělení Úřadu řířského protektora. Nově vzniklo ministerstvo hospodářství a práce, které převzalo agendu zrušeného ministerstva průmyslu, obchodu a živností, převážnou část agendy zrušeného ministerstva sociální a zdravotní správy a zodpovědnost za měnu a peněžnictví. Vlastní styk s ÚŘP přešel na jednotlivá ministerstva, kam byli jako plnomocní ministerští zástupci dosazeni vedoucí

jednotlivých oddělení ÚŘP. Veškeré kulturně politické a tiskové záležitosti byly podřízeny nově zřízenému Úřadu lidové osvěty, jehož vedoucím se stal E. Moravec. Nejvýznamnější změnu představovalo zřejmě sloučení hospodářských resortů v jediné ministerstvo hospodářství a práce, do jehož čela byl dosazen říšský Němec W. Bertsch.

Druhá protektorátní vláda zcela rezignovala na jakékoli pokusy o zdržovací taktiku a stala se reprezentativním aktivistickým orgánem, ideologicky zcela podřízeným nacionálnímu socialistovi E. Moravcovi, což se projevilo především v období po atentátu na zastupujícího říšského protektora Heydricha, kdy vládní představitelé na četných masových shromáždění opakovaně proklamovali lojalitu Německé říši. Po svém jmenování německým státním ministrem pro Čechy a Moravu 20. 8. 1943 převzal zbylé pravomoci zcela zkompromitované Krejčího vlády K. H. Frank. V dubnu 1944 byla podstatná část administrativních záležitostí německého státního ministerstva přenesena na ústřední autonomní úřady, kam byli za tímto účelem dosazeni němečtí úředníci, čímž *"...byl završen proces směřující ke smíšené správě, který prosazovala Heydrichova administrativní reforma."* Dosavadní německá kontrola se změnila v přímou řídicí činnost.

Třetí protektorátní vláda byla jmenována 19. 1. 1945 ve složení: R. Bienert (předseda a min. vnitra), J. Krejčí (min. spravedlnosti a náměstek předsedy vlády), W. Bertsch (min. hospodářství a práce), E. Moravec (min. školství a lidové osvěty), A. Hrubý (min. zemědělství a lesnictví), J. Kamenický (min. dopravy a techniky) a J. Kalfus (min. financí). Nevyvíjela vlastní aktivní činnost a její představitelé se - s výjimkou E. Moravce - snažili vyhýbat veřejným vystoupením. Moravcův vliv však přesto upadal; na významu začali opět získávat ministři Krejčí, Bienert a Hrubý. Absenci politické aktivity prolomil na sklonku války min. Hrubý, který koncem dubna 1945 požadoval po státním ministru K. H. Frankovi včasné předání moci české vládě; následná jednání však ztroskotala na zásadním odporu polního maršála F. Schörnera. Neúspěšně skončil i pokus delegace "českých průmyslníků" - předsedy vlády Bienerta a ministra Hrubého - kteří měli z popudu K. H. Franka od 24. 4. 1945 vyjednávat se západními mocnostmi o separátním míru. Protektorátní vláda zanikla současně s vypuknutím českého povstání a se zatčením jejího

předsedy R. Bienerta 5. 5. 1945; téhož dne spáchal sebevraždu min. Moravec.

jbu

Literatura

BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 - 1945, Praha 1999

KOKOŠKA, S.: Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání. In: SD, roč VIII/2002, č. 4, s. 592 - 620

KVAČEK, R. - TOMÁŠEK, D: Generál Alois Eliáš. Jeden český osud, Praha 1996

PASÁK, T.: Činnost protektorátní reprezentace na podzim r. 1939. In: ČSČH, roč. XVII/1969, č. 4, s. 553 - 573

PASÁK, T.: Pod ochranou říše, Praha 1998

TOMÁŠEK, D: - KVAČEK, R.: Obžalována je vláda, Praha 1999

Protibenešovská opozice 1939 - 1945

I když prezident Edvard Beneš byl pokládán většinou domácím a zahraničním odboje za vůdčí politickou osobnost a autoritu, vznikaly hned v počátcích konstituování odboje skupiny, které jej kritizovaly nebo zpochybňovaly jeho právo na vůdčí pozici v odboji. Terčem kritiky ze strany Benešových protivníků byla především jeho meziválečná zahraniční politika, systém státního zřízení v exilu, příčinou sporů se stávaly také ideové rozdíly a v neposlední řadě i osobní animozity. Zatímco v domácím odboji (vyjma komunistů) byla podpora Beneše prakticky bezvýhradná, v exilu se již brzy po rozpadu Česko-Slovenska začínaly utvářet opoziční skupiny. V otevřené opozici proti Benešovi se do napadení Sovětského svazu ocitli komunisté, kteří se řídili směrnicemi Komunistické internacionály, označovali válku za imperialistickou a zpochybňovali dokonce ideu obnovení Československa. Ještě před začátkem války se s Benešem a jeho spolupracovníky dostal do rozporů generál Lev Prchala, který se domníval, že nejvhodnější základnou pro zahraniční odboj bude Polsko, o jehož brzkém vstupu do války tehdy nikdo příliš nepochyboval. Beneš však argumentoval vojenskou slabostí Polska a chtěl čs. zahraniční akci opřít o Francii. Jelikož však Polsko v počátcích odboje hrálo důležitou roli (proudili přes něj vojenští uprchlíci, kteří se stali základem čs. armády v zahraničí) a pro Poláky byl Prchala (na rozdíl od Beneše) persona grata, muselo nakonec dojít k dohodě. Prchala uznal Benešovu autoritu v zahraničním odboji, Beneš zase přistoupil na požadavek, aby Prchala byl velitelem čs. jednotek v Polsku. Po pádu Polska se Prchala sice dostal do Francie, bylo mu však kladeno za vinu, že opustil legion a svou akci v Polsku vnášel rozkol do čs. odboje. Prchala byl dán do disponibility a v čs. armádě v zahraničí nezastával žádné funkce.

Víceméně vlastní akci rozvíjel v Polsku v roce 1939 novinář Ferdinand Kahánek, kritik Benešovy politiky vůči Polsku. Zdravotní potíže ho však brzy vyřadily z činnosti a v roce 1940 zemřel v Rumunsku.

Beneš byl zastáncem ideje čechoslovakismu, což bylo v rozporu s představami některých slovenských činitelů v zahraničí. Mezi ně patřil zejména bývalý vyslanec v Paříži Štefan Osuský, který si navíc osoboval právo na vůdčí pozici v čs. odboji. Odvozoval je od toho, že je stále právoplatným zástupcem čs. státu akreditovaným u vlády nejdůležitějšího spojence. Osuský a posléze také bývalý premiér Milan Hodža

požadovali, aby slovenský národ měl v novém Československu autonomní postavení a právo na svůj samostatný kulturní a národní rozvoj, jak to stanovovala pittsburská dohoda z roku 1918. Beneš zase trval na tom, že o těchto otázkách by měli obyvatelé Československa rozhodnout až po osvobození. K Osuskému a Hodžovi se přidávaly i další více či méně významné osobnosti odboje jako např. gen. Prchala, Karel Locher, Vladimír Ležák-Borin, Karel Schwarz a další. Dne 28. ledna 1940 vznikla sloučením České národní rady (přípravný výbor vznikl 14. ledna 1940) a Slovenské národní rady (vznikla 22. listopadu 1939) Česko-slovenská národní rada (Č-SNR). Jejím předsedou se stal Milan Hodža a mezi členy patřili například František Schwarz, Vladimír Ležák-Borin, gen. Josef Šnejdárek, Josef Malík a další. Č-SNR okamžitě zahájila ostrou kritiku Československého národního výboru, který tehdy pod vedením Beneše představoval nejvyšší orgán čs. zahraničního odboje, a žádala jeho o doplnění o představitele Č-SNR.

Nereprezentativnost Československého národního výboru se ostatně stala předmětem kritiky spojenců, kteří zapojením členů opozičních skupin do exilového zřízení podmiňovali uznání exilové vlády. Do čs. prozatímní vlády, která vznikla 21. července 1940 byl proto jako jeden z ministrů jmenován Štefan Osuský. Milan Hodža se zase stal místopředsedou Státní rady – poradního orgánu prezidenta a pomocného kontrolního orgánu v rámci československého exilového zřízení, který svým způsobem hrál v exilu roli kvaziparlamentu. Tímto způsobem chtěl Beneš přenést část zodpovědnosti také na opozici. Předsedou Státní rady se staly bývalý významný sociálně-demokratický politik Rudolf Bechyně, jehož působení se však od začátku neslo v duchu konfrontace s vládou a postupně i s prezidentem Benešem. Bechyně se nehodlal smířit se slabým postavením, jaký mu v exilovém zřízení dávala funkce předsedy Státní rady a chtěl tento orgán postavit jako reálnou politickou protiváhu. Ostře navíc kritizoval poměry v československém exilu zejména kolem zbrojařského podniku Caswick – společnosti založené k provozování licenčních smluv a patentů brněnské Zbrojovky ve Velké Británii. Bechyněho pozice se postupně stala neudržitelnou a musel z postu předsedy Státní rady na podzim 1941 odejít. Bechyněho politické názory se postupně radikalizovaly směrem doleva a dával jím průchod na stránkách levicového časopisu Nová svoboda. Bechyně prosazoval bezvýhradnou orientaci na Sovětský svaz, charakteristická byla jistá naivita při posuzování sovětské zahraniční a vnitřní politiky.

Osuský, Hodža a další členové protibenešovské opozice však kritizovali Beneše nejen za jeho postoj k slovenské otázce, ale též z systém exilového zřízení. Obviňovali Beneše z diktátorských sklonů, někteří členové Č-SNR byli po příjezdu na britské ostrovy po porážce Francie internováni. Předmětem sporů byl také postoj ke konfедераčním plánům s Polskem. Zatímco Osuský, Hodža a další byli velkými zastánci federačních plánů ve střední Evropě, Beneš a jeho spolupracovníci byli mnohem zdrženlivější. Proto také polská exilová vláda finančně i jinak podporovala protibenešovskou opozici v naději, že takto donutí Beneše k vstřícnějšímu postoji ke konfederaci s Polskem. Polsko se sympatiemi hledělo a podporovalo též slovenské autonomistické hnutí, mezi jehož hlavní představitele Osuský a Hodža nepochybně patřili. Názory protibenešovské opozice se odrážely i v publicistické tvorbě a v polemikách v exilovém a krajanském tisku, v níž vynikli nejen Hodža a Osuský, ale též další odpůrci Beneše jako Karel Locher, František Schwarz, Peter Prídavok a další. Když ale Bohuš Beneš obvinil v jednom článku otištěném v lednu 1942 v Čechoslovákovi Osuského a Prchalou ze snah vnést již v roce 1939 rozkol do tehdy začínajícího odboje, měl celý případ soudní dohru, jež skončila vítězstvím Prchalou a Osuského.

Odpůrci Beneše též kritizovali československou politiku vůči Sovětskému svazu a pokládali za chybu, aby se Československo příliš orientovalo na Sovětský svaz a spatřovalo v něm záruku své samostatnosti.

Opoziční blok proti politice Edvarda Beneše se postupně rozkládal a bylo zřejmé, že mezi členy Č-SNR narůstají osobní a politické spory. Dne 4. února 1943 proto vznikla volnější opoziční struktura Asociace Čechů a Slováků, v jejímž čele stanul gen. Prchala, Peter Prídavok se stal místopředsedou. Zejména kvůli slovenským odstředivým snahám se Asociace 2. března 1943 rozdělila na Českou národní jednotu v čele s Prchalou a Slovenskou národní jednotu v čele s Prídavkem. Obě organizace hlásaly, že po válce bude existovat samostatný český a slovenský stát, které se stanou součástí středoevropské federace, a pokračovaly v propagandistické kampani proti Benešovi. Po podepsání československo-sovětské smlouvy z 12. prosince 1943 se Slovenská národní jednotka transformovala ve Slovenskou národní radu a Prídavok byl potvrzen jako její předseda.

S blížícím se koncem války sílila kritika z řad protibenešovské opozice. Nesouhlas vyvolávaly zejména nové a podle jejich názoru nedemokratické poměry na osvobozeném území a přílišná orientace na Sovětský svaz. Z České národní jednoty

vznikl 14. dubna 1945 v Londýně Český národní výbor v čele s gen. Prchalou, který Beneše obvinil z toho, že Československo uvrhl do komunistické diktatury. Ve vlastních akcích na podporu vzniku samostatného slovenského státu pokračoval Prídavok se Slovenskou národní radou a stejně jako Český národní výbor hledal podporu u polské exilové vlády. Objevily se dokonce snahy o vytvoření českých a slovenských jednotek v rámci polské armády na Západě. S koncem války význam protibenešovské opozice v exilu pochopitelně slábl; její čelní představitelé se do osvobozené republiky nevrátili.

jfr

REFA (Reichsausschuß für Arbeitsstudien); systém hodnocení pracovního výkonu původně vyvinutý pro potřeby říšskoněmeckého průmyslu.

Snahy o zvyšování intenzity výroby vedly v roce 1943 i v protektorátním průmyslu k zavedení německého výkonnostního mzdového systému. Jeho základem se stalo normování pracovních výkonů na základě časových studií a analýzy výrobních procesů, které vypracovával Říšský výbor pro pracovní studie (REFA). Pro každý jednotlivý výkon se stanovovala časová norma označovaná jako 100 %. Pokud spotřebovaný čas přesáhl 125 % normy, následovaly srážky ze mzdy, případně další tresty. V protektorátu zajišťoval zavádění REFA-systému Zemský výbor pro pracovní studie, jehož místní skupiny postupně vznikly v Praze, Brně, Jihlavě, Českých Budějovicích, Kladně, Hradci Králové, Moravské Ostravě, Olomouci a Prostějově. Zemský výbor vydával české překlady tzv. knih REFA a zajišťoval odbornou přípravu normovačů práce.

Jen za období od března 1943 do konce roku 1944 prošlo kurzy REFA 4 292 osob, z toho 3 869 Čechů a 423 Němců. Kromě REFA-systému byl v protektorátních podnicích uplatňován i Baťův výkonnostní systém. Dělo se tak s požehnáním A. Hitlera, který v listopadu 1943 souhlasil, aby se ve Zlíně konaly speciální kurzy pro mistry a dělnické předáky z ostatních protektorátních i říšských zbrojních závodů.

Reichsarbeitsdienst (RAD); říšská pracovní služba.

RAD vznikla 11. 7. 1934 jako přičleněná organizace NSDAP na základě starších organizací, které se od dvacátých let snažily organizováním pracovních táborů snížit důsledky ekonomické krize a vysoké nezaměstnanosti. Zároveň měly - přes ustanovení Versailleské smlouvy - připravovat mladé Němce na vojenskou službu. V čele organizace stál až do roku 1945 Konstantin Hierl, postupně jako státní tajemník pracovní služby, Reichsarbeitsführer (1935), Reichsleiter (1936) a Reichsminister (1938). Organizace zajišťovala šestiměsíční pracovní službu, která byla povinná pro každého Němce ve věku 18 až 25 let. Po jejím skončení následovala dvouletá vojenská služba. Přestože byla RAD organizována po vojenském vzoru, nebyla podřízena přímo armádě. Měla status tzv. doprovodu říšské branné moci (Wehrmachtsgefolge). Organizace byla zvlášť pro muže (Reichsarbeitsdienst Männer, RAD/M - obvykle uváděna pouze zkratkou RAD) a pro ženy (Reichsarbeitsdienst der weibliche Jugend, RAD/wJ).

RAD/M byla na území říše organizována do čtyřiceti pracovních žup (Arbeitsgau I - XXXX). Pracovní župě velel župní pracovní vedoucí (Arbeitsgauführer), který měl k dispozici štáb a strážní oddíl. Každá pracovní župa obsahovala obvykle osm pracovních skupin (Arbeitsgruppe) po 1200 až 1800 mužích organizovaných do šesti oddílů (Abteilung). Několik pracovních skupin mohlo být sloučeno do obvodu (Bereich). Území českých zemí pokrývaly pracovní župy XXXVII Sudetenland-West s velitelstvím v Teplicích (Pracovní skupiny 370 až 376) a XXXVIII Sudetenland-Ost (v roce 1941 přejmenována na Böhmen und Mähren) s velitelstvím v Praze (pracovní skupiny 380 až 386). Do odtrženého pohraničí na jihu Čech a Moravy zasahovaly pracovní župy XXIV Bayern- Ostmark (Řezno), XXXIV Oberdonau (Linec) a XXXV Niederdonau (Vídeň). RAD/wJ byla na území říše organizována do 29 okresů (Bezirk I - XXIX): české území pokrývaly, nebo do něj zasahovaly, okresy XII Alt-Bayern (Mnichov), XXI Donauland (Vídeň), XXII Sudetenland West (Teplice) a XXIV Böhmen und Mähren (Praha).

Do roku 1939 bylo hlavním úkolem RAD poskytovat pracovní sílu v zemědělství, v průmyslu a při stavbě komunikací. Od roku 1938, kdy byly první jednotky RAD nasazeny při stavbě Západního a Východního valu, se činnost RAD stále více militarizovala. Po všeobecné mobilizaci 26. 8. 1939 bylo 1050 oddílů RAD převedeno přímo do armády, kde po doplnění rezervisty vytvořily 55 pracovních pluků (Absschnittsbaustab se čtyřmi stavebními prapory po 2000 mužích) a 18 těžkých a 12 lehkých motorizovaných stavebních praporů, nasazených u frontové armády. Přestože RAD jako takové hrozil po vypuknutí války zánik, byla znovu doplňována a vyvíjela činnost až do roku 1945. Od roku

1944 několik desítek tisíc jejích příslušníků obsluhovalo protiletadlové baterie. Na samém konci války byly z příslušníků RAD vytvořeny čtyři pěší divize a dvě horské brigády. Některé části I. pěší divize RAD "Schlageter", která jako celek kapitulovala 3. 5. 1945 v Meklenbursku americké armádě, se na konci války nacházely v Čechách.

Revoluční národní výbory; původně orgány domácího odboje, později jednotky státní správy a moci.

Národní výbory měly v českých dějinách bohatou tradici. Setkáváme se s nimi v revoluci 1848, na sklonku boje o samostatnost v posledních letech 1. světové války a Československý národní výbor utvořený 17. 10. 1939 se stal prvním spojenci uznávaným orgánem řídícím 2. čs. zahraniční odboj. V okupovaných českých zemích vznikaly národní výbory původně jako sjednocující a řídící ilegální prvky domácího odboje. Vlivem zásahů nacistických bezpečnostních složek byla však řada z nich buď rozbita nebo donucena svou činností utlumit. K novému rozmachu národních výborů došlo po napadení Sovětského svazu Německem v červnu 1941, kdy se objevily snahy o prohloubení spolupráce mezi komunistickým a nekomunistickým domácím odbojem prostřednictvím nového ústředního odbojového orgánu nazvaného Národně revoluční výbor Československa. V létě 1941 vznikl také Národně revoluční výbor inteligence v čele s Vladislavem Vančurou, revoluční národní výbory vybudované Komunistickou stranou Československa, která myšlenku národních výborů nejvíce podporovala, vyvíjely také činnost například na Příbramsku, Tábořsku a Kolínsku. Nacistickým bezpečnostním složkám se však podařilo mnohé výbory zlikvidovat včetně Národně revolučního výboru inteligence.

Třetí etapu ve vývoji národních výborů představují léta 1944-1945. To už ovšem národní výbory začínaly vznikat nejen jako koordinační odbojové orgány, ale také jako zárodky budoucí státní správy, i když v době Slovenského národního povstání se ještě uplatnily původní orgány státní správy. Diskuse o podobě a pravomocích národních výborů probíhaly především v československém exilu. První snahy o prosazení myšlenky národních výborů do poválečného Československa jsou datovány již na přelomu let 1942 a 1943, kdy došlo v Kujbyševě k sérii rozhovorů mezi zástupci moskevského vedení KSČ se sociálními demokraty. Podle závěrů z těchto rozhovorů se národní výbory vzešlé z voleb měly podle představ levice stát základem demokratického státního zřízení. Během návštěvy prezidenta Edvarda Beneše v Moskvě v prosinci 1943 došlo k dalšímu vyjasnění stanovisek. Při rozhovorech s komunistickými předáky sice Beneš myšlenku národních výborů přijal, ale na druhé straně zdůrazňoval, že k jejich vytvoření doma ještě nedozrála situace. Obě strany se v podstatě shodly i na způsobu utváření národních výborů. Národní výbory vyšších stupňů se měly volit nepřímo, tj. okresní národní výbory zástupci místních národních výborů a zemské národní výbory (pro Čechy, Moravu a Slezsko,

Slovensko a Podkarpatsko) delegáty zvolenými národními výbory okresními. Všechny zemské národní výbory měly pak dohromady tvořit provizorní Národní shromáždění. Místní národní výbory by převzaly okruh působnosti okresních zastupitelstev a okresních politických správ a zemské národní výbory by nastoupily na místa zemských zastupitelstev a zemských politických správ. Národní výbory měly tak zrušit dosavadní dvoukolejnost státní správy, kdy vedle sebe existovaly zvlášť orgány politické a veřejné správy.

I když prezident Beneš ve svém rozhlasovém projevu 3. 2. 1944 vyzval k vytváření národních výborů, nejrozhodněji se v této věci angažovali komunisté. Psali o národních výborech v Československých listech v Moskvě i v ilegálním Rudém právu a byli to právě oni, kdo nejvíce volali po obnově centrálního orgánu, který by sjednotil domácí odboj. Znovu vzkřísili myšlenku Ústředního národně revolučního výboru, v němž by splynuly ostatní politické síly, ale dominantní roli by sehrála KSČ. Mezitím na půdě Státní rady v Londýně proběhla diskuse, která ukázala, že názor na úlohu národních výborů není v řadách čs. politické reprezentace jednotný. Zvláště ministr vnitra čs. exilové vlády Juraj Slávik vyjadřoval pochybnosti o tom, zda budou národní výbory v prvních měsících míru schopny tak velkou zátěž unést a vyslovoval se pro zachování dosavadních úřadů se zapracovaným personálem. Zemské národní výbory měly podle Slávikova názoru plnit dokonce pouze funkci poradních orgánů zemského prezidenta. S tímto stanoviskem ostře kontrastoval postoj zástupců KSČ ve Státní radě postavený na názoru, že starý úřednický aparát je kompromitován kolaborací s nacisty a v žádném případě nebude možné jej v celku převzít až na některé jednotlivce, kterým však neměla být svěřena politická moc, nýbrž se měli stát jen technickými pracovníky.

Rychlý postup Rudé armády k československým hranicím však vyžadoval co nejrychlejší právní zakotvení národních výborů jako orgánů státní moci a správy. Koncem srpna 1944 vypracovalo moskevské vedení KSČ nový návrh kompetence národních výborů, který 31. 8. 1944 z Moskvy telegraficky tlumočil vládní delegát Němec ministerskému předsedovi J. Šrámkovi a doporučil jeho přijetí. V první polovině září 1944 byla osnova dekretu o národních výborech dokončena, 13. 9. ji schválila vláda a 4. 12. 1944 dekret č. 18/1944 podepsal prezident Beneš. Podle článku 1 dekretu měly být na území republiky osvobozeném od nepřítele ustaveny místní, okresní a zemské národní výbory, jakožto prozatímní orgány veřejné správy ve všech jejich oborech. Ve věci státní správy měly být podřízeny vládě. Vláda byla

dekretem zmocněna, aby prostřednictvím vládního nařízení (podepsaném prezidentem republiky) upravila jednak volby do národních výborů, jednak jejich pravomoc. Prezident Beneš, který zastával názor, že část orgánů původní správy je nutno zachovat, přitom podepsání dekretu doprovodil dopisem, v němž zdůraznil, že zůstává stále otevřenou otázkou, jak velké kompetence budou nakonec na národní výbory přeneseny. Dále podtrhl, aby se vedle hlediska demokratizace správy rozhodně nezapomnělo na nezbytnost respektování požadavku odborného výkonu. Vymezení působnosti národních výborů bylo však přímo závislé na politickém složení vlády osvobozené republiky. Dekret č. 18/1944 ze 4. 12. 1944 rovněž řešil situaci v obcích a okresech s převážnou většinou státně nespolehlivého obyvatelstva. V praxi se toto ustanovení dotýkalo v první řadě pohraničních oblastí s německou a maďarskou menšinou. Zde namísto národních výborů měli být jmenováni správní komisaři nebo komise. Ke spolupráci mohli být přibráni zástupci státně spolehlivého obyvatelstva.

Košický vládní program vyhlášený 5. 4. 1945 ve své 5. kapitole doslova uvedl: „*Na rozdíl od dřívějšího byrokratického, lidu vzdáleného správního aparátu, tvoř se v obcích, okresech a zemích jakožto nové orgány státní a veřejné správy, lidem volené národní výbory.*“ Revoluční národní výbory vznikaly spontánně v souvislosti s blížící se frontou nebo s činností odbojových skupin (např. partyzánů), aby vzápětí po osvobození přebíraly moc. Původní složení revolučních národních výborů bylo výsledkem politického vlivu v obci nebo v daném regionu a až během roku 1945 bylo změněno podle paritního zastoupení politických stran. Právní úprava národních výborů byla upravena vládním nařízením č. 4/1945 Sb. z 5. 5. 1945. Nařízení zavádělo ve shodě s dekretem č. 18/1944 třístupňovou strukturu místních, okresních a zemských národních výborů a definitivně likvidovalo dřívější dvoukolejnost státní správy.

Na Slovensku dostaly národní výbory právní základ nařízením předsednictva Slovenské národní rady č. 26 b. n. SNR o národních výborech ze 7. 4. 1945, jímž byly zrušeny dosavadní orgány státní správy. Místní národní výbory podléhaly okresním národním výborům a ty pak Slovenské národní radě.

Během prvních poválečných měsíců proběhly volby do celé zastupitelské soustavy. Místní národní výbory zvolily ve všech obcích na veřejných schůzích volitele, kteří se potom sešli na okresních shromážděních, kde byly jednak zvoleny okresní národní výbory, jednak delegáti na zemské sjezdy. Na těchto sjezdech byly

zvoleny zemské národní výbory a poslanci do Prozatímního národního shromáždění (v českých zemích k tomu došlo 15. 10. 1945, na Slovensku pak u příležitosti 1. výročí Slovenského národního povstání 29. 8. 1945).

Literatura

SCHELLE, Karel: *Organizace veřejné správy v letech 1848-1948*. Brno 1993

Vývoj státní správy v dokumentech II. (Ed.) K. SCHELLE. Brno 1992.

ŠTROBLÍK, Vladimír: *Vývoj místní a městských národních výborů na území České republiky (1945-1990)*. Archivní časopis, 2002, č. 3, s. 73-90.

BERTELMANN, Karel: *Vývoj národních výborů do ústavy 9. května (1945-1948)*. Praha 1964.

KURAL, Václav: *Vlastenci proti okupaci*. Praha 1997.

PECKA, Jindřich: *Revoluční národní výbory jako prostor pro místní elity*. In: *Politické elity v Československu 1918-1948*. Uspoř. I. KOUTSKÁ, F. SVÁTEK. Praha 1994, s. 233-254.

SA-Standarte Feldherrnhalle; původně stálá jednotka SA pro strážní a reprezentační účely.

První sturmbann (prapor) vznikl již 24. 10. 1935 v Berlíně a předpokládalo se, že každá říšská SA-Gruppe (skupina) bude disponovat jednou takovou jednotkou. Mužstvo se nejprve rekrutovalo z řad dobrovolníků SA, kteří se zavazovali vykonat alespoň jednoroční službu. Na podzim 1938 byl tento systém změněn a v rámci standarty Feldherrnhalle si odvedení členové SA a HJ mohli odsloužit povinnou vojenskou službu. V červnu 1938 byla standarta začleněna jako samostatný výsadkový pluk do 7. letecké divize. S touto jednotkou luftwaffe se pod velením SA-Gruppenführera Ericha Reimanna účastnila obsazení odstoupeného sudetského území v říjnu 1938 a okupace Prahy v březnu 1939. V předvečer polského tažení bylo mužstvo standarty přiřčeno k armádě (Sturmabteilung „Feldherrnhalle“), v jejímž rámci se pak čestný název „Feldherrnhalle“ objevuje až do konce války (Panzerkorps „Feldherrnhalle“). Vlastní SA-Standarte Feldherrnhalle ovšem existovala i nadále, podléhala náčelníkovi štábu SA a starala se o výcvik a ideologickou výchovu nováčků. V závěru války ji tvořilo celkem deset sturmbannů.

V Praze byl ve škole na Pražačce od roku 1943 umístěn V. sturmbann, jehož mužstvo složené z nováčků ve věku 16 - 19 let se v průběhu povstání v květnu 1945 dopouštělo řady represálií na zajatých povstaleckých bojovnících i na civilním obyvatelstvu. V sudetské župě se pak nacházel III. sturmbann, který byl v závěru války umístěn jihovýchodně od Opavy v obci Klokočov. Příslušníci standarty nosili při slavnostních příležitostech uniformu SA. Při výcviku a v poli se používalo armádních uniforem, které byly na rukávě opatřeny černou páskou s bílým nápisem "Feldherrnhalle".

Slezský odboj (SO); české hnutí odporu a odboje proti polskému záboru Těšínska v letech 1938-1939.

Vznikl jako spontánní reakce na pomnichovské události v českém Slezsku v říjnu 1938 a nikdy nebyl samostatnou organizací ani jednolitém odbojovým hnutím. Pod jeho názvem vystupovaly skupiny, které si vzájemně upíraly právo na toto označení a po válce se přely nejen o své zařazení ve struktuře národního odboje, ale i o provedené odbojové akce.

Navazoval na tradici SO, který byl za první světové války symbolem českého protigermanizačního hnutí na Opavsku. Jedna z jeho struktur vznikla z iniciativy účastníka prvního odboje národopisce J. Vochaly v Praze, kde byl 3. 10. 1938 při Československé jednotě ustaven Slezský výbor pro Těšínsko. Ten měl v Praze zastupovat střediska vytvořená přímo na Ostravsku, všestranně pomáhat emigrantům a vysídlencům ze zabraného území, organizovat přípravy na předpokládaný plebiscit na Těšínsku, posilovat naděje českého obyvatelstva v záboru na obnovu území ČSR, zasazovat se o české požadavky ve věci Slezska i na mezinárodní úrovni aj.

Část tohoto hnutí začala pod názvem SO vystupovat od 13. 11. 1938, kdy se na hoře Prašivé v Beskydech konala manifestace proti rozšíření záboru na údolí Morávky. Střediska Slezského výboru v Moravské a Slezské Ostravě se stala sekretariáty SO. Vydávané letáky upozorňovaly na perzekuci Čechů v záboru, ale odmítaly extrémní šovinismus českých bojůvkářů, jejichž skupinky se výbor marně pokoušel dostat pod svůj vliv. Od této struktury SO se výrazně lišily ostře protipolské letáky Těšínského zpravodaje, jež byly od prosince 1938 podepisovány jménem SO. Vyzývaly k násilné odvetě vůči Polsku, hrozily fyzickou likvidací zrádcům a polským bojůvkářům, předvíдалy brzký pád Polska a obnovu českého státu rozšířeného o kus polského území. Ve stejném duchu se ozvaly i tři nelegální protipolské vysílačky, jejichž provoz - stejně jako tisk letáků Těšínského zpravodaje - zprostředkovávalo zpravodajské oddělení policejního ředitelství v Moravské Ostravě za finanční pomoci oblastní pobočky německé zpravodajské služby SD.

Ozbrojené bojůvky vznikaly již v době evakuace českého obyvatelstva z Těšínska před příchodem polské armády, kdy se souhlasem místních vojenských velitelů docházelo k distribuci a ukrývání zbraní a střeliva. Členskou základnu bojůvek tvořili především vysídlenci a uprchlíci ze zabraného území a obyvatelé pohraničních obcí ohrožených možností záboru. Byli mezi nimi členové Sokola a dalších českých

tělovýchovných organizací, z politického hlediska převažovali národní socialisté, národní demokraté a sociální demokraté, ale patřili sem i mnozí čeští fašisté, kteří na Ostravsku a Frýdecku vytvářeli samostatné bojůvky. Často šlo o vojáky v záloze, kteří se po ukončení všeobecné mobilizace ze září 1938 už nemohli či nechtěli vrátit na Těšínsko. Náborové středisko dobrovolníků se v Ostravě skrývalo v úřadovně Červeného kříže, jíž procházela značná část vysídlenců. Někteří z dobrovolníků byli ubytováni v kasárnách v Místku a ve Slezské Ostravě, ale na rozdíl od polských bojových oddílů OB nebyly české oddíly začleněny do vojenských struktur a neprocházely vojenským výcvikem. Bojůvkáři se obvykle formovali do skupin až před konkrétní akcí, k jejímuž provedení dostali zbraně a výbušniny. Armádní velitelé (např. plk. J. Satorie, pplk. E. Klímek aj.) o podpoře bojůvek věděli, ale proti vůli ústředních orgánů ji tolerovali až do ledna 1939, kdy v této věci v Ostravě zasáhl generál F. Hrabčík.

I když neexistovalo ústřední vedení bojůvek ani jednotný plán jejich činnosti, jež byla většinou improvizovaná, bez pomoci místních vojenských a policejních složek a bez tichého souhlasu správních orgánů by jejich diverzní a bojová činnost nebyla možná. Bylo zaznamenáno přes 60 akcí, jež lze označit spíše za teroristické, neboť spočívaly ve střelbě ze zálohy na polské celníky, finanční a pohraniční úředníky, a ve vyhazování granátů do oken vesnických domků, v nichž bydleli polští aktivisté. Jen výjimečně se jednalo o destrukce železniční trati či o útoky na veřejné budovy. Bojůvky v naprosté většině případů docházely na Těšínsko z českého území Ostravska a po provedení akcí se vracely zpět, jen málokdy zasahovaly hlouběji v zabraném území. Polské úřady odpovídaly na útoky bojůvek vysídlováním českých obyvatel, proto v lednu 1939 policejní ředitelství v Ostravě prohlásilo účast v násilných akcích na Těšínsku za trestnou. Postih bojůvkářů byl však spíše jen symbolický.

Po okupaci zbytku republiky nacisty činnost protipolských bojůvek zcela ustala. Mnohé ze struktur SO se zapojily do boje proti německým okupantům, zvláště v rámci Obrany národa. V propojení SO s odbojem vojenským, železničářským, sokolským či s konspiračními sítěmi politických stran byly organizovány ilegální přechody hranic z protektorátního Ostravska a Frýdecka na území Těšínska zabrané Polskem, odkud se uprchlíkům před nacistickým režimem naskýtal možnost odchodu do emigrace nebo do zahraniční armády. Po vypuknutí války už Slezský

odboj žádnou činnost nevyvíjel. Slezská národní rada, jež vznikla v ilegalitě na Ostravsku před koncem války, na SO přímo nenavazovala.

meb

Literatura:

BORÁK, M.: Česká diverze na Těšínsku v letech 1938-1939. Slezský sborník, 94, 1996, s. 45-53.

BORÁK, M.: Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje. Slezský sborník, 96, 1998, s. 297-308.

Smudkova aféra; události spojené s odbojovou činností a útekem domažlického mládežnického aktivisty Jana Smudka.

Jan Smudek navštívil v noci ze 7. na 8. 6. 1939 spolu se svým spolužákem z vyšší mistrovské školy strojnické Františkem Petrem restauraci u Šamsů v Kladně, před níž kolem jedné hodiny ranní zastřelil vrchního strážmistra pořádkové policie Wilhelma Kniesta za účelem získání jeho služební zbraně pro potřeby odboje. Díky hrubým chybám bezpečnostních úřadů se oběma podařilo včas uprchnout.

Nacisté na tuto vraždu reagovali prvním krutým represivním zásahem proti českému obyvatelstvu. Již 8. 6. zakázal říšský protektor von Neurath v kladenském okrese veškeré shromažďování pod širým nebem, dále byla uzavřena kina, divadla a školy, byl vyhlášen zákaz nočního vycházení, bylo sesazeno městské zastupitelstvo a řízením města byl pověřen vládní komisař ing. Steindörfer. Na dopadení pachatele byla vypsána odměna 150 000 korun.

K vyšetření případu byla ustanovena čtyřčlenná komise složená z kriminalistů pražské německé kriminální policie pod vedením kriminálního komisaře Michaelise. Komise sice neodhalila pachatele činu, dospěla však k závěru, že se jedná o politicky motivovanou vraždu, která byla naplánována předem a v souvislosti s nárůstem protinacistické odbojové činnosti vyslovila domněnku, že Kniestova vražda měla být signálem k povstání Čechů proti protektorátnímu zřízení. Následovala proto další represivní opatření - bylo vyhlášeno stanné právo pro kladenský okres a byl odzbrojen a uvězněn kladenský oddíl české policie. Německé policejní orgány dále zatklly kladenského starostu Františka Pavla, členy městského zastupitelstva a desítky dalších kladenských občanů (celkem 111 osob). Kladenský starosta poté spáchal na brněnském Špilberku sebevraždu skokem z okna (podle některých svědectví z něj byl vyhozen). Další nacistické represe na Kladně poněkud zmírnil incident v Náchodě, kde 10. 6. 1939 zastřelili dva opilí němečtí policisté Georg Bull a Paul Stehr českého strážníka Jaroslava Müllera.

V české společnosti se rozšířil okamžitě o kladenském případě názor, že se jedná o nacistickou provokaci, která byla zorganizována za účelem perzekuce a zastrašení českého obyvatelstva. Ve stejném smyslu informoval o Smudkově aféře i český ilegální tisk. Objevila se také legenda, že Kniest byl zastřelen svým služebním druhem ze žárlivosti.

V březnu 1940 se dozvědělo gestapo o Smudkově ilegální činnosti na Domažlicku a chystalo se ho 20. 3. 1940 zatknout. Smudek však při zatýkání těžce zranil

úředníka klatovského gestapa Jakuba Neubauera, uprchl a 23. 3. zastřelil další dva příslušníky říšskoněmecké finanční stráže v Březí. Přes rozsáhlá bezpečnostní opatření se mu podařilo v přestrojení odcestovat do Prahy, vyhledat spojení na ilegální organizaci a přejít hranice na Slovensko. Bezprostřední reakcí okupačních orgánů na Smudkův čin bylo zatčení 150 domažlických občanů a jejich uvěznění v koncentračním táboře Flossenbürg (8 z nich zde zemřelo). To způsobilo počáteční odmítavé přijetí Smudkova činu u protektorátní veřejnosti, které bylo ovšem velmi rychle vystřídáno všeobecnou sympatií a konstrukcí legendy o Smudkovi jakožto „nepolapitelném Janovi.“ Přestože Smudkův čin záhy ostře odsoudila ve svém prohlášení protektorátní vláda a vypsala na Smudkovo dopadení odměnu 100 000 K, obyvatelstvo na tuto výzvu nereagovalo a naopak vidělo v prchajícím Smudkovi národního hrdinu, kterému je třeba za každou cenu pomoci. Pro potlačení této nálady byl 30.3. 1940 odsouzen německým Sondergerichtem k trestu smrti a 4.4. 1940 v Dražďanech popraven Ladislav Vojtěch, který 28. 3. zachránil Smudka před zatčením v Praze na Spořilově. Po odhalení souvislosti Smudkovy aféry s kladenským případem nacisté dále zatklí 26.3. 1940 Františka Petra, a popravili ho 14. 9. 1940 v Berlíně-Plötzensee.

Díky svým heroistickým prvkům se příběh Smudkova útěku stal námětem sovětského propagandistického filmu „Uchinari Jani“ (Nepolapitelný Jan), který natočil v roce 1942 režisér Vladimir Petrov v gruzínském jazyce. Smudkovou aférou se volně inspirovali i tvůrci britského filmu „Man from Marocco“ z roku 1946.

pk

Literatura

Laštovka Vojtěch: Smudkova dobrodružná anabáze, In: Minulostí západočeského kraje, sv. XVI, 1980, str. 73-92

Život za pravdu. Památník chodského hrdinství, Domažlice 1949

Archiv ministerstva vnitra, fond Německé soudy v říši, sig.141 - 275 - 2

Tůma Oldřich: Münchner Platz č.3, Národní osvobození, r. 2000, č.3, str.7

Sudetendeutsche Partei (SdP); Sudetoněmecká strana, německá nacionalistická strana působící v ČSR v letech 1933 - 1938.

Dne 1. 10. 1933 vydal Konrad Henlein provolání "Ke všem sudetským Němcům", jimž oznámil utvoření nového politického hnutí Sudetendeutsche Heimatfront (SHF), které vzniklo z přímé iniciativy předáků DNSAP a DNP, stran ohrožených zákazem činnosti nebo rozpuštěním, za jejich přímé finanční a organizační podpory a jako jejich pokračovatel a náhrada. Provolání zvalo do SHF všechny sudetské Němce *"bez rozdílu stran a stavů"*, kteří *"vědomě stojí na půdě národní pospolitosti a křesťanského světového názoru"* a hlásilo se k *"německému kulturnímu a osudovému společenství"*. Čs. oficiální místa pak ujišťovalo, že hlavním úkolem nového hnutí bude zajištění a výstavba *"národního jmění, což znamená domovské půdy, kulturních zařízení, hospodářství a pracovních sil, spravedlivé řešení sociálních a hospodářských otázek všech stavů"*, že bude *"pracovat k dosažení tohoto cíle na půdě, na kterou nás osud postavil"*, při uznání existence tohoto státu, použitím všech zákonných a dovolených prostředků. Přiznávalo se k základním demokratickým požadavkům, především k rovnoprávnosti kulturních národů, a spatřovalo v pokojné výstavbě těchto základů - při plné úctě k národním osobitostem - nejbezpečnější záruku pro zdárný vývoj národů a států středoevropského prostoru.

Tuto taktiku - *"vést boj zastřeně a metodami, které se budou zdát okolnímu světu naprosto zákonnými...abychom mohli splnit naši politickou úlohu, kterou bylo zničit Československo jako baštu spojení proti německé říši"* - se dařilo naplňovat až do roku 1938. Přitom základem strany byl vůdcovský princip, totalitní názor, ideologie národního společenství a s tím související požadavek na tzv. sudetoněmecký sídelní prostor. SHF vystupovala spíše však jako politické hnutí než strana na základě sjednocující myšlenky národního společenství (Volksgemeinschaft); a teprve 30. 4. 1935 se přejmenovalo na Sudetendeutsche Partei (SdP), aby se jako politická strana mohlo zúčastnit parlamentních voleb. V nich SdP 19. 5. 1935 dostala 1 249 530 hlasů, tj. 3/4 všech německých hlasů, obsadila 44 poslaneckých a 23 senátorských křesel. SdP se stala druhou nejsilnější stranou v ČSR a nejsilnější německou stranou. SdP se tak mohla stát a také se stala aktivním nástrojem německé zahraniční politiky.

Jasným a otevřeným výrazem této změny byla od února 1935 finanční podpora SdP z Německa, v červnu 1935 Henleinova podpora nejvyššími berlínskými stranickými a politickými místy v jeho sporu se "starými nacisty" z DNSAP, jeho první osobní setkání a jednání s Hitlerem v rámci svého pobytu na letních OH v Berlíně ve dnech 5. a 7. 8. 1935 a jeho zvolení prezidentem sdružení německých národních skupin v Evropě na přímý popud z Berlína. Na přímý popud z Berlína začala schůzkou dr. A. Roscheho s prezidentem dr. E. Benešem dne 4. 12. 1936 jednání SdP s čsl. vládou o národnostním vyrovnání. Dne 28. 2. 1937 označil Henlein *"národní autonomii"* zajištěnou zákony za jediný požadavek sudetských Němců vůči čsl. státu. Počátkem října 1937 dostal Henlein za svého pobytu v Londýně od tamějšího německého velvyslance J. von Ribbentropa pokyn z Berlína k *"ostrému vyhocení věcí v Československu a posunu sudetoněmeckých autonomistických požadavků do čela evropské politiky"*. Pod dojmem tohoto vývoje vyvolalo vedení SdP dne 17. 10. 1937 v Teplicích-Šanově incident s policií. Na noční poradě vedení SdP Henlein prohlásil: *"Hodina osvobození sudetských Němců se přiblížila. Odpovědné kruhy Německé říše zakročí na naši obranu za blahovolné neutrality Velké Británie a pravděpodobně i Francie"*. V bezprostředně napsaném otevřeném dopise prezidentu Benešovi Henlein požadoval územní autonomii. Berlín měl co dělat, aby zchladil horké hlavy předáků SdP, kteří svým nekonzultovaným činem ohrozili dlouhodobější plány Berlína.

V rámci upřesnění Hitlerova rozhodnutí zničit Československo byl Henlein pozván na porady do Berlína. Dne 28. 3. 1938 jej Hitler osobně informoval o tom, že *"má v úmyslu vyřešit v krátké době československý problém"*. Od Henleina požadoval, aby Sudetoněmecká strana kladla takové požadavky, jaké jsou pro československou vládu nepřijatelné, což Henlein zopakoval vlastními slovy: *"Musíme tedy vždy žádat tolik, abychom nemohli být nikdy uspokojeni"*. Na poradě s ministrem zahraničí Ribbentropem následujícího dne byla taktika SdP zformulována takto: *"Konečným cílem nastávajících jednání Sudetoněmecké strany s československou vládou je vyhnout se vstupu do vlády zvětšováním rozsahu a postupným konkretizováním předložených požadavků"*. Teprve poté mohl být vyhlášen na sjezdu v Karlových Varech dne 24. 4. 1938 osmibodový "autonomistický" program SdP a 14. 5. 1938 založena uniformovaná pořadatelská služba SdP po vzoru SA pod názvem Freiwilliger deutscher Schutzdienst (FS). S pomocí FS zorganizovala SdP v následujících týdnech po celém pohraničí incidenty a 26. 8. vydala

otevřený pokyn k organizování srážek a výtržností pod názvem "Nouzová obrana". Henlein se tehdy dostal na vrchol své politické kariéry; stal se aktivním účastníkem v berlínských záměrech ke zničení Československa, neoficiálním berlínským prostředníkem s Prahou a Londýnem, sondoval britské záměry a postoje a aktivně je ovlivňoval podle berlínských instrukcí. Dne 12. 5. 1938 byl K. Henlein opět v Londýně na pozvání britského ministerstva zahraničních věcí; dne 5. 8. 1938 se sešel v Zurichu s plk. Christiem; dne 18. 8. jednal na Červeném Hrádku poprvé s britským pozorovatelem lordem W. Runcimanem. Dne 22. 5. 1938 Henlein opětovně jednal tajně s Hitlerem v Berlíně. Následujícího dne osobně tlumočil čs. předsedovi vlády M. Hodžovi berlínský požadavek okamžitého zrušení vojenských opatření na hranicích, vyhlášených Prahou 20. 5. 1938. Dne 1. 9. 1938 se schází Henlein s Hitlerem na Obersalzbergu na oficiální schůzce na popud britské diplomacie a se souhlasem Prahy.

Dne 13. 9. SdP vyvolala v pohraničních oblastech puč, s cílem převzít v nich moc. Následujícího dne se Henlein a vedoucí činitelé SdP setkal naposled v Aši se členy Runcimanovy mise, opustili Aš a uchýlili se na německé území. Po schválení Hitlerem vydal Henlein jménem SdP 15. 9. (již z německého území) výzvu k sudetoněmeckému obyvatelstvu "Heim ins Reich", kterou je vyzval k boji proti ČSR. Týž večer přivezl K. H. Frank Hitlerovi Henleinův návrh na zřízení ozbrojeného freikorpsu z uprchlých sudetských Němců na německém území, jehož úkolem mělo být *"udržovat napětí, vyvolávat nepokoje a srážky podél hranice"*. Hitler návrh schválil a v noci z 19. na 20. 9. 1938 zahájil Sudetoněmecký freikorps na Hitlerův přímý pokyn svou teroristickou činnost. V důsledku těchto kroků byla 16. 9. 1938 SdP úředně rozpuštěna a na její vedoucí činitele (K. Henleina a K. H. Franka) vydán zatykač.

Dne 5. 11. 1938 byla SdP oficiálně převedena do NSDAP a její činnost tím ukončena. 8. 1. 1939 se ve Znojmě konal slavnostní akt převedení SdP do NSDAP pro ostatní části sudetoněmeckého území, která přešla pod jiné župy.

Dobrovolnická Svatováclavská rota (DSR); vojenská jednotka při Kuratoriu pro výchovu mládeže.

Jednalo se o závěrečný podnik Kuratoria, který však byl jen karikaturou odrážející volání českých aktivistů po branném zasazení českého národa po boku Německa do boje proti bolševismu za novou Evropu. S mobilizačními plány přišel za Český svaz válečníků gen. Robert Rychtrmoc; i další fašistické skupiny se jako celek nabízely k zasazení na frontu. Mnozí, když viděli marnost těchto snah, se rozhodli pro individuální přístup, přihlásili se k německé národnosti a narukovali na frontu.

Přípravy na zřízení jednotky probíhaly v Kuratoriu již od konce roku 1944 za ingerence Eduarda Chalupy a německého poradce 3. oddělení Kuratoria pro duchovní výchovu dr. Aloise Krannicha.

DSR byla zřízena rozkazem SS-Brigadeführera a genmjr. SS B. Vosse z 5. 3. 1945, oficiálně byla vyhlášena Fr. Teunerm, generálním referentem Kuratoria na schůzi jeho ústředního vedení 20. 3. 1945 a definitivně potvrzena výnosem K. H. Franka z 28. 3. 1945. Dne 5. 4. 1945 vyhlásil Fr. Teuner, že německý státní ministr povolil zřízení DSR výlučně k boji proti "bolševismu".

Z řad členů a funkcionářů Kuratoria se přihlásilo na 120 dobrovolníků (na princip dobrovolnosti byl kladen zvláštní důraz), z nichž 77 vskutku službu nastoupilo. Podléhali německému vojenskému vedení (DSR podléhala podle výnosů vyššímu vedoucímu SS a policie, praktický výcvik zajišťoval wehrmacht), českým "politickým" vedením byl pověřen bývalý důstojník Ed. Chalupa, velitel Treuscharu 240 a oddílů ZZ v Kuratoriu.

Výzbroj se skládala s lehkých pěchotních zbraní (pušky, několik kulometů, granáty) a výcvik probíhal na Čeperce v Unhošti u Kladna, kde se dříve konaly kurzy Kuratoria.

Při vypuknutí povstání českého lidu byla již 5. 5. 1945 celá jednotka v hotelu na Čeperce, kde byli dobrovolníci ubytováni, zajata a následně byli tito "vojáci" předáni do internačního tábora na Kladně.

Štáb pro vybudování československé branné moci při ministerstvu národní obrany (ŠVBM); složka exilového MNO v Londýně.

ŠVBM byl zřízen 15. 1. 1943 z původní Studijní skupiny MNO, jež podléhala přímo státnímu tajemníkovi MNO a jejím přednostou byl ustanoven plk. gšt. J. Vrzáček. Studijní skupina měla již v exilu prostudovat a řešit převážně zásadní otázky bezpečnosti státu z vojenského hlediska, a to pro nejbližší dobu po ukončení války, aby nebylo *„nutné sahat k improvizacím, jak tomu bylo právě v roce 1918“*, kdy se nahodilá a improvizovaná opatření neblaze projevovala v armádě. *„Proto hlavně pro první dobu připravená voj. opatření, prováděná s vytčeným cílem pevnou rukou vojenského velení podle pokynů a směrnic vlád. činitelů mohou co nejdříve zabránit neklidu a rozvratu a zavést pořádek.“*

Do působnosti Studijní skupiny patřily: přípravné práce pro mírovou konferenci po stránce vojensko-zeměpisné a vojenské (v tomto směru skupina spolupracovala s příslušným odborem exilového ministerstva zahraničních věcí); studium činnosti čs. armády v zahraničí pro účely historické a propagační; studium zkušeností z bojů všech zbraní; studium válečných metod nových zbraní a jejich použití; studium válečnictví po stránce organizační, dotace válečného materiálu a výzbroje pro budoucí potřeby; vojenské odborné časopisy a publikace; vynálezy čs. příslušníků. V lednu 1942 skupina předložila k projednání dokument „Příprava pro domácí revoluci a organizaci vojenských sil“ – převratová akce měla být zahájena na povel *„ze zahraničí čs. orgány podle celkové situace a v dorozumění s britskými orgány“* a byla rozdělena na tři etapy. První měla časově předcházet formálnímu zhroucení nacistického režimu, kdy ilegální ozbrojené složky domácího odboje a také legální struktury - protektorátní policie, četnictvo a vládní vojsko - měly provést státní převrat, jménem čs. exilové vlády převzít státní aparát a zajistit území pomnichovské republiky. V druhé etapě se měla mobilizací dvou ročníků záložníků vytvořit přibližně padesátitisícová pravidelná armáda k pevnému zajištění vnějšího rámce státu. Ve třetí etapě se měly organizovat další vojenské jednotky k *„utvrzení státní autority“*.

Tento plán se stal podkladem a východiskem pro další činnost Studijní skupiny MNO a v určité míře i ostatních ministerstev exilové vlády. Následně MNO organizovalo pro vybrané důstojníky nejrůznější kurzy k seznámení s hlavními rysy převratových plánů, a tak je připravit pro plnění úkolů ve vlasti,

včetně později značně kritizované funkce vojensko-politického komisaře v okresech, tzv. okresních hejtmanů. Vzhledem k narůstajícím úkolům navrhl přednosta Studijní skupiny novou organizaci i nový název: Studijní odbor nebo V. odbor MNO.

K reorganizaci došlo až 15. 1. 1943, kdy byla zrušena původní Studijní skupina, její členové přešli do ŠVBM a byli podřízeni náčelníkovi Štábu pro vybudování čs. branné moci brig. gen. Bedřichu Neumannovi (Miroslav Bohuš); ten podléhal přímo ministru národní obrany. Strukturu ŠVBM tvořilo 1. oddělení organizační ŠVBM; 3. oddělení ŠVBM; 4. oddělení ŠVBM a Pomocný úřad ŠVBM. Dnem 1. 9. 1944 byl u MNO zrušen II. odbor (děлил se na dvě oddělení) a týmž dnem byl převeden se všemi dosavadními příslušníky do ŠVBM jako jeho 2. oddělení zpravodajské ŠVBM. Přednosta tohoto odboru řídil a usměrňoval zpravodajskou činnost, v níž spolupracoval s ostatními resorty. Předkládal zprávy výzvědné povahy a syntézy ministru národní obrany. Zprávy obranného rázu, týkající se čs. armády předkládal náčelníku štábu. Ve spolupráci s I. odborem MNO prováděl styk s domovem. Byl odpovědný za chod služby v odboru i po stránce odborné náčelníku štábu, jemuž byl přímo podřízen.

ŠVBM navázal na plány Studijní skupiny, přepracoval je a doplnil v souladu s novými a zahraničně-politickými a vojenskými podmínkami. Tehdy především došlo ke korekturám původní koncepce převratových plánů, vycházející z předpokladu, že celé území ČSR bude osvobozeno ze západu britsko-americkými vojsky, protože po vítězství Rudé armády u Stalingradu i Kurska bylo zřejmé, že především východ země – Podkarpatská Rus a Slovensko – bude osvobozen sovětskými vojsky. Mezi nejdůležitější rozhodnutí patřilo zřízení Velitelství osvobozeného území (VOÚ) namísto plánované 3. armády pro Slovensko. Když prezident E. Beneš jako vrchní velitel čs. branné moci na návrh vlády jmenoval dne 19. 9. 1944 dosavadního ministra národní obrany div. gen. S. Ingra hlavním velitelem čs. branné moci, stal se ŠVBM k témuž dni štábem Hlavního velitelství. K jeho činnosti poté nově náleželo také zpracování podkladů pro jednání o příměří, formulace podmínek repatriace, otázky potrestání válečných zločinců

Úřad říšského protektora

Na základě výnosu Adolfa Hitlera z 16. 3. 1939 byl v části bývalé Česko-Slovenské republiky, obsazené den předtím německými vojsky, vyhlášen Protektorát Čechy a Morava jako územní součást Německé říše. Říšské ministerstvo vnitra jej definovalo jako originální produkt nespádající pod žádnou obvyklou státní formu, jako autonomní a samosprávný celek, jehož výsostná práva měla být vykonávána v naprostém souladu s potřebami Německa.

Na území protektorátu budovali nacisté od počátku rozsáhlou síť okupační správy, do jejíhož čela byl postaven říšský protektor. Již z ustanovení zmíněném výnosu vyplývalo, že tento úředník jmenovaný samotným Hitlerem má zastupovat zájmy Německé říše na území protektorátu, a navazující prováděcí nařízení z 22. 3. 1939 jej charakterizovalo jako jediného reprezentanta říšského vůdce a říšské vlády. Sídlem protektora se stala Praha, k plnění úkolů na Moravě sloužila do roku 1941 služebna v Brně. V nařízení z 1. 9. 1939, jímž byla kodifikována existující dvoukolejnost okupační a české správy, bylo doplněno postavení protektora tak, že mu s výjimkou branné moci podléhají všechny úřady, služební místa a orgány Německé říše v protektorátu a že má pod přímým dozorem i veškerou českou správu.

Říšský protektor měl tedy v českých zemích výlučné postavení. Podléhal přímo Hitlerovi a pouze od něho dostával pokyny pro činnost. Nejvyšší říšské úřady konzultovaly veškerá chystaná opatření pro protektorát s Ústřednou pro Čechy a Moravu zřízenou při ministerstvu vnitra, jejímž vedoucím se stal státní tajemník dr. Wilhelm Stuckart. Tato ústředna se zabývala zejména realizací systému německé správy v protektorátu a tvorbou veškerých předpisů. Protektor byl povinen zasílat tomuto místu ke schválení svá nařízení a výnosy, a to ještě před jejich publikováním. Činnost ústředny byla ukončena v souvislosti se změnou německé správy v protektorátu 20. 8. 1943. Poté zajišťoval kontakt s protektorem vedoucí říšské kanceláře dr. Hans Lammers. Pokyny protektorovi byl oprávněn udělovat i Hermann Goering, a to z titulu zmocněnce pro čtyřletý plán.

Prvním říšským protektorem v Čechách a na Moravě byl 18. 3. 1939 jmenován říšský ministr a předseda tajné kabinetní rady Konstantin von Neurath, který se ujal funkce 16. 4. 1939 po zrušení německé vojenské správy. Do té doby

byla výkonná moc svěřena vojenským orgánům, při nichž byli ustanoveni prozatímní představitelé civilní správy. V Čechách plnil tuto funkci župní vedoucí Konrád Henlein, na Moravě župní vedoucí Josef Bruckel. Jejich hlavním úkolem bylo zajistit řádný chod veřejné správy a ekonomiky a zároveň vytvořit předpoklady pro převzetí moci německými civilními úřady.

První říšský protektor K. von Neurath zastával svůj úřad v plném rozsahu do 26. 9. 1941, kdy byl poslán na zdravotní dovolenou. Ve skutečnosti však byl odvolán proto, že nedokázal zabránit růstu odbojového hnutí v českých zemích. Vedením úřadu v zastoupení byl proto Hitlerem pověřen 27. 9. 1941 šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) SS-Obergruppenführer a generál policie Reinhard Heydrich. Po atentátu spáchaném na Heydricha 27. 5. 1942 byl na jeho místo 31. 5. 1942 jmenován šéf Hlavního úřadu pořádkové policie SS-Obergruppenführer a generál policie Kurt Daluege. Po definitivním odvolání K. von Neuratha 20. 8. 1943 byl do funkce říšského protektora Hitlerem jmenován dosavadní ministr vnitra a generální zmocněnec pro říšskou správu dr. Wilhelm Frick, jenž svou funkci vykonával až do konce války.

K výkonu funkce říšského protektora a v návaznosti na plnění úkolů nacistické správy byl vytvořen Úřad říšského protektora (Reichsprotektoramt). Tato instituce vystupovala navenek jednotně, jeho vnitřní struktura však byla členěna tak, aby při plnění cílů okupační politiky umožňovala kontrolu a zásahy do všech sfér života protektorátu a jeho obyvatelstva.

Vnitřní rozdělení úřadu bylo stanoveno po konzultacích mezi protektorem a Ústřednou pro Čechy a Moravu k 18. 9. 1940 následujícím způsobem: Úřad tvořila čtyři oddělení - I. Správa, justice, zdravotnictví, školství, II. Hospodářství, zemědělství a finance, III. Doprava, pošty IV kulturní politika. Jednotlivá oddělení se dále dělila na skupiny a referáty. Ke čtyřem oddělením patřil ještě úsek ústřední správy (Zentralverwaltung) a všechny tyto složky podléhaly státnímu podtajemníkovi. Bezpečnostní a pořádková policie se zodpovídala státnímu tajemníkovi. Přímou protektorovi byl podřízen zástupce zahraničního úřadu. Při úřadu působili i tzv. zplnomocněnci, především zplnomocněnec branné moci a zplnomocněnec říšské letecké správy. Pomocným orgánem říšského protektora byli pověřenci, na něž byly přeneseny zejména některé hospodářské záležitosti.

V rámci Heydrichovy správní reformy, která postihla ústřední protektorátní úřady, se přistoupilo i k organizačním změnám v samotném Úřadu říšského

protektora. Dne 23. 5. 1942 bylo vydáno nařízení o správě z příkazu říše opravňující přenášet úkoly okupační správy na zemské úřady v Čechách a na Moravě. Nařízení z 25. 11. 1942 obsahovalo novou strukturu úřadu, který se nadále dělil na devět oddělení – I. Všeobecná a ústřední správa, II. Soudnictví, III. Školství, IV. Kulturní politika, V. Hospodářství a práce, VI. Zemědělství, VII. Finance, VIII. Doprava a technika, IX. Spoje a pošty. K těmto oddělením dále patřila nejvyšší účetní kontrola podléhající státnímu tajemníkovi a zástupce zahraničního úřadu podřízený protektorovi. Státnímu tajemníkovi se nadále zodpovídali velitelé bezpečnostní a pořádkové policie. Vedoucí jednotlivých oddělení Úřadu říšského protektora byli navíc přidělováni jako zplnomocnění generální zástupci k jednotlivým rezortním ministerstvům a mohli vykonávat všechny normativní a správní akty místo ministrů. Tím bylo zároveň dosaženo přímého podřízení ústředních protektorátních úřadů Úřadu říšského protektora.

Ve vedení úřadu zastupoval říšského protektora státní tajemník, kterým byl již 18. 3. 1939 jmenován Karl Hermann Frank. Frank byl 20. 8. 1943 Hitlerovým výnosem postaven do funkce státního ministra v nově zřizovaném německém státním ministerstvu pro Čechy a Moravu. Toto ministerstvo se stalo faktickým pokračovatelem Úřadu říšského protektora, do jehož čela byl ke stejnému datu jmenován W. Frick. Německé státní ministerstvo převzalo výkon všech pravomocí a funkce protektora se stala zejména reprezentativní záležitostí. Říšský protektor měl proto nadále k dispozici osobní kancelář (Büro des Reichsprotectors für Böhmen und Mähren).

Úřady práce

Vznik úřadů práce souvisel s celkovou přeměnou charakteru protektorátního hospodářství, která ovšem započala již v období druhé republiky. Postupně byla zaváděna regulační opatření, systém volného pracovního trhu fungující na principu nabídky a poptávky byl nahrazen řízenou ekonomikou s pracovní povinností a příkazovacím systémem jako jejími důležitými znaky. Hlavní cíl těchto změn spočíval v racionalizaci hospodářství, aby mohlo co nejlépe sloužit válečným potřebám nacistického Německa. Důležitou složkou nového systému se staly úřady práce.

Úřady práce vznikly na základě vládního nařízení č. 193/1939 Sb. z 25. července 1939, které vstoupilo v platnost 1. září téhož roku. Nahrazovaly hustou síť veřejných zprostředkovatelen práce, jejíž počátky sahají v českých zemích až do roku 1903. Dotvořená byla za první republiky, kdy v Čechách zahrnovala vedle čtyř centrálních pracovních úřadů v Praze, Plzni, Českých Budějovicích a v Hradci Králové 136 okresních zprostředkovatelen práce, na Moravě pak vedle Zemského pracovního úřadu v Brně dalších 35 veřejných zprostředkovatelen práce.

Sídla úřadů práce a jejich působnost byly určeny krátce po vydání vládního nařízení o jejich vytvoření, a to na základě vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy Vladimíra Klumpara č. 202/1939 Sb. z 5. září 1939. V Čechách vzniklo 16 a na Moravě 7 úřadů práce. Síť úřadů práce byla uspořádána tak, aby byla zajištěna kontrola ze strany oberlandrátů. Jejich sídla tak do značné míry korespondovala se sídly 19 oberlandrátů. Pro Čechy byly úřady práce zřízeny v Německém Brodě, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Jičíně, Kladně, Klatovech, Kolíně, Mělníku, Pardubicích, Plzni, Praze, a Táboře, pro Moravu v Brně, Jihlavě, Kroměříži, Moravské Ostravě, Olomouci, Prostějově a ve Zlíně. Navíc byly vytvořeny ještě čtyři úřady práce v Čechách, a sice ve Strakonících, Kutné Hoře, Příbrami a Mladé Boleslavi. Dohled nad úřady práce vykonávali pověřenci u oberlandrátů, stejně tak jako nad sítí německých úřadů práce. Ta byla budována paralelně k síti české, neboť německé obyvatelstvo nepodléhalo autonomním protektorátním úřadům. V roce 1941 byla dosavadní oddělení práce u oberlandrátů zrušena a převedena pod úřady práce.

Velká pozornost byla od počátku věnována personálnímu obsazení nově vzniklých úřadů. Zatímco Češi se mohli stát maximálně vedoucími některého z oddělení, vedoucími celého úřadu byli výlučně Němci. Na základě pokynu Úřadu říšského protektora neměli být na úřadech práce zaměstnáváni bývalí důstojníci československé armády, legionáři a jiné osoby považované za “politicky nespolehlivé”.

Poté, co se úkoly úřadů práce rozrostly, došlo na základě vyhlášky ministra sociální a zdravotní péče č. 30/1940 Sb. z 5. ledna 1940 ke zřízení jejich poboček. Těch vzniklo na území jednoho úřadu práce dva až pět a ve vymezených obvodech vykonávaly působnost úřadů práce. Celá tato soustava byla částečně modifikována vyhláškou ministra sociální a zdravotní péče z 23. prosince 1940. Tato vyhláška znovu přesně vymezila působnost jednotlivých úřadů práce a dosavadní úřady práce se sídlem v Kutné Hoře, Mělníku, Kroměříži a Prostějově přeměnila na pobočky. Sídlo úřadu práce v Příbrami bylo přeneseno do Benešova a sídlo úřadu práce v Německém Brodě do Humpolce.

Na základě Heydrichových správních reforem došlo v druhé polovině ledna 1942 ke vzniku ministerstva hospodářství a práce, které až do konce války vedl říšský Němec Walter Bertsch. Nové ministerstvo převzalo též větší část agendy zrušeného ministerstva sociální a zdravotní péče a s ní i řízení úřadů práce. Vyhláškou ministra hospodářství a práce č. 206/1942 Sb. z 12. června 1942 došlo k další úpravě obvodů a sídel úřadů práce a jejich poboček. Byl zrušen úřad práce Humpolec se sídlem v Německém Brodě, jeho obvod byl rozdělen mezi úřady práce v Táboře a Kolíně. Na počátku roku 1943 tak mělo ministerstvo hospodářství a práce k dispozici síť 18 úřadů práce s mnoha pobočkami. Celkem zde pracovalo 2 851 úředníků, z nichž byli pouze 553 Němci.

Podle vládního nařízení 193/1939 Sb. přejímaly úřady práce úkoly dosavadních veřejných zprostředkovatelen práce. Ty měly být postupně rušeny stejně jako odborové, spolkové a společenské zprostředkovatelný práce, které dosud doplňovaly síť veřejných zprostředkovatelen. Nově zřízeným úřadům práce ovšem byla přidělena i další agenda. Měly pečovat o obsazování volných pracovních míst a spolupracovat přitom se sousedními úřady práce. Do jejich kompetence bylo svěřeno také zprostředkování práce do ciziny, což v praxi znamenalo do Říše a na jím okupovaná území. Převzaly tak činnost dosavadního X. oddělení Úřadu říšského protektora a jednotlivých najímacích komisí. Zaměstnanci těchto komisí přecházeli do oberlandrátů, jejichž pověřenci pro pracovní nasazení kontrolovali činnost úřadů práce.

Úřadům práce byl pro jejich efektivní fungování vytvořen legislativní rámec. Vládními nařízeními č. 190/1939 a 195/1939 Sb. z 25. července 1939 a 24. srpna 1939 došlo k zavedení všeobecné pracovní povinnosti pro muže od 16 do 25 let. Mohlo jim být přikázáno, aby po dobu jednoho, ve výjimečných případech dvou let, vykonávali na určeném místě práci důležitou ze státně politických důvodů. Podle nařízení Úřadu říšského protektora z 25. listopadu 1939 mohly oberlandráty povolát k nouzové službě všechny obyvatele ve věku od 15 do 60 let.

Velký význam mělo vládní nařízení č. 323/1939 Sb. Jeho nejzávažnější část zmocňovala ministerstvo sociální a zdravotní péče vydávat všeobecně pro určité kategorie zaměstnanců nebo pro jednotlivé závody formou vyhlášek nařízení, na jejichž základě by ukončení pracovního nebo učňovského poměru bylo možno sjednat a vypovědět jen se souhlasem úřadů práce. V následujícím období byla skutečně přijata série nařízení tohoto obsahu určená pro jednotlivé rezorty. Několika vládními nařízeními a směrnicemi z druhé poloviny roku 1939 a roku 1940 bylo regulováno zaměstnávání v zemědělství. Vládním nařízením č. 46/1941 Sb. z 3. února 1941 pak mohli být protektorátní občané ve věku od 18 do 50 let přikázáni na práci na území Protektorátu. Koncem roku 1941 byla svěřena úřadům práce celá rozsáhlá agenda týkající se poradenství pro volbu povolání a včleňování mladistvých do práce. Mladiství do 18 let nesměli být přijímáni do zaměstnání bez souhlasu úřadů práce, totéž platilo i u lidí starších 18 let, u nichž se jednalo o první pracovní poměr. Ve vládní nařízení č. 10/1942 z května 1942 se již vysloveně hovoří o přikazování na práci na území Říše. Na základě tohoto nařízení tam v rámci tzv. služebních povinností mohly úřadům práce vysílat svobodné, ovdovělé, rozvedené nebo rozloučené muže a ženy.

Nutným předpokladem činnosti pracovních úřadů bylo vedení evidence potřeb pracovních sil a jejich zdrojů, pro kterou čerpaly úřady práce informace z hlášení podniků. Úřady práce byly oprávněny schvalovat omezování zaměstnaneckých míst. Evidence pracovních sil pak byla zdokonalena na základě vládního nařízení č. 241/1941 z 26. června 1941 o zavedení pracovních knížek.

V prvních letech války byl dokončen přechod k řízené ekonomice. Její neodmyslitelnou součástí byl přikazovací systém umožňující nucené pracovní nasazení a to i mimo protektorátní území. Organizační základnou exploatace pracovních sil pro potřeby válečného hospodářství byly právě úřady práce, kterým se postupně dostalo značných pravomocí. Sankcionovaly navazování nebo rozvazování pracovního poměru, vedly evidenci pracovních sil a na základě přikazovacího výměru rozhodovaly o jejich využití. Zvláště výrazná byla jejich účast na nuceném nasazení protektorátních občanů v Říši. Pracovní úřady mohly též uložit pořádkové pokuty v případě porušení pracovní kázně. Ve své činnosti se opíraly o rozsáhlý bezpečnostní aparát. Rozhodnutí úřadů práce byla prakticky nezvratná, možnost odvolání existovala pouze teoreticky. Není divu, že se “pracáky”, jak byly úřady práce běžně českou veřejností nazývány, staly jedním z nenáviděných a zároveň obávaných symbolů okupačního režimu.

Literatura:

Houser, Jaroslav: Nucené nasazení a okupantské právo; in: Právněhistorické studie, sv. 13/1967, s. 157 - 188

Mainuš, František: Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 - 1945. Brno 1970

Ústředí veřejných zaměstnanců (ÚVZ); jedna ze dvou odborových ústředen v Protektorátu Čechy a Morava

Vznik Ústředí veřejných zaměstnanců souviselo s centralizací a koncentrací odborového hnutí od druhé republiky a vrcholilo v prvním období po 15. 3. 1939. Vedle Ústředí jednoty dělníků a soukromých zaměstnanců, z mnoha dílčích a politicky a stavovsky atomizovaných spolků a organizací vznikla organizace slučující všechny osoby zaměstnané ve veřejné službě. Jednalo se o zaměstnance státu (Protektorátu Čech a Morava), zemí, okresů a obcí (tzv. svazku územní samosprávy), veřejnoprávních korporací a nadací, nebo jimi spravovaných ústavů, podniků, fondů a zařízení a učitele podle "učitelského zákona" č. 104/1926 Sb.

ÚVZ i přes jisté zglajšaltování uvnitř své organizace uchovával dosavadní hierarchii úředníků a zaměstnanců. Původní Jednoty (30. 6. 1939 výnosem ministerstva vnitra tak byly sloučeny železniční a poštovní organizace do Jednoty zaměstnanců veřejné dopravy, která se dělila podle pragmatikálních kategorií na 4 sdružení železniční a 4 poštovní sdružení) se vyvinuly v 16 Odborových skupin podle odborů správy (odborová skupina zaměstnanců politické správy, finanční, správy, justiční správy, školské a osvětové správy, poštovní správy, železniční, správy, samosprávy, tabákové režie, pozemkového úřadu, elektrických podniků aj. dále Svaz soudců a Svaz učitelstva). Podle předpisů služební pragmatiky se úředníci dělili na IV skupiny, třídy. I. třídu představovaly místa a funkce obsazovaná absolventy vysokých škol, II. - středoškolské síly III. a IV. služební třída a čtvrtou skupinu tvořili pomocní kancelářští zaměstnanci a zřízenci. Každá odborová skupina se tedy dále dělila do těchto tzv. kategorijských referátů, které se dále vnitřně členily na zájmové odbory. V ústředí pak existovala "kategoriální správa" s hlavním referentem a referenty pro jednotlivé třídy a podúředníky a oficiály

Dělníci a soukromí zaměstnanci, na které se vztahoval zákon 135/1934 Sb. rovněž své odborové organizace a spolky rovněž sloučily do dvou velkých jednot, které zastřešovala Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ), jako druhá odborová protektorátní centrála. Po určitou dobu na jaře roku 1939 se Národní souručenství jako proklamovaný jediný nositel celonárodního hnutí pokoušelo o začlenění odborů do své struktury.

Ke sjednocení odborového hnutí došlo jednak pod tlakem pomnichovské

reality, kdy souběžný vývoj - zjednodušování a sjednocování probíhalo v celém politickém životě, do jisté míry naplňovaly dříve, v jiných podmínkách nerealizovatelné snahy na sjednocení odborového hnutí, které by tak mohlo hrát významnější roli při organizování a prosazování dělnického hnutí.

Po 15. 3. 1939 byl z osvědčených odborových pracovníků vytvořen přípravný výbor ÚVZ v čele s dr. Bohumilem Baxou a jednatelem Bohuslavem Kalkusem. Oba byli činiteli Exekutivy veřejných zaměstnanců, která se aktivně ujala soustředovacích prací. Sloučeno bylo více než 600 spolků, které sdružovaly veřejné zaměstnance. Stanovy ÚVZ byly schváleny ministerstvem vnitř 20. 7. 1939. Docházelo k vytváření různých organizačních útvarů (Jednot) se svými stanovami a valnými hromadami, které schvalovaly výbory těchto orgánů. Po zatčení B. Baxy na začátku roku 1941 (i když byl později propuštěn, nesměl se již vrátit do své funkce) jmenoval A. Eliáš novým předsedou Karla Koschina, který odešel na dovolenou 8. 7. 1942 a již 12. 7. byla oznámena jeho rezignace. Dočasným vedením pověřen Bohumil Šída. Jednatel B. Kalkus byl pro svou odbojovou aktivitu zatčen 7. 3. 1940 a zastoupil jej Karel Nárožník.

Novým předsedou se na začátku r. 1943 stal dr. Karel Chuc (zemřel koncem roku 1944) a posledním předsedou pak dr. Josef Krejčí.

Funkcionáři ÚVZ v poválečných apologiích správně upozorňují na význam soustředění veřejnozaměstnaneckého živlu, který, byť s dílčími problémy a nespokojeností přešel do poválečné Ústřední rady odborů, jednotné odborové organizace Revolučního odborového hnutí. Rovněž vylučovali zásadní nátlak Němců na tomto sjednocovacím procesu. Podobně jako do NOÚZ i do ÚVZ byli však dosazeni němečtí "spojovací" úředníci, kteří měli organizaci kontrolovat a usměrňovat v německém zájmu. 15. 5. 1942 byl na ustavující schůzi ústředního poradního sboru představen jako říšský poradce ("Reichsberater") ing. Emil Kandzia.

Výstavba jednotné organizace byla poměrně zdlouhavá, až 10. 11. 1940 se konal valný sjezd a po něm byly dále budovány nižší složky, obvodové a krajské komise a místní skupiny. Ještě po tomto datu přistupovaly spolky, které dosud stály mimo tento proud, a to většinou "dobrovolně", jen některé "byly sloučeny s ÚVZ úředním zásahem." Výnosem ministerstva vnitř z května 1942 měly být do ÚVZ sloučeny k 30.6. 1942 všechny zbývající spolky.

ÚVZ se snažilo o jisté platové úpravy veřejným zaměstnancům (zmírnění

platových srážek a zvýšení penzijních příspěvků, které byly oklešťovány vládními nařízeními hlavně v době krize ve 30. letech), přiznání drahotných příspěvků, v případě prikazování veřejných zaměstnanců do válečně důležité výroby pak o vyrovnání platů na původní výši a podporu (byť neoficiální, v podstatě ilegální) rodin vězněných osob (činnost ÚVZ se "vyčerpávala v obvyklých úkolech odborářských, v žádostech a intervencích u protektorátní vlády za všeobecné i dílčí zlepšení platových a služebních poměrů."). Ve válečných podmínkách totalitního státu a tedy direktivně řízeného hospodářství byl prostor pro skutečně odborovou činnost minimální a tak hlavně ke konci války se činnost ÚVZ vybíjela nejvíce v úřadování. Poslední předsedové byli navíc úředníky ministerstva vnitra a ÚVZ se tak ocitlo v "bezprostřední podřízenosti" tomuto ministerstvu.

K. Koschin se po odchodu z funkce předsedy ÚVZ postupně zapojoval do odbojového hnutí tvořené členy bývalé zednářské lože (Jaroslav Kvapil, Jaromír Dvořák, Fr. Richter, Emil Lány) a na sklonku války navázal spojení s prostředím okolo V. Cipra a E. Erbana z NOÚZ a jejich prostřednictvím na Radu Tří. Při těchto kontaktech došlo k dohodě o vytvoření budoucího "jednotného revolučního odborového hnutí ROH a jednotné odborové organizace všezaměstnanecké ÚRO) a k ustavení ÚRO pak došlo na schůzce 5. 5. 1945, na samém začátku pražského povstání.

Tiskový orgán: Veřejná služba, 1940-1944, vycházela 2 krát týdně, odpovědný redaktor Josef Válek

Uznání Protektorátu Čechy a Morava de facto a de iure

Proces mezinárodního uznání zahájily Itálie a Japonsko, naopak bezprostřední reakcí západních demokracií (Velké Británie a jejích dominií, Francie a USA), ale i SSSR, jejichž postoj byl důležitý jako model pro další země, rozbití Československé republiky a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu neuznaly a oficiálně proti tomuto aktu protestovaly. Většina dalších států zaujala vyčkávací stanovisko a na novou situaci zprvu nereagovala.

Postupně byla přijata odlišná kritéria pro vztah k jednotlivým částem ČSR. Anexe Podkarpatské Rusi Maďarskem nebyla téměř reflektována: nedošlo k jejímu oficiálnímu odsouzení, ale zároveň nebyla téměř nikým uznána. Okupace českých zemí a zřízení protektorátu bylo jako jasný akt zvuče většinou odmítnuto. Poněkud jiný postoj byl ale volen vůči Slovensku. Slovensko bylo postupně uznáno de facto nebo dokonce i de iure řadou států.

Postupné uznávání protektorátu de facto souviselo se snižováním vyslanectví na generální konzuláty. Tímto způsobem existenci nového útvaru legitimizovaly USA, Francie, Velká Británie a řada dalších zemí. Velká Británie i Francie své zastupitelství v Praze uzavřely hned po vypuknutí války. USA měly generálního konzula v Praze až do roku 1940.

SSSR neuznal rozbití ČSR ani její nástupce. Nadále uznával Z. Fierlingera jako čs. vyslance v Moskvě, kde mohl nadále fungovat jeho úřad. Své pražské zastoupení snížil na konzulát v čele s V. N. Jakovlevem. Jeho stanovisko se ale změnilo po uzavření sovětsko-německého paktu o neútočení v srpnu 1939. Již v září bylo rozhodnuto o uznání Slovenska a navázány s ním diplomatické vztahy. Slovenský vyslanec F. Tiso dorazil do Moskvy 11. 12. 1939. Sovětská vláda následně sdělila čs. vyslanci Z. Fierlingerovi, že ho nadále nemůže uznávat. 25. 12. se konala nástupní audience F. Tisa a Z. Fierlinger zároveň opustil Moskvu. SSSR tímto aktem uznal Slovensko de iure. Ke změně došlo až po napadení SSSR Německem: 18. 7. 1941 uznal SSSR čs. exilovou vládu v Londýně jako definitivní a své uznání Slovenska zrušil.

Slovenskou republiku nicméně záhy uznala řada zemí, ovšem většina se k její existenci postavila odmítavě. Velmi brzy ji uznaly de iure: Maďarsko (15. 3. 1939), Polsko (16. 3.), Německo (17. 3.), Vatikán (25. 3.), Itálie (11. 4.), Švýcarsko (19. 4.), Španělsko (25. 4.), Libérie (12. 5.), Ekvádor (17. 5.). Následovaly i další státy, které novou republiku uznaly buď de iure nebo de facto: Kostarika (24. 5.), Japonsko (1.

6.), Mandžusko (1. 6.), Jugoslávie (8. 6.), Norsko (30. 8. 1940), dále Belgie, Švédsko, Bulharsko, Rumunsko, Litva, Dánsko a další. Celkem bylo Slovensko uznáno 30 státy. Uznáno bylo i velmocemi, které německou agresi a rozbití ČSR neuznaly. De facto uznaly Slovensko Velká Británie a Francie. De iure ho uznal SSSR. Tyto tři země posléze své uznání zrušily. USA žádným způsobem Slovensko neuznaly a neměly na jeho území ani konzulát.

hv

BROD, Toman: *Československo a Sovětský svaz v letech 1939-1945. Moskva - objetí a pouto*. Praha 1992; ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Politické úvahy a súvislosti pri nadviazaní diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom roku 1939*. In: *Historické štúdie* 37, 1996, s. 69-87; *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. 2 díly*. Ed. J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, M. Tejchman. Praha, Státní ústřední archiv 1998-1999; *Dokumenty vněšněj politiky, 1939. Tom XXII, kniha 2*. Moskva 1992; HARRIS, D. J.: *Cases and Materials on International Law*. Sweet and Maxwell 1983, s. 129-130; IVANIČKOVÁ, I: *Zahraničnopolitická orientácia Slovenska v dokumentoch britskej Foreign Office (1939-1941)*. In: *Historický časopis*, 1996, č. 2, s. 207-220; NĚMEČEK, J.: *K formování zahraniční služby Slovenského státu*. In: *Slovensko a druhá světová vojna*. Bratislava, Vojenský historický ústav 2000, s. 122-132; PETRUF, P: *Vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch 1939-1944*. In: *Historický časopis*, 1993, č. 5-6, s. 693-705; *Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemí v Československu 1918-1985*. Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí 1987; TÁBORSKÝ, E.: *Naše věc. Československo ve světle mezinárodního práva za druhé světové války*. Praha, Melantrich 1946; týž: *President Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá fronta 1993.

Varsity, krycí název spojenecké vzdušné výsadkové operace při překročení Rýna spojeneckou 21. skupinou armád britského maršála Montgomeryho v březnu 1945. K zajištění přechodu pozemních jednotek byla na západním břehu řeky vysazena 1 britská a 1 americká vzdušná výsadková divize.

Letecké podpory operace *Varsity* se zúčastnilo i čs. stíhací křídlo (310., 312. a 313. čs. stíhací peruč) pod vedením W/Cdr Jaroslava Hladá, DFC. Jeho příspěvek byl však skromný, neboť hlavních bojových akcí přímo nad Rýnem se pro velkou vzdálenost křídlo zúčastnit nemohlo. Celkem 36 jeho Spitfirů F.Mk.IXC a HF.Mk.IXC startovalo 24. 3. 1945 z mateřské základny Manston v Kentu v 07.10. Jeho úkolem byl doprovod svazu transportních letounů Dakota, Stirling a Halifax, vlekových k Rýnu kluzáky. Za Lille na francouzsko-belgickém pomezí převzaly doprovod jiné peruč. Čs. stíhači se z akce vrátili bez utkání a beze ztrát. Tímto pro ně podpora operace prakticky skončila, neboť ze stíhacích jednotek měly hlavní slovo především jednotky taktického letectva dislokovaného na kontinentě, nikoli jednotky dislokované na Britských ostrovech, k nimž čs. křídlo náleželo.

jr

Literatura

Rajlich, J. - Sehnal, J.: *Stíhači nad Kanálem*. Praha 1993

Velitelství Čs. vojenských jednotek v SSSR (VČsVJ v SSSR); první organizační a správní svazek čs. vojenských jednotek na území SSSR za 2. světové války.

Rozkazem Čs. vojenské mise v SSSR byl 1. 8. 1942 ustanoven rámeček 2. polního praporu (2. PP); tím na území SSSR (v Buzuluku) působily již tři čs. vojenské jednotky: 1. PP, 2. PP a náhradní rota. Pplk. L. Svoboda jako hodnostně nejvyšší čs. důstojník byl nucen řešit celou řadu otázek náležejících do kompetence dosud neexistujícího velitelství ČsVJ v SSSR, a proto se ujal na vlastní odpovědnost „velení Čs. voj. jednotky v SSSR v rámci československém, než-li bude dohodou mezi vládami čs. a sovětskou ustanoven velitel Čs. voj. jednotky v SSSR“. >

Plk. H. Píka mu 16. 9. nařídil, aby do odchodu 1. PP na frontu vyřizoval spisy s platností pro všechny čs. voj. jednotky v Buzuluku z titulu velitele čs. posádky pplk. L. Svobodu. Až 6. 10. 1942 jej ministr národní obrany gen. S. Ingr ustanovil s platností od 1. 8. 1942 zatímním velitelem ČsVJ v SSSR s tím, že byl podřízen ČsVM v SSSR. Pplk L. Svoboda měl pravomoc velitele vojskového tělesa a příslušelo mu: „a) ustanovovat velitele až do velitele setniny v to; b) podávat návrhy MNO skrze velitele Čs. voj. mise na ustanovení velitelů oddílů; c) řídit výcvik, výchovu, hospodářsko-správní agendu a chod denní služby; d) jednat se sov. místními úřady a úprava místních otázek týkajících se čs. voj. jednotek.“

Dne 1. 2. 1943 byl zřízen 1. čs. záložní pluk v SSSR (1. ČsZPI v SSSR). Gen. S. Ingr ustanovil dnem 15. 3. 1943 plk. J. Kratochvíla velitelem ČsVJ v SSSR a současně i velitelem 1. ČsZPI v SSSR s touto kompetencí: „a) ustanovovat velitele až do oddílů ve svazu v to; b) kázeňská pravomoc velitele vojskového tělesa; c) je příslušným představeným podle § 56 instrukcí a jednacího řádu A-XIV (zahájení kárného řízení apod. u první instance); d) řídí výcvik, výchovu, hospodářsko-správní agendu a celkový chod služby; e) řídí jednání se sov. místními úřady a úpravu místních (posádkových) otázek, týkajících se čs. voj. jednotek; f) styk s MNO a s čs. zastupitelskými úřady v cizině skrze Čs. voj. misi v SSSR; g) v záležitostech přesahujících možnosti místního projednání, obrací se na náčelníka čs. voj. mise s žádostí o projednání; h) práva, uvedená v § 479 voj. trestního řádu jakožto veliteli, u něhož je zřízen plní soud I. stolice; i) ve funkci velitele čs. voj. jednotek postavených na území SSSR je podřízen MNO.“

Ustanovením plk. J. Kratochvíla bylo de jure zřízeno VČsVJ v SSSR (Kratochvíl přiletěl do Moskvy 25. 3. 1943). Rozhodnutím prezidenta republiky ze 13. 4. 1943 byl zmocněn k udělování Čs. válečného kříže 1939 a čs. medaile Za chrabrost čs. voj.

osobám, příslušníkům ČsVJ v SSSR, a to v době, „kdy jednotky jsou v poli nebo kdy z důvodů, že je nebezpečí života vyznamenaného nebo je-li udělením vyznamenání zdůraznit mimořádný význam činu nebo osoby vyznamenaného“. Výnosem MNO z 18. 5. 1943 bylo sice nařízeno sloučení 1. ČsZPI v SSSR a ČsVJ v SSSR a vytvoření „Čs. vojenské jednotky v SSSR“, kterou měla tvořit „I. samostatná brigáda a náhradní prapor“, ale skutečný vývoj v Novochopersku u 1. ČsSB v SSSR byl poněkud jiný.

Ještě v říjnu 1943 nebylo pro nedostatek důstojníků velitelství organizováno, a proto gen. J. Kratochvíl požádal plk. H. Píku aspoň o přidělení mjr. gšt. J. Pernikáře jako náčelníka štábu. V důsledku možnosti uvolnění válečných zajatců ze slovenské armády (asi 1800 mužů) podal gen. H. Píka ministru národní obrany 14. 12. 1943 první návrh na zřízení vyššího taktického velitelství a nových jednotek (o celkovém stavu 6500-7000 mužů). E. Beneš během své návštěvy v Moskvě odevzdal komisaři zahraničních věcí V. M. Molotovovi memorandum „Vojenské otázky k zásadnímu projednání se sovětskou vládou“, v němž žádal, aby podle počtu nových branců bylo možné organizovat další vojenské jednotky na sovětském území, aby jejich organizace byla pružná a odpovídala předpokládaným úkolům pro zásah na čs. území: „Z počtů, které máme nebo budeme mít v dohledné době k dispozici, lze organizovat: a) dvě samostatné brigády; b) velitelství vyšší jednotky (divize nebo lehkého sboru) s příslušnými útvary; c) stíhací letectvo, d) náhradní těleso.“ Prezident republiky předpokládal, že navrhovaná organizace – dvě samostatné brigády, sloučené v jednu vyšší jednotku – by byla nejvýhodnější pro úkoly jednotky na čs. území, kde předpokládal, že „jednotky budou působit samostatně a budou případně tvořit kádry pro vytvoření nových, dalších jednotek v místě své působnosti“.

Po odjezdu prezidenta republiky z Moskvy vedli jednání v tomto smyslu - v rámci smíšené čs.-sovětské komise pro formování čs. jednotek v SSSR - gen. A. Hasal-Nižborský, gen. H. Píka a gen. J. Kratochvíl. Naléhavě bylo třeba organizovat a aspoň nejnútnejšími počty a materiálem vybavit VČsVJ v SSSR jako velitelství vyšší jednotky, aby mohlo plnit úkoly, které mu náležely, tj. provádět organizaci nových jednotek, řídit jejich výcvik a mít dostatečný vliv na všechny čs. jednotky na území SSSR. Jakmile sovětské velení určilo začátkem ledna 1944 nové 2. čs. samostatné paradesantní brigádě v SSSR (2. ČsSPB v SSSR) posádku v Jefremově, přemístil tam gen. J. Kratochvíl celé velitelství. Již 11. 2. tam zřídil intendantní park ČsVJ. Vzhledem k různorodosti obou čs. brigád (1. ČsSB v SSSR byla v té době zasazena

na frontě, 2. ČsSPB v SSSR jako speciální se teprve organizovala) nebylo možné tyto dvě vyšší jednotky sloučit v divizi. Navrženo bylo tedy řešení, přijatelné jak pro čs. velení, tak sovětské orgány: vytvořit lehký sbor, jemuž by byly podřízeny všechny ČsVJ v SSSR, tj. obě brigády, letectvo i náhradní těleso, a to po všech stránkách, tzn. velitelské, administrativní i správní. To ale bylo reálné jen v případě, kdy velitelství sboru mělo pro tento účel organizovaný a dostatečně vybavený štáb, stejně jako potřebné útvary. 15. 3. gen. J. Kratochvíl zřídil oddíl zvláštního určení (ZÚ) a štábní rotu u VČsVJ v SSSR. Tu jako samostatnou hospodářskou a kmenovou setninu včlenil do svazku náhradního praporu a stanovil jí následující kompetence: „1) vedení kmenové agendy příslušníků VČsVJ; 2) vedení hospodářsko-správní agendy VČsVJ; 3) vybavení štábu VČsVJ a intendantního parku kancelářským a pomocným personálem“. Rota současně převzala do svého kmenového stavu „štábu“ VČsVJ v SSSR: velitele ČsVJ, náčelníka štábu ČsVJ, posádkového důstojníka (současně přednostu odvodní komise), přednosty zdravotní služby, intendance, organizačního a osobního oddělení, materiálního oddělení, intendantního parku, přednosty a přidělené soudce polního soudu I. stolice, polního prokurátora I. stolice a jeho náměstka, pobočníka velitele ČsVJ, velitele štábní roty, výkonného rotmistra štábní roty a pomocný personál.

Začátkem dubna 1944 gen. H. Píka předložil genmjr. G. S. Žukovovi návrh na reorganizaci ČsVJ: „Čs. vojenské jednotky v SSSR skládají se nyní ze dvou samostatných brigád, které lze pokládat za vojenská tělesa (svazky), z kádrů pro tankový prapor a stíhací eskadrily i z náhradního praporu. Všechny tyto jednotky podléhají „Velitelství Čs. vojenských jednotek v SSSR“. Tento název postrádá konkrétnosti a není v souladu s daným stupněm vojenského pojetí. Vzhledem k tomu, že počet jednotek se ještě nástupem nových vojáků zvětší, prosím o přejmenování Čs. vojenských jednotek v SSSR na konkrétnější vojenský název: „Československý sbor v SSSR“ nebo „Československý lehký sbor v SSSR“. Velitelem čs. sboru by byl gen. Kratochvíl. „Velitelství Čs. vojenských jednotek“ bylo by zrušeno.“ Rozkazem Generálního štábu Rudé armády z 10. 4. 1944 byly Čs. vojenské jednotky v SSSR přejmenovány na „1. armijskij čechoslovackij korpus“ . Gen. H. Píka navrhl oficiální český název (překlad): „1. československý sbor v SSSR“, postupně se však ustálil název „1. československý armádní sbor v SSSR“.

Z podstatnějších problémů je nutné zmínit i to, že v prvním období se např. organizace 2. PP zdržovala hlavně tím, že dosud (říjen 1942) nebylo dosaženo

propuštění Podkarpatských Rusínů z táborů NKVD. Také doplnění důstojnického sboru pro 2. PP a VČsVJ v SSSR bylo bržděno zamítavým stanoviskem NKID (Narodnyj komissariat inostrannyh děl – Lidový komisariát zahraničních věcí) k žádostem o vstupní víza pro čs. důstojníky z Velké Británie a Středního východu. Činnost VČsVJ v SSSR tak byla determinována jeho faktickou neexistencí až do jara 1944, kdy ji de facto zástupně prezentovala osoba gen. J. Kratochvíla, navíc v kontradikci s faktickým jednáním gen. L. Svobody, čs. komunistů v SSSR, čs. vyslance Z. Fierlingera, sovětských styčných důstojníků NKVD a následně představitelů sovětského režimu. Za daných podmínek jen velmi těžce, a často také neúspěšně prosazovaly VČsVJ v SSSR a ČsVM v SSSR představy čs. exilové vlády v Londýně o organizaci, postavení i činnosti ČsVJ v SSSR; ty se totiž mnohdy dostávaly do rozporu s příštími (poválečnými) úmysly SSSR ve střední a východní Evropě.

valz

Veřejná osvětová služba (VOS); propagandistická organizace (úřad) ministerstva lidové osvěty.

Byla zřízena vládním nařízením č. 126 z 11. 5. 1943 ke "kulturně politické výchově českého národa a jeho ochraně před rušivými vlivy" (např. demokracií, komunismem, zednářstvím a židovstvím). Tímto nařízením byl zároveň zrušen zákon 67/1919 Sb. o organizaci lidových kursů občanské výchovy, v nichž se "občanstvu dostávalo odborného lidového výkladu o ústrojí státu." VOS převzala i majetek bývalých osvětových sborů a sloužila jako organizační základna pro činnost (pořádání přednášek) např. České ligy proti bolševismu.

Na veřejnost byla uvedena shromážděním pracovníků VOS 27. 5. 1943 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze, na kterém E. Moravec definoval její poslání (posílení říšské myšlenky, sblížení s německým národem, příslušnost českých zemí k říši neznamena konec národní samostatnosti, nýbrž počátek nové formy národního života a kultury). Svou působnost vykonávala okresními a místními vedeními, která byla pomocnými orgány ministerstva lidové osvěty a pracovala podle jeho pokynů.

Podobně jako u České ligy proti bolševismu za VOS na Moravcově ministerstvu odpovídal a její činnost řídil Adolf Leitgeb. Podle jeho poválečného doznání se myšlenka na zřízení této organizace objevila v r. 1942 po atentátu na R. Heydricha, kdy byly pořádány aktivistické projevy, které bylo obtížné organizovat bez odpovídající organizace. Osvětové sbory z doby první republiky byly pro tento případ, i když se uvažovalo o jejich "nasazení", nepoužitelné. Z německé strany věnoval VOS pozornost rovněž Martin Wolf, vedoucí kulturně politického oddělení v německém státním ministerstvu.

VOS byla rozdělena na 12 obvodů, v čele s obvodovým pověřencem, který byl jmenován ministerstvem na návrh pověřence VOS. Obvody se skládaly z 4-9 politických okresů, v každém okrese bylo ustaveno okresní vedení a v obcích místní vedení. Ve statutárních městech (Praha, Brno, Olomouc, Plzeň, Ostrava) byla zřízena městská okresní vedení. Okresní vedení tvořili mj. organizátor, jednatel, hospodář, spolupracovník pro úzký film (archivy těchto filmů byly podobně jako knihovny a loutková divadla převzata od bývalých osvětových sborů). Služební místnosti a místnosti pro osvětové podniky měly za úkol provozovat a udržovat obce.

Služebna pověřence VOS, kterým byl zprvu prof. Rudolf Dominik a od léta

1943 Hugo Tuskány, byla zpočátku rozdělena na 2 oddělení - osvěty (pořádání osvětových a kulturní akcí, školení spolupracovníků, též filmový ústav VOS) a hospodářský úsek, který byl později převeden a podřízen přímo ministerstvu lidové osvěty. Samostatným oddělením VOS bylo "Umění všem", vlastně zájezdová a umělecká agentura, v jejímž čele stál známý sportovec J. Zavřel, který byl zároveň šéfredaktorem Osvěty. Jmenování do funkcí bylo prováděno většinou bez souhlasu vybrané osoby (obdoba ČLPB). VOS pořádala pro své činovníky řečnické a ideové kurzy (např. na Čeperce v Unhošti)

VOS měla monopol na pořádání koncertů po uzavření divadel po 1. 9 1944, organizovala kulturní akce a zejména přednášky. Skutečností je, že kromě vyloženě aktivistických záležitostí se mnohdy řečníci VOS mohli utéci k odkazům na významné zjevy českého literárního a uměleckého světa, zvláště v případech osvětářů z první republiky. Ti však nebyli ve VOS připuštěni na významná místa, protože H. Tuskány tato místa obsazoval fašisty. Osnovy přednášek vypracoval brněnský profesor Rudolf Wierer, který byl vedoucím výchovy a školení funkcionářů.

Síť funkcionářů VOS mohla být prostřednictvím Leitgeba využívána SD a prostřednictvím zpráv a hlášení z místní a okresní úrovně mohla SD sledovat názorovou hladinu veřejného mínění. Navíc zpravodajsky pracovaly desítky funkcionářů VOS.

Tisk: Osvěta, odpovědný redaktor J. Zavřel, vycházel v l. 1944-1945, měsíčně.

Pro funkcionáře VOS od února 1944 vydáváno Důvěrné zpravodajství VOS, jednalo

se o tendenčně zaměřený monitoring zahraničního tisku.

Východní skupina čs. armády; část Českého a Slovenského legionu v Polsku, která byla zajata Rudou armádou v září 1939 a následně internována NKVD na území SSSR; uvedený název přijala v březnu 1940.

Původní organizace legionu v sovětské internaci se změnila 31. 1. 1940, kdy byla zrušena náhradní rota a její mužstvo přiděleno technické rotě; 25. 3. 1940 se na železniční stanici Šepetovka ke skupině pplk. L. Svobody připojila „čs. vojenská skupina z Českého Kvasilova“ na Volyni (velitel por. B. Nekvasil), jež byla do hlavní skupiny včleněna jako samostatná rota. Po sloučení měla skupina 132 důstojníků, 62 rotmistrů., 620 mužů, 15 žen a 6 dětí. Dne 9. 4. 1940 byla zrušena rota nováčků a o den později byly sloučeny 1. a 3. rota v novou 1. rotu, 2. a 4. rota vytvořila novou 2. rotu, tím vznikly 2 roty vycvičeného mužstva. Současně byla zrušena „kvasilovská rota“ a její mužstvo bylo přiděleno k reorganizovaným pěším rotám, dělostřelecké baterii, technické rotě a k obnovené škole pro výchovu záložních důstojníků, ženy a děti pak k pomocné rotě; byla též zřízena letka.

Začátkem září 1940 došlo po dohodě s náčelníkem tábora v Suzdalu k reorganizaci velitelství skupiny: vlastní velitelství – velitel, zástupce velitele, 1. a 2. pobočník velitele; hospodářská správa – hospodář, pokladník, proviantní a lékaři. K 30. 10. byla z organizačních důvodů vytvořena 4. rota z části nováčků 3. roty a z vyloučených frekventantů školy na důstojníky v záloze. V důsledku transportů čs. dobrovolníků do Francie byla 17. 2. 1941 zrušena letka; 17. 3. škola pro výchovu záložních důstojníků, dělostřelecká baterie (její příslušníci utvořili dělostřeleckou četou v rámci technické roty); 25. 3. pak 3. rota (nováčků) a 4. rota. Od 10. 6. byla skupina reorganizována na velitelství – velitel, pobočník, šéflékař, hospodář, pokladník, přidělený a 2 pěší roty. V důsledku čs.- vojenské úmluvy ze 27. 9. 1941 byla k 22. 10. zrušena dosavadní organizace Východní skupiny čs. armády a zavedena organizace I. praporu Čs. vojenské jednotky v SSSR. Ta vycházela z tabulek samostatného motorizovaného praporu, jež byly vypracována Čs. vojenskou misí v SSSR v červenci a srpnu 1941 na podkladě organizačních tabulek britských samostatných praporů a brigád; tabulky byly ovšem přizpůsobeny pro předpokládané úkoly na území ČSR, tzn. pro desantní akce.

Ve velení se vystřídali: pplk. L. Svoboda (zastupující), 19. 12. 1939 škt. J. Krček, 5. 2. 1940 pplk. L. Svoboda, 3. 7. škt. F. Zikmund, 13. 10. npor. L. Bedřich, 5. 2. 1941 škt. F. Zikmund, 17. 2. (zastupující) kpt. J. Koutný, 3. 3. npor. L. Bedřich (zastupující), 28. 5. kpt. J. Koutný, 7. 6. npor. L. Bedřich, 11. 9. pplk. L. Svoboda.

Poměry v internaci předurčily již první dny, kdy velitel Kamenec-Podolské oblasti NKVD poněkud rozpačitě ujistil Čechoslováky, že „jsou přijati jako spojenci, přátelé a slovanští bratři... Sovětský svaz nemá zájem na tom, aby čs. přátelé nemohli dále bojovat o obnovení své nezávislosti“. Další zástupce NKVD pplk. L. Svobodovi sdělil: „Oficiálně budete internováni, neoficiálně zůstanete Čs. legionem. Vy zůstanete velitelem legionu, taktéž i všichni ostatní velitelé zůstanou na svých místech. S těmito společně ručíte nám za kázeň a pořádek v legionu. Při velení řiďte se vašimi předpisy. Můžete vykonávat i kázeňskou pravomoc. Naše úřady, jimž budete podřízeni budou vás ve velení všemožně podporovat.“

Složení čs. vojenské skupiny bylo politicky velmi rozmanité: pod vlivem změněné situace se projevila řada „přívrženců“ sov. politického režimu, i když Rusofily byli téměř všichni příslušníci této jednotky. Členové KSČ byli velmi brzy NKVD pověřeni, aby se stali jejich důvěrníky a prostředníky. Velitelství skupiny se sice pokusilo navázat spojení s čs. vyslanectvím v Moskvě řízené vyslancem Z. Fierlingerem, ale neúspěšně, neboť ten v této době odjel do Francie. Sovětské orgány si mezitím prověřovaly charakter, spolehlivost i schopnosti internovaných. Po příchodu zástupce Komisariátu zahraničních věcí Orlova (který působil ve 30. letech ve službách sovětského vyslanectví) z Moskvy byly zahájeny soustavné výslechy a prověřování bývalých příslušníků legionu, jejich fotografování apod. Dne 18. 10. byli všichni odvezeni z Kamence Podolského, jehož kasárna měli uvolnit pro jednotky Rudé armády, do Olchovců.

Stísněné a zcela nedostatečné ubytování zde působilo depresivně, ale vzhledem k očekávanému odjezdu do Francie Čechoslováci vnímali situaci celkem ještě smířlivě; opravili kolchozní elektrárnu s dieselovým motorem, a proto mohli být jejich ubikace osvětleny; také se zlepšilo jejich stravování, které tentokrát už zajišťovali čs. kuchaři, avšak pod širým nebem a v chladných podzimních plískanicích připravovali stravu v nouzových podmínkách. Současně se rozvíjela osvětlová činnost formou přednášek ze všech oborů lidské činnosti i několika vtipných zábavných představení, jejichž určitým vyvrcholením byla oslava čs. státního státku 28. 10. Výročí VŘSR přineslo rozřešení ubytovací krize skupiny v Olchovcích, neboť byla přemístěna a 7. 11. vysazena na nádraží v Jarmolincích u Pruskorova. Tentokrát byla ubytována v bývalém klášteře, v jehož blízkosti se nacházela budova s kuchyní a větším sálem i menšími místnostmi, kde se mohl pracovat štáb skupiny. Její členové se zde začali zařizovat na delší pobyt; postavili si palandy, avšak jejich

výstroj byla více než ubohá (např. 80 mužů vůbec nemělo boty); i tak sporé přiděly potravin a oblečení, které měli dostávat, jim rozkrádaly sovětské složky zajišťující jejich zásobování. Dne 3. 11. odvezly orgány NKVD skupinu několika čs. příslušníků, z nichž 3 byli později samozvanými tribunály NKVD odsouzeni k mnohaletým trestům odnětí svobody. Také vlna důvěry v rychlý odjezd do Francie opadla, což u značné části jednotky způsobilo depresi se zhoubným následkem na její kázeň. Vzhledem k chatrné výstroji totiž nemohla vycházet ven a pro nějaké soustavné zaměstnání nebyly žádné podmínky; pouze důstojníci měli každé odpoledne aplikační cvičení a přednášky.

Koncem prosince 1939 odjel pplk. Svoboda do Moskvy, kde mu bylo zástupcem Komisarátu zahraničních věcí Orlovem sděleno, že „byl povolán do Moskvy proto, aby se mnou dojednali podrobnosti odsunu našeho legionu z SSSR. Pan vysl. Fierlinger, že odejel a kromě mne není nikoho, s kým by mohli otázku odsunu projednat“. Velení tehdy na jeden měsíc převzal škpt. Jan Krček. Sověti tehdy odmítli hromadný odjezd jednotky přes Rumunsko s tím, že bude posílána po jednotlivých transportech, v první řadě ti, kteří měli platný čs. pas. Jistou úlevu přineslo v únoru 1940 přidělení zimní výstroje (zimní modré vatové kalhoty, „fufajka“ a nové šněrovací boty). Jednotka poté zahájila „řádné“ zaměstnání: ranní a pochodová cvičení. Velitelství tábora začalo postupně povolovat vycházky do Jarmolinců; mnozí vojáci se tehdy dobrovolně zúčastňovali prací v lese, aby získali topivo pro tábor. Pokračující styk s přidělenými orgány i s místním obyvatelstvem nutil čs. vojáky seznamovat se s azbukou, ruským či ukrajinským jazykem.

Začátkem března 1940 odjel první transport příslušníků skupiny (19 mužů a 1 žena) přes Oděsu do Francie. Tato skutečnost pozvedla náladu skupiny, která tehdy přijala nový název „Východní skupina čs. armády za hranicemi“ na vyjádření toho, že „likvidace Polska a vynucená blahovolná intervence v SSSR neznamena konec této vojenské jednotky, jež neuznávajíc zabrání Československa, stavěla dále na trvání ČSR a její armády, reprezentované presidentem republiky a zatímním státním zřízením v emigraci v Londýně“. Dne 23. 3. 1940 skupina odjela zvláštním vlakem směrem na Proskurově. Na cestě se 25. 3. na železniční stanici Šepetovka připojila ke skupině „kvasilovská rota“, tvořená dobrovolníky, kteří se po pádu Polska uchýlili na Českou Volyň. Dne 1. 4. transport přijel do tábora NKVD Oranki v Gorkovské oblasti (cestou ve stanici Kazatín nešťastnou náhodou zahynul příslušník „kvasilovské“ roty voj. Langer). Spassko-Jefizmovský klášter poskytl skupině lepší

ubytování; rodiny s dětmi a manželské dvojice byly ubytovány odděleně, byla zřízena ošetřovna; jednotlivé roty, důstojnická a poddůstojnická škola žily pohromadě, stejně jako důstojníci. V Orankách sovětské orgány prováděly nové výslechy a prověřování příslušníků čs. skupiny. Mezitím 12. 4. odjel z Oděsy druhý transport (46 mužů) - akci opět řídil špkt. J. Krček prostřednictvím francouzského vyslanectví v Moskvě; transport se do Francie dostal ještě před jejím zhroucením v létě 1940. Pod dojmem jeho odjezdu se ve větší míře začali čs. vojáci učit francouzštinu.

Pobyt v Orankách byl přerušen náhlým rozkazem k odjezdu, 18. 6. skupina odjela a 20. 6. byla ubytována v táboře NKVD Suzdal v Ivanovské (později Vladimírské) oblasti, opět v bývalém klášteře. Během tohoto přesunu odjel ze železniční stanice Bogoljubovo třetí transport (65 osob, z toho 10 žen a 5 dětí) do Francie, kam už vzhledem k vývoji nedorazil a zůstal v Istanbulu. V září 1940 proto pplk. Svoboda žádal náčelníka čs. vojenské mise na Středním východě gen. O. Mézla, aby byl odsun z SSSR zastaven. MNO tehdy nařídilo „odeslání této skupiny z Istanbulu do Jeruzaléma k dispozici gen. Gaka“ s tím: „Ti, kteří zůstali zatím v SSSR, budou podle žádosti MNO dopraveni také do Palestiny.“ Suzdalský tábor poskytl čs. vojákům zatím relativně nejlepší podmínky jejich internace; patřil k těm „nejlehčím“ táborům, odkud následovalo jen propuštění na svobodu. Pod velením kpt. Korotkova čs. skupina zůstala v Suzdalu 15 následujících měsíců. Dne 6. 6. odjel čtvrtý transport (75 osob, z toho 5 žen a 1 dítě), s kterým od skupiny odcestoval do Moskvy pplk. Svoboda s příslibem, že „se postará, aby [příslušníci skupiny] nebyli zapomenuti“. Velitelem se stal špkt. František Zikmund (později Dubský), který se skupinou starších důstojníků byl v září 1940 povolán do Moskvy za pplk. L. Svobodou. Tehdy se ujal velení npor. L. Bedřich. Skupina, podobně jako již před tím, dále podávala „o sobě každý měsíc souhrnné zprávy prostřednictvím vedení táborů NKVD v SSSR (svodky)“.

Denní práce začínaly tu začínaly pravidelnou ranní rozcvičkou a pokračovala pomocí při přípravě stravy, masa bylo velmi málo, zelenina a ovoce vůbec ne; dále pokračovaly školením důstojníků, vyučováním v důstojnické a poddůstojnické škole, konaly se přednášky pro mužstvo atd. V doprovodu příslušníků NKVD vyjížděli čs. vojáci z tábora pro proviant, dříví či seno. Nepatrně se zlepšilo jejich hmotné zabezpečení: kromě stravy, kterou připravovali vlastní kuchaři, dostávali všichni svou částku cukru a „machorky“ a 20 rublů měsíčně; všichni (i důstojníci) dostávali stejné přídělky. Zima 1940/1941 byla krutá; značná sněhová pokrývka spolu se silnými

mrazy sužovaly život. Volný čas trávili příslušníci skupiny pořádáním nejrůznějších sportovních soutěží mezi sebou i se sovětskými týmy. Za dlouhého pobytu v Suzdalu „zdomácněli“ tak, že mnozí se stali téměř rodinnými příslušníky některých ruských domácností. Chodili na propustky na 2-3 hodiny do města, navštěvovali nově získané známé (navazovaly se i milostné styky), kino, tvořili výbornou fotbalovou jedenáctku, která poráželo mužstvo místního klubu, zúčastňovali se oslav čs. i sovětských státních svátků, utvořili i orchestr a pěvecký kroužek – to byly magnety přitahující největší pozornost místního obyvatelstva.

Za pobytu v sovětských táborech byl zdravotní stav čs. příslušníků relativně dobrý; za celou dobu internace pouze por. Miloslav Vojkůvka zemřel 15. 7. 1941 v nemocnici v Ivanově. Největším problémem skupiny byla otázka udržení kázně a trpělivosti, mnozí „se viděli odsouzeni k nečinnosti až do konce války, do níž šli s velkými nadějemi“. Jiní se zase těžce podrobovali vojenské kázni, která je „nutila k pobytu pohromadě s ostatními ve zdech tábora, zatím co by si mohli svobodně vydělávat práci v prostředí, jež přímo lačnilo po schopné pracovní síle“. Docházelo však i k projevům antisemitismu, obviňování z buržoazního smýšlení, dokonce i fašistických sklonů; v zimě 1940/1941 se ve větší míře začal šířit i alkoholismus.

Určité uklidnění přinesl koncem ledna 1941 návrat starších důstojníků z Moskvy. Informovali skupinu o jednání pplk. L. Svobody se sovětskými orgány a také, že bylo navázáno spojení s čs. zahraničním odbojem (ve skutečnosti s plk. H. Píkou, který tehdy působil v Istanbulu), že bude odeslána velká skupina na Střední východ. Následně byl npor. L. Bedřich povolán do Moskvy, kde společně s pplk. L. Svobodou vybrali nejen ty, kteří měli odjet z SSSR na Střední východ, aby tam doplnili čs. vojenskou jednotku, ale i skupinu 90 mužů, která měla zůstat v SSSR, neboť „Beneš-Ingr [v únoru 1941] nevyklučují možnost ponechat v Rusku některé důstojníky, poddůstojníky a lékaře“. Cestovní průkazy tentokrát vydalo britské vyslanectví v Moskvě.

Transporty odjížděly z Moskvy do Oděsy: v době od 21. 2. do 5. 6. 1941 odjelo celkem osm transportů: 1. - 58 mužů (převážně letců), 2. - 59 (řemeslníků pro uplatnění ve válečném průmyslu), 3. - 69, 4. - 62, 5. - 60, 6. - 60, 7. - 42 + 44. V Suzdalu ale mimo určených 90 mužů zůstávalo ještě 53 příslušníků skupiny, kterým „se zdál osud v řadách skupiny nejistý a projevíli přání, aby byli v SSSR ponecháni na práci. Mnozí z nich projevíli ochotu zúčastnit se boje proti Německu, ale jen po boku Rudé armády.“ Od 10. 6. 1941 byla skupina „hvězdářů“ oddělena od Východní

skupiny čs. armády, byla ubytována odděleně a podléhala přímo veliteli tábora por. Korotkovi. Po vypuknutí německo-sovětské války se většina z nich vrátila k čs. vojenské jednotce v SSSR.

Obrat v postavení čs. velitelského kádru v Suzdalu nastal po podepsání čs.-sovětské úmluvy 18. 6. 1941 v Londýně, jejíž III. článek mluvil o vytvoření čs. vojenské jednotky na území SSSR. 22. 7. „oranská skupina“ přešla z internace „ve vojenský život v kasárnách“, daný poměry obvyklými v Rudé armádě a předpisy válečného stavu, v němž se nacházela i Ivanovská oblast. Velitelství tábora uvolnilo pouta internace na nejmenší nutnou míru; čs. skupina se nyní přestěhovala do menší budovy na druhé straně řeky, velitelství tábora potom zabezpečovalo pouze její zásobování. Pplk. L. Svoboda povýšil všechno mužstvo o jednu hodnost. Na jejich místo v táboře se nastěhovala velká skupina ze zajetí propuštěných Poláků, aby se tu zformovali ve vojenskou jednotku.

Tehdy do Suzdalu přijel pplk. F. Hieke-Stoj, aby z pověření Čs. vojenské mise v SSSR vybral dobrovolníky pro desantní úkoly na čs. území. Po krátkém výcviku byla skupina sedmi parašutistů vysazena 10. 9. 1941 jako „S-1“ na území protektorátu, ale 5 z nich bylo po prozrazení popraveno: npor. Bohuslav Němec, rt. František Brauner, čet. Josef Krejčířík, čet. František Ryš a svob. Jan Kosík, zatímco Slováci rt. Štěpán Andraščík a rt. Ludvík Kratochvíl dostali milost – doživotní nucené práce – a dožili se osvobození. Jiné skupiny parašutistů byly organizovány sovětskými orgány z těch příslušníků čs. skupiny, kteří se svého času přihlásili na práci v SSSR, jako např. zpravodajská skupina čs. letců v čele s R. Seluckým, dále J. Restla (od 30. 8. 1941), K. Hovůrky (od 2. 9. 1941). Jejich osudy byly podobné jako u „S-1“, i proto další skupina („S-2“), která se připravovala na Čs.vojenské misi v SSSR, už nebyla vyslána.

Dne 20. 9. 1941 čs. skupina opustila Suzdal a vrátila se do Oranek, aby se zde připravila na svůj úkol – výcvik. K 28. 10. MNO povýšil všechny důstojníky o jednu hodnost (kromě L. Svobody). V zimě 1941/1942 začala „oranská skupina“ intenzivní vlastní výcvik pod vedením npor. B. Lomského (původně Lence), pokud to omezené prostředky a zima dovolily. V jejím bývalém táboře v Orankách se nyní nacházeli cizí státní příslušníci, které sovětské orgány po vypuknutí války internovaly; a mezi nimi byla řada čs. krajanů, např. i B. Reicin (měl protektorátní pas). Dne 23. 1. 1942 přišel rozkaz k odjezdu čs. skupiny, která poté 25. 2. odcestovala do Buzuluku. Tam byla ubytována v místních kasárnách, jež nedávno opustili vojáci polských jednotek

gen. Wladysława Anderse. V Buzuluku ihned poté započala organizace čs. vojenské jednotky v SSSR.

valz

Výměna a vysídlení Maďarů ze Slovenska

O výměně a odsunu Maďarů se začalo v exilu uvažovat v roce 1943. Po návštěvě prezidenta Edvarda Beneše v Moskvě s ním vyslovili souhlas i komunisté a SSSR. Dne 20. 1. 1945 byla uzavřena dohoda Spojenců s Maďarskem o příměří. V jejím 19. článku byla potvrzena neplatnost Vídeňské arbitráže, čs. požadavek na zahrnutí transferu do podmínek příměří byl ostatními Spojenci zamítnut.

Na Slovensku se na počátku roku 1945 nepočítalo s hromadným odsunem Maďarů: cílem bylo především navázat spolupráci s demokratickými silami a získat je pro novou republiku. Slovenská národní rada vydala 4. 2. 1945 Manifest, dle kterého Maďaři, kteří přišli na Slovensko po roce 1938 z Maďarska, měli jeho území opustit. Postavení ostatních mělo být závislé na jejich vztahu k nové ČSR. Sami si měli mezi sebou vymýtit fašistické a protislovenské elementy; transfer zde zmiňován nebyl. Situace se změnila po přijetí Košického vládního programu. Na Slovensku začaly narůstat protimaďarské nálady a hovořilo se o nutnosti odsunu maďarského obyvatelstva. Čs. vláda začala jednat o výměně slovenských Maďarů za maďarské Slováky a o odsunu přebývajících Maďarů.

Po osvobození se i na Maďary vztahovaly dekrety prezidenta republiky zbavující je, kromě antifašistů, majetku a občanství. Zároveň byli někteří z nich nasazeni na povinné práce do českých zemí. Již od března 1945 začalo vystěhovávání Maďarů, kteří přišli na Slovensko z Maďarska od roku 1938. Organizovaný odsun byl prováděn od května 1945 a do konce června opustilo čs. území 31 780 osob. Postupimská konference kodifikovala ve XIII. článku své závěrečné zprávy z 2. 8. 1945 odsun Němců, o maďarském obyvatelstvu na Slovensku se však usnesení nezmiňovalo. Čs. vláda se proto začala orientovat na vlastní jednání o výměně obyvatelstva s maďarskou vládou a v říjnu 1945 v této souvislosti pozastavila konfiskaci maďarského majetku; sama jednání započala v prosinci 1945. Čs. strana počítala s výměnou asi 450 000 Maďarů ze Slovenska za 300 - 350 000 Slováků v Maďarsku s tím, že přebývajících část Maďarů by byla z ČSR odsunuta. 27. 2. 1946 byla sice uzavřena čs.- maďarská dohoda o výměně obyvatelstva, ale maďarská vláda ji neměla v úmyslu realizovat. Čs. vláda následně rozpracovala v létě 1946 rozsáhlé plány přesunů obyvatel, ale Maďaři neměli o tuto operaci zájem. Otázka byla následně předložena mírové konferenci v Paříži. Čs. delegace předložila několik požadavků: anulování Vídeňské arbitráže, připojení 5 vesnic bratislavského předmostí k ČSR a transfer Maďarů ze Slovenska nad rámec dohody o výměně

obyvatelstva (jednalo se o 200 000 lidí). Maďaři naopak přišli s návrhem výměny území: chtěli získat Žitný ostrov, dunajsko-ipeľský výběžek mezi Štúrovom a Šahami, oblast Gemera a Medzibodrožia. Za to byli ochotni se zříci bratislavského předmostí včetně pěti vesnic, které ČSR žádala. Navrhovali i připojení rakouského území proti Bratislavě k ČSR. Dále nabízeli území v okolí Aggtelek a 22 vesnic z okresů abovského a zemplínského. Maďarsko by tak získalo 4 000 km² se 300 000 obyvateli a ČSR 65 km² se 46 000 obyvateli. Diskuse o čs. návrhu transferu se vedly od 16. 9. do 3. 10. 1946. SSSR a Polsko podporovaly čs. stanovisko, Velká Británie, USA a další spojenci však jednostranný odsun odmítli a prohlásili, že ČSR a Maďarsko se musí dohodnout mezi sebou. V mírové smlouvě se proto žádné usnesení o transferu neobjevilo. Maďarsko se v ní nakonec zavázalo k dalším jednáním s ČSR o Maďarech, kteří nebudou vysídleni do Maďarska na základě dohody z 27. 2. 1946. Pokud by do šesti měsíců nedošlo k dohodě, mělo mít Československo právo předložit tento problém Radě ministrů zahraničních věcí a požádat ji o pomoc.

Čs. úřady mezitím započaly (od října 1945) s organizovaným přesunem Maďarů do českého pohraničí a s reslovakizací. Směrnice k provádění reslovakizace byly schváleny v březnu 1947. Ke slovenské národnosti se ze strachu z odsunu přihlásily téměř čtyři pětiny slovenských Maďarů (410 800 lidí). Tento pokus ovšem ztroskotal, neboť tyto lidé se po roce 1948 přihlásili zpět k maďarské národnosti. Stejně tak byla neúspěšná vnitřní kolonizace. S organizovanou výměnou obyvatelstva bylo započato až v dubnu 1947. Počet vyměněných byl ale pro nezájem Slováků v Maďarsku malý. Celkem se v letech 1945-1948 do Maďarska vystěhovalo 89 660 osob a z Maďarska na Slovensko 71 787 osob.

hv

KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha, Panorama 1990; *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938-1947 v porovnaní s Polskom, Maďarskom a Juhosláviou*. Bratislava 1999.

Vysídlení Němců z Československa

V průběhu druhé světové války bylo rozhodnuto o odsunu Němců z Československa a z dalších zemí; byl proveden v letech 1945-1947. V době osvobození se na území českých zemí nacházelo asi 3,1 - 3,2 miliony sudetských Němců. Celkem bylo v Československu asi 3,4 - 3,5 milionů Němců (včetně říšských Němců, Němců na Slovensku atd.). V květnu začal spontánní divoký odsun probíhající za užití násilí a doprovázený značnými oběťmi na životech. Divoký odsun byl organizován a prováděn především revolučními gardami a dalšími dobrovolnickými ozbrojenými formacemi, od poloviny května i za účasti jednotek čs. armády. Vojenská místa též vydávala příkazy týkající se vyhoštění, posléze začaly přebírat kontrolu bezpečnostní a správní orgány. Dlouho však nebyly k dispozici žádné centrální instrukce, nebyly vyjasněny kompetence jednotlivých složek, což často vedlo ke zmatkům i násilí. Teprve 15. 6. 1945 bylo vydáno vládní nařízení o zatímních směrnících pro vojenskou správu k zajištění nacistických zločinců a k odsunu německého obyvatelstva. Až tyto směrnice rámcově určily pravomoc jednotlivých orgánů.

Postavení sudetských Němců bylo upraveno v řadě právních norem a v dekretech. V první řadě byli postiženi majetkově: 19. 5. 1945 byl vydán dekret o národní správě (č. 5/1945 Sb.), kterým byli do podniků důležitých pro chod hospodářství a do těch, které byly v držení státně nespolehlivých osob, dosazeni národní správci; 21. 6. následoval dekret o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa (č. 12/1945 Sb.); 17. 7. (č. 27/1945 Sb.) a 20. 7. (č. 28/1945 Sb.) dekrety o principech a jednotném řízení vnitřního osídlení, dle nichž se měly německé a maďarské oblasti země osídlit slovanským obyvatelstvem; rolníkům měl být rozdělena zkonfiskovaná půda. 25. 10. byl vydán dekret o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy (č. 108/1945 Sb.). Z konfiskačních dekretů byli vyňati němečtí a maďarští antifašisté. To doplňovaly dekrety týkající se trestních záležitostí a zbavení občanství. 19. 6. byl vydán tzv. velký retribuční dekret o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (č. 16/1945 Sb.). 2. 8. následoval ústavní dekret o úpravě čs. státního občanství osob národnosti německé a maďarské (č. 33/1945 Sb.). Občanství zůstalo těm Němcům, kteří se před Mnichovem přihlásili za Čechy či

Slováky. O zachování občanství mohli žádat antifašisté a lidé ze smíšených manželství.

Němci byli v době divokého odsunu vyhošťováni do sovětských okupačních zón v Německu a Rakousku. Odsun do americké zóny povolen nebyl. Tisíce Němců byly vyhošťovány zejména v polovině června na základě dohod čs. a sovětských vojenských orgánů v oblasti hranic od Hrádku nad Nisou po Boží Dar.

Právě v tomto období docházelo ke značnému násilí: Němci byli perzekvováni, zbavováni majetku, konaly se i lynče, samosoudy a popravky, někdy vynášely rozsudky také národní výbory. Násilí bylo vyprovokováno zejména snahou po odplatě po letech nacistické okupace, ale docházelo k němu též pod vlivem dojmů z brutality nacistů, již byli lidé svědky při pochodech smrti, průjezdech zajatců a vězňů koncentračních táborů protektorátem na sklonku války; svou úlohu sehrály i nacistické represe v závěrečné fázi bojů na českém území. Stejně tak byli nacistickým násilím ovlivněni čs. vojáci osvobozující republiku. Řada Němců tak byla většinou ve velmi krátké době vysídlena za hranice nebo přesídlena na jiné místo v republice a majetek jim byl zabaven. Směli si s sebou vzít zavazadla o hmotnosti 30-50 kg a jídlo na 3-10 dnů. Na hotovosti mohli vyvést 100-300 říšských marek (někdy pouze 50 říšských marek). Vrcholem násilí byl tzv. Brněnský pochod 30. - 31. 5. 1945, při němž bylo vysídleno 20 000 Němců z Brna, z nichž zahynulo zatím zjištěných 649 osob.

Zároveň začalo hned po osvobození bez ohledu na to, že ještě nebyly přijaty právní normy, probíhat rozsáhlé zatýkání a internování nacistů, zrádců, kolaborantů a dalších. Vzhledem k tomu, že byly záhy naplněny věznice, začaly se pro jejich internování využívat i jiné objekty a vznikly i speciální tábory. Zřizovaly je národní výbory a bezpečnostní úřady v pohraničí, ale i ve vnitrozemí. Dostávali se do nich i lidé určení pro vysídlení. Poměry v těchto zařízeních, jichž existovalo několik set, nebyly dobré. Na některých místech vypukly epidemie, rozšířeno bylo násilí. Internovaní bývali taktéž nasazováni na práci.

V otázce nutnosti odsunu a jeho co nejrychlejšího provedení byly čs. politické strany jednotné. Odsun byl považován za jedno z nejdůležitějších opatření k zajištění stabilizace a obnovy země a též ke konsolidaci a zajištění míru celé střední Evropy. Proto čs. představitelé naléhali na urychlení tempa odsunu. Sověti s tím v zásadě souhlasili, Britové a Američané ovšem odkázali čs. vládu, která jim 3. 7. předala oficiální memorandum, v němž žádala zanesení otázky odsunu do agendy chystané

spojenecké konference, na společné rozhodnutí Spojenců na této schůzce. Postupimská konference následně odsun Němců kodifikovala v XIII. článku své závěrečné zprávy z 2. 8. O výměně a odsunu maďarského obyvatelstva ze Slovenska se však usnesení nezmiňovalo. Zároveň konference vyzvala k dočasnému ukončení masového vysídlování Němců, dokud nebude tento bod důkladně projednán ve Spojenecké kontrolní radě. Čs. vláda chtěla v masovém odsunu pokračovat co nejdříve. Dle plánu, který hodlala předložit Spojencům, počítala s vysídlením asi 2,5 miliónů lidí v průběhu jednoho roku. K zastavení transferů se ovšem začali přiklánět i Sověti, kteří zastavili hromadné vysídlování do své německé zóny. Za hranice do Německa i Rakouska pak byly v tomto mezidobí vysídlovány pouze malé skupinky lidí. Na podzim začali také dobrovolně odjíždět němečtí antifašisté na základě zvláštních dohod. 20. 11. Spojenecká kontrolní rada souhlasila s plánem odsunu Němců z ČSR, Polska a Maďarska. Odsun se měl zahájit v prosinci a hlavní fáze měla proběhnout v roce 1946. Z ČSR se mělo vysídlit 2,5 miliónu Němců, z toho 750 000 do sovětského a 1 750 000 do amerického pásma. Do britského pásma se odsun z ČSR neprováděl, odcházeli tam Němci z Polska. 14. 12. schválila čs. vláda ústřední směrnice k provedení odsunu. Jeho řízením bylo pověřeno Ministerstvo vnitra. Vlastní provádění dostala na starost vojenská správa. 31. 12. byly vydány další směrnice. Odsun se měl od této doby provádět organizovaně a humánně. Směrnice určovaly, kdo má být odsunut a kdo má být naopak z odsunu vyjmut. Tak měly mít možnost v republice zůstat osoby, které získaly prozatímní osvědčení o čs. občanství nebo u nich bylo reálné že jim bude zachováno či vráceno, dále osoby ze smíšených manželství a některé kvalifikované pracovní síly (zejména horníci). Odsunutí si s sebou mohli vzít zavazadla vážící 30 kg, potraviny na 7 dní a částku do 1000 marek. (Později bylo povoleno vyvézt větší množství majetku, peněz i jídla.) Lepší byla situace antifašistů, kteří mohli v republice zůstat, ale pokud se chtěli vystěhovat, směli si s sebou vzít 500 marek na osobu (později až 1000 marek), osobní věci, ale i náradí, psací a šicí stroje a další věci. I řada z nich byla ovšem diskriminována. Složitě bylo postavení osob ze smíšených manželství, zejména čs. žen, protože jejich rodiny se dle otce považovaly automaticky za německé. Až v prosinci 1946 byla vydána vyhláška, dle níž mohli jejich manželé žádat o vrácení čs. občanství, pokud byl sňatek uzavřen před 15. 3. 1939.

Po Postupimi byla také lépe zformována organizovaná síť táborů a zajišťovacích středisek. Ke konci roku 1945 se vyprofilovaly tři jejich základní typy: internační, sběrné a pracovní. Internační byly pro osoby zajištěné pro mimořádné lidové soudy, sběrné pro osoby určené k odsunu a jako přechodné ubytování pro ty, kteří museli opustit své domovy a pracovní pro osoby podléhající pracovní povinnosti dle dekretu z 19. 9. (č. 71/1945 Sb.). Pracovní povinnosti podléhaly osoby, které ztratily čs. občanství (muži ve věku 14-60 let a ženy od 15 do 50 let). Poměry v těchto objektech se na podzim postupně zlepšily.

Určit počet lidí, kteří byli odsunuti během divokého odsunu, je téměř nemožné. Rámcově se jednalo o několik set tisíc osob. Oficiální čs. údaje hovoří o 130 000 lidí odsunutých do Rakouska a 600 000 odsunutých do Německa. V těchto číslech ale nejsou zahrnuti ti, kteří odešli dobrovolně nebo utekli ze strachu hned po osvobození. Organizovaný odsun byl zahájen 25. 1. 1946. Podle statistik vydaných potravinových lístků bylo koncem ledna 1946 v ČSR registrováno 2 142 203 Němců. V této době byl přerušen odsun do sovětské zóny Německa s výjimkou malých skupinek antifašistů. Proto byly nyní vypravovány transporty pouze do americké zóny.

Zároveň byl 8. 5. 1946 přijat zákon č. 115/1946 Sb. o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků. Jím byla na období do 28. 10. 1945 vztažena beztrestnost na činy vedoucí k osvobození země, ale i na činy vedené touhou po „spravedlivé odplatě“. Tím bylo zamezeno důsledné vyšetření a potrestání mnohých svévolných aktů, ke kterým v té době došlo, nebo byly potrestány sníženou sazbou.

V první polovině června byly znovu zahájeny transporty do sovětské zóny. Vrchol co do počtu odsunutých byl v červenci, kdy denně odjíždělo 12 transportů (po 6 do každého pásma). Po krátké době byl jejich počet snížen. Pomaleji probíhal transfer ze Slovenska, kde v polovině července zbývalo asi 40 000 Němců. Největší část odsunu byla zakončena na konci října 1946. Při odjezdu posledního transportu 29. 10. z Karlových Varů vystoupil s projevem ministr V. Nosek, který uvítal konečné vyřešení národnostních problémů v Československu a konstatoval, že i přes drobné nedostatky v průběhu odsunu není kritika s ciziny oprávněná. Úplně zakončen byl odsun do sovětského pásma. Nóta o ukončení odsunu byla se Sověty podepsána 13. 11. Američané odsun do svého pásma zastavili pro technické obtíže a blížící se zimu. 12. 11. s nimi byla uzavřena dohoda o dočasném zastavení transferu. Dodatečný odsun do jejich pásma byl proveden na jaře 1947. V jehož rámci bylo

vysídleno několik desítek tisíc lidí. Menší množství osob opouštělo čs. území až do roku 1949.

Je pochopitelné, že pro náročnost celé akce, se vyskytovaly četné problémy zejména technického charakteru při zajišťování transportů a to jak na čs. tak sovětské či americké straně. Křiklavé případy násilí a porušování lidských práv se v této době již podařilo celkem vymístit, lepší podmínky panovaly i ve sběrných a pracovních střediscích, jejichž počet rapidně klesal.

Údaje o celkovém počtu odsunutých se v jednotlivých pramenech poněkud liší. Řádově je ho ale možné odhadnout za rok 1946 na číslo kolem 2,2 miliónu. Z toho bylo necelých 100 000 antifašistů. (Čs. orgány udávají 1 222 628 odsunutých do americké zóny a 633 984 do sovětské. Americké vojenské orgány uvedly, že přijaly do svého pásma 1 445 059 lidí, z toho 53 187 antifašistů. Sověti uvedli, že převzali 786 482 lidí, z toho 42 989 antifašistů.) Při započtení osob odsunutých před započtením organizovaného odsunu v roce 1945 a osob z doplňkového odsunu v roce 1947 je celkový počet odsunutých asi 3 milióny lidí. Z toho bylo asi 30 000 Němců ze Slovenska. V ČSR zůstalo asi 200 000 Němců.

Dle posledních odhadů zemřelo v letech 1945-46 násilnou smrtí v táborech a střediscích, při pracovním nasazení a v souvislosti s odsunem asi 15-16 000 lidí. Z toho bylo 5558 sebevražd za rok 1945.

hv

Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938-1947. Praha 1992; KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945-1948.* Praha, Panorama 1990; KUČERA, J.: *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva. Problémy jejich přesného vyčíslení.* Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí 1992; STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945-1947.* Praha, Academia, Naše vojsko 1991; Týž: *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa (1918-1948).* Ostrava, Amosium servis 1992; *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938-1947 v porovnaní s Polskom, Maďarskom a Južosláviou.* Bratislava 1999.

Zemský národní výbor (ZNV); odbojová organizace první garnitury odboje na Moravě, brněnský protipól PÚ.

ZNV vznikl na konci března 1939 z popudu profesorů Masarykovy univerzity, povětšinou významně angažovaných v ČOS a v místní zednářské lóži. Iniciátory byli muzikolog Vladimír Helfert a pedagogický teoretik Jan Uher, dále pak historik Vladimír Groh a filozof Josef L. Fischer. Pod hlavičkou Kulturní rady moravské se prvních konspiračních schůzek účastnili další vysokoškolští a středoškolští pedagogové, např. Inocenc A. Bláha, Bohumil Kladivo, Robert Konečný, Josef Kudela a Jindřich Šebánek, které vzápětí doplnili ředitel brněnského rozhlasu Antonín F. Slavík, inspektor Ladislav Jandásek a bývalý poslanec Ferdinand Richter. Mantinely rezistenční činnosti byly nastíněny v polovině dubna 1939 v soukromém bytě J. Uhra.

ZNV od počátku programově směřoval k vytvoření reprezentativního orgánu moravského odboje. Jeho primární snahou bylo sjednocovat, usměrňovat a řídit hnutí odporu na celé Moravě, cílem pak osvobození republiky a její obnova v předmnichovských hranicích. ZNV se velmi brzy kontaktoval s ON, PÚ, NHPM, ilegální KSČ a s Orlem. Nejvýznamnější se jeví úzká spolupráce s OSVO, díky níž byla na přelomu května a června na ZNV napojena celá skupina sokolů z brněnských jednot. Podle nedatovaného organizačního plánu, sestaveného gestapem, vznikl ZNV spojením civilní, vojenské, komunistické a mládežnické složky, z nichž se vyprofilovalo zemské vedení "civilní skupiny země moravské", v jehož čele stáli F. Richter, R. Konečný a J. Jaroš. Tomuto vedení následně podléhalo šest krajů - Moravská Ostrava, Brno - město, Brno - venkov, Olomouc, Uherské Hradiště a Jihlava. Základní organizační síť ZNV byla dobudována v době, kdy v Čechách ještě nebylo plně konstituováno vedení PVVZ.

Jako nejvýznamnější se jeví spolupráce ZNV s největší odbojovou organizací – Obranou národa, která aspirovala na vedoucí postavení v odboji. ZNV se s ON kontaktoval prostřednictvím škpt. Čestmíra Jelínka, mjr. Františka Ptašínského, a plk. Ladislava Kotíka v posledních dubnových dnech roku 1939. K průlomové schůzce došlo v polovině května. ZNV se stal autonomní složkou ON, jejímž úkolem bylo řešit politickou problematiku.

Zaměřil se proto na akce propagandistického charakteru, zpravodajství a s ním úzce související činnosti kurýrní. Důležitou roli hrála rovněž finanční podpora rodinám perzekvovaných. Nejvýznamnější dokument, charakterizující ZNV, představuje politický program „Nová republika“, koncipovaný v bodech R. Konečným, J. Uhrem, O. Blažkem a V. Helfertem. Tento program lze označit za jedny z prvních, ne-li vůbec první teze, konkretizující proměny poválečného, znovusjednoceného Československa.

Pro realizaci širší odbojové akce se ZNV podařilo ustavit "Kulturní a školskou komisi" (KŠK), která vznikla počátkem června 1939 pod hlavičkou NS. KŠK měla působit na Brněnsku a navazovat styky s moravskoslezskými kraji, což dokonale umožňovalo krytí rezistenční činnosti. Předsedou programové sekce KŠK byl v červenci zvolen J. Uher. Uhrovi se rovněž - jako jedinému krajskému vedoucímu ZNV (Brno - venkov) - podařilo do počátku války na jeho kraj navázat okresy, k nimž patřily Vyškov, Tišnov, Ivančice, Boskovice a vlastní Brno - venkov. J. Uher se tak na sklonku léta 1939 stal - spolu s R. Konečným, který se na počátku září stal moravským zástupcem F. Richtera pro PÚ - jedním z nejvýznamnějších politických představitelů moravského odboje vůbec. Richter byl koncem srpna vyslán ZNV do Prahy se záměrem navázat užší kontakty právě s PÚ a zvolením do jeho vrcholného vedení se úspěšně dostal do samého centra odbojového dění.

V poslední fázi existence skupiny, na podzim 1939, bylo s prof. Vladimírem Klecandou, předním činitelem PÚ, v Praze dohodnuto, že si ZNV zřídí funkci generálního tajemníka, jímž se stal R. Konečný. Dne 14. 11. 1939 byl brněnským gestapem zatčen zástupce NHPM v ZNV František Šmíd, který zakrátko podlehl brutálním vyšetřovacím metodám a uvedl celou řadu usvědčujících skutečností nejen o NHPM, ale především o ZNV. Obsáhlá Šmídova výpověď znamenala definitivní počátek konce první odbojové garnitury. Od ZNV vedlo přímé spojení nejen na ON, ale i do Prahy k PÚ. Téměř celé vedení ZNV bylo zatčeno v ranních hodinách 20. listopadu 1939 a s výjimkou V. Helferta, R. Konečného a F. Richtera popraveno.

jbu

Literatura

Koutek, J.: A národ se bránil. K historii českého nekomunistického odboje v letech 1939 - 1945, Praha 1987.

Peša, V. - Štěpánek, Z.: Těžké počátky. K dějinám hnutí odporu v Brně. In: Historie a vojenství, roč. 1968, č. 4, s.517 - 541

Šimsová, M.: Odbojáři z Obrany národa souzení jako "Helfert-Intelligenz-Gruppe". In: Časopis Matice moravské, roč. CXVII/1998, č. 1, s. 107 - 127.

Uhlíř, J., B.: Zemský národní výbor. Jeho místo v rámci první rezistenční garnitury. In: Dějiny a současnost, roč. 22/2000, č. 1, s. 26 - 30.

Zpravodajská brigáda (ZB); nekomunistická odbojová organizace sdružující především příslušníky české mládeže,

ZB byla jednou z mála odbojových organizací, u nichž lze vysledovat kontinuitu od počátku okupace až do osvobození. Zabývala se především zpravodajskou činností, sehrála též důležitou úlohu při propojování jednotlivých odbojových skupin v závěru války. Její členové se významným způsobem zúčastnili Pražského povstání v jednotce tvořené třemi prapory.

Na samém začátku vývoje ZB stála mládežnická skupina, která se ustanovila v březnu 1939 kolem tehdy 17-letého studenta Veoslava Wahla. Zhruba dvacetí členná skupina si vytkla za cíl zpravodajskou a bojovou činnost a vešla prostřednictvím dr. Vladimíra Grégra a dr. Veoslava Wahla staršího v kontakt s Obranou národa a s Politickým ústředím. Z londýnské centrály československého zahraničního odboje (údajně přímo od E. Beneše) dostala Wahlova skupina příkaz sledovat zejména názory české mládeže. Získané poznatky byly zasílány prostřednictvím kurýrů a vysílaček do Londýna. V době heydrichiády ztratila skupina v důsledku popravy Wahlova otce spojení k odbojové centrále. Později prostřednictvím architekta Ladislava Machoně navázala kontakt s tvořícím se Přípravným revolučním národním výborem.

Začátkem roku 1943 se Wahlova skupina spojila s odbojovou organizací „Zbojník“, kterou vytvořilo na podzim 1940 13 příslušníků zrušené skautské organizace. Náplní Zbojníka byla především příprava na ozbrojené střetnutí s okupantem, a to formou vojenského výcviku, který pro skupinu zajišťoval čet. Jan Laštovka. Byl prováděn teoretický i praktický výcvik, a to nejen jednotlivců, ale i bojových jednotek (2-3-členné diverzní skupiny, družstva a čety). Členové Zbojníka trénovali též střelbu z ručních zbraní, hod granátem a s dřevěnou maketou nacvičovali obsluhu lehkého kulometu. Praktický výcvik, spojený s poznáváním terénu, se uskutečňoval většinou jednou týdně a byl maskován za víkendové výlety do okolí Prahy. Později byl výcvik kamuflován též jako akce Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Začátkem roku 1941 došlo k rozšíření odbojové činnosti Zbojníka o zpravodajskou činnost (monitorování německých jednotek a železničních transportů, průmyslová špionáž, typování vhodných ploch pro shozy zbraní). V důsledku kontaktu s odbojovou skupinou bratří Panzerů došlo k plánování sabotážních a diverzních akcí; ty se již pro zatčení Panzerů v listopadu 1941 neuskutečnily. Skupina provedla pouze v dubnu 1941 rušivou akci, při níž byly

přemísťovány silniční ukazatele za účelem dezorientace německých jednotek přesouvajících se na jugoslávskou frontu. Do konce roku 1942 dosáhl počet členů Zbojníka 30 mužů, zároveň byly typovány spolehlivé osoby pro případnou mobilizační zálohu.

Po spojení Zbojníka s Wahlovou skupinou byla nová organizace označována zkratkou „ZB“. Později byla tato zkratka namísto původního romantizujícího názvu „rozepsána“ jako Zpravodajská brigáda. Velitelem celé skupiny se stal Veleslav Wahl, přičemž funkci hlavního vojenského instruktora vykonával Jan Laštovka. Skupina nadále pokračovala ve shromažďování zpravodajských informací, které byly předávány vojenské odbojové organizaci gen. Zdeňka Nováka; zároveň se pokračovalo v přípravách na bojové vystoupení. V průběhu roku 1943 bylo vybudováno v rámci ZB celkem 5 čet, kterým veleli Adolf Karlovský, Jaromír Klika, Vladimír Jiřík, Bedřich Lánský a Josef Hyhlík.

V důsledku likvidace PRNV a zatčení gen. Nováka v létě 1944 ztratila ZB kontakt s vedením nekomunistického odboje. Záhy bylo prostřednictvím Ladislava Maredy navázáno spojení s místní organizací Rady tří ve východočeských Nasavrkách. Za pomoci této přepážky byly zasílány zprávy ZB přímo do štábu R-3, kde byly vyhodnocovány a předávány do zahraničí. Zprávy byly prostřednictvím spojek dopravovány do Nasavrku jedenkrát týdně, měly jednotnou podobu a vykazovaly se propracovaným systémem sdělení - z šifrovaných zkratk bylo možno zjistit stupeň důvěryhodnosti zprávy, způsob jejího získání nebo možnost jejího doplnění. Zasílané zprávy se týkaly především pražského regionu, ZB ovšem získávala informace též ze Strakonicka, Písecka, Mělnicka, Nymburska a Kralupska. Přes nasavrckou přepážku zasílal ZB své zpravodajské požadavky a rozkazy kpt. Karel Veselý-Štainer, vojenský zmocněnec R-3 pro Čechy. Nedovolil tak např. přesun brigády na Slovensko po vypuknutí Slovenského národního povstání, jak někteří členové ZB navrhovali. V té době dosáhla ZB síly praporu. V čele skupiny nadále zůstával Wahl, jejím vojenským velitelem se po zatčení Jana Laštovky na podzim 1943 stal bývalý příslušník Stráže obrany státu čet. Augustin Hladil. Jeho odbojová skupina Havran, složená především z někdejších příslušníků armády a finanční stráže, byla zařazena do struktury ZB jako 3. rota.

Na podzim 1944 plnila ZB též důležité spojovací a organizační úkoly. Zprostředkovala kontakt mezi R-3 a ilegálními odborovými organizacemi, sdruženými v ROH. S jejich představiteli, konkrétně s Josefem Kubátem a Evženem Erbanem,

udržoval přímé spojení Ladislav Mareda. ZB se podílela na organizaci schůzky mezi K. Veselým-Štainerem a J. Kubátem 28. 1. 1945, kde se mimo jiné diskutovaly okolnosti vzniku České národní rady. Pro funkcionáře ilegální KSČ obstarala ZB též falešné osobní dokumenty. Na jaře 1945 navázala ZB prostřednictvím Jaroslava Wolfa kontakt s odbojovou skupinou Evžena Hanuše, která byla do struktury ZB začleněna jako II. prapor „Toledo“ (velitel npor. Bohumil Káš) a III. prapor „Železo“ (velitel npor. František Noha), přičemž dosavadní útvar ZB byl označen jako I. prapor „Zbojník“. ZB navázala též úzkou spoluprací s odbojovou organizací Modrý kruh-Avala, jejíž pracovníci npor. Emil Maiwald a por. Rastislav Váhala se stali členy štábu ZB. 23. 4. 1945 zorganizovala ZB na příkaz Veselého-Štainera převoz dvou příslušníků parašutistické skupiny PLATINUM-PEWTER kpt. Jaromíra Nechanského a rtn. Jaroslava Klemeše z Třebíče do Prahy. Kromě toho zabezpečovali členové ZB strážní službu při schůzích rodící se ČNR, jejímž členem se stal i V. Wahl. V noci ze 3. na 4. 5. 1945 zajišťovali příslušníci ZB na třech místech v okolí Prahy přijetí leteckých zásilek zbraní, ke kterým nakonec nedošlo.

Významným způsobem zasáhla ZB do bojů v průběhu Pražského povstání. Brigáda však nebyla nasazena jako celek. Ozbrojených střetů s okupanty se zúčastnily jednotlivé jednotky ZB, které byly rozmístěny na různých místech a jejichž velitelé museli díky spontánnímu vývoji situace často improvizovat. Řada členů ZB se v průběhu povstání ke svým jednotkám nedostala a zapojila se tak do pouličních střetů v místě bydliště či pracoviště. Z 560 aktivních příslušníků I. praporu tak bojovalo v útvarech ZB cca 300 mužů, z nichž 10 padlo. Jednotlivé složky I. praporu bojovaly u rozhlasu, na Smíchově či v Podbabě. II. prapor „Toledo“ zasáhl do bojů u Národního muzea, Masarykova nádraží a na Jezerce. V rámci těchto jednotek, doplněných řadou dobrovolníků, padlo celkem 83 barikádníků. III. prapor „Železo“ působil v okolí Rudné, odkud jeho část vyrazila na pomoc Praze a zasáhla do bojů v prostoru Staroměstského náměstí. Z celkového počtu 874 příslušníků „Železa“ jich 15 během povstání přišlo o život. Do vývoje povstání významně zasáhli někteří velitelé ZB - npor. Emil Maiwald vykonával ve dnech 5.-7. 5. funkci pověřence ČNR v pražském rozhlasu, por. Rastislav Váhala byl jmenován velitelem kasáren Jiřího z Poděbrad. Členové I. praporu ZB též zajali náměstka pražského primátora dr. Josefa Pfitznera

Po osvobození Prahy odjeli příslušníci ZB do pohraničí zajišťovat strategicky významné objekty. Část mužstva ZB byla po návratu začleněna do Sboru národní

bezpečnosti. Po únoru 1948 byli příslušníci ZB pro své napojení na západní odbojový proud vystaveni perzekuci. V. Wahl byl pro údajnou velezradu a špionáž odsouzen k trestu smrti a r. 1950 popraven, další členové ZB byli vězněni. V řadách ZB působilo a bojovalo několik pozdějších významných osobností politického a kulturního života jako např. diplomat Miroslav Galuška, heraldik Adolf Karlovský nebo básník Ivan Diviš.

Literatura

DANĚK, Josef: *Zpravodajská brigáda v boji s nacismem. Sborník faktů a vzpomínek 1940-1945*. Praha, 1995

DANĚK, Josef: *Zpravodajská brigáda 1939-1999*. Praha, AVIS 1999

JELÍNEK, Zdeněk: K historii Zpravodajské brigády. In: *Pražský sborník historický*, 1992.

MAREK, Jindřich: *Barikáda z kaštanů. Pražské povstání v květnu 1945 a jeho skuteční hrdinové*. Cheb, 2005, str. 115-127, 337-339

Životice; obec v Těšínském Slezsku (dnes součást města Havířova v Moravskoslezském kraji), která se stala symbolem nacistických zločinů spáchaných v této části republiky - je známá též jako „slezské Lidice“.

Při odvetné likvidační akci gestapa zde bylo 6. 8. 1944 zastřeleno poblíž svých domovů 36 mužů z obce a okolních vesnic jen proto, že se při policejní razii nemohli prokázat potvrzením o zápisu do tzv. německé volkslisty, jenž místním obyvatelům přiznával omezenou a dočasně podmíněnou německou příslušnost.

Záminkou k likvidační akci bylo střetnutí partyzánů z oddílu Zemské armády (*Armia Krajowa*), vedeného J. Kamińským, s příslušníky služebny gestapa v Těšíně, k němuž došlo o den dříve v životickém hostinci. V přestřelce zahynuli tři příslušníci gestapa (včetně vedoucího zpravodajského oddělení těšínské služebny K. Weisse), hostinský a jeden partyzán. Z příkazu gestapa byly pak na obecním úřadě v Bludovicích vypracovány seznamy občanů Životic s uvedením jejich národnosti a předány veliteli četnické stanice v Bludovicích F. Sattlerovi, který je rozdělil svým hlídkám. V noci byla obec obklíčena jednotkou německého vojska a posilami německých četníků z okolních stanic, včetně příslušníků pomocné četnické stráže „Landwache“.

Po půlnoci do Životic přijelo několik desítek příslušníků gestapa z řídicí úřadovny v Katovicích i ze služebny v Těšíně, aby tu pod vedením jejího šéfa kriminálního rady Q. Magwitze uskutečnili trestní výpravu. Po rozdělení do skupin obdrželi seznamy osob určených k zatčení či zastřelení a v doprovodu místních četníků se rozešli po vesnici. Probouzeli spící obyvatele, prováděli domovní prohlídky a po přítomných mužích požadovali, aby se prokázali potvrzením o zápisu do německé volkslisty. Každému, kdo takový průkaz nevlastnil, nařídili, aby se s nimi odebral k výslechu. Odvedli ho však jen kousek od domu a vzápětí jej zezadu zastřelili. Často ani nekontrolovali, zda zadržená osoba je v jejich seznamu; stačilo, že se nemohla prokázat potvrzením o volkslistě.

Národnost obětí byla tedy rozhodujícím kritériem exekuce, neboť 27 zastřelených občanů se za války hlásilo k národnosti polské a 8 k české. Pouze jediný ze zastřelených, ač původně národnosti polské, byl zapsán do německé volkslisty třetí skupiny, ale k jeho smrti vedly osobní důvody ze strany místních nacistů. Mezi mrtvými se ocitlo 12 občanů, kteří v Životicích vůbec nebydleli, takže nemohli být na seznamech národnostně nespolehlivých osob určených k likvidaci (šlo o občany Horní a Dolní Suché, Dolních Bludovic a Těrlicka). Zadržení nebyli vůbec vyslýcháni,

nebyl jim ani čten rozsudek. Nešlo tedy o popravy podle říšskoněmeckého právního systému, ani podle tzv. zvláštního řízení (*sonderbehandlung*), jenom na základě zjištění skutkové podstaty gestapem. Žádnou takovou podstatu, jež by měla se zavražděnými nějakou souvislost, nešlo vůbec prokázat. Nikdo z nich se neúčastnil partyzánského přepadu v Životicích ani o něm předem nevěděl, nikdo nepatřil ke členům partyzánského oddílu ani s ním nespolupracoval, což dokázalo i vyšetřování gestapa v září a říjnu 1944 po zatčení některých partyzánů. Byla to odvetná vyhlazovací akce, vedená nikoliv snahou potrestat pachatele útoku, nýbrž pomstychtivostí a národní záští okupantů. Nejstaršímu ze zavražděných občanů bylo šedesát let, nejmladší ještě neměl sedmnáct. Zůstalo po nich 18 vdov a 36 sirotek. Mrtvé jejich příbuzní snesli a svezli na trakařích z polí a strání k silnici, naložili je na selské vozy vystlané slámou a pod dozorem gestapa odvezli na starý židovský hřbitov do Orlové, kde je uložili do hromadného hrobu. V úmrtních listech obětí byla příčina jejich smrti zamlčena, záznamy v matrice na obecním úřadě v Bludovicích ji zfalšovaly na „srdeční mrtvici“.

V bezprostřední souvislosti s likvidační akcí bylo dopoledne 6. 8. 1944 v Životicích a okolí zatčeno 16 občanů, o pár dnů později další 4. Většinou byli odvezeni do koncentračních táborů, kde 11 z nich zemřelo. Obec Životice měla v té době jen 464 stálých obyvatel, takže počtem svých obětí okupace patří k nejpostiženějším obcím v republice. Naprostá většina příslušníků partyzánského oddílu J. Kamińskiego zaplatila za svou odbojovou činnost životem, stejně jako několik set dalších obyvatel Těšínska, jež se na podzim roku 1944 staly oběťmi nových likvidačních akcí gestapa a německého četnictva.

Největší z nich, svým rozsahem, příčinami i průběhem srovnatelná s akcí v Životicích, se odehrála 9. 11. 1944 v Ustroni na dnešní polské straně Těšínska; bylo při ní zastřeleno 35 místních polských občanů (až na jednu výjimku neměl nikdo z nich potvrzení o zápisu do volkslisty), mezi nimi i 2 ženy. Po válce byly oběti životické tragédie exhumovány a v červnu 1945 slavnostně převezeny do Životic do pietně upravené hrobky. V září 1946 zde byl odhalen monumentální pomník obětem tragédie od akademického sochaře Franciszka Świdra z Karviné a v šedesátých letech vznikla v budově životického zámku první stálá výstava dokumentů o zločinu. V roce 1984 byl podle projektu ing. arch. V. Niemczyka postaven moderní památník, jehož muzejní expozice podrobně zachycuje nejen životickou tragédii, ale též

okupační poměry a odboj v celém Pobeskydí. Každoročně při výročí tragédie se u památníku pořádá mírová slavnost.

Poválečné šetření okolností zločinu v Životicích prokázalo, že jej (stejně jako většinu ostatních likvidačních akcí na Těšínsku) spáchali příslušníci těšínské a katovické služebny gestapa a někteří němečtí četníci. Z dopadených pachatelů vražd byli tři po válce na základě rozsudku Mimořádného lidového soudu v Ostravě popraveni, jeden zemřel ve vyšetřovací vazbě, dva byli odsouzeni do vězení na 15 let a na doživotí, ale v roce 1955 byli propuštěni do Německa. Počátkem 70. let se československá vláda obrátila na úřady Spolkové republiky Německo se žádostí o převzetí trestního postihu 11 dalších pachatelů, ale trestní řízení proti Q. Magwitzovi a jeho společníkům vedené státním zastupitelstvím při vrchním zemském soudu v Braunschweigu bylo zastaveno s odůvodněním, že příkaz k provedení akce v Životicích vydal zřejmě RSHA v Berlíně a vykonavatelé represivních opatření se mohli domnívat, že jednají ve shodě s mezinárodním právem. Rada Magwitz, jemuž v době vraždění v Životicích bylo necelých 29 let, tak stejně jako většina jeho podřízených ze služebny gestapa v Těšíně unikl potrestání.

meb

Literatura

Borák, M.: Zločin v Životicích. Ostrava 1980, 1984.

Borák, M.: Svědectví ze Životic. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti žvotické tragédie. Český Těšín 1999.

1. Čs. smíšená letecká divize v SSSR (1. ČsSLD v SSSR); první vyšší taktický letecký svazek čs. vojska na území SSSR za 2. světové války.

Dne 13. 6. 1944 podal plk. K. Mareš-Toman návrh na další rozšíření čs. leteckých jednotek v SSSR: za minimální program považoval postavení tří stíhacích letek, čtyř letek bitevního letectva a čtyř lehkých bombardovacích letek: V návrhu uvedl: „1) Pouze letci bojující na sov.-něm. frontě, nebo vycvičení v leteckých školách RA mohou získat úplné válečné zkušenosti, které budou velmi cennými pro další budování čs. letectva doma. 2) Dosud nemáme žádné jednotky bitevního letectva (šturmovníků) a lehkého bombardovacího letectva v piké – kteréžto oba druhy letectva hrály tak velkou úlohu na sov. frontě. 3) Za hranicemi máme pouze 1 těžkou bombardovací letku a 6 letek stíhacích – téměř bez zálohy výkonných letců. Doma létajícího personálu nemáme. Uvedený počet letek tvoří pouze symbolické letectvo...“

Dne 30. 8. 1944 přeletělo 80 slovenských letců na 25 letounech sovětské linie v Karpatech a dali se k dispozici Rudé armádě. Mjr. J. Trnka, pověřený velením, jednal s velitelem 2. VA gen. Krasovským o dalším osudu většiny příslušníků leteckých jednotek východoslovenské armády. Jejich přelet ale nebyl organizovaným projevem odboje; byl totiž proveden bez vědomí a proti vůli velitelství povstalecké 1. čs. armády na Slovensku, které tím bylo připraveno nejen o piloty, ale i o operační stroje na podporu bojů na středním Slovensku. Slovenští letci se přemístili do Přemyšlu; útvar byl 9. 9. označen jako „kombinovaná perut“. Postupně se připojovali další Slováci, kteří měli za sebou přímou bojovou zkušenost z povstaleckého území.

Dne 28. 9. požádal mjr. Trnka sovětské velení o rozšíření kombinované peruti a současně podal návrh na zřízení čtyř leteckých pluků (dva stíhací, jeden pluk bitevní a jeden bombardovací pluk) po 20-ti letounech. Hlavní velitel gen. S. Ingr potvrdil 7. 10. gen. H. Píkovi úmysl postavit v SSSR mimo stávajícího stíhacího pluku ještě pluk bitevního letectva a pluk lehkých bombardérů. Na základě nařízení velitele 1. čs. armády na Slovensku odevzdal mjr. Trnka 13. 10. svoji funkci škpt. J. Klánovi a stal se jeho zástupcem; 16. 10. byla čs. letecká výcviková skupina přejmenována na „Výcvikové středisko“; tehdy měla 86 letců – Slováků v Přemyšlu a 20 letců ve Lvově. Škpt. J. Klán byl dále pověřen doplněním stávajícího stíhacího pluku na 4 perutě a organizací bitevního leteckého pluku Il-2 o čtyřech perutích.

Výcviková skupina tehdy měla k dispozici celkem 285 osob, z toho stíhací piloty (15 důstojníků, 4 rotmistry, 38 poddůstojníků a mužstva); piloty dvoumístných strojů (12 důstojníků, 4 rotmistry, 49 poddůstojníků a mužstva); pozorovatele (17 důstojníků a 26 aspirantů); Školu leteckého dorostu (23 žáků), mechaniky a palubní mechaniky (3 rotmistry, 58 poddůstojníků a mužstva); pozemní radiotelegrafický personál (28 poddůstojníků a mužstva); ostatní specialisty a sportovní letce (3 důstojníky, 5 poddůstojníků a mužstva); přidělená pomocná četa měla 26 mužů.

Dne 27. 10. velitel 2. VA ustanovil špkt. F. Fajtla „velitelem všech letců v Přemyšlu“, z nichž měl organizovat „2 pluky stíhací a 1 pluk pikujících bombardérů IL-2“. O den později Gen. L. Svoboda při jednání s pplk. L. Budínem rozhodl, že „pplk. Budín definitivně převezme velení nad leteckou skupinou v Přemyšlu; započne se s organizováním 2 pluků stíhacích, 1 pluku šturmovníků a 1 pluku bombardovacího“; v rozhovoru byl poprvé použit název „divize“. Na základě tohoto zadání vypracoval špkt. Klán 1. 11. plán „organizace čs. leteckých jednotek v SSSR“, který předložil v Řešově na velitelství 2. VA, kde bylo rozhodnuto: „Organizovat 3 let. pluky: 1. pluk se 40 systemizovanými letouny typu LA-5, tj. 3 eskadry po 12 letounech + 4 letouny velitelství, velitel mjr. Fajtl; 2. pluk se 32 letouny typu LA-5, tj. 3 eskadry po 10 letounech + 2 letouny velitelství, velitel mjr. Haluzický; 3. pluk se 40 letouny Il-2, tj. 3 eskadry po 12 letounech + 4 letouny velitelství, velitel mjr. M. Guljanič.“

Štáb 2. VA vyřešil jen organizaci tří leteckých pluků (zamítl 4. bombardovací pluk), aniž by se zabýval možnostmi organizace vyšší jednotky; její vznik připustil teprve 22. 11. sloučením organizovaných leteckých pluků a výcvikového střediska. K 24. 11. podléhaly Čs. letecké skupině tyto útvary: 1. ČSLSPI v SSSR, Čs. letecké výcvikové středisko v SSSR (dosavadní Čs. letecká výcviková skupina v SSSR), 2. ČSLSPI a 3. ČSLBPI, jejichž organizace teprve začínala. Dne 7. 12. gen. Beljanov (zplnomocněnec sovětské vlády pro formování ČsVJ na území SSSR) oznámil gen. H. Píkovi, že vrchní velení Rudé armády rozhodlo zformovat 1. ČsSLD v sestavě tří leteckých pluků, z nichž 2 pluky – 1 stíhací a 1 bitevní – budou nově zformovány a 1 existující pluk bude včleněn. 1. ČsSLD v SSSR byla podřízena operačně veliteli sovětské 8. VA v rámci 4. UF, kázeňsky, ve věcech osobních a materiálních, mimo letecké výstroje a výzbroje veliteli 1. ČsAS v SSSR.

Dne 18. 12. vydal velitel sovětské 8. VA nařízení „O organizaci 1. čs. let. divize v rámci 8. VA“, jímž byla 1. čs. letecká skupina dnem 15. 12. včleněna do sestavy 8. VA. Ta měla k 25. 1. 1945 zorganizovat: velitelství 1. ČsSLD, 2. ČsLSPI, 3. ČsBPI, 5. čs. samostatnou spojovací rotu, 3180. Vojenskou poštovní stanici, 1. čs. provozní letecké dílny. Kontrolou organizace byl pověřen zástupce velitele 8. VA gen. Šamochin. Hlavní velitel čs. armády gen. S. Ingr sice souhlasil se zřízením dvou leteckých stíhacích pluků a jednoho pluku šturmovníků, i když dával přednost lehkému bombardovacímu pluku před stíhacím; 19. 12. odeslal gen. L. Svobodovi rozkaz: „Gen. Píka projedná se souhlasem MNO zřízení let. divize. Jakmile bude schváleno, bude letectvo úplně odloučeno od sboru a bude podřízeno HV. Zakazuji zasahovat do jednání vedeného gen. Píkou a podávat jakékoliv další návrhy ve věci letectva ať osobní, organizační či jiné sov. úřadům.“

Dne 22.-28. 12. bylo likvidováno Čs. letecké výcvikové středisko v SSSR; jeho personál (pokud nebyl přidělený štábu divize, či jednotlivým plukům) vytvořil 29. 12. rotu 1. ČsSLD; z Čs. letecké skupiny v SSSR byla 3. 1. 1945 zřízena 1. ČsSLD v SSSR; 23. 1. vznikla náhradní peruť pro školení leteckých specialistů; divize ještě neměla spojovací rotu, pojízdné dílny, polní poštu ani část technického personálu. Začátkem dubna 1945 sovětské velení rozhodlo, že bombardovací pluk nebude postaven, proto personál, původně pro tento pluk určený, byl poslán k 10. UTAP, kde měl tvořit divizní zálohu (31 pilotů, 19 pilotních žáků, 17 aspirantů pozorovatelů a 27 střelců, 1 velitel a 2 piloti instruktoři ze stavu 1. a 3. pluku). Ostatní personál (8 důstojníků, 3 rotmistři a 29 mužů) bylo odesláno k 1. ČsNPI, který vytvořil základní kádr Leteckého výcvikového střediska; to bylo zřízeno 10. 4. 1945 ve Spišské Nové Vsi.

K 10. 4. 1945 byla 1. ČsSLD v SSSR doplněna a od 14. 4. zahájila bojovou činnost. Před jejím zahájením byla ve složení: 1. pluk (19 bojeschopných pilotů a 32 letounů La-5FN); 2. pluk (7 pilotů a 1 letoun 5-FN); 3. pluk (26 posádek a 33 letounů Il-2).

Velitelé divize: od 6. 11. 1944 L. Budín, zast. 26. 3. 1945 mjr. M. Lisický, 1. 4. pplk. L. Budín.

Přehled činnosti: letci po přeletu ze Slovenska byli soustředěni v Přemyšlu, kde od konce září 1944 prováděli výcvik na sovětských stíhačkách a šturmovnicích; přes nedostatek strojů a instruktorů bylo k 19. 10. vycvičeno 13

posádek pro Il-2 a 5 posádek pro La-5, dále 12 mechaniků. Po vyřešení organizace a vzniku divize se pokračovalo ve výcviku až do března 1945; v té době byla divize také plně vyzbrojena sovětskými letouny. Dne 20. 2. se přemístila na letišti Iwoniczi u Krosna, kde výcvik úspěšně pokračoval, a to i přes těžké povětrnostní podmínky. V dubnu 1945 dosáhly 1. a 3. pluk plné bojeschopnosti, a proto 6. 4. sovětské velení vyhovělo žádosti čs. letců o zasazení do osvobozovacích bojů na území ČSR; 2. pluk se zaměřil na výcvik tzv. zálohy, která vznikla z přebytku osob a jeho výcvik vyžadoval více času. Když se tato záloha rozrostla natolik, že brzdila vlastní výcvik, bylo rozhodnuto o vytvoření náhradní peruti u 1. ČsNPL v SSSR. Dne 8. 4. nařídil velitel 8. VA přesun 1. a 3. pluku na operační letiště Katovice, ale již 12.-13. 4. byly přesunuty na bojové letiště Poreba, zatímco 2. pluk pokračoval ve výcviku na letišti Iwonicz, později Balica a v Mezericích. Na letišti Poreba se také přesunulo velitelství divize, celkem 520 osob, a 32 LaFN a 33 Il-2. 1. ČsSLD v SSSR se tak zapojila do ostravské operace 4. UF.

Odtud v dubnu 1945 provedli čs. letci celkem 559 bojových vzletů (za účasti 65 letounů), přičemž nalétali 505 hod. 37 min.; z toho 1. pluk nasadil 32 letouny, jež uskutečnily 282 vzlety v trvání 235 hod. 54 min, 3. pluk s 33 letouny provedl 277 vzletů v trvání 251 hod. 43 min. Dále bylo provedeno dalších 2056 cvičných neoperačních vzletů v délce 522 hod. 30 min. Divize podporovala útok jednotek sovětské 1. gardové armády s úkolem ničit bombardovacími bitevními údery živou sílu a techniku nepřítele v prostoru severně Ostravy a Bohumína; provádět průzkum dělostřeleckých postavení a techniky nepřítele; sledovat intenzitu a druh pohybu nepřátelských jednotek do hloubky až 50 km od předního okraje fronty. V rámci tohoto úkolu provedla nejvíce vzletů: proti nepřátelským jednotkám 270, jako doprovod bitevních letounů 255, průzkumných letů 16 a na ochranu letiště 12.

Při útocích proti živé síle a bojové technice nepřítele útočily bitevní letouny Il-2 (šturmovníky) ve skupinách po šesti až osmi strojích zpravidla v kruhovém bojovém seskupení; skupiny létaly v sestavě „stupnovitě vpravo“, přičemž rozestupy mezi jednotlivými letouny byly 25-30 m. Při přiletu na cíl ve výši 800-900 m dával vedoucí skupiny rozkaz k zaujetí bojové sestavy: tehdy letouny zvětšily vzdálenost mezi sebou na 100-200 m a poté vedoucí jako první zaútočil na cíl, a to ze zatáčky (pod úhlem 30°) v opačném směru od

stupňovité sestavy skupiny. V letu pod úhlem 25°-30° útočil na cíl ze vzdálenosti 800-900 m střelbou z palubních zbraní, při druhé zteči útočil ze vzdálenosti 600-700 m raketovými střelami a při třetí zteči odhazoval z výše 350-400 m pumy. Všechny ostatní letouny opakovaly manévry vedoucího. Množství náletů na cíl se pohybovalo mezi dvěma až šesti, v závislosti na intenzitě protiletadlové obrany nepřítele, činnosti jeho stíhacího letectva a meteorologických podmínkách. Po útoku se skupina tzv. hadovitým letem (horizontálními zatáčkami o 10°-15° a současným výškovým manévrem) znovu zformovala a nejkratší cestou letěla na svou základnu.

Divize zničila nebo poškodila: 1 tank, 2 benzínové cisterny, 47 automobilů, 22 povozů, 1 lokomotivu, 2 železniční vagóny, 2 sklady střeliva, umlčela 71 postavení PL dělostřelectva, 11 děl polního dělostřelectva, 3 DZOTy, 2 přepravy, způsobila 18 požárů, z boje vyřadila 1350 vojáků a důstojníků. Letci vybojovali také 4 letecké souboje, při jednom střelec (rt. R. Husman) zničil 1 FW-190, dále 1 FW-190 a 1 Me-109 G poškodili stíhači. Celkem letci svrhli na různé objekty 85000 kg bomb různého druhu (666 ks „FAB“, 2883 ks „AO“, 271 ks „PTAB“, 582 ks „RS“ a 118345 ks různého střeliva). Celkové ztráty divize v tomto období činily: 2 posádky Il-2 sestřelené nepřátelskou OPL; bojové 2 havárie La-5FN a 1 Il-2 (zahynuli 2 piloti a 1 střelec); poškozeny 2 La-FN a 8 Il-2.

Dne 10. 5. se 1. a 3. pluk přemístily na letiště Albrechtický u Příbora, odkud byl 15. 5. zahájen přesun na letiště Praha-Letňany; celkem přeletělo 91 letounů, z toho: 1. pluk 22 La-5, 13 La-7, 2 Ula-5 a 1 Po-2; 2. pluk 4 La-5FN, 13 La-7, 2 Ula, 1 Po-2 a 1 W-34; 3. pluk 24 Il-2, 1 Uil-2 a Po-2; 5 letounů velitelství divize – 4 Po-2 a FW-58. V květnu 1945 letci 1. ČsSLD provedli 890 operačních i neoperačních letů v trvání 348 hod. 37 min. Při slavnostní přehlídce v Praze-Letňanech 1. 6. 1945 byl bojový prapor divize dekorován Čs. vojenským Řádem bílého lva Za vítězství I. stupně, sovětským Řádem vítězství, 2 Čs. válečnými kříži 1939 a čs. medailí Za chrabrost.

valz

1. čs. samostatný stíhací letecký pluk v SSSR (1. ČsSSLPI v SSSR); letecký útvar čs. vojska na území SSSR za 2. světové války; též 128. čs. samostatná stíhací letecká peruť v SSSR (128. ČsSSLPe v SSSR).

Při vzniku čs. vojenských jednotek v SSSR nebylo možné současně organizovat letecké jednotky, protože nebyl k dispozici žádný vycvičený letecký personál. Teprve 1. 2. 1944 vznikla „první čs. samostatná letecká peruť s určením pro SSSR“, když bylo o den dříve propuštěno ze svazku RAF 21 čs. dobrovolníků – stíhacích pilotů (13 důstojníků a 8 rotmistrů); stalo se tak na žádost Inspektorátu čs. letectva ve Velké Británii. Z nich byla 3. 5. 1944 na letišti Ivanovo utvořena první čs. letecká jednotka: „128. Čechoslovackaja otdělnaja istrebitelnaja aviocionnaja eskadrila“; téhož dne také došlo k prvnímu vzletu čs. stíhačů na letounech Lavočkin-5 (La-5). Do funkce velitele byl ustanoven šktpt F. Fajtl.

Čs. letci předtím absolvovali ve třech skupinách dvoutříměsíční cestu (Glasgów-Gibraltar-Suez-Cairo-Damašek-Habanyia-Teherán-Baku) do Moskvy, kam dorazili v první polovině dubna 1944. Odtud byli odesláni do Ivanova (255 km sv. Moskvy) na letiště výcvikové základny 6. náhradní letecké brigády, kde od 16. 4. absolvovali teoretický a praktický výcvik na dvoumístných a jednomístných sovětských typech letounů La-5. Výcvik trval 6 týdnů a byl ukončen 30. 5. Na rozkaz velitele brigády plk. J. I. Šumova byl proveden přesun perute na letiště Kubinka u Moskvy; výkonní letci odlétli ve dvou rojích, zatímco sovětský pozemní personál se přesunul vlakem.

Ještě před příchodem čs. dobrovolníků z Velké Británie byla od Čs. vojenské jednotky v SSSR vybrána skupina mužů k pilotnímu výcviku do sovětského leteckého učiliště Vjazniky (asi 300 km vých. od Moskvy) a skupina leteckých mechaniků do sovětského učiliště ve Volsku; výcvik byl ukončen v květnu 1944. Na žádost Čs. vojenské mise v SSSR vrchní velení Rudé armády rozhodlo, že 128. ČsSSLPe v SSSR bude 1. 6. 1944 reorganizována na 1. ČsSSLPI v SSSR; vlastní reorganizace začala 16. 6. Pluk tvořilo velitelství pluku (velitel šktpt. F. Fajtl, pobočník, zástupce velitele, náčelník štábu, střelecký důstojník, důstojník pro plynovou službu) a 2 perute po 2 letkách; 3. peruť měla být vytvořena později. Pro nedostatek vlastního vycvičeného technického a pomocného personálu (mechaniků, zbrojířů, radiomechaniků apod.) zajišťoval ošetřování letounů, zásobování pohonnými hmotami, náhradními součástkami, střelivem i pomocnou a strážní službu pluku sovětský personál. Pluk byl vybaven letouny typu La-5 s maximální rychlostí 645

km/hod., který měl 2 kanóny střílejšími okruhem vrtule a mohl nést 2 pumy o váze 25 kg.

Po stránce taktické a operační byl podřízen 2. VA (letecké armádě) 2. UF (velitel genplk. Krasovský); po stránce všeobecně vojenské a kázeňské podléhal velitelství 1. čs. armádního sboru v SSSR. K 10. 8. měl pluk celkem 123 osob, z toho 22 důstojníků, 18 důstojníků Rudé armády, 5 rotmistrů, 78 mužů, včetně 22 vycvičených pilotů; 22 letounů La-5, spojovací letoun U-2 s posádkou (ten byl přidělen 2. čs. paradesantní brigádě v SSSR). Během října vznikla na letišti Przeworsk 3. peruť (10 letounů a 9 pilotů). Dne 1. 11. 1944 byl pluk reorganizován: tvořilo jej velitelství – velitel, zástupce, náčelník štábu a 1.-3. peruť; současně byl změněn název pluku na „1. čs. letecký stíhací pluk v SSSR“. Dne 17. 12. byl pluk podřízen 8. VA (genplk. Ždanov) a v prosinci 1944 se stal součástí 1. čs. samostatné letecké divize v SSSR. 28. 10. 1944 byl vyznamenán Čs. válečným křížem z r. 1939 a obdržel čestný název „Zvolenský“.

Během července 1944 byl pluk zvětší části vycvičen (až na 3. letku) a jeho příslušníci žádali o odsun na sovětsko-německou frontu. Dne 20. 7. se pluk přemístil na letiště Proskurov (230 km vých. od Lvova), kde již byla dislokována 2. čs. samostatná paradesantní brigáda v SSSR, a zůstal zde následujících 40 dní. Po žádosti gen. J. Kratochvíla, aby byl pluk zasazen na frontu, se jeho příslušníci přemístili na letiště Stubno (18 km od Přemyšlu), kde se setkali se skupinou letců slovenské armády, kteří odlétli z východního Slovenska (především z Prešova). Po vypuknutí povstání na Slovensku žádal velitel 1. čs. armády na Slovensku, aby byl pluk vyslán na povstalecké území. Dne 14. 9. velitel 2. VA nařídil: „Váš pluk se co nejdříve přesune na letiště Tri Duby. Odletěte zítra s Vaším zástupcem a oběma veliteli eskadril na Slovensko... Projednejte s velitelem slov. armády všechny otázky související s bojovou činností pluku. Ze Slovenska se vraťte ihned po skončení příprav a podejte mi osobní hlášení...“ Na poradě s velitelem 1. čs. armády na Slovensku bylo dohodnuto: „1. Na Slovensku bude zasazen 1. čs. let. pluk celý; 2. Bude provádět své bojové úkoly z letiště Zolná, které je okamžitě schopné pro letecký provoz; 3. Ubytování, stravování, opravy letounů a finanční zajištění bude provedeno velitelství 1. čs. armády na Slovensku; 4. Strážní a pomocnou službu na letišti obstará rovněž velitelství 1. čs. armády; 5. Zdravotní služba bude zajištěna posádkovým velitelstvím ve Zvoleni.“ Dále bylo dohodnuto, že pluk bude plnit požadavky velitelství 1. čs. armády na Slovensku, předávané mu prostřednictvím

povstaleckého velitelství vzdušných zbraní (mjr. J. Tóth) a bojová činnost i rozsah prostředků zůstane v působnosti velitele pluku. Škpt. F. Fajtl byl informován, že na letišti Tri duby působí slovenské letectvo, jež má k dispozici 2 Me-109, několik B-534 a pozorovacích letounů Š-328.

Na základě těchto informací velitel 2. VA 16. 9. nařídil: „Zítra odlette dvěma skupinami letounů na letiště Zolná. Pozemní sled, munici a pohonné látky za Vámi pošlu v noci dopravními letouny „Douglas“. Zajistěte příjem na letišti Tri duby. Navažte se mnou ihned radiospojení a hlase denně operační činnost.“ Přesun letounů na Slovensko byl ukončen večer 17. 9. 1944 na letišti Zolná u Zvolena; pozemní personál přelétl celkem 36 letouny v noci ze 17. na 18. 9. na letiště Tri duby, podobně byla přepravena munice a pohonné hmoty na třídenní bojovou činnost pluku. Tu zahájila 19. 9. úderem na letiště Piešťany, odkud německé letectvo podnikalo nálety na Tri duby, Banskou Bystrici, Zvolen, povstalecké pozemní jednotky atd; tehdy bylo zničeno na zemi 10 německých letounů a těžce poškozeno 10-15 letounů. Od tohoto okamžiku německá letecká aktivita poklesla na minimum, což následně zvýšilo morálku jak u civilního obyvatelstva, tak u jednotek 1. čs. armády na Slovensku, jež pod stále se zvětšující technickou převahou nepřítele ustupovaly. Druhou větší akcí mělo být přepadení rozhlasové stanice slovenské vlády v Kostolanech, nálety na letiště Trenčanské Biskupce, Mokrad', Spišská Nová Ves, ale k nim už nedošlo zejména pro další požadavky 1. čs. armády na Slovensku i pro nízký počet letounů, jež měl pluk k dispozici.

Bojovou činnost pluku SSSR na Slovensku charakterizovaly starty na poplach, stíhání nepřátelského letectva, střemhlavé bombardování, ostřelování pozemních cílů a spolupráce s pěchotou za velmi obtížných podmínek. Nejistá situace pozemní armády, poměry při činnosti v týlu nepřítele, zalesněný a hornatý terén, nepříznivé počasí – to vše vyžadovalo od pilotů značné vypětí sil, statečnost a odvahu. Letiště se následkem častých dešťů stávala na čas nebo úplně neschopná pro letecký provoz; rozmoklá půda ohrožovala životy pilotů, proto se jednotlivé perutě musely přemístit na jiné letiště. Velitelství vzdušných zbraní 1. čs. armády na Slovensku pak nemělo dostatek zkušeností k zajištění „hladkého“ průběhu operací; piloti působili v prostorech, kde neznali povětrnostní podmínky, a to za situace, kdy k nim rozkazy přicházely neúplné a opožděně; prověřování mylných předpokladů o bojové situaci, jež se velmi rychle měnila, zdržovalo bojovou činnost, protože požadavky pozemních jednotek si pluk musel prověřovat vlastním průzkumem, jako vedlejším bojovým

úkolem. Letouny zasažené německou OPL nebo havarované z jakýchkoliv příčin sovětské velení nenahradilo novými. Snadno zranitelné La-5 (nebyly pancéřovány a uzpůsobeny pro střemhlavé bombardování) se téměř z každého operačního letu vracely poškozeny, a proto vyžadovaly delší dobu na opravu; na konci činnosti na Slovensku měl pluk k dispozici jen 14 z původních 21 La-5. Také zásobování pohonnými hmotami ze SSSR bylo obtížné pro polohu letiště Tri duby i povětrnostní podmínky v tamním horském terénu. Pluk byl vzhledem k tomu odsouzen na čas k nedobrovolné nečinnosti, i když později se tento problém odstranil po provedených zkouškách benzínu z trofejních zásob.

Přes všechny uvedené potíže byla činnost pluku na Slovensku vzorem spolupráce letectva s pozemními jednotkami; piloti ničili nepřátelské tanky, dělostřelecké a minometné baterie, útočili na kolony, shromaždiště jeho jednotek a prováděli bombardování pozemních cílů všeho druhu; současně zasahovali na podporu vlastních pozemních jednotek, např. v prostoru Kremnice zasáhli tak účinně, že německý útok byl v tomto úseku nejen zastaven, ale čs. jednotky přešly k protiútok. Vzdušné souboje a stíhání letounů protivníka zvládli čs. piloti velmi úspěšně, o čemž svědčí skutečnost, že ani v jednom souboji neutrpěli ztrátu nebo porážku, naopak znemožnili nálety na Banskou Bystrici a Zvolen. Velitelství 1. čs. armády na Slovensku vypsalo odměnu za sestřelení nepřátelského letounu ve výši 5000,- K a za zničení jednoho 20000,- K, ale piloti pluku se této odměny zřekli ve prospěch vdov a sirotků po padlých bojovnících na Slovensku.

Pluk mimo svou obvyklou činnost stíhací formace prováděl s úspěchem úkoly bitevního a zpravodajského letectva. Jeho nasazení bylo do té doby ojedinělým případem v historii letectva, kdy byla použita vyšší letecká jednotka (pluk) v týlu nepřítele. Letci během 17. 9. – 25. 10. 1944 uskutečnili 573 bojových letů v trvání 376 operačních hodin 10 minut; zničili 11 letounů na zemi, 77 nákladních a 13 osobních aut, 3 dělostřelecké a 3 minometné baterie, 2 tanky, 1 SV vyšší jednotky, 15 selských povozů s municí, 1 OA, 3 lokomotivy, 4 železniční vagóny, 2 sklady střeliva a 1 kulometné stanoviště; pravděpodobně poškodili nebo zničili dalších 10-15 letounů, 109 nákladních a 17 osobních automobilů, 7 tanků, 6 dělostřeleckých a 3 minometné baterie, 3 muniční sklady, 3 kulometná stanoviště, 13 selských povozů s voj. nákladem, 2 OA, 1 obrněný vlak a 13 železničních vagónů; ve vzdušných soubojích bylo sestřeleno 9 letounů; pravděpodobně sestřeleno dalších 5 a poškozeno 5 letounů. Leteckým mostem bylo ze SSSR na Slovensko pro činnost

pluku dopraveno 17500 kg benzínu, 70000 nábojů do leteckých kulometů, 1012 pum á 25 kg a 2055 pum á 50 kg, včetně náhradních součástí pro opravy letoun. Při útoku na pozemní cíle zahynuli ppor. F. Vaculík, ppor. B. Mráz a ppor. T. Motyčka.

Po všeobecném ústupu pozemních jednotek 1. čs. armády na Slovensku odletěl pluk 25. 10. 1944 ze Slovenska. Létající sled startoval ve třech tříčlenných rojích, jež odstartovaly v intervalu ½ hodiny; přelet se uskutečnil nad mraky a v mlze, proto první dva roje přistály na stepích v Maďarsku a Rumunsku (1. u Oredea Mare, 2. u Aradu), tzn. na území již okupovaném Rudou armádou (roj velitele pluku přistál na letišti Stryj); část pozemního personálu, především sovětského, byla přepravena do SSSR dopravním letounem. Ze zbylých příslušníků, kteří nemohli být pro nedostatek letounů přepraveni na území SSSR, byla vytvořena pozemní jednotka; ta se pod velením škpt. S. Rejthara připojila ke zbylé součásti 2. čs. samostatné paradesantní brigády v SSSR, ale později vytvořila samostatný partyzánský oddíl (v horách zahynuli por. R. Borkovec, ppor. Medvědév a staršina Šapošnikov).

Pluk byl soustředěn na letišti Przeworsk, kde byla již několik dní v pohotovosti 3. peruť pluku; 1. 11. 1944 na letišti přilétli piloti, kteří při ústupu ze Slovenska nouzově přistáli v Rumunsku a v Maďarsku. Po zřízení 1. čs. smíšené letecké divize v SSSR se pluk začátkem ledna 1945 přemístil k dalšímu výcviku na letišti v Přemyšlu.

valz

2. čs. samostatná paradesantní brigáda v SSSR (2. ČsSPB v SSSR); výsadkový taktický svazek Čs. vojenské jednotky v SSSR (první v historii čs. armády); název udělen 18. 5. 1944, původně užíván název 2. čs. samostatná brigáda v SSSR.

Přehled organizace: zřízení 2. ČsSPB bylo projednáno na zasedáních smíšené čs.-sovětské komise pro formování Čs. vojenské jednotky v SSSR v listopadu a prosinci 1943; úvahy ovlivnil jednak příchod téměř 2000 příslušníků slovenské 1. pěší divize na stranu Rudé armády u Melitopole 30. 10. 1943, jednak návštěva E. Beneše v Moskvě (13. 12. přijal delegaci Pluku slovenských dobrovolníků v SSSR z tábora v Usmani ve Voroněžské oblasti). Nová brigáda se měla organizovat tak, „aby v nejkratší době byla připravena k výsadkovým úkolům na Slovensku, ale přizpůsobena tak, aby mohla být zařaděna i na sov. frontě vedle 1. čs. sam. brigády“. Předpokládalo se, že pro její organizaci bude třeba asi 2700 osob. Vrchní velení Rudé armády určilo nové čs. jednotce jako posádku Jefremov, kam se ve dnech 9.-11. 1. 1944 soustředily tzv. usmaňská skupina dobrovolníků (váleční zajatci ze slovenské armády) a náhradní těleso z Buzuluku.

2. ČsSPB byla zřízena k 1. 1. 1944 a již 19. 1. měla podle válečné organizace sovětské paradesantní brigády tuto sestavu: dva pěší prapory, dělostřelecký oddíl 76 mm, oddíl minometů 120 mm, dělostřelecký protitankový (PT) oddíl, oddíl kanónů 45 mm, protiletadlový (PL) oddíl, smíšený přezvědný oddíl (SPO), spojovací, ženijní, automobilní a štábní rota (velitelství brigády). SPO byl později zrušen jako taktický celek a byly vytvořeny dvě samostatné jednotky – cyklistická rota a tankový prapor, jenž byl v létě 1944 zrušen a vytvořen přezvědný oddíl (cyklistická rota, rota obrněných automobilů-OA, četa motocyklistů, spojovací a velitelská četa).

Organizace a kompetence velitelství brigády byly 7. 2. upraveny rozkazem pplk. V. Přikryla takto: štáb tvořil zástupce velitele brigády, pobočník, štáb (náčelník štábu, odd. operačně-zpravodajské, odd. organizačně-materiální a pomocný úřad) a přednostové služeb (intendanční, zbrojní, zdravotnické, veterinární, plynové, spojovací, ženijní, automobilní, paradesantní a osvětové). K 15. 2. měla brigáda 61 důstojníků, 4 rotmistry a 2778 mužstva, tzn. stav nad systemizovaný počet, ale 180 osob nebylo schopné paravýcviku. K 1. 4. 1944 byla upravena organizace štábu brigády podle předpisu Rudé armády pro vyšší paradesantní jednotku s tím, že tímto dnem byla zřízena oddělení štábu brigády: 1. operační, 2. zpravodajské, 3. spojovací, 4. osobní a organizační, 5. materiální, 6. šifrovací, 7. paradesantní a

oddělení tajných a bojových dokumentů; současně byla vymezena jejich kompetence.

Jednotka se od samého počátku potýkala s kritickým nedostatkem důstojníků – z předepsaného počtu 301 jich chybělo 230. Zprvu štáb tvořilo jen 6 důstojníků, v jednotkách měl důstojnickou hodnost pouze velitel setniny s pobočníkem (bez předepsaného štábu); velitelé rot byli většinou rotmistři. Z celkového počtu 2804 osob bylo 70% Slováků, 15% Podkarpatských Rusínů a 1% jiných národností; z důstojníků bylo 47 Slováků a 24 Čechů. Dne 6. 5. 1945 velitel brigády svým rozkazem upravil organizaci a kompetence jednotlivých oddělení štábu a služeb velitelství brigády: zástupce velitele brigády, pobočník velitele brigády, štáb brigády (náčelník štábu, 1. operační, 2. zpravodajské, OBZ, 3. spojovací, 4. osobní a organizační, 6. šifrovací a pomocný úřad) a přednostové služeb (velitelství dělostřelectva a týlu, jemuž podléhala intendantní, automobilní, zdravotní, plynová, veterinářská služba a hospodářská správa; dále ženijní, osvěty a polní pošty).

Po „křtu bojem“ na Dukle se 2. ČsSPB jen těžko vyrovnávala se ztrátami; její organizaci dále ovlivnil průběh leteckého přesunu na Slovensko (od 26. 9.), kam byla vysazována s obtížemi a poměrně neorganizovaně. Až 18.-20. 10. mohl plk. V. Příkryl reorganizovat jednotku a vytvořit 3 bojové skupiny: první z nich tvořil I. prapor bez jedné roty, 2 baterie děl 76 mm a 1 baterie PT kanónů 45 mm; druhou II. prapor se skupinou III. praporu Trojan (včleněný partyzánský oddíl); třetí pak 1. rota I. praporu, jezdecká četa III. skupiny (plk. P. Kuna), 2 baterie PT kanónů 45 mm; zálohu brigády tvořil přezvědňný oddíl a 1 baterie kanónů 45 mm, avšak jejich organizace se v průběhu bojů přizpůsobovala momentální situaci.

Po potlačení povstání na Slovensku se 2. ČsSPB 30. 10. reorganizovala (tehdy měla asi 700 mužů); 11. 11. byla v Lomnické dolině rozdělena na 5 skupin (velitelé mj. škpt. P. Marcellly, škpt. Srp, škpt. Fišera, kpt. Maršálek) a velitelství brigády. Dne 20. 11. byla 2. ČsSPB rozhodnutím štábu 1. UF byla přechodně přejmenována na 2. čs. paradesantní partyzánskou brigádu, podřízenou Hlavnímu štábu partyzánského hnutí v Československu. Tehdy měla následující organizaci: průzkumný oddíl, I., II. a III. prapor (velitel + 3 skupiny). V důsledku převodu některých skupin měla brigáda 5. 12. jen I. prapor (188 mužů – velitel, štáb, 3 roty a velitelský kádr), II. prapor (170 mužů) a průzkumnou četou (16 mužů). 25. 1. 1945 požádal plk. V. Příkryl R. Slánského a plk. A. A. Asmolova a o uvolnění příslušníků brigády z partyzánských oddílů, protože zjistil, „že v partyzánských odřadech Vám svěřených se nachází 15-

25% příslušníků 2. čs. pd. brigády, anebo býv. slovenské armády. Při vyšetřování o jejich vrácení vyhrožují jim velitelé zbraní, jestliže se vrátí k brigádě... Prosím, aby byl vydaný rozkaz o jejich uvolnění, nakolik absolvovali speciální výcvik v SSSR a po spojení s RA budou tvořit kádr pro další doplněk mužstva méně vycvičeného“. Koncem ledna 1945 měla brigáda jen početně slabé prapory, v jejichž rámci bylo postupně organizováno 8 diverzních skupin.

Mezitím velitel 4. UF nařídil 18. 1. 1945 reorganizovat 2. ČsSPB podle válečných tabulek 1. ČsSB v SSSR. Její formování bylo zahájeno u záložního pluku pod velením pplk. V. Frajta, který nařídil vytvořit rámce těchto jednotek: 2 pěších praporů, praporu automatčků, roty brigádního průzkumu, dělostřeleckého oddílu houfnic 122 mm, dělostřeleckého oddílu minometů 120 mm, baterie IPTAP, baterie PL, roty velkorážných kulometů, ženijního a spojovacího praporu. Dne 1. 2. tak byla „utvořena“ 2. ČsSB v SSSR, která se měla doplnit z mobilizovaných vojáků na počet podle válečných počtů 1. ČsSB v SSSR (5550 osob). Již 10. 2. však gen. L. Svoboda nařídil, aby se z doplňků pro 2. ČsSB stal základ 4. ČsSB v SSSR, která se začala organizovat podle rozhodnutí velitele 4. UF.

Po přechodu fronty jednotkami 2. ČsSB začal plk. V. Příklad s organizací jednotky, a to podle válečných počtů 1. a 3. ČsSB v SSSR. Z rozhodnutí velitele 1. ČsAS v SSSR z 9. 3. 1945 byl brigádě ponechán její historický název 2. ČsSPB v SSSR; brigáda tehdy měla jen 581 osob. Dne 1. 5. byl u velitelství brigády zřízen polní soud I. stolice a úřad polního prokurátora; 15. 5. 1945 byla reorganizována na 2. divizi 1. čs. armády.

Velitelé: 15. 1. 1944 pplk. V. Příklad, zast. 21. 2. mjr. F. Fanta, 26. 2. pplk. V. Příklad, zast. 23. 2. pplk. V. Lichner, 26. 3. pplk. V. Příklad, zast. 19. 5. pplk. F. Fanta, 20. 5. pplk. V. Příklad, zast. 25. 5. mjr. F. Voves, 27. 5. pplk. V. Příklad.

Přehled činnosti: ubytovací poměry v Jefremově byly zpočátku značně stísněné, postupně se však podařilo získat další budovy ve městě zničeném německou okupací. Dozorem nad výcvikem 2. ČsSPB v SSSR byl velením Rudé armády určen zástupce velitele Moskevské vojenské oblasti genpor. Paganov. Vlastní výcvik byl rozdělen na 2 období: 1. 2.–28. 2. (prodlouženo o 3 dny, v důsledku „ztrát“ za návštěvy čs. vyslance Z. Fierlingera a oslav dne Rudé armády), které bylo určeno k technickému a taktickému výcviku jednotlivce, družstva, čety a zčásti roty u jednotek pěchoty; proběhly ostré polní střelby z karabiny, automatu a vrhání ručních granátů; v období 3. 3. - 15. 4. byl dokončen technický a taktický výcvik roty, praporu

a celé brigády. První seskok z balónu se uskutečnil 5. 3.; z celkového počtu 13599 seskoků bylo 7675 z balónů a 5584 z letounů (12. 4. při výcviku zahynul voj. F. Takač, Čs. polní soud I. stolice v SSSR shromáždil asi 40 trestních oznámení pro neuposlechnutí rozkazu odmítnutím seskočit z letadla).

Celé přípravné období bylo zakončeno 22. 4. závěrečným cvičením, kde zesílená rota II. paradestního praporu provedla ukázkou na námět – dobytí základny nepřátelského letectva, ale ani tehdy brigáda nedosáhla „bojové pohotovosti“ (počasí po celou dobu výcviku bylo krajně nepříznivé: střídaly se mrazy, deště, sněhové vánice, doskočiště bylo stále rozbahněné nebo zase zamrzlé, takže dodržení programu výcviku vyžadovalo krajního vypětí fyzických sil čs. vojáků a velitelů). Následujícího dne předal gen. H. Píka jednotce bojovou zástavu, genpor. Jestignějev odevzdal jménem prezidia Nejvyššího sovětu SSSR sovětská vyznamenání skupině důstojníků, poddůstojníků a vojnů, kteří projevili chrabrost v bojích u Sokolova, Kyjeva a Bílé Cerkve; gen. J. Kratochvíl dekoroval vyznamenané Čs. válečným křížem a medaili Za chrabrost.

Ve dnech 30. 4.-17. 5. se 2. ČsSPB přesunula do nového prostoru - města Proskurova, kde měla dokončit výcvik. Vzhledem k jejímu národnostnímu složení se bývalí partyzáni (Slováci) cítili přehlíženi, zvláště v otázce uznání vojenských hodností a povyšování, a proto někteří z nich žádali o přidělení k Ukrajinskému partyzánskému štábu, případně k čs. Rotě zvláštního určení.

2. ČsSPB se bojů na Dukle nezúčastnila v rámci 1. ČsAS v SSSR, ale samostatně mimo jeho rámec a velení. Na rozkaz velitele 1. UF se jednotka 4. 9. začala přesouvat z Proskurova do prostoru západně od Přemyšlu, a to v pásmu přes 20 km širokém, asi 15 km jihozápadně od Sanoku v Polsku. Přesun na frontu v délce 120 km byl proveden během 48 hodin namáhavými pochody po blátivých cestách, za velmi nepříznivého počasí a bez jediného nákladního auta. Zde byla 2. ČsSPB přidělena sovětskému 67. střeleckému sboru 38. armády. V noci z 11.-12. 9. měla vystřídat 121. střeleckou divizi na úseku Hašuv-Porembi-Zaršin-Dluge-Pisarovce-Sanoček, kde byla zasazena jako pěší brigáda, aby prodělala (podle sovětského velení) svůj „křest ohněm“ a získala bojové zkušenosti; původně totiž měla být vysazena na Slovensku v prostoru Stropkova. I když náčelník štábu sovětské 38. armády genplk. V. F. Vorobjov tvrdil, že úsek brigády je klidný a boj v dohledné době nehrozí, vyšly jednotky 2. ČsSPB z nasazení u obcí Pulawy, Pielin, Dolany a Jendruskowce zdecimované, vysílené neustálým nasazením o hladu a

žízni, bez munice a bez organizace. Celkové ztráty činily 628 mužů, z toho padlo 143 mužů, raněno bylo 438 mužů a nezvěstných zůstalo 47 mužů.

Ve dnech 19.-20.9. byla brigáda stažena z fronty do prostoru Krosna, a protože karpatsko-dukelská operace nedosáhla předpokládaného tempa postupu, rozhodlo sovětské velení o jejím vysazení na Slovensku. Dne 26. 9. odletěl první transport padesáti dakot, z nichž 13 přistálo v Breznu nad Hronom a 37 se muselo pro špatnou viditelnost vrátit. Následný přesun na Slovensko byl rušen nepříznivým počasím; teprve 18. 10. byla v podstatě celá brigáda dopravena na Slovensku (kromě 90 mužů pomocné roty, kteří „likvidovali“ materiál brigády v Přemyšlu). Během transportu havarovalo při přeletu horských masivů 12 letadel (při tzv. leteckém mostu na Slovensko havarovalo celkem 52 dakot); zahynuli 2 důstojníci a 15 vojáků, raněni byli 2 rotmistři a 11 vojáků. Celkem bylo na Slovensko dopraveno 1739 příslušníků brigády a 365 tun zbraní a jiného vojenského materiálu.

Vzhledem ke kritické situaci na frontě byly od 8. 10. jednotky 2. ČsSPB nasazeny velením 1. čs. armády na Slovensku ihned po přistání do boje, i když vzhledem k úrovni sovětského velení při organizaci přesunu byly často odesílány bez zásob střeliva, záložní výstroje a výzbroje, namnoze bez svých velitelů a palebných prostředků, přestože velení brigády připravilo přesný seznam osob, materiálu a výstroje pro každý jednotlivý letoun. O tehdejší situaci na Slovensku vypovídá zpráva pplk. V. Přikryla, kterou 5. 10. 1944 zaslal gen. H. Píkovi do Moskvy: „Situace je krajně hysterická. Slováci jsou rozděleni na partyzány, kteří „bojují“ v týlu, ale vlastním rekvírují, kradou, zabírají auta, znásilňují obyvatelstvo, armáda, může-li se o ní vůbec tak říci, je slabá, nevystrojená a nevyzbrojená, po první ráně z minometů prostě utíká. Je štěstí, že Němci jsou zde málo agilní nebo aspoň posud, ale soustředí-li síly, jak také činí, pak je za pár dní po svobodném Slovensku... V týlu je všeobecné „gulání“, ve štábech přebytek důstojníků, na frontě nikdo. I politicky je to nejednorodé, každý moc mluví, spoléhá, ale nic neudělá. Není tu vidět válečný, bojový ruch, tempo...Nevědí, kolik Němců je před nimi, jaké jsou to jednotky, kolik mají děl, min. apod. Prostě neuvěřitelná vojna. Mnoho jim tu radíme, ale mnoho to nepomáhá.“

Vzhledem ke svému výcviku byly jednotky 2. ČsSPB nasazeny na místa největšího tlaku německých vojenských sil, kde hrozilo jejich proniknutí do Banské Bystrice; jednotky brigády dobyly 12. 10. Hronskou Dúbravu, ale 17. 10. byly staženy z fronty do Badína, kde se následující dva dny věnovaly organizaci, doplnění a

výcviku. Od 21. 10. pak brigáda vedla ústupové obranné boje v úseku Krupina-Zvolen; 25. 10. bránila přístupy k Banské Bystrici v prostoru Badín-Vlkanová a u Šálkové; 29. 10 se soustředila v táboře 1. čs. partyzánské brigády J. V. Stalina na Skalke pod Prašivou, kde se její velení setkalo s představiteli politického vedení SNR a partyzánů K. Šmidkem, J. Švermou, R. Slánským, B. Laušmanem a plk. A. A. Asmolovem.

2. ČsSPB se 30. 10. reorganizovala a 31. 10 - 3. 11. přešla do prostoru Soliská-Sedlisko-Ľupčanská dolina. Na partyzánský způsob boje nebyla jednotka dostatečně připravena; při německém bombardování Starohorské doliny pak ztratila veškerý trén. Při přechodu Chabence 10. 11. tvořila za mimořádně těžkých podmínek zadní voj partyzánských jednotek a ztratila tu na 80 mužů. Skupiny brigády B. Muzikanta, Fořta a Dzamka zůstaly do 21. 1. 1945 na litovské straně, kde působily v operačním prostoru 4. partyzánského pluku. Po příchodu do Lomnité doliny se osamostatnila skupina asi 160 mužů, která se pod velením pplk. V. Lichnera zformovala do Čs. partyzánské brigády a následně působila v prostoru jihovýchodně od Brezna v rámci partyzánského svazku Chruščov. 2. ČsSPB se rozmístila na jižních svazích Nízkých Tater: na Krpáčové, v osadě Lom, Vajskové dolině, Dvou vodách, Priehybke a jinde.

V bojích 28. 11. a 30. 11. utrpěla 2. ČSSPB značné ztráty; mj. přišla také o svůj vojenský prapor, což mělo po válce určitý vliv na její diskriminaci (např. nemohla se ani symbolickou delegací zúčastnit slavnostní přehlídky 1. ČsAS dne 17. 5. 1945 v Praze). Po následné reorganizaci postupně vyvíjela diverzní činnost, avšak trpěla absolutním nedostatkem trhavin, munice i zimní výstroje. Dne 8. 1. 1945 plk. V. Přikryl nařídil: „Velitelé obou praporů jsou po stránce organizační a náborové mými dočasnými zástupci. Jejich povinností je s nasazením všech uvedených prostředků objevit rozházené skupiny mužstva a důstojníků jak 2. čs. pd. brigády, tak i býv. slovenské armády, kteří se skrývají před nepřítelem a nejsou pod jednotným velením. Z nich utvořit zvláštní skupiny pod vedením osvědčených důstojníků, dát jim úkoly... Když neuposlechnou této výzvy, resp. rozkazu, nechť jsou na místě zastřeleni.“

První skupiny brigády se začátkem února 1945 setkaly s jednotkami Rudé armády. Společný přechod Hlavního štábu partyzánského štábu a zbytku brigády se uskutečnil 19. 2. u Brezna, poté se jednotka soustředila v Kežmaroku, kde od 26. 2. začala její reorganizace. Doplnky na válečný počet měl tentokrát dodat 1. ČsNPI v SSSR, zatímco velitel brigády měl ihned zahájit „podle stávajících počtů a poměrů s organizací jednotek, výcvikem kádru a intenzivním výcvikem jednotek, jakmile bude

dostávat doplňky“. Její pohotovost gen. L. Svoboda stanovil, „jakmile dosáhne 80 % válečných počtů a dostane zbraně“. Předchozí těžké ztráty 2. ČsSPB naznačují její početní stavy k 28. 2.: I. prapor (velitel, 4 důstojníci, 4 rotmistři, 62 mužů), II. prapor (velitel, 5 důstojníků, 4 rotmistři, 56 mužů), III. prapor (velitel, 3 důstojníci, 1 rotmistr, 8 mužů), prapor automatčků (velitel, 1 důstojník, 12 mužů), IPTAP (velitel, 2 důstojníci, 1 rotmistr, 29 mužů), spojovací prapor (velitel, 2 důstojníci, 3 rotmistři, 22 mužů), protiletadlový oddíl (velitel, 2 důstojníci, 7 rotmistrů, 54 mužů), štábní rota (velitel, 34 důstojníků, 7 rotmistrů, 103 mužů) a průzkumná rota (velitel, 1 důstojník, 8 mužů). Všechny uvedené jednotky pracovaly na úpravě ubikací pro budoucí doplňky od 1. ČsNPI; pro důstojníky a rotmistry se konaly přednášky o použití základních zbraní, o spolupráci pěchoty s ostatními druhy zbraní a o organizaci práce štábu brigády.

Vzhledem ke stále nízkému počtu příslušníků bylo mužstvo soustředěno k výcviku u 1. pěšího praporu a 1. dělostřeleckého oddílu. 2. ČsPB ztratila téměř 75% svého původního stavu a do bojů při osvobození ČSR už do konce války nezasáhla; věnovala se organizaci a výcviku doplňků.

valz

310. československá stíhací perut' (*No 310 Czechoslovak Fighter Squadron*); první a nejúspěšnější čs. stíhací jednotka v řadách RAF.

Její jádro bylo zformováno v karanténním táboře Innsworth Lane u Gloucesteru z personálu, nedávno evakuovaného z poražené Francie. Dne 10. 7. 1940 vydalo britské Ministerstvo letectví rozkaz k jejímu zformování a o dva dny později se její personál přesunul na svou první válečnou základnu, letiště Duxford v hrabství Cambridgeshire v operační oblasti 12. skupiny Fighter Command.

Podobně jako u ostatních perutí, zformovaných z letců z okupovaného evropského kontinentu, byla pro počáteční období, všechna její velitelská místa dublována, tj. zastávali je jak československý, tak i britský důstojník. Prvním čs. velitelem perutě se stal známý předválečný letec S/Ldr Alexander Hess, jehož za britskou stranu dubloval S/Ldr George D. M. Blackwood, který tak na několik let spojil své osudy s Čechoslováky. Obdobně byly zdvojeny i funkce velitelů obou letek, pobočníků, zpravodajských a technických důstojníků apod. Britští spoluvatelé u jednotky zůstali do té doby, dokud si jejich československé protějšky dostatečně neosvojí britské předpisy a chod služby. Výzbroj jednotky utvořily tehdy nejrozšířenější britské stíhací letouny typu Hawker Hurricane Mk.I, jejichž první exempláře k jednotce dorazily již 19. 7. 1941. Pod vedením britských spoluvatelů a instruktorů zahájili čs. letci neprodleně výcvik. Valná část perutě jej ukončila k 17. 8. 1940, kdy byla prohlášena za bojeschopnou. Zakrátko byla vržena do prudkých vzdušných bojů, které se rozhořely nad britskými ostrovy plnou silou a které si vysloužily název bitva o Británii.

Svůj první boj nad Anglií 310. perut' vybojovala již 26. 8. 1940, kdy se v okolí Clactonu utkala se skupinou bombardovacích Dornierů Do 17, doprovobených stíhačkami Messerschmitt Bf 110 a Bf 109. V prudkém boji její piloti sestřelili tři letouny, ale dva vlastní Hurricany byly zničeny a třetí poškozen; dva piloti utrpěli zranění.

I v následujících týdnech se aktivně zapojila do tvrdých vzdušných utkání nad jižní Anglií, z nichž si pravidelně odnášela další a další vítězství. Od počátku září 1940 působila ve svazku prvního experimentálního taktického

útvary, složeného ze tří (později pěti) perutí, nazývaného podle jeho velitele S/Ldr Douglase R. S. Badera buď jako Bader Wing, případně Big Wing, později 12 Group Wing či Duxford Wing. Od srpna až do konce října 1940, kdy podle britských historiků oficiálně skončila bitva o Británii, vykonali příslušníci 310. perutě celkem 938 bojových letů v celkovém čase 971 operačních hodin. Přiznané skóre činilo 40 a 1/2 sestřelů jistých, 11 pravděpodobných a 6 poškozených strojů nepřítele. Za totéž období musela peruč odepsat 14 Hurricanů zničených a 12 poškozených. Čtyři její piloti padli a osm utrpělo zranění.

Nicméně i poté boje pokračovaly a teprve na přelomu let 1940-1941, kdy denní aktivita Luftwaffe pro nepříznivé počasí poněkud polevila, mohli si její příslušníci poněkud vydechnout. O to více však začala létat v noci, neboť Luftwaffe svou ofenzívu proti britským ostrovům přesunula na útoky prováděné pod ochranou noční tmy. V noční hlídkové činnosti pokračovala 310. peruč bez výraznějších úspěchů až do poloviny roku 1941. Mezitím došlo v březnu k přezbrojení na výkonnější Hurricany Mk.IIA. Dne 26. 6. 1941 se z Duxfordu přesunula na letiště Martlesham Heath v Suffolku na východoanflickém pobřeží. Zde se jejím denním chlebem staly především hlídky nad konvoji. Od 7. 7. téhož roku, kdy definitivně odešel její druhý britský velitel, byla až do konce války plně pod československým velením.

V Martleshamu nesetřvala příliš dlouho, neboť již ve dnech 18. - 20. 7. 1941 došlo k jejímu přesunu na daleký sever, do Skotska. Zde měla nabrat nové síly a současně se přezbrojit na modernější a výkonnější Spitfiry. Jejím novým působištěm se stalo letiště Dyce v hrabství Aberdeenshire. Současně byla část jednotky detašována na letišti Montrose, kde držela hotovosti. Od 21. 10. 1941 zahájila přezbrojovací proces ze starých Hurricanů na Spitfiry Mk.IIA, které však byly záhy staženy. Od 15. listopadu je totiž začaly nahrazovat Spitfiry výkonnější verze Mk.VB, tehdy standardní stíhačky Fighter Command RAF. Zůstaly v její výzbroji déle než dva roky, přičemž od léta 1942 byla tato verze doplňována ještě stroji verze Mk.VC.

Ke kompletnímu přezbrojení došlo do poloviny prosince 1941 a poté jednotka zahájila dlouhý přesun zpět na jih Anglie, odkud měla podnikat útočné operace nad okupovanou Evropou. Přemístila se na letiště

Perransporth v hrabství Cornwall, tedy do oblasti spadající do podřízenosti 10. skupiny Fighter Command. V zimních měsících zde prováděla především hlídky nad konvoji, kryla návraty fotoprůzkumných Spitfirů, vracejících se ze snímkování přístavu Brest a sporadicky podnikala operace *Roadstead*, tj. útoky na námořní cíle, především v okolí Bretaně. K utkání s nepřátelskými letouny docházelo jen velmi zřídka a jediný potvrzený sestřel v tomto období byl dosažen proti fotoprůzkumnému Ju 88 od 3.(F)/123, sestřelenému dvojicí hlídkujících Spitfirů dne 28. 4. 1942 nad Bristolským zálivem.

V té době již kromě 310. peruč existovaly rovněž 312. a 313. čs. stíhací peruč. Přímo se tedy nabízelo jejich sloučení ve vyšší taktickou jednotku, tzv. wing (křídlo). V rámci jeho zformování se 310. peruč dne 7. 5. 1942 přesunula z Perransporthu na leteckou základnu Exeter v jihoanglickém hrabství Devon, taktéž v operační oblasti 10. skupiny Fighter Command. Odtud také první oficiální název útvaru - Exeter (Czechoslovak) Wing, který pak procházel řadou změn, diktovaných především přesuny do jiných sektorů (v té době všechny wingy nesly názvy podle sektorových základen, na nichž působily). Od té doby - s výjimkou kratších přestávek - operovala peruč společně se zbylými dvěma čs. stíhacími jednotkami společně.

Hlavním úkolem křídla byly útočné operace nad severozápadní Francií. V největší míře šlo o operace typu *Circus* a *Ramrod*, při nichž Spitfiry doprovázely zpravidla menší skupiny dvoumotorových bombardovacích Bostonů; oba typy akcí se od sebe v zásadě odlišovaly tím, že první z nich měla za úkol vylákat nepřátelské stíhačky k protiakci, zatímco druhá akcentovala skutečné zničení určeného cíle na zemi. Čs. stíhači podnikali též samostatné operace typu *Rodeo*, kdy bylo cílem vylákání nepřítele ke vzletu, dále operace *Rhubarb*, při nichž v hlubkovém letu útočili na pozemní cíle, a v poměrně velké míře podnikali rovněž operace *Roadstead*, které byly zaměřeny proti námořním cílům. Vzdušným protivníkem na tomto úseku byla především německá stíhací eskadra JG 2 *Richthofen*.

První větší utkání na novém působišti absolvovala 310. peruč 5. 6. 1942, kdy se při návratu z doprovodu Bostonů nad Morlaix utkala se skupinou stíhaček Fw 190 od III./JG 2. Pět nepřátelských letounů ji bylo přiznáno jako

poškozených, přičemž na vlastní straně byl poškozen jen jeden stroj. Pět dní poté poskytla ochranu Bostonům směřujícím nad letiště v Lannionu, přičemž došlo k ostrému utkání s Fw 190 od I. a III./JG 2. Bez vlastních ztrát ji byly přiznány tři jisté sestřely, jeden pravděpodobný a jeden poškozený nepřátelský letoun. Již 23. 6. 1942 opět doprovázela Bostony nad letiště Morlaix a ohlásila sestřel dalšího letounu téhož typu. Jeden její pilot, F/Sgt František Trejtnar, však byl sestřelen jiným Fw 190 od III./JG 2, jehož pilot však nakonec omylem přistál na britské půdě. RAF se tak dostal do rukou první letuschopný stroj tohoto typu, což byl mimořádně cenný "úlovek".

Svou největší akci roku 1942 absolvovala 310. peruť (společně s 312. perutí) dne 19. 8. 1942, když se z Redhillu podílela na operaci "*Jubilee*", kombinovaném nájezdu na francouzské přístavní město Dieppe. Toho dne provedla celkem tři akce, svedla řadu úspěšných soubojů a neztratila ani jeden stroj. O několik dní později, 28. 8. 1942 pak k dosavadním úspěchům přidala ještě sestřel fotoprůzkumného Bf 109, pocházejícího ze sestavy jednotky 1. (F)/123. Do moře poblíž Exmouthu jej společně sestřelili velitel 310. perute S/Ldr František Doležal a velitel Exeter Wingu, W/Cdr Karel Mrázek, DFC.

I v dalších měsících podnikala 310. peruť v rámci čs. křídla další a další útočné operace nad severozápadní Francií, ale vzhledem k zastarávající výzbroji Spitfiry Mk.VB a Mk.VC se nedokázala prosazovat proti stále modernějším verzím Fw 190 od stíhací eskadry JG 2 *Richthofen*, bránící tento úsek fronty u průlivu La Manche. Například 29. 1. 1943 doprovázela s křídlem Bostony nad viadukt v Morlaix a z utkání s Fw 190 od III./JG 2 ji byly uznány dva jisté, jeden pravděpodobný sestřel a dvě poškození Fw 190. Zaplatila za to však ztrátou dvou vlastních letounů i s piloty. O necelý měsíc později, 27. 2. 1943 se z doprovodu Liberatorů a Fortressů nad přístav Brest nevrátily hned dva další stroje, aniž peruť útočícímu útvaru III./JG 2 způsobila vůbec nějaké ztráty.

V důsledku špatně zacelitelných ztrát, únavy a nedostatku záloh muselo být pak celé křídlo v červnu 1943 vyřazeno z operační činnosti a přesunulo se na operační odpočinek do severního Skotska. V rámci tohoto opatření 310. peruť vyměnila Exeter za letiště Castletown v hrabství Caithness. Určitou

dobu její detašmán držel také hotovosti na letišti Sumburgh na Shetlandských ostrovech. Zde tento detašmán operoval se speciálními výškovými Spitfiry HF.Mk.VI, které vzlétaly proti nepřátelským letounům, provádějícím fotoprůzkum zátoky Scapa Flow, kde kotvila Home Fleet. K utkání s těmito protivníky však nedošlo.

K ofenzívním operacím na jihu Anglie se 310. peruť vrátila (opět však se zastarávajícími Spitfiry Mk.VB/VC) na podzim 1943. Dne 21. 9. 1943 se z Castletownu přesunula na základnu Ibsley v Hampshiru. V rámci křídla s 312. a 313. perutí odtud jako Ibsley (Czechoslovak) Wing doprovázela dvoumotorové Maraudery, Mitchelly, Havoky, Bostony či Mosquita od 9. letecké armády USAAF a od 2. taktické letecké armády RAF na cíle ve Francii. Posledním větším varováním, že s dosavadní výzbrojí již protivníkovi s úspěchem čelit nelze, se stala akce provedená 24. 9. 1943. Útvar tehdy doprovázel svaz Mitchellů a nad Brestem se utkal se skupinou dvoumotorových těžkých stíhacích Bf 110 od II./ZG 1. Dva z pilotů sice jednoho z těchto protivníků sestřelili, ale jeden z vítězů to sám zaplatil vlastním životem. Kooperující 313. peruť ztratila dokonce piloty dva, včetně svého velitele.

Dne 8. 11. 1943 nastal počátek další důležité etapy v činnosti čs. stíhacích perutí. Čs. křídlo totiž bylo organizačně začleněno do příprav na plánovanou invazi do západní Evropy. Tímto dnem se z Ibsley (Czechoslovak) Wingu začal tvořit organizačně poněkud odlišný útvar, lépe uzpůsobený pro operace za polních podmínek. Nesl název No 134th (Czechoslovak) Airfield. Novou organizací byli prakticky všichni příslušníci pozemního zabezpečení čs. wingu soustředěni do jediného, tzv. Maintenance Wingu, který měl tři sekce (motorovou, zbrojní a spojovací). Jeho úkolem bylo ošetřovat a opravovat letouny operační části útvaru za polních podmínek, při akcích z letišť na dobytém území (funkcí airfield commandera byl pověřen W/Cdr František Weber, jehož za britskou stranu dubloval W/Cdr George D. M. Blackwood). Velitelům perutí tak odpadla starost o pozemní personál a mohli se tudíž plně soustředit na operační úkoly. Takto zorganizovaný airfield fungoval do 10. 4. 1944, kdy bylo rozdělení pozemního personálu do jednotlivých sekcí Maintenance wingu

zrušeno a došlo k jejich rozdělení do tří tzv. Servicing Echelonů (SE), jednotek pro údržbu a obsluhu. Nesly čísla 6310, 6312 a 6313. SE; každý byl určen k obsluze jedné příslušné peruti.

Dnem 7. 1. 1944 byl No 134th (Czechoslovak) Airfield podřízen 84. skupině 2. taktické letecké armády (2. TAF) a v rámci tohoto zařazení do svazku taktického letectva došlo také na řešení dlouho odkládané otázky výzbroje. Dne 20. ledna 1944 totiž 310. peruť (a s ní i zbylé dvě) začala přebírat zbrusu nové Spitfiry LF.Mk.IXC. Po dokončení přezbrojení se celý útvar 20. února 1944 přestěhoval z Iblesey na svou novou základnu Mendlesham v Suffolku, odkud začal opět doprovázet Maraudery nad Francií a Belgií. Nesetřval zde příliš dlouho, neboť již ve dnech 3. až 4. 4. 1944 došlo k jeho přesunu na polní letiště Appledram v Sussexu. I odtud byly podnikány stále častější akce nad okupovanou Evropou a k běžným doprovodům přibýlo i střemhlavé bombardování vybraných cílů, jako byly železniční křižovatky či odpalovací rampy bezpilotních střel V-1. Dne 21. 5. 1944 se 310. peruť zúčastnila masového úderu proti pozemním cílům v Normandii, ale protiletadlová palba protivníka ji způsobila těžké ztráty. Tři její Spitfiry byly ztraceny i s piloty, mezi nimiž byl i sám velitel S/Ldr Hugo Hrbáček. Na jeho místo nastoupil S/Ldr Václav Raba.

Invazní období znamenalo pro 134. čs. wing i pro jeho tři perutě značné operační vytížení. Tři i čtyři hlídkové lety nad bojištěm v Normandii nebyly žádnou zvláštností. Jen za červen 1944 vykonala 310. peruť celkem 626 bojových startů (přípustná norma činila pouze 480) a sestřelila tři Fw 190. V té době (konkrétně od 13. 6. 1944) začala přebírat i novou výzbroj v podobě Spitfirů LF.Mk.IXE, lépe uzpůsobené pro podporu pozemních operací. S nimi se 22. 6. 1944 přesunula na letiště Tangmere a pak ve dnech 28. - 29. 6. 1944 operovala i přímo z dobytého území na kontinentě, jmenovitě z polního letiště B-10 u obce Plumetot poblíž Caen. Pro Čechoslováky to bylo obrovské zadostiučinění vrátit se ze zbraněmi v ruce na území Francie, kterou před čtyřmi lety za tak dramatických okolností opouštěli.

Několik dní poté, konkrétně 3. 7. 1944 však přišla studená sprcha. Československý útvar byl totiž ze sestavy 2nd TAF vyňat a přesunul se zpět do sestavy Vzdušné obrany Velké Británie (Air Defence of the Great Britain,

ADGB). Toto opatření, které mělo své opodstatnění v nedostatku čs. záloh, velmi silně otrásl morálkou čs. stíhačů. Ve chvíli kdy se vydali do bojů na kontinentě, museli učinit krok zpět. V rámci přeřazení do svazku ADGB se útvar přesunul do Lympe v jižní Anglii, do oblasti 11. skupiny ADGB. Během týdenního pobytu na zdejším letišti se však charakter její činnosti příliš nezměnil a i v této době podnikal útočné operace nad Normandií, především doprovody bombardovacích Lancasterů a Halifaxů nad Francií. Podílel se i na potírání nebezpečí bezpilotních střel V-1, které začaly být před nedávnem odpalovány na Británii. V této činnosti byla 310. peruť zvláště úspěšná a během dvou dnů si připsala čtyři sestřely V-1. V Lympe také všechny tři peruť odevzdaly svou invazní výzbroj a výstroj a jednotlivě se vydaly do nových prostorů, kde měly prodělat operační odpočinek. Konkrétně 310. peruť vyměnila své Spitfiry LF.Mk.IXE za verzi F.Mk.IX, s nimiž se 11. 7. 1944 přesunula na letiště Digby v hrabství Lincolnshire v oblasti 12. skupiny ADGB. Zde navíc své "devítky" vyměnila za staré Spitfiry LF.Mk.VB. Její část byla detašována také v Hutton Cranswicku v Yorkshiru. jedinými útočnými operacemi podnikanými 310. perutí v tomto období, byly akce "Ranger", podnikané nad okupovaným Nizozemím. Při jedné z nich, provedené 8. 8. 1944, dvojice pilotů sestřelila na německo - nizozemských hranicích, východně od Nijmegeny noční stíhací Do 217. Jak se později ukázalo, bylo to nejen poslední vzdušné vítězství nad letouny Luftwaffe u 310. peruti, ale i poslední potvrzený sestřel letounu, provedený čs. stíhači na západním bojišti.

Dne 27. 8. 1944 se 310. peruť vrátila na jih a byla umístěna na základně North Weald v Essexu, kde začala znovu operovat společně s 312. perutí a kde zakrátko převzala Spitfiry verze F.Mk.IX. Od té doby až do konce války podnikala převážně dálkové doprovody Lancasterů a Halifaxů na cíle v Nizozemí, Francii, Belgii a především v samotném Německu. Ve dnech 17. až 26. 9. 1944 se rovněž podílela na podpoře operace "Market - Garden" v Nizozemí. Z North Wealdu se 29. 12. 1944 přesunula na letiště Bradwell Bay v Essexu, kde se všechny tři čs. stíhací peruť opět sešly na společné základně. Dne 27. 2. 1945 pak došlo k přesunu celého útvaru na jeho poslední válečnou základnu, letiště Manston v jihoanglickém Kentu. Protože s postupující frontou se vzdalovaly i cíle náletů Bomber Command od

základen čs. wingu na britských ostrovech, užíval útvar ke svým akcím i předsunutá polní letiště na kontinentě, např. B-65 Maldegem, B-67 Ursel, B-86 Helmond či B-90 Petit Brogel. Poslední významné akce na západním bojišti, operace "Varsity", tj. spojenecké překročení Rýna, se zúčastnilo kompletní čs. křídlo 24. 3. 1945. Závěrečný doprovod Lancasterů a Halifaxů, které bombardovaly stále ještě odolávající pobřežní baterie ve Wangerooge na Fríských ostrovech, provedla 310. peruť 25. 4. 1945.

Po ukončení války očekávali čs. stíhači povolení k návratu do vlasti a podnikali především cvičné lety. Část z nich tvořily simulované souboje s americkými Mustangy a Thunderbolty. Při jedné z takových příležitostí, 15. 6. 1945 se nad mořem u Suffolku srazily dva stroje 310. peruť. Zatímco první pilot vyskočil padákem, druhý letec zahynul po dopadu do moře. W/O Jindřich Landsman se tak stal posledním čs. stíhačem padlým ve službách RAF ve 2. světové válce. Před návratem do vlasti byly všechny tři peruť přezbrojeny na Spitfiry LF.Mk.IXE, zakoupené čs. vládou pro nově budované čs. letectvo. S těmito stroji 310. společně s 312. a 313. perutí dosedly 13. 8. 1945 na pražském letišti v Ruzyni. Zde 310. peruť setrvala jen do 14. 9. 1945, kdy se přesunula do Kbel. Dnem 15. 2. 1946 pak přestala existovat de iure jako jednotka RAF. V té době však byly z její podstaty zformovány letecké pluky 10 a 12, které se staly základem pro budovanou 1. leteckou divizi čs. letectva.

V průběhu své pětileté válečné činnosti se stala 310. peruť nejdéle existující a také nejúspěšnější československou stíhací jednotkou v RAF. Vykonala 9027 bojových vzletů a nalétala 15 673 operačních hodin. Ve vzdušných bojích jí bylo přiznáno 55 jistých sestřelů letounů (plus čtyři střely V-1), 20 sestřelů pravděpodobných a 33 letounů poškozených nepřátelských letounů. V jejich řadách se postupně vystřídal celkem 166 pilotů, z toho 158 Čechoslováků, 7 Britů a 1 Polák. Bojové úspěchy byly zapláceny 31 piloty padlými, 29 zraněnými a 4 zajatými. Do svého erbu, který britský panovník Jiří VI. schválil v září 1942, vetkla "Třístadesítka" českého lva s heslem "We fight to rebuild" (Bojujeme, abychom znovuvybuďovali). Toto motto její příslušníci naplnili vrchovatou měrou.

Zformována: 10. července 1940

Základny:	doba pobytu
Duxford, hr. Cambridgeshire	12. 7. 1940 - 26. 6. 1941
detašmán Coltishall, hr. Norfolk	27. 3. 1941 - 1. 4. 1941
Martlesham Heath, Suffolk	26. 6. 1941 - 19. 7. 1941
Dyce, hr. Aberdeenshire	19. 7. 1941 - 15. 12. 1941
detašmán Montrose, hr. Angus	21. 7. 1941 - 1. 11. 1941 a 9. 12. 1941 - 15. 12. 1941
Perranporth, hr. Cornwall	24. 12. 1941 - 7. 3. 1942
Warmwell, hr. Dorset	7. 3. 1942 - 21. 3. 1942
Perranporth, hr. Cornwall	21. 3. 1942 - 7. 5. 1942
Exeter, hr. Devon	7. 5. 1942 - 26. 6. 1943
detašmán Bold Head, hr. Devon	12. 5. 1942 - 26. 6. 1943
detašmán Redhill, hr. Surrey	30. 6. 1942 - 1. 7. 1942 a 18. 8. 1942 - 20. 8. 1942)
Castletown, hr. Caithness	26. 6. 1942 - 20. 9. 1943
detašmán Sumburgh, Shetlandské ostr.	19. 7. 1943 - 20. 9. 1943
Ibsley, hr. Hampshire	20. 9. 1943 - 1. 12. 1943
Llanbedr, hr. Merioneth	2. 12. 1943 - 14. 12. 1943
Ibsley, hr. Hampshire	14. 12. 1943 - 20. 2. 1944
Mendlesham, hr. Suffolk	20. 2. 1944 - 28. 3. 1944
Southend, hr. Essex	28. 3. 1944 - 3. 4. 1944
Appledram, hr. Sussex	3. 4. 1944 - 22. 6. 1944
Tangmere, hr. Sussex	22. 6. 1944 - 3. 7. 1944

Lympne, hr. Kent	3. 7. 1944 - 11. 7. 1944
Digby, hr. Lincolnshire	11. 7. 1944 - 28. 8. 1944
detašmán Hutton Cranswick, hr. Yorkshire	13. 7. 1944 - 27. 8. 1944
North Weald, hr. Hertfordshire	28. 8. 1944 - 29. 12. 1944
Bradwell Bay, hr. Essex	29. 12. 1944 - 27. 2. 1945
Manston, hr. Kent	27. 2. 1945 - 7. 8. 1945
Praha-Ruzyně	13. 8. 1945 - 14. 9. 1945
Praha-Kbely	14. 9. 1945 ->
	Rozpuštěna jako jednotka RAF 15. 2. 1946
Výzbroj:	doba používání
Hawker Hurricane Mk.I	červenec 1940 - březen 1941
Hawker Hurricane Mk.IIA	březen 1941 - prosinec 1941
Hawker Hurricane Mk.IIB	červen 1941 - listopad 1941
Supermarine Spitfire Mk.IIA	říjen 1941 - prosinec 1941
Supermarine Spitfire Mk.VB	listopad 1941 - březen 1944
Supermarine Spitfire Mk.VC	červenec 1942 - březen 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.VI	červenec 1943 - září 1943
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXC	leden 1944 - červen 1944
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXE	červen 1944 - červenec 1944
Supermarine Spitfire F.Mk.IXC	červenec 1944
Supermarine Spitfire Mk.VB	červenec 1944 - září 1944
Supermarine Spitfire F.Mk.IXC	srpen 1944 - srpen 1945
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXE	červenec 1945 ->
Velitelé perutě:	období:

S/Ldr Alexander Hess, DFC	12. 7. 1940 – 28. 2. 1941
S/Ldr George D. M. Blackwood	12. 7. 1940 - 1. 1. 1941
S/Ldr František Weber	28. 2. 1941 - 7. 4. 1942
S/Ldr Jerrard Jefferies-Latimer, DFC	1. 1. 1941 - 7. 7. 1941
S/Ldr František Doležal, DFC	7. 4. 1942 - 15. 1. 1943
S/Ldr Emil Foit, DFC	15. 1. 1943 - 13. 1. 1944
S/Ldr Hugo Hrbáček	13. 1. 1944 - 21. 5. 1944 (sestřelen, vrátil se)
S/Ldr Václav Raba	21. 5. 1944 - 15. 9. 1944
S/Ldr Jiří Hartmann, DFC	15. 9. 1944 - 18. 10. 1945

jr

Literatura

Rajlich, J.: *310. stíhací peruť*. Plzeň 1994

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942)*. Praha, Cheb 1999-2001

311. československá bombardovací peruť (*No 311 Czechoslovak Bomber Squadron*); jediná bombardovací peruť ze čtyř čs. perutí zformovaných v rámci RAF.

Její zárodek byl zformován ve sběrném táboře v Innsworth Lane u Gloucesteru z československého personálu nedávno evakuovaného z poražené Francie. Zde se utvořila tzv. Bombardovací skupina, která se ve dnech 14. - 16. 7. 1940 přesunula na leteckou stanici Cosford u Wolverhamptonu. Zde byla doplněna další skupinou evakuovanou ze severní Afriky a 29. 7. 1940 byla přemístěna na svou první válečnou základnu, letiště Honington v hrabství Suffolk, kde z ní byla oficiálně téhož dne utvořena 311. československá bombardovací peruť (*No 311th Czechoslovak Bomber Squadron*). Byla podřízena velitelství 3. skupiny Bomber Command.

Pro počáteční období, než si čs. důstojníci osvojili britskou organizaci, jazyk a předpisy, byly všechny velitelské a řada dalších funkcí dublovány britskými důstojníky a poddůstojníky. Britským velitelem byl již 27. 7. 1940 jmenován W/Cdr John F. Griffiths, DFC, vystřídáný ke dni 15. 11. 1940 W/Cdr W. S. Simondsem, jenž ve funkci setrval do 24. 2. 1941. Prvním československým velitelem se stal W/Cdr Karel Mareš (krycím jménem Toman), jenž svou funkci zastával do 19. 3. 1941, kdy jej nahradil W/Cdr Josef Schejbal.

Počátky formování bombardovací perutě byly velmi těžké, podstatně těžší nežli tomu bylo u perutí stíhacích. Na rozdíl od stíhačů měli totiž čs. bombardovací letci jen minimální bojové zkušenosti z Francie, byly značné disproporce mezi odbornostmi létajícího i pozemního personálu apod. Pod vedením britských instruktorů byl proto zahájen intenzivní výcvik, směřující k rychlému zvládnutí dvoumotorových bombardovacích strojů Vickers Wellington Mk.I, Mk.IA a Mk.IC, jimiž byla jednotka vyzbrojena. Přes veškeré překážky, mezi něž patřilo i časté narušování útoky Luftwaffe, bylo školení prvních šesti nejzkušenějších osádek ukončeno již 7. 9. 1940. Tři dny poté proto mohla jednotka zahájit své noční bombardovací akce nad západní Evropou. První útok - proti seřadovacímu nádraží v Bruselu - podnikly v noci

z 10. na 11. 9. 1940 tři Wellingtony. Od té doby létala peruť nad nepřátelské území průměrně každou čtvrtou noc.

Dne 16. 9. 1940 došlo k první dislokační změně. Operační část jednotky, tj. šest operačních osádek, zařazených u A letky, se s příslušným počtem pozemního personálu přesunula na polní letiště East Wretham v hrabství Norfolk, kam postupně plynuly další vycvičené osádky. Zbytek jednotky pokračoval ve výcviku v Honingtonu, odkud se do East Wrethamu postupně přesunovaly další složky perute. Velitelská letka, operační štáb a dílenský oddíl tam však zůstaly až do 30. 4. 1942, tj. prakticky do konce působení perute v rámci Bomber Command.

Snaha o nasazení jednotky do bojových akcí v co nejkratší době, a to i za cenu nejrůznějších ústupků organizačního rázu, snad nejlépe dokumentuje skutečnost, že ještě v polovině října 1940 byla peruť ve skutečnosti bojeschopná jen z poloviny. Již v prvních týdnech svého bojového nasazení utrpěla těžké ztráty, které vyjádřeny procentuelně činily třetinu jejího operačního stavu. V důsledku toho musela být peruť dnem 22. 10. 1940 dočasně stažena z operační činnosti, aby doplnila bojový stav. Noční bombardovací akce pak obnovila v noci z 8. na 9. 12. 1940. Pokračovala v nich i v následujících měsících a svou poslední bojovou akci v rámci Bomber Command provedla v noci z 25. na 26. 4. 1942, kdy pět jejích strojů bombardovalo Dunkerque.

Až do té doby vykonala 311. peruť v rámci Bomber Command celkem 1029 operačních letů v celkovém čase 5192 operačních hodin. Napadla celkem 77 různých cílů v Německu, Itálii a okupované Francii, Belgii a Nizozemí. Nad nepřátelským územím ztratila celkem 19 letounů (což činilo 1,8 % ztrát), dalších 20 strojů bylo v akcích vážně poškozeno nebo těžce havarovalo na vlastním územím natolik, že většina musela být odepsána.; jiných 33 letounů utrpělo poškození menšího rázu. Pokud jde o operační personál, tak z celkem 318 bojově nasazených mužů celkem 94 padlo nebo zůstalo nezvěstných, 34 bylo zajato a přibližně 30 utrpělo zranění. Hlavní příčinou ztrát byla především palba německého flaku a útoky německých nočních stíhačů.

Přehled cílů napadených 311. čs. bombardovací perutí v rámci Bomber Command v letech 1940-1942 (podle počtů letounů nad cílem)

Cíl	Počet náletů/letounů	Svržené pumy výbušné (libry)/zápalné (kusy)
Brest	15/111	332 750/1680
Kolín n.R.	17/95	257 850/10 620
Brémy	17/84	209 000/6374
Hamburk	14/72	152 750/10 140
Kiel	11/52	87 500/10 380
Mannheim	9/48	114 250/7020
Dunkerque	16/33	106 500/2460
Berlín	9/32	58 250/4400
Wilhelmshaven	7/32	67 500/4860
Essen	9/31	96 250/480
Hannover	5/31	75 500/4140
Boulogne	11/29	66 000/3450
Düsseldorf	6/28	70 500/4140
Münster	4/24	78 250/7020
Hamm	2/20	69 500/1080
Le Havre	8/20	61 500/840
Emden	9/15	44 750/1560
Duisburg	6/13	39 750/600

Ostende	6/13	38 000/1020
Bordeaux	2/11	24 500/720
Cáchy	3/11	27 500/2700
Calais	5/11	20 750/720
Gelsenkirchen	2/11	33 000/120
Frankfurt n.M.	2/10	25 500/48
Lübeck	1/9	500/4860
Dortmund	2/8	21 750/-
Paříž	1/8	24 000/-
Norimberk	2/7	11 250/2340
Rotterdam	2/7	24 000/960
Vlissingen (Flushing)	4/7	13 750/720
Brusel	3/6	13 500/240
Cherbourg	3/6	16 250/258
Lorient	2/6	13 500/840
La Pallice	1/5	13 750/-
Štětín	1/5	10 000/100
Turín	2/5	8250/-
Janov	2/4	5750/138
Braunschweig	2/3	6000/360
Bremenhaven	2/3	3000/-
Poissy	1/3	9750/-
Vlaardingen	2/3	10 000/-
Wessel	2/3	8500/-
Bonn	2/2	6250/180

Den Helder	1/2	4000/-
Euskirchen	1/2	6000/-
Gladbach	2/2	6250/-
Hamstede	2/2	6000/-
Norderney	1/2	4000/240
Osnabrück	1/2	4750/180
Ruhr	2/2	5000/180
Schleswig	2/2	4500/360
Terschelling	2/2	5000/120
Veegesack	1/2	3500/360
Wesermünde	1/2	5250/300
Ahausen	1/1	2700/-
Dieppe	1/1	3000/-
Eindhoven	1/1	3000/120
Erkelenz	1/1	3000/-
Flensburg	1/1	2500/120
Gilze Rijen	1/1	3000/120
Gent	1/1	3000/-
s' Hertogensbosch	1/1	3500/120
Kaiserslautern	1/1	3000/-
Langeoog	1/1	3000/-
Neuss	1/1	2750/120
Oldenburg	1/1	3000/-
Pelworn	1/1	3000/-
Rendsburg	1/1	2250/-

Roubaix	1/1	2000/180
Schiphol	1/1	3000/-
Sylt	1/1	500/480
Tielt	1/1	3500/-
Tönning	1/1	1250/360
Utrecht	1/1	3000/-
Viennenburg	1/1	2000/180
Weinheim	1/1	2500/180
Zeebrugge	1/1	3000/-
celkem	271/980	2 492 600/95 438 (tj. celkem 1131,6 tun/177,7 tun

Přestože utrpěné ztráty 311. peruti v rámci Bomber Command, vyjádřené pouhým 1,8 % letounů vyslaných nad kontinent, patřily k nejnižším v celém tehdejší Bomber Command, úbytek personálu byl na československé poměry nemalý. V důsledku těžkostí se zacelováním těchto ztrát bylo tedy rozhodnuto o přeřazení 311. perute do svazku Coastal Command. Ve dnech 28. až 30. 4. 1942 byla proto jednotka v rámci tohoto opatření přesunuta se svými Wellingtony Mk.IC (krátce předtím zkušebně využívala i několik strojů verze Mk.III) na svou novou základnu v Aldergrove v hrabství Antrim v Severním Irsku. Zde přešla do operační podřízenosti 15. skupiny Coastal Command. Tam prodělávala výcvik pro nové poslání, které mělo sestávat z vyhledávání a ničení nepřátelských ponorek a hladinových plavidel, doprovodů vlastních konvojů apod. První, víceméně cvičné patroly nad mořem absolvovalo pět strojů jednotky již 22. 5. 1942.

Po dokončení přeškolení se 311. peruť ve dnech 10. až 12. 6. 1942 přestěhovala na svou novou operační základnu Talbenny v hrabství Pembrokeshire v jižním Walesu, kde přešla do operační podřízenosti 19. skupiny Coastal Command. Novou bojovou oblastí se jí zde stal především

Biskajský záliv, kudy propouly německé ponorky, operující ze západofrancouzských přístavů. Přestože služba u Coastal Command se diametrálně odlišovala od nočních náletů, nebyly dlouhé patroly nad nekonečnými mořskými pláněmi o nic méně důležité, náročné a nebezpečné. Mezi červencem a zářím 1942 jednotka napadla ne méně nežli dvanáct nepřátelských ponorek, z nichž jednu 10. 8. 1942 prokazatelně potopila (U-578) a druhou 27. 7. 1942 vážně poškodila (U-106). Nepřítel však nezůstal dlouho pasivní a vysílal nad Biskaj rostoucí počet svých dálkových stíhaček, aby potíraly akutní nebezpečí hrozící ponorkám. Československé osádky s nimi svedly nejeden souboj a v řadě případů se dokázaly ubránit i drtivé přesile protivníka. Peruť si v rámci Coastal Command počínala natolik úspěšně, že na přelomu let 1942/1943 byla dokonce vyhodnocena jako vůbec nejlepší jednotka Coastal Command. To je zvláště pikantní, uvážíme-li, že šlo o příslušníky národa, který se na takový jihočeský rybník díval jako na "pořádný kus vody".

V březnu 1943 dosavadní výzbroj v podobě Wellingtonů Mk.IC ještě doplnily stroje verze Mk.X, ale schylovalo se k ještě radikálnějšímu přezbrojení. Jako jeden z projevů uznání dosavadní velmi úspěšné činnosti 311. peruť totiž britské velení rozhodlo o jejím přezbrojení na čtyřmotorové stroje Consolidated Liberator GR.Mk.V. V polovině května 1943 byla proto peruť dočasně vyňata z operační činnosti a ve dnech 25. až 27. 5. 1943 se z Talbenny přesunula na letiště Beaulieu v jihoanglickém hrabství Hampshire. Zde odevzdala dosavadní Wellingtony Mk.IC a Mk.X a obdržela první Liberatory. Vlastní přeškolení zahájila již 25. 5., a to na Liberatorech GR.Mk.III a Mk.IIIA a v náležejících operačně výcvikové jednotce 1. (C)OTU. Složitý a náročný výcvik byl oficiálně ukončen 4. 8. a k 21. 8. 1943 byla peruť opět uznána za bojeschopnou. Ještě téhož dne dva stroje zahájily operační "liberatorové" období peruť. Bohužel, hned napoprvé tragicky, neboť letoun velitele 311. peruť W/Cdr Jindřicha Breitcetla, DFC se z akce nad Biskajským zálivem nevrátil. Na jeho místo nastoupil W/Cdr Vladimír Nedvěd, MBE, DFC.

V průběhu následujících měsíců usilové operační činnosti se peruť podařilo dále zvýšit své bojové skóre, a to potopením ponorky U-966 dne 10.

11. 1943. Jedním z největších úspěchů však bylo potopení německé hladinové lodě "*Alsterufer*", směřující s nákladem vzácných kovů z Japonska do Bordeaux. Událo se to 27. 12. 1943, vítězem byla osádka P/O Oldřicha Doležala a pro německý válečný průmysl, trpící akutním nedostatkem takových surovin, to byla skutečně velká rána.

Ve dnech 22. až 23. 2. 1944 se jednotka přesunula z Beaulieu na základnu Predannack v jihoanglickém Cornwallu, kde i nadále setrvala ve svazku 19. skupiny Coastal Command. Tento přesun byl diktován přípravami k invazi na evropský kontinent a peruti byl svěřen úkol bránit přístupy do Lamanšského průlivu před průnikem německých ponorek a hladinových plavidel. Památný červen 1944 byl důkladnou prověrkou výkonnosti 311. perute, neboť během tohoto měsíce provedla celkem 131 bojových vzletů během 28 dnů a nalétala přitom 1250 operačních hodin. Tento měsíční rekord už do konce války už nepřekonal. Během tohoto hektického invazního období se jí 24. 6. 1944 opět podařilo zvýšit své protiponorkové skóre, a to podílem na potopení plavidla U-971.

Po ukončení rozhodujícího období spojeneckého vylodění a poté, co většina západofrancouzských přístavů byla dobytá nebo obléhána spojeneckými vojsky, došlo k přesunu 311. peruti daleko na sever, do sestavy 18. skupiny Coastal Command. Jejím novým domovem, který se měl zároveň stát i její poslední válečnou základnou, bylo letiště Tain v severoskotském hrabství Ross & Cromarty. Peruť se tam z Predannacku přesunula ve dnech 7. až 9. 8. 1944. Novou operační oblastí se jí tu staly vody Severního moře poblíž Norska, kam se po dobytí francouzských přístavů stáhly německé ponorky, jakož i Balt a přilehlé prostory. I zde byla úspěšná, přičemž 29. 10. 1944 zničila ponorku U-1060 a posledního zvýšení svého protiponorkového skóre se dočkala na samém konci války, 5. 5. 1945, kdy potopila své poslední plavidlo, pravděpodobně ponorku U-3523. Ačkoli válka v Evropě skončila 8. 5. 1945, 311. peruť operovala i nadále, neboť pátrala po kapitulujících U-Bootech a doprovázela je do spojeneckých přístavů. Teprve 4. 6. 1945 pro ni válka definitivně skončila vykonáním poslední operace v rámci Coastal Command. Do té doby v rámci tohoto velitelství vykonala celkem 2102 bojových letů v celkovém čase 21 527

operačního hodin. V bojových akcích za sledované období ztratila 16 strojů (z toho 6 Wellingtonů a 10 Liberatorů) zničených a dalších 27 (16 + 11) vážně poškozených natolik, že větší část musela být odepsána. Celkem 104 československých letců v boji padlo nebo zůstalo nezvěstných nad Atlantikem a 29 utrpělo vážná zranění.

Po skončení svého poslání u Coastal Command byla 311. peruť dne 25. 6. 1945 převedena do podřízenosti 301. skupiny Transport Command. Jejím novým úkolem se stala přeprava příslušníků čs. letectva, armády, administrativy a dalších repatriantů z Velké Británie do Československa. V červnu se proto ze skotského Tainu přesunula na letiště Manston v jihoanglickém hrabství Kent, kde již byly soustředěny všechny tři československé stíhací perute. Její Liberatory GR.Mk.VI byly upraveny pro dopravní účely demontáží výzbroje a speciální výstroje a jejich pumovnice byly upraveny pro dopravu nákladu a osob. Opatřeny již československými výsostnými znaky zahájily tyto stroje s redukovanými osádkami dopravní činnost 30. 7. 1945, přičemž startovním letištěm byl nejprve Manston a později Blackbushe, cílovým pak pražská Ruzyň.

Po skončení dopravní činnosti byly Liberatory, o jejichž odkoupení neprojevovalo Československo zájem, mezi 17. a 27. 12. 1945 přelétuty na letiště Valley. Podobně jako zbylé tři perute 15. 2. 1946 přestala 311. peruť de iure existovat jako jednotka RAF. Personál rozpuštěné jednotky se již 15. 1. 1946 stal základem pro zformování 6. letecké divize, složené z 24. leteckého pluku "*Biskajského*" a 25. leteckého pluku "*Atlantického*," které byly vyzbrojeny technikou zakoupenou v zahraničí (lehké bombardovací letouny Mosquito FB.Mk.VI a Petljakov Pe-2).

Během pětileté činnosti 311. čs. bombardovací perute vzlétly její letouny k celkem 3113 operačním letům a nalétaly při nich úhrnem 26 719 bojových hodin. Její celkové ztráty - včetně těch nebojových - činily (nepočítáme-li zraněné) celkem 250 padlých a nezvěstných a 34 zajatých mužů. Byly to největší ztráty mezi všemi československými leteckými jednotkami ve 2. světové válce; tvořily polovinu veškerých ztrát, které utrpělo československé letectvo na západním bojišti.

Zformována: 29. července 1940

Základny:	období pobytu
Honington, hr. Suffolk	29. 7. 1940 - 28. 4. 1942
East Wretham, hr. Norfolk	16. 9. 1940 - 28. 4. 1942
Aldergrove, kr. Antrim	28. 4. 1942 - 12. 6. 1942
Talbenny, hr. Pembrokeshire	12. 6. 1942 - 26. 5. 1943
Beaulieu, hr. Hampshire	26. 5. 1943 - 23. 2. 1944
Predannack, hr. Cornwall	23. 2. 1944 - 7. 8. 1944
Tain, hr. Ross & Cromarty	7. 8. 1944 - ? 6. 1945
Manston, hr. Kent	? 6. 1945 -
Praha-Ruzyně	? 8. 1945 ->
	Rozpuštěna jako jednotka RAF 15. února 1946
Výzbroj:	období používání
Vickers Wellington Mk.I	srpen 1940 - duben 1941
Vickers Wellington Mk.IA	srpen 1940 - září 1941
Vickers Wellington Mk.IC	srpen 1940 - červenec 1943
Vickers Wellington Mk.III	březen 1942 - květen 1942
Vickers Wellington Mk. X	březen 1943 - červen 1943
Consolidated Liberator GR.Mk.V	červenec 1943 - březen 1945
Consolidated Liberator GR.Mk.VI	březen 1945 - prosinec 1945
Velitelé perutě:	Období
W/Cdr Karel Mareš (Toman), DFC	29. 7. 1940 - 19. 3. 1941
W/Cdr John F. Griffiths, DFC	27. 7. 1940 - 15. 11. 1940
W/Cdr William S. P. Simonds	15. 11. 1940 - 24. 2. 1941

W/Cdr Josef Schejbal	19. 3. 1941 - 3. 7. 1941
W/Cdr Josef Ocelka, DFC	3. 7. 1941 - 20. 4. 1942
W/Cdr Josef Šnajdr, DFC	20. 4. 1942 - 1. 2. 1943
W/Cdr Jindřich Brejtnel, DFC	1. 2. 1943 - 21. 8. 1943 (padl)
W/Cdr Vladimír Nedvěd, MBE, DFC	21. 8. 1943 - 3. 2. 1944
W/Cdr Josef Šejbl, DFC	3. 2. 1944 - 1. 9. 1944
W/Cdr Jan Kostohryz, DSO	1. 9. 1944 ->
Britští styční důstojníci (poradní funkce velitele peruti):	Období
S/Ldr Percy Ch. Pickard, DSO, DFC	24. 2. 1941 - 19. 3. 1941
W/Cdr Keneth S. Batchelor, DFC	19. 3. 1941 - 10. 4. 1942
W/Cdr J. M. Southwell	10. 4. 1942 - 30. 4. 1942
S/Ldr L. E. Cording, MC, MM	30. 4. 1942 - ? 6. 1942
Velitelé operačně výcvikové letky (OTF)	Období
S/Ldr L. Samuels	8. 1940
S/Ldr Geoffrey N. Amison	8. 1940 - 6. 1941
S/Ldr Murrey V. Peter-Smith	6. 1941 - 8. 1941
F/Lt William M. Ch. Williams, DFC	8. 1941 - 17. 9. 1941
F/Lt Lubomír Svátek	27. 9. 1941 - 9. 10. 1941
S/Ldr Josef Šnajdr, DFC	9. 10. 1941 - 23. 10. 1941
S/Ldr Lubomír Svátek	23. 10. 1941 - 16. 12. 1941

Poznámka: 16. 12. 1941 vznikla samostatná 1429. čs. operačně výcviková letka (1429. COTF).

**Českoslovenští bombardovací piloti s největšími počty operačních letů
v rámci Bomber Command**

Hodnost a jméno	Počet vykonaných operačních letů		Poznámka
	u Bomber Command 1940-1942	u Coastal Command 1942-1945	
F/O Leo Anderle, DFC	55 ^{1/}	-	padl 10. 12. 1942
W/O Václav Pánek	47 ^{2/}	-	padl 10. 12. 1942
W/Cdr Josef Ocelka, DFC	45	-	zahynul 21. 7. 1942
P/O Adolf Musálek	45	15	zahynul 29. 8. 1943
S/Ldr Jindřich Breitcetl, DFC	45 ^{3/}	8	padl 21. 8. 1943
F/Sgt Jaroslav Doktor	44 ^{4/}	-	
P/O Metoděj Šebela (DFC)	42 ^{5/}	15	padl 18. 11. 1943
P/O Václav Korda, DFC	41	20	
F/Sgt Karel Schoř	41 ^{6/}	37	
P/O Josef Bernat, DFM	41 ^{7/}	-	
Sgt Hugo Dostál, DFM	40	3	padl 15. 7. 1942
P/O Alois Šedivý, DFM (DFC)	40 ^{8/}	39	
P/O František Fencel	40 ^{9/}	19	padl 21. 8. 1943
P/O Arnošt Jedounek	40 ^{10/}	33	
P/O Josef Čapka, DFM	39 ^{11/}	15 [/]	zraněn 27. 6. 1944

S/Ldr Josef Šejbl (DFC)	39	>11	zraněn 29. 9. 1942
P/O Benedikt Blatný, DFM	38	-	zahynul 8. 7. 1943
P/O Václav Ryba	37	37	
W/O František Bulis	36	21	zahynul 18. 10. 1942
F/Sgt Josef Filler	36	-	
W/O Oldřich Jambor	36 ^{12/}	-	padl 31. 5. 1942
F/Sgt Vladimír Pára	35	-	zajat 14. 4. 1942
F/Lt Karel Vildomec	35 ^{13/}	-	
P/O Josef Nejezchleba	34	-	zahynul 22. 8. 1942
W/O Alois Mžourek	33	>1	zahynul 16. 10. 1944
F/Lt František Pohlodek	33	-	
P/O František Radina	33	30	
Sgt František Dostál	33	3	zahynul 24. 4. 1943
S/Ldr Josef Stránský (DFC)	32	36 ^{16/}	padl 21. 6. 1944
F/Sgt Jaroslav Hájek	32 ^{14/}	-	
W/Cdr Josef Šnajdr, DFC	31	6	
F/Sgt František Naxera	31	26	padl 29. 6. 1944
Sgt Jiří Fína	30	-	padl 12. 3. 1942

^{1/} L. Anderle včetně 28 akcí u 138. peruti (formálně taktéž podřízena *Bomber Command*)

- 2/ V. Pánek včetně 14 akcí u 138. peruti
- 3/ J. Brejtnel včetně 1 akce se 1429. COTF
- 4/ J. Doktor včetně 1 akce s 11. OTU
- 5/ M. Šebela včetně 1 akce u 75. peruti (10. AOS)
- 6/ K. Šoř včetně 1 akce se 1429. COTF
- 7/ J. Bernat včetně 2 akcí se 1429. COTF
- 8/ A. Šedivý včetně 2 akcí se 1429. COTF
- 9/ F. Fencil včetně 3 akcí se 1429. COTF
- 10/ A. Jedounek včetně 3 akcí u 138. peruti
- 11/ J. Čapka včetně 2 akcí se 1429. COTF
- 12/ O. Jambor včetně 1 akce u 75. peruti (10. AOS)
- 13/ K. Vildomec včetně 1 akce se 1429. COTF
- 14/ J. Hájek včetně 2 akcí se 1429. COTF
- 15/ J. Čapka po dokončení turnusu u *Bomber Command* nelétal u *Coastal Command*, ale u *Fighter Command* (68. noční stíhací peruti), kde nalétal celý další turnus (205,40 hodin)
- 16/ J. Stránský včetně 11 akcí u 21. peruti (*2nd TAF*)

jr

Literatura

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942)*. Praha, Cheb 1999-2001

312. československá stíhací peruť (*No 312 Czechoslovak Fighter Squadron*); čs. letecká jednotka působící v řadách RAF

Po vytvoření 310. čs. stíhací a 311. čs. bombardovací peruti (10. resp. 29. července 1940) stále ještě přibývali další českoslovenští letci z poražené Francie na půdu Velké Británie. Ze dvou transportů, které ze severní Afriky dorazily na britské ostrovy v červenci a srpnu 1940, byl v čs. leteckém depu v Cosfordu 29. 7. 1940 zformován základ 312. čs. stíhací peruti. Pokud jde o piloty, vesměs se jednalo o elitu čs. letectva, která ve Francii bojovala u frontových jednotek a na svém kontě měla celou řadu dosažených vzdušných vítězství. První část vybraného personálu přijela 5. 9. 1940 na svou první základnu, letiště Duxford, odkud v té době již úspěšně operovala 310. čs. stíhací peruť. I u této jednotky byly zpočátku velitelské a další funkce dublovány, tj. byly zastávány jak československými, tak i britskými důstojníky. Osm měsíců po svém vzniku byla již 312. peruť plně pod čs. velením.

Počáteční výzbroj jednotky tvořily stíhačky Hawker Hurricane Mk.I, jejichž prvních devět exemplářů peruti obdržela 9. 9. 1940. Většinou šlo o starší stroje, některé pocházely dokonce z roku 1937, takže o technické závady nebyla zpočátku žádná nouze. Navzdory technickému stavu letounů probíhalo přeškolení zkušených pilotů velmi rychle a tak již 23. 9. mohly vzlétnout dva tříčlenné roje Hurricanů 312. peruti k hlídkovému letu na ochranu základny.

Dne 26. 9. 1940 došlo k přesunu jednotky napříč celou Anglií, na severozápad, na letiště Speke u Liverpoolu, kde přešla do podřízenosti nově zformované 9. skupiny Fighter Command. Protože nedaleký Liverpool se hned po Londýnu stal cílem číslo dvě pro německé (především noční) nálety, jednotka urychleně dokončila přeškolení a 2. 10. 1940, pouhý měsíc po svém zrodu byla prohlášena za boj schopnou. Byla jí sice svěřena denní ochrana Liverpoolu, ale vzhledem ke katastrofálnímu nedostatku speciálních nočních stíhacích jednotek již 7. 10. zahájila cvičné létání v noci. (Operačně začala létat v noci až na přelomu prosince 1940 a ledna 1941, kdy její Hurricany startovaly k nočním hlídkám z nedalekých letišť Cranage a Squires Gate.

Neefektivnost těchto akcí však zavedla vybrané piloty do řad speciálních britských nočních stíhacích jednotek).

Své první vítězství si 312. peruť mohla připsat již odpoledne 8. 10. 1940, kdy se hotovostní trojici podařilo poblíž Birkenheadu sestřelit bombardovací Junkers Ju 88A-1 od 2./KGr. 806, jehož úkolem bylo bombardování Liverpoolu. Vítězný souboj, který sledoval prakticky celý Liverpool, udělal Čechoslovákům velkou reklamu. Poté se však jednotce začala lepit smůla na paty. Série nešťastných událostí vyvrcholila 13. 10., kdy tříčlenný roj vedený velitelem perute S/Ldr Jánem Ambrušem zaútočil na dvojici britských Blenheimů Mk.IF od 29. perute, které zaměnil za německé Ju 88. Výsledek byl tragický. Zatímco jeden Blenheim vyvázl pouze s poškozením, druhý se v plamenech zřítíl do Irského moře a jeho tříčlenná osádka zahynula.

Do průběhu bitvy o Británii, kterou britská historiografie ukončuje posledním říjnovým dnem roku 1940, tedy 312. peruť zasáhla pouze okrajově a výsledky její činnosti byly dvojznačné. Vykonal pouhých 85 bojových vzletů v čase 58 operačních hodin. Za stejné období však sama ztratila při cvičných i bojových letech 4 zničené a 5 poškozených strojů. Na tomto místě však lze jen litovat, že v průběhu bitvy o Británii byla odvelena tak daleko na severozápad Anglie, mimo oblast hlavních denních bojů bitvy o Británii. Lze důvodně předpokládat, že při nasazení na jihu Anglie by její výsledky byly podstatně lepší. Vždyť bojovými zkušenostmi svých příslušníků z Francie byla např. daleko před 310. čs. stíhací perutí, jejíž létající personál tvořili většinou stíhači, kteří z francouzské kampaně měli bojové zkušenosti jen minimální, nebo žádné.

Noční nálety Luftwaffe neustávaly ani v následujících týdnech a měsících. Denní i noční hotovosti, hlídková činnost a pokračování ve výcviku byly naplní každodenního života jednotky i nadále. Peruť žila rušným operačním životem, i když letiště Speke zapadlo sněhem. Neměla zde zůstat donekonečna. Již ve dnech 21.- 22. 12. 1940 se její letka B přesunula na letiště Penrhos v hrabství Caernarvon v severozápadním Walesu. Byla zde detašována až do 20. 4.. Již následujícího dne plnily Hurricany tohoto odřadu operační úkoly, spočívající v držení hotovostí, startů na poplach a hlídkovým letům nad Svatojiřským průlivem. Ojedinělé vítězství zde získala

hotovostní dvojice 14. 3. 1941, které se nad mořem poblíž ostrova Bardsey podařilo sestřelit průzkumný Ju 88A-5 od 2. (F)/O.b.d.L. Velitelství 312. perutě s letkou A zůstaly ve Speke do 3. 3. 1941, kdy se přesunuly na základnu Rhosneigr (Valley) v hrabství Anglesey. Z nového letiště plnila letka obdobné úkoly jako kolegové z Penrhosu.

Po několika měsících "roztržení" na dvě části se 312. peruť opět sjednotila ve dnech 18. - 20. 4. 1941, kdy obě její části byly z Penrhosu a Valley přepraveny na základnu Jurby, ležící na ostrově Man. Na charakteru její bojové činnosti se tím však změnilo jen málo, i když poněkud přibylo noční létání. Utkání s protivníkem však byla i zde vzácností.

Relativně nezáživná činnost pro ni skončila 29. 5. 1941, kdy se přesunula z ostrova Man na známou leteckou základnu Kenley, jižně od Londýna v hrabství Surrey. Přešla zde do podřízenosti 11. skupiny Fighter Command, která tehdy nesla hlavní tíhu sweepů nad okupovanou západní Evropou. Protože před 312. perutí byla perspektiva bojů s německou elitou na druhé straně Kanálu, přebrala i novou výzbroj v podobě Hurricaneů Mk.IIB. V rámci Kenleyského křídla (1., 258. a 312. peruť) pak byla vržena do útočných operací nad kontinentem. Případl jí převážně úkol doprovázet bombardovací Blenheimy a Stirlingy na cíle v severní Francii. Při těchto akcích, v nichž svedla nejeden boj se stíhacími Messerschmitty Bf 109, si silně napravila reputaci. Od 13. 6. do 25. 7. 1941 podnikla "třistadvánáctka" celkem 35 ofenzivních akcí, v nichž sestřelila čtyři "stodevítky" jistě, pět pravděpodobně a další dvě poškodila. Sama za to zaplatila dvěma ztracenými piloty.

Po této intenzivní operační činnosti se peruť 20. 7. 1941 odsunula na méně exponovaný úsek. Byla přemístěna na letiště Martlesham Heath, odkud do 19. 8. podnikala převážně jen hlídkové lety nad konvoji. Šlo však o značně intenzivní činnost, o čemž svědčí mj. i to, že v srpnu peruť hravě zlomila svůj dosavadní měsíční rekord v počtu nalétaných operačních hodin a překonala jen až za invaze.

Po měsíci působení v Martleshamu se 19. 8. 1941 vydala daleko na sever, do Skotska. Jejím novým domovem se stalo letiště Ayr v hrabství Ayrshire, kde ji čekal odpočinek a přezbrojení na Spitfiry. Neznamenal to

však, že byla vyřazena z operační činnosti, naopak, držení hotovostí, hlídky a starty na poplach byly jejím denním chlebem a operační činnost byla neméně intenzivní nežli v Martleshamu. Se stejnými úkoly byly letka A dne 9. 10. odvelena na letiště Drem a Turnhouse, odkud operovala do 28. 11. Své první Spitfiry peruč dostala 20. 10. Šlo o starší stroje verze Mk.IIA a krátce poté obdržela i několik strojů verze Mk.IIB. Koncem listopadu však začaly přicházet modernější Spitfiry Mk.VB, které se na dlouhou dobu staly její hlavní výzbrojí.

Přezbrojení na Spitfiry bylo dokončeno koncem roku a 1. 1. 1942 se 312. peruč přesunula napříč britskými ostrovy, až do jižního Walesu, na základnu Fairwood Common, ležící u Swansea v hrabství Glamorgan v operační oblasti 10. skupiny Fighter Command. Již dva dny poté zahájila hlídkovou činnost nad konvoji v Bristolském zálivu. Se stejnými úkoly se ve dnech 23. - 24. 1. 1942 přestěhovala do nedalekého Angle v hrabství Pembroke. Odtud za velmi nepříznivého počasí prováděla stíhání osamělých nepřátelských letounů. Do Fairwood Commonu se z Angle vrátila až 18. 4. 1942 a z tohoto staronového působiště po dlouhé době provedla dvě útočné akce, v obou případech šlo o doprovod Hurricanů nad Cherbourg.

Vytvoření čs. stíhacího křídla (wingu) bylo v té době prakticky již hotovou věcí. Dne 3. 5. 1942 se proto 312. peruč přesunula na základnu Harrowbeer u Plymouthu, do exeterského sektoru, aby se stala součástí této vyšší letecké jednotky, nesoucí název Exeter (Czechoslovak) Wing. K témuž datu se jeho velitelem stal jeden z největších propagátorů vzniku této vyšší jednotky, dosavadní velitel "*Třistadvánáctky*" W/Cdr Alois Vašátko. Na jeho uprázdněné místo velitele 312. peručě nastoupil další veterán z Francie, S/Ldr Jan Čermák.

Již 3. 6. 1942, při jedné ze svých prvních útočných akcí křídlo provádělo výškové zajištění Bostonům, které útočily na doky v Cherbourgu (operace "*Circus 6*"). Při otočce nad cílem se však 11 strojů 312. peručě, vedených F/Lt Tomášem Vybíralem opozdilo a stalo se terčem útoku skupiny asi 25 Fw 190 od III./JG 2 *Richthofen*. Čechoslováci bojovali o svou kůži srdnatě, ale 312. peruč přitom přišla o dva piloty, kteří skončili v německém zajetí. Malou útěchou byl nárok na 1-2-4 vítězství nad Fw 190.

Ze všech střetnutí, kterých se 312. peruť účastnila, připomeňme alespoň její úspěšnou účast 19. 8. 1942 při kombinované operaci *Jubilee*, která byla namířena proti francouzskému přístavnímu městu Dieppe. Společně s 310. perutí se 312. peruť zúčastnila této operace z letiště Redhill (11. skupina). Na podporu celé operace provedla "*Třistadvanáctka*" celkem tři akce a v chatických bojích v okolí Dieppe, které nakonec vyústily v největší leteckou bitvu roku 1942 na západní frontě, si vedla zdatně. Ze dvou utkání jí bylo přiznáno 0-2-2 vítězství nad Fw 190 a 2-0-1 Do 217. Sama měla jen jeden poškozený letoun. Za situace, kdy RAF jako celek utrpělo v operaci *Jubilee* více ztrát nežli nepřítel, to byl očividný úspěch.

V dalších měsících se však již tak dobrým poměrem vykázat nemohla, což se týkalo celého Exeterského křídla. Ačkoli byl protivník méně početný, disponoval dobře fungujícím systémem včasné výstrahy, operoval většinou nad vlastním územím a navíc jeho vynikající piloti měli i skvělou výzbroj sestávající z moderních stíhaček Focke Wulf Fw 190, deklasujících tehdy standardní britské Spitfiry Mk. VB (v srpnu 1942 peruť převzala do výzbroje i několik strojů verze Mk.VC). Jedinou ze zásadnějších změn byl přesun 312. peruti z Harrowbeeru do Churchstantonu dne 10. října 1942.

V Exeterském sektoru setrvala 312. peruť a spolu s ní i celé čs. křídlo celý rok. Stále častěji se však ozýval handicap, vyplývající z již nevyhovující výzbroje, tj. stárnoucích Spitfirů Mk. VB/VC. S nimi se nejen 312. peruť, ale i celý čs. wing nedokázaly výrazněji prosazovat proti stále novějším verzím Fw 190, jimiž byl vyzbrojen jejich protivník. Z uvedených důvodů bylo ve druhé polovině června 1943 odesláno celé čs. křídlo na odpočinek na daleký sever, do oblasti bráněné 14. skupinou Fighter Command. Konkrétně 312. peruť zanechala své Spitfiry Mk.VB/VC v Churchstantonu a 24. 6. 1943 se její personál na palubách čtrnácti obstarožních dopravních letounů Handley Page Harrow od 271. perute přesunul až do Skeabrae, ležící na Mainlandu, největším z ostrovů Orknejského souostroví. Na svém novém působišti přebrala Spitfiry Mk.VB/VC, které zde zanechala střídající 234. peruť.

Hlavním úkolem bylo držení hotovostí a hlídková činnost proti průzkumným letounům Luftwaffe operujícím z Norska a snažícím se fotografovat kotviště Home Fleet ve Scapa Flow na Orknejích. K tomuto

účelu se jednotlivé perutě střídaly ve zřizování detašmánu v Sumburghu na Shetlandských ostrovech, což byla vůbec nejsevernější základna čs. stíhacích perutí ve 2. světové válce. Ve dnech 7. až 10. 7. 1943 odtud působila i letka B 312. peruti. Od 19. 8. 1943 pak letka A zabezpečovala držení podobných hotovostí na letišti Peterhead v hrabství Aberdeenshire. Po delší době si zde mohla připsat úspěch, když 27. 8. 1943 při "Standing Patrole" nad Severním mořem dvojice Spitfirů sestřelila fotoprůzkumný Ju 88D-5 od 1. (F)/120, jehož osádka měla za úkol fotografovat prostor Firth of Tay a Dundee ve Skotsku. Na severu 312. peruč setrvala do 21. 9. 1943, kdy se přes Fairlop přesunula na jih Anglie do Ibsley v hrabství Hampshire. Zde se všechny tři čs. stíhací perutě sešly poprvé na společné základně a začaly odtud operovat pod názvem Ibsley (Czechoslovak) Wing

Charakter zadávaných bojových úkolů byl dán spojeneckými přípravami na invazní operaci. Československé Spitfiry se tehdy zúčastňovaly především operací *Ramrod*, v nichž poskytovaly ochranu bombardovacím letounům, útočícím na letiště, nádraží, přístavy a odpalovací rampy střel V-1 v severozápadní Francii. K utkáním docházelo jen zřídka, což bylo dáno jednak slabnoucími silami Luftwaffe, jednak skutečností, že čs. perutě, stále vyzbrojené zastaralými Spitfiry Mk.VB/VC, vykonávaly především přímé doprovody, zatímco nepřítel zachycovaly britské jednotky, vyzbrojené moderními Spitfiry Mk.IX, které obvykle prováděly výškové zajištění.

Dnem 7. 1. 1944, poté, co byly všechny tři čs. stíhací perutě jako No 134th (Czechoslovak) Airfield (od 31. května 1944 Wing) podřízeny 84. skupině 2. taktické letecké armády (2. TAF), došlo také na řešení dlouho odkládané otázky výzbroje. Dnem 20. ledna 1944 totiž začala 312. peruč přebírat zbrusu nové Spitfiry LF.Mk.IXC, jimiž byl zakrátko přezbrojen celý čs. útvar.

Po dokončení přezbrojení se peruč 20. 2. 1944 odstěhovala z Ibsley do Mendleshamu (hrabství Suffolk). Po krátké epizodě v Southendu, kde se ve dnech 23. 2. - 3. 3 1944 zaškolovala ve střemhlavém bombardování, se z Mendleshamu přesunula 3. 4. 1944 na polní letiště Appledram v Sussexu. Odtud se 134. čs. křídlo účastnilo intenzivní předinvazní operační činnosti jakož i samotného zahájení operace *Overlord*. Ojedinelé vítězství v

předinvazním období získala 312. peruť sestřelen Fw 190A-7 od I./JG 26 "Schlageter" nad Belgií.

V průběhu invaze čekala nejen 312. peruť, ale i ostatní složky 134. čs. křídla velká zkouška výkonnosti, neboť padaly veškeré předchozí rekordy v intenzitě operační činnosti. V průběhu hektických červnových dnů roku 1944 mělo spojenecké letectvo naprostou vzdušnou převahu. 312. peruť však svedla jen několik málo vzdušných utkání, z nichž nejvýznamnější bylo to, které ve svazku wingu svedla 8. 6. 1944 nad invazní pláží SWORD. Ze skóre 3-0-5 Fw 190, které bylo čs. křídlu přiznáno, si připsala 1-0-4. Nejde sice o nijak závratná čísla, je však třeba poznamenat, že Luftwaffe byla již v úpadku a každé utkání se stávalo vzácností.

Přezbrojení na Spitfiry LF.Mk.IXE, které bylo u peruti zahájeno 11. 6., a přesun do Tangmere (22. 6.), dávaly tušit příští události. Dne 28. 6. celý čs. wing přeletěl přímo na dobyté francouzské území, aby i následujícího dne operoval přímo nad bojištěm z polního letiště Plumetot poblíž Caen. Podnikal odtud především hlídky nad frontovou linií, útoky na pozemní cíle a ozbrojený průzkum.

Ke dni 3. 7. 1944 však byl celý 134. čs. wing vyňat z podřízenosti taktického letectva a zařazen ke Vzdušné obraně Velké Británie (ADGB). Po vysilující invazní aktivitě však čs. peruti odpočinek skutečně zasluhovaly. Vždyť červen 1944 znamenal pro piloty 312. peruti největší operační zátěž za celou válku. Tři i čtyři akce denně nebyly žádnou výjimkou. Převážně při hlídkových letech nad bojištěm v Normandii provedli její piloti během tohoto měsíce celkem 609 bojových vzletů v čase 1140,25 operačních hodin. Tímto výkonem 312. peruť zároveň vysoko překonala svůj dosavadní měsíční rekord ze srpna 1941, kdy provedla "pouhých" 395 bojových startů v čase 915 operačních hodin.

V rámci vynětí ze svazku 2. TAF se křídlo přesunulo do svazku 11. skupiny ADGB, konkrétně do Lympne v Kentu, kde předalo invazní výzbroj a výstroj svým nástupcům. Od střídajících peruti pak obdržel novou. V případě 312. peruti se jednalo o Spitfiry HF.Mk.IX, které obdržela od 74. peruti. S nimi se 11. 7. 1944 přesunula do operační oblasti 12. skupiny ADGB,

jmenovitě na letišti Coltishall ve východoanglickém hrabství Norfolk. Kromě sporadických doprovodů svazů Halifaxů a Lancasterů na cíle v Nizozemí odtud podnikala převážně průzkumné lety nad nizozemskými přístavy a především operace *Ranger*, při nichž menší skupiny Spitfirů napadaly letiště, lodě a železniční dopravu v Nizozemí. Jednu z nejúspěšnějších akcí v tomto období provedla 25. 8. 1944 čtveřice strojů vedená F/Lt Otto Smikem, DFC, která poblíž železniční stanice Raalte zničila tři cisternové vlaky.

Krátce poté obnovila spolupráci s 310. perutí, neboť ve dnech 27. - 28. 8. 1944 se obě perutě přesunuly na letiště North Weald, ležící v hrabství Hertfordshire. Odtud se obě ve dnech 17. - 26. 9. 1944 podílely na podpoře spojenecké výsadekové akce *Market-Garden* v Nizozemí. Dne 3. 10. 1944 z odpočinku přiletěla 313. peruť, která se usadila v North Wealdu, zatímco 312. peruť z North Wealdu odletěla na základnu Bradwell Bay v essexském hrabství. Společně s 64. a 126. perutí zde byla dočasně zařazena do svazku Bradwell Bay Wingu. V rámci této výměny 312. peruť přenechala 313. peruti své Spitfiry HF.Mk.IX a na novém působišti převzala od odcházející 611. perutě Spitfiry F.Mk.IXB/IXC. V té době se dokonce vážně uvažovalo o jejím přezbrojení na Mustangy Mk.III (P-51B), na které se tehdy Bradwell Bay Wing skutečně začal přeškolovat. Z atraktivní výměny výzbroje "*Třistadvánáctky*" však nakonec sešlo, neboť 29. 12. 1944 se do Bradwell Bay přesunuly i 310. a 313. peruť, aby všechny tři opět operovaly ve svazku křídla, jednotně vyzbrojeného Spitfiry Mk.IX.

Dne 27. 2. 1945 došlo k přesunu na poslední válečnou základnu čs. wingu, a to na letiště Manston v Kentu. Všechny uvedené změny však nic nezměnily na charakteru zadávaných bojových úkolů. Ty až do konce války sestávaly především z dálkových doprovodů mohutných svazů britských Lancasterů a Halifaxů nad severní Nizozemí a Německo. Řada z těchto operací byla podnikána přímo z kontinentálních letišť v Belgii a Nizozemí, neboť s postupující frontou se cíle náletů stále více vzdalovaly od základen na britských ostrovech.

Tuto rutinní činnost už nepřátelské letectvo narušovalo jen velmi zřídka, takže čs. stíhači již prakticky neměli příležitost se s ním utkat v leteckých bojích. O to tvrdším protivníkem se však stal flak, na jehož konto šla část

posledních ztrát čs. křídla. Poslední větší bojové akce na západním bojišti se 312. peruť zúčastnila 24. 3. 1945. Šlo o podporu operace *Varsity*, tedy násilný přechod Rýnu v prostoru Wesselu. Svůj vůbec poslední doprovod nad nepřátelské území pak provedla 19. 4. 1945, kdy společně s 310. a 313. perutí chránila Lancastery, bombardující německé pobřežní baterie na ostrově Helgoland (*Ramrod 1546*).

Po zprávách o vypuknutí pražského povstání učinilo velitelství čs. stíhacího křídla okamžitá opatření z zabezpečení odletu na pomoc bojující Praze. A byla to právě 312. peruť, vedená S/Ldr Hugo Hrbáčkem, DFC, která byla určena jako předvoj, jenž měl odletět jako první. Předběžně se počítalo s operacemi z letiště v Plzni, uvažovalo se i o Chebu a Žatci. Dohody mezi USA a SSSR jakož i dezinteres Britů, poukazujících na to, že celá akce není vzhledem k celkové situaci aktuální, však způsobily, že nic z tohoto plánu se neuskutečnilo.

Na závěr válečné historie "*Třístadvánáctky*" je nutné uvést ještě několik strohých statistických čísel. V průběhu své téměř pětileté válečné existence vykonala celkem 17 472 bojových vzletů v úhrnném čase 10 364 operačních hodin. Jejím pilotům bylo přiznáno jisté sestřelení 14 nepřátelských letounů, dále pravděpodobné sestřelení 9 a poškození 16 nepřátelského letounu. V průběhu války se v jejích řadách vystřídal celkem 141 pilotů, z toho 132 Čechoslováků, osm Britů a jeden Američan. Bojové úspěchy byly zaplacený celkem šesti zajatými a sedmnácti zahynulými piloty (z toho jeden Brit). Většina těchto ztrát však nebyla způsobena nepřítelem, nýbrž leteckými nehodami apod.

Před návratem do vlasti vyměnila 312. peruť své válečné Spitfiry F.Mk.IX za stroje verze LF.Mk.IXE, zakoupené čs. vládou pro obnovované čs. vojenské letectvo. S nimi byla 13. 8. 1945 společně s dalšími čs. perutěmi RAF bouřlivě přivítána na pražském ruzyňském letišti. Její mírovou posádkou se stalo letiště Planá u Českých Budějovic, kam se z pražské Ruzyně přesunula 22. 9. 1945.

V rámci poválečné reorganizace čs. letectva se však již předtím stala základem pro nově budovanou 2. leteckou divizi, kterou tvořily 4. (jako

upomínku na bývalou 312. peruť nesl čestný název *Letce Vašátka*) a 5. stíhací pluk. Oba vznikly oficiálně 28. 10. 1945, tedy ještě předtím, nežli byla 312. peruť zrušena jako jednotka RAF. Základem každého z nich byla jedna z letek zrušené 312. peruti. Podobně jako všechny zbylé čs. peruti, utvořené za války ve Velké Británii přestala dnem 15. 2. 1946 formálně existovat jako jednotka RAF.

Zformována: 29. srpna 1940

Základny	období pobytu
Duxford, hr. Cambridgeshire	5. 9. 1940 - 26. 9. 1940
Speke, hr. Lancashire	26. 9. 1940 - 3. 3. 1941
detašmán Penrhos, hr. Caernarvon	22. 12. 1940 - 20. 4. 1941
Valley (Rhosneigr), hr. Angelsey	3. 3. 1941 - 20. 4. 1941
Jurby, ostr. Man	20. 4. 1941 - 29. 5. 1941
Kenley, hr. Surrey	29. 5. 1941 - 20. 7. 1941
Martlesham Heath, hr. Suffolk	20. 7. 1941 - 19. 8. 1941
Ayr, hr. Ayrshire	19. 8. 1941 - 1. 1. 1942
detašmán Drem, hr. East Lothian	9. 10. 1941 - 28. 11. 1941
Fairwood Common, hr. Glamorgan	1. 1. 1942 - 24. 1. 1942
Angle, hr. Pembroke	24. 1. 1942 - 18. 4. 1942
Fairwood Common, hr. Glamorgan	18. 4. 1941 - 3. 5. 1942
Harrowbeer, hr. Devon	3. 5. 1942 - 10. 10. 1942
detašmán Bold Head, hr. Devon	5. 5. 1942 - 24. 6. 1943
detašmán Redhill, hr. Surrey	30. 6. 1942 - 7. 7. 1942 a 18. 8. 1942 - 20. 8. 1942
Churchstanton, hr. Somerset	10. 10. 1942 - 20. 2. 1943

Warmwell, hr. Dorset	20. 2. 1943 - 6. 3. 1943
Churchstanton, hr. Somerset	6. 3. 1943 - 24. 6. 1943
Skeabrae, Orknejské ostr.	24. 6. 1943 - 20. 9. 1943
(det. Sumburgh, hr. Shetlandské ostr.)	7. 7. 1943 - 10. 7. 1943)
(det. Peterhead, hr. Aberdeenshire	19. 8. 1943 - 20. 9. 1943)
Ibsley, hr. Hampshire	21. 9. 1943 - 1. 12. 1943
Llanbedr, hr. Merioneth	2. 12. 1943 - 17. 12. 1943
Ibsley, hr. Hampshire	17. 12. 1943 - 20. 2. 1944
Mendlesham, hr. Suffolk	20. 2. 1944 - 23. 2. 1944
Southend, hr. Essex	23. 2. 1944 - 3. 3. 1944
Mendlesham, hr. Suffolk	3. 3. 1944 - 3. 4. 1944
Appledram, hr. Sussex	3. 4. 1944 - 22. 6. 1944
Tangmere, hr. Sussex	22. 6. 1944 - 3. 7. 1944
Lympne, hr. Kent	3. 7. 1944 - 11. 7. 1944
Coltishall, hr. Norfolk	11. 7. 1944 - 27. 8. 1944
North Weald, hr. Hertfordshire	27. 8. 1944 - 3. 10. 1944
Bradwell Bay, hr. Essex	3. 10. 1944 - 27. 2. 1945
Manston, hr. Kent	27. 2. 1945 - 7. 8. 1945
Praha-Ruzyně	13. 8. 1945 - 22. 9. 1945
České Budějovice	22. 9. 1945 ->
	Rozpuštěna jako jednotka RAF 15. 2. 1946
Výzbroj	období používání
Hawker Hurricane Mk.I	září 1940 - květen 1941
Hawker Hurricane Mk.IIB	květen 1941 - prosinec 1941

Supermarine Spitfire Mk.IIA	říjen 1941 - prosinec 1941
Supermarine Spitfire Mk.IIB	listopad 1941 - prosinec 1941
Supermarine Spitfire Mk.VB	prosinec 1941 - únor 1944
Supermarine Spitfire Mk.VC	srpen 1942 - únor 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.VII	červenec – srpen 1943
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXC	leden 1944 - červen 1944
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXE	červen 1944 - červenec 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.IXC	červenec 1944 - říjen 1944
Supermarine Spitfire F.Mk.IXC	říjen 1944 - srpen 1945
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXE	červenec 1945 ->
Velitelé perutě	období
S/Ldr Ján Ambruš	9. 9. 1940 - 12. 12. 1940
S/Ldr Frank H. Tyson	5. 9. 1940 - 1. 4. 1941
S/Ldr Evžen Čížek	12. 12. 1940 - 27. 5. 1941
S/Ldr Jan Klán	27. 5. 1941 - 5. 6. 1941
S/Ldr Alois Vašátko	5. 6. 1941 - 3. 5. 1942
S/Ldr Jan Čermák	3. 5. 1942 - 1. 1. 1943
S/Ldr Tomáš Vybíral	1. 1. 1943 - 1. 11. 1943
S/Ldr František Vancl, DFC	1. 11. 1943 - 15. 5. 1944
S/Ldr Jaroslav Hlad'o, DFC	15. 5. 1944 - 15. 11. 1944
S/Ldr Václav Šlouf, DFC	15. 11. 1944 - 19. 4. 1945
S/Ldr Hugo Hrbáček, DFC	19. 4. 1945 - 18. 10. 1945

Literatura

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942)*. Praha, Cheb 1999-2001

313. československá stíhací peruč' (*No 313 Czechoslovak Fighter Squadron*); nejmladší z čs. perutí RAF.

K jejímu vzniku vedla skutečnost, že v době, kdy 310. a 312. čs. stíhací peruč' byly již zformovány, ještě řada dalších čs. stíhačů sloužila u britských perutí. Jako nejvhodnější se tedy jevil postavit z nich další čs. peruč'. Ta byla zformována 10. 5. 1941 v severoanglickém Cattericku, letecké základně situované v hrabství Yorkshire, které spadalo do operačního prostoru 13. skupiny Fighter Command.

Již od svého počátku se poněkud lišila od svých třech československých sester. Nejvíce se to projevilo v jejím personálním složení. Zatímco peručě č. 310, 311 a 312 měly jak létající, tak i pozemní personál téměř výhradně československý, pro 313. peruč' již pozemní personál z vlastních čs. zdrojů nestačil. Byl proto kryt z britských rezerv. Zpočátku s ním byly sice potíže vyplývající z malé odbornosti a slabého vojenského vystupování většiny britských, teprve nedávno mobilizovaných příslušníků pozemního zabezpečení, brzy se však situace zlepšila. Situace nakonec dospěla až tak daleko, že v květnu 1943 byl pozemní personál 313. peručě vyhodnocen jako vůbec nejlepší v celém Fighter Command.

Základní sestavu létajícího personálu nové peručě tvořili čs. piloti, kteří dosud sloužili v rámci britských jednotek (3., 17., 32., 43., 56., 245., 501., 601., 607. a 615. peruč'). Šlo vesměs o zkušené letce s bojovými zkušenostmi nejen z nedávno skončené bitvy o Británii, ale dokonce i z předchozí francouzské kampaně. I u ní byly zpočátku velitelské funkce dublovány. Britským velitelem byl jmenován dřívější velitel A letky u 310. čs. stíhací peručě, S/Ldr Gordon L. Sinclair, DFC. Jeho čs. protějšek, S/Ldr Josef A. Jaške, přišel od 312. peruti až 21. 7. 1941. Obdobně byly zdvojeny i funkce velitelů obou letek, pobočnicků, zpravodajských a technických důstojníků apod. Pět měsíců po svém vzniku byla již 313. peruč' plně pod čs. velením.

Počáteční výzbroj jednotky tvořily starší stroje Spitfire Mk. I. Stala se tak první čs. peručí, vyzbrojenou těmito slavnými stroji. Protože piloti 313. peručě byli vesměs zkušení letci, jejich přeškolení na Spitfiry a výcvik probíhal velmi

rychle. Již 10. 6. 1941, tedy pouhý měsíc po založení, mohla být proto jednotka prohlášena za bojeschopnou. Současně byla postavena do hotovosti proti případným leteckým akcím Luftwaffe ve svěřeném prostoru. Druhým letištěm, na němž 313. peruť působila, byla základna Leconfield, umístěná severovýchodně od přístavu Hull ve východoanglickém hrabství Linconshire. Jednotka zde působila od 1. 7. 1941. Jejím zdejší denním chlebem se stala ostraha vzdušného prostoru a především nedalekého strategicky důležitého přístavu Hull. Do 1. 8. zde také doplnila stavy personálu na předepsané počty a mezi 14. a 25. 8. 1941 vyměnila staré "jedničky" za novější stroje verze Spitfire Mk. IIA.

Plně bojeschopná a přezbrojená jednotka se pak 26. 6. 1941 přesunula na jihoanglickou základnu Portreath, ležící na březích cornwallského hrabství. Vešla zde do sestavy Portreathského křídla 10. skupiny Fighter Command, které tvořila společně s britskými perutěmi č. 130 (Spitfiry Mk. IIA) a 263 (Whirlwindy Mk. I). Odtud zahájila bojové akce nad nepřátelskou pevninou. Do konce roku provedla celkem sedm sweepů nad nepřátelským územím. Jednalo se většinou o doprovody bitevních Whirlwindů, nebo bombardovacích Blenheimů, útočících na nepřátelská letiště a přístavy v Bretani. Při těchto akcích měla pouze dva poškozené stroje. V Portreathu došlo ve dnech 22. až 30. 10. 1941 k další výměně výzbroje, když byla 313. peruť přezbrojena na Spitfiry Mk.VB, tehdejší standardní stíhačku RAF.

Ve dnech 13. až 15. 12. 1941 došlo k dalšímu přesunu, tentokrát do sestavy nejvytíženější 11. skupiny Fighter Command. Cílovou zastávkou bylo známé letiště Hornchurch, západně od Londýna, v hrabství Essex. Jednotka zde byla vřazena do sestavy Hornchurchského křídla, které sestávalo z 313. československé, 64. britské a 411. kanadské peruť (ta byla později vyměněna za britskou 122. peruť). Jednotlivé peruť rotovaly i na satelitních základnách hornchurchského sektoru. Tak např. 313. peruť kromě Hornchurchu sídlila jeden čas i v Southendu (Rochfordu) a ve Fairlopu.

V rámci Hornchurchského křídla měla operovat téměř půl roku. Budoucnost ukázala, že právě zde si vydobyla reputaci prvotřídní jednotky, proslulé svým nekompromisním způsobem boje.

Její první významnější akcí z nového působiště však byla spoluúčast na operaci *Fulle*", provedené dne 12. 2. 1942. Ta byla britskou odpovědí na německou operaci *Cerberus*. Pod tímto názvem se skrýval průnik flotily německých bitevních kolosů *Scharnhorst*, *Gneisenau* a *Prinz Eugen* s doprovodem prchajících průlivem La Manche z přístavu Brest do Německa. Jak známo, operace se Němcům zdařila a Britové naopak utrpěli vážné ztráty. 313. peruť, která se této akci zúčastnila jako jediná z československých stíhacích perutí, při té příležitosti doprovázela bitevní *Hurricane* Mk. IIC od 3. perutě, s níž napadla záď německého konvoje. Navzdory husté palbě německého námořního flaku však sama vyvázla beze ztrát. Pouze jeden stroj se rozbil při přistání.

Hlavní operační náplní křídla však byly především ofenzivní akce nad nepřátelskou pevninou, nesoucí krycí názvy *Circus*, *Roadstead*, *Rodeo*, *Rhubarb* a *Ramrod*. Směřovaly především nad Belgií a severní oblasti Francie. Zdejší vzdušný prostor bránila velmi zkušená německá stíhací eskadra JG 26 *Schlageter*. "*Třistatřináctka*" se s ní utkala nespočetněkrát.

Po dobu svého přidělení v rámci Hornchurchského wingu, tj. od 15. 12. 1941 do 8. 6. 1942, nalétala 313. peruť celkem 1814 operačních hodin, a to převážně při celkem 74 ofenzivních akcích nad nepřátelským územím. Bylo jí přiznáno 8 sestřelů jistých, 3 pravděpodobné a 9 poškozených letounů. Vlastní ztráty při útočných operacích činily 10 Spitfirů zničených a 15 poškozených. Osm jejích pilotů za stejné období zahynulo, dva byli zajati a jeden zraněn.

Protivník reprezentovaný velmi zkušeným útvarem JG 26 "*Schlageter*" tehdy disponoval nejen vynikajícími piloty, ale i skvělou výzbrojí sestávající z moderních stíhaček Focke Wulf Fw 190, deklasujících tehdy standardní britské Spitfiry Mk.VB. Připočteme-li k tomu dobře propracovaný německý systém včasné výstrahy a skutečnost, že nepřátelští piloti operovali nad vlastním územím, není tento poměr vítězství a ztrát nijak zářející. Nic to však nemění na skutečnosti, že 313. peruť patřila tehdy k nejlepším jednotkám Fighter Command, což se pak projevilo na tom, že jí byly svěřovány nejtěžší úkoly.

Dnem 8. 6. 1942 se 313. peruť rozloučila s 11. skupinou a přesunula se opět do sestavy 10. skupiny. Příčinou bylo zformování vlastního Exeter (Czechoslovak) Wingu. Usadila se na letišti Churchstanton v jihoanglickém hrabství Somerset. Zbylé dvě peruť operovaly tehdy z Exeteru (310.) a z Harrowbeeru (312. peruť). Střídaly se i v držení hotovostí na pobřežním letišti Bold Head. Úkolem tohoto předsunutého detachmentu bylo především zachycovat průzkumné a stíhací-bombardovací letouny Luftwaffe, napadající anglický jih.

Hlavní operační náplň však zůstávala podobná jako předtím, pouze operační oblast se posunula jižněji, tedy nad Bretaň. I výzbroj zůstala stejná - Spitfiry Mk.VB, posléze doplněné o verze Mk.VC a LF.Mk.VB. Již při první akci z nového působiště ("*Circus 10*", tj. doprovod Bostonů nad letiště Lannion) se jednotka střetla s protivníkem. Ten byl tentokrát reprezentován Fw 190 od stíhací skupiny III./JG 2 "*Richthofen*". Bez vlastních ztrát tehdy piloti 313. peruť vyřadili z boje dva nepřátele.

V Exeterském sektoru setrvala 313. peruť a spolu s ní i celé čs. křídlo celý rok. Stále častěji se však ozýval handicap, vyplývající z již nevyhovující výzbroje, tj. stárnoucích Spitfirů Mk.VB/VC. S nimi se nejen 313. peruť, ale i celé křídlo nedokázaly výrazněji prosazovat proti stále novějším verzím Fw 190, jimiž byl vyzbrojen jejich hlavní protivník. Byla jí stíhací eskadra JG 2 "*Richthofen*". Vnější projev této skutečnosti se staly i bolestné ztráty na vlastní straně.

To ve svých důsledcích vedlo k vynětí čs. křídla z útočných operací a k jeho stažení na odpočinek do Skotska, do tehdy klidné operační oblasti 14. skupiny Fighter Command. Konkrétně 313. peruť byla 28. 6. 1943 přesunuta na základny Peterhead (hrabství Aberdeenshire) a Sumburgh (Shetlandské ostrovy). Odtud operovala jak na Spitfirech Mk.VB/VC, tak i na strojích výškové varianty HF.Mk.VI. Hlavním úkolem v těchto severských končinách bylo držení hotovostí a ochrana zátoky Scapa Flow, kde kotvilo britské domácí loďstvo.

V průběhu odpočinku došlo také k personálnímu doplnění 313. peruť. Protože vlastní čs. zálohy byly nedostatečné, došlo k doplnění peruť

poměrně velkým počtem britských pilotů. Ti pak až do konce války tvořili od 30 do 70 % stavu pilotů. Uvážíme-li, že pozemní personál 313. perutě byl až na několik výjimek výhradně britský, nelze nesouhlasit s tvrzením, že 313. peruč začínala být československou jednotkou pouze podle názvu.

Po dvou měsících odpočinku se mezi 20. a 22. 8. 1943 přesunula opět na jih, tentokrát do oblasti 11. skupiny. Její novou základnou se stalo letiště Hawkinge v Kentu. Měsíc na to pak došlo k dalšímu přesunu, a to do sestavy 10. skupiny. Novým domovem se peruti - a celému čs. wingu - stalo letiště Ibsley u Ringwoodu v jihoanglickém Hampshiru. Výzbroj však i nadále zůstala na úrovni zastaralých Spitfirů Mk.VB/VC. K prvnímu většímu boji z nového působiště se 313. peruč dostala 24. 9. 1943, kdy v rámci operace *Ramrod 87* doprovázela Mitchelly nad Poulmic-Lanvéoc u Brestu. Dostala se do boje s dvoumotorovými Messerschmitty Bf 110G-2 od skupiny II./ZG 1 a odnesla si 1-1-0 vítězství. Svůj úspěch nad jednou "stodesítkou" však velitel perutě S/Ldr Jaroslav Himr, DFC zaplatil vlastním životem. Poslední větší boje na "pětkách" peruč prodělala při dvou akcích (*Ramrod 250 a Ramrod 251*), provedených 27. 9. 1943. Doprovázela při nich americké Maraudery nad letiště Beauvais-Tillé, respektive nad Conches. Odnosla si z nich 1-1-2 vítězství nad Fw 190. Zaplatila to však ztrátou jednoho pilota, který pravděpodobně našel smrt v moři.

K zásadnímu zlomu v otázce výzbroje došlo až 22. 1. 1944. Tímto dnem začala 313. peruč přebírat zbrusu nové Spitfiry LF.Mk.IXC, jimiž byl zakrátko přezbrojen celý čs. útvar, nesoucí od května 1944 označení No 134th (Czechoslovak) Wing. Změna výzbroje i podřízenosti souvisela především s přípravou dlouho plánované invazní operace. Po dokončení přezbrojení se peruč 20. 2. 1944 odstěhovala z Ibsley do Mendleshamu (hrabství Suffolk). Po krátké epizodě v Southendu, kde se ve dnech od 14. do 23. 3. 1944 zaškolovala ve střemhlavém bombardování, se z Mendleshamu přesunula 3. 4. 1944 na polní letiště Appledram v Sussexu. Odtud se účastnila operace "Overlord". V jejím průběhu byla přezbrojena na Spitfiry LF.Mk.IXE a 29. června se přestěhovala do Tangmere.

V průběhu hektických červnových dnů roku 1944 však na utkání s nepřítelem neměla štěstí a nemohla si tudíž připsat žádné další vzdušné

vítězství. Ostatně, v té době mělo již spojenecké letectvo naprostou vzdušnou převahu a utkání s Luftwaffe se všeobecně stávala vzácností. To však nic nemění na skutečnosti, že červen 1944 znamenal pro piloty 313. perutě největší operační zátěž za celou válku. Tři i čtyři akce denně nebyly žádnou výjimkou. Převážně při hlídkových letech nad bojištěm v Normandii provedli její piloti během tohoto měsíce celkem 642 bojových vzletů v čase 1196 operačních hodin. Bylo to nejvíce ze všech tří čs. stíhacích perutí, tvořící tehdy 134. čs. křídlo. Tímto výkonem 313. peruč zároveň vysoko překonala svůj dosavadní měsíční rekord z dubna 1942, kdy operovala v rámci Hornchurchského křídla (provedla tehdy 408 startů v čase 557 hodin).

Nedostatek vlastních záloh byl příčinou stažení čs. perutí od 2. TAF. Útvar se přesunul do svazku 11. skupiny ADGB, konkrétně do Lympne v Kentu, kde předal invazní výzbroj a výstroj. Od střídajících perutí pak obdržel novou. V případě 313. perutě se jednalo o Spitfiry HF. Mk. IXC. Ty však záhy zanechala na jihu, protože již od 11. 7. 1944 působila opět v severních končinách britských ostrovů. Byla totiž opět odsunuta na odpočinek do Skotska. Po vysilující invazní aktivitě jej skutečně zasluhovala. Ostatně potřebovala doplnit i stav pilotů. Vždyť k 30. 6. 1944 jich z celkového počtu 26 tvořilo jen 8 Čechoslováků. Po dobu následujících tří měsíců působila na letištích Sumburgh (Shetlandské ostrovy) a Skeabrae (Orknejské ostrovy). Nudné hotovosti zde držela na pestré mozaice Spitfirů různých verzí - od Mk.VB, přes F.Mk.IXC až k výškovým HF.Mk. VII. Počátkem října 1944 se stav pilotů stabilizoval na 30 mužích, z nichž bylo 14 Čechoslováků.

Na jih Anglie se vrátila až 3. 10. 1944. Přesunula se na letiště North Weald u Londýna v hrabství Essex. Zde převzala Spitfiry HF.Mk.IXC, na nichž operovala až do konce války. Dnem 29. 12. 1944 pak došlo k dalšímu jejímu přesunu, tentokrát do Bradwell Bay. Dne 27. 2. 1945 pak odletěla na svou poslední válečnou základnu do Manstonu v hrabství Kent. Tyto přesuny však nic nezměnily na charakteru jejích bojových úkolů. Ty až do konce války sestávaly především z dálkových doprovodů mohutných svazů britských Lancasterů a Halifaxů nad severní Nizozemí a Německo. Řada z těchto operací byla podnikána přímo z kontinentálních letišť v Belgii a Nizozemí,

protože s postupující frontou se cíle náletů stále více vzdalovaly od základen na britských ostrovech.

Hlavním protagonistou jejího posledního úspěšného vzdušného střetnutí nebyl československý, nýbrž kanadský příslušník jednotky. K události došlo poblíž Enschede odpoledne 21. 2. 1945. Při operaci *Rodeo 417*, prováděné mezi Rheine, Osnabrückem a Münsterem se 313. peruť utkala šesticí Fw 190. Jeden z nich byl přiznán jako pravděpodobně sestřelený kanadskému příslušníkovi peruť P/O Stanley McCrackenovi. K vlastní ztrátě tentokrát nedošlo. Bylo to zároveň poslední vzdušné vítězství, dosažené příslušníkem čs. stíhací peruť na západní frontě. Poslední doprovod bombardovacích Lancasterů a Halifaxů provedla 25. 4. 1945. V průběhu operace *Ramrod 1555* eskortovala jejich mohutný svaz nad Wangerooge na Fríských ostrovech, kde stále ještě odolávala řada německých pobřežních baterií.

Po skončení války startovala již jen k několika málo operačním letům, které však měly poněkud odlišný charakter. Dne 12. 5. 1945 provedla hlídku nad ostrovem Jersey v Kanále, kde se vylodovaly britské jednotky. O tři týdny později, 7. 6. 1945 pak doprovázela dopravní Dakoty, letící s britským královským párem z Jersey na ostrov Guernsey u příležitosti osvobození těchto Normanských ostrovů z německé okupace.

313. peruť byla ze všech čs. leteckých jednotek v RAF nejmladší. Velmi rychle se však vypracovala na úroveň dvou ostatních čs. stíhacích perutí č. 310 a 312. V počtech provedených sweepů nad nepřátelským územím je dokonce překonala. Na úplný závěr je nutné uvést ještě několik strohých statistických čísel. Za čtyři roky války vykonala celkem 8944 bojových vzletů v úhrnném čase 13 760 operačních hodin. Jejím pilotům bylo přiznáno jisté sestřelení 12 nepřátelských letounů a jedné bezpilotní střely V-1, dále pravděpodobné sestřelení 7 a poškození 14 a 1/2 nepřátelského letounu. V průběhu války se v jejích řadách vystřídal celkem 145 pilotů, z toho 110 Čechoslováků a 35 Britů, Kanadánů a Američanů. Bojové úspěchy byly zaplaceny celkem 30 padlými, nezvěstnými a zajatými piloty, z toho čtyřmi Brity.

Podobně jako ostatní dvě perutě před návratem do Československa vyměnila 313. peruč své válečné Spitfiry HF.Mk.IXC za stroje verze LF.Mk.IXE, zakoupené čs. vládou pro obnovované čs. vojenské letectvo. S nimi byla 13. 8. 1945 společně s dalšími čs. perutěmi RAF přivítána na pražském ruzyňském letišti.

Její mírovou posádkou se stalo letiště Brno-Slatina. V rámci poválečné reorganizace čs. letectva se stala základem pro nově budovanou 3. leteckou divizi, jejíž velitelství se nacházelo v Brně. Divize sestávala ze stíhacích pluků 7 (nesl čestný název *Invazn*) a 8. Základem každé z nich byla jedna z letek zrušené 313. perutě. Podobně jako všechny zbylé čs. perutě, utvořené za války ve Velké Británii přestala dnem 15. února 1946 formálně existovat jako jednotka RAF.

Zformována: 10. května 1940

Základny	období pobytu
Catterick, hr. Yorkshire	10. 5. 1941 - 1. 7. 1941
Leconfield, hr. Yorkshire	1. 7. 1941 - 26. 8. 1941
Portreath, hr. Cornwall	26. 8. 1941 - 23. 11. 1941
Warmwell, hr. Dorset	23. 11. 1941 - 28. 11. 1941
Portreath, hr. Cornwall	28. 11. 1941 - 15. 12. 1941
Hornchurch, hr. Essex	15. 12. 1941 - 6. 2. 1942
Rochford, hr. Essex	6. 2. 1942 - 6. 3. 1942
Hornchurch, hr. Essex	6. 3. 1942 - 30. 4. 1942
Fairlop, hr. Essex	30. 4. 1942 - 8. 6. 1942
Churchstanton, hr. Somerset	8. 6. 1942 - 28. 6. 1942
detašmán Bold Head, hr. Devon	10. 6. 1942 - 28. 6. 1943
Warmwell, hr. Dorset	28. 6. 1942 - 11. 7. 1942

Churchstanton, hr. Somerset	11. 7. 1942 - 28. 6. 1943
Peterhead, hr. Aberdeen	28. 6. 1943 - 20. 8. 1943
detašmán Sumburgh, Shetland. ostr.	28. 6. 1943 - 22. 7. 1943
Hawkinge, hr. Kent	20. 8. 1943 - 18. 9. 1943
Ibsley, hr. Hampshire	18. 9. 1943 - 6. 1. 1944
Ayr, hr. Ayrshire	6. 1. 1944 - 19. 1. 1944
Ibsley, hr. Hampshire	19. 1. 1944 - 20. 2. 1944
Mendlesham, hr. Suffolk	20. 2. 1944 - 14. 3. 1944
Southend, hr. Essex	14. 3. 1944 - 20. 3. 1944
Mendlesham, hr. Suffolk	20. 3. 1944 - 3. 4. 1944
Appledram, hr. Sussex	3. 4. 1944 - 29. 6. 1944
Tangmere, hr. Sussex	29. 6. 1944 - 3. 7. 1944
Lympne, hr. Kent	3. 7. 1944 - 11. 7. 1944
Skeabrae, Orknejské ostr.	11. 7. 1944 - 3. 10. 1944
detašmán Sumburgh, Shetland. ostr.	11. 7. 1944 - 3. 10. 1944
North Weald, hr. Herfordshire	3. 10. 1944 - 29. 12. 1944
Bradwell Bay, hr. Essex	29. 12. 1944 - 27. 2. 1945
Manston, hr. Kent	27. 2. 1945 - 7. 8. 1945
Praha-Ruzyně	13. 8. 1945 - 22. 9. 1945
Brno-Slatina	22. 9. 1945 ->
	Rozpuštěna jako jednotka RAF 15. 2. 1946
Výzbroj	dobu používání
Supermarine Spitfire Mk.IA	květen 1941 - srpen 1941
Supermarine Spitfire Mk.IIA	srpen 1941 - listopad 1941

Supermarine Spitfire Mk.VB	říjen 1941 - únor 1944
Supermarine Spitfire Mk.VC	červenec 1942 - únor 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.VI	červen 1943 - červenec 1943
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXC	leden 1944 - červen 1944
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXE	červen 1944 - červenec 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.IXC	červenec 1944
Supermarine Spitfire Mk.VB	červenec 1944 - říjen 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.VII	červenec 1944 - říjen 1944
Supermarine Spitfire F.Mk.IXC	srpen 1944
Supermarine Spitfire HF.Mk.IXC	říjen 1944 - srpen 1945
Supermarine Spitfire LF.Mk.IXE	červenec 1945 ->
Velitelé perutě	období
S/Ldr Josef Jaške	21. 7. 1941 - 15. 12. 1941
S/Ldr Gordon L. Sinclair, DFC	10. 5. 1941 - 24. 9. 1941
S/Ldr Karel Mrázek, DFC	15. 12. 1941 - 26. 6. 1942
S/Ldr Jaroslav Himr, DFC	26. 6. 1942 - 24. 9. 1943 (padl)
S/Ldr František Fajtl, DFC	24. 9. 1943 - 31. 1. 1944
S/Ldr Václav Bergman, DFC	1. 2. 1944 - 22. 5. 1944
S/Ldr Alois Hochmal	22. 5. 1944 - 1. 9. 1944
S/Ldr Karel Kasal	1. 9. 1944 - 15. 11. 1944
S/Ldr Otmar Kučera, DFC	15. 11. 1944 - 18. 10. 1945

jr

Literatura

Rajlich, J.: *313. stíhací perut'*. Plzeň 1996

Rajlich, J.: *Na nebi hrdého Albionu*. 1. část (1940), 2. část (1941), 3. část (1942). Praha, Cheb 1999-2001